HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

RERVM FORO-IVLIENSIVM
Libri vndecim;
ET
DE OPPVGNATIONE GRADISCANA
Libri quinque.

RERVM

FORO-IVLIENSIVM

Ab Orbe condito vſque ad an. Redemptoris Domini Noſtri 452.

LIBRI VNDECIM;

Necnon

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA LIBRI QVINQVE:

AVCTORE

HENRICO PALLADIO DE OLIVIS

Patritio Vtinenſi, Medico, & Philoſopho celeberrimo, VARIO ACADEMICO SVENTATO.

Ad Illuſtriſſimum, & Reuerendiſſimum Dominum,

D. IOANNEM DELPHINVM PATRIARCHAM AQVILEIENSEM, &c.

VTINI, Ex Typographia Nicolai Schiratti. MDCLIX.
ANNVENTIBVS SVPERIORIBVS.

ILLVSTRISSIMO D. & D. REVERENDISSSIMO,

D. IOANNI DELPHINO

Patriarchæ Aquileienſi Ampliſſimo.

Abbas Ioannes Franciſcus Palladius de Oliuis I.C. Vtinenſis Perpetuam Felicitatem.

ETſi alternam variæ plerumque ſortes habent vicem, non ſortitò tamen accidiſſe, ſed diuino prorſus conſilio factum arbitror, IOANNES DELPHINE Præſul, & Patriarcha Ampliſſime; hoc eſt Natalium ſplendore, & maiorum conſilio, manuque præſtantium, & tua etiamnum virtute, & melioris famæ duratura ſemper celebritate clariſſime; vt in nobiliſſimo gentilium tuorum ſtemmate Delphini imaginem præferres, quæ cognominis cum ſit naturæ, & parem ſibi cum Delphinis vendicet genium, eas intelligentiæ noſtræ notiones ingerat, quas venerari magis liceat, quàm intemperantius prædicare.

Tyrrheni certè (homines mari innutriti) à natandi peritia, quam per induſtriam comparari certum eſt, Delphinorum ſcitè natantium in numerum veniunt.

Ab ipſa quoque natandi audacia, quæ experientia creſcere, & inualeſcere conſueuit, vti Gradonicæ gentis

ſcien-

ſcientiſſimus natator, Delphinus vocitari commeruit, ita gradatim ab ipſo familia veſtra cognomento maximè accommodato Delphina cępit nominari.

In tanta porro veneratione hoc genus piſcium fuiſſe legimus, vt ab eorum captura, vel omninò abſtinerent, vel ſi minus cauti in piſcantium ſe retia implicuiſſent, ſine mora, & ſine noxa liberos dimitterent.

Quid quod horum venatio in eam veniſſe religionem traditur, vt non defuerint, qui Delphinos necare ſcelus duxerint, eſitare verò ſacrilegium putarint?

Quæ dum breuiter, ſtrictimque attingo patiatur nos indoli tuæ innatus pudor, veræ virtutis color, temet à teneris è doctrinarum, & ſcientiarum difficultatibus, & ciuilium mox rerum inuolucris, quaſi efferueſcentium vndarum fluctibus non modo audacter emergentem, ſed feliciter etiam enatantem ſuſpicere, & admirari; atque adeò eum tibi ab ingenio deferri cultum, quem in inueniendo, & conijciendo ſolertiæ tribuunt ſapientes.

Tua inſuper bona venia permitte nos mentis tuæ præclara quæque ſeriò meditantis, & ſedulò agitantis perennes motus in Delphinis tuis contemplari. Nam ſi, vt aiunt, Delphinus perpetuo motu præditus eſt, vt ne dormiens quidem à motione conquieſcat, quis te in ſalute animarum procuranda diligentior, quis in altiſſimi muneris functione tibi cęlitus commiſſa vigilantior?

Gaudent profectò diuina perpetuo motu, & iugi agitatione ſe vegetat æternitas, & quicquid nos laborem homines vocamus, tua, DELPHINE, Præſul, natura eſt.

Enimvero vt indefeſſa vertigo cælum rotat, vt maria æſtibus inquieta ſunt, & ſtare Sol neſcit, ita tu con-

tinuatis negotijs in ſe quodam orbe redeuntibus ſemper exerceris.

Auſim dicere, te vno excepto vix alterum reperiri, qui dicenda prudentius cogitare, conſultius cogitata diſponere, aut diſpoſita prudentius expedire poſſit. Quid? velociſſimi ſideris inſtar te omnia inuiſere, omnia audire, & vndecunque ſtatim velut Numen adeſſe.

Verum vt plus vltra cum Delphinis non natando, ſed quæ ſunt notatu digniſſima notando, ſeu commemorando pedem proferamus: quale illud, quod apud noſtros inſuper nautas vulgò Delphini habentur tutorum receptuum præmonſtratores, præſagi & fidi indices, & futuræ tempeſtatis admonitores; quove nauigantes commodum ſeſe in ſtationes recipiant, nauesque ſubducant, aduentantibus colluſores obuios ſe præbent, geſtatores, ſi res poſtulet de vita anxijs futuri.

Quorum ego ſenſum, & naturam admiratus, quod inter huius vitæ turbines, & procellas, viderem omnes in te vnum oculos defigere; te vero tanquam è ſpecula periclitantibus ſalutis lumen oſtendere, deliberandum mihi diutius non fuit, quam in dubia, & ancipiti hiſtoriarum alea, velut in alto conſtitutus initæ nauigationis Cynoſuram deligerem, quando tu mihi, DELPHINE Antiſtes Illuſtriſſime, tutelaris in morem Numinis ad curſum à meis ſuſceptum occurriſti, cui Henrici Palladij de Oliuis hiſtoricas lucubrationes quaſi concepto voto dedicarem, & conſecrarem, quo me defunctum minimè putaſſem niſi haſce mei in tua merita obſequij teſtes Honoris tui ſublimi tholo tabellas appendiſſem.

In quibus inuenies annalibus eruta priſcis,

In quibus vſque leges rerum Foro-Iulienſium varietates, atque ſeſe ex alio in aliud mutantis fortunæ viciſſitudines: videbis Aquileiæ florentiſſimæ olim Vrbis originem, & funeſtum excidium. Nec abibis longius quin illam ipſam tuæ parentem familiæ recognoſcas, quin & auos tuos pacis, & belli gloria clariſſimos veneratus, Venerabilium ſubinde Antiſtitum præclara facta ab interitu vindicata non ſine pietatis ſenſu gratuleris. Videbis & ampliſſimæ Vtinenſis Vrbis,quam tu mirificè foues, tuaque præſentia aſſiduè exornas, atque illuſtriorem reddis, antiqua primordia, & incrementa.

Quorum in Album & tu adſcriptus cum ſis, atque adeò inter primos Aquileienſium Patres dono quodam Diuinæ Prouidentiæ præ cæteris datus, in quo omnes vires tuæ Zelus Eccleſiæ experiretur, eſt vnde bonorum omnium largitori Deo,& tua, & noſtra cauſa plurimum debeamus.

Cui dum per vota, precesque gratias quàm maximas agimus, prætermitto collocatam à Cærano in Delphinos, & ab his benefactori ſuo repoſitam gratiam: Conſtat enim officioſos funeris ſui ſi non curatores, certè deploratores extitiſſe; quod aſſertor ipſe, numerata liberaliter pecunia à piſcatoribus redemptos libertate donaſſet.

Huc pertinet quod miti, & liberali ingenio tuo non minus proprium, quàm piſcibus tuis inditum à natura videtur. Nam ſi Delphinus ſolus inter piſces caret felle: quis te (quod Reges, & Principes ex omnibus maximè decet) vel placidum vultum, vel clementem animum deſiderare potuit?

Per-

Pergo dicere (propoſiti ſcilicet argumenti dulcedine abreptus) quod teneræ ſoboli veteres Delphini tanta manſuetudine, & cura non ſolùm adnatant, vt pedagogi videantur iuuentuti prępoſiti, ſed teneros etiam catulos ex aliqua cauſa conſternatos rurſus excipiunt, & ventre complectuntur.

Quæ quis non videt luculenta eſſe tuæ lenitatis, clementiæ, beneuolentiæ argumenta, quam tu iam ſeorſim in ſingulos, iam collectim in omnes imitando poſteris exemplo demonſtras, quibus fit, vt omnium tibi animos vltrò deuincias, tuosque penitus efficias.

Quam propenſam generoſi animi facilitatem, ne dicam demiſſionem admirantur, & omnes, qui te norunt venerantur, quod quamuis tuæ gentis ſplendidiſſima in domo radiatæ ſpectantur auro chlamides, palmatæ togæ, paludamenta, purpuræ, faſces, litui, virentes, & lemniſcatæ laureæ, & illuſtres pretioſo lapillorum ordine tiaræ, & ſi quæ vllibi decora magis honorum rutilant inſignia: quod etſi ſapientia grande tibi in alios deſtinauit imperium, fortuna inito cum Gratijs choro meliorem curſum temporum pollicetur; non tamen audiunt te vel de naſcendi felicitate, vel de tranſfuſa maiorum tuorum fortuna cum virtute gloriari, vel de dignitatis amplitudine exultare, vel de rerum cum laude geſtarum magnitudine iactantius oſtentare, ſed ita grauitatem, & maieſtatem tuam placidiſſimi vultus comitate temperare, vt te nihil ſit ad conciliandam beneuolentiam potentius, nihil ſiue ad colligendam, ſiue ad diſpertiendam gratiam propenſius.

Quæ omnia eximiarum virtutum, & titulorum præcellentium ornamenta

Quod collecta tenes, quæ vel diuiſa beatos
Efficiunt,

me facilè adduxerunt, vt tibi potiſſimum, Præſul Ampliſſime (quod ſupra iam feci) hoſce Henrici Palladij patrui mei immites forſan, & inſuaues fructus offerrem, quò, ſi tibi, cui cor ſapit, non deſiperent, auctoritate tua, & gratioſa commendatione fierent palato legentium gratiores.

Quod futurum ſpero pro tuo erga litteras, earumque cultores ſtudio ſingulari. Dum te ſacri ſplendorem ordinis, inſularum decus, & ornamentum antiquæ religionis exemplar ſaluere, & valere, quoad ipſe cupias, Deum Opt. Max. impenſius oro: quoad verò mecum boni omnes peroptant, vtinam exorem, ſic enim fiet, vt communes de amplioribus oſtendentis ſe gloriæ incrementis ſpes iam pridem excitatæ, vaticinationesque conceptæ optato exitu comprobentur. Vale.

Vtini Kal. Aprilis Anno reparatæ Salutis 1659.

ABBAS

ABBAS PALLADIVS
AD LECTOREM.

STatuerat Henricus Palladius de Oliuis, quem quidem omnium diſciplinarum apices attigiſſe, dicere auſim, potiſſimas Foro-Iulienſium res, variosque huius Patriæ caſus, & viciſſitudines, ab Orbe condito auſpicatus ad ſuum vſque æuum prodere litteris; & quod alta mente concepit, nauiter etiam actione ſuſcepit. Proindè hìc iam mihi tuum videor videre animum, Candide Lector, oppido deuinctum huius induſtriæ Viri, qui in tantæ arcem cauſæ inuaſit audentior, nec eam, niſi cum vita reliquit. Haud enim te fugit, quam ille duram prouinciam, quàm ſpiſſum, ſimulque honorificum onus fuerit aggreſſus, cum vetera rimatus in eam totus curam incubuerit, vt poſteris honeſtè viuendi documenta præſcriberet. Putidum ergo eſſe arbitror à tua humanitate petere, vt æqui, bonique facias huius Auctoris vigilias, quibus ille hominum mentes ad virtutis normam componere, imbuere, ac penitus inſtituere conatur.

Duo tantùm Te volo rogatum; primùm, vt, ſi quid fortè mendi in opere offenderis, ignoſcas humaniter; diuinitatis enim magis, quàm humanitatis eſt nuſquam labi, nuſquam incurrere. Deinde, vt æquiore animo feras intercapedinem, quam ab Auctore res antiquas ſcribendi factam conſpicies (non enim hæc dicenda eſt ceſſatio, ſed potius laboris commutatio) cum ille totam belli cauſam, tempusque inter Venetos, & Auſtriacos exorti, ſuis poſthabitis priſcis faſtibus, ſumpſerit conſcribendum; nam hoc quinque Libris præſtito, ad ſuum ſe continuò munus, penſumque reuocauit impiger, ne ceſſationis furtum de induſtria quæſiuiſſe videretur. Sed dum ille haud ſegnem nauabat operam in perſequendis ſuis annalibus inſtitutis, en (proh dolor) illum intempeſtiua morte vidimus abreptum.

Ego autem huius tanti Viri lucubrationes ornatas apprimè, ac ſplendidas perire nolui, ſed iam diu Tibi ab illo (dum inter viuos degebat) deſtinatas nuncupo lubens, tu eas læta excipe fronte, non ſolùm enim ſtyli ſuauitate demulcent, ſed etiam mira eruditione ad omne officij munus erudiant animos. Vale, diùque vale.

Æternæ memoriæ

HENRICI PALLADII DE OLIVIS NOBILIS VTINENSIS

Medici, Philoſophi, atque Hiſtorici Clariſſimi

Hæc doctiſſimorum Virorum Carmina dicantur.

Ioannis Matthæi Buſtronij Cyprij.

Ε'Νρίκος ἱςορίην πολέμων συγγράψατο δέλτῳ,
Α'θάνατος γραφίσιν κρείσσοσι τῶν προτέρων,
Θῦρος ἄρης ἐκάλυψεν τείχεα πατρίδος αἰης,
Πλῆσεν ὑπερμενέτης αἵματι ἀνδροφόνῳ
Ε'ςε φυλάκτορες, ἐνπροσκείρατε πείρασιν ἐχθρὑς
Ε'κγονα ΟΥ'ΤΙΝΙΌΥ, δόξα ἐφημετέρα.

ΕΙ'Σ ΤῸΝ Α'ΥΤῸΝ.

Γράμματα ΠΑΛΛΑΔΙΌΥ πολεμήϊα ἔργα φαείνει,
Θερμοτάτην σοφίην πνεῦσιν ἐν ἐσσομένοις.
Α' πόσον ἀθλοφόρυ μνησώμεθα ἱςοριάων,
Κύδει ΟΥΤΙΝΙΟΝ, γράψεν ἐτητυμίην.

Eiuſdem.

ΕΙ'Σ

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑὙΤΌΝ.

Ἔπρεπε ΠΑΛΛΑΔΙΟΝ μιν δῄϊα Παλλάδος ἔργα
   Συγγραφέμεν, δεινὸς Παλλάδος ἦε τόκος.
Δούρατα μὲν σοφίης πάλλει, ἄλλους γε τυπεῦντας
   Δείκνυσίν ἔτι δ᾽ αὐτοὺς πρὸς κλέος ἱστορίης.

Eiuſdem.

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑὙΤΌΝ.

Σὸν κλέος εὐκέλαδον, φαεθοντίδα σύνθεσο δῆριν,
   Διπλόας εὖχος ἔχεις Παλλάδος ἐν χθονίοις.

Eiuſdem.

ΕἸΣ ΤῸΝ ΑὙΤΌΝ.

Ὄλβιον ΟΥ'ΤΙΝΙΟΝ γεγαὸς τέκε ἔξοχα ἄλλων,
   Εὐεπίῃ, πολέμῳ, πατρὶς ἐν εὐγενέσιν.
Οὔνομα ῥωμαίων, σοφίης κλέος, ἄνδρας ἐνέχει
   ΠΑΛΛΑΔΙΟΥΣ, ΚΑΙΜΟΥΣ, ΜΑΝΤΙΚΑ, ΔΑΙΚΙΑΝΟΝ.
Ἥρωας δὲ τόσους ζῶντας πέμψον χθόνα ῥώμης
   Στέμματα λειψομένους ἴκελα πορφυρέῳ.

Eiuſdem.

Iacobi Angeli Goſetti.

ABdita naturæ ſi quis ſecreta recluſit,
Si quis Pæoniâ depulit arte malum.
Mellifluo hiſtorias ſi quis pertexuit ore,
Is meruit doctæ Palladis eſſe nepos.
His quòd ſed titulis HENRICVS iure ſuperbit,
Eia age PALLADIVM ſuſpice Muſa virum.
Nam niſi ſit Pallas virgo, ortum hunc Pallade credam,
Hunc ipſum aut iurem Palladis eſſe Patrem.

Alluſio ad Excellentiſs. D.
D. HENRICVM PALLADIVM
DE OLIVIS.

QVā benè PALLADIO cognomē quadrat OLIVAE,
Scilicet hæc arbos Palladi ſacra fuit.
An non Palladiâ cenſentur dignâ lucernâ,
Lucent ingenij quæ monumenta ſui?
Quantum olei inſumpſit, purgatos conſule faſtos,
Excubias vigiles qui benè ſemper olent.

Eiuſdem.

HEN-

HENRICVS PALLADIVS DE OLIVIS

Ad Inſignia ſuæ Familiæ.

Palladiæ aſſiſtit plantæ regina volucrum,
Et decorat noſtræ ſigna vetuſta domus.
Quid verò (ſi noſſe velis) hæc ſimbola ſignent,
Audi quæ dicam; nam mihi ſenſus ineſt.
Vltima ne metuam carioſæ damna ſenectæ,
Viuax non dubiam præſtat Oliua fidem.
At ne diſpereant venientibus edita ſeclis,
Ad vitam ſpondet quæ renouatur Auis.

Eiuſdem.

Bartholomæi Griffi

ODE.

QVid fabuloſi laudibus Herculis
Vtraque famam nobilis alea
Clio recenſes? quid vetuſtis
Conſilijs animum fatigas?
Nunquid remotæ gentis ab Heſpero
Armenta duxit? nunquid Amazona
Nodo reſoluit? barbaroſque
Biſtonij Diomedis auſus
Audax repreſſit? pabulum hiantibus
Equis, & atro ſanguine ſordidis
Datum? an catena traxit aurea
Attonitum temerè aure vulgus?
Hinc iam recedat, deſine inutiles
Referre caſus; Quid minimis iuuat
Donare cantus, & relicto
Oceano peragrare fontes?
Huc verte mentem; viribus vtere
Totis in ingens PALLADII decus,
Quod maius Alcidæ, fidemque
Geſta Fori capient Iuli
Cedro perenni digna; Nepotibus
Fax ad labores præuia, & inclytas
Vt moliantur res futuris
Præpoſitum populis καῖρος.
Nam quæ beatos efficiunt viros
Diuiſa latè, PALLADIVS tenet
Collecta; ſparguntúrque in omnes
Quæque animos, benè mixta aceruo
Poſſedit vnus: vis rapidos polos
Citique defectus Hyperionis
Motusque ſtellarum frequentes
Et varios Triuiæ labores?
Hunc volue Librum. vis refluas vices
Rerumque cautus, non ſine gaudio
Nouiſſe caſus; quæ ſenilem
Sufficiant repetita ſenſum
Annosque vertant? vis ſub imagine
Non inſolenti cernere Proteum?
Hic Liber vltrò profluenti
Eloquio retuliſſe gaudet.
An Ciuitatem quis deceat ſtatus
Qua lege vulgi mobilis impetum
Frenare vertat, fert Tyrannus
Ingenua ſeriem locare
Sub mente totam? vel vitia, & modos
Peiusque Scylla flagitium libet
Vitare? multa Hæc luce tutum
Monſtrat iter Cynoſura, & actos
Semper procellis Acroceraunia
Iouisque tactos ignibus, intonat
Queis parte ab omni; queis Gigātū
Mole ſua cecidit Iuuentus.
At ſi reuulſis funditus Oppidis
Altas ruinas pectore concipis
Non Troia, tantis, rapta flammis
In cinerem, foret æqua damnis.
Rurſus refectum ſi exitium voles
Iactis in altum molibus Vrbium;
Non doctior Thebæ locauit
Mercurij Citharædus arces.
Quid? ſtrenuorum Prælia Principum
Iuuat tueri? puluere Martio
Bellona ſæuit, torridisque
Acta furit facibus Megæra,
Ardetque in armis, raucaque tartaris
Perſtringit aures Buccina cantibus,
Et fulgor armorum volentes
Vrget Equos, Equitesque in iras.
Pacem ne poſcis? non ſine numine
Præſert Oliuam, munera Palladis
Vigent, & æternis moratur
Obijcibus fera clauſtra Ianus:

Tel-

Tellus ſuperbit læta, poli æmula,
Cornuque pleno Copia; depluit
Aſtris ab aurum, Memnoniſque
Alma parens ſine nube fulget.
Quem tanta præſtet non ſemel irritis
Votis requiris, poſt hominum genus
Natum, reperta HENRICVS vrna
Ante alios retulit fauores

Nunquam indecoros; Arctos in æquoris
Mergetur vndis & Siculi rapax
Conſiſtet æſtus, quàm ſilentes
Tantus honos abeat ſub vmbras.
Nec plura Apollo. miſit inutiles
Tum Muſa laudes, ære perennius.
Sertumque finxit fronde Oliuæ
PALLADII Decus æuiternum.

EPIGRAMMA.

NItitur HENRICI dum laudes promere Phœbus
Innumeras, inopem copia larga facit:
Non ſatis eſt, inquit, totas Aganippedos vndas
Haurire, & doctis proluere ora vadis.
Iam vinci fateor; latè ſublime Magiſtrum
Præuenit ingenium, mens benè tuta præit.
Deſinat, VTINVM, ſe tollere priſca vetuſtas.
Nam quid fama canit, donat Oliua tibi.

Eiuſdem.

ALIVD.

DIc mihi PALLADIAE cur ſidis in arbore Oliuæ
Omnia voluentis ſumma Tonantis auis?
Nunquid te Noè trepidæ ſuffecta Columbæ,
Vt referas pacem, miſit ab Arce Deus?
Nunquid Athenarum, quæ numine protegit Arces
Tutari munus te ſibi Diua dedit?
Falleris, ancipiti deluſus imagine rerum;
Iupiter, & Pallas iuſsit, vt acta probem.
Eſt Aquila ingenij HENRICVS: quod geſta recenſet
Iuli antiqua Fori, præſtat Oliua decus.

Eiuſdem.

Pari-

Paridis Pironei.

EPIGRAMMA.

Militiæ claros homines hæc illa, togaq́;
Gens parit; at duplici rara decore nitet.
Hæc tibi laus primò debetur Iulia tellus:
Auctoris remanet vis generoſa tui.
Palladis hic plures, plures ſunt Martis alumni;
Nec minus hoc LAVRO creſcit OLIVA ſolo.

Eiuſdem.

Tolle moras, Liber, exi iam pulcherrime partus:
Muſis proh tecum gaudia quanta feres!
Qualis in aduentu Solis fit ſplendor Eois,
Fiet Apollineis, te veniente, plagis.
Palladis hoc opus eſt: nec enim tibi nomen inane
Ipſius eſt tantum: mella ſed oris habes.

Eiuſdem, Diſt.

Nvntia ſic, HENRICE, puto eſt tua pacis OLIVA.
Arma tua cedent PALLADE victa togis.

Pro

Pro Impreſſione.

FR.Bonauentura Ripa Ferrarienſis Ord. S.Franciſci Min.Con. Artium, & Sacræ Theologiæ Doctor, Prouinciæ Saxoniæ Miniſter Prouincialis, in Ciuitatibus, & Diœceſibus Aquileiæ, Vtini, Concordiæ, ac alijs locis ſolitis, & conſuetis contra hæreticam prauitatem ab Apoſtolica Sancta Sede Inquiſitor Generalis ſpecialiter delegatus.

LIbros vndecim Hiſtoriæ D.Henrici Palladij de Oliuis Medici, & Philoſophi Vtinenſis Rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris aduentus 452. ac Libros quinque de Oppugnatione Gradiſcana eiuſdem Auctoris diligenter expendat Admod. R.P.Fr. Pius Porta Ord. Prædicator. Sac. Theol.Lector, ac Prior Conuentus S. Petri Martyris huius Ciuitatis Vtinenſ.& ſi in eiſdem nihil repererit, quod Fidei, Principibus,aut bonis moribus aduerſetur, ad Nos approbationis teſtimonium in ſcriptis mittet.
Datum Vtini apud Ædes Sanctiſſimæ Inquiſitionis 29.Iulij 1656.

Fr.Bonauentura Ripa Inquiſitor Generalis,
qui ſupra.

DE mandato Reuerendiſs. P.F.Bonauenturæ Ripa Ferrarienſis Ord. S.Franciſci Min. Con. & Sacræ Theologiæ Doctoris, Prouinciæ Saxoniæ Miniſtri Prouincialis,necnon in Ciuitatibus,& Diœceſibus Aquileiæ, Vtini,Concordiæ, &c. contra hæreticam prauitatem Inquiſitoris Generalis, Domini mei Colendiſſimi, perlegi verbatim,& recognoui diligenter Ego Fr.Pius Porta Ordinis Prædicatorum Sacræ Theologiæ Lector,& Prior Con.S.Petri Martyris Vtinenſ. manuſcriptum, incipien. Eam Italiæ partem, & finien. argumento referebamus, foliorum 261. cuius titulus eſt, Henrici Palladij de Oliuis Medici, & Philoſophi Vtinenſis rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris Aduentus 452. eiuſdemque de Oppugnatione Gradiſcana Libri quinque foliorum 91.incipien. Sæpius auorum, & finien. conuerſi ſunt. In eo nihil noſtræ Fidei,& pijs moribus incongruum inueni; imò opus ſingulare mihi viſum eſt, digniſſimumq; vt ad communem diſciplinam typis mandetur.
Dat.Vtini in Conu.S.Petri Martyris die x.Decembris 1656.

Fr.Pius Porta,qui ſupra,manu propria.

Imprimatur.

Fr.Bonauentura Ripa Inquiſitor Generalis, qui ſupra,
manu propria.

NOI REFORMATORI
dello Studio di Padoa

HAuendo veduto per ſede del Padre Inquiſitor Generale d'Vdine, che ne gli vndeci Libri, intitolati: Henrici Palladij de Oliuis Nob. Vtinenſis, Medici, & Philoſophi Hiſtoriæ Rerum Foro-Iulienſium ab Orbe condito vſque ad annum Redemptoris, &c. Eiuſdem de Oppugnatione Gradiſcana Libri quinque; non ſi troua coſa alcuna contro la S.Fede Cattolica; & parimente per atteſtato del Segretario noſtro, niente contro Prencipi, e buoni coſtumi, concedemo licenza, che ſiano ſtampati, oſſeruandoſi le Leggi in queſto propoſito, e preſentandone due copie nelle Librarie publiche di Venetia, e Padoa.

Dat. 16. Luglio 1657.

{ Lunardo Emo Reformator.
{ Zuanne Peſaro Cau. Proc. Reformator.
{ Nicolò Capello Reformator.

Franceſco Verdizzotti
Segretario.

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Primus.

A EAM Italiæ partem, quam Carni priſci tenuere, nunc noſtri Forum-Iulium dicunt. Huius ego variam vſque ad hanc diem fortunam dum ſcribere aggredior, quò patriæ charitati, maiorumq; meorum memoriæ, quantum in me fuerit, magnificè conſulam, eius primùm ante oculos imaginem, quò magis fieri poterit ad viuum expreſſam proponam, Vrbes, flu-
B mina, portus in vnam veluti tabulam perſtringens: vnde & ea, quæ dicentur, clariora fient, & animus legentium pulcherrimo huiuſmodi locorum apparatu delinitus ad cætera cognoſcenda promptior, & facilior accedat. hic mihi primus labor. quem continuò ſequentur ea, quæ Romanis rerum dominis memoranda pertulit. inde tertio ordine Barbarorum tyrannides, Longobardorum imperia, tùm Francorum, & Germanorum tempora deſcribemus. quartus locus
C ſibi Patriarchas depoſcit. his Veneti ſucceſſere, de quibus vltimò agendum, id Diuino concedente, & probante Numine.

Prouincia, ſi ſoli vbertatem, ſitum, cœli clementiam perpendas, non reliquis Italicarum eſt inferior: ſi verò locorum varietatem, ele- *Prouinciæ Fori-Iulij deſcriptio.*

gantiam, proſpectum conſpicias, ſuperiorem fortaſſis habet nullam. adeò multa ſunt in ea, quæ non ſine incredibili quadam intuentium iucunditate incolarum non minus, quàm externorum animos aſſiduè ſibi conciliant, & demulcent, vt aliquando M. Valerius Martialis ille deliciarum, & charitum illecebris educatus, non alibi fata vltima comprecetur. A

Lib. 1. epig. 105.

Et tu Ledæo felix Aquileia Timauo,
Hic vbi ſeptenas Cyllarus hauſit aquas: B
Vos eritis noſtræ portus, requieſq; ſenectæ,
Si iuris fuerint ocia noſtra ſui.

Altitudo Poli eiuſdem Prouinciæ.

Centrum regionis, quam partem Vtinum tenet, trigeſimo quinto à Fortunatis Inſulis gradu diſtat, quadrageſimum quintum, & ſcrupula triginta Arcton verſus occupat. Quod ſpatium mitiſſimam totius orbis plagam omnium Geographicorum conſenſus exiſtimauit. Vbi tellus nec Solis immodico torrida calore creditas ſibi ſementes exurit, nec duro torpida frigore gignendi vim inſitam amittit. quin C potius inter vtrunque poſita, ac duobus veluti contrarijs valida, ad omnem fœtum non vtero gerendum tantùm, ſed alendum etiam aptiſſima ingenti rerum prouentu regionem ditat, atque fœcundat; vt quidquid apud varias, & longè diſſitas nationes vix credas poſſe reperiri, hìc natura melius, quàm arte perfectum, & abſolutum agnoſcas. Quam aeris temperiem terra inæqualis, & diuerſis diſtincta formis plurimum adiuuat. Nam cum illa planitie non magis, quàm montibus culta longè, lateq; porrigatur: fontes ſtagnantium D aquarum, & decurrentium innumeros aperiat; ſiluarum hìc alat opaca, illìc aprica collium expediat; nil mirum, ſi pluribus, & contrarijs ſæpe grauida partubus, multarum Prouinciarum opes vna proferat continenter, & ad naturæ portentum reliquis etiam populis oſtentet.

Vina, & alia genera fructuum.

Primum in ea locum tenent Vina, generoſitate, & ſuauitate admiranda. quorum tot ſunt genera, quot vineta circum frequentantur. Nec inferior laus Cereri. ſeges vbique laudatiſſima, & fructus reliqui naturali pulchritudine, & bonitate commendati. Carnium verò ea E eſt præſtantia, vt cunctas dixerim noti, ignotiq; orbis terras in hoc quàm longiſſimè ſuperet. Hinc caſei, & quæ cætera lacte conficiuntur.

Piſces.

Piſces verò non mari tantùm, ideſt communi mortalium penu educti, ſed fluminibus, & lacubus expiſcati ſingulares. Quæ eò admirabiliora quis exiſtimauerit, ſi bonorum horum copiam ſimul attendat. quibus Prouincia adeò exuberat, vt longinquis nationibus

A non ad vſum modo, ſed ad delicias etiam ſufficere poſſe experientia demonſtrauerit. Felix illa profectò, & fortunata, quæ tot naturæ aucta muneribus, exculta ornamentis, nihil inſuper haberet, quod poſſet deſiderare, niſi vna Barbarorum vicinitas infando paſſim, ne dicam perpetuo miſeriarum cumulo fortunam omnem lætiorem conturbaret, aut conturbare poſſe quàm veriſſimè exiſtimaretur. Nam vltra Timauum Iapides habet, & Iſtros ante Romanum etiam imperium
B hoſtes perpetuos; ſupra alpes Noricum, & Germanorum odia inexuperabilia, quorum minas quotidie exaudit, facta non rarò experta eſt. vt fruſtra natura inacceſſibilia illa, & vſque ad nubes obducta clauſtra interpoſuiſſe viſa ſit, quò Barbaros longè ab Italia ſubmoueret. Quo factum, vt ſæpius agitata regio, & ſuis veluti membris diuulſa, ac proprijs penè ruinis ſepulta longùm iacuerit: donec ad imperium mitiſſimi Senatus compoſita antiquam dignitatem, & natalium ſuorum condignum ſplendorem animo concipere, & viribus aſſequi poſſe non inani ſibi perſuadeat argumento.
C

Ampliſſimos olim habuit fines. nam cum ad occaſum Venetis iungeretur, & fines, & nomen cum ipſis non rarò commutauit. vt multos Geographiæ ſtudio deditos quam præcipuè partem ibi incolerent Carni non rarò ſubterfugerit; ſed vbi in Carſum effunditur, montem quàm latiſſimè occupaſſe, vel ex eo credimus, quòd T. Liuium auctorem habemus, C. Caſſium ab Aquileia per Carnos, & Iſtros in Macedoniam properaſſe. quod vix fieri poſſe quis dixerit, niſi concedamus, Carſi iuga, & circum adiacentes tumulos ad Carnos pertinuiſſe. nulla ſiquidem alia ſupereſt ab Aquileia in Iſtros via, niſi ea, quæ per Carſum frequentatur. Nunc certis diſtinguitur terminis: quos ſiue Principes fecerint, ſiue inuexerint Geographi, vniuerſus habitantium retinet conſenſus, & nos hìc paucis reddemus. *Fines Prouinciæ Fori-Iulij.*
D

Auſtralis pars litore finitur, quod Adriaticum pelagus lambit. Septentrionalem alpes firmant. latera in occaſum Liquentia, ab oriente Timauus flumina præcludunt. Alpium limites, vt cæteris minus
E certi, ita ſi linea imaginatione ducta comprehendas, fient clariſſimi. Hæc à Timaui oſtio aſſurgentia Carſi iuga complectens per Tulminam, & Roncinam Vallem propter ripas Sontij ad Pontebam; hinc aduerſo Zeliæ curſu in Cadubrinos exeat: à quibus in fontes Liquentiæ terminetur. toto hoc circuitu montes includuntur. reliquo planities. Pars vtraque, & locorum frequentia, & habitantium ſtudijs inſignis. ſed quæ montibus colitur aſperior, & minus quàm campe-

ſtris ad vitæ commoditates inſtructa. De quibus ſeorſum ſcitu digna A
conabimur explicare, vt materia, quæ minimè facundiæ, & ſtyli capax eſſe videtur, hac dicendi facilitate, & locorum diſtinctione illuſtrata elegantioris homines notæ minus perhorreſcat. Igitur montes duæ propemodum incolunt gentes. ad orientem quidquid alpium

Sclaui Populi.

dorſo, aut vallium ſinu continetur Sclaui ſunt: antiquorum Sclauorum reliquiæ, quibus Prouincia, atque adeò imperium Romanum vniuerſum fermè infeſtatum, & deuaſtatum eſt. Propriam habent B
linguam Illyricorum cognatam: corpora procera, ſalubria, laboribus aſſueta, quæ ſola fermè ſenectus diſſoluit. mores verò barbaros omninò deprehendas; quibus nullum finitimorum commercium, aut exemplum humaniorem ſenſum adhuc inuexit. Nulla apud eos Oppida, aut loca muro cincta, præter cœmeteria nonnulla in Caſtrorum ſpeciem munita. his, vbi vſus popoſcerit, ſe & fortunas ſuas includunt. Quod genus munimentorum pluribus etiam inferioris prouinciæ pagis commune videmus: eam rerum ſuarum ſecuritatem C
aduerſus crebros barbarorum inſultus paganis excogitantibus. Sclauorum Foro-Iulienſium finis, quo à Carniolenſibus diſtinguuntur,

Sontius flumen.

Sontius amnis eſt. hic ad imperialem Cluſiam macer, & exilis exortus in auſtrum ſemper fertur: cui vires continenter addunt aquæ in eum influentes, Vcea, Idria Germanica, Bacius, & Tolmina; & non multò infra Vipauus, Turrus poſtremò Natiſoni permiſtus. quibus adeò augeſcit, & alitur, vt nauigabili oſtio iij. milia paſſuum propè Aquileiam in Adriaticum penetret. Igitur toto eo ſpatio, quod ab D
Cluſia in agrum Goritienſem occupat amnis, accolas Sclauos habet.

Vcea. Idria Germanica. Bacius. Tolmina. Vipauus. Turrus.

Vlterior ripa ad Carniolam pertinet, citeriorem Foro-Iulienſes tenent. atque hæc quidem ad ſemina excipienda non inepta, ad vites verò ſerendas etiam feliciſſima exiſtimatur. Quare eius vina in pretio habentur apud Germanos. Ibi effugia ſunt aliquot, quibus recens circa Gradiſcam expeditio nomen dedit: Dobra, Vipulzanum, Sanctus Martinus, & horum magis ad montes Caporetum.. huic murus, & foſſæ, & quædam arcis forma fuerat: ponte non ignobili ripas Son- E
tij coniungente. ſed, Venetis cuncta deuaſtantibus, periere. Locus mercatura celebris, & patenti in Carniolam acceſſu frequens. Ripæ Sontij viam faciunt vſque in proximam Trauiſam (priſcum fuiſſe Tauriſium multi credunt) inter quam, & Caporetum Caſtellum memorabile montem premit: cuius muri, portæ, ſtationes viuo lapide exciſæ veram Romanorum magnificentiam referunt. Cluſia noſtris,

Dobra. Vipulzanũ. Sãctus Martinus. Caporetum. Trauiſa. Cluſia.

Clau-

A Clauſtrum antiquis dicta eſt. Præſidio Cæſaris firmatur, quam à Cluſia Venetorum diſtinguentes, quæ Fellæ imminet, Imperialem vocant Germani.

Sed occidentem verſus; vbi paulò ſupra Ventionum alpes veluti in quatuor ſinus aperiuntur, mitiores occurrunt populi. qui vni antiquum nomen retinentes Carni appellantur. Caput regionis eſt Tulmetium. nomen fecere præterlabentes aquæ Tiliauenti fluminis; Carni Populi. Tulmetium.
B quod Tulmentum Carni olim dixere. Oppidum à Patriarchis ſiue conditum, ſiue inſtructum. Regio in vniuerſum vel ſaxis inuia, vel amnibus, & torrentibus glareoſa, vt vix alicubi ligonem patiatur. ſed incolentium induſtria vicit omnem naturæ aſperitatem: ſiquidem cum acri illi, & facili vtantur ingenio, non vt reliqui agricolæ, ſolo patrio contenti ſpes ſuas omnes in agris poſuere. ſed ad eorum cultum mercaturam adiungunt; qua ſummis laboribus, & vigilijs vltima ſibi ſenectutis alimenta conciliant. Quare quotannis, vbi frugi-
C bus collectis, & ſeminibus iactis exigui ruris cura defuncti ſunt, illicò ad intermiſſa negotia ſe conuertunt; & breui per vniuerſa terrarum ſpatia effuſi, ſuo, & alieno periculo pecunias vndique corradunt. Multa ſunt in hac regione, quæ prætermitti ſine rerum, famævè diſpendio non poſſunt, paſcua in primis ad alendas Oues vberrima, quo pecude Carni plurimum abundant. ſaltus nauali materia fœcundi. lacus, & fontes piſcium copia clari. adde venationes ſilueſtrium Caprarum, Damarum, Leporum, quorum illi, qui ſummis alpibus agi-
D tant, candore niues ſuas propemodum æmulantur. Aucupia nil his inferiora. Vniuerſus Carnorum tractus in quatuor partes diuiditur. has montium ſinus fecere; quibus aquæ aſſiduè percolantur. quare ſuam vnaquæque vallem, & flumina habet, ad quorum ripas accolæ Villas, & mapalia poſuere. Primam vallem patria lingua Inchiaroium Clariſonus amnis findit. Explicat duas in Germaniam vias expedito homini peruias: alteram in orientem ſecundum radices Bombaſi ad Pontebam ductam: alteram ſeptentrionalem per iuga Lanicæ Alexan- Inchiaroium Vallis.
E dri Baſſæ audacia pridem nobilitatam; qui octo inde Turcharum millia in Zeliam traduxit. Porrò Zelia prima eſt Noricarum ſiue vallis, ſiue regio, quæ Carnis adhæret. nomen inuexit flumen Zelia, quæ proximis montibus effuſa Villacum vſque procurrit. Iulia Romanis, à qua Alpes Iuliæ veterum ſcriptis vulgatæ. Ibi Equorum armenta corporum pernicitate potius; quàm pulchritudine, aut proceritate æſtimata. Eius loci hominibus guttur ſupra modum intumeſcit, Zelia Vallis.

aqua-

aquarum vitio fortaſſis. Cui corporis incommodo animi ſtoliditas, & amentia beſtijs proxima accedit: vt etiam loquendi vſum interuertat. atque ob eam cauſam Principibus Germanis, & delicatioribus viris plurimum expetiti, & conquiſiti, quò intempeſtiuis eorum ineptijs ingentes illos curarum æſtus, quibus aſſiduè premuntur, tanquam flabello admoto demulceant,& abſtergant. Quæ hìc adijcienda exiſtimauimus, vt Ioannis Candidi Hiſtorici notam eluamus; qua ille regionis vicinitate deceptus Carnos aſperſit. Sed ad Carnos redeamus. B

S. Petri Vallis. Butis fluuius. Horum ſecunda vallis à B.Petro nomen traxit.Septentrionalis eſt prorſus. Butim rapaciſſimum excipit. qui vnà cum Clariſono iunctus non longè à Tulmetio vndas Tiliauenti inuadit.Ad huius torrentis ripas antiqui Caſtri-Iulij fundamenta viſuntur. vbi nunc S.Petri Eccleſia; quæ Canonicorum Collegio, & ædificij ſtructura inter ſaxa, & alpinas illas rupes conſpicua priſci decoris ſpeciem retinet. Arx quoque Moſcarda non longè ſteterat, à Beltrando Patriarcha ad cohibendos ex Zelia tumultus excitata. Plura in hac valle admirationem faciunt. in C his lacus Tamauus ad Tamauum vicum puriſſimo fonte exiliens. cuius trottas excellentia ſaporis multò pridem palato commendauit. Senſim is lacus, labente terra ex monte propinquo, in arctiorem ſinum cogitur. vt veriſimile ſit, breui illum in ſolidam conceſſurum. Conſultò fabellas omitto, quæ vulgò iactatæ rei cauſam perſtringunt. E' regione lacus rupes aſſurgens trecentorum paſſuum altitudinem ſuperat. inde vnico ore tanta aquarum vis emergit, quantum ad piſtrinum circumagendum humana poſſet induſtria deſiderare. ſed om- D nia ſuperat Moſcardus torrens. Hic paulò infra Tamauum ex monte Primoſio, ſereno duntaxat cælo, & per æſtatem præcipiti gurgite erumpens, ſaxa eximiæ magnitudinis ſecum trahit: turbine, & vorticibus admiſtis; quales pluuiæ magnæ, & tempeſtates tantùm ſolent inducere; non ſine ingenti agrorum vicinorum damno; atque etiam hominum diſcrimine, quibus illàc euntibus torrentis natura ignota eſt. ſiquidem dum eo impetu cuncta rapit, aquæ ſub arena latentes omnem oculorum aciem ſubterfugiunt. quo ſæpe fit, vt multi E integri abſorbeantur aliquandò, multi pectore, & capite tenus vertigine rotati vix accolarum auxilio mortem effugiant. Terribiliora hæc faciunt inconditæ voces è ſpecu ſæpius auditæ, tùm ſimulacra, & nocturnæ ſpecies illìc obuerſantes. locus profectò ab infernis manibus habitari & dignus, & creditus. Summo montis iugo argenti venas aperiri antiquorum teſtimonio, & recentiorum fide accepimus.

Arx Moſcarda. Lacus Tamauus. Moſcardus torrens.

A neque hìc omittam ſulphureas D. Petri aquas, quibus Carni ſcabiem detergunt. vt magno fortaſſis mortalium commodo ad frigidos morbos debellandos earum vſum Medicorum curioſitas poſſet, aut deberet traducere. Vallis extrema mons Crucis occludit. ibi C. Iulij Cæſaris monumenta. & iter in Zeliam per ſaxum patefactum: olim curribus, & vehiculo, nunc pediti, & equo vix aptum. Tertia ab hac Vallis in occidentem, & arcton Gortium dicta eſt, B amne Decano alluitur. Caſtro Luintio à Patriarcha Nicolao diruto, & argenti fodina, non obſcura. Eam in Auantio monte haberi fama tenet. Vallem finit Zappata regio. quæ vna Foro-Iulienſis ditionis Germanicè loquitur. Inde callis in Cadubrium. Plauis illìc ex monte Setia in anfractus Cadubrinos impetu decidens, diù ſilueſtribus ripis, & repugnantibus circa Belunum ſcopulis luctatur: donec Taruiſino agro excepta, nauigia ſuſtinens, & ratibus opportuna Silum admittit. Sub-Cliuium quarta eſt Vallis, magis ad occaſum bruma- C lem declinans. Caſtrum habuit Sub-Cliuium ab eodem Patriarcha, qui Luintium diruit, penitus euerſum. Memorabilem facit vna Tiliauenti fluminis origo. Huic exigua admodum principia ex frigidiſſimo ſpecu montis Mauri. pluribus mox eundo riuulis conceptam vndam trahens, vbi Decanum, & Butim ſub Tulmetio, Fellam ad Ventionum accepit, verè fluuius, rapax, & ferox omnium validiſſimo curſu in plana Fori-Iulij deuoluitur; tanto Prouinciæ damno, quantum vix ſtylo me poſſe conſequi certè ſcio. Violentiam faciunt pluuiæ, D & niues Noto ſolutæ. Nam alioquin ſicca anni temperie terra abſorptus per multa ſpatia penè ignotus labitur; donec non longè à mari iterum caput exerens in portum, & nauigabilem alueum Latiſanæ deſinit. Sed vbi terra Auſtris maduerit, & tempeſtates vndas inuexerint; tunc ripis excedens latè regionem implet; & non arbores modò, & ſaxa, ſed Villas, & pagos integros exhaurit, aut agros ſaxis obruit; quos nulla ad cultum induſtria poteſt ampliùs reuocare. Patrum memoria Varmi binas arces, quæ firmiſſimo murorum ſteterant E ambitu, à fundamentis euulſas vepribus, & arena condidit. Noſtra verò Belgradi meliorem partem ſolo adæquauit. modò eius loci Caſtello imminet munitiſſimo; & quæ ſunt circa ipſum ædificia per vices expugnat. Spilimbergo agrum ad II. M. paſſus ademit. & ſiluam contra aquarum rabiem ſtudioſè educatam vorticibus vniuerſam demerſit. Nec ſpes aliqua ſalutis Oppido ſupereſſet, niſi arx prærupto nitens ſcopulo imminentem poſſe arcere perniciem crederetur.

Qui-

Aquæ ſulphureæ.

Mons Crucis.

Gortium Vallis.

Decanus fluuius.

Luintius.

Plauis fluuius.

Sub-Cliuium Vallis.

Sub-Cliuium Caſtrum.

Tiliauenti fluminis origo.

Quibus incommodis olim in prouincia ignotis profectò occaſionem A dedere illi, qui Carnorum ſiluas, & robora aquarum impetum remorantia nonnullis ab hinc annis excidere. Quorum opera factum eſt, vt nullo in poſterum obice interpoſito, & nullis quaſi dixeris habenis curſus fluminis coercitus, aut detentus, immani extra montes præcipitio ruens cuncta ſecum ruinæ in modum ſit tracturus. Plura de huius fonte referunt Hiſtorici. In his ligna in eo immiſſa ſilice contegi, & folia, virgultaq; lapideſcere. Quod vtcumque ſit, non magis B ad loci frigiditatem, quàm in occultam aquarum vim iuuet illud reijcere: cum frigida, æquè ac calida lapides fieri experimentò pridem probatum conſtet. Proximis annis ad Dolemontium Sub-Cliuij vicum, terra in ingentem voraginem ſubſidente, nouæ aquæ apparuere: quæ lacum paſſibus XII. patentem circuitu efficiunt. Eius verò tanta eſt profunditas, vt accolæ de pecudum ſuorum ſalute ſoliciti illud totum ſpatium arboribus, & tabulatis contegere curauerint. Nulla ab hac parte via in externas nationes, niſi quam pedes in Zappatam C fecerit. Hanc vero Cadubrium ferre paulò ante dictum eſt.

Ad Carnorum regionem pertinere, & quædam eius eſſe veluti appendices creduntur Ventionum, atq; Glemona. Vtrumque Oppidum ad fauces montium. Sed primum Carnis magis propinquum. propter quod Fella ex valle Moſacenſi magnam aquarum molem infundit. Huius torrentis origo eſt Ponteba, vltimus Venetæ ditionis pagus, & prima Carinthijs in Italiam porta, plauſtris, & iumentis opportuna. Hanc nouiſſimè ingenti auxit ornamento Hieronymus D Ciuranus Prouinciæ Rector, illìc à fundamentis extructo amplo, & nobili hoſpitio: quo alienigenæ excepti, & per plures dies detenti peſtilentiæ ſuſpicionem omnem eluerint. Opus paucis menſibus abſolutum hanc accepit inſcriptionem Varij Acad. Suent.

Fella fluuius.

Ponteba.

S. C.
HIERONYMI CIVRANI F. IVLII RECTORIS
PROVIDENTIA
IN AMPLISS. DEBELLATÆ PESTIS TESTIM.
ET PERPETVAM ITALICI CÆLI SECVRITATEM E
HINC
CONTRA OMNES EXTERNORVM MORBORVM
INSVLTVS
PVBLICVM SALVTIS HOSPITIVM
MVNITISSIMVM SANITATIS PROPVGNACVLVM
OBIICIOR.
M DC XXVI.

Locus

A Locus mercibus ſemper refertus. quibus in Ventionum confluentibus, non mediocri eius loci Ciues emolumento afficiuntur. nam prę- ter mercaturam nihil his reliqui fortuna fęcit, quo vitam ſuſtentent. niſi inter Oppidi bona velis referre vini acerbiſſimi prouentum; quo locus magis obruitur, quàm ditatur. Porro vltra Ventionum rara Vitis admodum, aut nulla profecto. vbiq; verò vinum auſteritate omphacion refert. Quare maior Carnorum pars vino ex ſubiectis Fo- B ri-Iulij agris aduecto vtuntur. quod in Germaniam quoq; important, magno vtriuſq; gentis commodo. Medio inter Pontebam, & Ventionum itinere Cluſia Veneta obijcitur. Nomen ob eam cauſam videtur impoſitum, quia machinamento viam claudat. quo vim hoſtilem omnem à Ponteba irruentem paucorum cuſtodum ſolertia poſſet retardare. locum ideo diligenter Veneti aſſeruant: ad id muneris Viro patritio ſingulis annis delegato. Cluſiæ proximi ſunt Dogna, Reſea, & Roccolana torrentes: quibus rupes exeſæ viam in Carinthiam pe- C diti fecere. Nec longe Aupa, fluuius, & locus Abbatiæ Moſacenſi ſacer. Plures hæc olim Monachos alere aſſueta: nunc in vnum Abbatem Sedis Apoſtolicæ indulgentia ea commoda cuncta conceſſere. Sed Glemona montium dorſo præfixa pulcherrimum inferioris prouinciæ proſpectum vſurpat. Multa ibi antiquitatis veſtigia. ſed ſpecula admirabilis, quæ viuo ſilice, eoq; altiſſimo ad hoſtiles explorandos impetus inſculpta, nunc niſi volucribus adeunda relinquitur. fons etiam ad radices montis manantium laticum copia, & perſpi- D cuitate referendus: locus ſi quis alius ſiue vmbrarum opacitate amęnus, ſiue amantium commodis gratus. Ab eo fonte Hidra fluuius tructis fœcundus Tiliauento infertur. Circa Oppidum nobilium herbarum apparatus. in quibus Daucus optimus, & Cretico nihil inferior. Ciues habet induſtrios, & mercaturæ deditos, eandem cum Ventionenſibus fortunam nactos. Superſunt in aduerſa Tiliauenta ripa vaſti rupium anfractus, qui Carnis Sub-Cliuijs contermini nihil ab eorum ſitu abhorrent. Cæterum regio obſcura, & habitantium E ignauia vix noſtris cognita. aquis potius, quàm ſolo, & ouibus magis, quàm hominibus melior. Siquidem ibi Cauatius lacus tructas alit carpionibus æmulas. nec non tincas, & anguillas ingentis magnitudinis, & bonitatis. Caſeo verò tanta eſt ſuauitas, & ad guſtum demulcendum præſtantia; vt longè diſſitis Italiæ, & Germaniæ nationibus ſtudioſè conquiſitus, non poſtremum inter peregrina gulæ irritamenta locum habere cęperit. Aſinium vocant ab Aſo pago.

Ventionum. | Cluſia Veneta. | Dogna, Reſea, & Roccolana, torrentes. | Aupa fluuius. | Abbatia Roſacenſis. | Glemona. | Hidra fluuius. | Cauatius lacus. | Aſinius Caſeus.

Melo. Arginus, Coſa, flumina. Metuna. Celina, flumina.

Cauatius II. M. paſſus circuitu explet. ab eo fluuiolus Melo. & prope A
Arginus: mox Coſa. Primus ad Oſopum, alter ad Pinzanum, tertius propter Spilimbergum Tiliauento iunguntur. Argino vicinus Modoaria vicus: & occiduo propinquior Zimularia. ille Metunam; hic Celinam emittunt tantæ rapacitatis, vt alueum ad III. M. paſſuum patentem non raro gurgite compleant.

Citra Glemonam inferius Fori-Iulij latus amplo vacat campo. & quaquà verſus expanſum in non ignobiles terrarum tractus effunditur. B vbi latius L. vbi longius LXX. M. paſſuum complexum. Montium extrema colles excipiunt. quibus paulatim decreſcentibus, ſolida in pelagus properat; multis illa torrentibus rupta; multis etiam maiorum fluminum ripis infeſtata. Nam cum hæc à montibus impetu acta deſcendant, ante perueniunt ad mare, quam vires frangant, aut curſum inhibeant. Cui incommodo Prouinciæ ſitus admodum inſeruit. quæ preſſa nimis, & in humiliores ſinus perpetuò ſe ſubmittens decurentium aquarum celeritatem adiuuat. Horum illuſtriora re- C cenſentur, Liquentia, & Timauus regionis termini, & inter ea Sontius, & Tiliauentum. Atque hi quidem amnes non diſpari admodum ſpatio inuicem diuiſi tres fortè campeſtris Fori-Iulij plagas, nec inæquales omninò effecere. Orientalis inter Sontium, & Timauum agro Goritienſi, & Montis-Falconi litore continetur. Occidua propter Liquentiam, & Tiliauentum inuia Maniaci, & Polcenici iuga, & plana Portus-Gruarij occupat. Media à Tiliauento ad Sontium habet Vtinum, & non ignota circum Oppidorum decora. D

Quas dum ſigillatim nitor exponere, permittat lector, vt, ordine locorum prætermiſſo, manum extremis primum admoueam, mox contracto ſtylo ad centrum narrationem ducturus, ſiue quia illa laboris magis, & difficultatis plena exiſtimem, quibus cognitis, cætera plana euadent: ſiue potius, vt ibi terrarum hæc noſtra deſinat deſcriptio, vbi factorum hiſtoria exordium eſt habitura.

Regionis eius ſitus, quem Tiliauentum, & Liquentia lambunt, aſperi plurimum circa montes obtinuit. Quare loca ibi minus iucun- E da: ſecuritate verò reliquis etiam ſuperiora. Primum ex his, quod Tiliauento propè aſpergitur, Pinzanum eſt, Sauornianorum ædificijs, & ditione notum. Inde in occaſum deflexa Neocaſtrum, & Toppum Coſæ amniculo proxima, & Metunum, cui flumen nomen fecit. tum Phanum arcis Micæ faſtigio inexpugnabili ſubiectum. de quo illud mirum, quod ex propinquo monte marinarum concharum for-

Pinzanum. Neocaſtrũ. Toppum. Metunum.

mas

A mas egregiè expreſſas aquæ decurrentes quotidiè trahunt: quas nemo eſt, qui non credat veras chemas in lapidem mutatas. His iungitur Maniacum, Celina Plinij. cuius memoriam ſaxa ibi effoſſa diutius retinuere. Infra Maniacum Mons-Realis. Inter vtrumque Celina fluuius ad Zimuliam ortus, vt dictum eſt. Riuus inde deductus in Naonem hanc habet inſcriptionem. Maniacum. Mons realis.

Captiua hoc trahitur Celina cornu,
B *Et feſſa in fluuium cadit Naonem,*
Fomenta Venetis datura flammis.
Præfec. Gabriel. Grad. M XIIID.

Polcenicum extrema montium finit, loci titulo, & vetuſtate inſigne. Cui dignitatem faciunt Liquentiæ fontes circa ipſum ſcaturientes, & Gurges aquarum portento infamis. Si quidem hieme exhauſtus ſiccum propè alueum deſerit. æſtate verò in immenſam auctus magnitudinem vndis extra ripas exuberat. Cuius tanta tunc eſt frigi- Polcenicum.
C ditas, vt pecudibus, & hominibus potus æquè mortem inferat. Ibi quoq; Trinitatis templum venerabile. In eo loco Liquentia vt nata eſt in Auſtrum deſcendit pleno alueo, nullis incommoda mortalibus, vt in quam partem curſum agat, vix oculorum acie deprehendas. Vbi parum proceſſit in duos ramos diuiſa Sacile medium amplectitur, Sacile.
Oppidum ſi quod aliud ſitus amęnitate ſingulare. Mox iunctis iterum aquis Brugnaram, & Celina, Metunaq; amnibus aucta Metunam Brugnara.
eiuſdem nominis prætergraditur: Motam poſtremò frequenti in re- Metuna. Mota.
D liquam Italiam via celebre municipium. Vaſtæ de hinc paludes vſque ad mare: in quod Liquentia duobus oſtijs exoneratur. Ab hoc flumine quidquid vſque ad Tiliauentum panditur ſpatij vniuerſum fœcundæ tenent glebæ. Gignuntur ibi amnes placidi alioquin, & ab omni iniuria alieni. Quibus nec montes impetum faciunt, nec pluuiæ vaſtitatem addunt. ſed vt ſunt editi patentibus circumuecti campis, regionem ornamento non magis, quàm beneficio cumulant. Purliliæ.
Propter fontes Liquentiæ ignoti nominis Riuus occurrit, qui notiſſi- Portus-
E mas Purlilias alluit. De hinc Naon, & Noncellus Portus-Naonis flu- Naon.
mina. Longa illìc Germanorum imperia, & Aluiani virtus Oppido Fluuius. Sile.
famam fecere. Sequitur Fluuius, & Sile; quos vt ſuperiora nomine obruit, & vndis premit Liquentia: Tùm Lonconius Saluarolo Caſtro Lonconius.
effuſus. Poſt hæc Regina, & Lemen: illa ad Porturlonum, hoc ad Regina, & Lemen, flumina.
Sanctum Vitum, exorta. Exiguum Porturlonum Caſtrum; ſed S. Vito mœnia magnifica, & ampla; & locus habitatoribus frequens. In- Porturlonũ. Sanctus Vitus.

Portus-Gruarius. fra v i. m. paſſus amnis vterq; coit. vbi Portus-Gruarius totius fermè A
Prouinciæ emporium. quò merces ex Glemona aduectæ nauigijs in
Adriaticum feruntur. Par illi cum Glemona ad quæſtum colligen-
dum occaſio : ſed diſpar habitantium ingenium oblatam fortunam
Abbatia Sũmaquæ. Concordia. corrupit. Propè eſt Summaqua non aſpernendæ Abbatiæ commodis
felix. Sub Portu-Gruario adeſt Concordia Lemen complexa. Colo-
niam fecere Romani ampliſſimam. ſed Vnnorum rabies pridem rui-
nis ſplendorem extinxit. Mox ſtagnantes aquæ etiam habitatoribus B
ſpoliauere. Nomine Epiſcopum, & Canonicorum Collegium, re
Capruleæ Inſula. Portus-Gruarius vtrumq; obtinet. Ad oſtia Leminis Capruleæ inſula,
& Oppidulum, tutum illud piſcatoribus receptaculum, & ſedes non
inamęna. Tenui Epiſcopatu, & Rectoris Veneti auctoritate ſuſtenta-
Liguniana. tur. Patent ibi in orientem nuda maris litora, quæ Liguniana iners
flumen, & mole ſua laborans humectat, & fœcundat. Extremas Ti-
Tiſana. liauenti ripas excipit Tiſana, cultu modica, ſed ſitu, & agrorum fer-
tilitate optima. Extra hanc omnem fluminum, & exundantium aqua- C
Cordouatũ. rum vbertatem Cordouatum eſt, antiquo Caſtro, & noua Virginis
æde clarum. Loci ſitus infra S. Vitum aperto imminens campo. Huic
Abbatia Sexti. proximat Sextum vetuſto phano, & diuite Abbatia non ignobile. Per
eandem oram Valuaſonum, non longo à Tiliauento ſecretum inter-
Valuaſonũ. Spilimbergũ uallo. & non procul ab eo Spilimbergum, à vorticibus Tiliauenti
i i. m. paſſibus non multò ante ſeiunctum; nunc accola, & fluminis ri-
pa factum. Atque hæc occiduę plagæ confinia, & loca. Cui, ne quid
Portus maritimi. intactum relinquamus, portus quoq; lubeat adijcere, quibus à pela- D
go nauibus in Prouinciam aditus aperitur. Sunt autem Liquentius ex
maiori Liquentiæ alueo. S. Margaritæ portus, quem aquæ Liquen-
tiæ, & Leminis ſimul creant. Tertium ab his Caprulanum Lemen edit
ad Capruleas. Mox Baſilicatum Liguniana. Tiliauentanum quin-
tum oſtia Tiliauenti fecere. Cæterum orientalis regionis termini an-
guſtiores Sontius, & Timauus, vt memoratum eſt. ſed ſoli vbertas,
Timauus. & locorum frequentia nomen his indidit ampliſſimum. Timauus fa-
ma aquis maiore fontes habet illuſtriores tres ad Carſum, paruo ad- E
modum ſpacio inuicem ſecretos. quibus riuuli, & aquæ circum ſca-
turientes plurimæ vndas inuehunt. Tanta verò aquarum copia emer-
M. Antonius Sabellicus. git, vt naues, & triremes illicò natus ſuſtineat. De quo accepimus
ipſum longè in finibus Iapidię exortum in proximum fonti cuniculum
quaſi manufactum præcipitari, atque ita abſorptum tandiu per ſub-
terraneos meatus ferri, donec ora in monte nactus hiantia, totus in
lucem

A lucem effunditur. Huic rei fidem faciunt aquæ pluuioſis cæli tempeſtatibus auctæ, & cum ingenti ſonitu erumpentes. Quo tempore fluuius verè

——— Vaſto cum murmure montis Virg. 1.
It mare præruptum, & pelago premit arua ſonanti.

Vt facilè intelligas, vim eam vniuerſam aliunde properare: nec, niſi aquis acceptis, ali, atque augeri. quod pridem à Poſſidonio; deinde
B à Strabone obſeruatum accepimus. Hic Timauum terras ſubire tradit: mox ſtadijs circiter centum triginta in mare deferri pluribus oſtijs, inquit ille. Sed melius fortaſſe oribus dicendum eſſet. quæ ſanè plura ſunt; nec finitum numerum habent, ſi cunctas circum ſurgentes aquas inter fluuij fontes colligas. Hinc Virgilio nouem; Martiale ſeptem, certum, pro incerto numero ponentibus. Mitto quæ de ipſis feruntur vana, & ab omni fide aliena. quorum illud ridiculum, eos ſalſas aquas emittere, vno duntaxat excepto: quodve eoſ- Polib.
C dem accolæ appellent maris matrem, quod de Tanai, & ipſa palude Meotide Græci vix ſine rubore mentiuntur. Patet flumen P. XV. impar longitudo vix D. CCC. accipit. ſudo cælo, leni, & perſpicuo vado; Auſtrali concitato decidit; limum, & vortices trahens, atque periculum nauibus intentans. Vbi oritur vicus paruus. & ad ripam templum magnificum, eius templi numen Io: Baptiſta. Condidere olim Patriarchæ non longè à ruderibus antiqui Diomedis phani: cuius ad huc veſtigia circa litus maris. Heroi veteres equis ſacrifi-
D caſſe fama accepimus; & ſaxum habitatores demonſtrant; vnde victimas in mare præcipites agere conſueuerant. Hic equorum armenta priſcis æquè, ac recentioribus commendata; Carſo latè montana pabula præbente, & paluſtria Timauo. Neque hoc loci Pucini litora, Plin. 14. nat. hiſt. c. 6. aut Liuiæ Auguſtæ dilecta vina prætermittam. Pucinum inter Duinum, & Tergeſte. Duino Timauus, cum Tergeſte Iſtria terminat. vt Pucinum. hunc tractum iure Romani reliquæ Italiæ, neceſſaria veluti quadam terrarum acceſſione, adiunxerint. nec nos à Foro-Iulio reijcimus,
E vel quia credimus ab antiquis Carnis fuiſſe poſſeſſum, vt ſub operis initio memorabamus; vel quia recentes loci cultores ſe Foro-Iulienſes vocant. Duinum edita aſſurgit rupe; hinc vndis Adriatici, inde Duinum. monte tutiſſimum; eadem propemodum forma, & ſecuritas Pucino fuit. quod eodem litore ſteterat, nunc pagus, & domus raræ. Circum rupes ad mare decurrens vites fouet, quæ palis, & arundinibus ſuſtentatæ genus vini nobiliſſimum gignunt, cuius tanta eſt dignitas; Vinum Pucinum.

vt

vt in multa ſæcula perdurans ſuauitate non tantum, quàm ſalubritate reliquas potiones facilè ſuperet. de quo, & de Liuia alius erit dicendi locus. Tergeſte Formioni proximum Italiam antiquis clauſit. nunc vltimum Fori-Iulij additamentum. Huius fecit mentionem Dionyſius, nihil ab eius ſitu aberrans A

Tergeſte.

Alta Tegeſtreon poſtremæ mœnia terræ
Qua ſinus Ionius finitur gurgite laſſo.

Dionyſ. de ſitu orbis.

Colonia fuit Romanorum, quam, victis Iſtris, deduxere. Clades multæ Oppidum nobilitauere, dum inter Patriarchas, & Venetos veluti victoriæ præmium in medio iacet. Sed ad Timauum pedem referamus. hunc ex Carſo vndas exerere dictum eſt. qui mons medius regionem occupat. à Sontio deriuatur; inde in orientem verſus Iapidiam peragit: noſtri Carniolam dicunt. Colitur circa planitiem ab vtraq; parte ſeptentrionali, & meridionali; nec Saxo deſunt ſua loca. quorum ea, quæ ad Forum-Iulium creduntur pertinere, ſunt Dorimbergum, & Raitimbergum, & quæ recens Gradiſcana obſidio notiora reddidit, Dobardò, Foianum, & ad ripas Sontij Sagra, & Rubia. Sub initio montis vaſtus aperitur ſinus plana regionis coniungens. Ibi antiquiſſimi Oppidi reliquiæ, & lacus proximus. Nos Ocram Strabonis fuiſſe ſuſpicamur: quod alibi explicabimus. A' meridie vbi iugum in campos effunditur totum illud vſque ad litora Adriatici Montis-Falconi ager. ſumpto nomine ab Oppido, quod propè montem poſitum, & antiqua ſtructura munitum viam in Iſtros tuetur. opus quondam Theodorici Gothorum Regis, qui Verucam inſuper adiecit inter vicinas rupes; iuxta D. Antonij ædes: quam attingunt calidarum aquarum balnea ad frigidos depellendos affectus valida. iſchiadis præcipuè, & articulorum doloribus ſaluberrima. Inſula hæc olim; nunc ſaxum continenti adiunctum. Locum non Foro-Iulienſes tantum, ſed ex remotiſſimis Germaniæ partibus mortales frequentant. Sed à ſeptentrione minoris circuitus planities obijcitur Vipauo amniculo ab Carſo diſterminata: in cuius medio collis mœnibus cinctus in ſublime fertur. Goritia hæc. Noreiam perhibent fuiſſe, Norici mediterranei caput; nunc ſiue priſci decoris memoria, ſiue recentis Comitatus dignitate memorabilis. Loci ſitũ eminentiorem Veneti ducto in circuitum quadrati lapidis muro ad omnem bellorum neceſſitatem pridem inſtruxere. Germanorum commercio mirum quantum creuerit. Ibi præter Foro-Iulienſem, & Italicam linguam, Germanicam, & Sclauam inquilini vſurpant. Proſpectat ab oriente

B C D E

Dorimbergum. Raitimbergum. Dobardò. Foianum. Sagra, & Rubia.

Montis-Falconi Oppidum.

Goritia.

San-

A Sanctæ Geldrudis, & Sanctæ Margaritæ lucos; olim Iunoni illum Argiuæ, hunc Dianæ Ætoliæ ſacros. in quibus Lupos Ceruis admiſceri, & demulcentium manus pati veteres Geographi prodidere. Quà in ſeptentrionem vergit Sclauos Carnioleſes habet. de quibus pridem dictum eſt. Eorum loca Sontio magis propinqua ſunt Roncina vallis, recens Antonij Rabattæ ditio, & Tulminia Tulmino Oppido firmiſſima. Hæc Caporetum attingit, vt iam noſtra orbem vnde cepit finiat oratio. Tribus hæc regio frequentatur itineribus in Germaniam. Primum eſt per Roncinam, ſiue inde Caporetum petas, ſiue Tulminia Lubianam cogites. amplum illud Caporeti, vt dicebamus; hoc vix Iumento commodum, & non ſine laboris, & viæ diſpendio aggrediendum. Secundum ab agro Goritienſi in ſiluam Sanctæ Geldrudis, inde Lubianam. Tertium ab Monte-Falcone per Iſtriam. Horum medium longè, latèq; patens, perpetuam Barbaris inuadendæ Italiæ occaſionem præbuit. quod vt obſtruerent aliquando Romani Oppidum in Carſo, de quo paulò ante mentionem fecimus, extruxere. Et in eius rei gratiam Goritiæ collis munitionem accepit. Quibus nouum addidere Veneti obicem, ad gradus Sontij Gradiſca munita. Sed primò Tulminia Arx, & Caporetum creduntur ſufficere. Vltimò Oppidum, & Verucam Theodoricus oppoſuit. Portus in hoc tractu, præter eum, quem Timauus efficit; vbi Bel-Fortis, ſiue arcis, ſiue ſcopuli molem piſcatores oſtendunt; Pontianus eſt ex Pontiano, & Sdobbius ex Sdobbia. Primus ignobilis regionis fluuiolus, & piſcatorum ratibus tantùm agitatus. alter aquarum copia cum Timauo conferendus. Hi tres, litore ſe in pelagus porrigente, Tergeſtinum ſinum reſpiciunt. Sontius quartus ex Sontio, admiſto ſimul Natiſone, & Turro. Tuta vbique nauium ſtatio, & gratus piſcium receſſus, quorum per ea litora ingens ſemper eſt prouentus. Media inter has regio Sontio, & Tiliauento finita, magnifica continet multa: Vrbes, Oppida, Caſtella; tantò reliquis præſtantior, quantò ſitus excellentia illas facilè vincit. Flumina obtinuit ampla, quibus in nouas fermè partes diuiditur. Tum minora nonnulla ad litus maris. Hæc placida, & regioni neceſſaria. Illa violenta, & accolarum calamitatibus clara. Vbi Adriatico proximat in duo promontoria ſcinditur. Tenent dexterum Tiliauenti fauces, ſiniſtrum Sontius, & Tilius. Quibus veluti frontibus in altum procurrens, non exiguum, quod medium eſt maris ſinum complectitur. Paludem illud totum ob tenuiora vada, Marianam à vicino Oppido dixe-

Roncina Vallis. Tulminia. Caporetum.

Portus maritimi.

(Margin letters: A, B, C, D, E)

dixere. Hanc inſulæ modicæ à meridie cingunt, quæ paruo inter ſe diſtinctæ interuallo portus in palude quinque efficiunt, vt mox dicemus. Harum prima Gradus: reliquæ ſine nomine. Sed illa Aquileienſibus aucta Ciuibus, breui Oppidum facta eſt. Et illùc Patriarcha Attilam fugiens theſauros Eccleſiæ, & nomen dignitatis importauit: quod in Epiſcopo ſuo multis poſt ſæculis retinere non eſt verita. Inter continentem, & Gradum modicus ſcopulus aſſurgit. Barbanam vocant. Ibi nec ſerpentes naſcuntur, nec importati viuunt. Sed circa litus ſiniſtram oram legentibus Natiſſa occurrit: qui primus in paludem fluit. Diuitis hæc quondam Aquileiæ portus, & flumen. Natiſonem Geographi perperàm vocauere. Ad eius ripam aliqua ad huc effigies Vrbis extinctæ; quam Poppo Patriarcha, nouis adiectis mœnibus, & templo, & aula magnificè extructis, inani ſtudio ad vitam reuocaſſe viſus eſt. Canonicorum, & Monialium Collegia ibi clara: à quibus per hiemem ædes ſanè coluntur. reliquis temporibus infectum aeris halitum veriti in mitiores plagas cuncti diffugiunt. Propè Vrbem Aquæ-Gradatæ memorabiles: quarum in ſacris Aquileienſis Eccleſiæ hiſtorijs frequens eſt mentio. Nunc vbi fuerint vix ſatis conſtat. Sed Naiadis illìc ad fontem quieſcentis inſcriptionem huiuſmodi nulla delebit obliuio.

Gradus Inſula. Barbana. Natiſſa fluuius. Aquileia.

Huius nympha loci ſacri cuſtodia fontis
Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ,
Parce meum, quiſquis tangis ſacra marmora, ſomnum
Rumpere: ſiue bibas, ſiue lauere, tace.

Agrum vicinum paſſim aurifodinis floruiſſe referunt ſcriptores. quarum quoque memoriàm vniuerſam vetuſtas aboleuit. Ab Aquileia prætaltis Amphora ripis, & ad perpendiculum directis in mare labitur. Opus ad aquarum exſiccationem ſub ipſo Ciuitatis primordio à Romanis elaboratum. Poſt hunc Alſa fluuius Saciléto ab Antoniorum familia inſtaurato, & Straſoldo antiquo Caſtro non inglorius. Longè clarior futurus, ſi Palmam vſque inferri potuiſſet. Quod fruſtra Veneti tentauere; Canale ad id II. M. paſſuum longitudine excauato. Ad fauces Alſæ Seruiana eſt inſula. Ab hac Zelina paruus amnis ex paluſtribus circa Caſtilonium aquis originem trahens. Ibi Porpetum nouiſſimi belli furore diſiectum. Sequitur Mutianus, & Tornianus, qui vno oſtio in paludem decidunt. Celebrem facit primum Mutianus pagus. cuius incolæ ad vnum olim excæcati ſuam erga Rempub. fidem indigno ſupplicio illuſtrauere. Mutiani, Zelinæq; me-

Strab. Amphora, fluuius. Alſa, fluuius. Saciletum. Straſoldum. Seruiana Inſula. Zelina. Porpetum. Mutianus. Tornianus.

A B C D E

A mediam litoris crepidinem tenet Marianum , vetuſtum Prouinciæ Marianum.
Oppidum , & Concilio contra Seuerum Patriarcham ſcriptoribus in-
clytum . Nunc munitione, & lectorum militum præſidio cuſtoditum ,
inter fortiſſima Fori-Iulij propugnacula locum habet . Vltimus ordi-
ne eorum , qui Marianam paludem ingrediuntur , Stella fluuius eſt . Stella, fluuius.
proprijs hic aquis exuberans alueo ſemper fertur nauigabili. Ana-
ſum fuiſſe , ſiue Tiliauentum minus , ſunt qui aſſerunt . Cui aquæ tor-
B rentis Cornu incrementum addunt non rarò . Curſu Iſernicum Cæſa- Iſernicum.
ris Caſtrum adlabitur: Inde Areas Sigiſmundi Imperatoris obſi- Areæ.
dione nobilitatas . Tandem ad litus Palaciolum. Hic Marianæ paludis Palaciolum.
terminus , quæ inſulis cincta , vt dictum eſt , illarum beneficio quin- Portus maritimi.
que portubus inſignitur . quos exponemus conuerſo ordine litus re-
currentes . Primus Lauianus eſt Mutiano , & Stellæ communis . Se-
cundus Sanctus Andreas in Zelinam verſus . Tertio contra Alſam
Buſio nomen dedere . Quartus, qui Amphoram proſpicit, Aquileien-
C ſis . Quintus Gradenſis ad Gradum Natiſſæ faucibus oppoſitum .
His ſextum liceat adijcere ; quem extra paludem Tilus amnis propè
Sontium efficit . Atque hi ſunt portus , & oræ maritimæ proxima lo-
ca , quæ in hac media regione ſcitu digna viſa ſunt . Magis in conti-
nenti eſt Palma . media fermè inter Vtinum , & Aquileiam . Recens Palma.
hæc Venetæ Reipub. ſtudium , quo Italiæ proſpiceret vniuerſæ .
quod numiſmata ſub eo tempore his notis cuſa declarant .

D

E

Nouem exſurgit Caſtellis . tribus portis , foſſis , & externo muri , in-
terno terræ ambitu firmiſſima . Riuum Turri Vtino emiſſum in eam
deriuauit Antonius Grimanus Præfectus . cui Varius Academicus
Suentatus hanc dedit inſcriptionem .

Quæ Turri fueram beata fontis
Nympha , & pumiceis iocabar antris ,

C *Nunc*

Nunc arcis peto mœnia, & Theatrum A
Orbis luſtro nouum, tuum, Grimane,
Captiua imperium ſequuta Cornu.

Varmum. Per eandem oram loca fuere duabus Varmi arcibus illuſtria. quæ Tiliauentum, & Stella pridem irrigabant, nunc ſilentium, & arena nomen, & opes contegêre. Tùm Belgradum ſitu, & periculo proximum. Varmus fluuius non longè procreatur, qui flexo ad veſperam curſu in Tiliauentum cadit. Tradit Plinius in Anaſus ſua ætate fluxiſſe. Non longè à Varmo Stellæ, ſiue Anaſi fontes. ibi Quadriuium Oppidulum, in quod ab Aquileia, & Palma antiqua militaris via deſinit, pridem Bononiam vſque ſtrata. Viam altam nunc dicunt. & M. Lepidum, & C. Flaminium Ligurum Victores, ſtrauiſſe aliqui referunt. Cornu torrens ſiniſtram Quadriuij carpit. ſpatium inter ipſum, & Tiliauenti ripas loci ignobiles tenent. tantùm veteris Turritæ memoria. Magis ad Septentrionem Sanctus Daniel tumulo incumbens, ædificijs, & ſitu conſpicuus. & Ragonea Tiliauentum attingens. cuius muri terræmotu labefactati in præterlabentes aquas olim decidêre. Inde Oſopum bina collium faſtigia munitione complexum. Hyſſopum antiquis forſitan ob eius herbæ prouentum, quo rupes abundat. Arci veteri nouum addidit murorum ambitum Iulius Sauornianus. cuius Viri ſepulchrum edito inſculptum propugnaculo vacuum aſpicitur. Paulò infra Sanctum Danielem faſtigijs inſurgens mollioribus Prouincia paulatim in colles criſpatur. qui vitibus, & arboribus veſtiti latiſſimo exundant ſpatio. Siquidem ab hac parte in orientem Solem conuerſi cuncta ad radices Alpium occupant; vſque dum Sontio intercluſi vlteriorem ripam rigentibus Iapidiæ cautibus relinquunt. Faganea reliquorum humilior, & prima arce olim florentiſſima, nunc ſolo penè exciſa. poſt hanc Arcanum, Villalta, Morutium totius Fori-Iulij proſpectu inſigne: Colloretum, Brazzacum, Caporiacum, Perſum, Melſum, Fons-bonus, Trigeſimum Antonini itinerario adnotatum; Caſſianum, Montagnacum, Tarcentum, Buia; & Glemonæ propè iuncta Pramperus, & Artenea. hos à reliquis collibus Turrus fluuius, & à planitie Cormon torrens ſecreuit. pluuijs hic tumens aliquando, ſed vbi campis ſe immiſerit, diſpergitur in tenues riuos, & deſpectus ſine nomine moritur. ſed Turrus ſuis, vicinorumq; torrentium vndis feruens, & Tiliauenti propè æmulus, niſi quòd magnitudine inferior, à Tarcentinis montibus in occaſum hyemalem emiſſus latè prouinciam deuaſtat. tandem Natiſone, &

Margin notes: Anaſi fontes. Quadriuiũ. Via alta. Cornu torrens. Sanctus Daniel. Oſopum. Faganea. Arcanum. Villalta. Morutium. Colloretũ. Brazzacum. Caporiacũ. Perſum. Melſum. Fõs-bonus. Trigeſimũ. Caſſianum. Mõtagnacũ. Tarcentum. Buia. Glemona. Pramperus. Artenea. Cormon, torrens. Turrus fl. Belgradum.

Margin letters: B, C, D, E

Sontio

A Sontio admiſtus nomen, ſed non vires, deſerit. Vbi Turrum tranſieris cuncta magis aſpera. Ibi Cergnei mœnia ripis fluminis, & ſaxis obruta. Paulò poſt Atemps rupibus, & ſaltibus inuium. Proteſtaneum ab eo minus rigidum. tùm Cucanea mollior; Zuccum, & Suffumbergum arces pridem inclytæ, nunc ſaxa, & arcium veſtigia. Hinc Zuccula à Ciuidalenſibus diruta. Poſtremò Ciuidale ipſum; Vrbs ſanè nobilis. in qua ſaxa exeſa, informes parietum ſtructuræ, & viarum B anguſtiæ antiquos referunt, & retinent mores. Iacet ad Natiſonem amnem XL. Canonicorum Collegio, nobili templo, & lapideo ponte ſingularis. cuius pontis hæc eſt inſcriptio Quintij Æmiliani Cimbriaci Vtinenſis.

Cergneus. Atemps. Partelſaneū. Cucanea. Zuccum. Soffumbergum. Zuccula. Ciuidale.

Pontem ſublicium diù vetuſtum
Nunc ſtratum ſilice, arcubus duobus,
Quem tu ſic pedibus premis ſedentem,
Quanti, te precor, æſtimas locatum?
C *Aut quot millia curruum tuliſſe,*
Qua nunc materia eſt fabris fabratus?
Quæ tu ſi bene cogitaris, vtrum
Auctores ſuos ſuperet videto.
Scire hoc te volui hoſpes, & valere.

Ad ſiniſtram Sclauos habet, in quos latè ditionem exercet. Illìc fluuius conceptus præcipiti in Ciuidale fertur alueo: ſed vbi Oppidum eſt egreſſus mollioribus vndis in auſtrum properans non aſper- D nendam aquarum molem Turro infundit. Inſident vtranque ripam collium vertices peramœni, vini verò generoſi copia etiam perilluſtres. Munitiones in his fuere præclaræ: nunc nomina, & informes murorum aſpectus. Ad dexteram Butrium, Mantianum; ſiniſtra Gramoianum, & Roſaceum, Abbatia celebre, & commendatis fortunatum poculis. Ab hoc parum degeneres tumuli Rotarius, Brazzanus, & Cormon. Subiectum huic eſt eiuſdem nominis Oppidum, diuitijs, & habitantium ingenio tumens. Ioſephus Sporenus, qui mul- E tò ante hęc tempora de Fori-Iulij antiquitate quinque libris accuratè non minus, quàm eleganter ſcripſit, Cormon à Carnis priſcis conditum tradit, & ab eis Carnon appellatum: Cuius Plinius mentionem fecerit in hæc verba: *In hoc ſitu interiere per oram Inarme, Pellaon, Palſicium: ex Venetis Atina, & Celina, Carnon, Segeſte, & Ocra. Tauriſcis Noreia.* Nam ſiç legit Sporenus. Ac ſanè antiqua illius auctoris exemplaria, & quæ Hermolai Barbari caſtigatione illuſtrata mox prodiere, conti-

Butrium. Mantianum. Gramoianū. Roſacenſis Abbatia. Rotarius. Brazzanus. Cormon. Plin. nat. hiſ. lib. 3. c. 19.

nuò ab Atina, & Celina, *Carnos* habent. Contra in recentioribus, A faċta interpunċtione, ſequitur, *Carnis:* vt facilè appareat primo ſcribendi modo Oppidum; altero regionem deſignari. Sed horum qui magis ad veritatem faciat alij iudicent. Nobis Sporeni auċtoritatem ſequutis libeat Cormon inter vetera Prouinciæ loca retinere. Gradiſca his proxima tumulo & ipſa à Venetis impoſita: ſed ſitu, quàm arte melior: nam Sontio ab tribus fermè partibus inundata, nec tota vallo cingi poteſt, nec ab auxilijs intercludi. quæ res Arcem proximè B Germanis ſeruauit. Propè Gradiſcam Medea pagus, & mons vnico ſaxo attollitur. vbi Lapicidinæ nobiles. à quibus Palma muros, & fundamenta accepta refert. Non obſcura illis Medeæ Æetæ regis filiæ memoria. cuius ſpecus adhuc monſtratur, & noċturnis ſpeċtris frequentari accolæ affirmant. Paulò infra hunc locum Sontius Natiſonem Turro miſtum recipit. Nec longè abſunt gelidarum fontes aquarum: in quos murus geminus Cæſaris Auguſti opus deſinit. Fuiſſe aquæ-duċtum memorant, quo latices olim in Aquileiam im- C portabantur. Ab his fontibus Tilius fluuius manat. quem huius regionis primum ſtylo attigimus. Hic igitur circini terminus. Quod medium interiacet principi Ciuitati natura, & Dij ſepoſuere. VTINA hæc fuit: quæ centro Fori-Iulij modico colle aſſurgens, reliqua circum loca veluti de ſublimi quadam ſpecula circumſpeċtat, & ab ijs inuicem aſpicitur, & ſuſpicitur. Vrbs totius prouinciæ eſt hæc ampliſſima, & reliquarum Metropolis. in qua non tam Principum ſuorum indulgentia, quàm præſentis excellentiæ ſplendore vetuſtam D. Aquileiæ maieſtatem veluti reuiuiſcentem agnoſcas: duplici murorum ambitu cingitur, & tumulum ſinu complexa pulcherrimum in eo curioſæ induſtriæ ædificium oſtentat, Centum illud annorum opus; nec adhuc perfeċtum. quod eius generis moles vniuerſas regali propemodum ſuperat luxu. Riuis à Turro duobus irrigatur; & puteis profundiſſimis gelidas haurit. nec fontes publici deſunt, nec porticus, aut templa non religione melius, quàm ſtruċturæ ornamento magnifica. His accedunt totius prouinciæ conuentus; fora; duplicis Magi- E ſtratus faſtigia, Reċtor Venetus, & Aquileienſis Patriarcha: quibus Vrbs non exornatur tantùm, ſed perpetuis etiam augetur commodis. Digna profeċtò ea adiacentium Oppidorum corona; quæ in vnam Vtinam tanquam in ſuum principium conuerſa, illi fortunarum ſuarum ſecuritatem non magis, quàm amplitudinem acceptam referunt.

Gradiſca.

Medea.

Vtinum, Vrbs ampliſſima, & totius prouinciæ Fori-Iulij Metropolis.

Libri Primi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Secundus.

A TYrrhenos primùm Italiam imperio tenuiſſe veterum teſtimonio accepimus. Hi iuuentute ad vtrũque mare diſpoſita, Colonijs paſſim regionem exornauere. inter quas Carnorum gentem fuiſſe illud nobis argumento eſt, quòd Italo ſolo nati, externorum neminem ſuæ originis autorem agnoſcunt. Ad quód accedit nomen ipſum, quod ab
B antiquiſſimo Thuſcorum rege Crano acceptum retinet poſteritas. Vertumnum dicunt Romani, & Cranam eius ſororem Vertumnam. Quam etiam tranſpoſitis literis Carnam appellant. cui vertendi cardines iura tribuêre, priſcum regiæ poteſtatis ſymbolum nomine interpretantes. Donec igitur in Italia res Tyrrhena ſtetit, Carni ſimul cum his floruere. qui beatam regionem latè incolentes ſui nominis ſplendore longinquos æquè, & finitimos ſollicitabant. Vbi ve-
C rò Thuſcorum decora fluere, & imperij vires imminui cæperunt, Carnos quoque externorum armis vexatos opes illæ inclytæ, & ſecunda vſque ad eam diem fortuna deſeruit. Primi negotium Veneti exhibuerunt; qui ſiue à Paphlagonibus orti, Antenore duce, ad

Carni Populi.

Veneti Populi.

eas

eas ſedes peruenerint; ſiue à Gallis Venetis fuerint profecti, quod A credibilius videtur; cuncta Adriatico proxima complent. Hos Galli Boij ſubſequuti penitus Carnorum nomen à Pado deturbant. Quare in vltimum illi Italiæ angulum compulſi, nihil propemodùm de antiqua dignitate, præter nominis appellationem retinuiſſe viſi ſunt. quam dùm ſæpius negligunt ſcriptores, vel etiam in controuerſiam ponunt, parum abſuit, quin gentis memoriam vniuerſam vſque ad internecionem delerent; quod à Geographis in primis factum eſt: B à quibus ita Carnorum populi vicinis ſiue Venetis, ſiue Iapidibus admiſcentur; vel dubijs adeò, & obſcuris limitibus circumſcribuntur, vt qui verè fuerint Carni nullus eorum (ſi vnum Ptolemæum excipias) literis commendauerit. Hiſtorici nihilo his diligentiores, vt quid in tam longa annorum ſerie geſſerint, nemo prorſus animaduertat: adeò inter tot Romanæ fortunæ caſus nec cogniti, nec in exemplum aliquod traducti, ſilentio vſque ad conditam Aquileiam perpetuo ſunt prætermiſſi. Sic, quo tempore Romanorum iugum C acceperint, ſiue illi armis, & vi debellati, ſiue reliquarum victoriarum veluti additamentum acceſſerint, comperti nihil prodidere. cuius rei cauſam nullam profectò crediderim aliam; quàm quia collibus tantùm, & montibus per illam ætatem prouincia frequentata, planities vniuerſa, & proxima pelago litora habitatoribus, & commercio vacua aſpernebantur. Inde fiebat, vt intra rupes, ſaltusq; ſuos Carni abditi, ibique à nemine laceſſiti, aut neminem laceſſentes, procul ab omni humanarum actionum memoria, atque reliquo D ab orbe veluti diuiſi, omnem tunc famæ loquacitatem ſubterfugerint. hac vna ſaltem re beati, quòd proprijs rebus, & modico contenti, maioris fortunæ diſcrimina nulla cognouere. Porrò quòd Carni montana primùm tenuerint, multa ſunt, quæ nobis perſuadent. priſcorum hominum conſuetudo in primis, qui opportuna quantumvis obiecta planitie nonniſi ſublimioribus locis ſedes ponebant: arborum prouentus, & ſiluarum tractus ingentes, qui humiliorem partem occupauerunt. ſed ante cuncta loci ſitus, & naturalis E inſuper acceſſit neceſſitas; quæ vel inuitum ad tumulos adegit hominum genus. Siquidem prouincia ad mare depreſſa, & illuuionibus continenter obnoxia minus commoda ab ea parte cultoribus ſemper extitit. Quod noſtro ſæculo licet obſeruare; in quo multa circa maris oram vaſta relinqui neceſſarium eſt: quæ nihilominus, aquis in dies decreſcentibus, frequentiorem curam admittunt. vt non iniu-

Galli Populi.

A ria ad hoc animum adijcientes ſapientiſſimi Viri quamplures in eam venerint ſententiam, quòd plana Fori-Iulij ab Adriatico primùm fuerint poſſeſſa: quo ſiccato illa cultum, & homines accepiſſe. Superſunt huius rei veſtigia ad Suffumbergum, apud quod in monte ferrei conſpiciuntur anuli; quibus Nauium retinacula alligari non fama magis, quàm veriſimili ratione adducti accolæ prædicant. Quod profectò nulli mirandum videbitur, ſi terras alibi deliteſcentes ab
B vndis modo emerſas, & inſulas factas intelligat; alias verò nunc pelago obrutas, quas homines olim habuere. Adeò vetuſtatis vis quædam, & poteſtas eſt incredibilis, cui cuncta miſcere, inuertere, atque iterum reſtituere diuina quadam licentia permiſſum eſt. Nobis ſanè marinæ Conchæ, & piſcium cruſtæ grandiores ad manus peruenere, quæ inter arandum effoſſæ omnem de hac re dubitationem ſuſtuliſſe viſæ ſunt. Cæterùm incerta huiuſmodi pro certis nunquam auſim affirmare.

C Igitur iam non eſt dubitandum Prouinciam ad montes antiquitus cultores habuiſſe. Quibus verò locis præcipuè conſederint, aut quas Vrbes condiderint vetuſtatis vmbra inuoluta, vt cætera multa, ea omnia obliuio extinxit.

Prouincia ergo ob eas, quas memorabamus cauſas ab omni mortalium cognitione ſepoſita, ſine nomine quam longiſſimè delituit. donec Aquileiæ erectione nobilitata, atque tunc iterum per ora hominum traduci cæpta in meliorem ſpem erigitur. Aquileia, vt con-
D deretur Galli fecere. Tunc regionem tenebant Romani, qui Italia perdomita, arma ad ortum ab occaſu circumferentes, in ſummam potentiæ opinionem peruenerant. Sed recentes de Philippo, & Antiocho victoriæ etiam ſuſpiciendos reliquis mortalibus faciebant. Vni Galli, qui ad ripas Rheni fuere, eam armorum maieſtatem deſpicati, profectionem in Italiam parant. Domi coniurauere Principes iuuentutis; qui ſuopte ingenio vſi, nulloq; ad hoc publico expectato conſilio, mobiles adoleſcentium animos facilè peruertêre.
E Mouerat hos agrorum inopia, & dura rerum in Patria egeſtas. Hanc non alio modo lenire, quam ſi ſedes alias quærerent, ſibi perſuadent. Ingens igitur in vnum cogitur multitudo. hæc Rhenum emenſa, per eam Iuliarum Alpium viam, quam non multo poſt C. Iulij Cæſaris opera complanatam, atque nobilitatam poſteritas accepit, in Forum-Iulium tendit. Hæc prima Barbarorum in Prouinciam expeditio, quam eò admirabiliorem quis exiſtimauerit, ſi locorum iniqui-

Anno ante Chriſtũ natum 179. ex Sigonio. 183. ex Glareano. An. ab Vr. C. 564. Sig. 568. Glar.

Galli Tranſalpini in Forũ-Iuliũ tranſgrediũtur.

tates,

tates, per quas ſigna intulerint, animaduertat. Nam, ſiue illi ab A Rheno per Germaniam in Noricum mouerint, ſiue ab eo fluuio in occaſum deflexi, per Heduos in Rhætiam, atque inde Tiroli, quæ nunc eſt, regione ſuperata, ſub Alpes Carnorum peruenerint, maximis difficultatibus vbique diſtentos vltimas non rarò rerum neceſſitates ſubijſſe certum eſt. Adeò vbique flumina ingentia, rapacia; ſiluæ horrentes, magnæ; montes verò aſperitate non minus, quàm altitudine inuij. quos omnes hi, qui ſunt in Carnis, longè ſuperant; B vt quantumvis per eos rotabile ab Romanis iter poſtea patefactum fuerit, noſtra tamen tempeſtate omninò fermè deſijt frequentari. Igitur Galli ſumma animorum obſtinatione Prouinciæ iugis ſuperatis, in mitiores terras peruenere. XII. millia virorum fuiſſe memorant: quorum magna pars inermis. reliqua ex agris raptim arma collegerat. vt illos ex patria, non ad vim inferendam, ſed ad famem arcendam profectos intelligeres. Poſt quam omnia circum quieta vident, habitatores raros, eosq; nihil hoſtile molientes, agros feraces, C & cultui aptos, cuncta in rem ſuam interpretati, illic ſibi conſidendum exiſtimant. Quare per ocium loco ad Oppidum condendum delecto, ibi genti, & proli, ſi per Deos liceat, Vrbem pergunt inſtituere. Hanc fuiſſe prope agrum, vbi nunc Aquileia eſt, auctores habeo. Aliqui etiam ad XII. ab Aquileia lapidem ſitam ſcribunt; vt non inuitus in eorum ſententiam adducar; qui, credunt, Gallos collem, qui Vtini nunc medius erigitur, operibus à principio communiſſe. Nam præter locorum diſtantiam, quæ eadem ſanè eſſet, ſi D Aquileia antiquo murorum ambitu terminaretur, illud mente ſubit, quòd occupatis per ea tempora collibus, atque ſuperiori vniuerſa regionis parte habitatoribus plena, vt dictum eſt, vix fieri potuit, vt noui incolæ in tam vaſta ſolitudine depreſſis, atque humentibus locis tecta ponerent, vnico in ea planitie colle præterito; quem, ſi Caſtris faciundis locus fuiſſet eligendus, ne dum Ciuitas locanda, ex rei militaris peritia debuerant ante cuncta præripere. Magna ſiquidem apud eos homines de collium opportunitate ſemper extitit opinio; E vt non meliori loco in hoſtem dirigere, aut ab eo ſe tueri poſſe, quam tumulo incluſi exiſtimarent.

Galli Oppidum in Prouincia Forï-Iulij moliũtur.

Origo Vtini.

Ea, meo iudicio, Vtini fuere fundamenta, ac veluti futuræ ampliſſimæ Vrbis ſimulacrum quoddam anguſtum, quo Galli tres integros fermè annos ſe tenuere, vt poſtea dicemus. Interim Carni conſilium, & opera Gallorum conſpicati, de his omnibus, quæ acciderant,

A rant, per Oratores ſuos Romanos certiores faciunt. Barbaros homines, ſiue pennis per aera vectos, ſiue nubibus cælo demiſſos rectà in Prouinciam deſcendiſſe, eius vacuam partem occupaſſe. Nunc Vrbi mœnia facere, quo diutius parto potirentur. Illos quidem ciuiliter admodum, & nulli iniurios vſque ad illud temporis ſe gerere. pacem, amicitiam cum finitimis colere; agrorum curam ſuſcipere. Cæterum ſibi nec Barbarorum ingenia, nec arma placere. Alterum

Carni per Oratores ſuos Romanis Gallorũ in prouinciã aduentum ſignificant.

B hoc ab Annibale exemplum, quod quàm Italiæ periculoſum, quàm ipſis Romanis graue ſit futurum, ipſi viderint; qui ſi tranſitus nouos per alpes, & inuios vſque ad eam diem ſaltus ſinant recludere, breui exteris exundantibus populis, Vrbem oppreſſam, & Imperium collapſum agnoſcent. Mouit Patres tam ſeuera admonitio. quare non ſine honore dimiſſis Carnis, extemplo trans Alpes Legatos deſtinant: Ibi qua auctoritate ea ſit profecta multitudo percunctantibus reſponſum eſt, illos non publica auctoritate profectos, non publicis

Romani trans Alpes Legatos mittunt.

C armis inſtructos; quid rerum modò in Italia gerant nec ſcire, nec curare. Ipſos hi, ad quos maximè pertinet, vi, & imperio coerceant. Serius, quàm fieri debuit, Romam redeuntibus Legatis, negotium omne de Gallis in nouos Coſſ. reiectum eſt. Hi fuere App. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Sed vtrumque bello Ligures diſtinuere. dum hic Apuanos, ille Ingaunos premunt, fugant, trucidant, annus vertitur. Coſſ. in eorum locum facti P. Claudius Pulcher, & L. Porcius Licinius. Galliam citra Alpes Porcius eſt ſortitus:

Gallorum ad Ro. Legatos reſpõſum.

An. ab Vr. C. 565. Sig. 569. Glar.

An. ab Vr. C. 566. Sig. 570. Glar.

D Foro-Iulienſem agrũ ea amplectebatur Prouincia. ad quam cum perueniſſet, atque exercitu inſtructo, ad expeditionem ſe comparaſſet, alijs ſubinde curis hominem excipientibus, vt vèriſimile eſt, à Foro-Iulio ſe abſtinuit. Creſcebat interim Oppidum, & Galli ad vnam rem familiarem intenti armorum ſtudia omiſerant. Igitur domos ædificare, terras arare, arbores ponere, fruges colligere; ac veluti ſi patria illa foret ſine alicuius metu quiete, & otio oblectari; quin etiam cum finitimis commercia iungi cæpta, & connubia fortaſſis; adeò il-

E los facilitas quædam, & manſuetudo Barbaris inſueta omnibus propè commendauerant; vt eius rei gratia etiam factum crediderim, quòd Romani ad eos expellendos negligentiores in dies ſunt redditi. Sed * M. Marcellus Coſ. factus nimiam illam tranquillitatem interturbauit. Huic Magiſtratum inituro curam ingerunt Patres de Gallis in Forum-Iulium tranſgreſſis. Ad hoc L. Iulius Prætor in Prouinciam præmiſſus; vt quatenus verbis, & imperio poſſet, illos ab Oppidi

** An. ab Vr. C. 567. Sig. 571. Gl.*

Senatus Ro. M. Marcello Coſ. curam committit de Gallis in Forum-Iulium tranſgreſſis.

L. Iulius Prætor in Forũ-Iulium præmittitur.

ædificatione prohiberet; ſin armis opus eſſe intelligeret, Conſulem A
certiorem faceret. Ille confeſtim per homines idoneos Senatus ſententiam Gallis ſignificat. abſtineant à Prouincia Rom. atque in patriam quamprimùm proficiſcantur. Hunc vnum moderantiæ ſuæ fructum habere, quòd ſine caſtigatione aliqua dimittantur. Galli quamquam inexpectata ea denunciatione perculſi, à propoſito tamen non recedunt. Placet omnia prius pati, tentare, quàm præſentem fortunam omittere. Diebus pluribus hinc inde altercando abſum- B
ptis, vbi Prætor tandem ſe ludificari cognoſcit, Marcello, in quo ſtatu ſint res Gallorum ſignificat: ad eos cohibendos ferro, non verbis opus eſſe. Quibus acceptis Conſul, non vltra eam audaciam ſuſtinendam ratus, L. Porcium Proconſulem adhuc in Prouincia cum exercitu ſe continentem admonet, vt ad nouum Gallorum Oppidum legiones admoueat. Se in itinere copias aſſecuturum; nec multò poſt literas ſuas ſuperuenit. Cæterum Galli, qui procul ab omni periculo poſiti de rebus ſuis malè ſperare vſque ad eam diem nullo modo C
potuerant, vbi Romanorum ſigna conſpexere, & terror veluti de propinquo inter armatas acies interfulgens omnium oculos ſimul perſtrinxit; tunc primùm fortunarum ſuarum ſtatum contemplati, quid tandem ſibi agendum foret ſeriò conſultant; tunc primùm qui audaciores habebantur, hærere, nutare; & ſententia, quæ ante omnium vna fuerat, in duas partes ſcindi cæpta. plures arma, & vim ſuadere. ſe virtute ſua, & maiorum gloria dignum facinus admiſſuros, ſi pro libertate nulla detrectent pericula; vita potius, quàm Op- D
pido pellantur. Nam quò ſe vertant, aut quas terras amplius quærant? Romanos ſtare à fronte, tergori circumfuſos Iſtros, ferox hominum genus, & quotidie cum finitimis bella ſolitum gerere; an patriam repetant, vbi ſuorum animos magis infenſos, quam hoſtium arma experiantur? Igitur in dextris vnicum rebus ſuis auxilium ſupereſſe. Quod ſi neglexerint, ſciant, ſe continuò ignauiæ pœnas daturos: contra in defenſione tutiora omnia: bellorum euentus varios, inopinos, ineſpectatos. haud rarò ab exiguo milite multitudinem E
ſuperatam: non numero, ſed virtute victorias ſtare; ad hæc habere ſe Oppidum non muro tantùm, ſed aggere, operibus, & colle muniſſimum. eo, ſi acie contendere minus tutum exiſtimant, ſe contineant, donec Deus aliquis, aut Fortuna conditionem eorum meliorem faciat. Secus differebant qui Romanorum inuicta robora, & potentiam nullis vſque ad id tempus periculis victam agnoſcebant. eos nun-

M. Marcellus L. Porcio Procõſ. præcipit, vt ad nouum Gallorum Oppidũ Legiones admoneat; ipſeq; paulò poſt ſuperuenit.

Gallorum conſultationes.

A nunquam ab incepto quieturos, donec nomen omne Gallorum de-
leuerint: odia inter eas nationes immortalia ſemper extitiſſe: Alpes
ſuperatas; Forum-Iulium inſeſſum, prætextum belli magis, quàm
materiam eſſe: veram irarum cauſam prætermitti, Romam à maiori-
bus olim captam, incenſam, Penates euerſos, Patres trucidatos,
quæ nulla temporis diuturnitate, nulla hominum memoria potue-
runt conſeneſcere, nunc illos horum factorum pœnas expoſcere: hoc
B Conſulem in eos miſſum; hoc conſularem exercitum demonſtrare.
Tot verò armatorum millibus Vrbem obſidentibus, quibus artibus,
quibus viribus occurrendum? ſe quidem iuuentutem habere non exi-
guam; ſed ſi cum Romano conferas, in nullos militares vſus accom-
modatam; ſine armis; ſine diſciplina; in qua ſi quid priſtinæ virtutis,
aut bellicæ laudis opinionis ſupererat, ea vniuerſa otio longiori, &
nouæ patriæ caritate extincta, elangueſcere. Quid igitur ſi magis ſe-
cundando, & obtemperando ſęuientem hanc in nos procellam de-
C clinemus? Arbores validæ dum contra ventorum rabiem adnitun-
tur, conuulſæ vt plurimum, & diſruptæ corruunt; ſed arundinum ca-
lami, & geniſtæ, quas leuis quælibet aura inflectit, integræ perdu-
rant. Ea eſt innata Romanis animis ſiue natura, ſiue conſuetudo, vt
ampliori ſemper in reſiſtentes impetu ferantur; ſupplices facilè fo-
uent, & adiuuant; Ad arma ſuſtinenda cum pares non ſimus, quid
miſericordiam prohibet experiri? Legatos mittamus, qui liberis ſal-
uis capitibus, deditionem faciant. Si eam acceperit Conſul, ſaluos
D credite, ſin minus, bellum tanquam extremum, deſperatis rebus ſub-
ſidium adhuc integrum ſupereſt. Secundum eam conſultationem
perhonorifica Legatio Conſuli decernitur, quæ Vrbem dedat. Hanc *Galli Marcello Coſ. Vrbem dedunt.*
in fidem acceptam Marcellus præſidio firmat. Deinde arma iubet
omnia ad ſe deferri. Et quia id ægrè admodum paſſuros apparebat,
milites per vias diſponit, qui inuitos cogerent. multa ibi fœda, & *Marcelli in Gallos deditos ſæuitia.*
non ex dignitate P. R. admiſſa. ſimul cum armis omnia fermè quæ-
cunque apud eos fuere adempta ſunt; atque in hunc modum ſpolia-
E tos extra munitionem, atque agrum Romanum iubet abire. Vix ab
Conſule impetratum, vt donec Legati de hac re ad Senatum mitte-
rentur, ſub tectis eſſe permitteret. Legati, qui de his querantur, Ro- *Galli Romam Legatos mittunt.*
mam miſſi nobiliores. his in Senatum à C. Valerio Prætore introdu-
ctis, eorum natu maximum talem habuiſſe ferunt orationem.

Nullus eſt aut tam miſer, aut tam impius, qui Deos iratos prece *Gallorũ in Senatu oratio.*
placari non credat. Id modò nos facimus P. C. qui, ſiue ſcelerum

furijs agitati, ſiue potius iniuſtæ calamitatis pondere obruti, ad vos, A quos tanquam Deos vt veneremur, fortuna noſtra facit; ſupplices accedimus. Vobis ærumnas noſtras exponimus, quas ſi non reſpicitis, neque ab Dijs immortalibus auxilij quidquam quod expectemus nobis ſupereſt. Nec quòd in Maieſtatem huius Imperij dicamur deliquiſſe à propoſito deterremur; Nam ſi illa, quæ nobis obijciuntur, vera ſunt crimina, ſimplici factorum confeſſione pietatem tentabimus, ſin meri ſunt errores, etiam excuſationem conſequemur. B Hoc vt clarius appareat, paucis actionum noſtrarum rationem expediam. Nos, P.C. patriam infelicem, & aſperi ſoli in Gallia habuimus; quare cum per paupertatem vitam illìc tolerare admodum difficile eſſet, alias terras, quæ alimenta præberent, ab omnium Deorum, Dearumq; potentiſſima neceſſitate cogimur inquirere. Hæc nos perinuitos adigit in Carnos: ibi planities, quam nunc tenemus, oblata eſt, inculta non modò, & vacua, ſed ſine vllo habitatore; ſolitudinem, non agros diceres; quæ abnuentibus nobis, & C detrectantibus etiam vltrò debuerat offerri. Quod igitur extra omnium iniuriam antiquo gentium iure exiſtimauimus permiſſum, ad eam colendam animum, & vires adiecimus. ex quo factum eſt, vt breui cuncta nouam circum faciem acceperint. Agri frugibus, arboribus virent; & vbi fuerant modò limus, & cannæ paluſtres, latè in Equorum pabulum gramina ſuccreſcunt. Quin etiam Oppidum fecimus, nec iniucundum aſpectu, nec habitatoribus infrequens. Eum verò locum ad id delegimus, vt facilè Prouinciæ caput futu- D rum auguremur. Hæc non hoſtium, non latronum ſunt opera; non inquieti, non iniurioſi animi argumenta, quæ ſi quis etiam extra omnem liuorem conſideret, tantùm abeſt, vt in Romani nominis contemptum, aut contumeliam facta exiſtimet, vt potius ad Imperij dignitatem, atque etiam amplitudinem pertinere fateatur. At Senatus ante fuerat conſulendus; P.R. Quiritium ſenſus explorandus. Si hæc apud vos ſunt crimina, nihil eſt, quòd peccaſſe inficiamur: ſed quid? recens ex longinquis locis aduentantibus, ab omni E politiori veſtra conſuetudine alienis facilè hæc animo excidêre. Quin illud magis ad nos pertinere arbitrati ſumus, ſi non verbis, ſed factis noſtrum ergavos animum exprimeremus; hæc certiſſima intimorum ſenſuum teſtimonia exiſtimantes. Quod & vos feciſſe velim P.C. vel potius Conſulem veſtrum animaduertiſſe, qui pro his à nobis geſtis, nullo prorſus excuſationi loco relicto, acerbiorem,

quàm

A quàm de ſicarijs hominibus ſumi ſolet, vindictam in nos exercet. Quidquid trium annorum ſpatio noſtro labore, noſtra induſtria partum habuimus, nunc illius in manu ſunt. Non arma, non veſtis, non ſupellex relicta. Parum quin in corpora libera fuerit ſæuitum. Hoccine innoxios, immeritos tractare? quos vel omni ſcelerum genere obſtrictos, ob eam ſaltem cauſam debuerat ſeruare, quia deditos acceperat. Nempe P.C. non vt hoſtes, aut ferro victos tenet: dedi-
B tionem fecimus. Nos, noſtraq; omnia prius in fidem, quàm in poteſtatem P.R. dedimus. Hoc vnum patientiæ noſtræ experimentum, culpam, ſi qua foret, omnem potuit abſtergere. huic vni vindictam omnem debuit ille condonare. Sed contra omnia fecit; tanquam in victos, nullum crudelitatis, nullum auaritiæ genus prætermiſit. Parum fuerat Oppido expellere, niſi etiam bonis nudaret. Videte modo Patres, ſi hæc ad illam, quæ per omnes nationes vagatur, de clementia veſtra opinionem faciant. Apud nos quidem ſic
C conuenerat, Populum Romanum non armorum magis diſciplina, quàm facili in ſubditos moderatione in tantum potentiæ perueniſſe. Quare cum bellum experiri potuiſſemus, pacem dubijs Martis euentibus prætulimus. Cuius fructus tantò vberiores nobis fingebamus, quantò ab omni in Rempublicam veſtram facinore nos eſſe alienos certum erat. Sed vtcunque ea ceciderint, vnius Conſulis libidini iuuet illa imputare. De Populo Romano nihil ab humanitate, nihil à pietate alienum putamus. Quare ad veſtra genua procumbentes,
D P.C. fidem, clementiam, miſericordiam diuinitus veſtro generi inſitam imploramus. Et ſiue hic error, ſiue crimen fuerit, præclara illa, qua inter mortales excellitis, animi magnitudine, miſeris ſubuenite. Ad huc integrum apud vos eſt diſcrimen inter armis victos, & in fidem acceptos facere. Quod de Gallorum gente ſtatueritis exemplo reliquis erit, qui in clementia P.R. ſummam fortunarum ſuarum poſuere. Nos quidem illud tantum petimus, vt non acerbius in deditos, & innoxios, quàm in hoſtes, & ſontes ſæuiatis.

E Hæc cum dixiſſet Gallus, Senatu amouetur. Patres, quamquam animus à miſericordia non abhorrebat, Barbaros tamen intra montes ſuos cogendos exiſtimant. illos exemplo non bono, ſed damno peiori Italiæ agros vberrimos tenere. Igitur S.C. huiuſmodi Legatis recitatur. Quoniam Galli, iniuſſo Senatu, Alpes penetrauerint, placere, eos ab Italia decedere. decedentibus arma Conſul, & ſua omnia reſtituat. Qui hoc ad Conſulem ſignificarent miſſi L.Furius Papirio,

Senatus Gallis imperat, vt in Patriã trans Alpes redeant.

rio, Quintus Minutius, L.Manlius Acidinus. His illud adijciunt, vt A
copias decedentes vſque in Galliam proſequantur. Illic Barbaris ſeuera oratione caſtigatis, iubeant, ſuam domi multitudinem continere; ni faciant, per eadem iuga, quæ primi ipſi peruia feciſſent, Romanorum ſigna in eorum perniciem decurrentia breui inſpecturos.

Gallos à Prouincia Fori-Iulij diſcedētes Legati Ro. vſq; in Galliā proſequuntur.

Legati Cōcilio Gallorum mādata P. R. exponunt.

Gallorum reſponſio.

Igitur Galli, rebus ſuis receptis, poſt annum fermè tertium, quo in Prouinciam venerant, iterum Carnorum montibus ſuperatis, natali ſolo reſtituuntur. Legati, qui ſecum venerant, Concilio gentis co- B
acto, P. R. iuſſa exponunt. Quæ comiter, & placidè cum Galli excepiſſent; ſe quidem gratias agere Senatui dixerunt, quod ſuos malè de P. R. meritos ſine pœna dimiſiſſent. Sed melius apud vtroſque actum iri, ſi graui aliqua in vagantem illam, atque effrænam iuuentutem animaduerſione edita, malè mulctatam, ſiue benè plexam extra Imperij fines abegiſſent. Quod ſi ab illis factum eſſet, nec Gallo in poſterum ſuperandarum Alpium cupiditas vlla animo acceſſiſſet, nec Romanos de finibus ſuis anxietas aliqua vexaret. Nunc ſe time- C
re, ne præclarum huiuſmodi pietatis, & clementiæ argumentum in peſſimum exemplum trahatur, quod & gentem ſuam cladibus aliquando, & P.R. ſollicitudine perpetua afficiat. Cæterum daturos ſe operam, ne, viuis ipſis, talia deinceps quiſquam audeat committere. quod tam ſanctè ſeruare promittunt, quàm eam Senatus in noxios indulgentiam, omni prorſus contumelia indignam cognoſcerent.

Galli Legatos Ro. muneribus, & officijs cumulant.

Poſt hæc, donis & obſequio Legatos oneratos vſque ad Alpes deducunt. Gallis à Prouincia profectis, M. Claudium Conſ. ea cura D
ſubijt, vt Oppidum eorum continuò deleret. Nam ſi ſtare permiſerit, Barbaris dubio procul ad repetendam Italiam incitamentum fore. Hoc cum ſe facturum edixiſſet, non æquis animis à finitimis acceptum eſt. Nec deerant, qui Gallorum operibus delectati, nimiam Conſulis in eos duritiem incuſarent; multos etiam cupido non exigua tenebat eorum potiundæ Vrbis, quam rebus ſuis commodam nemo non videbat. Igitur ad deprecandum facinus Carni propè vniuerſi accurrunt. Ac non pro finitimo quidem, aut ſocio; ſed pro eo E
loco, qui iam ſuus eſſe cæperat, Conſulem orare, ne talia faceret, obteſtari. in memoriam reducere, Prouinciæ non modicæ, & ab humano cultu vaſtæ, mœnia illa neceſſaria propemodum, quæ ſi Romanorum mancipijs repleat, quale aduerſus exteras nationes propugnaculum firmet, neminem non cognoſcere. Se quidem Vrbis modo natæ, & à qua nullam iniuriam accepiſſent, vicem miſereri; ſed

ſi nul-

A ſi nulla extaret omninò, vt ibi ab Romanis conſtrueretur, ipſos auctores futuros. Nam ſi à Barbaris hominibus frequentata tantum vſque ad eam diem ſplendoris accepit, vt Romanorum oculorum acies ſuſtinere illam non potuerit, quantum mox politiori auctæ populo, aut mitioribus excultæ ingenijs, ſiue nobilitatis, ſiue maieſtatis acceſſurum ſperamus? Dum talibus Carni Conſulem quotidie defatigant, Romæ Senatus de illius conſilio certior factus, continuò,
B vt Oppidum ſeruet per literas admonet. Quippe iam inter Patres agitari cæptum erat, illam Prouinciæ partem nouis cultoribus indigere, cui non dubijs animis Coloniam mox deſtinabant. Sed Marcellus ſiue Senatus decretum opere præuenerit, ſiue acceptum vulgari non permiſerit, ab incepto non deſtitit, donec nouis ſolo mœnibus adæquatis, ſimul cum ædificiorum forma coaleſcentis Ciuitatis nomen penitus extinxit; atque hoc modo deletum Gallorum Oppidum crediderim potius, quàm Marcello Senatui aduerſante: nam ſi
C in publicæ auctoritatis contemptum tale quid ille admiſiſſet, vtique facti ratio fuiſſet reddenda in ea Ciuitate, in qua magni ſemper honores maximis ſimultatibus locum fecere. Porrò Marcelli Conſulatus omnium Latinorum conſenſu clarus vtique habetur, & ab omni publica, aut priuata contentione liber; vt parum ſincerè L. Piſonem ſcripſiſſe appareat, à M. Marcello Oppidum ad XII. ab Aquileia lapidem, inuito Senatu, deletum; niſi quis Piſonis verba ad noſtram interpretationem traducat. Duo ad huc Vtini memoratu digna ſu-
D perſunt, quæ ob antiquitatis certiſſima veſtigia Gallorum opera exiſtimauerim: Puteus, & ſubterranei fornices. Ille quidem ad radices collis aperitur; quem locum nunc Rubeorum familia, magnificis ibi conſtructis ædibus, obtinet. In eo verò non forma tantùm, & aſpectus, quàm aquarum ſcaturigines admirationem faciunt ſingularem. quippe totus viuo ſaxo, vel manu exciſus, vel certè à natura, perforato monte, excauatus ad LXX. propè paſſus deprimitur, cuius imam partem alluunt vndæ frigidiſſimæ, quæ perpetuo curſu manantes
E opacas montis cauernas ingenti ſtrepitu verberant continuè. Ferunt, noſtra tempeſtate Anſeres ibi demiſſos; qui poſtea in Alſa fluuio inuenti ſunt. Hic ab Vtino XV. millia paſſuum diſtat. Ferri autem ſemper flumina ſub terris, ab eiſque aquas omnes in lucem erumpentes ortum accipere, præter Philoſophorum decreta, quæ id apertè teſtantur; quilibet etiam vel mediocri rerum vſu inſtructus ſuopte ingenio cognoſcet. Sed fornicum non inferius miraculum. His magnam

Marcellus Vrbem Gallorũ in Prouincia Fori-Iul. delet.

Vtini certiſſima antiquitatis veſtigia, & monumenta.

Puteus.

Subterranei fornices.

gnam

gnam partem Vrbis antiquæ ſuſtineri conſtans apud omnes opinio A eſt; quam confirmant huius operis veſtigia pluribus in locis fortuitò oblata, dum vel ædes ſenio labefactas reficiunt, vel nouas extruunt habitatores. illorum verò ea eſt vaſtitas, & altitudo; vt in quos vſus fuerint excitati vix poſſis affirmare. Quamquam vero magis ſimile eſt, cùm ad loci inæqualitatem complanandam, tùm ad paludis circa collem ſtagnantis exſiccationem factos. Nam quòd aquis plurimum hæc Ciuitatis regio laborauerit, ſi quid aliud, ſoli B natura ſignificat; quæ humilis adhuc, & ſi cum ſeptentrionali parte conferas, longè inferior, imbres decurrentes facilè excipit. Porrò huiuſmodi ſunt, quæ nunc extant Vtini, ſiue Gallorum, ſiue vetuſtioris alterius induſtriæ monumenta. ſanè eſſe antiquiſſima nemo dubitabit. Marcello in Oppidi ruina occupato nunciatur, Iſtros noua moliri. Nam fines Prouinciæ irruperant, & prædas ex vicinis locis conuectabant. Bellum cum Iſtris pridem geſſere Romani, P. Scipione, & M. Minutio Coſſ. à quibus partim vi, partim volun- C tate in deditionem adducti, diutius quieuere. Nunc verò, noua prædæ oblata ſpe, ad arma conuolabant, quibus Romani per ſeptem fermè annos defatigati, an potius deluſi, tandem C. Claudij Conſulis opera Prouinciam confecere, vt mox dicemus. Igitur Conſul inexpectato excitus tumultu, petit ab Senatu, vt in Iſtriam exercitum liceat traducere. Quo annuente, dum lentius, quàm par fuerat, in hoſtes pergit, Romam Comitiorum cauſa reuocatus exercitum dimittere, & rem omnem in ſequentem annum differre coactus D eſt. Interim Senatum deducendæ in Forum-Iulium Coloniæ cupiditas non mediocris inceſſerat. Certè omnibus vna erat ſententia, vt deduceretur; nam præter proximum Gallorum aduentum, recens etiam in Iſtria motus exorti tantò impenſius eos ſtimulabant. nec ambigebatur, Prouinciam cultoribus non magis, quàm cuſtodibus indigere. Sed illud adhuc non conuenerat, an Latinam Coloniam, an Ciuium Romanorum deducerent. Poſt longas contentiones id muneris Latinis conceſſum, quò proximis Cartaginenſium E bellis aſſumptos penitus, ne dum attritos, eo oblato beneficio, ſubleuarent. Deducendarum Coloniarum Romanis auctor fuit Romulus, qui Oppida vi capta neque diruere, neque ſeruitute mulctari ſuſtinuit; ſed in agrum bello acquiſitum Colonos ab Vrbe deduxit. Quo inſtituto mirum, quantum res Romana coaluerit; vt aliquandò prodiderit Gellius, Colonias fuiſſe Ciuitates ex Ciuitate

Iſtri Foro-Iulienſem agrum populabundi inuadunt.

Senatus Ro. agit de Colonia in Forum-Iul. deducenda.

Romana

A Romana quodammodò propagatas. Earum vſus vt fuit multiplex, ita nullus ſine ingenti vtilitate. Nam prӕterquam quòd ſic inutili multitudine Vrbe exhauſta, & ſeditionibus modum imponerent, & ſtirpem augerent; illud etiam ad Ciuium paupertatem leuandam videbatur facere, quòd agrorum ſtudio propoſito, facilius vitæ incommoda tolerarent. Quin etiam milites de Repub. benemeritos præmijs hoc pacto afficere conſueuere; Vnde Coloniæ huiuſmodi mili-
B tares poſtea dictæ ſunt. Sed quod hæc omnia anteibat, illud ex Colonijs egregium Reip. commodum inſuper accedebat; quod fideliſſimo Ciuium per Prouincias diſtributo præſidio, eorum ſemper opera, ſiue ad ſubditorum animos nudandos, ſiue ad hoſtiles incurſiones arcendas, nulla publici ærarij iactura, vtebatur. Ex quo factum eſt, vt eas M. Tullius non Oppida Italiæ, ſed Imperij propugnacula vocare non dubitauerit. Ac ſanè ea tunc fuit cauſa, quæ ad Coloniam deducendam Romanos ſollicitaſſe, atque etiam impellere po- *M. Tull. or. 2. Agr.*
C tuiſſe viſa eſt. Quòd verò Latinos potius, quàm Romanos deduxerint; illud ad ſociorum animos conciliandos pertinere nullus eſt, qui neſciat. Cæterum Iſtris Prouinciam continenter perturbantibus, neque hoc anno, neque ſequenti deducta eſt Colonia. Siquidem illi poſtquam de Senatus conſilio ſuboleuere, quod futurum erat rati, vt perpetuo à Foro-Iulio prohiberentur, omnibus viribus incumbunt, nè Romanos accolas habeant. Quare nauibus ad litora appulſis, quotidie terrorem inferebant. Senatus ad hæc commotus mandat *Ann. ab Vr. C. 568. Sig. 572. G.*
D Marcello, cui ex Conſulatu prorogatum imperium erat, vt in Forum-Iulium proficiſcatur, quem extemplo ſeptem millia peditum ſociorum, Latiniq; nominis ſunt proſecuta. His copijs maris oram tueatur, & ſi ei videbitur, in Iſtriam traijciat. Quæ tunc à M. Marcello Proconſule aduerſus Iſtros geſta ſunt, ſilentio auctores præteriere. Nullius verò, aut exigui admodum momenti fuiſſe ex eo apparet, quòd Iſtri hoc anno audacia elati vſque in Apulia Tarentinos, & Brunduſij habitatores latrocinijs infeſtauerint. Quare Senatus illius *Romani milites in Forum-Iulium tendunt.*
E belli curas coactus diuidere, anno qui ſequutus eſt (is Conſules habuit P. Corn. Lentulum, M. Bæbium Pamphilum) Prætoribus Q. Fabio Buteoni Galliam citra Alpes, L. Duronio Apuliam, & Iſtros decernit. Fabius à Marcello accepto exercitu, impigrè admodum, & ex concepta hominis opinione Prouinciam adminiſtrat. Iſtros cladibus affectos, breui ex Fori-Iulij finibus deturbat; neque hoſtile quidquam dum ipſe regioni præfuit, committere auſi ſunt. De his *An. ab V. C. 569. Sig. 573. G.*

E Sena-

Senatus per literas Prætoris edoctus, tum demum Coloniæ animum A adiecit. Peditum tria millia nomen dedere. De equitibus numerus non conſtat. Deduxerunt Triumviri ad id creati P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Sciuerant pridem Patres de nomine, & loco. Nomen dederunt Aquileia, ab eorum Aquila, qua pro ſigno adhuc Aquileienſes vtuntur. Locum ad mare eſſe voluerunt, quo ſimul tranſmarinis nationibus, & barbaris ex monte mouentibus, ea Ciuitas obſtaculum eſſet. Conditur ergo B Aquileia, M. Bæbio Pamphilo, & P. Cornelio Lentulo Coſſ. anno ab V. C. D LXXIII. in extremo ferè anguló Foro-Iulij, vbi fluuius Natiſſa in mare perrumpit. Huius Vrbis ſitum curioſo verborum ambitu in hunc modum expreſſit Strabo. *Aquileia Adriatico ſinui proxima à Romanis condita eſt incumbentibus impoſita Barbaris. Ad eam flumine aduerſo onerarijs nauigatur Nauibus per Natiſonem fluuium plus ſtadijs* LX. Summa ſtadiorum ad paſſus redacta, paſſus ſeptem mille quingentos facit, quo interuallo tunc Ciuitas à mari diſtabat. Cæterùm C quòd Natiſonem pro Natiſſa dixerit, nominum ſimilitudo certè fecit. Siquidem Natiſo longè alius à Natiſſa II. M. paſſus orientem verſus regionem ſecat; vbi Sontij vndis admixtus ab eo nomen, & magnitudinem accipit. Sed præter Natiſſam aquas perpetuò manantes, & riuulos plures Aquileia habuit; quibus vndiq; conſperſa, & irrigata nauiculas in ſinum per ſingulos vicos admittebat. Ea aquarum copia in Amphoram deriuata breuiori itinere ad mare ferebatur. Sic fiebat, vt nullibi ſtagnante humore, aer ab omni noxioris D halitus infectione liber occurreret, & perennem habitatoribus temperiem conciliaret; quam, obrutis canalibus poſtea, in triſtes morbos, atque infamem valetudinem conuerſam, non ſine extrema Inquilinorum pernicie, ætas noſtra experitur. Signatis aratro mœnibus, & inſulis ad ædificiorum ſtructuram diuiſis, dum noui Ciues operi incumbunt, Triumviri, Prouinciæ parte inculta peragrata, in Gallorum Caſtellum incidunt. Collis in ſpeciem arcis aſſurgebat. ſed arcem rudera obſederant. Illi ſitus admiratione primò capti; E mox etiam Oppidi caſum miſerati, Marcelli audaciam, libidinem incuſare: qui vnus tot hominum ſtudia fruſtratus præclara gentis monumenta diſſipauerit. Optare ergo Oppidum ſtare; locum, collem, aquam, omnia opportuna. Poſt multa inter eos agitata conſilia, placet Collem rurſus in ſpeculæ formam adornare, & muros circa ipſum facere. quibus turrim triangularem adijciunt. Ibi ad omnes

Aquileiæ origo.

Strab. 5. Geogr.

Vtini inſtauratio.

caſus

A caſus armatorum præſidium eſſe voluerunt. Priuatorum ædes propè
arcem, atque in primis Oppidi ruderibus poſtea excitatæ, vicos fe-
cere; donec habitatoribus auctus inter reliqua Prouinciæ Oppida
nomen habere cæpit. Hæc Vtini inſtauratio, de qua, vt nullus dubi-
tandi locus relinquatur, teſtem profero eundem Ioſephum Spore-
num. Is inter cætera, quæ ſuper hoc argumento fideliter literis com-
mendauit, de hac triangulari turri à Triumviris extructa hæc ad ver-
B bum memoriæ prodidit. *Præterea id etiam probationi accedit, quod à Pe-* Ioſ. Spor. de Foro Iul. ant. lib. 4.
tro Antonio Sbroiauacca, & Petro Alchaino Vtinenſibus, qui antiquitate plu-
rimum delectantur, olim accepi. Narrabant ſibi cum Fontana Venetorum
Architecto, cuius opera Iacobus Cornelius Prætor in ædificanda rurſus arce
[Vtinenſi] vſus eſt, familiaritatis multum interceſſiſſe, ac dum excauationi
veteris arcis pariter aſſiſterent, ter Arcem incenſam ſub fundamentis reperiſ-
ſe; vbi turris triangularis veſtigia viſebantur; in fundamentis cuius nu-
miſmata commenti ſunt P.Corn. Scipionis Naſicæ, C.Flaminij, & L.Man-
C *lij Acidini, à quibus Colonia ex Latio Aquileiam deducta eſt. Numiſmata*
hæc Cornelius Prætor habuit, & ſua in fundamenta arcis, quæ nunc extat,
collocauit. Hucvſque Sporenus. Quod autem dicat, Arcem ter in-
cenſam pro eo, ac ſi ter deletam dixiſſet accipiendum eſt; quod, fun-
damentis inſpectis, clarè potuit conijci. Primum loci excidium ſub
Marcello expoſuimus: reliqua proſequemur, quando de Cimbris, &
aliorum Barbarorum irruptionibus mentio inciderit. Cæterum re-
bus in hunc modum circa Collem diſpoſitis, Triumviri ad partien-
D dos agros conuertuntur. Antiquiſſima diuidendorum agrorum ratio
apud Romanos fuit, vt viritim bina iugerà aſſignarentur, quod vſque
ad primum bellum Punicum perueniſſe auctor eſt Varro. Quam- M. Varro de Re ruſt. 1. c. 10.
quam ex Columella ſatis appareat, poſt exactos Reges ſeptena
etiam à Trib. Plebis fuiſſe diuiſa; quem numerum longiſſimis tempo-
ribus Senatus retinuit, vt ex Valerio Max. licet colligere, qui M. Cu- Val. Max. lib. 4. c. 3.
rij moderationem laudibus proſequutus, ait, ipſum, cùm ſibi quin-
quaginta iugera Senatus tribueret, reliquis ſeptena, popularis aſſi- An. ab V.C. 443.
E gnationis modum excedere noluiſſe. Sed dena etiam fuiſſe diſtributa
paſſim legimus. Porro Triumviri, qui agro diuidundo Aquileiæ
præerant, hos omnes limites egreſſi, quinquagena pediti, centena
Centurioni, centena quadragena Equiti eſſe voluerunt. Cuius facti
rationem in agri vaſtitatem iuuet reijcere. quæ tantùm abeſt, vt te-
nuiorem partitionem ſuſtinuerit; vt ex eo in publicum tantum ferè
aliud redactum ſit; vt mox videbimus. Hoc aucti commodo Aqui-

leienſes ad colendas terras ſtudia conferunt. Ingentia erant agrorum ſpatia, quæ cuique obuenerant; quare ſingula Villas expoſcebant, quæ ſeruos, iumenta exciperent. Has cum extruerent Latini, nomina ſingulis dedere, vel ſua propria, vel locorum, ex quibus profecti erant; ita ſiue patriæ recordatione, ſiue imagine, ipſius deſiderium temperantes. qui mos fuit antiquis admodum familiaris; ſic Æginam in Creta conditam, ſic Troiam apud Siculos accepimus. ſic Palatium Romæ. vt Helenum etiam non erubuerit in modico vico Ilion, & in amniculo præterfluenti Xantum agnoſcere. Ad hunc modum Latini illi Aquileienſes in Forum-Iulium Tibur, Tuſculanum, Antemnam, Fregellas, & huiuſmodi plura tranſtulere; nomina ex parte corrupta vulgaris ſermo adhùc obtinet. Quibus Collis, & recens circa triangularem turrim munitio conceſſit, Atinates fuere; & fortè ita euenerat, vt locus ſitu Atinam referret; ſic illa editiori monte poſita arcem ſuſtinet. Vnde Silius Italicus.

Sil. Ital. lib. 8.

—— Nec monte niuoſo
Deſcendens Atina aberat.

Vtinũ Atina dictum.

Igitur Atinates in Patriæ memoriam eum locum Atinam dicunt. Quam poſteri, vna mutata, an potius inuerſa litera, Vtinam dixere. ſcilicet nihil frequentius in antiquis vocibus nominum peruerſione occurrit. Hanc ſuæ ſtirpis originem retinuiſſe viſa eſt Ciuitas, quæ publico ſigno Atinæ primam literam inſculpſit; linea tranſuerſa, vel temporum vetuſtate, vel certè hominum conſenſu oblitterata; quò ſimul cum antiquo Vrbis nomine, nouum vocabulum, hoc velùti hieroglyphico, non ineleganter exprimeret. Nam ſi notæ lineam addas, Atinam dicit; ſi ſitum inuertas, quæ fuit Atina, mox Vtina fiet; vt non illepidè ab eodem Sporeno in poemate, quod Atinam inſcripſit, hæc de Vtinenſis Ciuitatis nomine, & ſtemmate luſerit.

Ioſeph Spor. Atina de antiq. Fori-Iulij lib. 2.

Hæc Vrbs, quam gemino præterfluit æquore Turrus
Progenitus latebris Muſarum, & carcere cæco
Rupis inaceſſæ, Latiæ vetus obtinet Vrbis
Nomen, & à priſca genitrice vocabula ſeruat.
Illa potens Atina fuit, qua vindice, Turnus
Nequicquam Rutulos armauit, & impiger igneis
Nauibus iniecit Phrygijs, ne maximus heros
Æneas mox Italiam ditione teneret;
Et ſeptem geminæ fundaret compita Romæ.

& mox.

A & mox.

Ex illo fertur Latij Mauortia pubes
His ſediſſe locis; hæc propugnacula ſummo
Erexiſſe iugo, turritaq; mœnia noſtræ
Vrbis areniferi poſuiſſe ad flumina Turri;
Et Patriæ Atinam de nomine compellaſſe.
Poſtera mox, annis Vrbem fugientibus, ætas
B *Vtinam dixit, mutataq; litera prima eſt;*
Immo inuerſa pedes, cœlo veſtigia fixit,
Et caput in præceps dedit, illiſitq. barathro;
Vtinam hinc omnes appellauere minores.
Inſigni tamen Vrbis adhuc nigrantibus hæret
Interfuſa notis, veteriſq. ab origine formæ
Oſtendit Latij genus, Atinamq. figurat.

Idem Marcus Vaſius Ciuidalenſis ſentire viſus eſt, eleganti hoc edito C hendecaſyllabo ad Vincentium Diedum Patriæ Rectorem. *Apud Ioſ. Spor. loc. cit.*

Aue ſpes Venetûm, ac decus, ſoliq;
Noſtri gloria, prouidumq; Numen.
Vno quo Duce, & auſpice, æuiternæ
Spe pacis fruor, & ſuperba tandem
Magni filia Cæſaris reſurgo.
A quo Iulia ſum vocata tellus.
Paſſim ſpumifero fluens Liæo,
D *Et latè ſegetum ferax, ſupinis*
Cincta collibus, atque opaca ſiluis.
Quam Turrus, Natiſo, Varamus, Alſa,
Et longè gelidis refuſa lymphis
Curſu Muricæ lubricant fluenta;
Sæpit Adria præpotens. Ope ergo
Tua iam Latium, patremq; ſpiro,
Romanamq; animam induo, mihiq; eſt
E *Atina in medijs renata campis;*
Vtni nomine nuncupata ab Vnnis;
Quam Romæ quoque comparare poſſim.

Cæterum Atinæ Foro-Iulienſis celebris eſt memoria apud Plinium. *In hoc ſitu*, inquit, *interiere per oram Inarine, Pellaon, Palſicium: ex Venetis Atina, & Celina. Carnis* (nos Carnos legimus, Sporenus Carnon ſine interpunctione) *Segeſte, & Ocra. Tauriſcis Noreia.* Quare ſi *Plin. lib. 3. nat. hiſt. c. 19.*

Pli-

Plinij tempeſtate interijt, multò ante ipſum floruiſſe neceſſarium eſt. A De Celina conſtans apud omnes fama manet, ad Celinæ amnis ripam mœnia ſua habuiſſe, de qua cum nulla extent veſtigia, nemo tamen, quòd illic fuerit, vſque ad hanc diem potuit dubitare: vt non videam, cur non magis de Vtino ſit dicendum Atinam fuiſſe, tot in Vrbe antiquitatis ſuperantibus adhuc veſtigijs; nomine vero in primis ad priſcum accommodato; quem locum ſi excipias, nulla omninò eſt coniectura, quæ alibi Atinæ monumenta poſſis depre- B hendere. Sed cum dicat Plinius, ſua ætate interijſſe, id videtur innuere, quòd à primo ædificiorum ſplendore, vel hominum frequentia defecerit; ſic apud nos modò Aquileia, & Concordia dubiò procul interiere, tametſi harum vtraque habitatores habeat, & aliquam veluti parui Oppidi formam referat. Nec mirum, ſi illud Plinius de Atina. quippe poſt cladem à Cimbris acceptam nunquam vſque ad C. Iul. Cæſaris tempora, ad priſtinæ fortunæ ſplendorem acceſſit. Adde, quòd tunc temporis cum Plinius hæc literis commendaret, C res Aquileiæ mirum in modum vigebant, vt facilè fuerit, proximorum Oppidorum Ciuibus in hanc commigrantibus, illa ad interitum propè recidiſſe. Hæc ſunt, quæ de Vtini reſtauratione probabili argumento viſa ſunt in medium potuiſſe referri. Quibus lubens acquieſco potius, quàm Vvolphangi Lazij commento ſubſcribam; qui Vtinum fuiſſe Idunum Ptolemæi, non tantum ex eo credidit, quia Idunum, tranſpoſitis literis faciat Vdinum, quam quia altitudo etiam Iduni Vtinenſium polo maximè conueniat. ea eſt G. 45. M. 30. quæ D ſanè magni apud omnes momenti forent, niſi Ptolemęus Idunum inter Noricos populos poſuiſſet, præterito eius nomine in Carnorum, & Venetorum tabulis. Nec ea Norici diuiſio apud Vvolphangum in Ripenſem, & Mediterraneum cauſam eius meliorem facit; quia ſi demus, Vtinum in Norico Mediterraneo eſſe, nempe etiam reliqui Carni, & Veneti ad Noricum pertinebunt. Quare vno contextu horum loca debuit complecti Ptolemæus. Quod cum non fecerit, ſed Carnorum, & Venetorum Oppida à Norico penitus ſecreuerit, vtique E Idunum illud Noricum nihil ad Vdinum Carnicum faciet. Et ſi altitudo Poli conuenit, certè librariorum lapſu potius, quàm, auctore ſic ſcribente, factum exiſtimo; à quibus non pauca eius voluminis loca deprauata conſpicimus.

VVolph. Laz. 14. com. Rep. R. ſec. 6. c. 2.

Altitudo Poli Vtini.

Cl. Ptol. 2. Geog. c. 14.

Libri Secundi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Tertius.

A COmmodùm naſcenti modò Aquileiæ, & ab ſolo ſe paulatim attollenti Fabij Buteonis Prætoris imperium ab Senatu protogatur, cuius viri virtute factum eſt, vt procul à Prouincia hoſtibus amotis, opportunum exædificandæ Vrbis otium affulſerit. Quod cum ipſe feciſſet, fouit etiam continuè, par-
B tim opus præſentia vrgendo, partim per Vicarios laborantibus ſuis neceſſaria præbendo, vt breui mœnia in altum eueсta iuſtæ propè munitionis ſpecie Vrbem cingerent. Tunc aquarum illa diſtributio facta eſt, de qua dicebamus, & ad eas in mare deriuandas ingens, quam non ſine admiratione adhuc cernimus, Amphoræ aluęus excauatus. Hæc rerum tranquillitas, quæ ſimul cum Buteone ſteterat, eo
C diſcedente, omnis propemodum Aquileienſibus euanuit. Siquidem ab Iſtris extemplo latrocinijs, & incurſionibus vexantur, quare imperfecta adhuc murorum opera dimittere coacti, ad ſe, ſuaq; tuenda conuertuntur. Sed ſub ea coaleſcentis Oppidi infantia, nec numerus armatorum, nec vigor par hoſti fuerant. Miſſi igitur Romam Legati, qui Patres de audacia Iſtrorum doceant. Hi rei indigni-

Aquileia ampliatur.

An. ab V.C. 575. Glar. 571. Sig.

gnitate, & ſuorum damno perciti, tandem iuſto exercitu ſibi cum Iſtris rem gerendam exiſtimant. Creati Conſules erant M. Iunius Brutus, A. Manlius Volſo. Manlio bellum Iſtricum decernitur. Hic ſecunda, & tertia legione inſtructis, & ſociorum altero tantum Latini nominis ſibi adiuncto, in Forum-Iulium proficiſcitur. Ad eius belli famam Galli citra Alpes exciti, atque etiam à Conſule acciti cum copijs accurrunt. Cornelius Regulus III. M. armatorum ducebat; quibus Conſul imperat, vt Sontio tranſmiſſo, per iuga Carſi (Iapidum ea fuit regio) ſigna inferrent. ipſe per planitiem, quæ Adriaticum attingit (Montisfalconi ager nunc dicitur) contra hoſtes pergit. Timauus fluuius vtriuſque populi ditionem terminabat. Illùc poſtquam peruenit Conſul, quingentis paſſibus à fluuio Caſtra ponit; Iuſſis Tito, & Caio Ælijs Tribunis, vt cum legione tertia, via poſt ſe, quæ Aquileiam ducit, ſubſiſterent. hac manu pabulatores, & lignatores tueantur. Ab ea regione inter Iapidum ſaxa paucorum paſſuum interuallo, Galli ſe continebant. Timauus ſubterranea Iapidiæ prætergreſſus tribus fontibus non longè quàm paſſ. DC. à mari erumpens ingentis magnitudinis fluuium facit. Hunc vocat lacum Tit. Liuius, an quia aquarum copia, & lenitate lacui magis, quàm fluuio propior incedat; vt, in quam partem curſum deflectat, vix oculis deprehendas. Nam aliter hunc lacum dicere nemo audebit. Ego quidem lubens viro ad res innumeras prope intento pro flumine lacum ſcribere permitterem, modò reliqua hiſtorica fide, id eſt integrè abſoluiſſet. Porrò multa ſunt in ea narratione, quibus contra locorum ſitum peccat, atque illud inter cætera, quòd vltra Timauum ad fines Iſtriæ portum, qui nullibi eſt, excogitauit. & quòd Conſulem V. M. paſſus à mari Caſtris locum feciſſe dicit. quod ſpatium inter Aquileiam, & Timauum, vbi pugnatum eſt, vix deprehenditur. Nec non, quod Iſtri poſt Collem Caſtra Romana fuerint ſecuti, veluti ſi multorum dierum itinera ea expeditio occupaſſet: quæ omittenda non duximus, vt illud, quod ſæpius inter ſcribendum occurret dicere, operis initio comprobemus, auctores in ijs, quæ nuſquam viderint, facilè allucinari. Ad eas copias, quas terreſtri itinere in Iſtros Romani comparauerant, alia ſubinde ex mari auxilia tranſmittunt. Claſſi aduerſus tranſmarinos tumultus præfecerunt Duûmviros nauales C. Furium, L. Cornelium: huic ab Rauenna dextra Italiæ litora in orientem commiſſa. Furio læua vſque in Aquileiam. Hic igitur à Conſule accerſitus onerarijs nauibus Timauum

An. ab V.C. 572. Sig. 576. Glar.

A B C D E

ſupe-

A ſuperauerat, quò commeatu exercitum leuaret. quare cum diſcurrerent vltrò, citròq; milites continuò, neceſſaria in caſtra portaturi, breui ad flumen emporium fecere. Ad eius ſecuritatem Conſul inter flumen, & caſtra præſidium locat: duabus ibi ſtationibus poſitis, quarum alteram bini manipuli ſecundæ legionis; alteram cohors Placentina ſeruabat. Sic munito itinere, maior in dies hominum frequentia ad Naues fiebat; & cuncta in caſtris erant ſolutiora. Statio-
B nes inualidæ, turba inermis, ad quam nulla adhuc de hoſte fama peruenerat. Sed ille interim copijs quàm maximis comparatis, duce Æpulone eorum Regulo, inter abrupta eius partis Carſi conſederant, quod Timauo imminens vtriuſque exercitus proſpectum adimebat. Sed facilè inter cautes abditi ſpeculatores cuncta referebant, quæ apud Romanos agebantur. Vt igitur milites palatos, Conſulem metu vacuum, Caſtra incuſtodita intelligunt, extemplo ferocientibus Barbaris animus creuit, & ad præſidium emporij delendum im-
C petu feruntur. Tempus erat matutinum, & nebuloſus aer circum montem obduxerat. quare cum illi à Carſo ſupra fontes Timaui ſilens agmen mouerent, prius penè ad ſtationes peruenere, quàm ab aliquo fuerint obſeruati. Sed vt armorum fulgor, quem Sol, paulatim diſcuſſa nube, faciebat, inſidias aperuit, illicò Romani veluti œſtro exterriti concidunt. Improuiſus pauòr cuncta veris atrociora oſtenderat, & lux adhuc dubia multiplicem aciem intuentium oculis offerebat. Quare virtutis, & belli immemores, in fuga, quod
D vnum reliquum erat, ſalutem omnem locauere. pauidos, & inermes pleroſq; Caſtra maiora receperunt; ibi dum hoſtium numerum ingentem, & fide etiam maiorem referunt, cuncta metu, confuſione replent. ab his tumultus circa portas fieri cæptus breui vniuerſa Caſtra peruadit. terror omnes inceſſerat, ſed cauſam terroris nemo nouerat. Ex quo factum eſt, vt tanto magis ſe periculo propiores exiſtimarent. Clamor ergo inconditus, & ſciſcitantium voces exaudiebantur, & milites hinc inde incurſantes, & alius in alium incidentes
E confuſionem illam obſcuriorem faciebant. Sub eo rerum turbine fuere nonnulli, qui repentè ad mare conclamant. Vox ea reliquis veluti deſerendorum Caſtrorum ſignum, & initium extitit. vbique ad mare conclamatum, & paſſim armati, inermeſq; ad naues dilabuntur. Nec Conſulis auctoritas, aut imperium retinere illos potuit, quo minus compoſitiori ſaltem fuga litora peterent.. Ecquid milites (clamat ille) vmbras, & verba formidatis? nullus hic adeſt arma-

Iſtri Romana Caſtra inuadunt.

Trepidatio Romanorũ, & fuga.

F tus

tus hoſtis, nulla inimica ſigna ante Caſtra conſpicio. quæ ſi intra vallum ſtarent, non turpi fuga, vt vos cæpiſtis, ſed dextera, & pectore eſſent propellenda. ite viles animæ, & terga illa Romana, quæ nuſquam hoſtis vidit, inani nunc periculo date, virgis poſtea, & flagellis, ſi Barbarus vir eſſe voluerit, propediem daturi. Hoccine Reipub. fidem exoluere? Conſulem veſtrum ſeruare? maiorum decora, gloriam factis anteire? Talia dum necquicquam iterat, & manu etiam fugientes apprehendit, paulatim, in agros effuſa multitudine, Caſtra nudari conſpexit. quare & ipſe ſuos inſequi coactus ad mare peruadit. Nec minori illic ignauia trepidatum. Videres Mercatores ſollicitos commeatum, & venalia reliqua, quæ antea expoſuerant, ad Claſſem deportare, vel potius rapere. Milites ſcaphas, remos arripere; retinaculis in Naues irrepere; vnam ſalutis ſpem exiſtimare, ſi à litore ſubmouerentur. Contra Nautæ multitudine territi, quia Naues pondere opprimi timebant, in aduerſos adnituntur. Naues à litore impellunt: nec verba atrociora, nec facta defuere. Multi hinc inde vulnerati, & cæſi Nautæ, & milites cadebant: quando Conſul ſuperueniens iubet claſſem omnem in altum ſubduci. quo facto, & fugæ modum impoſuit, & confuſas militum mentes ad ſaniora conſilia potuit reuocare. Interim hoſtes, qui, ſtationibus captis, & deprædatis, rurſus ad montem deflexerant, vbi Romanorum tumultum, & effuſam multitudinis fugam ab editiori loco conſpiciunt, id, quod erat, animo conſpicati, confeſtim conuerſis ordinibus in Caſtra deſerta contendunt. &, nullo repugnante, intra vallum penetrant. Vna M. Licinij Strabonis tertiæ Legionis Tribuni virtus eam expeditionem nobilem fecit. Is cum tribus ſignis in Caſtra permanſerat, nec vt illa deſereret vlla ratione adduci potuit. quare ad primum hoſtium tumultum cum ſuis inſtructus accurrit; ingentem multitudinem ſuſtinet, & propellit etiam: tanto ſiue virium robore, ſiue animorum obſtinatione, vt non niſi ſatiata cruore dextera, inter confertos armorum, corporumq; tumulos, mortem oppetierit. qui cum eo erant eadem virtute interiere. Tunc Iſtri populabundi per Caſtra effuſi prædam ſupra opinionem colligunt. Impetum retardauit Vini ingens oblata copia, & ciborum liberalior apparatus; ad quem conuerſi, vbi largius corpora expleuere, ſomno ſe dedunt, non hoſtium, non propinqui periculi memores. Namq. inter hæc Romani ſpe Nauium fruſtrati dum ſe colligunt, dum ab litore oculos in terram vertunt, vbique ſolitudinem, vaſtitatem mirantur. Nullus erat, qui

M.Licinij Strabonis virtus.

A B C D E

A qui ſequeretur: nec quid fugerent, apparebat. quare omnes pœnitentia affici; dolore cruciari; ſupplices ad Conſulem manus tendere; veniam erroris daret, quò vellet duceret tentaturus militum animos. At ille ira percitus, & iuſta cauſa ferox, infeſtiſſima oratione, ignauiam, impudentiam eorum inſectatus, à nullo deinceps verbo ſe abſtinuit, quod in ganeones, & perditos homines dici ſolet. ſcilicet milites contra hoſtes experiar, inquit, quos contra leuiſſimum tu-
B multum omni muliere molliores agnoui? quibus verbis, quibus armis eos in pugnam adducam, quos vmbratilis pugna viribus, & armis ſpoliauit? Maiores noſtri, quia Legiones ad Cannam contra Annibalem, ideſt contra omnium fortiſſimum Imperatorem, malè pugnauerunt, probro notatas, perpetuo pœnæ exilio in Siciliam damnauere. Nunc ſi à vobis pœna delicto conueniens exigatur, nullum erit inhoſpitum maris ſaxum, non Scylla, aut Carybdis damnata ſcriptoribus nomina, quæ facinus admiſſum poſſint expiare, adeò
C multa in vnum concurrunt, quæ impudentiam, timiditatem, ignauiam veſtram arguunt, vt ſi quis à vobis quærat, vbi, aut aduerſus quos pugnaſtis; quare præcipiti fuga Caſtra deſeruiſtis, Conſulem prodidiſtis, nihil omninò erit, quod ad leniendam culpam reſpondeatis. Non hoſtium virtus, non numerus, non itineris defatigatio, non æſtus, non ſi quid aliud, quod ad minuendum dedecus ab hoſte illatum effingi, aut excogitari poſſit. Sed contra, in Caſtris veſtris, armati, nulla perurgente inimicorum manu, alius alium fu-
D giſtis. Et quod longè ridiculum fuit, ratibus, & pelago potius, quàm ſecuro valli munimento ſalutem veſtram commiſiſtis. His obſtrictos ſceleribus milites, vt ego iterum contra hoſtes adducam? & quem vadem commutatæ voluntatis, (nam virtutis dicere non poſſum) quem teſtem huiuſce nouæ audaciæ dabitis? qui fugerunt militum vultus agnoſco; eorum, qui pugnauerunt nullum video propemodum. Atque vtinam aliquam priſtinæ virtutis opinionem, aut Romani animi veſtigium in meo exercitu ſupereſſe animaduer-
E terem; quo fretus olim tot pulcherrima aggreſſus eſt, & Dijs volentibus perfecit etiam, vt ego vltimum hoc fortunæ veſtræ experimentum volens, & nimium lubens aggrederer; quò vel inexpectato armorum auſu inuſtam hodie notam deleretis; vel ſaltem honeſta morte ad admiſſi criminis grauitatem iuſtè plecteremini. Hoc animo ſi in hoſtem properatis, nihil erit, quod à Caſtrorum recuperatione vos prohibeam. Videte modò quantum interſit ignominiosè

viuere, aut cum laude occumbere. Ego, quatenus ad me attinet, A illud mecum in animo deſtinaui, ſatius fore inimicorum manibus ſub vallo Romano animam perdere, quam amicorum iudicium Romæ expectare. Ab his dictis, cuncti veluti furijs agitati in arma ruunt: ducat ſiue ad mortem, ſiue ad gloriam, ad vtrunq; milites paratos habere. Mitius à Centurionibus, & Tribunis agi cæptum. In his L. Atius Tribunus primus ſecundæ legionis milites adhortari, docere, hoſtibus Deos fortunam dediſſe, mentem abſtuliſſe. nam ſi eo B impetu, quò Caſtra ceperunt, in fugientes irruiſſent, nulli dubium, quin vltima clade exercitum potuiſſent afficere. quod cum non fecerint, veriſimile eſſe, illos circa cibos, & vina diſtineri: quibus repletos, atque etiam demerſos facilè fore, vt ipſi opprimerent; & memorabili edita ſtrage, ab præſenti ignominia Romanam virtutem vindicarent. Conſul vt milites ad benè agendum paratos cognouit, extemplo nuncijs ad tertiam legionem, & Gallorum pręſidium miſſis, qui nulla interpoſita mora copias ad repetenda Caſtra ſollicitarent, C ipſe quidquid roboris, aut armorum in exercitu ſupererat, deligit: (pleroſq; ſine armis, omnes fere ſine equis pauor egerat:) & iumenta, quibus onera inſtitores ferre conſueuerant, in ſpeciem equitatus adornat; ſingulis equitibus pedes dorſo additus. His copijs quanta poteſt celeritate in hoſtes properat. parte alia T. & C. Ælij ſociorum periculo moti, tertiam legionem mouerant, & Galli ſubſidio accurrebant. Quare ex tribus partibus, eodem ferè temporis momento, Caſtra oppugnari cæpta ſunt. A. Bacalonius ſignifer fuit ſecundæ le- D gionis, vir ingentis animi, & corporis fortitudine ſingularis: hic à Tribuno iuſſus, vt ſignum propè vallum admoueret, totis viribus enixus illud intra vallum iacit: &, vt ſe ſequerentur, Commilitonibus adhortatis, primus omnium Caſtra intrauit. Iſtrorum quicunque mero parcius ſe inuitauerant, primum Romanorum ardorem ſuſtinere auſi partim fœdè trucidantur, partim in fugam vertuntur. Reliqui ferè omnes mortem ſopori coniungunt. Inter eos, qui fortunæ beneficio incolumes euaſere Æpulo eorum Rex fuit; quem pro- E perè ex conuiuio raptum, & in equis impoſitum fideliſſimi ſerui abduxere. ita paucarum horarum ſpatio Romanorum Caſtra ad Timauum ab hoſtibus primùm capta, mox à Romanis recepta ſunt. Cæſi ex Iſtris octo millia dicuntur, capto nullo propemodum; adeo ira, & indignatio ab omni prorſus humanitate, & miſericordia victores alienauerat. horum CCXXXVII. ſunt deſiderati; quos Strabonis

Romani Caſtra recipiunt.

A bonis æmulatione potius, quàm Caſtrorum recuperatione perijſſe conſtat; tametſi Liuius eos matutino tumultu ſublatos aſſerat, quod fieri vix potuit, quia terror ibi tantùm, non pugna fuit. Porrò huius tam inexpectati infortunij fama multò ante Romam peruenit, quàm de victoria nuncium acceperit. Nam caſu duo nouelli Ciues Aquileienſes Cn. & L. Gauillij cum in Caſtra Conſulis commeatum importarent, penè in Barbaros incidere; ſed equorum pernicitate pe- B riculum elapſi; vbi Aquileiam peruenerunt, non tantùm Caſtra capta, ſed conſularem exercitum deletum quoque denunciant. Nam qui aliter fieri potuiſſe crederent, vt ſaluo Romano milite, Iſtri Caſtra eorum fuerint potiti? hæc paulò poſt Romam delata ingentem in Vrbe tumultum exciuere. Patres rerum atrocitate territi ad maiora remedia animum conuertunt, illicò duas legiones Romanorum Ciuium extra ordinem ſcribunt; & vt ſocij nominis latini X M. peditum, & D. pararent Equites, imperant. Conſuli M. Iunio, qui tunc C in Liguria erat, vt Aquileiam cum copijs properet, edicunt, ille protinus ſiue ad ferendum auxilium Collegę, ſiue ad res perditas ſuſtinendas, cum exercitu aduolat. Poſtquam in Prouinciam peruenit, & vbique res opinione feliciores, Conſulem incolumem, exercitum ſaluum intelligit, ſcriptis ad Senatum literis, Vrbem metu leuat. Auxilia etiam, quæ à Galliæ Ciuitatibus impetrauerat, omnia remiſſa; & Romæ delectus, qui ad id fieri cæpti erant, exauctorati. Sed Iſtri, qui poſt acceptam à Romanis cladem copias iterum reparauerant, D & ab inferenda iniuria non ceſſaturos apparebat, vbi Romanos Conſules binos, bina Caſtra aduerſus ſe inſtrui animaduertunt, non expectato periculo, ſinguli in ſuas Ciuitates digreſſi omnem armorum curam abijciunt. Sed Vere ineunte acrior belli facies apparuit. Nam Romani ira adhuc, & accepti dedecoris ſtimulo acti, multò quàm ante promptiores in Iſtrorum damna ferebantur; & Iſtri ad rerum ſuarum direptionem indignatione accenſi, copias vndique cogebant. Poſtquam exercitus in conſpectum ſe dedere, maximo vtrinque ani- E morum conatu ad manus ventum eſt. In Romana acie duo erant Proconſules. hi copias inter ſe diuiſerant, & vno impetu in hoſtem direxerant. Iſtri numero pollebant, collecta ex vicinis populis multitudine; quare à principio anceps pugna fuit, & terroris, & periculi plena. Sed inſtante Romano, ſenſim animus, & vires hoſti dilabuntur; quatuor millibus eorum cæſis, reliqui in munitiora loca ſe recipiunt. inde Legatis miſſis, de pace agi cæptum eſt. Itaque obſides

An. ab Vr. C. 573. Sig. 577. Glar.

Alia pugna inter Romanos & Iſtros.

dies

des imperatos dederant, & cuncta ſe facturos Proconſuli pollicebantur. quando nouus Conſul C. Claudius, cui Prouincia obuenerat, ſtudio Iſtricæ victoriæ præripiendæ inexpectatus ſuperuenit. Ille non votis prius in Capitolio nuncupatis, non paludatis de more lictoribus Roma diſceſſerat, quare nec ab exercitu receptus eſt; nec tanquam Conſul verus obſequio, & honore cultus, vt volens, nolens iterum Romam redire coactus ſit. Manlius interim, pace infecta, Iſtrorum Oppidis exercitum admouet, & Neſactium obſidione cingit. Ibi Æpulo Rex, & reliqui Iſtrorum proceres ſe continebant. Sed Claudius Conſul ijs, quæ ad Magiſtratum pertinebant, Romæ ritè peractis, iterum in Iſtriam aduolat, quo vbi peruenit, veteri exercitu, ducibusq; iuſſis decedere; ipſe cum nouis legionibus, quas ſecum adduxerat, Oppidi obſidionem peragit. impedimento erat amnis, qui inter Romana Caſtra, & mœnia fluens, quo minus propius vineæ admouerentur, efficiebat. Igitur, nouo alueo multorum dierum opere facto, eius fluminis curſum aliò diuertit Conſul, & ſimul Iſtris extremam rerum neceſſitatem imponit. qui operibus vndique cincti, nec tum quidem ad pacem inclinantur, ſed fœdo, tametſi Barbaris vſitato exemplo, in mutuam cædem conuerſi, coniuges, pueroſq; primùm, mox ſe ipſos ferro conficiunt. Iſtris facinori intentis, Romani per deſerta murorum in Oppidum penetrant; & viſo ſpectaculo omnium atrociſſimo, qui ad ſtragem edendam acceſſerant, vt morti deſtinatos à ſtrage ſubducerent, nequicquam adnituntur. namque maior pars iam perierat. & Rex Æpulo Romanos intra mœnia conſpicatus ſuomet gladio incumbens vitam fuderat. Ad Naſactij caſum acceſſit Mutilæ (nunc Mugia forſan) & Fauueriæ expugnatio, quas Romani vi captas diripiunt. his tandem malis Iſtri domiti in Conſulis poteſtatem vniuerſi ſe tradunt. Ita Claudius ex animi ſui ſententia celeriter confecta Prouincia, ad Ligures ſubigendos ex S. C. victricem aciem conuertit. Eo metu vacui Aquileienſes ad Vrbem ſuam impenſius muniendam animum adijciunt.

An. ab Vr. C. 574. Sig. 579. Glar.

adhuc mœnia ſummum ambitum non acceperant, & turres inchoatæ, & propugnacula neglecta iacebant; quibus cum manum vltimam Ciues conarentur imponere, & ad id opem à Conſulibus implorarent, nullus prorſus fuit, qui eorum poſtulatis moueretur; ſiue quia grauioribus curis intenti, hanc tanquam leuiſſimam aſpernarentur; ſiue quia profligatis Iſtris, nihil deinceps de rebus Italicis vellent dubitare. Interim Macedonici belli incendium latè vires

effu-

A effuderat, & Gentius Rex Illyricorum in Perſea propenſus ab armis alienus non videbatur; quem Iſtros imitaturos ſatis apparebat. Ad hæc acceſſit, quòd C. Caſſium, qui tunc Galliam cum imperio obtinebat, libido ingens ceperat exercitus in Macedoniam traducendi, eius rei gratia cum Aquileiam veniſſet, itineris ducibus à Carnis acceptis, per Iſtriam, & Illyricum legiones pergit ducere. Hæc ad rem ſuam in primis pertinere Aquileienſes interpretati, Romam Le-
B gatos deſtinant, qui aliquam de eorum Colonia curam ingerant Patribus. hanc primam omnium inimicis, aut certè infidis nationibus expoſitam non magno conatu, ſiue ab Illyricis, ſiue ab Iſtris poſſe occupari: à quibus vix vnius diei itinere diſtarent. ſibi ad eam muniendam vires, non animum deeſſe, quibus ſi ab Senatu auxilij quippiam acceſſerit, breui futurum, vt nullum deinceps à Barbaris impetum reformident. Digna Patribus res viſa eſt, cui curam adijcerent. Legatis reſponſum datum, ſe integrum eius firmandæ Colo-
C niæ negotium Caſſio Conſuli mandaturos. Tunc illi, Ecquem nobis ſpem in Caſſio ponitis, qui modò in Macedoniam iter arripuit? Ad hæc hærere primùm Patres, & rem pro miraculo ſuſpicere; C. Caſſium, inſcio Senatu, in alterius Conſulis ditionem per infeſtiſſimos populos ſigna ferre: vix Legatis fidem præſtare; vbi verò id conſtanter ab ipſis affirmari intelligunt, extemplo ad reuocandum Conſulem Legatos mittunt M. Cornelium Cethegum, M. Fuluium, P. Marcium Regem. Ea de Conſule ſollicitudo omnem muniendæ
D Aquileiæ curam in aliud tempus diſtulit. Sed paulò poſt, noua Carnorum, Iapidum, & Iſtrorum legatione Senatus fatigatur. Hi de C. Caſſio Conſule conqueſtum venerant, ipſum de medio itinere regreſſum fines eorum infeſto agmine petijſſe; cunctos hoſtium numero habuiſſe; liberos, coniuges in ſeruitutem abduxiſſe. non à Barbaris hominibus peiora potuiſſe pati, quàm ab Romano Duce; quem pridem omni officiorum genere abeuntem excoluiſſent. Quæ cauſa Conſulem impulerit ad hæc tam fœda in ſocios, atque etiam ſubdi-
E tos populos perpetranda non ſatis conſtat. hominem hunc fuiſſe vanum, & ſuopte ingenio vſum, hæc, & ſuperiora ſatis demonſtrant. Verum enimverò Senatus ad hæc ira accenſus de his Caſſium rationem redditurum, quando Romam venerit, Legatis reſpondit. Interim daturum ſe operam, vt iuſtis eorum querelis publicè ſatisfiat. ad id Legatos miſſurum. Miſſi C. Sicinius, P. Cornelius Blaſio, T. Memius. Ab his Legatis illorum populórum res in integrum

bre-

breui vendicatæ; qui in ſeruitutem fuerunt abducti, conquiſiti, & in libertatem reſtituti: Vrbes inſtauratæ. nec dubium, quòd eorum etiam opera integram Aquileia acceperit munitionem. quamquam eius rei mentionem nullam fecerit Liuius. quod in temporum iniuriam nemo non reijciet; per quam factum eſt, vt plura eius auctoris monumenta perierint; & ſi quid aliud, loca ferè omnia, quibus rem Aquileienſem pertractat, mutila, & aſteriſcis notata ad noſtra tempora peruenerint; vt in tam ancipiti ſcriptoris ſenſu vix certa rerum geſtarum ratio inueniatur. Sed quod ſors abſtulit, iudicio, & coniecturis eſt reſarciendum: quod nobis facientibus nemo conſtrictæ frontis homo in vitium vertat. quandoquidem ſatius fuerit aliquid, quod vero proximum ſit, in tam perditis rebus commentari, quàm

An. ab Vr. C. 580. Sig. 584. Glar.

nihil omninò in medium afferre. Igitur Aquileienſes, Legatis adnitentibus, ſiue etiam ſequentium aliqua Conſulum induſtria (certè rem tantam à Senatu neglectam nemo exiſtimauerit) Vrbis ſuæ monumenta perficiunt. Murorum ambitus, qui tunc fuerit non eſt in promptu dicere, modicum tamen fuiſſe & pro Coloniæ ratione credimus; quem Auguſtus Cæſar poſtea in eam amplitudinem deduxit,

Pons ſuper Sontium.

quam loco reddemus. Tunc etiam temporis quadrati lapidis pontem ſuper Sontium factum putauerim: qui vno fornice vtranque ripam amplexus, non longè ab Aquileia, commodum in Iapidiam, atque adeo in agrum Montisfalconi tranſitum faciebat. huius veſtigia prope Gradiſcam adhuc conſpiciuntur. locus dicitur Mainiza.

An. ab Vr. C. 581. Sig. 585. Glar.

Quibus ex ſententia abſolutis, illa Ciues ſubijt cura, vt hominum frequentia mœnia implerent, & ſimul agrorum ſolitudini conſulerent. quippe multa adhuc vaſta erant circa Vrbem, & operoſam manuum induſtriam videbantur expoſcere. Igitur iterum ad Senatum legatione miſſa, petunt ab eo, vt nouis familijs Vrbem, quam fecerint, & Prouinciam augeat. Nec irritæ fuerunt Aquileienſium preces. Ex S. C. mille quingentæ familiæ in Coloniam miſſæ. Trium-

Colonia ad Aquileiam deducitur.

viri eas deduxerunt T. Annius Luſcus, P. Decius Sabulo, M. Cornelius Cethegus, quibus familijs latè Foro-Iulienſis ditio coli, & exornari cœpta eſt. Ab eo tempore vſque ad Cimbrorum aduentum inſigni vacaſſe otio Prouinciam accepimus; quæ Romano Imperio florente incolumis, & ab omni calamitate aliena, opibus, & ædi-

Circa Ann. ab V. C. 590

Celinæ extructio.

ficiorum cultu ad ſummum felicitatis peruenit. Sub ea rerum tranquillitate plura, quæ nuſquam fuerant loca facta, plura etiam, quæ fuerant, operibus illuſtrata ſunt. in his Celinam extructam ſuſpica-

mur

A mur ad amnem Celinam, vbi nunc Maniacum eſt. præter ſitum nihil omninò de hoc Oppido ſupereſt, atque vt incertus eius ortus, ſic ſine nomine interitus. Pauca de illo Plinius, vt dictum eſt. quibus duo pittacia prope locum inuenta liceat addere, & hæc ſanè ſcriptorum potius beneficio, quàm marmoribus æternitati fidem ſeruantibus, ætatem noſtram attigere. primum eſt.

C. HOSTILIVS. & L. EGNATIVS VEITOR XV
B LEGIONIS TRIBVNI PRO S. P. Q. R. CVM BARBARIS DIMICANTES PARITER OCCISI HEIC PARITER IACENT. SINGVLARE POSTERIS EXEMPLVM, ET CHARITATIS, ET FORTITVDINIS.
CELINENSES XXL. DIES ATRATI LVXERVNT.

Aliud.

C C. VIRGINIO SVAVISSIMO FILIOLO RARÆ PVLCHRITVDINIS, ET LEPIDITATIS ADOLESCENTVLO, AB AQVILEIANIS MILITIBVS PRÆSSO, DE PONTE LAPSO, COLLISO, ATQVE MISERABILITER EXTINCTO C. VIRGINIVS LEGATVS L. POSTHVMII DICTATORIS, ET LOLLIA L. FILIA DILECTISSIMA CONIVX INFELICISSIMI
D PARENTES P.

Inter hæc quoque res apud Atinam meliores fiebant. Loci opportunitas, & aeris ſalubritas quædam incredibilis vel longinquos etiam, & detrectantes ad ſe alliciebat, quos cum tumulus capere non poſſet, ad radices eius domus ponere coacti, non longo temporis interuallo ambitum inferioris Ciuitatis repleuere. tunc reliqui in planitie putei effoſſi; qui vſque ad hoc temporis profunditate non tantùm, quàm perenni aquarum copia conſpicui commendantur. His habitatores
E aquam ex Turri amne deriuatam adiungunt; qua foſſæ circum impletæ ſummo cum Ciuium commodo, non mediocri Vrbi ornamento fuere. Porrò quæ fuerit antiqui Oppidi facies, quave rudi mœnia tunc ſteterint arte, liceat in medium afferre, antequam vlterius noſtra progrediatur oratio. Triumviri collis faſtigium mœnibus cinxerant: porta ad occaſum brumale reſerata. ab hac obliquus per ſaxum trames ad infima montis ducebat. ibi alia porta, & nouus mu-

Circa Ann. ab V.C. 600

Atina ampliatur.

Antiquiſſima Atinæ forma.

G rorum

rorum ambitus, quo cliuus vniuerſus meridianæ, & occiduæ regioni A
oppoſitus latè cingebatur; opere ad id ab vtroque latere ſuperioris circuitus deducto. huius operis extrema binæ vtrinque turres firmauerant, altera in auſtrum, altera in occaſum. Contra ad ſeptentrionem nulla fuit ſaxi munitio. nuda illìc rupes, & ſuomet ſitu ſecura omnem artificum induſtriam effugerat. Hæc prima forma arcis, qua non contenti Oppidani, ab ijs turribus, quas modò memorabamus, mœnia futuræ Ciuitatis in occidentem exporrigunt; qui- B
bus vbi paulùm proceſſere, rurſus flexo opere ſpatium ſtadiorum decem fermè, muro amplexantur. vbi murus flexum fecerat, propugnacula, vt ea ferebat ætas, munitiſſima conſtituunt. eorum ſiniſtrum brumali occiduo, dexterum obuerſum latè campos proſpectabant; vt quadrata propè Ciuitas ad antiquarum normam de ſuperiori loco intuentibus appareret. Portæ tres in ea fuere, Aquileienſis læua, haud procul à fonte, qui nunc ex nigro lapide manat. Glemonenſis dextera ad calcem veteris fori. inter has tertia eo penè pro- C
pugnaculo iuncta, quod in meridiem verſum dicebamus. Poſcollenſi nomen dedere, quia poſt collem ſteterat. Huius ſepti fragmenta aduerſus omnem temporis iniquitatem in noſtrum æuum ſeruata haud dubiam de remotiſſima Ciuitatis origine fidem faciunt. Nam quidquid à Poſcollenſi ponte ad Petri Martyris Cœnobium decurrit vniuerſum vetuſtiſſimis Oppidi fundamentis innititur: & propè portam, vbi angulus ſiniſter fuerat, portæ forma abſoluta deprehenditur: quæ vna neſcio quo bono Vrbis fato ſuperſtes, prima illius D
incunabula mordicùs retinuiſſe viſa eſt. Murus quoque, qui ab colle in illam ferebatur, duobus licet viarum flexibus interceptus, & ædificijs penè obrutus, multis nihilominus in locis ſe prodit. quem craſſitudo, & firmitas à reliquis parietibus ſatis diſcreuere. hic à publica curia veluti emiſſus inter vicum Vrbis Vtinum propriè dictum, & eum, quem ab merce fœnarium nuncupamus, medijs priuatorum ædibus rectà Poſcollenſem ambitum petit. & cum eo inter nouam, & antiquam portam coniungitur, vt ſatis appareat, portam, quam E
modo frequentamus, extra pomœrium fuiſſe, nec niſi longa poſt ſæcula extructam. Sed clariora in occidentali angulo huius vetuſtatis ſigna. Nam in Cœnobio Petri Martyris plena alterius propugnaculi latera trianguli ſpeciem referunt. & ab eo loco ad collem ſecundum ripam riui, qui foſſam olim faciebat, priſca mœnium ſtructura agnoſcitur. vbi etiam portæ Glemonenſis veſtigia. in domo ſanè Bertho-

lina

A lina ad imum montem poſita, operoſæ murus compaginis perdurat,
qui à turri deriuatus Ciuitatem ab ea parte intercluſerat. Et turris,
quod magis mirum, ferè intacta ſeruatur. Reliqua propemodum
interiere. quæ nos interea ex varijs ſcriptorum documentis poſt lon-
gam obliuionis caliginem luci tandem, & veritati reſtituimus. Quo
loci illud etiam omittendum non duximus: quod circa infimum col-
lis ſinum, quam partem accolæ modo in hortorum delicias exercent,
B rudera plura, & inconditas murorum formas adnotauimus, quas
inferiorem arcis ambitum exiſtimamus. Nam hìc quoque non ob-
ſcura portæ delineatio obijcitur. hanc paulò infra turris in vaſtam
altitudinem aſſurgit; & hæc exeſæ prorſus antiquitatis in militares
vſus tantùm accommodata, vt illam ad portæ, quæ ſub arce fuit, ſe-
curitatem adornatam nemo non videat, adeo vna inter tot circum-
fuſas Ciuium ædes merum nunc ſenium, & carioſam ætatem redolet.
Quæ dum ab Atinenſibus geruntur; Senatus nouum de firmanda *Circa Ann.*
C Prouincia conſilium init. Tranſmarini tumultus, & crebra eorum *ab V.C.610*
populorum latrocinia ſcrupulum iniecerant, ne aliquando Illyrici
Foro-Iulienſi litore potiti, infeſta aduerſus Rempub. arma propius
admouerent. igitur quando Aquileia ſatis ad tuendam oram inter
Tiliauentum, & Timauum crederetur; vltra hæc flumina vtrinque
noua Oppida excitant Romani. Ad Iſtriæ finem, in eo agro, vnde Tergeſtis
Iſtros modò expulerant, Tergeſte: quod mari incumbens latè ab ea origo.
parte viam tuetur. Concordiam dextro latere ad vtranque ripam Concordiæ
D Leminis, & hanc haud procul tunc ab Adriatico. modò aquis exſic- origo.
catis, pluſquam paſſ. IV. M. ab eo diſtat. Hæ, quia vberes circum ſe
Campos habuere, familijs Romanis in vtramque traductis, Colo-
niæ factæ ſunt. quibus firmata Prouincia, nulla deinceps à mari pe-
ricula exhorruit. Quam diligentiam ſi Romani ad Alpium tranſitus
muniendos conuertiſſent, nulli dubium, quod non Foro-Iulio tan-
tùm, ſed vniuerſæ etiam Italiæ multò melius ab ijs conſultum fuiſſet.
ſiquidem quæ ex pelago ſucceſſere calamitates leues admodum ſem-
E per, & tanquam nubes, inani impetu Prouinciæ ſtatum vix turbaue-
re. Contra, quæ à montibus procellæ detonuerunt, ſæuas vtique,
& irarum, cladiumq; plenas regio ſemper perpeſſa eſt. Ab his enim
rupibus Gallorum inundationes priſcę, mox Theutonum, & Cim-
brorum irruptiones. inde quoque Vnni, Vandali, Gothi, ad nos ve-
nere; & Longobardi poſtremò Italiam cædibus, & ruinis cumula-
runt. Vt ſatius fuiſſet Romanis, litoris tuendi cura depoſita, ad Al-

pes tunc primum animum adiecíſſe, quas dum incuſtoditas relinquunt, Barbaris inuadendi Imperij aditum ingentem præbuere. Verùm opus illud immenſi fortaſſis fuerat laboris, cuivè non ſic facilè manum poterant admouere; cùm quia tranſitus multi erant, tùm quia, locorum natura repugnante, Caſtella rupibus inuijs, aut obeſis fluminum ripis nulla poterant obijcere. Vna fuit per Carſum via, quæ vti reliquis æquior; ita à Tranſalpinis magis frequentata. hanc, vt aliquo modo obſtruerent, tentaſſe Romanos crediderim. Nam inter Carſi iuga adhuc nobilis Oppidi veſtigia viſuntur; quod viæ imminens, omnem Barbarorum impetum ab ea parte potuit retardare. Locus eſt ad Dobradò; hunc clarum fecit noſtra tempeſtate Horatij Balionij caſus; apud quem is cum copijs Venetis (durante Gradiſcana obſidione) ab Germanis confectus eſt. Habet lacum mœnibus adiunctum, & adhuc ruinoſi propugnaculorum flexus antiquam loci formam repræſentant. Hanc fuiſſe Æmoniam multi crediderе, quam Italicarum Vrbium primam Herodianus appellat; ſed hoc quàm ineptè, ipſum Herodianum conſulant; qui Æmoniam ad radices alpium ponit; & in Iſtriam ex Pannonia iter facientibus primam, inquit occurrere. Oppidum verò, de quo loquimur, non niſi Forum-Iulium petentibus obijcitur; vt quod illud fuerit verè, quavè fortuna occiderit, nemo ſit, qui poſſit dicere. Sanè à Romanis circa hæc tempora extructum eſt, à Barbaris verò in Italiam mouentibus, quicunque illi fuerint, vltimas paſſum calamitates nemo dubitabit. Nos, ſi qua fides coniecturis, vel Ocram, vel Segeſte Plinij ſuſpicamur, quorum primum magis placeret, modo Ocra eſſet Oppidum, non regio; quod Strabo videtur expreſſiſſe his verbis. *Ocra verò humillima pars eſt alpium, qua cum Carnis & Iapides & iunguntur, & per quam onera ex Aquileia in Pamportum plauſoris deportantur.* quibus ad vnguem prima Carſi iuga ob oculos legentium exponit. Nam hæc ſunt humillimæ alpium partes, quibus Carni Iapidibus continuantur. Et per has patens via eſt ab Aquileia in Lubianam, propter quam Pamportus labitur, vt ex eodem loco Strabonis apertè licet colligere. Igitur ſi hæc Ocra eſt regio, Caſtrum ibi extructum potius erit Segeſte, quod coniunctim cum Ocra reddit Plinius, accepta regione pro Oppido. niſi velimus dicere, regionem ab Oppido nomen tenuiſſe; & ſic nihil obſtabit, quod illius maceriæ ambitum Ocram dicamus, quam in Ocra poſitam ſatis agnoſcimus. De Segeſte ſanè cum nuſquam memoria ſuppetat certa, in eam opinionem facilè adducor,

vt

Marginalia: A; B; Dobradò Caſtrum.; *Herod. Hiſt. lib. 8.*; C; *Anno ab Vr. C. 620.*; D; *Strabo Geog. lib. 5.*; E

A vt Sancti Ioannis vicus ad Timauum id fuerit, quem olim arcem habuiſſe munitiſſimam, & ruderum circuitus, & ſcriptorum monumenta declarant. Adde loci ſitum præſidio accipiendo accommodatum, per quem ex Iſtria in Italiam vnicus patet aditus; vt ſi aliqua Segeſti in Foro-Iulio coniectura ſupereſt, eam quidem longè à Timauo quærere inutile non modò, ſed ſuperuacaneum etiam exiſtimem. Concordia ædificata, naturali veluti quadam Vrbium acceſſione Portus- Portus-Gruarius conditur.
B Gruarius à Concordienſibus condi cæptus eſt. Romatinum à Romano imminuto nomine dixerunt. Vrbis fuit emporium, & portus. vnde Plinius. *Colonia Concordia, flumen, & portus Romatinum*. vt nil mirum ſi à poſteriori ætate locus Portus fuerit appellatus. quare verò Gruarius dictus, ſiue à Gruibus flumen incolentibus, ſiue barbaræ alicuius vocis ſignificatione, non eſt in promptu explicare. tantum addam, nomen Portus à flumine fortaſſis emanaſſe; quod cum Græcis λιμὴν dicatur, Portum Romani reddidere. De Concordiæ am- *Plin. 4. nat. hiſt. c. 19.*
C plitudine ſcio multos multa commentari; vt Aquileiæ illam adæquare non ſint veriti. quod vix mihi perſuadeam, cum eius Oppidi memoria apud Romanos ſcriptores ſit rara admodum, & obſcura; adeò vt Hiſtoricorum nullus, quòd ſciam, illius mentionem fecerit. Adde, quòd rudera, atque loci veſtigia, quæ paſſim exercentibus terram apparent, vix M. paſſuum circuitum implent. Extra quem nulla propè antiquitatis monumenta deprehenduntur. fuiſſe verò curioſi operis, & Romano verè apparatu inſtructam, præter marmora ingentia,
D & ſepulchrorum memorias, pauimenta etiam produnt, inter arandum reperta: quæ Muſiuo opere magnifica de priſca fortuna Ciuitatis videntur fidem facere. Lapis inde effoſſus paternis ædibus Portus-Gruarij aſſeruatur cum hac inſcriptione

SEX. NVMISIVS
SEX L. HILARVS
CINCIA M. F.
SECVNDA VXOR
E NVMISIA SEX. F.
PRIMA.
SEX. NVMISIVS
SEX. F. NIG. F. P.

Atque hæc ad ſummum fuere Coloniæ, quas Romani in Prouinciam deduxerunt; Aquileia, Tergeſte, & Concordia. Namque Tergeſte Italiæ, ac proinde Foro-Iulio fuiſſe adiudicatum, & Plinius memo- *Plin. loco citato.*

riæ

riæ prodidit, qui terminum antiquum auctæ Italiæ Formionem fluuium aſſerit VI. M. paſſus vltra Tergeſte; Et priſca Romanorum conſuetudo facit, vt credamus, qui Prouincias non antiquis limitibus magis, quàm Imperij finibus vt plurimum terminabant. Sic Auguſtus non multò poſt vniuerſam Iſtriam Italiæ adiecit; non ob aliam cauſam, quàm quia ad Italicarum Prouinciarum formam regebatur. A

Præmiſſis leuia adhuc liceat adiungere, ne aliquam partem hiſtorici officij in nobis deſideret poſteritas. Hæc ſunt variorum locorum nonnullæ veluti harum Coloniarum propagines paſſim per Prouinciam diſſeminatæ, quas tunc ætatis ſuccreuiſſe, nomina ipſa, ſi quid aliud, demonſtrant. Sunt in his Marianum, Antonianum, Flauianum, Claudianum, & ſexcenta huiuſmodi, de quibus ne quis dubitet à Romanis facta fuiſſe, aut nomen ab ipſis habuiſſe, ſequens inſcriptio faciet. Hanc Flabiani inuentam ſcriptum reliquit Antonius Bellonus in loco dicto Maſerijs, in nemore Schiedin an. 1505. Lateritia fuit ſesquipedalis diametri hiſce cum literis B C

Inſcriptio Flabiani reperta.

Bell. in lib. Inſtrumentorum ab anno 1504. vſque ad annum 1509.

Q. CÆCILII FLAVIANI.

Trigeſimum etiam tunc factum crediderim ſic dictum, quia trigeſimo ab Aquileia lapide in Germaniam euntibus occurrit. huius mentionem feciſſe Antoninum Auguſtum in itinerario, primo volumine dictum eſt. Huic proximat Caſſianum à Caſſia familia ſine dubio. Ad hæc tempora quoque Caſtri-Veneris extructionem fama refert. hoc Sbroiauaccam verſus florentiſſimum ſteterat. Quo à Cimbris deleto, in eius locum Sancti-Viti Oppidum poſtea munitionem accepit. Situm Caſtri-Veneris paludibus, & perpetuis aquarum illuuionibus infamem paucis ab hinc annis purgauit Dominicus Ruzinus Prouinciæ Rector, & viam ibi frequentiſſimam, quæ iam penè obſoleuerat, rotabilem iterum fecit, non ſine ingenti prouincialium commodo. quod illi teſtatum reliquere, hoc ad pontem inſculpto Elogio Varij Academici Suentati. D E

Trigeſimum cur ſic dictũ.

Et cur Caſſianum.

Caſtri-Veneris extructio.

Sancti-Viti Oppidum poſtea in eius locum munitum.

Hic, vbi limoſi ſtagnabant gurgitis vndæ,
Et latuit cæcis ſemita prima vadis;
Nunc ope Ruzini ſicco ſuper aggere ducta
Panditur. antiquum carpe Viator iter.

VETE-

A VETERI MILITARI VIA
AD SBROIAVACCAM STAGNANTIVM
AQVARVM VORAGINE
ANTIQVATA
NOVAM HANC SVMMA CVM INDVSTRIA,
ET CELERITATE ABSOLVTAM
FOROIVLIENSIBVS
RESTITVIT
DOMINICVS RVZINVS
P. R.
M DC XXIII.

Tertij Libri finis.

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Quartus.

HActenus fortuna ſecundis Foro-Iulienſium rebus A
indulſit. proxima mox cladium, & miſeriarum plena vltrò Lectorem humanę admonebunt conditionis; quæ ſemper cum ratione, ideſt cum diuino, eoque expetibili bono, anxios vbique curarum ſtimulos neceſſaria veluti quadam boni acceſſione coniunctos habuit. adeò nihil dulce eſt, B
quòd ibi & acidum non inuenias. Prouincia eo, quo dicebamus, Oppidorum ſplendore, agrorum cultu, populorum ſtudijs illuſtrata, vſque ad quartum Marij Conſulatum feliciſſimum otium luſit. hoc ſpacium ab Aquileiæ exortu annos LXXIX. complectitur. C. Mario IIII. Q. Catulo Conſulatum ineuntibus, immani ſæuientium Barbarorum tempeſtate penè conuulſa corruit. Cimbri fuere qui ab ex- C
trema Cimmeria vltra Tanaim, & Mœotim paludem in Germaniam profecti bello ſedes quærebant. Ibi cum Teutonibus miſti inuadendæ Italiæ Conſilium ineunt. omnem famam numerus anteibat. ſupra triginta myriades fuiſſe pro vero affirmatur. Ad hoc gentis acceſſerat ferocia. qua magis ad animorum elationem oſtentandam,

An. ab Vr. C. 648. Sig. 652. Glar.

A quàm in neceſſarios belli vſus, incredibilia quædam, & humanis viribus longè maiora quotidie perpetrabant: nam & montium iuga glacie, & niue obducta facili niſu ſuperabant, & inde, ſcutis corporibus ſuppoſitis, in præceps ſe dabant. omnis profectò vitæ, & ſalutis obliti. quin etiam niue contegi, aut fluminibus mergi minimum apud eos audaciæ, & fortitudinis fuit argumentum; vt nil mirum ſi ad hæc humanæ naturæ portenta Vrbs rerum domina exhorruerit ali-
B quando, & de rerum ſuarum ſecuritate anxia, maiori quam vnquam ante armorum apparatu eam peſte à ſe dimouendam exiſtimauerit. Vna fuit ſalutis ſpes in C. Mario. Hic, deuicto nuper Iugurta, magnus apud Romanos euaſerat, & ſolus, quem tutò ad eam rabiem poſſent obijcere, videbatur. Quare in eius rei gratiam quartus illi Conſulatus fauore populi decernitur. Quo tempore poſtquam per tres continuos annos Barbari vltra Alpes arma circumtulere, in Romana Prouincia tandem ſigna ſiſtunt. illùc Marius res P. R. defenſu-
C rus aduolat. Sed Barbarus multitudine laborans vniuerſas copias in duas veluti acies partitus fuerat. altera Theutones: altera Cimbros tenuit. Hi iuſſi per Noricum feſtinare, vt clauſtra Italiæ occuparent antequam Q. Catulus alter Conſul ea inſediſſet. Nam audierant, Catulum cum copijs ad fines Noricos deſcendere; vt ab ea parte eorum impetum frangeret. Theutones ad delendum Marium relicti. Sed Catulus vbi plures ex Norico aditus in Italiam ducere animaduertit, quos niſi partito milite, & de exercitu quidquid fuerat robo-
D ris imminuto, cuſtodire deſperaret, ſatius duxit ad radices Alpium hoſtem expectare, & de ſumma rerum, vbi occaſio ſe dederit, decernere; quàm inuijs montium ſaxis inani conatu vires diſpergere. Itaque in Foro-Iulio ſubſtitit. quod ea Prouincia ab Norico Italiam petentibus prima eſſet, & per quam iter facturos Cimbros veriſimile erat. Nec Ducem ſpes fefellit. Namque Barbari Norico circumuecti, per patentem viam, vt credere par eſt, in Carſum perueniunt. Oppida ibi munierant Romani Ocram, & Segeſte, vt veriſimili pro-
E batione paulò ante dictum eſt, eo veluti obice interpoſito, magis in iram accenduntur Barbari; quare ſcalis admotis, corona locos cingunt; & quamquam Oppidani acriter pro muris pugnarent, irrepunt tamen in arces, vbi per omnia crudelitatis genera graſſati, non niſi Caſtrorum excidio furori modum fecere. Ab his in planitiem irruentes Noreia, & Sontius amnis detenuit aliquandiù. ſed breuior cura circa Noreiam. quam illicò captam penitus deuaſtant. Sontius Cimbri Forum-Iulium inuadunt.

H ma-

magis negotium exhibuit. Pro Sontio Atiſonem habet Plutarchus, A vitio illius ætatis, quæ ſæpius Sontium dixit Natiſonem. Ad pontem copiæ Conſulis fuere. vbi Caſtello excitato, tranſitum Romanos defenſuros apparebat. Tunc Cimbri fluminis impetum contemplati, quando ad manus nihil aliud fuit, quo vim illam aquarum refringerent, immania ex monte ſaxa euulſa, & terrarum tumulos integros in flumen conijciunt. ad hæc, vaſtis immiſſis roboribus. Pontem nituntur deturbare. Quod vbi proſpiciunt Romani, ſiue B inſuetis illis virium experimentis territi, ſiue formidabili Barbarorum aſpectu, aut etiam multitudine attoniti, extemplò de deferendis Caſtris rationem ineunt. Labentes, & paulatim in aduerſum portum recedentes vbi Catulus retinere non potuit; ne flagitium ex fuga in maius augeretur; ipſe cum Aquilis ad primos curſu contendit. ibique ordinibus explicatis, abeuntis magis, quàm fugientis exercitus ſpeciem præbuit. Huius facti meminit Strabo in hunc modum. *Flumine ſurſum nauigatur ſtadijs* MCC. *ad Vrbem vſque Noreiam. vbi Cn. Carbo collatis aduerſus Cimbros ſignis, re infecta diſceßit*. Nimirum rem geſtam ordine referens, tantum in nomine Ducis labitur. Sed facilè auctorem Carbonis auctoritas decepit, quæ tunc ingens in Rep. erat, & ipſe Marianæ factionis defenſor, ac Princeps propemodum, præclara multa bello, & pace geſſerat, vt facilè eorum temporum facta memoranti pro Q. Catulo irrepſerit Cn. Carbo. Recedente Conſule; in citeriorem ripam tranſcendunt Cimbri, & Caſtellum aggreſſi, quia defendentibus Romanis, non ſine periculo in manus D venturum videbant, omnes incolumes dimiſſuros promittunt. eius rei iuramentum ſolenne ad Taurum æneum peractum, quem tunc Barbari, pro Deo habuere. hunc Taurum poſt rem cum Cimbris benè geſtam, triumphi loco in Domum Catuli deductum ferunt. Sic Caſtello potiti hoſtes in Prouinciam, nullo reſiſtente populabundi effunduntur. eo impetu plura regionis loca euerſa ſunt. Cormon certè primam belli facem hauſit. hoc Sontio proximum, & primum furentibus Barbaris obiectum rabiem illam diutius ſuſtinere non po- E tuit. Ruit igitur antiquum Oppidum, & priſcorum ſedes Carnorum depaſcentibus flammis abſumitur. Habitatores in vicinas Vrbes delapſi Celinam, Aquileiam, Atinam, non minus terroris ibi fecerunt, quàm ſecum ipſi attulerint. Ad hæc acceſſerat, quod Q. Catulus diſcedens iuſſerat Ciuitatibus, vt ſibimet ipſæ conſulerent. Sed illæ quamtumvis à Conſule proditæ, aut inimicorum multitudi-

Strabo Geogr. lib. 5.

A ni impares, ad defenſionem ſe expediunt. & cum vires modicas, aut nullas haberēt, in virtute fortunam ſibi repoſitam exiſtimabant. Igitur dum impigræ alię alias ad ſe tuendum hortantur, improuiſo Barbarorum aduentu penè omnes interiere. Atina ante alias impetu oppreſſa manus dedit. quæ tunc mœnibus, & ædificijs ſecundum arcem incenſis, inter Ciuitates Prouinciæ deſijt ab eo tempore numerari. Poſt hanc Celina ſolo adæquatur: eò miſerabiliori Oppidorum fato, B quòd nulla Ciuium decora, nulla pro Patria occumbentium monumenta ad nos peruenerint, vixque tantarum calamitatum fama, eaque perexigua poſteritatem attigerit; vt quo hæc geſta ſint ordine, & an verè tunc temporis geſta fuerint affirmare vix audeamus. coniecturis tantùm perſuaſi hæc Cimbris iuuat imputare. nam ſi ab his Oppida exciſa quis negauerit, nulla ſupereſt alia malorum materia, ad quam clades huiuſmodi referre poſſimus. Siquidem nullis alijs ab hominum memoria vſque ad Attilæ aduentum, bellorum incendijs C Prouincia deflagrauit. nec ciuilibus, aut externis armis petita, ſi tumultus aliquot excipias, qui non magni momenti fuere, infortunium vllum ſuſtinuit memorabile; vt ſi qui ſunt etiam, qui diuerſam ab ea, quam retulimus, viam Cimbros Italiam quærentes iuiſſe fortaſſis exiſtiment, hac vna ratione adducti, quia horum Oppidorum caſus alios habere non poſſunt auctores, quàm veriſſimè fatebuntur, illos per Forum-Iulium in Italiam penetraſſe. Aquileiæ, & Concordiæ ſalutem attulit, quod ad mare ſitæ longè ab inſtituto Barbaris itinere D diſtabant. Siquidem hi obuia tantùm, & vicina torrentis in modum trahentes, paucis in Prouincia morati diebus, ad inſequendum Conſulem Galliam verſus profecti ſunt. Huius in Forum-Iulium expeditionis, præter ea, quæ modo dicta ſunt, teſtem quoque habeo Plutarchum, qui apertè per Noricum Cimbros in Italiam veniſſe aſſerit. Noricum verò Foro-Iulio coniungi, ac penè continuari rerum Geographicarum peritos nullos latet. Cuius etiam partem montanam Norico mediterraneo magnæ auctoritatis viri includere non ſunt veE riti. Sed Plutarchus Natiſonis etiam meminit, vt dicebamus, quem corruptè Atiſonem vocat, vt ſine dubio mendum in Liuij epitomatibus crediderim, vbi legitur ad Atheſim Q. Catulum Cimbris occurriſſe. Ad hæc non parùm etiam facit M. Antonij Sabellici auctoritas, viri ſi quis alius in perquirendis, & dignoſcendis antiquitatibus peritiſſimi. apud hunc legimus Cimbris Italiam petentibus Forum Iulium primum occurriſſe. Sed ea quoque, quæ de illorum Oppido-

Atina à Cimbris oppreſſa.

Celinæ deſtructio.

Plut. in vita C. Marij.

Plut. loc. cit.

Epit. Liu. lib. 68.

M. A. Sabell. de Vetuſt. P. lib. 2.

Plin.lib.3. c.19. rum deuaſtatione retulimus, ad Plinij fidem facimus, qui ſua tempeſtate Celinam, Atinam, Cormon, Ocram, Noreiam, & Segeſte per oram interijſſe refert. Ex quibus Noreia, Atina, & Cormon adhuc vigent. hoc in Caſtelli formam, antiqua eius arce ſæpius demolita, & rurſus inſtaurata, donec noſtro ſæculo penitus collapſa corruit. Reliqua vetuſtæ dignitatis famam antecellunt. Multi ſunt, qui aliter, quam nos fecimus Plinij verba interpretati, in eam de Atina venerint opinionem, Oppido nihil æquè magis, quàm Aquileiæ vicinitatem offeciſſe, quæ tunc opibus, & multitudine florens propinqua loca ferè omnia cultoribus expoliauit. atque hoc modo nullum ab hoſte paſſam incommodum, ſed per ſuos Ciues proditam Atinam interijſſe. Quod aliquando Latij Ciuitatibus accidiſſe notat T. Liuius: ex quibus cum in Vrbem Ciues continuò commigrarent, breui vltima penè ſolitudine oppreſſę ſunt. Porrò quæcunque eius rei cauſa fuerit, illud certum eſt, Atinæ nomen Cæſarum tempeſtate penè antiquatum. & de tanto modo Oppido nihil præter arcem, & pauca ſub monte ædificia, quæ veterem vix benè murorum ambitum implebant, ad Attilæ ætatem perueniſſe; hæc ipſe antiqua ſtructura offenſus in melius poſtea mutauit, & Ciuitatem vniuerſam in ampliorem formam reſtituit, vt dicemus. Marius interim Theutonibus prælio victis, magnis itineribus in Italiam peruenerat. ibi cum Q. Catulo coniunctis copijs aduerſus hoſtes ſigna mouit. Ad Vercellas pugnatum eſt. ea pugna Barbari ad vnum deleti temeritatis pœnas dedere. Atque hæc fuit ſecunda Tranſalpinorum irruptio in Prouinciam, per quam ipſa primum, idque propè extremum excidium paſſa eſt. Namque Galli, qui ante cunctos venerant, in pacatum agrum progreſſi bonis vndequaque regionem cumulauere. Et Iſtrorum bella, quæ ſubſequuta ſunt, latrocinijs potius, quàm veris certaminibus ſimilia terrorem magis, quàm damnum intulerunt. Sed, Cimbris ſtragem flammis, & ferro miſcentibus, cuncta peſſum iere. Et nihil omninò circa mediterranea, aut ſancti, aut profani fuit, quod rabiem illam non ſenſerit. Nec dubitamus quin Caſtrum Veneris etiam eo furore fuerit abſumptum, quod poſtea Ducum Longobardorum induſtria propius Tiliauentum tranſlatum S. Viti nomen tenuit. de quo ſuo loco. Poſt Cimbrorum diſceſſionem res in Foro-Iulio quietæ haud mediocrem inſtaurandæ Prouinciæ occaſionem præbuere. cui tamen lentè animum Romanos adieciſſe crediderim; non tam quia vni tunc Aquileiæ augendę intenti reliqua ferè neglexiſſent;

Caſtrum Veneris dirutum.

An. ab Vr. C. 649. Sig. 653. Glar.

quàm

A quàm quia proximis expeditionibus edocti, non murorum ambitu,
aut arcium robore, ſed pectoribus, & dexteris Imperia ſtare, omnem
deinceps locorum munitionem deſpexerint. Ex quo factum eſt, vt,
cum priuatorum opes exiguæ publicas expenſas tolerare nequirent,
paſſim Vrbes ſine cultu, vepribus, & ruinis ſepultæ relinquerentur.
Quod Celinæ quidem accidiſſe compertum eſt; quæ poſt cladem
à Cimbris acceptam deſerta iacuit omninò. Mitius cum Atina
B actum. Hanc vicinos Aquileienſes ſui ſaltem commodi cauſa conti-
nenter fouiſſe, & cultoribus frequentare non deſijſſe minimè dubita-
mus. Tametſi, & ipſa à prima magnificentia exciderit plurimum, &
vſq; ad C. Iulij Cæſaris aduentum, ſine nomine ferè, in obſcuro iacue-
rit, vt dictum eſt. In hunc modum Foro-Iulienſium rerum ludi-
crum variante fortuna, regio ad eiuſdem Cæſaris Conſulatum perue- *An. ab Vr. C.*
nit. Hic quadrageſimo tertio poſt Cimbros anno cum Imperio Pro- *692. Sig.*
uinciam tenuit. homo pluſquam dici poteſt gloriæ, & honoris cupi- *696. Glar. C. Iul. Cæſ.*
C dus. Habuit legiones, ſuo ipſius teſtimonio, in hibernis apud Aqui- *com. de bell.*
leiam; id eſt Atinæ, & locis circum adiectis. Et quia bello nihil tunc *G. lib. 1.*
fuerat quod ageret, illud in pace quæſiuit, ne Conſulatum ſuum ob- Atina Fo-
ſcurum poſteritati tranſmitteret. Aquileia vſque ad id tempus Pro- rum-Iulium facta.
uinciæ caput cuncta ad ſe trahebat. ibi iudicia poſita, rerum vena-
lium fora inſtituta, concilia facta. vt non ſine reliquorum Oppido-
rum indignitate, adde etiam diſpendio in vnam Aquileiam Prouin-
ciales cuncti confluere cogerentur. ſcilicet illud regioni ad cæteras
D bellorum calamitates inſuper acceſſerat. Hoc ne in futurum fieret
prouidit Cæſar, nouo in mediterraneis foro inſtituto. vnde illa pro-
pemodum omnia peterent commoda habitatores, quæ ante fuerant
Aquileiæ. Quo facto non tantùm Prouinciæ vtilitati conſuluiſſe vi-
ſus eſt, quàm proprio nomini proſpexiſſe. Siquidem regio vniuerſa
ab eo Foro in poſterum FORVM-IVLIVM dicta perennem Prouincia
tanti benefactoris gloriam continua facti recordatione exornare nun- Fori-Iulij à
quam deſinit. Fora eandem vim obtinere cum conciliabulis multi Foro C. Iul. Cæſ. ſic di-
E ſunt, qui tradunt. quippe coniunctim hæc ſæpè vocabula ab antiquis cta.
proferuntur. vtraque verò tùm ad nundinarum, tùm ad iuris dicun-
di rationem ſine dubio pertinent, quæ in eius gratiam ſingulis pro-
pemodum Prouincijs, & regionibus Conſules, Cenſores; atque
etiam Prætores eſſe voluerunt: quò commodius populi commercia
inter ſe iungere, controuerſias agitare, cauſas dicere poſſent. Sunt
in Italia paſſim Forum-Liuij, Sempronij, Appij, & horum plurium,

qui ea condidere, quorum nomina adhuc retinent. Quare cum non A publico Senatus, Populivè Romani decreto, ſed ad nutum particularium Magiſtratuum inſtituerentur, inferiorem ſimul prærogatiuam obtinuere ab Municipijs, & Colonijs, poſt quæ tertio ordine connumerantur Fora, quarto, vt aliquibus placet, conciliabula, vt aliquando ſcriptum legerimus ius Fori ad prædia etiam fuiſſe tranſlatum. Sic Suetonius, Claudium Cæſarem ius Nundinarum in priuata prædia à Conſulibus refert petijſſe. & Plinius iunior aliquando ſcribit, Virum Prætorium à Senatu contendiſſe, vt ſibi inſtituere in agris ſuis nundinas permitteret. Sed tales, ſi quæ fuerunt, Nundinarum inſtitutiones, mera fuiſſe putauerim conciliabula; quibus nihil fortaſſis præter nundinas exercebant mortales. Et ſi quæ diſtinctio fuit inter Forum, & Conciliabulum, hæc ſola prorſus extitit, quòd Conciliabula nundinas tantùm, Fora & has, & iuris dicundi Magiſtratum habuere. Conſtat tamen, priſcis ætate conſeneſcentibus moribus, lege Iulia ſancitum, vt Fora huiuſmodi Coloniarum prærogatiuam haberent quare & ipſa deinceps Senatum ſuum inſtituere, Decuriones, Duumviros, Triumviros creare, reliquos Magiſtratus facere potuerunt. quos ad Romanæ Reip. formam Coloniæ multò pridem vſurpabant. Id anſam fortaſſis præbuit vulgo primùm, mox ſcriptoribus etiam, vt huiuſmodi Fora Coloniarum nomine aliquando vocarent. Ad quem modum irrepſit ſine dubio apud Ptolemæum (ſi Librarij à culpa vacant) nomen Coloniæ; vbi Forum-Iulium Romanorum Coloniam dicit. Porrò C. Iulius Cæſar ſui Conſulatus initio, quo D tempore ad Aquileiam ſtatiua habuit, Forum ijs impulſus cauſis, quæ dictæ ſunt, in Prouincia inſtituit. Paulus Diaconus, qui primus huius rei mentionem facit, paucis facti memoriam complectitur. *Huius Venetiæ*, inquit ille, *Aquileia Ciuitas caput extitit. pro qua nunc Forum-Iulium (ita dictum, quod Iulius Cæſar negotiationis Forum ibi inſtituerit) habetur*. Qua dicendi formula liquidò apparet, Iulium Cæſarem nullum locum à fundamentis in Forum erexiſſe: ſed in loco iam facto Forum inſtituiſſe. Vnde, certè ante Cæſaris Conſulatum E ſtetit id Oppidum. Et illud inſuper à Cæſare habuit, vt Forum deinceps eſſet reliquæ Prouinciæ: & nomen ab ipſo, veteri obliterato, ſeruaret. Cæterum quod fuerit primum Oppido nomen, vel ſanè ſua ætate quodnam eſſet Forum-Iulium, Paulus non explicauit; niſi pro Paulo dicendum ſit, rem ſua tempeſtate notiſſimam clariorem delineationem non deſideraſſe. Aptè quidem. ſed nos ea res notiſſima

C. Suet. Tranq. in vita Cl.

Pli. in epiſt. ad Valeriũ.

Paul. Diac. 2. de reb. Long. c. 10.

A ma in denſas errorum, & ignorantiæ tenebras impegit; & non paruas inter plura Prouinciæ loca turbellas excitauit; dum certatim vnumquodque ſuæ originis principia ad C. Iulium Cæſarem nititur trahere. Sed & hæc quam malè, & ridiculè etiam fortaſſis, ex ijs, quæ modo dicebamus, quilibet colligit. Nam Cæſar re vera nullius Oppidi auctor extitit, ſed Forum medio Oppido inſtituit tantùm. Quibus non obſtantibus multi noſtræ ætatis, & ſanè docti viB ri fuere, qui ex varijs Pauli locis hanc rei veritatem introſpexiſſe ſibi perſuadent. Nos, ne quid officio noſtro deeſſe videamur, ſummam Auctorum breuiter ſubijciendam duximus, qui de hoc Foro-Iulio ſuopte ingenio aliquid poſteritati tradidere; Quo rei iniquiſſima temporum iniuria maiori ex parte deperditæ in integrum reſtitutionem non prætermittamus. In primis Sigonius, Siluius Piccolomineus, & Blondus Forum-Iulium ſub Cacani ruina, penitus ſublatum exiſtimauere. Adeò, vt nulla eius ad hanc diem veſtigia ſuC pereſſe horum aliqui ſcriptis ſuis commendauerint. Quod dictum velimus, non quia huic ſententiæ ſubſcribamus, ſed vt nihil, quod de hoc loco ſcriptum ſit, intactum relinquamus. Nos autem Forum-Iulium, poſt eius euerſionem, inſtauratum fuiſſe pro certo habemus. Docent hoc quamplurima facta in eodem loco ſequuta ſucceſſiuis temporibus poſt Cacani diſceſſum, & à Paulo Diacono fuſius deſcripta; quæ cum ita ſint, videamus modò varias de eius ſitu ſcribentium opiniones. Sabellicus an Iulium Carnicum in AlpiD bus Forum-Iulium foret dubitauit. Bernardus Iuſtinianus Venetus, qui cum generis nobilitate hiſtorici laudem coniunxit non vulgarem, quam conſtantiſſimè credit Iulium illud Carnicum priſcum Forum-Iulium fuiſſe. Quod quomodo deprehenderit ipſe eleganter, vt omnia ſolet, his verbis expreſſit. *Oppidum illud Forum-Iulium Auari radicitus euertunt. Vt non ſolum inſtauratum ſit nunquam. Sed vbi nam ſitum fuerit nullis certioribus veſtigijs, aut monumentis conſtat. Niſi quod dum in ea Prouincia legationis munere perfuncti admiraremur interijſſe noE bilis Oppidi veſtigia; & ſcrutaremur incolas, & loca, repertus eſt in ingreſſu Alpium, aliquanto ſupra Tulmetium, vicus adhuc cum nobili Eccleſia, vbi pauimenta conſpiciuntur, muſiuo opere depicta, & lapides iuxta templum antiquis, & magnis inciſi literis; Eius loci nomen cum quæreremus, & Zulium reſpondiſſent, facilè intellexi locum eſſe, quem quærebamus, & Zulium, corrupto nomine appellari.* Hæc Iuſtinianus, qui nominis ſimilitudine deceptus, Iulium-Carnicum pro Foro-Iulio accepit, cum, re vera

Sabel. 2. de vet. Aq.
Iuſt. Hiſt. lib. 7.

vera ipſa loca ſint omninò inter ſe diuerſa; Iulium enim Carnicum in A montibus ſitum fuit, Iulium verò Forum in planitie poſitum eſt; vt inferius dicemus. Sabellicus autem, ante cunctos, Ciuidale olim Forum Iulium fuiſſe, quando apertè affirmare non potuit, aut non debuit, certè tamen digito; veluti commonſtraſse viſus eſt, in hæc verba. *Ciuidatum, quod Natiſo prærupto, & confragoſo alueo interſecat, Oppidum inter reliqua Patriæ vetuſtate inſigne. Libeat ſuſpicari Forum-Iulium id eſſe, quod Ptolomæus poſt Aquileiam, & Concordiam inter mediterraneas Carnorum Vrbes numerat. Niſi nunc quoque extarent antiquiſſimi Oppidi veſtigia in Montanis Carnis, quem locum proximi incolæ Iulium vocant. Quamquàm Plinius Carnicum Iulium appellat, & nos Forum-Iulium illud in montibus ſitum, vt fieri poſſit Iulium diuerſum Oppidum fuiſſe à Foro-Iulio. Quod illud in Alpibus; hoc vero ad radices montium ſederit*, & alibi ſic. *Vulgus tenet, quod & Paulus Diaconus affirmat, Forum-Iulium fuiſſe, quod nunc peculiari nomine Ciuidatum appellant*. Hæc Sabellicus. Sed à quo loco Pauli id mutuum ſumpſerit, certè neſcio, cum C nullibi in eiuſdem Pauli Hiſtoria hoc appareat. Poſt Sabellicum Ioannes Candidus, quadraginta fermè annos ab edita Sabellici Hiſtoria, cum Ciuidale Forum-Iulium dicere non potuiſset; Ipſum Caſtrum Iulium appellat ſic. *Iulium Caſtrum nunc Ciuitas Auſtriæ à Iulio Cæſare cognominata*. Hoc tamen Candidus, qui ob Ciuiles diſcordias, animo erat in Vtinenſes non ſatis æquo, in Ciuidalenſium gratiam eſt commentus. Ab his recentiores nonnulli; qui ad ſua ſenſa Sabellici, & Candidi verba trahentes, iam non cunctanter, vt illi Ciuidale Forum-Iulium dixere. Et præſertim Frater Leander hæc habet Italicè, quæ latinis verbis reddemus. *Superius inter montes inſpicitur Ciuidale Carnicum; Hæc eſt Ciuitas Forum-Iulium; primum à Theodorico Oſtrogotorum, mox à Cacano Pannoniæ Regibus diruta, vt habet Paulus, & Blondus nono Hiſtoriarum*. Sed quàm iniquè Paulum, & Blondum teſtes adhibeat, qui vtrunque auctorem viderint continuò intelligent. De Paulo poſtea dicemus. De Blondo tantum abeſt, quod aſserat Ciuidale eſse Forum-Iulium, vt immo ipſum à Cacano funditus E euerſum, nunquam reſtauratum fuiſse affirmauerit, ſicuti paulò ante retulimus. Vvolphangus Lazius noſtri æui Hiſtoricus, hæc ad vnguem de Foro-Iulio. *Supereſt hoc etiam nunc Municipium Forum-Iulium non minus atque olim cultum. Sed mutato nomine, quam videlicet Ciuitatem Auſtriæ vocant*. Hæ tamen iſtorum opiniones virorum, cum nullis fultæ appareant rationibus, nimirum fidem etiam omnem apud

Sabell. 1. de Aj. vetuſt.

B

D

F. Leander 18. Reg. Ita.

VVolph. Laz. 12. com. de Rep. R. 6. cap. 2.

poſte-

A poſteritatem perdidere. Quod facilè quis animaduerterit ſi ſeriem
temporum conſulat, & quibus hæc ſcripta ſint ætatibus, & affecti-
bus, ſeriò perſcrutabitur. Sic liquidò intelliget cunctos hoſce viros
à ſcopo penitus aberraſſe. Siquidem nullus eorum eſt, qui niſi ſex-
centos, & amplius annos poſt Paulum ſtylo manus admouerit, quare
quidquid ad Paulum adiecere de ſuo feciſſe certum eſt. Ac de Paulo
quidem, quod nihil horum affirmauerit, ſupra dicebamus. Videant
B igitur illi, qua fide huiuſmodi commenta ad Hiſtoriæ veritatem tra-
duxerint. Quod ſi alicui videbitur vero proximum eſſe, vt poſt tot
annorum interualla, quæ nullum propemodum rerum Foro-Iulien-
ſium ſcriptorem habuere, nunc noui iſti homines veritatem veluti
de Cælo delapſam vni fuerint aſſequuti; ſuo periculo hoc illi fa-
ciant.

Quod autem Vtinum verè priſcum ſit Forum-Iulium, rationes,
quas mox ſubijciemus, id ponderis obtinent, vt earum nos grauiſſi-
C mo impulſu moti, in hanc tutiſſimam ſententiam manibus, pedi-
busq; deſcendamus. Huius Vrbis ſitus ante cuncta nos mouet, qui
vnus inter montes, & mare medius patentia à Germanis non modo,
ſed à citerioribus, & vlterioribus Gallis itinera ad Aquileiam excipit;
Vt non alium ob hanc cauſam locum in Prouincia inuenias magis ad
negotiationem accommodatum; quem non debuit ille prætermitte-
re, qui non Vrbem, ſed Forum in aliqua iam condita Vrbe ſiſti vo-
luit. Accedit Vtinenſis tumulus mœnibus incumbens antiquus
D Gallorum Oppidi ſplendor, & dignitas. Stat ibi Arcis Iuliæ recens
memoria, ſub qua frequens Vrbis regio radices montis complexa
Forum-vetus adhuc appellatur. Vt veriſimile ſit à propinqua mu-
nitione Iulium-Forum fuiſſe olim dictum, atque inde Vrbi, & Pro-
uinciæ nomen dediſſe. Dum enim ad conſtituendum Forum iſtud
hic commorabatur Cæſar, Arcis Atinæ à Cimbris deuaſtatæ caſus
mentem ſubijt. Quare, ad maiorem Fori ſecuritatem, iterum mu-
ris, & propugnaculis munitam, ſecunda hac inſtauratione, conſpi- Arx Atinæ Iulia dicta.
E cuam fecit. Ex quo & Arx ipſa, pro vt fuit de Foro, à conditoris
nomine dicta fuit. Hæc de ea Candidus breuiter. *Et Vtinæ, quam* *Io.Cand.*
Plinius ait interijſſe, Arx ab eodem Iulio Cæſare inſtaurata, Iulis appellata *Comm. Aq.*
eſt; Vbi multa antiquitatum veſtigia. Quo loci illud obiter, vel Can- *lib.1.*
didum apud Plinium loco Atinæ Vtinam legiſſe, vel ipſum Vtinam
pro Atina interpretatum eſſe, quod magis veriſimile; Vt omnes cla-
rè intelligerent, ipſum in nouæ Atinæ extructione veteris Atinę ſplen-

dorem perpetuò agnouiſſe, nec aliam Vtinam ab Atina feciſſe. A
Quod ad confirmationem eorum faciet, quæ à nobis de primordio Vrbis Vtinæ dicta ſunt. Addunt robur varia Longobardorum facta, quibus perpenſis, vt ſuo tempore onus erit, reſpectu ſitus, facillimè Forum-Iulium Vtinum eſſe comprehenditur. Quę omnia etiam in varijs manuſcriptis pertractantur, & præcipuè in impreſſa Apologia Ioannis Dominici Salomonij. Hæc quæ diximus, quamvis ſatis, ſuperq; ad firmandum ſufficiant, Forum-Iulium nuſquam niſi apud Vtinum quærendum eſſe; lubet tamen, ex abundanti nonnullos ex multis Auctores, eoſdemq; magni nominis in medium afferre, qui rem hanc ſcriptis ſuis apertè commendarunt. Inter iſtos eſt præſertim celebris antiquitatum illuſtrator Ioannes Pierius Valerianus Bellunenſis; qui in ſuo de Hierolyphicis libro, poſtquam plura de continentia exempla in medium adduxit, hæc de Pemmone habet. *Inuenies huiuſmodi exempla in Hiſtorijs etiam recentioribus, vt de Pemmone Bellunenſi; quem Vtinenſes, ob integritatem, iuſtitiam, ſummamq; prudentiam, Principem ſibi delegere.* Porrò hic eſt Pemmo, quem Fori Iulij Ducem, poſt Ferdulphum vocat Paulus: vt ſit neceſſarium dicere Pierium Vtinum idem cum Foro-Iulio feciſſe. Nec ab hac interpretatione Petri Bembi Cardinalis Hiſtoria differt. Hic locis omnibus, quibus Latinè Forum-Iulium ſcripſit, Italicè poſtea (nam vtraque lingua de Venetorum rebus commentaria exarauit) Vtinum ſemper reddidit, quod potiſſimum libro octauo, bis repetitum licet obſeruare. Nicolaus Zeno, Senator Venetus, qui Hiſtoriam de Barbarorum origine ſcripſit, quamquam ea ſine Auctoris nomine, noſtro æuo, circumferatur, loco Fori-Iulij, Vtinum dixit perpetuò. Sed locus eſt inſignis in perpetrato ab Romilda facinore, vbi Vtinum perditam fœminam Cacano Regi Pannoniæ memorat prodidiſſe. Verba, ne prolixior fiam, lubens prætermittam. Huius Romildæ factum narrant quoque Io: Baptiſta Pigna in Hiſtoria Eſtenſium Principum, & Petrus Meſſia Hiſpalenſis Siciliæ Eques, qui pariter, cum referant Romildam inſano amore captam, Vtinum eidem Regi tradidiſſe, dubio procul Vtinum, & Forum-Iulium idem fecere. Clariſſimè etiam hæc omnia comprobat antiquiſſima Opitergij Cronica, his verbis. *Tria emporia generalia in hac ora fieri conſtituit Iulius Cæſar; Primum Opitergij; Secundum Vtini, quod meritò vocatur Forum-Iulij, in memoriam ipſius C. Iulij Cæſaris inſtitutoris, quod vſque in hæc tempora perſeuerat; vbi Patria initium ſumit; Tertium Aquileiæ celebratur.*

(B, C, D, E in margin)

Ioan. Dom. Salom. Apo. Cap. Vtin.

Pierij Bell. Hierog. cap. de conti.

Paul. Diac. rer. Long. lib. 6. ca. 25.

Pet. Bemb. Hiſt. lib. 8.

Nicolaus Zeno lib. 6. Long.

Ioan. Bap. Pigna Hiſt. Eſt. Princ.

Petrus Meſſia cap. 15. 3. par.

Aſt,

A Aſt,vt cum Rege Propheta loquar, *Veritas de terra orta eſt,& Iuſtitia de Cælo proſpexit*. Etenim anno ſalutis milleſimo quingenteſimo decimo ſeptimo, dum Vtini, Iacobo Cornelio Præſide, noui celeberrimi Prætorij Palatij fundamenta iacerentur,ibidem iuxta Baſilicam Diuæ Mariæ effoſſa fuit marmorea tabula, in qua literæ inciſæ noſtram ſententiam de Foro-Iulio Vtini à Iul. Cæſare conſtituto, mirificè firmant. Hæ autem ſunt marmoris notæ.

B C. IVL. CÆS. D. P. IMP. OL. CXVIIIC. A. P. VT. GEN. IVL.
FOR. S. INST.
VN. NO. PRO. SVMP.

Quas quidem notas eruditiſſimus Vir Camillus Camillus ſic interpretatus eſt.

CAIVS. IVLIVS. CÆSAR. DICTATOR. PERPETVVS. IMPERATOR.
C OLYMPIADIS. CENTESIMÆ. OCTVAGESIMÆ. SECVNDÆ. ANNO. PRIMO. VTINI. GENTIS. IVLIÆ. FORVM. SECVNDO. INSTITVIT. VNDE. NOMEN. PROVINCIA. SVMPSIT.

Igitur Forum in hunc modum Vtini conſtituit Cæſar.

Dum autem huic rei operam impendit ipſe, Heluetij, copijs Rhodanum traiectis, in Heduorum fines intrauerant. Erant hi ſocij P.R. & multis in Remp. grati animi editis documentis, ſummo ſtudio ab D Romanis fouebantur. Quare cum ab ipſis auxilium poſtularent, Cæſar, ad quem Gallia vtraque pertinebat, occaſionem amplexus, ad eos, quà breuiori poterat itinere, vt in tempore adeſſet, proficiſcendum exiſtimat. Cogitanti qua parte ſigna traduceret, priſca Gallorum via animo occurrit, per quam ipſi in Forum-Iulium olim peruenere. igitur legionibus ex hibernis deductis,in montanos Carnos peruenit. Vicatim, vt credere par eſt, ea tunc loca frequentabantur. nec inſigni vllo munimento aditus ſepti regionem firmabant. Quare E non tantum contra hoſtiles impetus omnes, quam vt in Prouinciam reuertenti tutior occurreret receſſus, in ipſo montium acceſſu, paulò vltra locum, quo nunc confluenta Butis, & Tiliauenti aquas miſcent, arcem ampliſſimam locat. hæc, ſtatiuo præſidio recepto, & inquilinis ad eam commigrantibus, Oppidum deinceps factum eſt. Iulium Carnicum dixere. Iulium quidem in conditoris gratiam. Carnicum verò ad diſtinctionem Fori-Iulij, quod in planitie ſteterat. *Iulij Carnici extructio.*

Quippè pars ea regionis, vbi Forum fuerat, ſine dubio Carni nomen A
amiſerat; & Venetia, ſiue Aquileia paſſim vocabatur, ab Aquileia ibi condita. veluti impoſterum Forum-Iulium dicta eſt à Foro Iulij Cæſaris. Huius Oppidi nobiles ſcriptores mentionem fecere. Ptolemæus in Geographia ſic. *Inter Italiam verò, & Noricum Iulium Carnicum* 34 ½. 45 ½. Et Antoninus Auguſtus in itinerario. *Ab Aquileia*, inquit, *Valdiſena* M. P. CCXV. *ſic*. *Ad Triceſimum* M. P. XXX. *Iulio Carnico* M. P. XXX. &c. quod ſpatium inter hæc loca adhuc no- B
ſtra ætate quis facilè circino poſſet dimetiri. Nunc Iulium Carnicum, commutata prima litera, Zulium dicunt incolæ, nulli dubio, vt Annio placet, lingua, & prolatione Thuſca. à quibus Carnos prognatos ſecundo volumine demonſtrauimus. Sic Alpes Iulias Zulias, & corruptè Zelias appellari idem auctor voluit. *Nam literam Z. in communi prolatione*, inquit ille, *proferebant* (*Hetruſci*) *vt Zaſius, Iaſius; Zulius, Iulius: vt in inſcriptionibus Hetruſcis inuenimus.* In eo loco plura ad huc antiquæ magnificentiæ viſuntur veſtigia. Superioribus ve- C
rò annis Dominicus Ruzinus Prouinciæ Rector, qui ad præclaras animi dotes rerum antiquarum ſtudia ſummopere coniunxit, dum ea loca cenſoria auctoritate extra ordinem ſibi à Senatu commiſſa, perluſtraret, iuſſit rudera curioſius deduci, & arcis fundamenta perquiri. & continuò præter plumbeum aquæductum, & vermiculata pauimenta ab incolis olim reperta, marmora plura, ingentia, fornices, & ſepulchra integra apparuere, in quibus numiſmata ſub Chriſtianis Cæſaribus cuſa nonnulla, quæ nos vidimus. Inſcriptiones, quæ lo- D
cum commendant, hæ ſunt;

Cl. Ptol. Geogr. lib. 3. cap. 14.

Annius in Com. C. ſemper. de diuiſ. Ital.

I. SEX. ERBONIVS SEX. L. TERTIV . . .
C. RVTENIVS. C. L. SPVERVS.
GN. CORNELIVS. GN. L. RVFIO.
SEX. ERBONIVS. SEX. L. ADIVTO . . .
M. QVINTILIVS. M. L. SECVNDVS. E
SEX. ERBONIVS. SEX. L. PRINCEPS.
Q. MARIVS. Q. L. MYRO.

II. SEX. ERBONIVS. SEX. L. FRON . . . .
REGONTIVS. PRIMI. ET GENTIL. L. IVCVN . .
. . . POTITIVS. T. L. PHILEMON.

SEX.

A SEX. ERBONIVS. SEX. L. PHILOGEN.
GAVIVS. PHILEMONIS. L. HILARI . . .
. . . EGONTIVS. L. L. STEPHANVS.
. . . MVLVIVS DITIONIS LATINÆ SENECIO
GAVIVS. L. L. GRATVS.
. . . IARVS VETTI. T. SER.
B . . . AGISTRI ÆDEM HERCVLIS D. S. P.
SEX. ERBONIO SEX. L. DIPHILO.
. . . . QINCTILIO M. L. DONATO . . . .
MAG. VICI.
III. SS. SA. . . . .
PEÇVNIA REFECERE. ET
INAVRATA IN FASTIGIO V.
C ET SIGNA DVO DEDERVNT.
. . . NIO P. L. PRINCIPE.
. . . POTITIOR SEX. L. ARGENTILLO.
MAG. VICI.
IIII. ARGENTILLÆ.
ET SVIS.
V. . . . . . S. Q. F. CATO
D . . . . . S. C. F. PRISCVS.
. . . , VS. M. F. MARCELLV . .
. . . . VS. L. F. AQILO.
. . . . VS .C. F. RVFVS.
. . . VCIVS Q. F. CASTEL. . . .
. . . . . T. F. NIGER.
. . . . . T. F. PRISCVS.

E Quibus & ſequentem liceat adiungere, olim ex Iulio Carnico in ædes Brazzacas Vtinum deportatam.

VI. C. F. HVIR. T. F. I.
RETINACIA L. F. SE-
CVNDA VXOR
RETINACIA L. F. GAIA
L. RETINACIVS. L. F. CRISPVS.

Ex

Ex harum ſecunda, & tertia illud præterea, quæ hucusq; dicta ſunt, A
liceat colligere, locum inter Romanos vicos potius, quàm Oppida priſcis illis temporibus adnumeratum. qui poſtea operibus auctus, ſine dubio Oppidum dictus eſt. ſiue vicus ideo dicitur, quia anguſtiori quàm Oppidum deceat mœnium ambitu terminabatur, maiorem amplitudinem non patiente natura loci. Siquidem inter montem, & flumen poſitus ad Paſſus vix ſexcentos expandi poteſt.
Atque hæc de Iulio Carnico ſufficerent, niſi aliorum ſententiæ mo- B
ram necterent. quibus breuiter vt reſpondeamus neceſſarium eſt omninò. Vuolphangus Lazius, qui ſub prætextu Auſtriaci dominatus res Foro-Iulienſes Germanicis miſcuit aliquando; inter cætera, quæ ſatis oſcitanter profert, Iulium Carnicum id eſſe, quod nunc Vellach dicitur, auſus eſt affirmare. nulla alia coniectura adductus, niſi vocis cuiuſdam Germanicæ ſono; qui quomodo ad rem faciat, nec ego ſcio, nec ipſe forſitan ſatis explicauit. illud certè patet, quod licet Iulium hoc Carnicum à Ptolemæo inter Noricum, & Italiam pona- C
tur, non tamen ad Noricum dixit pertinere. Et nomen ipſum ſatis declarat in Carnis fuiſſe. in quibus noſtrum eſt Zulium. Vellach verò extra Carnos, atque omnem Italiam Norico ſine dubio adiudicatur. Nec minus inſulsè Volaterranus. *Eſt*, inquit, *aliud Iulium Carnicum ſupra ad montana pertinens, cuius Colonos Iulienſes Carnos appellant. quod nunc putauerim Golitiam eſſe. cui Comes præſidet Duci Auſtriæ ſubiectus*. Cum Volaterrano facit Scoliaſtes quidam Ptolemæi, qui Iulium Carnicum Golitiam interpretatus eſt. Eius rei veritas ex nullo alio D
loco aptius peti poteſt, quàm ex Antonini Auguſti verbis. Apud hunc habemus ab Aquileia Iulium Carnicum tendentibus primò Triceſimum occurrere. Porrò Iulium noſtra tempeſtate ſecundum hanc viam ſitum eſt. Goritia verò longè ad aliam oram poſita quid cum Triceſimo commune habeat non video. huic adde ſpatia Antonini, nihil ad Goritiæ, & Aquileiæ interſtitium facere, quæ mille P. xv. vix inter ſe diſtant. ſecus Iulium à Triceſimo ad M XXX. ferè,
aut paulò minus elongatur. Cæſar, fundata arce, eaque viris, & E
machinis munita, ad extrema alpium copias duxit. Mons-Crucis nunc dicitur, qui vno ſaxo horridus omnem interſepiſſe viam viſus eſt. vt non mediocris admiratio Romanorum mentes tenuerit, quomodo Galli pridem rupes illas inacceſſas tentare, ne dum ſuperare auſi fuerint. Quare cum nullibi ad tranſitum calles oculis deprehenderet Cæſar, retrò verò ſigna mouere ſine imprudentis, aut inconſtan-

VVolph. Laz. 12. de Rep. Ro. ſec. 6. cap. 1.

Raph. Volat. Geogr. lib. 4. Venet. reg.

Anton. in itin.

A ſtantis animi nota non poterat, ad digna ſuæ virtutis conſilia conuerſus, iubet ſaxum ad iter complanari. Quod quomodo fuerit factum, nec imaginatione quidem comprehendere, ne dum verbis me exequi poſſe exiſtimauerim. ferro nempe, & igne ad Annibalis exemplum id totum perficitur. in quo quantum laboris, & patientiæ inſumpſerit, qui locum inſpexere facilè cognoſcent. ipſe verò id exiguam ſui nominis memoriam interpretatus, nullum penitus in Com-

B mentarijs à ſe editis de hac re verbum facit. Quemadmodum etiam reliqua in Prouincia præclarè ab eo geſta ſilentio præterijt, quæ vna immortalem gloriam, vel ambitioſioris notæ homini conciliare potuiſſent. Sed ad maiora intento facilè animo cecidere, tantùm in ſilice hæc inſculpenda curauit.

C. IVLIVS CÆSAR VIAM INVIAM.
SOLERTIA S. ET IMPENDIO ROTAB.

C R E D D.

Notæ adhuc in monte apparent, ſed corruptæ adeo, vt vix interſtingui poſſint. Quam temporum iniuriam eodem modo ſtratum per ſaxa iter perpeſſum paucos admodum noſtro hoc æuo viatores excipit. Atque hæc ſunt loca præcipua in Prouincia C. Iulij Cæſaris monumentis illuſtrata; ſiue omnia eo ipſo anno, quo illam Conſul adminiſtrauit; ſiue ſequentibus, quibus quantum per belli Gallici tumultum licuit, regionem coluit, atque frequentauit. quod non obſcurè

D ex M. Tullij Vatiniana interrogatione elicitur, vt non immeritò ad viri memoriam æternandam, cui præclara tot accepta Prouinciales referunt beneficia, Prouinciam vniuerſam eſſe Forum-Iulium voluerint; & ſe Iulienſes in poſterum dicere non ſint veriti; deducto nomine à Foro per eundem Cæſarem (vt ſuperius diximus) Vtini conſtituto. *M. Tul. Cic. in Vatin. orat. 34.*

Quarti Libri finis.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Quintus.

ORbem vniuerſum victor habebat Romanus. & ni- A
hil iam ſupererat, quod aut imperium detrectaret,
aut potentiam conuelleret. Quare in tam vaſto
dominatu, graſſante in dies libidine, & auaritia,
breui factum eſt, vt mutuis in ſe telis conuerſis,
verum Ciues in ſinu repererint hoſtem, qui foris
nec per ſomnium quidem occurrebat. Partium B
An.ab Vr.C. 706. Principes Gn. Pompeius, C. Iulius Cæſar. Hi ad Æmathiam ſignis
collatis primi Reip. nomen ſuſtulerunt: & multo inſuper ſuorum
ſanguine fuſo, egregias extinctæ inferias facere non dubitarunt. Ea
pugna mortales continuò armorum ſtrepitu attonitos tenuit vſque ad
An.ab Vr.C. 725. confirmatum imperium Auguſti; in quem tandem ſumma rerum om-
nium conuerſa, pax denuò inſperata de medio armorum turbine af- C
An.ab Vr.C. 752. flictis gentium rebus illuxit. Hac quam longiſſimè illius æui homines
Chriſti nati Ann. 1. vſi fabuloſam antiqui ſæculi felicitatem omnem ſupergreſſi ſunt. ſi-
quidem ciuilibus latè, atque exteris conticentibus armis, DEVS,
Natiuitas D. N. Ieſu Chriſti. DEVS ille humani generis auctor, & creator; quò primi parentis lap-
ſum ingenti in nos edito charitatis argumento rependeret aliquando,
atque

A atque emendaret; ad humanam naturam ſponte traductus, & homo factus occluſam beatitudinis viam tunc primum errantibus populis reſerauit. id totum Auguſto à Sibylla Cumana præmonſtratum ferunt. qui ideo aram in Capitolio cum hac inſcriptione dicauit. ARA PRIMOGENITI DEI. Quæ ſiue vera, ſiue falſa; certum eſt prodigia, quæ Chriſti ortum anteceſſere, omnem inferioris naturæ vim, & potentiam illuſiſſe. in his Soli circulus obductus. templum
B plum Romæ ſponte collapſum; quod incolume vſque ad Virginis partum vates promiſerant. Et præter hæc fons, quem oleo media Vrbe fluentem Romani ſunt admirati. Sub eo tranquillarum rerum ſtatu Auguſtus Aquileiam aggreſſus nouis ornamentis Oppidum illuſtrat. vt non iniuria, ſe eius conditorem, atque inſtauratorem appellari paſſus ſit. vt in inſcriptione, quam mox ſubijciemus. Nam, Ciuium exundante multitudine, quæ iam priſco murorum ambitu ſiſti non poterat, pomœrium quàm latiſſimè protulit; nouis mœni-
C bus auxit; turribus, propugnaculis firmauit; Templa, Theatra addidit, portum muniuit, vias ſtrauit: vt nihil iam Vrbi ad ſummam deeſſe felicitatem quis iure exiſtimauerit. Auctum ab Auguſto circuitum XII. M. Paſ. complecti, ſunt, qui tradant. quidam etiam XVIII. in ea verò cenſa fuiſſe CXXX. M. Ciuium capita Candidus refert. Quæ omnia credibilia fecit Auguſti ſtudium in eam ſingulare. namque hic, ſiue Ciuium ingenio delectatus, ſiue loci ſitu in primis perſuaſus, plurimùm quoad vixit Aquileiæ ſe continuit. huius rei teſtis
D adhuc murus geminus, quem non ſine aliqua antiquitatis illius horrore integrum ferè totum conſpicimus, ad II. M. Paſ. decurrentem rectà in Orientem fertur: veluti ſi parallelas lineas duas immiſeris, quarum altera alteram vix tangat. in hunc modum murus hìc duplex exſurgit. & tactu tantum, non materia, aut cæmento iungitur. in eo lapis olim inſignis. Nunc in ſacrarum Virginum Clauſtris Aquileiæ ſeruatur cum his literis: CÆSAR AVG. AQVILEIENSIVM RESTITVTOR ET CONDITOR. VIAM QVOQVE
E GEMINAM A PORTA VSQVE AD PONTEM PERTINGENS IVVENTVTIS NOVÆ ITALÆ SVÆ DELECTVS POSTERIORIS LONGI TEMPORIS LABE CORRVPTAM MVNIVIT, ATQVE RESTITVIT. Porrò ea fuit huius Principis in Aquileienſes charitas, & animi propenſio; vt primus Coloniam Ciuitati Romanæ donauerit. Quæ deinceps Vrbis rerum dominæ priuilegijs vſa in tantum pulchritudi-

P. Oroſius li. 6. c. 20.

Imperator Auguſtus Aquileiam aggreſſus.

Aquileia aucta.

Ioan. Cand. Com. Aq. 1.

Murus geminus.

Aquileia ſecunda Roma.

nis, & potentiæ peruenit, vt ſecundæ Romæ nomen non immeritò A ſibi vindicauerit. Apud hanc ille Herodem regem de filiorum contumacia conquerentem audiuit: ſiue potius ad mugitum immanis illius belluæ mitiſſimum viri ingenium exhorruit, & ingemuit. vt aliquando de illo apud familiares dixerit; feliciori fato apud Herodem ſues in lucem prodire, quàm filios naſci. Abſtinent ſiquidem ſe Iudæi à porcello: at Herodes in filios graſſatus, dum alium poſt alium obtruncat, impia tandem crudelis pater natorum propè omnium B funeribus lumina ſatiauit. Cæterum Liuia Auguſti coniux non tam Vrbis aſpectu, quàm bonis delectata; tantum Pucino vino tribuiſſe ferunt, vt aliud nullum in epulas admiſerit. hoc ad Timauum propè Aquileiam decoqui à principio dictum eſt: cuius vini ſiue ad palatum mulcendum, ſiue ad ſanitatem conciliandam ea ſemper extitit vis, atque præſtantia, vt facilè Falerna illa, ne dicam decantatum Deorum nectar, ab eo ſuperata quilibet ſanioris guſtus affirmare non dubitabit. Certè Liuia ad vinum Pucinum LXXXII. annos vitæ acce- C ptos retulit; nec immeritò fortaſſis. Nam eorum omnium, quæ intus corpus immutant, & commodum humanæ naturæ excoquunt alimentum, nulli dubium, quod vinum primas tenet. quod non qualitate tantùm apta ſanguinem reficit, ſed fluxili ſui ſubſtantia quà quà verſum penetrans reliquo alimento eſt vehiculum, ſimul & temperamentum. quare ſi conuenienti ad ſingula corpora proportione ſumatur, innumerabilia vtique vitæ commoda ſecum affert. in quibus ſenſuum promptitudo, ingenij acumen, ætatis longitudo non ſine D omnium commendatione præcipua numerantur. Talia vinum præſtat. Quæ Pucino diuinitus veluti, & planè excellentiori quodammodo inſita quis mirabitur, ſi eius vtendi facultatem nactus parcius aliquid de illo quotidie hauſerit? ſed hæc fortaſſis externa; & aliunde petita Aquileienſis Ciuitatis ornamenta, & monumenta. Quod verè illius per hæc tempora gloriam auxit, & nomen illuſtrauit, Gn. Corn. Galli Poetæ virtus, & ingenium fuit. Hic Aquileiæ natus, & per bonas artes ad clariorem famam prouectus Auguſtum familiariſ- E ſimum habuit, à quo inter cætera beneuolentiæ pignora Ægypti Præfecturam obtinuit. Latinis poetis, qui tunc viuebant omnibus, ſed Virgilio in primis cariſſimus. hic illum amore Licoridis impatientem Ecloga nobili proſequitur, & partem quarti libri Georgicorum ad illius famæ commendationem inſumpſit, quod totum ad Ariſtæi fabulam mox traduxiſſe dicunt, iubente Auguſto; in cuius indignatio-

Liuia Auguſti coniux vino Pucino delectata.

Gn. Corn. Gallus Poeta Aquil.

nem

A nem Gallus incidit tandem ſuſpicione coniurationis;ſed Dion grauiſſimus Romanorum rerum ſcriptor aduerſam omnem Galli fortunam in Valerij Largi, qui ſocius eius, & conuictor fuerat, peſſimum ingenium reijcit. hic primus Auguſto Gallum accuſauit, quod in illum vana plura blateraſſet, quodvè inſolenter nimis in Præfectura ſe gereret: & ſtatuas ſibi per vniuerſam propemodùm Ægyptum poneret. Quæ multi gratiam Largi quærentes confirmare non dubitarunt, va- *Caſſ.Dio.hiſtor.lib.53.*
B rijs inſuper de Gallo delatis criminibus: vt ab Senatu illi exilium fuerit decretum, cuius rei dolorem non ferens Gallus, morte voluntaria damnationem præuenit. Hæc totius facti tragœdia apud Dionem. quam aureis hic terminat verbis in hunc modum. *Documento fuit is Galli caſus quàm parum ſincerè plerique alios beneuolentia proſequantur: quando eos ſe Gallo, quem adulati hactenus fuerant, præbuere, vt eum ad inferendas ſibi manus adegerint: & ad Largum, quoniam eum iam creſcere videbant, ſtudia ſua conuertere, procul dubio ſi quid ſimilis rei eueniſſet, eadem*
C *in ipſum ſtatuturi.* illud addens prӕterea. *Certè Proculeius ita de Largo ſenſit, vt obuiam eo fortè facto, nares ſuas, osque manu compreſſerit, ijs, qui ſecum erant ſignificans, ne reſpirare quidem, Largo præſente, quemquam poſſe.* quæ adijcienda putauimus, vt in Gallo fatum potius, quam mentem poſteritas accuſet. ſed illi Auguſtum illacrymaſſe Tranquillus refert; & vicem ſuam doluiſſe; quòd amicis non liceret, quatenus vellet iraſci. Huius viri pauca, vel nulla ad nos peruenere (ſi modò ſunt Galli aliquæ earum elegiæ, quæ eius nomine circumferuntur.) *Suet. Trãq. in vita Auguſti.*
D quæ ſanè elegantiori ſtylo, & cultu verborum explicata auctoris ingenium commendant. Euphorionem in latinum tranſtulit, de quo Virgilius.

Ibo, & chalcidico quæ ſunt mihi condita verſu, *P.Virg.M. Ec.vlt.*
Carmina paſtoris Siculi modulabor auena.

Et libris quatuor amores ſuos in Citherida, quam Licorim vocat, nobilitauit. hinc illud vulgatum

Gallus & Heſperijs, & Gallus notus Eois;
E *Et ſua cum Gallo nota Licoris erit.*

Inter hæc à Chriſto Saluatore noſtro, vaniſſimo Idolorum cultu, atque omni curioſa in dӕmones ſuperſtitione antiquata; noua hæc, & ſalutaris in orbem introducta eſt religio: per quam ad ipſum æternorum bonorum fontem inhiare, atque adeo Cælum ſpirare (quæ ſumma fuit legiſlatoris pietas) vilis quilibet de plebe audet homuncio. Igitur continuò per Romanas Prouincias non tantùm, ſed ignotiſſi- *Ann.Chriſti 34.*

mis penitus terrarum partibus lex Chriſti indicitur, & ſummo bonorum omnium conſenſu ſancitur; Apoſtolis ad reliqua Orbis conuerſis. Roma Petro eorum Principi ceſſit. ſic Diuino confirmante Spiritu, vt ibi cæleſtis imperij caput exereret religio, vbi mundi gubernandi ſummam fortuna ſtitiſſet. Porrò iactis Romanæ Eccleſiæ fundamentis, prima curarum Petrum excepere de Aquileia ad Chriſtum concilianda. Nempe harum duarum Vrbium, quæ in Italia maximè pollebant exemplo, cæteras facilè manus daturas. Marcum is habuit ſui familiarem, quo interprete vtebatur apud Romanos. Hunc initio ſui Pontificatus Aquileiam ablegat: eiuſque Ciuitatis Epiſcopum primum, an potius Patriarcham deſignat. Sed locus, & nomen Patriarchæ me admonent, vt altius aliquid de hac dignitate repetam; vel ob eam ſaltem cauſam, quia ſummi noſtra ætate viri eam in Aquileienſi Antiſtite impugnare non ſunt veriti. atque eò contemptus, ſiue arguendi ſtudium proceſſit, vt tantæ Eccleſiæ nomen, non vt præcarium modo, ſed vt ſchiſmaticum etiam ſugillauerint. Quam iniuriam vt ab ea Sede repellam, non charitas Patriæ tantùm, quàm rei veritas vel nolentem impellit. Igitur neminem fugiat, dignitatum nomina coaleſcentis Eccleſiæ initijs partim fortuitò oblata, partim reliquis religionibus fuiſſe communia. Hinc Græcis Presbyteri, & Diaconi; ſic dicti, illi ab ætate, quia ſeniores; hi ab officio, quia miniſtri. Pontificum verò, & Sacerdotum latina ſunt nomina. & in ſacris faciundis apud priſcos Romanos frequentata. Nempè Sacerdos is fuit, qui ſacrificijs præfuerat; Pontifex, cui præter ſacrorum curam, reficiundi pontis in Tiberi officium ſuberat. Hi cæteros ſacrificulos eminentiori prærogatiua anteceſſere. quorum ſupremus Pontifex ſummus dictus. id nominis noſtri ad ſummam Chriſtiani cętus auctoritatem poſtea trãſtulere. idem venit dicendum de Epiſcoporum, Archiepiſcoporum, & Patriarcharum nominibus. quibus vel multò pridem antiqui vſi ſunt. vel Chriſtiani parum diuerſa ab eis ſignificatione rebus ſuis accommodauere. Quod cum à principio confusè adeo, & ſine vllo delectu factum fuerit; ætas inſequens, & rerum experimenta deinceps certas ſingulis interpretationes inuenere. Quare cum Epiſcopi paſſim infimi, & ſummi Antiſtites dicerentur, vſus inualuit, vt ij tantùm eſſent Epiſcopi, qui cum vnicæ præſint Ciuitati, aut Diœceſi, Archiepiſcopos ſuperiores habent. Contra Archiepiſcopi, qui Epiſcopis pluribus imperant. Idem in nomine Patriarcharum euenit. Quod cum

plu-

Ann. Chriſti 45.

S. Marcus primus Patriar. Aquil.

Cur ſit vocatus Patriarcha.

A plures olim Archiepiſcopi vſurparent; nunc eos deſignat Archiepiſcopos dumtaxat,qui plures nutu Archiepiſcopos moderantur.& ſunt quatuor Conſtantinopolitanus, Hieroſolymitanus, Antiochenus, & Alexandrinus. Hanc ſanè nominum expreſſionem nonniſi poſterioribus Eccleſiæ temporibus factam eo potiſſimum conſtat; quod ſub primo illo Græcorum Patrum ſæculo inſignium quoſque Præſules Vrbium, quæ Prouinciarum veluti capita fuere, Patriarchas B nominatos ſcimus. Quod apud priſcos Eccleſiæ Commentarios licet videre; in quibus non Orientalium tantùm,ſed Occidentalium etiam Patriarcharum facta eſt mentio. adeò vt Summus ipſe Pontifex Romanus, Patriarcha quoque dicatur, & præter hunc ſublimiores aliqui. inter quos nunquam poſtremi Aquileienſes Antiſtites: vt veriſimile ſit, ſub ipſa illius Eccleſiæ primordia Patriarchas etiam fuiſſe dictos. De huius nominis vſu apud Orientales, quo Archiepiſcopos Patriarchas vocabant, teſtem habemus Iuſtinianum, qui ſic ali- *Iuſtin. Imp.*
C quando. *Iubemus beatiſſimos Archiepiſcopos, & Patriarchas, hoc eſt ſenioris Romæ, & Conſtantinopoleos, Alexandriæ, & Theophilos, ideſt Antiochiæ, & Hieroſolymarum*. & alibi. *Iuſtinianus Aug. Anthemio Sanctiſſimo, & Beatiſſimo Archiepiſcopo Conſtantinopolitano, & vniuerſali Patriarchæ*. *Nouell. ÿ. & 123.* *Nouell. 16.* Sed quod idem apud Occidentales loquendi modus inualuerit, Epiſtola Theodorici regis ſatis demonſtrat,ad Ioannem Papam. vbi hæc. *Caſſiod. Var. lib. 9. epiſt. 15.* *Vos autem qui Patriarcharum honore reliquis præſidetis Eccleſÿs; quoniam conſtitutio noſtra ab illicita promiſſione liberauit, reſtat, vt bona imitantes*
D *exempla ſine aliquo Eccleſiarum diſpendio dignos Maieſtate Pontifices offeratis*. Quo loci nulli dubium, quod Patriarcharum nomine Archiepiſcopos compellat. Nec Cæſ. Baronius S.R.E.C. qui hanc ipſam epiſtolam annalibus ſuis inſeruit, ab eo ſenſu abhorret. *Baron. T. 7. An. 533.* illud tantùm ad loci explicationem adijciendum putauit, vt lectorem admoneret, Italos Patriarchas non à communi fidelium vſu, ſed à Gothis primùm ſic appellatos. cui ſententiæ non modo ea, quæ hucuſque dicta ſunt apertè refragantur, ſed vox ipſa acriori telo inſiſtit. quæ cum
E Græca ſit, commodius ſanè, & aptius à Latinis, quibus cum Græca literatura maxima interceſſit ſemper familiaritas, quam à Barbaris hominibus aut potuit, aut debuit primùm vſurpari. atque huiuſmodi fuere Gothi, vt prorſus ab omni veritate alienum ſit, eos ante Romanos huiuſmodi in Italiam nomen inuexiſſe. Et,ne quis credat,nos noſtro ingenio vſos hæc in medium afferre, conſulat Ioannem Azorium celeberrimum noſtri æui Theologum; apud quem hæc habentur.

Ioan. Azor. tur. *Et in Oriente nonnulli Epiſcopi, præter Conſtantinopolitanum, & An-* A
inſtit. mor. *tiochenum Patriarchæ nomen retinuerunt. quia talis eſt apud eos conſuetudo,*
P. 2. lib. 3. *vt Archiepiſcopos nominent Patriarchas. Hinc etiam factum eſt, vt in Oc-*
cap.33. *cidente Archiepiſcopus Aquileienſis habuerit nomen Patriarchæ. Quia Epiſcopi,*
& Presbyteri Dalmatiæ, & Iſtriæ more Orientalium eum ſic nominabant.
cui parebant tanquam earum Prouinciarum Archiepiſcopo. Et hoc maximè
conuenit cum ipſa nominum etymologia. Nam Patriarcha Græcè dicitur Pa-
trum Princeps. hoc eſt Epiſcoporum primus. Et Archiepiſcopus dictus eſt B
Epiſcoporum Princeps. Hæc Azorius, & verè quidem: quamquam va-
riatis ætate nominibus, quatuor illi, Patriarchæ nomine ſibi vendi-
cato, nunc Archiepiſcopi vocari deſierunt. Nec Archiepiſcopus
aliquis hodie in Occidente Patriarcha dicitur, præter vnum Aqui-
leienſem Antiſtitem, qui, ſiue illud ex B. Marci inſtitutione hauſerit,
ſiue ex Sedis ſuæ, & Ciuitatis ſplendore mox fuerit conſequutus, Pa-
triarcha perpetuò dictus eſt, & à ſummis etiam Pontificibus ſic ap-
pellatus. Quæ cum ita ſe habeant, & meridiana luce clariora, vel di- C
ligentius perſcrutanti interfulgeant, non poſſum non valdè Cæſaris
Baronij Cardinalis ſenſum admirari, viri ſanè omnium in Eccleſiaſti-
ca hiſtoria eruditiſſimi: tantum verò de Romana Eccleſia benemeri-
ti, quantum nemo alius fortaſſis ante ipſum; ſed in Aquileienſem,
neſcio, quo malo noſtro fato, aut parum æqui, aut indiligentis certè;
qui ad eam, quam Patriarchali nomini in Italia notam hucvſque
inuſſit; noua inſuper, eaque impuriori Aquileienſem aſperſerit di-
Cæſ. Baron. gnitatem. Nam circa tempora Paulini primi in nomen Patriarchæ D
Tom. 7. an- fortè incidens, illud ſchiſmaticum eſſe, & à ſchiſmaticis contra Ro-
no 570. manum Pontificem excogitatum definire non eſt veritus: nulla alia
ratione adductus, niſi quia, inquit ille, ante Paulinum Patriarcham,
ſchiſmaticum, nunquam fuit auditum hoc nomen in Italia. Quod
quomodo viro doctiſſimo irrepſerit prorſus neſcio. pro multis, quæ
aduerſus hanc opinionem poſſent vndique conquiri, ſatis ſit dicere,
Tom.7. An. hæc Baronium ſui met oblitum protuliſſe, qui multò pridem Theo-
533. dorici epiſtolam illam in medium dedit, quæ Patriarchas Italiæ al- E
loquitur. Ergo ante Paulinum nomen Patriarchæ auditum in Italia.
Quod libentius mihi adijciendum putaui, quò Baronius non dubitan-
ter, aut perplexè, ſed clariſſimis verbis illud non affirmare tantùm,
ſed veluti de pleniore aliquo auctoritatis fonte ſanciri non dubitauit;
nullo ad hoc vel ignobilioris ſcriptoris adhibito teſtimonio, vel ali-
cuius momenti coniectura ad trutinam reuocata. Sed cuncta non ſe-
cus,

A cus, ac ſe ipſe his temporibus affuiſſet ingenio ſuo comprehenſus, vt etiam hoc tanquam dictorum corollarium de ſuo quam humaniſſimè addiderit. *Habes igitur hæc de Aquileienſis Eccleſiæ Patriarchatus origine, ex ſchiſmate deriuata. Quod quidem nomen eidem retinere bono pacis permiſſum videtur; quo ad præſens vtitur Sedis Apoſtolicæ indulgentia.* Itanè, indulgentia? Ecquæ optime ſenex iſthæc permiſſio per tuam fidem? quæ indulgentia? an Patriarchatus nomen aliquando in controuer-
B ſiam poſitum? vel contra omnem conſuetudinem Eccleſiæ, aut dicendi modum retentum, aut vſurpatum fortaſſis? nihil omninò. nuſquam aut de nomine, aut de dignitate diſputatio. Aquileienſis Præſul quod pridem habuit adhuc obtinet. de nouo nihil dignitati additum, vel tributum. in hunc modum apud plerasque Ciuitates Canonici dicebantur Cardinales. nunc Compoſtellæ Canonici priſcum nomen retinent. an ideò incuſandi, aut in ſuſpicionem ſchiſmatis reuocandi? vel indulgentia Apoſtolicæ Sedis hoc illis permiſſum *Carol. Sig. de Reg. Ital.*
C nomen dicemus? ſcilicet non nominum, ſed rerum notio ſub quæſtionem cadit. Sint quantumuis Cardinales Compoſtellenſes: Cardinalitijs vtantur ornamentis Rhauennates, & Mediolanenſes; dum aut Pontifici Romano aſſidere, aut Conciſtorio ſententiam dicere, ſiue (quod maximum fuit eius ordinis additamentum) ad Pontificatum Romanum aſpirare non poſſint. in hunc modum ſint Patriarchæ Aquileienſes Antiſtites, dum ipſi limites Archiepiſcopo permiſſos non egrediantur. ſint & Veneti, modo ex Patriarchali Aquileienſi
D dignitate nihil imminuant. Nomina ad rerum formas nil faciunt. ſed formæ per nomina commodius explicantur. ſcilicet voces ad nutum immutari, variari contingit. res ſuo robore nunquam deſtituuntur. Vt meritò Socrates aliquando irriſerit ſacra illa myſteria ex verbis petita, aut obſeruata; & noſtri, qui tantum ponderis in ſyllabis, & literis ponunt, vaniſſimo labore ſe ipſos, & res perdunt pulcherrimè. Sed iam ad rem noſtram. Reſtitutò Patriarchali nomine ad priſtinum decus, reſtat, vt reliqua eius Eccleſiæ accuratiùs videamus.
E quævè ab ipſo Baronio in dubium apparent reuocata. Ac primùm an Beatus Marcus id muneris obiuerit in Aquileiam miſſus. mox de tempore, quo ad eam acceſſit. atque de Euangelio ibi conſcripto. Ac quod B. Marci opera Aquileienſis Eccleſia ſua habuerit fundamenta, præter plures egregij nominis ſcriptores; habent in primis ſacra acta, quæ diebus B. Hermagoræ martyrio ſolemnibus Sacerdotum Chorus ſingulis annis repetit. Hæc per tot ætatum ſpacia ab

ædi-

æditnis ſanctiſſimè cuſtodita, ab omni dubitationis ſuſpicione quam A
In feſto SS. mart. Herm. & Fort. lect. 1. longiſſimè abſunt. In his inſpicies Marcum Euangeliſtam ab Apo-
ſtolo Petro primum Aquileiæ Epiſcopum conſtitutum; ibique plu-
res annos degiſſe. Vt iam manifeſtè appareat Euſebium Cæſarien-
Euſeb. Cæſ. in Cronic. ſem, & cum Euſebio Baronium non ſatis temporum momenta ca-
ptaſſe, qui credunt Marcum primo Petri anno (is fuit quadrageſimus
Baron. ann. 1. ann. 45. art. 15. quintus à Natiuitate Chriſti) Alexandriam profectum. cuius rei cau-
ſam, vel coniecturam hanc videntur habuiſſe, quòd Philo Alexan- B
drinus eo ipſo anno Romæ Hebræorum legatione perfunctus in pa-
triam conceſſit. eo cum Petrus amiciſſimè vteretur, vero proximum
facit Baronius, vt Marcum ſecum adduxerit. Sed videant iſti ſummi
viri, an tanti Philonis fuerit amicitia, quæ tunc Marcum ab innume-
ris curis euulſum in alienum veluti orbem potuerit deportare. Petro
Bar. loc. cit. an. 45. n. 32. ille latera cingebat continuè interpretem agens. quod munus, ſi quòd
aliud, nouo homini in ampliſſima Vrbe neceſſarium fuit ſanè vt nulla
ratione adductus dixerim Petrum ſui Pontificatus initio eo commo- C
Bar. loc. cit. an. 45. n. 19. do carere voluiſſe. Ad hæc adde, Marcum in Romanorum gratiam
Euangelium ſcripſiſſe antequam Alexandriam adiret. quod opus non
exigui temporis, aut laboris fuiſſe nullus eſt, qui non videat. dum
ſingula percunctatur, excipit, ſtylo explicat, iterum ad examen re-
uocat, iudicio Petri ſubijcit, menſes, & anni fortaſſis circumuol-
Bar. loc. cit. ann. 46. n. 2. uuntur. ſed quid? Prima ante Alexandriam vel ipſius Baronij con-
ſenſu erecta eſt Eccleſia Aquileienſis. B. Hermagoras poſt Marcum
ibi Epiſcopi munere initiatus; quæ non tumultuariè, aut momento D
temporis fieri potuerunt, quin potius multa Hermagoræ conſecra-
tionem præceſſiſſe veriſimile eſt. verbi Dei annunciationem, diſqui-
ſitionem, confirmationem, credentium numerum, qui ſine modera-
tore, aut duce aliquo non debuit relinqui. Quare miſſo facto nunc
Philone in Alexandriam ſine Marco; hunc Aquileiæ egregium Chri-
ſto Domino opus inchoaſſe dicamus, vel ſub fine præſentis anni, quo
Petrus primùm Romæ ſedit, vel initio ſequentis, in quem Baronius
Bar. loc. cit. ann. 46. n. 2. quoque eius Eccleſiæ initia viſus eſt reieciſſe his verbis. *Habuit à Pe-* E
*tro inſtitutos Epiſcopos Sicilia Pancratium, Martinum, Berillum, & Phi-
lippum. Capua Priſcum, Neapolis Aſprem, aliter Aſprenatum. Terracina
Epaphroditum. Æquicoli populi Marcum, alium tamen ab Euangeliſta.
Ptolemæum Nepe; Romulum Feſulæ. Paulinum Luca. Rhauenna Apolli-
narem. Verona Euprepium. Patauium Proſdocimum. Ticinum Sirum.
Aquileia poſt Marcum Euangeliſtam Hermagoram.* Igitur Marcus ad an-

num

A num ab ortu Chriſti XLVI. prima Chriſtianæ doctrinæ ſemina dedit Aquileienſibus. Rei benè gerendæ occaſionem ab Ataulpho accepiſſe viſus eſt. hunc ſummo loco natum, & diuitijs pollentem morbus inuaſerat contumaciſſimus: elephantiaſin Græci dicunt; quo cutis intemperies vniuerſa inuertitur, & color immutatur. in eum cum fortè incidiſſet Euangeliſta portam Ciuitatis tunc primum ingreſſus, extemplò iuuenis cōditionem miſeratus comiter manu apprehenſum B vltrò alloquitur. & ſe medicum eius morbi profeſſus ſanitatem pollicetur: modo dictis fidem præſtet. ille tam inexpectato nuntio delectatus intra paternas ædes hominem adducit, vbi per otium Chriſtianis ſacris imbutus baptiſmi fonte abluitur, quo mentis ſimul, & corporis ſordes dicto citius euanuere. Pater Vlphius ad hæc præſens Chriſto dat manus continuò, & miraculum per vicinia vulgatum hoſpitem multitudini commendauit. Mox ſi qui fuerant corpore malè affecti ad eum perducuntur; & ſub nomine Chriſti ſanantur. in-C de de Chriſto percunctatio, ſtudium, fauor. vt iam incæpti muneris Marcum non pœniteret. Nec contentus quotidiano ſermone, quo incolas ad Chriſti fidem perpetuò ſollicitabat, ſcripta etiam oratione retinendos exiſtimat. fuit hoc Euangelium, quod anno ſuperiori Romæ conſcripſerat Latinis verbis profectò, vt à latinis hominibus intelligeretur. Sed cum Aquileiæ tunc eſſet, Vrbe Italicarum vltima, in quam quotidiè orientalium populorum appulſus fiebat incredibilis, opus vniuerſum ad Græcam linguam traducendum exiſti-D mauit: quò duplici hac vulgata editione, non Aquileienſibus tantùm, ſed etiam cæteris nationibus ſuæ induſtriæ fructum communicaret. Non longè ab Aquileia mari alluitur litus. id in altum excurrens ſcopulo in vndas deſinit. in eo ſcopulo ædicula piè magis, quàm magnificè colitur. ibi Beatum Marcum alterum hunc in Euangelio laborem inſumpſiſſe conſtans eſt antiquorum traditio. Prototypus auctoris manu exaratus ab Aquileienſibus Patriarchis quàm longiſſimè cuſtoditus eſt, donec petentibus Venetis, in quorum ditionem E Forum-Iulium tunc primùm conceſſerat, eorum Legatis traditur. factum non ſine diuini numinis teſtimonio narratur. Nam cum Canonici Aquileienſes non æquis animis Venetorum poſtulata excepiſſent, & proinde omnes circa ſacram aram, vbi codicem impoſuerant, triſtes muſſarent, quid facerent, non facerentvè incerti: horum ſtudio Dardanus quidam offenſus (impurioris notæ hominem fuiſſe exitus demonſtrat) audaces exporrigit manus; & temerario niſu librum

Ann. Chriſti 46. Claud. Imp. 4. Ioan. String. lib. 1. vita S. Marci c. 5. Pet. Æquil. Epiſc. in catalog. lib. 4. cap. 86.

arreptum Venetis tradit. ſed contemptæ religionis pœnas Diuina A
non diſtulit vindicta, nam ſubitò manus prophanæ exaruere; breuiq; in furorem adactus, dum ſe totum dentibus diſcerpit, miſerandum in modum vita functus eſt. Veneti præclarum in patriam munus deferentes inter precioſa Vrbis ornamenta condidere. Porrò quòd ſecunda hæc editio Euangelij Græca fuerit non Latina præter cætera perſuadet, quòd ad Latinas dicendi formas plurimum ea lectio accedit: vt veriſimile ſit auctorem magis de ſenſu, quem pridem B
Latinè expreſſerat, laboraſſe, quàm ſtylo indulſiſſe. Dum his operam impendit Marcus, nec ceſſat interim verbo, & exemplo ad Chriſtianæ vitæ excellentiam populos allicere, atque etiam impellere; breui Diſcipulorum numero auctus non cōtemnendam Chriſto multitudinem adiunxit. Tunc Dæmonum ſacris Aquileienſes intenti, præcipuum Numen Apollinem habuere. quem Felenum, & Belenum dixere. Hic ab Herodiano Beles. De Feleno hæc habentur apud Giraldum. *Eodem modo Latini Faunum coluere: Sabini Sancum, vel Sangum. Roma-* C
ni Quirinum, qui eſt Romulus. Murica fuit Dea Minturnenſium, Felenus Aquileienſium. Sed clarius Iulius Capitolinus, in hæc verba. *Quum fruſtra obſideret Aquileiam Maximinus Legatos in eandem Vrbem miſit, quibus populus penè conſenſit; niſi Menophilus cum Collega reſtitiſſet, & Deum Belenum per Haruſpices ſpopondiſſet, Maximinum eſſe vincendum. vnde etiam Maximini Milites iactaſſe dicuntur, Apollinem contra ſe pugnaſſe.* Huius Dæmonis multa ſuperſunt monumenta, quæ curioſius his annectere operępretium duxi. ſunt autem huiuſmodi. D

Felenus, & Belenus Aquileienſium Numina.
Herod. Hiſt. lib.8.
Lel.Greg.Gi. in lib.de Dijs Gent. ſint.1.
Iul. Capitol. in Maxim.

I. BELEN. AVG. IN MEMOR. IVLIOR. ET
MARCELLÆ. ET IN HONOREM IVLIARVM
CHARITES. ET MARCELLÆ FILIARVM
ET LICIN. MACRON. IVNIOR NEPOTIS
C. IVL. AGATHOPVS IIIIII VIR AQVIL.
L. D. D. D. E

II. BELENO MANSVETIVS VERVS LAV.
LAV. T. VIBIANA IANTVLIA V. S.

III. FONTI BELENO.
C. AQVILEIENSIS. DIADVMENVS.
B. V. S.

M. HO-

A M. HOSTILIVS.

AVCTVS.

IIIIIIB. S. D. VIR.

IV. BELINO SEX. CÆSERINVS FAVSTVS

IIIIII VIR. V. S. L. M.

V. BELENO AVG. SACR. L. CORNELIVS L. FIL.

B VELL. SECVNDINVS AQVIL. EVOC. AVG.

N. QVOD IN VRBE DONVM VOVIT AQVIL.

PERLATVM LIBENS POSVIT. L. D. D. D.

VI. BELINO AVG. SACR. VOTO SVSCEPTO

PROA. AQVILIO GE. POMP. VALENTE.

IIII V. I. DESIGN. PHEBVS LIB. V. S. L. M.

C VII. T. MARIVS APTVS VERCELLEN. ET

ASIATICVS MAN. BELENO.

V. S. L. A.

P. C.

VIII. APOLLINI BELENO C. AQVILEIEN.

FELIX.

D Locus, vbi olim Feleni templum ſteterat, nunc Sancti Felicis Martyris nomine in titulum Præpoſituræ clarus conſpicitur. eius ædis Præpoſitus ad communem totius Prouinciæ conuentum admiſſus calculi prærogatiuam habet. incolæ non Felicem, ſed Felum dicunt; non obſcura ſcilicet ad priſcum vocabulum alluſione. De Belino certior memoria. quippe eius nominis nobilis adhuc ſupereſt Aquileiæ Abbatia, & hæc, vt ſuperior Præpoſitura, ſuffragij iure vtitur, cuius Diuus tutelaris Martinus eſt: ſed Belinus paſſim vocatur; haud alia, E vti reor, cauſa, quàm Idoli recordatione, quæ tot annorum ſæculis elapſis, nullo veræ religionis cultu aboleri, aut extingui potuit. vt nunc Belinenſe Templum prætercam. hoc ad Fulignam parum vltra Liquentiam: vbi ara nobili commendata miraculo; quod in rabidis canum morſibus quotidie deprehendi multorum teſtimonio confirmatum eſt. Porrò cum Aquileienſes Belinum hunc, ſiue Felenum magnificis tanquam Deum colere ſacrificijs non deſinerent, & in

Feleni Templum.

Abbatia Belinæ.

eam ſuperſtitionem propenſi nimis, & addicti externa ſacra omnia exhorreſcerent; quicunque eius Dei cęremonijs initiati fuerant non paruo Euangeliſtæ impedimento eſſe cæperunt, quò latius is Chriſti doctrinam fereret. Hinc illud Beati Siri, fama magis, quàm auctoritate vulgatum, qui aliquando Ticinum ingreſſus celebrem eius Vrbis gloriam ob Chriſti fidem ſuſceptam, contra Aquileiæ eiuſdem fidei iugum detrectantis perpetuam prædixit vaſtitatem. Ex quo apparet non plenam omninò, aut vberem ex opinione meſſem D. Marci labores aſſequutos, quamquam innumeros propè crediđiſſe, & ſacri Baptiſmi fonte expiatos Chriſtianam pietatem cognouiſſe nullus eſt, qui neget. Incertum, an ob hanc cauſam offenſus Marcus, ſiue potius vt Petrum inuiſeret, poſt aliquod temporis de profectione cogitat; quam non eſt aggreſſus, niſi, facta prius de ſucceſſore ad Diuina myſteria pertractanda deliberatione, & electione. Fuit Hermagoras Ciuis Aquileienſis, præclaris ortus parentibus; ſed Chriſtianarum virtutum ſplendore longè admirabilis. Hic communi Chriſtiani populi conſenſu in paſtorem depoſcitur. quod futurum promittens Euangeliſta illum ſibi præcipuum itineris comitem deligit. Huic Fortunatus Diaconus, & nouelli plures Chriſti ſectatores adiuncti ſanctiſſimum Antiſtitem in Vrbem proficiſcentem proſequuntur. Et Aquileia quidem prima poſt Romam in occidente hoc modo Chriſti legem amplexa, ipſum Chriſtiani gregis paſtorem acceſſit veneratura. Fama tenet, his per æſtuaria nauigantibus, dum fortè circa inſulas continenti proximas tempeſtate detenti oberrant, Beato Marco earum inſularum futuram maieſtatem cælitus præmonſtratam, illic breui, vicinis circumfluentibus nationibus, inclytam fore Ciuitatem, cuius Imperium non magis, quàm pietatem, & religionem futuræ gentes prædicabunt. in ea verò præclarum ſibi apud poſteros ſepulchrum Diuina Numina deſtinare. vbi votis, & frequenti hominum ſtudio cultus, Venetorum patronus, & interceſſor vocari aſſueſcat. Hæc ille ab Angelo. Quare oculis fortunata litora lubens circumluſtrans; & quæ animo futura præuiderat, veluti præſentia contemplatus; iam tum à Deo O. M. promiſſa expoſcere, pro patribus, & Senatu non dum ſibi cognito preces fundere. Ciuibus, populo bona omnia precari. Quæ nunc æternæ proximus menti continenter expetere, atque à ſummo bonorum omnium fonte tanquam debita etiam exigere, qui res eorum geſtas, regni amplitudinem, animorum præſtantiam, fidem, iuſtitiam contemplantur, dubitare nun-

Ann. Chriſti 52.

Hermagoras ſecundus Patriarcha Aquileienſ.

Fortunatus Diaconus.

A B C D E

A nunquam poſſunt. Quo tempore Marcus Aquileia Romam diuerterit, vix poſſumus affirmare. adeo cuncta illius æui perpetuo quodam, neſcio dixerim ignauiæ, vel potius ignorantiæ ſopore oppreſſa vſque ad noſtram ætatem iacuere. Nempè illud commune omnibus ferè de rebus Chriſtianis ſcriptoribus; ſed ijs præcipuè, qui Martyrum vitas ſtylo ſunt aſſecuti, vt volentes, & ſcientes annorum ſeriem non rarò prætermiſerint. quam facilè, ſiue ad Auguſtos Principes, ſiue ad B Conſules creatos, qui priſcorum mos fuit frequentiſſimus, potuerant, aut debuerant accommodare. hinc multa apud illos obſcura, dubia, & aliquando etiam à fide, & à veritate abhorrentia: quæ ſuis diſtincta temporibus ſplendorem non minus, quàm auctoritatem accepiſſent. Quare non parum ijs debemus hominibus, qui huic operi plurimum inſudantes Eccleſiaſticam Hiſtoriam exornauere. id primum ab Euſebio tentatum mox plures tractare non ſunt veriti. inter noſtri çui doctiores omnium celeberrimi, & induſtrij Onophrius Pan- C uinius, & Cæſar Baronius Cardinalis. tametſi in vtroque plura ſint fortaſſis, quæ humana curioſitas poſſet deſiderare. Cæterum vt ad Marcum redeamus, ipſum non niſi poſt firmatam Aquileiæ Chriſti fidem Romam cogitaſſe crediderim. Quare non menſes, ſed annos ad hoc inſumptos. Demonſtrant hoc in primis vetuſta Hermagoræ acta pridem à nobis repetita; quibus multis annis Marcum Prouinciæ præfuiſſe ſcriptum eſt. vbi populorum querelas, & lacrymas videas, diſcedente Pontifice obortas; quibus ille motus de ſucceſſore D cæperit cogitare. idem ſentire viſus eſt Petrus Epiſcopus Æquilinus, qui Sanctorum res geſtas vno volumine complexus eſt. Hic Marcum poſt aliquot annos Aquileia profectum aſſerit. Nec aliena tradunt Alexander Græcus antiquiſſimus Eccleſiæ Hiſtoricus; & Gerebrardus huius ætatis celeberrimus ſcriptor: quorum alter nouem annis Marcum Ægypto præfuiſſe memorat; ſecundus vix quinquennium tribuit, vt magna ſanè, horum vtriuſque ſententia, ſuperſint Aquileiæ temporum ſpatia, quibus illa Euangeliſtam habuit. Siquidem E cum apud omnes conſtet Beatum Marcum anno à Chriſti ortu ſexageſimo tertio, vel ad plus quarto, hanc, quam dicimus vitam cum æterno beatiſſimorum animorum æuo commutaſſe, vtique poſt quinquageſimum quartum, ſi Alexandrum ſequaris, vel non ante quinquageſimum octauum, ſi Gerebrardo acquieſcis, Ægyptum ille inſtruendam ſuſcepit. atque hoc modo Aquileiæ duodecim, vel nouem, quod minimum annis ſacra Chriſti myſteria reſerauit. Sed cum

P. Æquil. Epiſc. lib. 14

Apud Metaphr. 11. Iunij.

Gilber. Gerebr. Cron. li. 3. fol. 371.

An. 63. ſecũdũ Gerebr.

An. 64. ſecũdum Baron.

hæc

hæc opinione firmata potius, quàm certa auctorum fide in medium A
referantur, nos neutram ſententiam comprobantes, quadriennio contenti erimus Marci primum Pontificatum includere: ob eam ſaltem cauſam, vt ſucceſſori locus relinquatur, quem vigeſimo ab inita dignitate anno, Nerone Príncipe ad Superos emigraſſe conſtanti antiquorum traditione compertum retinemus. Quod fieri vix potuit, ſi vltra dictum ſpatium Marcus in Prouincia agitaſset: vt ex his etiam, quæ in ſequenti volumine dicemus, clarum apparebit. in hanc par- B
tem eò lubentius inclinat animus, quò Ioann. Stringa Canon. Venetus parum ab his diuerſus, Beatum Marcum duobus annis cum dimidio Aquileiæ Sedem habuiſſe ex antiquiſſimis Marcianę Eccleſiæ, quæ Venetijs colitur, manuſcriptis teſtatum relinquit. Vt iam ex dictis liceat colligere Marcum Euangeliſtam primum Aquileienſis Eccleſię Patriarcham anno Domini quinquageſimo, qui quartus eſt ab eius in Prouinciam aduentu, vel paulò ante ſanè Romam profectum, vacuam ſui Epiſcopatus Sedem poſteris reliquiſſe. Et ſic noſtra cum C
Metaphr. 29. Iunij. Metaphraſte celebri ſcriptore perbellè congruet ſupputatio: qui anno quinquageſimo primo Petrum edicto Claudij cum cæteris Iudæis eiectum in Aphricam refert nauigaſſe, & Carthaginenſem ibi erexiſſe Eccleſiam. atque ab eo loco Alexandriæ appulſum, Marcum Ciuitati Epiſcopum dediſſe. neque ab his Baronium abhorrentem habemus, vt in actis eiuſdem anni apud ipſum ſatis deprehenditur. Atque hæc de Beato Marco, eiuſque in Aquileia Præſulatu pro Hiſtoriæ *Baron. T. 1. ann. Domini 51. nu. 3.*
neceſſitate dicta velim. Nam quæ deinceps in Ægypto, & vicinis D
Prouincijs opera edidit; quovè mortis genere ibi pro Chriſti fide retinenda vitam effuderit, noſtri inſtituti non eſt referre. Quibus reliqua cordi ſunt; inſpiciant Armacanum, Voraginem, Petrum de Natalibus: & inter recentiores Ioannem Stringa. à quibus hæc omnia, & ſuperiora plura fuſius, & clarius fortaſſis pertractata accipient. Quo loci illud ſaltem prætermittere non debemus, quod paucis ab hinc annis à Franciſco Barbaro Patriarcha excogitatum, & ſummis laboribus, atque impenſa abſolutum Aquileienſi Eccleſiæ ſplendo- E
rem eximium attuliſſe viſum eſt. Nam cum Patriarcharum ſeriem, atque etiam acta, veluti in obſcuro iacentia noſtri plerique, ne dicam omnes ferè ſcriptores ſicco pede præterijſſent; vt ex eis præter Antiſtitum nomina, quicquam memoriæ dignum vix poſſis elicere; ille ſingulorum, qui vſque ad ſua tempora fuerunt Patriarcharum imagines in ſuperiori aula Palatij à ſe magnificè Vtini extructi, coloribus expri-

Armac. li. 9. de quæſt. Iac. Vorag. in ſerm. de S. Marco. Petrus de Natal. in cathal. Ioan. String. lib. 1. vita S. Marci.

A exprimendas curauit, & ſingulis elogia, & inſcriptiones adiecit, quibus, propoſita ante oculos hac anteceſſorum recordatione, ſucceſſores ad eorum gloriam æmulandam quotidie incitarentur. Opus à Io: Baptiſta Scarſaburſa Patriarchali Locumtenente, & Apoſtolico Protonotario, viro ſanè erudititiſſimo breui confectum, ampliſſimi Præſulis diligentiam quam longiſſimis temporibus prædicabit. Hoc ne aliquando ætatis iniuria, aut ſucceſſorum ignauia, quod in rebus B humanis non rarum, depereat aliquo modo, aut ſitu confectum corruat, ad ea, quæ de Patriarchis Aquileienſibus præclara dicemus, has ipſas inſcriptiones adiungere operæpretium duximus; quò ſimul & narrationi fides conſtet; & Franciſci Barbari memoria, non iniucunda illius nominis repetitione toties excitata, quàm ſæpiſſimè reuireſcat. Porrò ſi quid etiam in his aut dubium, aut à vero alienum apparuerit, id totum exponere, & ad examen reuocare non dubitabimus, ne quid eorum, quæ ad rerum Foro-Iulienſium cognitionem C pertinent, aut non intentatum, aut non diſcuſſum accipiat poſteritas. Primum, quod ſub Beati Marci ſimulacro occurrit Epigramma, tale eſt.

S. MARCVS EVANGELISTA A PRINC. APOSTOLORVM
PETRO MISSVS AQVILEIAM,
IBI PRIMVS ANTISTES SEDIT,
D AC FIDEI CHRISTIANÆ IECIT FVNDAMENTA.
INDE EVANGELIO GRÆCE' LATINE' CONSCRIPTO,
MISSVS ALEXANDRIAM,
ILLAM QVOQVE ECCLESIAM INSTITVIT.
PRÆDICATO DEMVM EVANGELIO IN LIBIA,
MARMARICA, PENTAPOLI, THEBAIDE,
ATQVE VNIVERSA PROPE' ÆGYPTO,
E ALEXANDRIÆ GLORIOSVM MARTYRIVM
CONSVMMAVIT.

Quinti Libri finis.

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Sextus.

Anno Domini 50.

VBi Petrus Romæ de ſtatu Aquileienſis Eccleſiæ A
Marcum differentem audiuit, qualivè coaleſcentia illa Chriſti germina cultu indigerent accepit; in maximam rei benè gerendæ ſpem erectus nouum populis ſufficiendum Antiſtitem exiſtimauit: qui morum ſanctitate, & religione inſignis inchoato à Marco operi vltimam manum impo- B
neret. Hæc in Hermagora futura non obſcurè apparebant, cui non Aquileienſium conſenſus tantum, ſed Marci fauor inſuper acceſſerat. Quare Petrus ad ſe adductum, manibus de more capiti impoſitis, illum Prouinciæ Italiæ Epiſcopum pronunciat: & ſimul dignitatis inſignia adijcit baculum, & velamen; quorum vtrunque inter pretioſam Aquileienſis Eccleſiæ ſupellectilem religioſè cuſtoditum C
noſtram ætatem attigere. Baculi materies lignea, nulla carie, nullo ſitu confecta. altitudinem habet pedum IV. cuius pars ſuperior inflectitur ad litui, quo canitur ſimilitudinem; vnde nomen à Romanis obtinuit. Pedum etiam dixere antiqui; & propriè fuit bacillus, quo paſtores Capras, aut oues humi iacentes ſubleuabant. huius mentio

Baculum Patriarchale Aquil. & Velamen.

eſt

A eſt apud Virgilium --- *At tu ſume pedum*. Et in Enniana Hiphigenia legebatur ---- *gratum proferre pedum ceſſas*. Quod Pontificibus ad officij expreſſionem tribuit priſcorum conſenſus: vt inde charitatis in ſubditos, ac diligentiæ admonerentur. & propterea clariſſimum fuit Augurum inſigne: quorum Sacerdotium publicum, perpetuumq; fuit. Hinc in Augurum nummis lituus inſculptus perpetuò, quem aliquandò ad caput Auguris poſitum inſpicimus; non ra- *Virg.Ecl.* *Feſtus.*
B rò in parte aduerſa inter reliqua Pontificum inſignia; vt numiſmata Cæſaris demonſtrant; in his pedi, ſiue litui forma curiosè expreſſa. Porrò lituum, vt pleraque multa ad Chriſtianorum Pontificum dignitatem exornandam Catholica deinde traduxit Eccleſia: quæ non tantum nomina, vt ſuperiori libro dicebamus, ſed res inſuper plures nefarijs Dæmonum ſacris dicatas in veri Dei cultum vendicare non eſt verita: vt his quaſi hoſtium manubijs, & ſpolijs conſpicua, præclarum de victa ſuperſtitione trophæum vbique circumferret. Ad
C ea, quæ de lituo B. Hermagoræ retulimus, illud non omittendum, quod multis admirationem fecit. nempe eius ligni ſpeciem cunctis hucuſque ignotam latere, vt de eo poſſimus dicere, quod de telo Cephali apud Poetam prodidit Phocus:

————— certè ſi fraxinus eſſet, *P.Ouid.N. lib.7. Metamorph.*
Fulua colore foret; ſi cornus, nodus ineſſet.
Vnde ſit ignoro: —————

Nec minori miraculo velum intuentium oculos torquet; quod ab
D hinc mille ſexcentos annos baculo ſuſpenſum, ſiue colorem aſpicias candidum, & cum niuibus certantem, ſiue ſerici operis pulchritudinem, & ſubtilitatem nebulas æquantem admireris, nunc primum artificis manu emiſſum, & pectine reciſum iure poſſis affirmare. adeò cuncta in eo recentis texturæ ſtudium videntur exprimere. Atque hæc quidem non aduerſo Foro-Iulienſibus Numine vſque ad hęc tempora peruenere. Quòd ſi priuilegia tunc Hermagoræ à B. Petro conceſſa vnà adſeruari dediſſent Superi; nihil iam eſſet, quod ad ſui
E maieſtatem Aquileienſis Eccleſia poſſet, aut vellet deſiderare. Si quidem inter cætera, quibus Petrus auctam in Hermagora dignitatem illuſtrare, atque ob omnium oculos ponere ſummoperè conatus eſt, illud in primis decreto firmauit, quòd eius Eccleſiæ Sedes, prima poſt Romanam inter Italicas agnoſceretur. quod non ſine ratione factum credimus. Nam cum hæc origine temporis reliquas præcedat, honoris etiam prærogatiua cunctas debuit antecellere. Huius *Eccleſia Aquil. prima in Italia, poſt Romanam, à D. Petro pronūciata.*

M rei

rei ab Apoſtolo tabulis conſignata documenta retinuere Aquileienſes vſque ad Longobardorum aduentum. quo tempore, cum illa incendio conſumpta deflagraſſent, ne facti memoriam æterna præmeret obliuio prouidit Leo VIII. Pont.Rom.nouo conceſſo diplomate Aquileienſi Patriarchæ, quod loco dabimus. interim pauca hæc, quæ faciunt ad rem præſentem illinc excerpta habeat Lector. *Et vt omnibus pateat Chriſtianis quanta te charitate diligamus ob amorem B. Marci Euangeliſtæ Paſtoris noſtri glorioſiſſimi diſcipuli, qui veſtræ præſedit Cathedræ, renouamus vobis per præſens priuilegium illud antiquiſſimum Sanctiſſimo Hermagoræ Euangeliſtæ ſucceſſori à Beatiſſimo Petro contraditum; verum peccatis noſtris promerentibus à Paganorum ſæuitia concrematum. Volumus ſcilicet, & Apoſtolica auctoritate iubemus, vt inter omnes Italicas Eccleſias Dei Sedes, prima poſt Romanam Aquileienſis, cui Deo auctore præes, habeatur.* Quod ſubinde Pontifices ſequentes confirmare non ſunt veriti,nouis editis ſanctionibus, in quibus Ioannis XX. decretum illuſtre ad Poponem Patriarcham, cuius hæc ſunt verba. *Confirmamus vobis, veſtrisque ſucceſſoribus Patriarchatum Sanctæ Aquileienſis Eccleſiæ fore Caput, & Metropolin ſuper omnes Italiæ Eccleſias. quoniam ante omnes conſtitutum in fide Chriſti fundamentum fuiſſe cognouimus. Ac volumus Sanctam Aquileienſem Eccleſiam in cunctis fidei rebus peculiarem, & vicariam, & ſecundam eſſe poſt hanc almam Romanam Sedem, ſicut olim à Beato Petro conceſſum fuiſſe videtur.* Cuius rei ſi quis antiquiora velit teſtimonia, inſpiciat B. Hermagoræ acta, quæ omnium conſenſus à primis propè naſcentis Eccleſiæ temporibus accepta hucvſque retulit. in quibus hæc. *Tunc B. Marcus dixit ad populum, vt eligerent ſibi quem voluiſſent virum Chriſtianiſſimum. Turba populi elegerunt ſibi elegantem perſonam nomine Hermacoram. tunc iter faciens cum B. Marco ad Vrbem Romam, & à B. Petro baculum Pontificatus, & velamen Sacramenti ſuſcipiens, factus eſt Protoepiſcopus Prouinciæ Italiæ.* Qua dicendi formula nullus eſt, qui non videat ſummam in Italia prærogatiuam Hermagoræ relinqui; quam tunc Hermagoram, & poſt illum ſucceſſores exercuiſſe alijs auctoribus demonſtrabo. Longè pluribus fortaſſis rem comprobaturus, ſi priſci illi Antiſtites pluris dignitatis ornamenta, quàm dignitatis officia feciſſent. Sed ea tunc erant tempora, quibus recenti Chriſti exemplo humilitatis, & modeſtiæ aſſiduè Paſtores admonebantur. Vnde fiebat, vt eos impenſior ſemper cura teneret de populorum ſalute, quàm inutilis ſollicitaret ambitio de ditionum amplitudine. Nunc quantum ab illo interno ſplendore defeci-

Ex lect. in f. ſt. S. Herm. & in antiquo Breuiario Aquil. impreſſo Venetijs anno 1496. per Andream Torriſanum de Aſula.

A B C D E

A fecimus, tantùm externa huiuſmodi decora ardentiori proſequimur
cupiditate. Facit ad huius Eccleſiæ primatum confirmandum ante
cuncta Concilium, Carolo Magno Imperatore, Francofurdij coa-
ctum; cuius Concilij acta cum magna ex parte exciderint, libellus ad
Epiſcopos Italiæ ſuperſtes ſummam Aquileienſis Eccleſiæ maieſta-
tem, & in reliquos Epiſcopos auctoritatem ſatis declarat. Siquidem
Paulinus Aquileienſis Patriarcha eſt, qui libellum edidit, & cætero-
B rum nominibus ſuum præfixit; quod non feciſſet, niſi auctoritate
alios anteiſſet. vt clarius in libello videbimus, cuius aliquam par-
tem, quando de Paulino veniet agendum, in medium dabimus. Hoc
idem non obſcurè comprobant illa, quæ Baronius ex Concilio Ro- *Bar. ann.*
mano contra Ioannem P. XII. facta recenſet. ibi primum Concilij *963.*
locum Elgiberti Patriarchæ Vicarius obtinet. poſt quem Epiſcopi
Itali, Galli, Hiſpani, Germani, & reliqua Eccleſiaſticorum decora.
Quod nemo ob aliam cauſam factum animo concipiet, niſi quia pri-
C mus Patriarcha poſt Pontificem, perpetuo vſque ad ea tempora
exemplo, publicis præſidebat conuentibus. Nec cauſam noſtram
deteriorem facit, quod Baronius eiuſdem acta Concilij in dubium
videtur reuocaſſe: quia non legum in eo latarum vim modò perpen-
dimus; ſed ſuffragiorum ordinem tantùm obſeruamus: qui ſic facilè
immutari, aut peruerti non potuit, ſed potius credendum quòd Pa-
tres illi, quo magis à vera Conciliorum formula ſe abeſſe intellige-
bant, eò curioſius hiſce externæ pietatis ornamentis operam impen-
D derint, vt priſcum Eccleſiæ morem retinerent, quem confudiſſent
omninò, ſi præpoſtero ordine inferior Epiſcopus reliqua dignitatum
faſtigia vnus anteceſſiſſet. Nec à præſenti conſideratione ea penitus
ſunt reijcienda, quæ Carolus Sigonius de Eberardo Patriarcha me-
moriæ prodidit: quantumvis illa à Mediolanenſi Epiſcopo mox op-
pugnata: de quibus & nos ſuo loco clarius aliquid diſſeremus. Nam
in Concilio, quod Romæ Clemens II. coegerat, ait Sigonius, *Carol. Sig.*
Eberardum dexteram Pontificis ſummi ſibi vendicaſſe. quod factum *li. 8. de Reg.*
E antiquæ prærogatiuæ firmiſſimum extitit argumentum: ſed om- *Ital. ann. Dom. 1047.*
nium clariſſimè Vvolphangus Lazius, qui Cæſarum, & Germanorum
Principum ſcrinijs aſſuetus, & verſatus, vnus mortalium veritatem *Vvolph.*
hanc potuit introſpicere. Siquidem ſumma ſemper cum Germano *Laz. comm.*
Imperio neceſſitas Patriarchis interceſſit. vt non aptius eorum or- *Reip. R. li. 12 ſect. 5 c. 8.*
namenta, aut emolumenta, quàm ab illius Archiuijs peti poſſe cun-
cti fateantur. huius viri ſenſus eſt. *Petri veſtigijs inſiſtens, vt magiſtri*

diſcipulus, Beatus Hermagoras Epiſcopij Sedem primus (in Aquileia) poſuit; quæ poſterius non ſolum Metropolitanum ius, ſed & Patriarchatus inſuper apicem conſcendit, locumque in dignitate Eccleſiaſtica à Roma ſecundum obtinuit. Finem dictis imponam, & illud addam; nuſquam apud Eccleſiam vſum inualuiſſe, vt ab ſuperiori ad inferiorem ordinem Epiſcopi promoueantur. Quare cum illud hucuſque obſeruatum fuerit, vt Aquileienſis Præſul, Patriarchatus nomine abdicato, nunquam in alieni Epiſcopi Sedem irrepſerit, ſed potius contra ampliſſimi Antiſtites plures, ſuis poſthabitis infulis, Aquileienſem Eccleſiam exoptauerint aliquandò, & ab Romanis Pontificibus impetrauerint etiam; quod Mediolanenſis, Patauinus, Comenſis, & huius notæ viri olim fecere; nimirum illud neceſſariò ſequitur, Patriarchalem hanc in Italia magnificentiam, reliquas omnes ſine dubio eminere, & in ea cunctos primatum perpetuò agnouiſſe; eoque Patriarchas ſine controuerſia ſemper vſos: donec Cardinalium Collegio vtrunque latus Romani Pontificis occupante, præclara hæc antiquarum dignitatum veſtigia prorſus euanuere. A B C

Cæterum Hermagoras his à B. Petro auctus muneribus, & præceptis, admonitionibusq; ſacris abundè instructus, ſummo bonorum conſenſu Aquileiæ excipitur. ibi ille conceptæ ſatis de ſe opinioni, ſatis deſiderio facturus, ad egregia quæque vires conuertit. Nec laboribus corpus, nec difficultatibus animus frangitur. Dum omnia tentat, monet, & ſe vbique parentem ſimul, & Paſtorem exhibet; aliàs caſtigatione, aliàs indulgentia vſus; multa argumentando, & ratione; plura miraculis comprobat; breui annorum interuallo Ciuitatem in Chriſti ſtudium conuertit. Vna fuerat hominis ſententia, mortales ad Idolorum cultu reuocare, antiquos gentium errores abſtergere, pietatem, religionem animis inſerere. huic vni intentus reliqua omnia aſpernari.non Magiſtratus potentiam vereri,non Cęſaris gratiam quicquam facere, quem nimirum non leuiter offendi certum erat, nouo hoc adorationis genere in Ciuitatibus conſtituto. Nam inde & Reipublicæ adminiſtrationem perturbari, & populorum animos ab Principum charitate abalienari ſimul ſibi perſuaſerant. Ad hoc accedebat Pontificum, & Sacrificulorum nimia cura de rebus ſuis, & anxietas; quas in dies peſſum ire animaduertebant; confluente ad Eccleſias multitudine; eorum interim templis, & aris ſinę victimis, ſine foco deſertis. ex quo factum; vt de tollendo Chriſtianorum nomine, vna veluti totius Orbis facta conſpiratione, iam tum D E

pri-

A primùm ratio iniri cæpta fuerit, quæ nouis ſubinde accedentibus cauſis aucta poſtmodùm, & magis confirmata tandem ſub Nerone Claudio Principe in ſummam Chriſtianorum perniciem emerſit. Sed ea fuit Summi Numinis potentia, ſiue potius in genus humanum facilis miſeratio, qua nouam errantibus de Cælo viam voluit demonſtrari; vt nulla Dæmonum fraus, nulla Tyrannorum rabies, non illa Imperij Romani robore armata crudelitas, aliquam ſurgenti Eccle-
B ſiæ noxam intulerit, aut mediocre ſaltem inflixerit periculum. quin potius acrior inde reſurgens, &, veluti de Hydra fabulantur Poetæ, poſt ſanguinem, & mortes, maiori, validioriq; conatu in reſiſtentes inuecta, ampliſſimam tandem terrarum Orbis debellati victoriam eſt conſequuta. Atque ea tunc fuere, quæ Chriſti ſectatoribus damna parabantur, quævè Hermagoram ſui Epiſcopatus initio non parum cæperunt exagitare. Sed ille nullo incurſantis fortunæ caſu territus, poſtquam circa Aquileiam res ſatis ex ſententia ſuccedere animad-
C uertit, ad ſibi commiſſæ Diœceſis amplitudinem animum conuertens; nouo Antiſtite opus eſſe intelligit; qui Cenomanorum, Inſubrium, & adiacentium populorum aſpera pectora ſanioris doctrinæ fomento inciperet demulcere. Ad id operis Sirus deſtinatur, quem inter Aquileienſes Chriſtianos moribus, & diſciplina egregium proſpexerat. Quare Ticini Epiſcopum factum in eam Vrbem dirigit. addito itineris, & laborum Comite Iuentio impigro viro; quem poſtea Sirus in Epiſcopatu ſucceſſorem habuit. Eccleſiam pariter Lau-
D reacenſem inſtituit per Fortunatum Diaconum. Horum opera factum eſt; vt nouam extemplò faciem ea reciperet Ciuitas: & quæ pridem nullis non dedita ſuperſtitionibus infandas Dęmonum ſordes in ſinum habuerat, ſub eo tempore, veri Dei lumine exornata, nullis mortalium bonis in poſterum inuideret. Sed interea maior in dies Aquileiæ Chriſtiano gregi fiebat acceſſio; in his plures rerum geſtarum ſplendore inclyti; qui perituræ patriæ gloriam nullis interituram ſæculis conciliaſſe viſi ſunt. De quibus ſanè eò impenſius mihi
E agendum eſſet, quò præclara eorum priuatim, publicèq; edita facinora omnem proculdubio mortalitatis conditionem exuperant; niſi argumenti amplitudo, & ſecretiora illa Chriſtianæ religionis inſtituta audentem admonerent, diuina hæc omne ſcribendi genus effugere, nedum abiectum hoc, & impura exaratum manu. iuuet nihilominus aliquid è multis decerpere, & fœminarum ſaltem decora his noſtris ſcriptis interponere. quod illæ æquis patiantur animis explicare,

care, vt hoc qualicunque in eas edito obſeruantiæ, & charitatis offi- A
cio, nulla nos ætas in poſterum, aut ingratitudinis arguat, aut impietatis condemnet. Fratres tunc nobilitate, & opibus illuſtres Aquileiæ duo fuere: Valentius, & Valentianus. hic Chriſtianus, & veri cultus ſectator: idolatra alter, & ſuperſtitionibus deditus. Singuli filiarum par habuere. Euphemiam, & Dorotheam Valentius. Valentianus Teclam, & Eraſmam. has vti generoſa ſtirpe natas decuit, liberalibus inſtructas diſciplinis non vulgaris inſuper com- B
mendabat pulchritudo. Sed iam Tecla, & Eraſma aſſiduo patris alloquio, & continua ſacrarum literarum lectione Chriſtum pectore conceperant; iamque parum de corruptibili forma ſolicitæ æternam Dei ſpeciem cupidiſſimis animis inhiabant. ad quarum exemplum patrueles commotæ non aduerſas Chriſto aures præbuere. Hermagoras tunc in Aquileiæ ſuburbio ſe continebat; Pabulum vitæ, id dicebatur: quo loci B.Marcum Sedem tenuiſſe ferunt. nec ſucceſſor ab ea ſolitudine abhorruit. tantum vbi vſus popoſcerat Ciuitatem fre- C
quentabat. Igitur inde ab Valentiano accerſitus Chriſtianæ doctrinæ præceptis puellas erudiens, altiſſimos his legis ſenſus, & ſecreta religionis myſteria ſenſim aperiebat. interim Valentius ad opus nouum, mirandum manus admouet. Natiſſa fluuius ædes interfluebat; huius vtranque ripam arcubus ille coniungit, & turrim vaſtam ſuperimponit; eo conſilio, vt filias ibi contineat, donec maritos acciperent: nam cum forma excellenti eas cerneret ſuccreſcere, non meliori modo earum pudicitiæ conſultum iri exiſtimauit, quàm ſi firmo muro- D
rum ambitu incluſas longè ab omnium oculis relegaret. Quod cum feciſſet Valentius, Aquileia euocatus, multos extra Vrbem dies impendit. interim puellæ ad duas, quæ in turri fuerant; feneſtras tertiam adijciunt in orientem; ad quem de more Chriſtianorum conuerſæ Deo preces effunderent. operi occupatis Tecla, & Eraſma ſuperueniunt, vt par fuerat inter puellas de amore loqui cæptum; ſed amor hic fuerat in Diuinam mentem ardor, & impetus tantum: ſales, iocique aberant; & præter Chriſtum nihil purus animus no- E
uerat; in quem dum verba, cogitationesq́; omnes intendunt, ecce ibi Valentianus, & cum eo Hermagoras Archidiacono Fortunato comitatus; quos proximè inſequebantur tres Clerici Amatus, Benignus, & Honoratus. horum virorum aſpectu, & auctoritate relaxata cuſtodia, puellæ ad flumen deſcendunt. ibi aliæ alium aggreſſæ, vt ſacro tandem baptiſmate ablutas Chriſto conſacrarent ſummopere

SS. Euphemia, & Dorothea ſorores Aquil.

SS. Tecla, & Eraſma ſorores Aquil.

con-

A contendunt. E quibus Euphemia in aquas conuerſa dum dignas myſterio preces ad Deum effundit, vndarum impetum ſtetiſſe ferunt, & fluuium ſine curſu immotum diutius perduraſſe: quo miraculo perſuaſus Hermagoras continuò Virgines baptizat, & nouis exercet documentis: quibus dum virginitatem laudibus cumulat, ad virginitatem ſuam Deo dicandam non inuitas compellit. Pater poſt hæc Aquileiam regreſſus, feneſtram in pariete admirari, facti rationem B exquirere. ad lumen excipiendum extructam reſpondent, quo locus plurimum laborabat. atque ita vocis ille ambiguitate deceptus, acquieuit. Sed de illuſtriori illo, diuiniorique lumine facilè Virgines intellexere, quod in hunc mundum veniens denſiſſimas errorum tenebras ab humanis mentibus tunc primum abſtergebat. Nero interim ad Romani Imperij faſtigium euectus, poſt multas domi, foriſque humano generi clades illatas, tandem in Chriſtianos vniuerſam furoris tempeſtatem conuerterat. primùm de incendio, quod ille Romæ C excitauerat, accuſati, aliquam infortunij cauſam præbuiſſe viſi ſunt. Mox Principis graſſante crudelitate, tantum quòd eſſent Chriſtiani delati, impietatis crimine arguebantur. Sic poſt multos cruciatus quot quot in manus venerant necati, de illorum temporum iniquitate fidem faciebant. Ea lues in cunctas Imperij Prouincias breui effuſa Aquileienſem Ciuitatem diutius vexauit. ibi Sebaſtus locum Principis non tantùm, ſed mores etiam agebat. Nam nihilo Nerone mitior, maximè ad ſui gloriam pertinere arbitrabatur, ſi recentem D religionem funditus extirparet. Nulla vox eſt, quæ ſanctorum virorum calamitates dignè poſſit explicare; paſſim infimi, ſummique ad mortem depoſcebantur; vnus erat mortis prætextus, quia Chriſtum colerent; ſed verè plures inuidia, & auaritia perdidere; eorum bonis, fortuniſque in accuſatores commigrantibus: multos etiam dicendi libertas perdidit: qua dum Principis crudelitatem proſequuntur, in eam facilè incidebant. felices in hoc tamen, & fortunati, quod leui præſentis lucis diſpendio beatam ſibi, nulliſque ſæculis perituram vi- E tam ſunt aſſequuti. Sub hoc rerum ſtatu Valentius filias ſuas in primarias familias deſpondit. fit ad turrim concurſus. pater generis latera ſtipatus, quod ſibi, natiſque fauſtum, ac felix precatur, ſe eas nobiliſſimis adoleſcentibus in vxores dediſſe nunciat. At illæ, quibus pridem vnus virginitatis amor pectoribus inſederat, fauſtum illud, ac felix abominatæ, paucis parentem, & ſponſos docent, Chriſto multò ante deſponſatas nullo mortalium vinculo poſſe amplius alligari.

Anno Domini 66.

gari.

gari. præſentibus ad ea conſternatis, pater in tantum iræ exarſit, vt A
gladium illicò in filias ſtringeret; ſed generi illum furorem detinuere, donec puellæ extra tumultum elapſæ ad patruum Valentianum perueniunt, à quò peramanter ſuſceptæ, in occultiſſima ædium parte vnà cum ſuis ſeponuntur. commodùm exierat Valentianus de his omnibus Hermagoram certiorem facturus, quando pater cum amicorum, & ſeruorum turba ſuperuenit. perquirenti vbi lateant, & domum vniuerſam diligentius perſcrutanti ſeruus indicium detu- B
lit; quare non filias tantum, ſed neptes etiam tanquam erroris ſocias arreptas ad ſe iubet deportari. ibi nullo ſaniori admiſſo conſilio, cunctas ad Prætorem defert: & vt in eas lege contra Chriſtianos agat ſummoperè expoſcit. Rapiuntur virgines ad tribunal, & quæ vix infra domeſticos parietes hominis aſpectum admiſerant, nunc præſenti populo Chriſtiani nominis reæ, magni veluti alicuius ſceleris cauſam coguntur dicere. placidè Sebaſtus primò, generis præſtantiam, ætatem, formam laudare: nihil his indignius, quàm crucifixi C
hominis delirijs, impietatibus immiſceri; Ioue interim Opt. M. & Romani Imperij vindicibus Dijs præteritis, aut neglectis: his vt cultum exhibeant hortari, atque etiam precari; ſi faciant, multa, eaque præclara polliceri; factorum impunitatem, nuptias clariſſimas offerre, quales ipſæ votis ſciant concipere. detrectantibus compedes, verbera, neces parata. eorum optionem penes illas eſſe: quid velint eligant: mox ab eo loco non ſine ingenti aut præmio, aut pœna diſceſſuræ. Sed illæ breuiter, vnum Chriſtum Deum profiteri. ab eo D
nullis ſe artibus poſſe abduci certò ſciat. vitam prius, quam ſemel conceptam veritatem deſerturas. Tunc patientia rupta toruus *ille*, ac ferox exclamat. Agite, videamus, an facta ferocioribus verbis reſpondeant. I, lictor, expedi faſces, & nudas ad ſatietatem virgis cæde. amouere vultum honeſtiores. & populus ad tam immane ſpectaculum infremuit. Vnæ virgines veluti ab omni doloris ſenſu abalienatæ importunam illam feritatem rident. & inter verbera poſitæ iucundiſſimo carmine verum ſuarum nuptiarum epithalamium lu- E
dunt. tunc ille pedibus iubet vincula inijci, & inuerſas trabe ſuſpendi. ibi ictus repetiti; & ora malleis contuſa, donec virginei cruoris riuuli latè curiam inundarent. ſic extremam propemodum agentes animam publico carcere cuſtodiendas tradit. Quæ ſub eam noctem illìc geſta ſunt nemo eſt qui referat. ſcilicet maiora fuere, quàm hominum oculis perſtringi, aut mentibus concipi potuerint. poſtride

Præ-

A Prætor ad ſe adductas ſuſpicere,faciem,humeros contemplari. nullus in corpore liuor, nullæ verberum notæ. Nempe, inquit,tandem Belenus ſuas in vos exercuit artes: ſiue veſtra ille ætate, ſiue parentis optimi pietate motus. quodcunque illud fuerit, vos diuinum munus ne ſpernite: & cum nullam poſſitis gratiam referre, generoſa ſaltem gratiarum actione beneficij magnitudinem agnoſcite. tunc illæ: abſit ò Sebaſte, vt quod à Chriſto acceptum ferimus Beleno imputemus.
B conferat ille, ſi qua habet medicamenta, ad amentiam veſtram compeſcendam; qua dum in Cacodæmonum cultus perciti ruitis, æternam rebus veſtris perniciem comparatis. iam facto, refert Prætor, experiemur, quis noſtrum maiori inſania laboret. Et illico ſuſpenſas Equuleo, admotis facibus iubet torreri. quibus dum Virginum latera incenduntur, illæ nihilo mœſtiores Chriſto laudibus plaudunt, ac veluti ſi de alieno corio res ageretur, inter triſtes tormentorum ſonitus de futura beatitudine verba faciunt. Magis irritatur Seba-
C ſtus, & ad atrociora conuerſus mammas tum primum turgentes Virginibus præcipit amputari. & ſic tot modis miſerè dilaceratas, nudasque per Ciuitatem traducendas miniſtris committit. Dum illæ rubore præſentis ignominiæ ingemiſcunt, & ſupplices ad Cælum manus tendunt, vt hoc vnum iudici iniquiſſimo non liceret deprecatæ: protinus excellenti forma iuuenis, maiorque humana ſpecie viſus, qui precioſis veſtium voluminibus explicatis, ſingulas regali propemodum inſtruit cultu. tunc plagæ obductæ & vulnerum cicatrices
D deletæ, additusque decor vultibus immortalis; vt in quamcunque partem oculos verterent, ſtupore non minùs, quàm religione attonitos homines in ſui admirationem traherent. Turba fauet miraculo, & alacri clamore euntes comitata, non iam vt reos ad pœnam, ſed vt triumphantes ad gloriam per Vrbem deducit. Poſtquam hæc vt acta ſunt Sebaſto fuerunt nunciata; & ipſe præſens inſolitum oculorum ſplendorem ſuſtinere non eſt auſus, capitali tandem damnatas ſententia Valentio permittit, vt in eas more patrio animaduertat.
E Vniuerſæ is fuerat tragœdiæ ſpectator, nec ferum ingenium hucvſque aut tormenta demulcere, aut portenta potuerunt infringere. Sed vt pœnæ deſtinatas agnouit, vltrò ſe carnificem profeſſus, vt erant, vinculis conſtrictas in turrim abripit; & ſtricto gladio incumbens ſingulis ceruicem ſecat; corpora de feneſtra in Natiſſam præcipitat, quò inhumata diutius, & aquis iactata Chriſtiani nominis hoſtibus oſtentui forent. ſed non tulere Superi impietatem, & violati Numinis *Anno Domini 67. III. non. Septemb.*

N pœnas

pœnas expoſcentes acri in nefarium vindicta concitantur. igitur A
continuò Cælum miſceri, terra motu quati, & tempeſtates, & grandines inſequi: & cum grandinibus immiſta fulmina volitare. quibus turris petita miſerabili incendio in cineres abijt, & vnà Valentius, & qui cum eo erant momento temporis abſumpti periere. Sed frater Valentianus, & Hermagoras ſucceſſu mœſti, nocte, quæ ſequuta eſt ſacra pignora de flumine expiſcaturi ad portam Valentianam conueniunt. Nec mora, nauis multo lumine interfulgens in qua Sanctarum Virginum corpora conſpicua ſecundo fluminis curſu ad ripam appulit. Vectores aderant duo ore, & cultu inſignes, qui ad Hermagoram conuerſi, vt ſacrum ſuſcipiat theſaurum admonent; nec plura loquuti in auras receſſere. Sed illi oblatis muneribus læti, ſpolia omni auro præferenda de nauicula legunt, & ad domum Valentiani deportata marmoreo ibi condunt ſepulchro. Mox, ara dicata, domus efficitur templum; quod primum Chriſtiani intra mœnia Ciuitatis tenuere. Huiuſmodi exitus eam virtutem habuit; quam dum ſtupet Sebaſtus, & Valentij caſu attonitus aliquem furori contra Chriſtianos concepto modum imponit, ſpatium præbuit Hermagoræ, quo labentem Eccleſiæ ſtatum ſuſtentaret, & ad futuras calamitates impenſiori ſtudio etiam firmare poſſet. quod ipſe præſtitit, nulla ad opus diligentia prætermiſſa; tanto verò populi fauore, vt iam de Idolorum cultu actum exiſtimares. ſiquidem ſub ijſdem diebus tria millia hominum capita ſalutaribus vndis abluta Chriſto nomen dedere. quorum exemplo vnus poſt alium continenter ad B. Antiſtitem aduolabant. Ex quo factum eſt, vt, primo ſuæ habitationis loco relicto, Patriarchalem B. Marci Sedem in Vrbem ad recens extructum templum transferret. quod ideò Eccleſiæ matrem poſtea populus appellauit. huius Sedis non memoria tantùm, ſed ſtructura etiam integra ad noſtra tempora peruenit, quam ebore interſectam ſe Gradi vidiſſe refert Candidus. nec mirum, cum inter cætera Epiſcopalis dignitatis ornamenta Sedes non in vltimo loco ponerentur; de quibus Antiſtites ſacra verba populo faciebant. vnde ille accepti memor beneficij primorum Epiſcoporum Sedes colere, & inter eximia Eccleſiarum decora habere cæpit. vt iam Romanos non pigeat inter tot Vrbis miracula B. Petri Sedem feſtis diebus proferre. Et Hieroſolymis Sedes Iacobi, Conſtantino Principe, intacta ſeruabatur. quod de altera quoque Sede Marci apud Alexandriam factum Euſebius eſt auctor. Igitur Hermagoras vnà cum Sede, Patriarchatus faſtigio in-

domo

Sedes Beati Marci adhuc integra ſeruatur.

Euſeb. Hiſt. Eccl. lib. 4. cap. 14.

A domo Valentiani conſtituto, maiori quàm vnquam ante factum eſt, animi ſiue ardore, ſiue impetu ad Chriſtum populares ſuos compellebat: vt breui tertiam Ciuitatis partem in ſententiam tractam ob omni Idolorum ſuperſtitione liberaret. Ea res cum à Sebaſto negligi videretur; magis impiorum Sacerdotum animos accendebat. nam honoribus templi, & ſacrificiorum quæſtibus aſſueti, tunc vtriſque ſe ſpoliari non obſcurè intelligebant. Et cum dolorem conceptum diutius *Anno Domini 68.*

B perferre nequirent, agmine facto in Prætorium tendunt. ibi diù, multumq; de Chriſtianorum iniurijs conqueſti, quibus perpetuum templis ſuis bellum indictum apparebat, vnam malorum cauſam in Hermagoram conferunt. hunc caput, & fontem ſcelerum accuſant, in quem niſi Prætor pro delicti ratione animaduertat, rem integram ſe ad Cæſarem delaturos; atque ab eo non de Chriſtianorum magis contumelia, quàm de miniſtrorum ignauia pœnas expoſcituros. Eo ſtimulo Sebaſtus accenſus, ſopitos in Chriſtum ſpiritus exſuſcitat. *Anno Domini 69.*

C & confeſtim vt Hermagoram ad ſe adducant imperat. nec imperium mora vileſcit. Continuò vir ætate, & moribus conſpicuus, manibus ad tergum reuinctis ante tribunal ſiſtitur. ingens Aquileienſium turba ſequebatur amore, & obſequio in paſtorem ſuum effuſa: & pro ipſo mortem parata oppetere: veluti ſi in eo capite non de Hermagoræ tantum vita, ſed de communi omnium ſalute, & fortunarum ſumma ageretur. Sed ille impauido ad Prætorem vultu, doctrinæ, & factorum ſuorum rationem reddens, Deum Optimum Maximum

D vnum eſſe commemorabat; qui vi, & bonitate ſibi ſoli ſimilis, cunctorum auctor, & parens extitit. ac proinde vni illi parentis, & auctoris, & Dei veri honores deferendi; abrogata in impuriſſimos homines adoratione; quales Ioues illi, & Martes, atque alij fuere, in quibus nihil æquè quàm ſcelera, & libidines ſuſcipias. Hæc quantum à Diuina Natura abſint neminem neſcire: qui ſub nomine Dei Sanctum quid, & purum, & ab omni labe alienum concipiunt. Huius ſe cultum per xx. annos profeſſum, nihil inauditum populis per-

E ſuaſiſſe; pietatem, caſtitatem, iuſtitiam tradidiſſe, peccatorum expiationem docuiſſe: quam vnus ille Deus in mundum inuexit, ad hoc Ieſu Chriſto Filio eius inter mortales delegato, vt morte ſua totius humani generis crimina luens, de futuræ vitæ beatitudine certa nobis relinqueret argumenta. Hæc cum ſumma, qua plurimum pollebat, grauitate peroraſſet Antiſtes, pauci in eo conſeſſu fuere, quos hominis ſapientia non commoueret. At Sebaſtus, hactenus

longis ambagibus; inquit, aures præbuimus. Ite famuli, præcipitem hunc rapite, & lento cruciatu confecto corpore, damnatam animam ad inferos dimittite. Dum illi iuſſæ inſtrumenta necis expediunt, & ferrum, & ignes parantur; verſis ad Cælum oculis Pontifex gratias Deo agebat, quòd in ea tempora incidiſſet, quibus ea ſibi pro Chriſti fide tuenda certamina forent ſubeunda. hæc in votis, in ore aſſiduè habuiſſe: præſentia tantùm abeſſe vt detrectet, quòd potius beneficij loco accepta referat. tantùm Diuina Numina precari, vt ſi qua populum Chriſtianum ſecundarum vſque ad eam diem rerum mutatio maneat, vniuerſam ſanguine ſuo expiatam anteuertat, & vnus capite reliquorum pœnam ſentiat, & ſuſtineat. Talia dicentem flagris adorti carnifices, innumeris plectunt verberibus. inde in Equuleum ire coactum ferro corpuſculum laniant, & ardentibus in plagas immiſſis laminis vſque ad viſcera torrent. cruor vndique manat, & nerui patent, denudata cute. iamque nihil erat niſi vulnus vnum: quando ille eo, quem primum induerat, vultu, imperterrito ſcilicet, & iucundo, ad Prætorem conuerſus; ecquid inſuper, inquit, condimenti habes, quo aſſatum palato ſuauiorem facias? ſiſamo aſperge, cinnamum, acetum adijce, antequam vltima operi cruſta accedat. Sed multitudo tribunali effuſa vltra ſe nequit continere. vnuſquiſque clamorem tollere, probra in Iudicem, in Deos ſuos iactare; nec manibus temperaturos apparebat, niſi continuò Hermagoram Equuleo dimiſſum Pontianus cuſtodiendum ſuſcepiſſet. Illi mœſti, ac veluti parente orbati lacrymis, & querelis Vrbem replent. facti atrocitatem nimiam, viri ſanctitatem infelicem deplorant, ſequentes mulierum cætus clamitant, eam ne bene factis conditionem, ea iuſtitiæ, ac pietati præmia deberi? in eam ſpem ſe liberos educare, vt ad vnius libidinem vita, & opibus priuentur? multaq; alia, quæ in muliebri dolore æger linguæ animus ſolet ſubijcere. quæ eò miſerabiliora videbantur, quò non in eo capite iram Principis extingui, ſed ab illo membra cætera inuaſuram præuiderant. quare non tam facinoris horrore, quàm futurorum diſcrimine attonitos ſtupor altus Ciues defixerat. & quò reliquos vel fama, vel opibus quis anteiret, ſe periculo magis propinquum intelligebat. Sed iam Hermagoram diuina reſpexerat miſeratio; quando Pontiano interiora carceris flammis collucere viſa ſunt. & gratulantium voces exauditæ ſcrupulum faciebant. quare clauſtris dimotis quid rerum eſſet inſpecturus carcerem intrat; & ſimul virum laudes Deo ſoluentem in-

ſpi-

A ſpicit. cui præter ſanitatem, & priſtinum virium robur, auguſtior aſpectus, & lumen acceſſerat diuinum. quare ad pedes procumbens, vt in Chriſtianorum numerum permittat eſſe hominem tunc primum Chriſti potentiam agnoſcentem deprecatur. Hermagoras benignè alloquutum ſacris imbuit myſterijs. inde iubet, vt ieiunio, & precibus diuinum Numen placet; quibus peractis ſalutaribus vndis aſpergit. Lætus ille beneficio, & ad conceptum pectore ardorem diutius
B reticendum impotens, publicis Aquileiæ locis ſe Chriſtianum profiteri. miracula viſa exponere. iniuſtè virum ſanctiſſimum contumelia affici. Quæ populari fauore excepta iratos animos magis in Sebaſtum acuebant. igitur ad carcerem plebs ruere, armis, & Imperio, quando verba non ſuccederēt, Patriarcham in libertatem vindicatura. quos alloquio mitigabat Hermagoras, & aſſiduè de futura beatitudine differens ab omni vindictæ ſenſu alienabat. Nam hæc, ad quam vos ſollicito, dicebat ille, vera eſt vita, quam non niſi per ſumma di-
C ſcrimina obtinendam Deus propoſuit. vt iam nullo meliori argumento ad eam me properare vobis perſuaſum exiſtimem, quàm ſi minimam huius ergaſtuli curam habens, tormenta, & mortis genera illa crudelia, quæ Tyrannus oſtentat, pro Chriſti fide retinenda deſpexero. Eam conſtantiam dum Chriſtiani æquè & Idolatræ admirantur, magnus horum numerus Chriſtum amplectitur; quos ipſe, & Fortunatus poſt aliquot dies baptiſmo initiat. in his clarum Gregorij nomen. hic genere, & diuitijs inter Aquileienſes facilè princeps fi-
D lium habuit dæmoniacis prȩſtigijs vexatum, quem fruſtra, humanis, diuiniſq; tentatis remedijs, ad ſanitatem reuocare hucuſque conatus erat. igitur ea, quæ Hermagoræ acciderant, ſecum reputans, & aliquid ſupra naturæ vires in homine ſuſpicatus, quem nec ferrum, nec ignis aliquo affecerant nocumento, ad eum accedit. infortunium filij, familiæ calamitatem exponere, multis lacrymis remedium exorare. in eo ſuam, filijq; ſalutem pendere. Ille iuſſos, in Chriſtum ſpes omnes ponere, vbi ſacra doctrina vtrunque ſatis exercuit, ad baptiſ-
E mum admittit; & ſimul Dæmonis imperio iuuenem liberat. quod factum nobiliſſimos quoſque Hermagoræ addixit; vt nec Matronæ ab eius colloquio ſe abſtinerent. inter has Alexandrina illuſtris fœmina de adempto oculorum vſu conqueſtum veniens, vnà cum externo lumine, internum mentis ſplendorem impetrauit; & non multo poſt à Fortunato baptizatur. Hæc ad Sebaſtum Sacrificuli ſui quotidie deferebant. Sed ille populares impetus veritus ad tutiora confugerat

Alexandrina Aquil. à B. Hermagora lumen recipit.

con-

conſilia. placet vindictam in aliud tempus differre. interim ne tacen- A
do vires feciſſe ſeditioni videretur, Fortunatum iubet comprehendi, & vinculis adſtrictum vnà cum Hermagora adſeruari. illi carceris otio bene vſi, Chriſti familiam nouis auctam pignoribus perpetuò fouent; doctrina, & miraculis alunt; & ſuorum exemplo ad omnes caſus inſtruunt. noctu etiam aliquando extra cuſtodiam egreſſi ſunt; vt Eccleſiæ ſuæ neceſſitatibus præſentes inſeruirent. quod præcipuè in baptiſmo Gregorij ferunt accidiſſe; quem intra proprias ædes B
Hermagoras cum vniuerſa familia lauacro expiauit: adeò nihil erat quod captiuis Pontianus non indulgeret; vt per eos ſtetiſſe certum ſit, quominus proximum necis periculum effugerint. quæ res in primis Hermagoræ auctoritatem faciebat ſingularem; vt iam de carcere, veluti de libero quodam loco quotidie ad populum conciones haberet. Nec Sebaſto ad multitudinem arcendam ſatis animorum fuerat. contra Sacerdotes ira torqueri; & ſecum die, nocteque de fortuna ſua, de Idolorum cultu ſublato conqueri. ſtat ſententia hominem C
perdere antequam cuncta peruertat. nihil ſe ipſos, nihil Sebaſti ſecuritatem facere. lubet in peſſum cuncta dare, modo ea ruina Hermagoram etiam attingat. Quare vt erant cultris, & ſecuribus inſtructi, quibus in ſacrificijs vti conſueuerant, vno impetu ad Sebaſtum pergunt. & iam non cunctanter, aut precibus agunt. tollat quam primum de medio Magum, & Ciuitatem ſuperſtitione liberet, vel ſe neglectis Numinibus primam actutum victimam ipſorum manibus caſurum credat. Res improuiſa horrorem incutit. & obiecta religio D
omnem cunctationem vicit. igitur recedentibus ſacerdotibus, ipſe intempeſta nocte in carcerem lictoribus miſſis, vtrunque capite plectit. ea laborum requies ſanctiſſimis viris. quos in hunc modum humanarum rerum curis defunctos ſummo Aquileienſes honore ſunt proſequuti. illud futurum ſibi perſuaſi, vt qui dum viuerent pro eorum ſalute acerbiſſima pati non recuſauerint, nunc cælo redditi, ardentiori inde ſtudio in Eccleſiæ ſuæ commoda quam promptiſſimè ferantur. Hinc Patroni Prouinciæ ab omnibus, & dicti, & crediti. E
& aræ magnificæ illis inſtructæ. dies verò, qua occubuerunt inter ſacras adſcripta; quam ætas præſens ſolemni cultu quotannis celebrat, & veneratur. indicto inſuper pridie eius diei ieiunio, ex Prouincialis Synodi decreto, quam Vtini proximè habuit Franciſcus Barbarus Patriarcha. Cadauera Pontianus ſuſtulit. & Alexandrina ingenti bonorum omnium lacrymis, & plangore comitantibus in proximo agel-

Fortunatus Diaconus à Sebaſto iuſſus comprehendi.

SS. Hermagoras, & Fortunatus Foro-Iulienſium Tutelares.

A agello honorificè ſepelienda curauit. Nunc Aquileiæ nobiliſſimo ſacrario cuſtodiuntur vnà cum oſſibus Sanctarum Virginum Dorotheæ, Teclæ, Euphemiæ, & Eraſmæ, & aliorum plurimorum, qui pro Chriſto vltimam paſſi ſunt neceſſitatem. quo theſauro felix adhuc, & fortunata Ciuitas reliquas temporis iniurias minus perhorreſcit. Veneti à principio Hermagoram Imperij ſui tutelare Numen habuere, accepto à Gradenſi Epiſcopo vexillo Diui effigie claro, quo
B proſperè ad bella diutius vſi ſunt; donec Marci corpore ex Ægypto ad eos delato Magiſtrum Diſcipulo præferre non dubitarunt. Neque hìc prætermittam ſacrificia, quibus ſolemniter pro infantium ſalute inſtitutis, ab omni Dæmonum vexatione regionem liberatam credimus. quod Hermagoræ meritis Prouincialium conſenſus pridem imputauit. Huius Elogium in Patriarchali Vtinenſi Palatio tale eſt.

S. HERMAGORAS AQVILEIENSIS A S. MARCO
C ALEXANDRIAM ITVRO DVCTVS ROMAM
A S. PETRO PRINCIPE APOSTOLORVM ANTISTES
AQVILEIENSIS CONSECRATVS,
VELAMINE SACRO, ET PASTORALI BACVLO INSIGNITVS,
ATQVE ITALIÆ FACTVS PROTOEPISCOPVS,
MISSIS TICINVM SS. SIRO, ET INVENTIO
D AQVILEIENSIBVS DISCIPVLIS.
ET POST TICINI EPISCOPIS AD FIDEM
IN INSVBRIA PRÆDICANDAM,
COHORTE SS. MARTYRVM, CONFESSORVM,
ATQVE VIRGINVM,
TVM INSVBRIVM, TVM AQVILEIENSIVM,
PRÆEVNTE, COMITANTE, ET PROSEQVENTE,
E MIRACVLIS CLARISSIMVS,
VNA' CVM FORTVNATO AQVILEIENSI DIACONO
GLORIOSISSIMO MARTYRIO TRIVMPHAVIT.

Sexti Libri finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Septimus.

Anno Domini 69.

TEmpora, quæ deinceps Aquileienſibus, & reliquis Fori-Iulij habitatoribus vſque ad Maximinum Imperatorem conſequuta ſunt, quantò minus aut ſcriptorũ ſtylo pertractata, aut factorum recordatione illuſtria apud poſteros emicuere, tantò ab omni fortuna & varietate, & acerbitate aliena magis, otij plus, & commodi ſecum attuliſſe quam veriſſimè exiſtimamus. Namque non Italia tantùm, ſed vniuerſo fermè terrarum Orbe ad vnius moderationem confirmato, nulla in pòſterum pericula eſſe potuerunt, quæ Imperij Prouincias diutius, aut inſolentius diuexarent: niſi forſitan de Principatu diſſidentes Romani, ſe ipſos aliquando perditum iſſent: vel circa fines tumultuantibus Barbaris, fama magis, quam ferro externorum iniurias hauſiſſent. Hoc verò non ſine Diuini Numinis prouidentia factum quis dixerit; vt ab omni armorum ſtrepitu vacui mortales, poſt ſummos & corporum, & fortunarum ſuarum exantlatos labores, enixius inde, ac facilius quidem ad mentem exornandam ſtudia quiſque ſua conferre, & ingenium exercere non dubitârit. Quod cum ſuperioribus

tem-

A temporibus ſæpè vſu venerit, quibus parta pace, bonæ artis in precio haberi, & coli cæptæ ſunt; in hoc tamen ſæculo altiori quodam modo, & munere planè diuino homines in ſapientiam incitati ab vltimo illo benè, beatèque viuendi ſcopo vix vnquam, at ne vix quidem aberrare potuerunt. illud verò his eueniſſe præcipuè certum eſt, qui ad Chriſti doctrinam amplectendam conuerſi, ſpes omnes, cogitationesq; ſuas in illam primi contulerunt: qua, dum ignorantiæ ca-
B liginem detergunt, & nouæ Philoſophiæ fontibus impurum antiquorum cœnum abluunt, pulcherrimam beatitudinis ſpeciem, atque ipſam rerum veritatem nullis ambagibus abditam, non coloribus, non fuco depictam, ſed qualis eſſe, & quanta ſolet, quando Diuorum mentibus ſe ſpectandam præbet, ſoli omnium inſpexere diutius, & feliciſſimè ſunt contemplati. Senſit Orbis felicitatem ſuam; & tunc primum Saturni tempora cæpit contemnere. ibi iuſtitia, & religio lapſæ cælo mortalibus apparuere. libertas verò, quæ vſque ad hanc
C diem iniquo ſub iugo preſſa hoſti omnium acerbiſſimo manus dederat, ruptis iam tandem catenis, liberum humanum genus ſalutat. tunc diuinationes periere, & ſi qua populos illudebant, oracula ſiluere vniuerſa. non Tripos in Delpho, non Dodonea quercus in precio habita. Triphonius ad Thebas, & Apollo Tyrxeus in Licia cecidit. Sic Nilo ſuo Serapis, & Ammon arenis delituere. eam amiſſi Imperij confeſſionem perpetuo in poſterum ſilentio Dijs illis ſuppoſititijs exprimentibus. Sub eo otio priuatim, publicèque Aquileiæ
D Chriſti cultus auctus mirum in modum adoleuit. Tantum verò abfuit, vt Hermagoræ excidio quicquam ille de priſtino decore immutauerit, vt potius nouum in dies ſplendorem accepiſſe, & ex Paſtoris morte immortales fidelium Eccleſia ſpiritus aſſumpſiſſe viſa ſit. quibus non clanculum, vt ante, aut per vices, ſed palàm deinceps, atque in lucem prodiens, Prætoribus idolatris bellum auſa indicere pulcherrimam omnium victoriam conſequuta eſt. cui rei adiumenti plurimum dedit mors Principis improuiſa. nam eo è terris ſublato,
E vnà leges ab ipſo latæ antiquantur. in his aduerſus Chriſtianos decreta abolita; noua reſtituta, quibus vſque ad vltimos Domitiani annos, nullo reclamante, recens per Romanas Prouincias religio ſeri, & dilatari permiſſa.

Quo tempore Hilarius Aquileienſem Patriarchatum adeptus nihil, quod ad illum exornandum pertineret, prætermiſiſſe viſus eſt. Nam lingua, & moribus illuſtris cuncta facilè perſuadebat, & mira- *Hilarius Patriar. Aql. 3. Anno Domini 70.*

O culis

culis editis præclariſſimis, hominum mentes ad veritatem retrahe- A bat. vt iam nouo hoc, & ſalutari Aquileienſibus affulgente lumine, facilius populi Hermagoræ deſiderium tolerarent. Initio eius Pontificatus ciuilibus Prouincia motibus concuſſa non mediocriter exhorruit, & parùm ab periculo abfuit; ſiquidem Vitellianorum armis primùm tentata latè belli facem reliquæ Italiæ prætulit: qua quid quid Padum inter, Alpesq; Vrbium, & camporum iacet, longiori poſtea deflagrauit incendio. Mox Antonio, & Varo cuncta circa B Aquileiam occupantibus, iterum in diſcrimen adducitur. Sed facili negotio Vitellio ſuperato, & ad Flauium Veſpaſianum fortuna rerum ſumma inclinante, priſtinæ reſtituitur tranquillitati. Dùm interim Tito Principis filio oppugnatore debitas ab Hebræis impietatis, & perfidiæ pœnas diuina exigit vindicta. qua factum eſt, vt poſt innumeras gentis clades, & infanda populorum funera, Vrbis vnius excidio antiquiſſimum eorum imperium oppreſſum, atque à ſtirpe penitus euulſum corruerit vniuerſum. Veſpaſianum Titus hic ipſe C excepit, orbis amor, & humani generis delitiæ ob ſingularem humanitatem dictus. Tito Domitianus ſucceſſit, quantum initio paternæ virtutis, aut fraternarum laudum æmulator egregius, tantùm nouiſſimis temporibus Caio, aut Neroni proximior, ibi alteram in Chriſtianos procellam excitat homo impuriſſimus, tanta animi acerbitate, aut perfidia, vt non generi ſuo pepercerit. ſiquidem Flauium Clementem Conſulem patruelem ſuum, & eius vxorem, & filiam, Flauias Domicillas, cum nihil aliud haberet, quo illos perderet, quia D Chriſtiani erant, per ſummos cruciatus vita, & bonis ſpoliauit. inter hæc Beronio Aquileiæ Præfecto Hilarius impietatis defertur, & cum Hilario plures Chriſtiani nominis accuſantur. Ille vinculis conſtrictos ad ſe iubet adduci, & verbis non melius, quàm factis de conſtantia martyrum periculum facit: ſed demum vbi fortia virorum pectora nullis tormentis labi, aut ſupplicijs loco moueri intelligit, inter eos eminentiſſimum quemque de medio tollendum exiſtimat, vt multitudinem exemplo coerceret. itaque Hilarius ſecure percutitur; & E vna Tatianus eius Diaconus interficitur. eandem ſortem ſubiere Dionyſius Largus, & Smeragdus, illuſtria apud Aquileienſes nomina. Mox felici huiuſcemodi vitæ exitu illuſtriora apud poſteros futura. Die hæc acta ſunt xv. ante calend. Aprilis, quam anniuerſario cultu Prouincia celebrauit. anno verò, ſi coniecturis non decipimur, nonageſimo ſexto, aut ſeptimo poſt natum Chriſtum, qui fuit vigeſi-

Anno Domini 96.

mus

A mus ſeptimus Patriarchatus Hilarij. Quod, ſi quid aliud, antiqua certè Hilarij acta nobis demonſtrant, quæ Antiſtitem mortem narrant oppetijſſe Domitiano Principe. hoc verò non niſi poſt annum ſalutis noſtræ nonageſimum eueniſſe certum eſt; quo tempore Imperator in Chriſtianos cæpit furere. ſed cum ſenſim à principio id ab illo fieret, ſub exitum vitæ quàm maximis potuit viribus in eorum perniciem debacchatus eſt, vt non iniuria in nonageſimum ſextum, ac forB taſſis etiam in ſequentem Præſulis caſus veniat reponendus. Adde primarium in ſua Eccleſia virum, ex cuius vita reliquorum ſalus non obſcurè pendebat fermè vniuerſa, debuiſſe primos illos irarum impetus declinare, & ſecretioribus locis ſæuientem Tyrannorum rabiem eludere. quod Petrus ante ipſum, & reliqui Pontifices Romani tunc faciebant, quibus cauernæ, & montium receſſus tutiſſima contra illam C peſtem effugia fuere. Atque hæc non tantùm ad illuſtranda Hilarij tempora dicta velim, quàm vt annorum ſeriem apud Hiſtoricos veteres, ſed in chronico potiſſimum Patriarchali paſſim recepto, tanquam fallaciſſimam arguam: quod ſi ſequamur, manifeſtis deprehenſi erroribus citas pœnitentiæ pœnas dabimus. cuius rei nobis argumento ſit, quod Hilarium decimo ſui Pontificatus anno Cælo redditum chronicon affirmat. hoc ſi demus, iam non in Domitiani tempora, ſed in octauum Fl. Veſpaſiani annum, vt Antiſtitis fatum collocemus neceſſarium erit. idem error irrepſit in recenſendis reliquorum Patriarcharum temporibus ſaltem vſque ad Aquileiæ excidium; quoD rum omnium annos ſi ſummatim colligas, vix tertiam partem æui attingent, quo res Aquileienſium integræ perdurarunt. Quare operæ precium facturum exiſtimaui, ſi probabilioribus veritatem aſſequutus coniecturis rem aliter, quam chronicon refert, in poſterum compoſuero. ſic præclarè futurum mihi perſuadens, vt factorum illa narratio, quæ inani verborum ſtrepitu legentium animos hucvſque defatigauit, ſuis mox diſtincta ſpacijs, & proprijs illuſtrata temporibus, ſimul cum ſplendore certiorem apud poſteros fidem accipiat, E & auctoritatem. Hæc de Hilario in Patriarchali Palatio Vtini leguntur.

S. HILARIVS EXEMPLO SVI MARTYRII FECIT,
VT IN SÆVISSIMA IMPP. PERSEQVENTIVM
TEMPESTATE
AQVILEIENSIS ECCLESIÆ CHRISTIANI
IN MARTYRIO VERAM TRANQVILLITATEM
NANCISCERENTVR.

Corpus Antiſtitis, & ſociorum in maiori Aquileienſi Eccleſia ſumma A veneratione cuſtodiuntur.

Anno Domini 97. Grifogonus Patriarcha Aquil. IV.

Hilario Griſogonus ſuffectus eſt, Græcus genere, vt ex nomine facilè deprehenditur; quod etiam in ſequentibus tribus licet obſeruare, Theodoro, Criſocoma, & Agapeto, quibus ob præſtantem animorum virtutem ſummam Eccleſiæ credere non ſunt veriti Aquileienſes. idem per ea tempora facientibus Romanis, quibus Anacletus Athenienſis tunc impoſitus, ſummum Pontificatum egregiè tutatus eſt. eius viri exemplum ſequutus Griſogonus in cuſtodiendo B grege ſibi commiſſo diligentiam ſuam deſiderare non eſt paſſus. Hoc vt commodius abſolueret Diuina effecit Prouidentia, Cocceio Nerua terrarum Domino conſtituto; mitis ingenij viro, & à cædibus abhorrenti; in Chriſtianos verò deditiſſimo; quibus parcendum omninò duxit; ſi Dionis verba alium fortaſſe ſenſum non habent. ſunt verò. *Cæterum Nerua omnes, qui impietatis in Deos rei fuerunt, abſolui voluit, & exules in patriam reduxit.* & paulò infra. *Neminem quoque im-* C *pietatis, aut ritus Iudaici accuſari permiſit.* Ab hoc multum diſtans Traianus grauia multa, & atrocia in fidelium nomen admiſit, & Remp. Chriſtianam plurimum, eo Principe, laboraſſe veterum ſcripta teſtantur. Sed quàm inani hæc omnia conatu mouerent Imperatores, vnus declarat Plinius Nepos tunc Proconſulari poteſtate in Bithiniam profectus. huius ad Traianum extant epiſtolæ, quibus Ciuitates Chriſtianis cultoribus repletas queritur, templa verò adeò ab omni hominum frequentia deſolata, vt vix emptor victimis reperire- D tur. Adeò vbique victus Deorum inanium cultus, noua creſcente religione, loco pellebatur. Tantùm quod in illa ætate doleamus illud ſupereſt, quòd plura tunc Sanctorum Virorum egregiè pro Chriſto facta, paſſavè, non temporum iniuria magis, quàm Imperatorum perfidia perierint. in his nulli dubium, quod res Aquileienſium meliores intercidere; & proinde de priſcis iſtis Patriarchis tenuis admodum memoria ad nos peruenit. De Griſogoni verò factis, aut obitu nullam prorſus habemus: an ille fulmine Principis ictus corruerit, E ſiue naturali fato vitæ conceſſerit. vtcunque illud fuerit, eum Cælo redditum meritò credimus, & laborum ſuorum præmia illa recepiſſe, quæ famæ iacturam omnem facilè rependant. Annos xx. diuinis præfuiſſe rebus ſuſpicamur. Cui in Aula Patriarchali huiuſmodi dedit Elogium Franciſcus Barbarus.

Anno Domini 99.

Dio in Nerua.

Anno Domini 100.

GRI-

A GRISOGONVS GREGEM AQVILEIENSEM,
FVRENTE TYRANNORVM RABIE
PERTERRITVM
PASTORALIS CVRÆ SOLICITO STVDIO
INTRA DOMINICVM OVILE CONTINVIT.

B

Griſogoni locum Theodorus ſuſcepit ſanctiſſimus Præſul. Multis hunc vexatum periculis, & indigna plura ab Chriſtiani nominis hoſtibus tuliſſe Imperatorum ingenia nobis ſunt argumento; quorum ætate ille Aquileienſem Eccleſiam rexit; Traiani, & Adriani. truculentus vterque in Chriſtum, ſed intolerabilior adhuc Adrianus nihil omninò prætermiſit, quod ad eius cultum delendum crederet pertinere. Magna vtrique certamina cum Barbaris: quibus non citra
C ſanguinis, & laboris plurimum finem poſuere. Verùm Adriano omnium difficillimum cum Hebræis bellum exoritur, quos poſt clades plures hinc inde datas, & acceptas domuit tandem; & vſque ad internecionem fermè redegit. Vrbem verò Hieroſolymam ab ipſo iterum ædificatam nouis repleuit habitatoribus, & de ſuo nomine Æliam voluit appellari, porrò in eius porta ingentis magnitudinis porcum ſculpendum curauit, quo inciſæ beſtiæ ſymbolo oblato, ſcirent Iudæi, ſe perpetuò patria cărituros. Ab eo die res eorum fractæ
D penitus corruere. Chriſtianorum contra meliores fieri. Imperatorum vires, fortunamq; ipſam longè ſuperare. Siquidem Athenis agenti Adriano Quadratus illius Vrbis Epiſcopus, nobili coram habita oratione, & apologetico inſuper libello pro Eccleſia edito, conceptum in Chriſtianos furorem vnus iam cæperat extinguere. vt ſi qui in poſterum morte ſunt affecti, hoc non Imperatoris iuſſu factum fuerit: ſed miniſtrorum calumnijs, & aſtu, quo nouis confictis criminibus, aut in deterius antiqua Romanorum iura trahentibus, plures perde-
E re non deſierunt; quod ſacræ paſſim demonſtrant Hiſtoriæ: quibus non ſub vltimis Adriani temporibus tantùm, ſed ſub Antoninis etiam mitiſſimis Principibus ſanctorum martyrum certamina paſſim deſcribuntur. in his Theodori Patriarchæ caſus non poſtremus, qui poſt multos domi, foriſque pro Aquileienſium ſalute actos labores, imperante Antonino Pio, vt credimus, Præfecto verò Aquileiæ Agone, martyrij gloria illuſtris in Cælum receptus eſt. Corpus tenent Aquileien-

Theodorus Patriarcha Aquil. v.

leienſes. & quotannis Diuo ab vniuerſa Prouincia parentatur. Sedit annos XXXII. Eius effigies in ædibus Patriarchalibus ſequens habet Epigramma. A

S. THEODORVS MARTYRII TRIVMPHVM CHRISTIANÆ FIDEI CONSTANTISS. PRÆDICATIONE OBTINVIT.

Anno Domini 151. Criſocomas Patriarcha Aquil. VI.

Criſocomæ, qui ſequutus eſt, vt breuis Pontificatus, ita omninò obſcurus. Annum non exceſſiſſe Chronicon, & Patriarchalis inſcriptio aſſerit. quæ talis eſt. B

CRISOCOMAS CIRCVLO XII. MENSIVM, QVIBVS ANTISTES FVIT, MVLTORVM ANNORVM LONGA SPACIA PROFICIENDO PERFECIT. C

Anno Domini 153. Agapitus Patriar. Aquil. VII.

Iuſt. philoſ. & mart. in Dialogo cōtra Triph.

Poſt hunc Agapitus, cuius Pontificatus longiſſimus præcedentis breuitatem ſatis compenſauit. Statum hic nactus eſt Eccleſiæ tranquilliſſimum. de quo teſtem affero Iuſtinum philoſophum, qui Romæ per ea tempora præclarum ingenij ſpecimen præbebat. *At qui,* (inquit is) *ne vnum quidem eſt genus mortalium, ſiue Barbarorum, ſiue Græcorum, ſiue etiam aliorum omnium quocunque appellantur nomine, vel Amaxobiorum, vel Nomadum domo carentium, vel in tentorijs viuentium, & cum pecoribus vitam tolerantium, inter quos per nomen Crucifixi Ieſu ſupplicationes, & gratiarum actiones, patri fabricatori rerum omnium non fiant.* Et Tertullianum nunc prætercam, qui non longè ab hoc ſæculo vixit, & apud Imperatorem . . . . hæc de Chriſtianis auſus eſt diſſerere. *Externi ſumus, & veſtra omnia compleuimus, Vrbes, Inſulas, Caſtella, Municipia, Conciliabula, Caſtra ipſa, Tribus, Decurias, Palatium, Senatum, Forum. ſola vobis reliquimus Templa.* Vberrimæ huius meſſis ſatorem, ſartoremq́; egregium Agapetum, vt credimus, multa ſunt, quæ nobis perſuadent. Pax Eccleſiæ reddita, Auguſtorum tolerantia; ſed B. Pij Pontificis Maximi ſanctitas in primis, & eruditio ſingularis: hic Aquileiæ honeſto loco natus, Petri Sedem tunc tenebat. ab eo verò loco veluti de ſublimi quadam ſpecula interfulgens, latè veritatis viam reliquis Eccleſijs demonſtrabat, vt veriſimile ſit, non vulgares illum benè agendi ſtimulos in Agapetum præcipuè contuliſſe; quibus vir ſuapte natura feruidus promptiorem D E

S. Pius Aquileienſis Sūmus Pontif. *Anno Domini* 158.

in

A in dies de Aquileia curam & ſuſciperet, & exerceret. Porrò de Pio cum multa ſuperſint ab ipſo literis tradita, ex his aliqua iuuet referre, ne hanc ſaltem partem ſicco penitus pede emenſi, Aquileienſium gloriæ, quæ maxima cum Pio ſemper floruit, parùm proſpexiſſe videamur. Huius Pontificis curarum prima in Eccleſia fuere, diem, ſtatum, formamq; celebrandæ Paſchæ definire. quo iudaizantes populos ad B. Petri normam traduceret. Siquidem paſſim ea irrepſerat
B conſuetudo, vt quartadecima Lunæ eius diei ſolemnia vulgo agerentur. quod ab Aſiaticis obſeruatum reliquis Europæis, & Africanis errandi occaſionem præbuit. Igitur Pius, ne altercantium ſtudio Apoſtolorum placita aliquo modo conuellerentur, Dominicum diem Paſchati adiudicauit, &, vt à fidelibus obſeruaretur in poſterum decreto ad id edito ſanciuit. quod diuino admonente, atque etiam impellente Numine ab eo factum eſſe teſtatum reliquit Hermes, ſiue Hermas Pontificis frater: edito per eos dies libro ſub titulo Paſtoris,
C in quo ſe ab Angelo paſtoris formam vultu, & corporis cultu exprimente, admonitum refert Superûm cordi eſſe, vt Chriſtiani non niſi die octauo annuam reſurrectionis memoriam colerent. Huius Hermæ meminit Tertullianus in hæc verba. *Tertull. cõt. Marc. lib. 3. carm.*

Poſt hunc deinde Pium: Hermas cui germine frater
Angelicus Paſtor, quia tradita verba loquutus.

Non poſtremæ fuit auctoritatis hic liber apud antiquos Theologos Athanaſium, Euſebium, Hieronymum, & horum ſimiles, & legi in *Athan. de Incar. V. Euſ 3. hiſt. Eccl. 3.*
D Eccleſijs ſuis multi voluerunt, quamquam inde auctoritatem ad fidem confirmandam accipere ſuperſederint omnes, vt rectè admonet Ruffinus Aquileienſis. Pij Pontificis quatuor ſuperſunt Epiſtolæ, quæ quantum ab inani hoc noſtro, & turgido ſcribendi genere recedunt, tantùm Chriſtianæ magis proximæ ſimplicitati pulcherrimam naſcentis Eccleſiæ imaginem ob oculos proponunt, & vel ob hanc cauſam referendæ; ſed breuitati conſulentes duas tantùm dabimus, atque eas minus prolixas. vtraque eſt ad Iuſtum, qui apud Gallos *Hier. de Viris Illuſt. Ruff. in expoſ. Simb. Athan.*
E Vienneſi præfuit Eccleſiæ. prima ante initúm Pontificatum eſt huiuſmodi.

Pius Epiſcopus Romanus Fratri Iuſto Presbytero. Antequam Roma exiſſes ſoror noſtra Euprepia (ſi bene recordaris) titulum domus ſuæ pauperibus aßignauit; vbi nunc cum pauperibus noſtris commorantes miſſas agimus. De te autem ſuper beatè, poſt quàm ad Senatoriam Vrbem Viennenſem perrexiſti, quid factum ſit noſſe cupimus, & vt ſementem Euangelij ſparſeris

ris audire multum deſideramus. Presbyteri illi, qui ab Apoſtolis educati vſque ad nos peruenerunt, cum quibus ſimul verbum Fidei partiti ſumus, à Domino vocati in cubilibus æternis clauſi tenentur. Sanctus Timotheus, & Marcus per bonum certamen tranſierunt. Vide Frater, vt illos imiteris ſequendo, ne vinculis Mundi illigeris. Feſtina palmam perſeuerabilem cum Sanctis Apoſtolis tenere, quam per multas paſsiones Paulus ſuſcepit, & Petrus: cui Crux charitatem Chriſti tollere non potuit. Salutant te Soter, & Eleutherius digni Presbyteri. Saluta Fratres, qui tecum viuunt in Domino. Cherintus Primarcha Satanæ multos auertit à fide. Gratia Chriſti habitet in corde tuo. A B

Altera eundem Iuſtum Epiſcopum creatum alloquitur in hunc modum.

Pius Epiſcopus Romanus Fratri Iuſto Epiſcopo S. Attalus epiſtolas Martyrum portaturus ad nos venit, gaudium inæſtimabile faciens de triumpho eorum: qui dixit nobis, Sanctum Verum collegam noſtrum victorem de mundi Principe triumphaſſe. Tu verò apud Senatoriam Vrbem Viennenſem eius loco à fratribus conſtitutus. & habitu Epiſcoporum veſtitus, vide, vt miniſterium, quod accepiſti in Domino impleas. cura autem Sanctorum Martyrum corpora, ſicut membra Dei, quemadmodum curauerunt Apoſtoli Stephanum. Carceres Sanctorum viſita, ne aliquis tepeſcat in fide; Martyria Sancta Spiritu Sancto proba, vt perſeuerent in fide eis incitator inſiſte. Presbyteri, & Diaconi non vt maiorem, ſed vt miniſtrum Chriſti te obſeruent: Plebs vniuerſa ſanctitate tua protegatur. Fratres noſtri, quos per Attalum recognoſces, de Tyranni ſæuitia iam liberati requieſcunt in Domino. Presbyter Paſtor titulum condidit, & dignè in Domino obijt. Reuelatum mihi eſſe ſcias, collega beatiſsime, citius me finem huius vitæ eſſe facturum. Vnum flagitabo. in commune ſta, & mei ne obliuiſcaris. Salutat te Senatus pauper Chriſti apud Romam conſtitutus. Saluto omne Collegium fratrum, qui tecum ſunt in Domino. C D

Anno Domini 167. Atque hæc in epiſtolis, in quibus, vt cætera omittam, diuinationem illam futuri obitus quàm veriſſimè agnoſce. Siquidem anno, qui ad hæc ſequutus eſt, quarto verò M. Aurelij, & Q. Veri Impp. felici martyrij triumpho ad Superos euolauit. Porrò nomine titulorum, de quibus in vtraque fit mentio, templa martyrum nominibus dicata intelliguntur. quæ titulos, & memorias priſca Eccleſiæ conſuetudo appellare conſueuit; quo ab idolorum templis ſua diſtingueret. Nomen apud Romanos tenent, & in hanc diem Cardinalitiæ Eccleſiæ Tituli dicuntur. Extant huius Pontificis decreta plura, quæ E

à Gra-

A à Gratiano collecta, ſuiſque diſtincta locis, & argumentis appoſitè referuntur, ad quem Lectoris curioſitatem reijcimus.

Romanum Pontificatum poſt Pium tenuere Anicetus, Soterus, & Eleutherius; quos omnes Agapetus factorum ſuorum teſtes proximos habuit. Sed ætate Aniceti duos Imperatores intra muros Aquileiæ conſpexit, M. Aurelium, & L. Commodum: dùm contra Marcomanos ſigna moturi, illìc hibernarent. Hos Galenus iuſſus B ſubſequi, vt in Vrbe tamen relinqueretur benignitate Marci impetrauit. quo ille benè vſus otio, ad ſcribendos ſuos de Medicina Commentarios animum dedit. Sed breui Verum ab expeditione redeuntem Apoplexia de medio itinere ſuſtulit. Sunt qui dicant, hunc ad Concordiam coloniam, quæ Lemini adiacet, dùm lectica veheretur, mortem oppetijſſe. Marcus aduerſum Marcomanos ſolus bellum geſſit: ſatis aduerſa primùm fortuna, ſi Luciano credimus. Nam vano Pſeudamantis ille oraculo fiſus, poſtquam Leones duos in Da- C nubium immiſit, xx. ſuorum millia propemodum ferro abſumpta deſiderauit. Ea ſtrage vſque in Aquileiam eſt trepidatum; quæ eiuſdem impoſtoris fraude parùm abfuit quin in hoſtium poteſtatem veniret. Factum vti notum veluti digito demonſtraſſe contentus Lucianus in hæc verba concludit. *His ſimilia ſunt ea, quæ in Aquileia contigerunt, cum parùm abfuerit quin ea Vrbs caperetur.* Cæterum periculo defunctus Marcus Marcomanos ſubegit: atque ab his in Quados inuectus diuino certè beneficio ab imminenti nece eripitur. quod à D Mago Ægyptio Caſſius Dio, ab Chriſtiana Legione Xiphilinus acceptum refert. Cuius precibus factum eſt, vt Barbari fulmine, & ignibus abſumpti omnium præclariſſimam victoriam Romanis reliquerint. Sanè eius beneficij ergo Legio in poſterum fulminatrix appellata eſt. Et ita metu leuatus Imperator Aquileiam repetit: & inde triumphum in Vrbem duxit. Hoc fatis abſumpto, Commodus eius filius cępit terrarum orbi illudere, gladiator, mimus, auriga, adulter, & quidvis aliud potius quàm Imperator. De quo illud vnum E admiratione dignum, quòd cum ærumnis innumeris Romanum Imperium diutius vexauerit, nullum inter hæc Chriſtianis hominibus damnum, aut incommodum intulit; vt non alio ſub Principe felicior vſque ad eam diem Eccleſiæ ſtatus illuxerit. Sub his Agapetus Patriarcha laboribus, & ſenio confectus extremum clauſit diem. Ad nonum annum Commodi, vti reor, & vigeſimum ſeptimum ſui Pontificatus. Eius imagini hæc adſcripſit Franciſcus Barbarus.

M. Aurelius, & L. Commodus Aql. hibernant.

Galenus hos ſubſequutus, ibidem Cōmētarios de Medicina conſcripſit.

Lucian. in Pſeudamāte.

Anno Domini 176.

Dio in M. Aurel.

Xiphilinus ibidem.

Marc. Aurel. Imp. in Aquileia.

Anno Domini 182.

AGAPITVS, QVIA AQVILEIENSIS POPVLI A
CARA SALVS FVIT:
IDEO' DILECTI DEO, ET HOMINIBVS
NOMEN CONTIGIT.

Fortunatus primus Patriarcha Aquil. VIII. *Anno Domini 190.* *Anno Domini 193.*

Fortunatus primus poſt Agapetum Aquileienſem adeptus Eccleſiam, exercendi ingenij campum quàm latiſſimum habuit: ſiquidem B in eos Principes incidit, qui bellum paci ſemper antepoſuerunt, nec ærumnis finis eſt repertus, donec in vltimum adducta diſcrimen Aquileia non multum ab excidio diſtaſſe viſa eſt. Plura fuere, quæ eorum temporum clades denunciarunt, in quibus templum pacis ſubito incendio abſumptum non dubium extinctæ tranquillitatis portentum præbuit. idem incendium Veſtæ delubrum euaſtauit. & tunc primùm Palladium in oculos hominum venit: arcanum illud Romanæ Vrbis numen: & multa ante tempora ab Troia euectum, quod C tunc ignibus raptum Veſtales media ſacra via in palatium detulere. Omen Commodus ante cunctos expertus, poſt paucos menſes fraude Martiæ meretricis extinguitur. Nec Pertinaci, qui ſequutus eſt, diu licuit Imperio frui. vix renunciatus Imperator ad necem depoſcitur. nec odij cauſa promptior, quàm quia Remp. ſeruatam voluit. ſcilicet corruptiſſimi eius ætatis mores, non niſi violenti remedij genere ſanitati reſtitui debuerant. Præſtitit hæc Seuerus homo Barbarus, qui per vim Imperio potitus, ſanguine, & ciuilibus bellis D vniuerſum deformauit. nihilo patre mitior Caracalla cuncta in peſſum dedit. hunc à fratris cęde regni exordia auſpicatum xx. millia intra aulam, quia fratrem cognitione attigerant, ferro ſuſtuliſſe narrat Herodianus. ex quibus cætera quis facilè cognoſcet. Horum tempeſtate Tertullianus pro Chriſto luculenter ſcripſit. & Origenes ille ingenti literarum flumine inundatus Chriſtianam Religionem tuendam ſuſcepit. inter Græcos hic; inter Latinos ille clariſſimi; vterque doctrina, lingua, & morum integritate inſignis; ſed fędus E vtriuſque exitus, & vitæ anteactæ, & ſcriptis probabilioribus fidem detraxit. Siquidem in multos errores ſtudio contentionis delapſi, vtrique hæretica labe infecti Catholicorum conſenſu damnati ſunt. Cęterùm ſublato Caracalla, Macrinus, huic Heliogabalus ſuffecti ſi quid reliqui ſuperiorum libidinibus, aut crudelitati fuit, de ſuo abundè congeſſere. Vnus Alexander paucorum annorum ſpacio Orbem le-

Anno Domini 195. *Anno Domini 196.* *Anno Domini 224.*

A leuauit. Hunc ex Imperatoribus primum à Chriſtianorum ſacris non alienum ferunt; vt non iniuria eius in adminiſtranda Repub. moderationem ſcriptores omnes laudibus proſequantur. Huius principatum attigiſſe Fortunatum credimus. genere Afrum fuiſſe Patriarchales inſcriptiones demonſtrant. ſecus habetur in Chronico, vbi alterum Fortunatum Afrum agnoſces. ſedit paulò minus annis L. de quo hæc habentur Vtini in Patriarchali Palatio.

B

FORTVNATVS PRIMVS AFER, RE IPSA SANCTOS PATRES AFROS OSTENDIT MAGIS CHRISTIANÆ CHARITATIS INCENDIO VBIQVE GENTIVM EXARDESCERE, C QVAM SOLIS RADIIS IN PATRIO SOLO FERVERE.

Quæ ad Ciprianum potiſſimum referri debere illud mihi perſuadet, quia ſub his Imperatoribus Cartaginenſis ille Epiſcopus egregiam Chriſtianæ Reipub. operam tunc nauabat, vſus Tertulliano doctore, quem aſſiduè in manibus habebat. cuius rei auctor Hieronymus hæc habet. *Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod eſt Oppidum Italiæ ſenem, qui ſe B. Cipriani grandis ætatis notarium, cum ipſe admodum adoleſcens eſſet, Romæ vidiſſe diceret: referreq́; ſibi ſolitum, nunquam Ciprianum abſque Tertulliani lectione vnum diem pertranſiſſe, ac ſibi crebrò dicere, da magiſtrum; Tertullianum videlicet ſignificans.* Quæ hoc D loci non prætermittenda exiſtimaui, non tantùm quia Concordiæ meminit, cuius apud ſcriptores rariſſima eſt mentio; quantùm vt obiter colligat Lector, malorum conſortio, vel ſanctiſſimos viros labem poſſe contrahere. Quod Cipriano euenit, qui à Tertulliano ſententiam contra Hæreticorum baptiſma mutuatus, tanquam propriam poſtmodum defendere non dubitauit, vt à Baronio rectè notatum eſt.

Hieron. de ſcrip. Eccleſ. in Tertull.

Baron. T. 2. anno 217. nu. 5. 6.

Defuncto Fortunato Valerius (modò in Chronico mendum non E irrepſerit) Aquileienſem Eccleſiam regendam ſuſcepit. quo tempore Romani ex diuturna illa, & intolerabili miſeriarum ſerie ad inſperatam euecti felicitatem, Alexandro Mammeæ filio Imperatore, aureum tunc primum ſæculum veluti de propinquo ſunt contemplati. adeò cuncta in eo Principe inerant, quæ ad populorum beatitudinem neceſſaria communis hominum conſenſus exiſtimat, prudentia in primis, & manſuetudo, & animus à cęde, & ſanguine tantum abhorrens,

Anno Domini 224.

rens, vt nullum extra iudicium occidi paſſus ſit. Verùm enimverò A
in tanta bonitate quid carperet habuit inuidia; vitio datum, quòd matri fœminæ auariſſimæ nimium deditus, plura muliebri impotentia adminiſtrari pateretur. quod ipſum, & matrem ad extremum perdidit. ſiquidem dum, educto contra Germanos exercitu, ad ripam Danubij cunctatur, & parùm felici conatu inde Barbaris reſiſtit, tyrones Pannonij ingenio hominis offenſi, primi in Maximinum oculos direxere; fortem bello virum, & quem ex armentis olim, & ſtabulis B
ad ſummam militiæ famam ſola virtus extulerat. hunc igitur Imperatorem dicunt. commilitonibus in ſententiam adductis, extemplò

Anno Domini 237. Alexandrum, & matrem obtruncant. Sed ille oblata poteſtate ferociter vſus breui in non dubiam tyrannidem ingenium barbarum vertit. Romæ non minus, quàm in exercitu cædes quotidie edebantur. ipſi verò, qui Ciuitatibus, qui Prouincijs præerant, nulla habita aut ætatis, aut dignitatis ratione vehiculis impoſiti ad Imperatorem rapiebantur: quos vel exilio, vel morte mulctabat; bonis certè ſemper; C
quorum gratia hæc omnia fiebant. Ad eam feritatem Africa primum nutare cæpit. ibi Gordianus ab Cartaginenſibus Princeps acclamatur. Et Senatus P. Q. Ro. occaſionem, tanquam diuinitus oblatam complexi, continuò Maximinum Reip. hoſtem iudicant. Quæ neceſſariò propemodum conſilio ſuſcepta, factis inſuper audacioribus confirmantur. Maximini Miniſtri quotquot in manus veniunt, interfecti. Legati ad Prouincias miſſi. Vrbes, nationes, ad auitam recuperandam libertatem ſollicitatæ, euocatæ. delectus vbique iuſſi. D
arma præparata. nec ardorem minuit nuncius de Gordiani cæde allatus. nam quantò immaniſſimi Principis iram ſe excitaſſe, & pœnam propius imminere cognoſcunt, tantò ſibi enitendum exiſtimant, vt nulla ſalutis habita ratione, vnam euadendi ſpem in excidio Maximini

Anno Domini 239. reponant. Adhuc cum Barbaris in Germania bellum is gerebat. quare vt hoſtilia circum omnia eſſe intelligit, non Italiam modò, ſed vniuerſum fermè terrarum orbem in eius perniciem coniurare, Romam primum, quantò citius aggrediēdam ſtatuit. igitur ſubitò ad iter E
militem inſtructum quàm maximis poteſt itineribus in Italiam pergit ducere. Alpes Iuliæ magis proximæ fuere; quas vbi attigit, ad explorandas viarum anguſtias ſpeculatores præmittuntur: nam veriſimile erat, primos illos aditus Romanos obſtruxiſſe: vnde modica quantumvis manu hoſtiles impetus omnes poterant cohibere. ſed præter ſpem cuncta neglecta nunciantur. ſiue ad id animum non adie-

A cerint Romani, ſiue quia cum multæ eſſent viæ, non ſic facilè omnes poſſe firmari exiſtimarent. Quin etiam Æmonam ipſam Italicarum Vrbium primam ad radices Alpium ſitam reliquerant habitatores. & fortunis inde omnibus ablatis penè vniuerſam diruerant, atque incendio deformauerant. Quare nullo reſiſtente, Maximinus cum exercitu in Forum-Iulium deſcendit. Qua tunc ille vſus via copias duxerit, non eſt in promptu affirmare: Æmona præſertim ad noſtram

Maximinus Imperator in Forum-Iulium deſcendit.

B ætatem antiquata. Nam quòd Glemona Foro-Iulienſis ſit antiqua illa Herodiani Æmona nec per ſomnium quidem ſuſpicandum venit; vel ob hanc ſaltem cauſam, quòd noſtra citra Alpes eſt, illa vltra ſteterat. & præter hæc ab Æmona Aquileiam petentibus flumen viam diſterminabat. ab Glemona verò nullus fluuius, ac propè ne dixerim aqua vſque ad Aquileiam negotium faceſſit. vt tantùm coniecturis locus ſuperſit, quibus huius itineris veſtigia inquiramus. quod faciemus, ſi quæ ſuper hoc argumento primo volumine dicta ſunt, in me-

C moriam reuocabimus. nempè tribus tantum locis aditus plauſtris accommodatos ex Prouincia in Germaniam patere. primum ſecundum Pontebam ad Villacum. alterum ex Goritia in Lubianam. tertium à Monte-Falcone, & Tergeſtino ſinu in proximam Croatiam. Primus reliquis iniquior: vbi Alpes illas vltra nubes obductas, colles inuios, ſaltus, & rupium prærupta facilè agnoſcas, quæ Herodianus ambitioſè non minus, quàm verè proſequitur. Medius lato effunditur campo. quem ideò Atthilam agitaſſe fama tenet, dùm ex Pannonia

D moueret. Vltimus aſperitate propè cum primo conferendus; per quem non rarò Ottomani in Prouinciam expeditiones ſuſcepere, dum illi ex Græcia Venetis negotium exhibent. Porrò Maximino ab Sirmio Pannoniæ Metropoli in Italiam properanti non alia via, quàm commodior, & breuior erat ineunda; quæuè minus ab hoſte poſſet circumſedi. His verò Goritienſem commodis frui nullus eſt, qui neſciat. quæ rectà in Pannoniam exporrigitur, nullis periculis, aut impedimentis obnoxia, ſi Geldrudæ lucum excipias. Contra in reliquis

E omnia importuna. Tergeſtina longitudine, & anguſtijs laborat: Pontebanam præcipitia territant. vt nihil magis ab Maximini ſolertia alienum appareat, quàm ſi ſe ipſum, & copias ſuas his voluiſſet difficultatibus intricare. quare ſatius crediderim Herodianum locorum ignoratione deceptum montium iuga, & ſcopulorum aſperitates, dùm ipſe Italiam alpibus ita obductam credit, vt nulla ex parte commodè poſſit adiri. Cæterum de Æmona mirum, quòd nuſquam

appa-

apparet. nam poſt hanc calamitatem fuiſſe reſtitutam, & cultu floruiſſe inſigni ex poſterioris ætatis ſcriptoribus ſatis conſtat. Vnus Vvolphangus Lazius ſitum deſignat propè Lubianam, quem nunc Iggium appellant. hunc fuiſſe Æmonam ex Romanorum monumentis ſibi perſuadet. monſtrantur etiam antiqui Oppidi veſtigia in ſilua Geldrudis: quod proximius vero eſt Æmonam fuiſſe. nam ſilua, & locus Goritienſe ſolum propemodum attingit, vt iam non inani argumento fuerit demonſtratum, Maximinum per hanc partem in Italiam penetraſſe. cui quiſquis addat ea, quæ mox de ponte, & de flumine ſubijciemus, quàm veriſſimè colliget, quantùm loca huiuſmodi Goritienſi viæ conueniunt, tantùm à Pontebana toto Cœlo diſtare, & in Herodiano melius eloquentiam, quàm veritatem admirabitur. A B

Interim Romani rebus ſuis intenti nouos Imperatores deligunt Maximum Pupienum, & Clodium Albinum, ſpectatæ nobilitatis Senatores, quibus iuſſu populi Gordianum adoleſcentem adijciunt. His Reip. cura commiſſa. videant illi ne quid hæc detrimenti patiatur. inter eos verò ita conuenit; vt Albinus Romæ præſidio ſit, Pupienus contra Maximinum pergeret. iamque ille Rauennam peruenerat, & exercitum nouis delectibus contrahebat, non ex Italis tantum, ſed ex Germanis etiam, qui, Pupieno auxiliares promptiſſimè acceſſere, ob multa ab eo pridem in populares ſuos collata beneficia. Sed cura de Aquileia in primis nouos Imperatores, & Senatum anxios faciebat. ſcilicet hanc Barbarorum faucibus obiectam, primùm Tyranni furorem excepturam: Vrbem ſummæ auctoritatis, & poſt Romanam alteri non conferendam; qua capta, reliquas manus daturas apparebat; ſuſtentata verò, reliquis animus, & vires acceſſura. igitur pro illius propugnatione extemplò illuc conſulares viros duos mittunt cum ſumma poteſtate Criſpinum, & Menophilum, qui Ciuitatem in officio continerent, dum Pupienus, iuſtis comparatis copijs auxilio accurrat. Sed is fuit tunc rerum Aquileienſium ſtatus, vt nec auctoritate ad ſeruandam fidem, nec milite ad ſui defenſionem indigeret; namque Romana pridem Oppidum donatum Ciuitate, & patricijs hactenus auctum familijs non aliam, quàm Romanam fortunam multò ante ſibi animo deſtinauerat. populi verò multitudine, & loci ſitu munitum nihil minus quàm hoſtiles impetus verebatur. Ad quod accedebat, quòd ex vicinis locis non aſpernendam Comprouincialium manum recens acceperat; quæ deſertis vicis, & Ca- C D E

ſtel-

A ſtellis in vnam Aquileiam, tanquam in commune ſalutis hoſpitium confugerat. ſed præter hoc ingens hoſpitum, & mercatorum numerus aderat, qui circum à continente non tantùm, quàm à pelago Vrbem frequentabant. Illyricis inde, & Germanis, atque etiam Italiæ vniuerſæ neceſſariam rerum copiam aſportaturi. quare factum, vt mortalium in ea multitudo eſſet incredibilis. Ex quibus bello idoneos armis inſtruxere Duces, & per centurias diuiſos ad Vrbis cuſto-
B diam præpoſuere. inde ad inſtauranda mœnia conuerſi, quidquid ſuperiorum temporum tranquillitate neglectum corruerat, tunc ſumma celeritate reficiunt, & pinnis, caſtellisq; nouis additis enixius confirmant. Pons quadrati lapidis ſteterat ad Sontium, vbi deſinit via Goritienſis, de qua modò dictum eſt. Loci ſitum inter Gradiſcam, & Goritiam noſtri Mainizam dicunt. pilarum fundamentis adhuc memorandum. opus illud Triumvirorum, qui coloniam deduxere. de quo in Cimbrorum expeditione mentionem fecimus;
C & armis nequicquam ab Romanis defenſum memorabamus. Criſpinus ergo, ne quid tale ſibi contingeret veritus, periculi aleam declinans, pontem vniuerſum rumpit, ac reſoluit; ea diligentia ad commeatum colligendum vſus, magna frumenti copia Vrbem inſtruxit. Aquas dabat fluuius mœnibus effuſus, & riuuli intus inſulas irrigantes. Porrò Maximinus ira percitus, & omnis impatiens moræ, vbi Italiam oculis hauſit, Pannoniorum aciem electiſſimam ad Prouinciam recipiendam ante ſe mittit. Hi tranſmiſſo Sontio, quà per col-
D les, quà per planitiem euecti regionem diſcurrunt. Sed nullibi habitatores apparere. vaſta omnia, & deſerta conſpicere. portas Caſtellorum apertas, Domos vacuas, agros ſine cultoribus; vt iam in alium orbem ſe veniſſe crederent. Admirantibus cauſam longè Aquileiæ propugnacula emicuere. & iam fremitus virorum, & fulgor æris omnem dubitationem ſuſtulerunt. nempè Prouinciæ illud receptaculum eſſe, quo turba pauore conſternata ſe ipſam incluſerit. quare concitatis equis ad illam opprimendam feruntur. Criſpinus portas occlu-
E ſerat pridem, & ſuos pro muris diſpoſitos omni miſſilium genere armauerat. quæ venientibus Pannonijs ex ſuperioribus locis protinus diſcuſſa, ingentem eorum ſtragem fecere. res inexpectata primos ordines laxauit, & metum reliquis incuſſit. Sed eò ventum erat, vnde non ſine dedecore licebat pedem referre. igitur vtcunque poſſunt, contra nituntur. Sagittis inuicem, & telis mortem inferunt; aliqui etiam Natiſſæ auſi ſe credere in Vrbem pergunt euadere. Scalas alij

admo-

admouent, & murum manu poſſe capi ſuis oſtendunt. quos omnes A Aquileienſes facilè repellebant, & lapidibus oppreſſos conficiebant continuò. Donec per tenebras certamine intermiſſo, Barbari irritæ oppugnationis nuncij ad Maximinum reuertuntur. Cæterum Criſpinus, & Menophilus eo virtutis experimento contenti, belli prima rudimenta ab hoſtili cruore Aquileienſes inchoaſſe maximè lætabantur; quos vt confirmarent magis, & ad Reipub. defenſionem capeſſendam incenderent melius, in vnum ſequenti die aduocatos non vul- B gari laudum genere cumulant. Dignum illos conceptæ de ſe opinioni, dignum patriæ facinus externa propugnatione edidiſſe: cuius ſe non teſtes tantùm, ſed laudatores etiam ampliſſimos apud Senatum, apud terrarum orbem futuros. nunquam animo; nunquam verbis exciſurum, Aquileienſes primos fuiſſe, qui recuperandæ libertatis exemplum reliquæ Italiæ præbuiſſent. qui vni Barbaris Maximini conſilijs auſi reſiſtere, Romanæ Reipub. maieſtatem ſuſtentaſſent. Ma- C ctent ergo virtute: & quantam præclaris initijs ſibi fecerint laudem futurorum diſcrimine non ſinant obſcurare. in eos omnium hominum oculos, mentes conuerſas: fortitudinem, conſtantiam contemplari: inde fortunarum ſuarum euentus ſingulos ſibi ominari. ad earum caſus cætera ſucceſſura haud dubiè interpretantes. ſed præclarè illa, & ex ſententia ſucceſſura, ſe non tantùm ſperare, ſed quàm veriſſimè etiam polliceri, ſi firmos illos, & inexpugnabiles murorum ambitus, foſſarum profunditates, propugnaculorum robora, eo quo cęperunt ardore pergant tueri. ſi pectora illa, quæ ingenti cum ſuo D damno vidit hoſtis armata, pro patriæ ſalute pergant periculis obiectare. ſtent modò, & contra primos impetus ſe viros exhibeant. reliqua facilè confecturos. Pupienum Rauennæ exercitum parare, Romæ alterum conſcribi. Africam, Gallias, Illyricum ad damna Tyranni vires exerere. Si paulum hìc adnitamur, ſi moram inijciemus, ex templò audaciæ pœnas pendentem videbitis. Nempè dum nos in ampliſſima Ciuitate, armis, commeatibus, viris abundè inſtructa, ſedendo, & nihil faciendo diem ex die terimus, hunc ipſum dierum E mora, & ſola cunctatio conficiet. quem veriſimile eſt interim commeatum, auxilia, ſuorum promptitudinem, atque etiam animum fortaſſis deſerturum. Nam quo animo creditis, Ciues, exercitum inter prædas vſque ad hanc diem, & gulæ irritamenta ſe ſolitum oblectari; mox circa vnam Vrbem cunctabundum longioris obſidionis incommoda laturum? quid ſi paulatim mari, & terra itineribus ob-

ſtru-

A ſtructis alimenta incipiant minui? quid ſi fame, faſtidio, laboribus afflictis repentè circa Romanorum arma concrepent? noui exercitus exitium intentent? gladios iugulo admotos hauriant? quamquam hæc illos expectaturos non eſt credendum, qui pridem Ducum ſuorum, & Imperatorum cædibus aſſueti, facili compendio rerum ſuarum incolumitatem Maximini ſaluti anteponent. Sed vtcunque iſta eueniant, vnum eſt, quod prætermittere non debeo; maiores noſtros B plura, difficillima, & præclara bella virtute, & ſola patientia confeciſſe, quibus nihil aliud quàm gloria, aut Imperium quærebatur. nunc eò ventum eſt, vt non de nomine, aut de rebus partis ſit certamen futurum. rem cum eo hoſte habemus, qui nihil in nobis reliqui faciet. Libertatem, opes, coniuges quærit, natis inhiat. ſed quid natos moror? anima noſtra eſt in dubio, pro qua ſi periculum, quodcunque illud tandem fuerit, ſubire recuſatis, nec amor patriæ, nec Reipub. ſtudium, nec liberorum charitas ſtimulos facient acriores.

C Hæc ab vniuerſa concione plauſu accepta ſingulari, ſummoperè ad confirmandos animos valuere. Sed Maximinus ſecus ac crediderat futurum de Aquileienſium virtute nuncio accepto, magis in eorum perniciem accendebatur. Igitur, vt prima luce Sontium tranſirent, omnibus edicit. Ferunt, iam tum in ipſo itinere infelicis exitus ſigna non inania accepiſſe. in tentorio dormienti canes pluſquam duodecim vlulantes circumſiſtunt, & ibi animam quaſi flendo poſuere. Poſtero die inſtructam aciem præcedenti, mulier lugubri habitu, & D paſſis crinibus occurrens, dùm ſæpius Maximini nomen repetit, ante pedes prouoluta extinguitur. hæc horribiliora faciebant malè factorum conſcientia, & admiſſa in Alexandrum crimina; quibus veluti furijs diuexatus, vix iam ſtare loco poterat. Auxit terrorem Sontius ſub eadem nocte ad ſummam auctus altitudinem. Amnis hic ſuapte natura mitis, & vado interdum ſuperabilis, à propinquis montibus in Adriaticum fertur, vt pridem eſt monſtratum, quem ſi pluuijs, aut niuibus effuſis augeri contingat, nihil eſt, quod eius im- E petum poſſit ſuſtinere: adeò cuncta in præceps rapit, & vndis demergit, & fortè illud tunc acciderat, vt hiberno Sole niues ſoluerentur. quare ingentem ille nactus magnitudinem curſu omnium violentiſſimo latè regionem infeſtabat. Vna Germanorum cohors placidis popularium fluminum ripis aſſueta, dum furorem illum aſpernatur, vnà cum equis alueo ſe credidit. quos omnes facilè vortex abſumpſit. Maximinus incertus quid rerum ageret, quando na-

Q uigia

uigia ad manus non erant, tribus diebus ad flumen ſubſtitit fabros A
opperiens, qui ad conquirendam materiam pro pontis ædificatione miſſi fuerant: ſed res erat longioris laboris, & milites expectationis impatientes non obſcurè incendebantur. nam iam rerum penuria exercitum inceſſerat, & ſpes illa, quæ cunctorum animos primùm imbuerat, vt Prouincialium bonis laborioſi itineris damna compenſarent, euanuerat prorſus; vt potius ſe in omnium rerum difficultates adactos quàm veriſſimè exiſtimarent. quare fiebat, vt murmure B
primùm tacito ſecum muſſitarent Centuriones, mox etiam apertè de Imperatore conquererentur: quæ hominem ſuopte ingenio ferum facilè ad vindictam ſtimulabant. & parum abfuit, quin multos è medio tolleret: & non niſi precibus exoratus militum ſanguini pepercit. hæc verò odium illi apud vniuerſos fecere, quod in aliud tempus delatum, tandem in eius perniciem erupit. ad hunc modum res propè ad ſeditionem venerant; quando paucorum ingenio conficiendi pontis C
ratio inuenta reliquos in officio continuit. Abundabat regio vinetis, quorum vſque ad hanc diem maximus in his locis prouentus. & habitatores, cæteris rebus ablatis, cupas reliquerant plures (amplioris vaſis eſt id genus) quibus, omiſſo torculari, ad vinum exprimendum vtebantur, & nunc etiam vtuntur Foro-Iulienſes. namque vbi pedibus in his vuas macerauerint diutius, & preſſerint diligentius, per noctem ibi, & amplius muſtum permittunt decoqui, donec vi naturalis caloris vinaceis in ſublime euectis, illud à ſordibus repurgatum eliciunt. Igitur has cupas nonnulli ad Maximinum adducentes D
docent, ſi ſimul plures in aqua catenis iungantur, & cratibus deſuper, arénaque ſtratæ ad curſum fluminis firmentur haud difficulter ex his pontem futurum, ad traducendum exercitum aptiſſimum. quod cum faceret ille, copias nullo negotio in alteram ripam deportauit. ibi antequam vlterius progrederetur, viſum eſt Legatis Aquileienſium animos tentare. Miſſi Centuriones aliquot, & Ciuis Aquileienſis, qui fortè ſtipendia merebat. his iungitur, vt ad reſerandas portas Ciues hortentur. factorum obliuionem promittant, & præmia: ſi ſe- E
cus pergant facere, cunctis paratam necem, & patriæ excidium expectent certiſſimum. Quæ inani ſub muris iactata conatu, magis ad ſui defenſionem Aquileienſes erexere. Quare furens, fremensq; Maximinus exercitum ad Vrbem quàm primum admouet, obiecta circum ædificia ſolo adæquat; non ſegetem, non arborem felicem relinquit. & quando non erat amplius in quod ſæuiret, fluminum al-

ueos,

A ueos, & aquarum fontes medicamentis nititur corrumpere; ita admoto ad mœnia milite, ſubita oppugnatione tentat locum capere. Sagittarij eminus diſpoſiti pinnarum ſummitates verebantur. magis propinqui Legionarij arma expediunt. tunc vnusquisque pro ingenio telis, lapidibus, glandibus pugnare. pars ſuccedere, & murum qua parte adiri poterat ſuffodere; modò ſcalis aggredi. nihil denique prætermittere, quo propius manibus pugnam faciant. Sed Aquileien-
B ſes, domibus cunctis, & Templis clauſis, vniuerſos ordines, non virorum tantùm, ſed & mulierum pro muris collocauerant; vt alter alterius exemplo incitatus, proprio quisque periculo, & capite, ſi ſua ſors ferat, ſeruatæ patriæ decus, & parta victoria iudicaretur. igitur contra omnes obniſi; tela manu, ſaxa machinis intorquere: quæ valido cum impetu librata etiam eos, qui longè ſubſteterant, vulnerabant. Ad hæc parauerant picis, & bituminis vim ingentem. quam ſulphure ardenti miſtam in ſubeuntes diſpergebant, tanto cum eo-
C rum damno, vt cedere coactum ſæpè in aduerſam partem agmen reſilierit. Tunc funera paſſim edebantur; & mortales hinc inde cadebant; ſed multò plures ex Maximini exercitu, quibus nullum ad euitandos ictus erat ſubterfugium. Ignitæ materiæ præ cæteris incommodum inferebant; quas nullum armorum genus poterat arcere: ſed vbi ſemel milites apprehenderant, ad viuas corporis partes perueniebant; quibus corruptis, arma abijcere, & ſemianimes à certamine recedere cogebantur. atque ex his alios oculis captos, quoſdam bra-
D chijs mutilos vidiſſes incedere, aut altero crure truncatos per arenam reptare. plures incenſis loricis decurrere: qui vbi à pugna paulùm proceſſerant, doloris impatientia humi prouoluebantur; ibique per ſummos cruciatus animam emittebant. Maximinus extra teli iactum poſitus certamini aderat, bonorum hortator aſſiduus, ignauorum increpator acerrimus; nunc hos, nunc illos verbo, præſentia vrgere, ad benè agendum incitare: modò præmium, modò pœnas oſtentare. ſed omnia incaſſum fiebant. Siquidem quò longius certa-
E men trahebant milites, tantò ſui periculi ſenſum maiorem percipiebant. vnde laboribus, & vulneribus feſſi, multùm quamvis repugnante Maximino, ad extremum in tentoria dilapſi ſunt: tanta animorum ſiue impudentia, ſiue alienatione, vt multos non erubuerit eius fugæ auctorem Belum Aquileienſem Deum facere; quem pro mœnibus pugnantem, & imbrium ritu tela, faceſq; ſpargentem ſe conſpexiſſe memorabant. *Septimi Libri finis.*

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS RERVM FORO-IVLIENSIVM

Liber Octauus.

Anno Domini 239.

SEd Imperator, rei malè geſtæ cauſam in milites, & A
Centuriones reijciens, ex his nonnullos compre-
henſos capite damnauit, alieniſſimo tempore, quo
ſuorum animos potius nullo non officij genere de-
buerat demulcere. Sed ita ſunt humana, vt in ſui
perniciem quisque facilè feratur. namque hæc
Maximino exercitum ſummopere infenſum reddi- B
dere. ad quæ acceſſerant commeatus difficultates, & ſpes illæ ingen-
tes, quas ſinguli de Italia ſibi fecerant, ſub ipſis initijs propemodum
fruſtratæ, vt iam minus hilares ad obeunda munera ſe exhiberent mi-
lites; quidam etiam conuitijs Imperium detrectarent. Contra, Aqui-
leienſes ad primos rerum ſucceſſus reliqua ſibi interpretantes maiori-
bus in dies animis augebantur, vt iam propè deſpicerent Maximi- C
num, quem de muro iocis, & probris inſectabantur aſſiduè: & filio
præſtanti forma iuueni, quem ſecum habebat, muliebria turpiter
obijcere non ſunt veriti; quæ altius animis recepta graues patri, na-
toque curarum ſtimulos addidere. in tantum verò audaciæ illos cre-
uiſſe vix patiebantur, quos ſolo aſpectu potuiſſe deleri pridem confi-
debant.

A debant. nunc quibus armis, qua fiducia in reliquam Italiam exercitum ducant? qua fronte Romam pergant oppugnare? Igitur cum animo deſtinaſſent nonniſi Ciuitatis excidio ſatis conceptæ de virtute eorum opinioni, ſatis præſenti rerum neceſſitati ſe facturos, enixius ad inſtaurandum certamen vires, & animum conuertunt. machinas antè cuncta quaſcunque poſſunt ex materia ædificiorum, quæ locis proximis diruerant, inſtituendas curant. turres, arietes, teſtudines B parant. quæ poſtquam abſoluta ſunt, milites ad ſe vocatos in hunc modum alloquuntur. Illos tot terrarum ſpatia, flumina, montes emenſos, vt condignam de populo Romano vindictam ſumerent, vt Imperium, quod ſemel dederant, confirmarent, quæ ſi perficere in animo habent, illud modò videant, quantum à rebus ſuis ſit alienum circa vnam Vrbem diutius immorari, vel potius ab vna Vrbe tot præclaros eorum conatus, aut longius deludi, aut certè quàm incommodè impediri. Hoc non magis ad Imperatoris ſalutem, quàm ad C exercitus dignitatem pertinere. ſe volentes illos, atque etiam impellentes in Italiam adduxiſſe, ad quam cum peruenerint, cur ab ijs debent ceſſare, in quorum gratiam expeditionem ſuſceperint? Scilicet Aquileia negotium faceſſit, Vrbs non adeò magni nominis, non armatorum præſidio, non munitione firma. Multitudine verò onerata potius, quàm defenſa. Quæ ſi cum militum noſtrorum robore, inquiunt, numero, felicitate conferatur, non ſine rubore etiam venit nominanda. Attamen hæc ipſa, quam primo impetu in poteſtatem de- D bueramus redigere, acerrima omnium oppugnatione tentata, nec vires, nec animum ſubmiſit, nobis verò ignauiam, ſocordiam, ſtuporem adeò incuſſit, vt quò properemus, quid tentemus inſuper nihil habeamus. Vna ſcilicet malefactorum excuſatio ſupereſt, quia ad manus machinæ non fuerant; quorum in oppugnationibus vſus eſt admodum neceſſarius. nam, ſi reliqua ſpectes, nihil eſt fortè cur in tam inæquali pugnandi occaſione, aut militis ſtudium, aut promptitudinem poſſis deſiderare. Sed modò, machinis extructis, & pugna cum E oppidanis exæquata, quam deinceps deſidiæ noſtræ defenſionem obtendemus? Omnia, vt videtis, ſunt in promptu, & quæ ad conuellendas Vrbes humana excogitauit induſtria foſſæ citius admouebimus. Veſtrum erit nunc factis oſtendere, quantum à tumultuario illo, & ſubito certamine compoſitum hoc, & verè militare oppugnandi genus diſtet, & quantum virtus arte, & diſciplina proficiat. quod facietis profectò, ſi eo animo, quo tot præclara nobiſcum aggredi non dubita-

bitallis, minimum hoc laborum veſtrorum additamentum capeſſetis. A
in quo nihil à vobis alienum expoſcimus. tantùm fidem, conſtantiam, fortitudinem requirimus, quibus per tres continuos annos in Germania multo his maiora confeciſtis. Hæc ſi in vobis nunc eadem ſunt, nihil eſt, quod de Aquileiæ excidio dubitemus; nihil, quod Romanorum minas inſuper faciamus. Nam, ſi ſemel hanc ferro viam aperiemus, mihi credite, quod armorum ſolo ſtrepitu, & victoriæ nomine obruta, vltrò ſupplex ceruicem ſubmittet Italia. Cuius rei id vo- B
bis argumento ſit, quod non campo, aut acie fortunam illa ſuam credere ſuſtinuerit; ſed muris abdita, & turribus latens, vt fugitiui faciunt ſerui, extremum ſupplicium vſque ad hanc diem declinauit. Ite igitur commilitones, & latebras haſce quantumvis lapidibus ſeptas tentate, excutite; ſpecus reſerate: pauidæ verò, & de ſalute ſua nihil ſperanti actutum manus inijcite. de qua poſtea apud vos erit deliberatio, an capite plexa vitam ſimul cum bonis relinquat, vel Imperio viduata perpetuam apud vos ætatem ſeruitio tranſigat. Hæc à C
Maximinis iactata iniquiſſimis animis à militibus accipiebantur, quibus pridem longè his contraria rumores diſſipati perſuaſerant. vt iam nullus propè eſſet, qui populi Romani vires in eorum perniciem inſtructas ſummoperè non reformidaret. Nec defuere, qui Pupienum Rauenna mouiſſe nunciarent, copias ingentes ſecum adducere. Hunc Italiam inſequi vniuerſam. Se interim verbo quidem Aquileiam obſidere: ſed re ab Romanis inuicem premi, circumueniri. commeatum interceptum. auxilia prohibita. quis non magis obſeſſos, quàm obſi- D
dentes dixerit? quibus ſi diutius ea perdurauerit obſtinatio, aut fame pereundum, aut ſub hoſtium manibus ab omni corporis vigore deſtitutis breuiter erit cadendum. Inter hanc ancipitem ſtudiorum ſollicitudinem, milites ad oppugnationem trahit Maximinus, quæ à principio verè Romano apparatu tractata non parum Aquileienſium animos, & vires defatigauit. ſiquidem ſupernè de turribus pugnantibus Maximinianis, à quibus omni miſſilium genere oppidani perpetuò infeſtabantur, infrà verò ariete crebrioribus ictibus murum quatiente, E
res non multum ab expugnatione abeſſe videbatur. Senſit periculum Criſpinus, & confeſtim ſagittis incenſis, quas prius apta ad ardendum materia imbuerat, in tormenta directis, metum omnem ab Vrbe in hoſtes auertit. ſiquidem facilè ligna flammam accepere, quæ latè in machinas effuſa temporis momento tot dierum labores miſerabilem in modum depopulatur. ſic baliſtæ, arietes, catapultæ corrupta
perie-

A periere, vt in nullos poſtea vſus poſſent accommodari. Turres, quæ recentibus intectæ corijs, & frigida ſæpius infuſa, vim æſtus diutius ſuſtinuerant, ad extremum & ipſæ incendio altius accepto, omnes fermè perierunt. fœda ibi militum ſtrages, & dira pereuntium exempla. plures à fumo, prius quàm igne circumuenirentur, ſuffocati extinguebantur. quidam medijs flammis cremabantur. nonnulli per feneſtras ſe præcipitantes, dum imminentem necem effugiunt, in non B minora diſcrimina incidebant. nam, aut colliſa ceruice illicò expirabant, aut fractis cruribus, & corpore lacero in longiores cruciatus ſeruabantur. Fremit Maximinus, & Superos querelis onerat vniuerſos. in ſuos verò, quando in hoſtes non licebat, rabie conuerſa, non paucos, quaſi malè pugnaſſent, ſtricto gladio obtruncat. Nox interim prælium diremerat; & ille amicis in tentorium aduocatis de expugnanda Ciuitate pertinacius conſultabat. illud animo certum, & obſtinatum, nolle, niſi deleta Aquileia, inde pedem referre. Sed mi-C lites dudum Imperatori ſuo infeſti de communi ſalute ſeorſum & ipſi deliberabant. iam ſingulos incæpti pœnitet: & non præſentis rei tædio magis, quàm futurorum diſcrimine anxij expeditionem illam ſimul & ſe ipſos execrabantur. nec iam vllus eſt, qui pro immaniſſima bellua ſanguinem velit effundere, aut periculis caput obiectare. Igitur rupta ſemel in duces reuerentia, cæptum inter eos diſquiri, qua potiſſimum ratione ceruicem iugo exſoluant, extrema tantum occurrebant remedia, vt Tyrannum morti dederent, in cuius gratiam Ro-D manorum, atque adeò totius orbis terrarum odium meritò ſubijſſent. Romana cohors fuerat, olim in Monte Albano ſtatiua habere ſolita, ibique liberos, & vxores reliquerant. ab his facinus primò mente deſtinatum in reliquos demanauit. quare impetu in tentorium facto, postquam de ſignis Imperatorum imagines detraxere, Maximinum vnà cum filio ad tumultum ſedandum prodeuntes telis intentis confodiunt; & capitibus abſciſſis, corpora ad ludibrium inſepulta proijciunt. Tunc ad muros Aquileiæ concurſu ſinguli aduolare, facti ra-E tionem edocere, vt portas aperiant petere, inopis non tantum, & omnium bonorum egenis, ſed de oppidanis inſuper benemeritis, vt ſubueniant, obſecrare. Criſpinus non temerè infido militi Vrbem credendam ratus, intra portas Ciues continuit. tantum de muris quæ ad ſubleuandum exercitum fuerant neceſſaria præbebantur. Aduenit inter hæc cum copijs Imperator Pupienus, qui, Maximini militibus in fidem ſuſceptis, cunctorum obliuionem indixit. Aquileiam verò

Maximini Imp. mors.

ingreſ-

ingreſſus nullo non laudum genere ciues exornauit. Sic Aquileienſium virtute periculoſiſſimo tempore Reſpublica adiuta pari officio in poſterum Ciuitatem fouit, & honoribus additis mirum in modum auxit. In his præcipuus, Templum, quod Veneri Caluæ in perpetuum Aquileienſium matronarum decus, Romæ ſub ea tempeſtate Senatus dicauit; quia illæ de capillis funes feciſſent, cum deeſſent ciuibus nerui ad immittendas ſagittas: cuius facinoris memoriam à grauiſſimis auctoribus commendatam, nec nos, qui ſigillatim res Aquileienſium proſequimur, debemus omittere. Cæſar Baronius noſtri æui ſcriptor egregius; de cuius ſingulari diligentia in perſcrutandis antiquorum monumentis aliàs à nobis dictum eſt; tunc primùm accidiſſe exiſtimat, vt Aquileia in poſterum Romana Ciuitas diceretur: quod in Annalibus, & in Martyrologio ſuo ſcriptum reliquit. Nos Candidi teſtimonio ad Auguſti tempora hanc honoris prærogatiuam referebamus. illud porrò certum eſt, poſt hanc de Maximino victoriam Antiſtites Aquileiæ Romanos Epiſcopos cæptos appellari. quod in Chromatio, & Niceta præcipuè factum videbimus. Dignum quidem illud tantæ virtutis teſtimonium, ſiue hoc Principum priuilegijs, ſiue, vt credere potius iuuat, communi totius orbis fauore, & ſtudio fuerint Aquileienſes conſequuti. Grauioribus iſtis de Ciuitate ſuffragijs, leuia etiam liceat adiungere. Memoriam de Maximino apud Foro-Iulienſes diuturniorem fecit calceus ipſius in luco inter Arſiam, & Aquileiam dicatus, vel ob hoc memorabilis, quia pede maior fuerat omni humano veſtigio. vnde Adagium in vulgus eductum, quo proceros nimium, & ineptos homines Maximini caligas dixit antiquitas. Hæc ex Iulio Capitolino, in quo, loco Arſiæ, ſine dubio Alſa eſt reponendum. eſt autem Alſa, vt iam dictum eſt, flumen regionis celebre; quod non longè ab Aquileia in Marianam paludem exoneratur. inter quod, & Ciuitatem luci ingentes vſque in hanc diem ſuccreſcunt; vt veriſimile ſit, vt plerunque ſolent alia facere Librarij, quod pro Alſa, Arſiam excripſerint. Sed de alio loco eiuſdem Iulij Capitolini maior adhuc inſurgit dubitatio, quæ nullis hucuſque coniecturis potuit explicari. eſt autem, vbi Maximinorum iter in Italiam commemorans, Vrbem, quam vacuam primum offendere, tum Æmonam, tum Archimeam vocat: niſi quis velit Æmonam Glemonæ nomine, & Artheneæ Archimeam interpretari, quorum in primo volumine facta eſt mentio. Atque Artheneæ quidem Caſtri veſtigia propè Glemonam demõſtrantur. & locus circum habitatio-

Templum Veneri Caluæ Romæ à Senatu dicatum in honorem Matronarum Aquil.

Iul Cap. in Maximino. Barthol. Plat. ī Anth. Ioan. Cand. com. Aq. 2. C. Bar. Ann. T. 2. an. 240 Idem Martyr. 22. Iun.

Iul. Cap. in Maximino minore. Barth. Plat. in Anth.

A tationibus colitur. cui ſententiæ illud videtur adſtipulari, quòd auctor
non extra Alpes, ſed citra, atque in Italia ipſa ſitas haſce Vrbes per-
ſcribat, nec alicuius interim fluminis mentionem facit, quo Maxi-
mini impetus impedimentum acceperit, vt ſic non immeritò illum
copias duxiſſe per Pontebam quis dixerit: à qua Ventionum, & poſt
illud prima Glemona, mox Artenea occurrunt. Sed hæc omnia, &
viarum aſperitate, & certa Herodiani eius tempeſtatis ſcriptoris de
B flumine enarratione obiecta, pridem diluimus; neque vt his occe-
ptum interturbem curſum permittemus.

Poſt extinctum Maximinum in ſæcula mitiora Romanum Impe- *Anno Do-*
rium prouehitur: quibus Maximus Pupienus, & Albinus; mox Gor- *mini* 240.
dianus iunior, & Philippi duo terrarum orbi præfuere. Hos Philip- *Anno Do-*
pós fama refert Chriſtianos. Quod Vincentius Lirenſis inuexit pri- *mini* 241.
mum, Oroſius poſt illum, & Caſſiodorus conſtanter affirmare non *Anno Domini* 246.
dubitarunt. Baronius addit, quarto illos Imperij anno ad Chriſtum *Vincent. Li-*
C acceſſiſſe. quod, ſi quid aliud, mores eorum poſt quadriennium in *renſ. aduer.*
melius immutati confirmare videntur; & ampliſſimi Senatus in de- *hæreſ. c.* 23.
mortuos fauor; quo illos, non æquis certè Decij auribus, inter Di- *Paul. Oroſ. lib.* 7.
uos referendos cenſuit. Nobis quidem illud ſatis perſuaſum eſt, *Caſſiod. in*
Quirinum Philippi Imperatoris fuiſſe filium, qui ætate Diocletiani *Chron.*
Aquileienſem Eccleſiam adminiſtràuit, & pro Chriſti fide martyr *C. Bar.* 2. *T.*
immortalem vitam eſt conſequutus. Initio Principatus Decij Va- *an.* 246.
lerianum Patriarcham ad Superos euolaſſe, magis opinione ducti *Anno Domini* 253.
D credimus, quàm teſtimonio nixi confirmamus. De quo in Patriar- Valerianus
chali Palatio nullum extat monumentum; quod ab Elogiorum au- Patriarcha Aquil. IX.
ctore prætermiſſum eſt ſanè, ſiue quia verè ſuppoſititium hunc Pon-
tificem crediderit, & ad ſupplendum locum à Chronico inuectum:
vel quia cum duo occurriſſent Valeriani, alterum errore additum pu-
tauit. quod etiam in Fortunato ab eo factum inferius dicemus. Nos
Valerianum hunc poſt Fortunatum primum poſuimus in primis
Chronicon ſequuti: & auctoritate Candidi mox confirmati, qui For-
E tunato primo Valerianum, huic Benedictum, & Benedicto Quirinum
ſufficit. illud liquet, inter Fortunatum, & Quirinum annos paulò mi-
nus LX. interceſſiſſe: quos omnes, niſi aliquem interſeramus, vnus
Benedictus, ſiue, vt nos inſtituimus, Maximus occupaſſet. hoc verò
dicere monſtri ſimile fortaſsè foret. Atque ſanè, vt de ſupplendo lo-
co cum Candido facilè ſentimus, ita, vt pro Benedicto Maximum re-
ponamus, perſuaſit antiqui codicis exemplar, quod Maximum hic

R pro

pro Benedicto habet, & Benedictum in locum Maximi reijcit. ad A
quod mirificè facit auctoritas Romani Concilij à Iulio Primo celebrati, anno Domini 337. quod Benedicti Patriarchæ ſubſcriptione firmatum circumfertur. vt neceſſarium ſit, ipſum longè poſt hanc ætatem vixiſſe. Sed de his plura, quando Benedicti Pontificatum ſtylo attingemus.

Maximus Patriarcha Aquil. x.

Igitur, defuncto Valeriano, Maximus Patriarcha creatur. hunc infeliciſſimo omnium tempore ad Epiſcopalem dignitatem euectum B
multa ſine dubio & acerba, & crudelia ſuſtinuiſſe ea nobis ſunt argumento, quæ de Decij immanitate in Chriſti fideles debacchata ſacri referunt ſcriptores. Septimus hic poſt Neronem feralia contra Chriſtum promulgauit edicta; & vndique eius ſectatores conquiſitis nouis ſuppliciorum generibus interficiendos curabat. Saluti fuit, quòd impius maleſactorum pœnas citiſſimè abſoluit. Siquidem vix primo Imperij anno expleto, dum aduerſus Gothos Traciam infeſtantes decertat, à Treboniano Gallo proditus equo in paludem præcipitatur, C
à qua confeſtim abſorſus, nunquam poſtea viſus eſt. Primum hoc Imperij Romani verum dixeris infortunium, ac veluti futurorum diſcriminum omen de Cælo miſſum. Nam, cum Reſpub. vſque ad eum diem per mille integros annos (tot ſiquidem ab V. C. ad Philippos Impp. numerantur) in ſummam potentiam felix excreuiſſet, & quantumvis malignioris fortunæ iniquitate concuſſa aliquando, & labefactata non longè ab excidio fuerit; ſuorum tamen Principum virtute erecta, & quaſi noua ſibi reddita iuuentute reuireſcens antiquum D
ſemper maieſtatis ſplendorem retinuiſſe viſa eſt; & nouis ſubindè titulis accedentibus acceptam à maioribus dignitatem ſuſtentaſſe: qua ſe ipſam tueri, & terrarum orbem Imperio complecti non tantùm, ſed quàm longiſſimè etiam potuit retinere. Sed nunc ad Decij caſum omnia hæc ſiue decora, ſiue robora protinus euanuere: & ipſa tanquam œſtro percuſſa, aut fulmine decuſſa corruens exemplo poſteris fuit, nihil tam gratum eſſe fortunæ, quàm vt ea, quæ in ſublimi ſunt collocata, mutentur aſſiduè, ſiue vt ea, quæ longè ab omni infortu- E
nio veluti ſepoſita creduntur, magis caſibus opportuna, & rerum varietatibus obnoxia dignoſcamus. Tale quippiam inexſuperabilis illa Romanorum felicitas ea tempeſtate experta eſt: vt ab eo vulnere nunquam in poſterum ad ſanitatem potuerit reuocari. quod cum facere tentauerint in primis Aurelianus, Probus, Conſtantinus, & vltimo loco Theodoſius, omnibus illa tamen impar remedijs ſingulorum ſem-

Euſ. 7. Hiſt. E. c. 33. P. Oroſ. lib. 7 c. 21.

A ſemper luſit operam, & ingenium, donec ſenſim labentibus viribus in tenebras, & ſilentium miſerabilem in modum deducta perijt poſtremò, & exaruit. Primi poſt Decium mutati numinis iram ſenſere Gallus, & Voluſianus: quibus imperantibus inſueta vox Romanis *Anno Domini* 255. audita, væ victis eſſe, & vt pacem à Scythis redimerent fœda tributi pactione primi maieſtatem Imperij ſugillarunt. Quæ omnia leuiora fecere ſtrages illæ ingentes, quibus lues ab Ægypto egreſſa omnes

B penè terras tunc exhauſit. Inter hæc, dum Valerianus afflictis rebus ſuccurrit, à Sapore Perſarum rege victus, indigna tanti viri captiuitate apud Barbaros conſenuit. poſt quem filius Galienus Imperium *Anno Domini* 263. luxu, & ſecordia penè perdidit vniuerſum. Tunc in triginta Tyrannos ſumma rerum diſtracta potentia, & quo ea calamitas cumulatior accederet, fœmina in his bonam partem Aſiæ in contemptum legiti- *Anno Domini* 270. mi Principis occupat. Hunc excipit Claudius vir diſſimili animo, & viribus non aſpernendis, & fortè aliquid auſurus, ſi fata vitam Claudius Imp. Aquileiæ obijt.

C conceſſiſſent. Obijt Aquileiæ ſecundi Imperij anno. Quintilius frater Aureliani famam veritus decimo ſeptimo Imperij die venas ſibi exſoluit. Aureliani ferox ingenium neceſſarium omninò: quo tabidam illam Imperij ſenectutem ſubleuauit aliquo modo: vt iam ſe erigere, & lacertos inciperet mouere. Sequuntur Tacitus, & Florianus imagines potius Principum, quàm verè Principes, quibus ad dignitatem ſuſtentandam & vires, & tempus defuere. Tacitus dicitur Im- *Anno Domini* 278. perator ſuffragio Senatus; quando milites longis edocti infortunijs

D creandorum Principum ius in patres reieciſſent. cuius rei, inter reliqua, epiſtola teſtis ad Aquileienſes in hæc verba. *Senatus Ampliß. Aquileienſ. S. D. Vt eſtis liberi, & ſemper fuiſtis, lætari vos credimus; creandi Principis iudicium ad Senatum redijt. ſimul Præfecturæ vrbanæ appellatio decreta eſt.* Inde Probus victoriarum titulis illuſtris, quibus antiquum Reip. decus innouaſſet forſitan, niſi, & ipſe fati iniquitate acerbè nimium præreptus Imperium Caro illudendum reliquiſſet. Per hæc tempora Quirinum M. Iulij Philippi filium (nimirum *Anno Domini* 283.

E puer ſub exitum patris præteritus domeſticum infortunium effugerat) Aquileienſium Patriarcham deſignatum credimus. qui poſteà S. Quirinus Patriarcha Aquil. XI. ſub Diocletiano martyriũ paſſus inter Sanctorum numerum refertur. Maximi anteceſſoris tolerantia ſequẽti elogio quàm verè exprimitur.

MAXIMVS TITVBANTEM GREGEM INTER MAXIMA EXTREMÆ CALAMITATIS PERICVLA MAXIMO CHARITATIS EXEMPLO SVSTINVIT.

Carus Aquileienſis Roman. Imper.

F. Vop. in Caro.

S. Seruulus.

R. Mart. 16. Mart.

Carum Imperatorem Aquileia dedit, cuius auus iuri Aquileienſis A
Ciuitatis inſcriptum refert Vopiſcus. Atque ille quidem quantum in ipſo fuit non improbè Imperium tractauit: ſed vitæ breuitas, & ſucceſſores Numerianus, & Carinus omnia in peſſum dedere. Sub his Seruulus nobilis Dei ſeruus Tergeſti martyrio decoratur Kal. Apr. An. Dom. 284. Tunc quoque Hilarium Aquileiæ Patriarcham martyrio ſublatum habet Romanum Martyrologium, & Baronius idem confirmat. Tametſi antiqua Aquileienſis Eccleſiæ traditio, & Chro- B
nicon Patriarchale ad Domitianum illum diſertè referant, ac Hermagoræ ſucceſſorem faciant, ita apud Candidum, ita apud Elogiorum auctorem, quos ſatius in rebus, quæ ad Prouinciam pertinent, duximus ſequi, quàm externis in hoc credere. libuit tamen adnotaſſe, vt Hiſtoriæ fidem abſoluamus.

Interim Diocletianus rerum potitus ſimul cum Maximiano Rempub. egregiè vindicabant. Fortunatus vterque ſi inopportuno defen- C
dendæ ſuperſtitionis ſtudio incenſi tot innoxiorum millia non ſuſtuliſſent. primus furor Romæ deſæuit. vbi Eccleſia calamitate afficitur inſigni, vt iam nulli quippiam emere, aut victui neceſſaria permittantur comparare; niſi prius thura Dijs adolerent. quò facilius Chriſtiani deprehenſi mulctarentur. Mox ea peſtis per Prouincias vagata vniuerſum fermè terrarum orbem inuaſit. Aquileia quantò cæteras dignitate præibat, eò maiori rabie affligitur. Decimo octauo Im- D
perij anno in Tyrannidem verſi Principes, Maximianus Orientem, Diocletianus occaſum cædibus, & ſanguine pergunt fœdare. Ad Vrbes ſingulas Præfecti miſſi, aut Legati, qui Chriſtianos morti dederent. Aquileiæ præerat Dulcius, & Siſenius Legatum agebat. Primæ eius incendij victimæ fuere Cancius, Cancianus, & Cancianilla fratres, Anitiorum ſoboles, & Carini Imperatoris gentiles, quos non generis nobilitas magis, quàm morum candor illuſtres fecerat. recens illi Aquileiam peruenerant Principis crudelitatem vitabundi. ibi dum liberè Chriſtianam fidem tuentur, & ſuo exemplo plures Chriſto aſciſcunt, ad Prætorem impietatis crimine deferuntur. Sed E
ille Anitiæ gentis ſplendorem agnoſcens, inſcio Principe, nihil in eos ſibi innouandum exiſtimat. Reſcribit Diocletianus, niſi Deos colant, morte iuuenes afficiat. ſed illi per amicos re intellecta, confeſtim ab Vrbe progreſſi in tutiorem locum nituntur euadere. ad Aquas gradatas peruenerant. ibi altero ex equis, qui currum ducebant, fortè collapſo, cum vltrà nequirent progredi, ab inſequenti Dulcio in vin-

Anno Domini 301.

SS. Cancius, Cancianus, & Cancianilla.

cula

A cula conijciuntur. atque hic quidem varijs artibus ad antiquam retinendam ſuperſtitionem ſingulos impellebat: modò generis nobilitatem, modò fortunas eorum, modò ætatem in memoriam reducere. per hæc obteſtari, obſecrare, vt vitam cariorem velint exiſtimare, quàm crucifixi hominis impietatem. Sed cuncta ſurdis auribus iactabantur. mente manet repoſtum, ſine Chriſto nobilitatem, fortunas, ætatem vana eſſe nomina, in quibus præter falſas rerum imagi-
B nes nihil deprehendas. Vbi firmos cognoſcit Dulcius, carnifici eodem loco, quo fugientes deprehenderat, necandos tradit. Sic cum ſorore capite plexi Chriſto iunguntur prid. Kal. Iun. Corpora à Zenone Sacerdote Aquileiam deportata vſque ad præſentem ætatem magnificè coluntur. Sed Diocletianus inter hæc Aquileiam peruenerat, præſentia, & verbo ardenti miniſtrorum ſtudio fomenta daturus: cuncta illicò mœrore, luctu compleri. alij querelis, & gemitibus tecta onerare, alij ſe ipſos, & familiam ad mortem hortari. multi etiam
C ſponte Tyranno occurrere, quò corporis ergaſtulo ſoluti, facilius animarum ſaluti proſpicerent. Funera ſingula, quæ tunc ibi ſunt edita, memoriæ non commendaſſe ſcriptores exiſtimo numero, & exitûm atrocitate attoniti, & ſi qui fuere, qui aliquid de his ſcripſerunt, Principis rabies id totum poſtea diſſipauit. Siquidem Diocletianus non contentus corpora laceraſſe, bonis miſeros ſpoliaſſe, Eccleſias à fundamentis euertiſſe, illud inſuper diligentius exquirebat, vt libros ſuos proderent, quos omnes flammis abſumendos curabat.
D Atque eo commento impius, non vnam Aquileienſem tantùm, ſed cunctas per orbem effuſas Eccleſias incommodo affecit ſingulari. ibi tot ingeniorum monumenta exhauſta, tot factorum memoriæ deperditæ æternis dignæ temporibus viuere, & per ora hominum aſſiduè volitare. vt nullum de tot modo admiſſis criminibus maiori ſanè inuidia poſteritas in Diocletiano poſſit arguere, quàm acerbam hanc in litteras contumeliam. per quam factum eſt, vt rerum Eccleſiaſticarum plurima ſplendore non tantùm, & ornamentis viduata, ſed cer-
E titudine etiam aliquando ſpoliata videamus. vt nunc omittamus Sanctorum virorum doctiſſimas illas lucubrationes: quarum tituli vix ad nos peruenere: Sed hæc quanquam grauia, præſentium malorum comparatione, leuia tunc fortaſſis videbantur. nos, ad quos damnum pertinet, iacturam altius ingemiſcimus. Diocletiano in Aquileienſium damnis occupato Chryſogonus adducitur. inſignis hic inter Romanos & virtute, & nobilitate Senator, quem pridem Chriſtiana

reli-

religione imbutum Romæ in vinculis habuerat Imperator. quo tempore illum Anaſtaſia Chriſtiana fœmina inuiſit ſæpius, & mox Aquileiam adductum inſequuta eſt. habuit hæc virum patricij ordinis Publium; à quo religionis ſuſpectu domeſtico ipſa diu, multumque carcere afflictata, non prius libertatem obtinuit, quàm Publium ad Perſas proficiſcentem morbus improuiſus abſumpſerit. Hoc illa Chryſogoni precibus factum imputans nullo non deinceps officij genere virum ſanctiſſimum, & de ſe benemeritum proſequi deſinit, donec ſupremum emittenti ſpiritum aſſidens, illuſtri & ipſa martyrio, quod vnum à Deo popoſcerat, ærumnarum finem eſt aſſecuta. vt mox dicemus. Cæterum Chryſogonus cum ab Imperatore nullis aut durioribus, aut mollioribus verbis à propoſito poſſet deterreri, ad Aquas gradatas ſecuri percuſſus occubuit, XVIII. Kal. Decemb. Cadauer in Adriaticum vicinum proiectum Zoilus Presbyter collegit, & in proximam inſulam (ſiue Gradus illa fuerit, ſiue Barbana incertum) honorificè compoſuit, funeris ſumptus Anaſtaſia, & ſepulchrum procurante. Tres ibi virgines ſorores Aquileienſes fuere Agapes, Chryſonia, & Irenes, quæ Chriſtum profeſſæ edicta Principum in ea ſolitudine detrectabant. De his Zoilus nocte poſtera à B. Chryſogono per quietem admonitus cognoſcit intrà IX. dies martyrio vitæ finem habituras. nec promiſſis defuit euentus. adductæ prima luce ad Diocletianum, modò donis, modò præmijs propoſitis, vt religionem ſuſceptam proderent, ſollicitantur. perſiſtentes in ſententia Dulcius cruciandas accipit. Sed is virginum forma captus, dum libidine furens ad ſtuprum pauentes allicit, tetro perfuſus ora colore, & nihil ab Æthyope factus diſſimilis, à ſuis, dum non cognoſcitur, extra Prætorium eiectus malè mulctatur. Vbi res innotuit, Siſenius Legatus magicæ hæc artis portenta clamitans Agapen, & Chryſoniam, flammis iubet cremari. Irenem ad Lupanar publicum duci; atque illæ quidem rogo impoſitæ corporibus, & veſtibus integris animam dedere. Sed Irene Angelorum miniſterio in proximi carſi apicem collocata diù Iudicis ſollicitudinem eluſit. donec à ſpeculatoribus inuenta, iuſſu Legati ſagittis transfigitur. corpora ſepulturæ mandantur ab Anaſtaſia. Atque huius fœminæ virtutem cum iam non poſſent ferre Chriſtiani nominis hoſtes, apud Lucillum Prætorem nouum illam accuſant. Diù in quæſtione habitâ, verbis, cruciatibus vexata, & tandem ſine potu, ſine cibo carceri abſumenda includitur. Sed illa diuinis paſta dapibus omnem Prætoris feritatem deſpe-

S. Chryſogonus Roman.

SS. Agapes, Chryſonia, & Irenes ſorores Aquileienſes.

A B C D E

A deſpexerat. Tunc pira incenſa inter flammas conijcitur. corpus intactum, & ridenti deprehenſum oris habitu, qualem internæ mentis lætitiæ maximè ſolent exprimere; modò Sextienſi conditum Abbatia ſanctè, pièque veneratur. Eamdem fortitudinis gloriam ſunt conſequuti Felix, & Fortunatus fratres, ſub Euphemio Præſide, quem poſtero anno ſuffectum Lucillo credimus. Hi propè Aquileiam nati, dum conſtantiſſimè Chriſtum retinent, primum fuſtibus, mox equuleo vexati, tandem feruenti nequicquam oleo perfuſi, capite ad extremum puniuntur Prid. Id. Maij. Corpora poſt excidium Aquileienſe Clodiam ſunt translata. Iuſtus quoque Aquileienſis ab eodem Principe pro Chriſto occiditur. Nec minoris famæ felix infortunium Muſcæ, & Ciriacæ Virginum Aquileienſium, quarum per ea tempora effuſus cruor æternam patriæ gloriam xv. Kal. Iun. conſecrauit. Quæ inter hæc pietatis, & ſanctitatis exempla ediderit Quirinus, cum nullus ſit, qui referat, mente ſaltem liceat concipere. Ac de eo ſanè C par eſt credere, nihil in tàm pernicioſo tempore prætermiſiſſe, quod ad crediti ſibi gregis commodum videretur pertinere. Maximum Præſidem poſt Euphemium Ciuitas acceperat. Internicino hic in Chriſtianos odio accenſus omnem anteceſſorum rabiem longè ſuperauit. Quirinus à ſuis perſuadetur, vt primos illos irarum impetus effugiat. ab eius capite vniuerſam Aquileienſem pendere Eccleſiam; quod ſi ſeruauerit ſatis ſuæ, ſatis reliquorum ſaluti factum exiſtimet. Conantem euadere de medio itinere Lictores ad Prætorem rapiunt. D ibi de religione interrogatus, dum ſe Chriſtianum confeſſus libera in Deos vtitur oratione, verberibus multis de loquendi licentia caſtigatur. indè catenis grauis in carcerem truditur. De more per noctem oranti ſplendor diuinitus cum affulſiſſet, Marcellus carceris cuſtos miraculo percitus accurrens baptiſmum petit, & accipit. Re vulgata, populi fit concurſus ad carcerem. Vrbs tumultu, querelis miſcetur. Quare Maximus plebis audaciam veritus, quò facilius omnem à ſe facti inuidiam remoueret, ſub noctis ſilentio Quirinum eductum E longè in Pannoniam ad Amontium eius Prouinciæ Præfectum ablegat, à quo diù, multumque vexatus, poſt diuturnas carceris ærumnas in Danubium proijcitur. vbi quamvis ferro, ac lapidibus oneratus, diuino numine ſuper aquas, natans, multos ab idolorum cultu ad fidei veritatem traduxit. Sed ille à Deo laboribus finem deprecatus, tandem, vt mergeretur, obtinuit. Candidus ab aquis ereptum tradit. Huius res geſtas multi referunt, ſed præcipuè Petrus Æquilij Epi-

SS. Felix, & Fortunatus Foro-Iulienſes.

S. Iuſtus Aquil.

SS. Muſca, & Ciriaca Aquileienſes.

Lect. prop. in Breu. Aquil.

Epiſcopus in Cathalogo, quem tamen non Aquileienſem, ſed Sci- A
ſcienſem Epiſcopum vocat. hinc illud Venantij

Venantius lib. 7.

Africa Cyprianum, dat Sciſcia clara Quirinum.

Errorem manaſſe crediderim, quia huic primum Eccleſiæ: mox Aquileienſi præfuerit. quam Eccleſiarum commutationem multos antè annos inuexerat Antherus Summus Pont. edita ſanctione, quòd liceret, omiſſo primo Epiſcopatu, ad alium tranſire, populorum neceſſitate id exigente; quod à Quirino etiam factum Candidus ani- B
maduertit. Sed de loco diſcrepat. dum Lauracenſem primùm, mox Aquileienſem Epiſcopum creatum aſſerit: niſi forſitan Laureacum pro Sciſcia acceperit. eſt autem Laureacum antiqua Bauariæ Ciuitas, de qua, Chriſti fidem à B.Hermagora ſuſcepiſſe, primo volumine dicebamus. Sciſcia verò eſt oppidum in ripa Saui. noſtris Siſach. Reliqua cum noſtro Chronico non tantùm, ſed inſuper cum actis ijs conueniunt, quæ in antiquo Aquileienſis Eccleſiæ Breuiario leguntur. C
vt iam non ſit dubitandum, hunc Quirinum Aquileienſem, eſſe eundem cum Sciſciano. corpus Budæ ſeruatum, donec, Barbaris Pannoniam deuaſtantibus, Romam transfertur. ibique ad S. Sebaſtiani ad Catacumbas reconditur. Sed Patriæ, atque Eccleſiæ tandem ſuæ ſacrum theſaurum debebatur. Quare factum eſt, vt ſeptingentos poſt annos Popo Patriarcha illud peteret à Ioanne XIX.Summo Pontifice, & obtineret. quod teſtatum ipſe reliquit ſequenti inſcriptione. D

M. XXXI. Indictione XIII. Id. Iulij.

Ego Popo huius Aquileienſis Eccleſiæ Patriarcha, vnà cum duobus Romanis Epiſcopis Cardinalibus, & XII. Coepiſcopis, præſidente Domno Ioanne Papa XIX. & Imperatore Conrado Auguſto, conſecraui hoc templum in honore S. Mariæ Genitricis Dei, & Sanctorum Martyrum Hermacoræ, & Fortunati. ob cuius ſolemnitatem idem Rom. Sum. Pontifex de gratia Apoſtolica conceſſit indulgentiam C. Annorum, & C. Dierum ſingulis annis omnibus verè pœnitentibus, & confeſſis dictam Eccleſiam viſitantibus cauſa de- E
uotionis. & in Feſto dictorum Martyrum Hermacoræ, & Fortunati, & per octauam eorum ſingulis diebus XVIII. annorum, & totidem quadragenarum. Item dicti Cardinales auctoritate Apoſtolica, ob reuerentiam S. Quirini Martyris, qui eius corpus portauerunt de Vrbe, & condiderunt à parte dextra in Altari paruo iuxta Altare maius, & ob reuerentiam B. Marci Papæ, & Confeſſoris, cuius etiam corpus de Vrbe portauerunt, & collocauerunt à ſiniſtris

ſtris

A *ſtris in Altari paruo iuxta maius Altare, conceſſerunt indulgentiam* x. *anno-rum, & x. quadragenarum tam in ſupradictis ſolemnitatibus, quàm etiam in feſtiuitatibus eorundem.*

Hæc in vetuſto marmore, ad portam auſtralem Catedralis Eccleſiæ Aquileienſis, quæ iam ſitum obduxere. vt difficile legi poſſint. ex his verò ſatis conſtat egregiè illos fuiſſe deceptos, qui vel Mediolani, vel in Bauaria, quantumvis certis teſtimonijs ſitum Quirinum affir-B mant.

Diuo ædem ſacram cum Monialium Sancti Benedicti Cœnobio habuere Vtinenſes extra portam Glemonenſem: quam non multò pridem malè feriatus quidam militiæ magiſter ſolo æquandam curauit. cauſatus, quia portæ negotium exhiberet. campus circa maceriam, quamquam feracis ſoli, & ad ſegetem creandum idoneus, ſolo tutus numine ab omni ligone, & aratro vacat. cauſam religionis ferunt, quòd nullus impunè vſque ad hanc diem manus illi admouerit. Si-C quidem diris ſtatim correpti cruciatibus, vix poſt multos annos ſanitati ſunt reſtituti. cuius rei exempla bina adhuc conſpicimus. Ad Sancti Quirini ſimulachrum hæc ſubſcribenda curauit Franciſcus Barbarus in Patriarchali Vtinenſi Palatio. Eccleſia cũ Monaſterio S. Quirini extra muros Vrbis Vtinenſis.

S. QVIRINVS MARTYR IVLII PHILIPPI IMPER. F.
IVGVM DOMINI SCEPTRIS ANTEPOSVIT,
ET AQVILEIENSIS ANTISTES PROPAGATA CHRISTI FIDE
IN PANNONIA MARTYRIO CORONATVR.

D Poſt Quirinum Benedictus non diſſimili ingenio Patriarcha ſufficitur. triſtiora huic à principio cuncta proceſſere, quæ breui in melius mutata felici poſtea rerum ſucceſſu fortunæ iniquitatem longè compenſarunt. Malorum cauſam præbuit multiplex illa Imperij diuiſio, quæ ſubſequuta eſt. nam, cum repens multi prodierint Cæſares, Auguſti, Imperatores, nec moribus, nec ſanguine inuicem coniuncti, mirum quantum ex hac diuerſitate calamitatis acceſſerit Reipublicæ. Res tandem ad vnum Conſtantinum, & Maxentium E deducitur. ad hunc opprimendum cum ille pergeret penè Italiam oppreſſit vniuerſam: ibi inter cæteras Prouinciæ Ciuitates Aquileia acerba vexatur obſidione. arcuit ab vtraque parte infortunium Conſtantini virtus, & mortalium omnium fauor in eum conuerſus. quare & ipſa Aquileia reliquarum exemplum ſequuta tandem portas reſeràt; & miſſis Legatis vltrò deditionem facit. in fidem acceptos omni charitatis officio Imperator eſt complexus. mox, deuicto Maxentio, Benedictus Patriarcha Aquil. XII. *Anno Domini* 304. *Anno Domini* 306. Conſtãtinus Aquileiẽſes in fidem accipit.

Nazar. in ora. ad Cōſt. donis etiam, & ornamentis illuſtrat. Quod Nazarius oratione poſt hæc ad ipſum habita teſtatum reliquit, his verbis. *Prætereo te Aquileia, & Mutina, cæterasque regiones: quibus propter inſequutas omnium bonorum commoditates gratiſſima fuit ipſius oppugnationis iniuria*. Ibi, non Aquileiæ tantum, ſed vniuerſo terrarum orbi immutatæ fortunæ felix exordium Tyranni extinguuntur, perſequutio in Chriſtianos aboletur, pax mortalibus reſtituitur. & quod longè hæc omnia ſuperat, Chriſti fides non tantùm à ſubiectis Romano nationibus, ſed ab hoſtibus etiam, & diſſitis Imperio regibus amplexatur. pietate in primis, & ſtudio Principis ſingulari, qui primus Chriſtum Saluatorem intra regiam tacitè recipi cæptum in apertam lucem, atque antè omnium oculos proferre non dubitauit. mox eius ſe cultorem profeſſus pro Chriſtiana fide ſanctiſſimas leges tulit, & obſeruandas curauit. Tunc, euerſis Cacodæmonum templis, Deo Opt. Maximo, & vno paſſim Eccleſiæ eriguntur, donis exornantur. Sacerdotes, Epiſcopi è latebris in publicum conſpectum prodire, gregem ſibi creditum alloqui. numinis beneficium laudibus, gratiarum actione celebrare. populorum vbique concurſus, gratulatio. Per ea tempora Beleni, ſiue Feleni ſimulacro euerſo, eius templum dedicatur memoriæ B. Felicis, cuius martyrium modò referebamus. hunc vulgus Felum poſtea dixit; antiqui Feleni memoria ſine dubio; vt pridem eſt expoſitum. Sed locus, vbi Sanctorum Martyrum Hermagoræ, & reliquorum corpora pro fide Chriſtiana mortem paſſa cuſtodiebantur, in auguſtiorem formam erectus fit Eccleſia B. Mariæ Virginis, & Sanctorum Hermagoræ, & Fortunati conſacrata. Huic Patriarchæ, & Clericorum domicilia ampliſſima iungebantur. vndè continuis temporibus, tamquam ex quodam bonarum artium ſeminario ſanctiſſimi, atque doctiſſimi viri prodiere. quos propria virtus, & pro Chriſtiana Republica ſuſcepti labores celebres poſtea fecere. neque hìc prætermittendum exiſtimo nobile Aquileienſium in Principem ſtudium, qui ab ipſo honoribus aucti eius apud ſe memoriam perennem eſſe voluerunt. quod cum ſtatuis, imaginibus, & inſcriptionibus in reliquarum Ciuitatum exemplum feciſſent, nihil ex his poſteritas accepit, præter inſignem tabulam, quæ in antiquo panegyrico ſuis pulcherrimè expreſſa coloribus contra omnem temporis violentiam adhuc perdurat. hanc auribus Lector, quando oculis non poteſt, ex verbis hauriat auctoris, quicunque ille fuerit. Sunt autem hæc ad ipſum Conſtantinum. *Hoc enim, vt audio, imago illa de-*

Eccleſia S. Felicis in Vrbe Aquileienſi.

A B C D E

A *declarat in Aquileienſi Palatio ad ipſum conuiuij poſita aſpectum. vbi puella iam diuino decore venerabilis, ſed adhuc impar oneri ſuo, ſuſtinet, atque affert tibi etiam tum puero galeam auro, gemmiſque radiantem, & pennis pulchrè alitis eminentem, vt te, quod vix vlla poſſunt habitus ornamenta præſtare, ſponſale munus faciat pulchriorem.*

Cæterum eam Chriſtiani orbis felicitatem nimiam Chriſtianus homo, quis crederet? primus interturbauit non modò, ſed penitus B abſtuliſſe viſus eſt. Hic fuit Arius, qui ab Ægypto funeſtam hæreticæ peſtis facem quatiens, ea per trecentos, & amplius annos vniuerſam Eccleſiam immaniſſimis cladibus affecit. Res à principio neglecta in immenſum creſcit. quare ad eam compeſcendam opus eſt concilio, quod Niceæ habuit Conſtantinus CCCXVIII. Epiſcoporum. hoc damnata, ſed non extincta hæreſis ardentiori ſtudio, quia vetebatur, à multitudine amplectitur. tandem intra Palatium accepta Imperium funeribus deuaſtauit. Nec deerant muneri ſuo interea C Romani Pontifices, qui crebrioribus coactis ſanctorum virorum conuentibus, diris omnibus ſacrilegos deuouere. Hoc Silueſter præſtitit ætati Conſtantini, hoc eo defuncto Iulius, à quo nobili CXVI. Epiſcoporum Concilio Romæ habito, Ario, & ſectatoribus eius communis fidelium ſocietas interdicitur. ibi non dixerim inter cæteros, ſed ſupra cæteros Epiſcopos, poſt Summum Pontificem adſtitiſſe Benedictum Patriarcham Aquileienſem eius Concilij acta demonſtrant in hæc verba. *In nomine Domini Dei, & Saluatoris noſtri Ieſu* D *Chriſti. Imperatoribus quoque Conſtantio, & Conſtante Augg. Anno primo. Indictione* x. *Præſidente Sancto, & Beatiſſimo Papa Sedis Apoſtolicæ Romæ. Præpoſitis ſacroſanctis, & venerabilibus Euangelijs in Eccleſia Domini Dei, & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti, quæ vocatur Conſtantiniana. Reſidentibus etiam viris venerabilibus, pariterq; cum eo audientibus Benedicto Aquileienſi Epiſcopo, Ruffo Carthaginenſi Epiſcopo, Agapito Rauennatis Eccleſiæ Epiſcopo, Iulio Mediolanenſi Epiſcopo, Luciano Mamnenſi, & reliquis cum eis centum ſexaginta ſex Epiſcopis, &c.* Quibus ſatis apparet, prærogatiuam E à Petro Aquileienſibus Epiſcopis conceſſam hucvſque ſeruatam, vt in Italia primus eſſet poſt Romanum Pontificem. Sed ab hoc eodem Concilio admoniti Benedictum non antè Quirinum, vt perperàm habet Candidus, ſed poſt Quirinum numeremus. à quo vſque ad hanc ætatem annorum triginta trium ſpacium interceſſit; quod totum, vt Benedicto aſſignemus nihil eſt, quod prohibeat. veluti ſi hoc anno, aut ſequenti dixerimus obijſſe, nihil aut hiſtoriæ veritati, aut

Anno Domini 314.

Anno Domini 325.

Anno Domini 337.

ſequentium probabilitati officiet. Benedicti elogium, quia nec tempori, nec loco conuenit (auctor in eo Candidum fuerat ſequutus) omittere ſatius duximus, quàm alienis laudibus viri virtutem intempeſtiuè exornare. Benedictum Fortunatus Secundus excepit, vel Baronij teſtimonio, qui in his, quæ de Concilio Romano memoriæ prodidit, hæc inſerenda curauit. *Porrò ex centum illis, & ſexdecim Epiſcopis, qui Concilio huic interfuere, hi tantum illic leguntur, Benedictus Aquileienſis, qui præceſsit Fortunianum eiuſdem Ciuitatis Præſulem.* Quod autem hic ſit idem cum Fortunato, paulò infrà ſic oſtendit. *Rurſus in re comperta hæſitat (Rubeus) dum Fortunatianum Epiſcopum Aquileienſem, qui Concilio Sardicenſi interfuit, Fortunatum potius exiſtimat appellandum ex quadam ſibi, vt ait, cognita lectione. Sed ſi hoc attendendum eſt, vt, cum apud Athanaſium recenſetur ſeries Epiſcoporum, qui interfuerunt Concilio Sardicenſi, legatur perperàm Fortunatius pro Fortunianus: non duo, vt vult, ſed tres dicendi ſunt, eodem fermè tempore præfuiſſe Eccleſiæ Aquileienſi, Fortunatianus, cuius eſt mentio quoque apud S. Hieronymum, Fortunatus, & Fortunatius.* Ac ſanè his omnibus nominibus Patriarcham antiquitas appellauit. Sed hæc longius proſequi nimis eſſet ocioſum. Porrò quod D.Hieronymus de Fortunato meminerit, locus eſt in libro de ſcriptoribus Eccleſiaſticis. *Fortunatianus*, inquit, *natione Afer Aquileienſis Epiſcopus, imperante Conſtantio in Euangelia titulis ordinatis, breui, & ſermone ruſtico ſcripſit commentarios. & in hoc habetur deteſtabilis, quòd Liberium Romanæ Vrbis Epiſcopum pro fide ad exilium pergentem primus ſollicitauit, & fregit, & ad ſubſcriptionem hæreſeos compulit.* Quæ diligentius venient inferius examinanda.

Anno Domini 338.

Fortunatus Secundus Patriarcha Aquil. XIII.

C. Bar. T. 3. *an. Do.* 337.

D. Hierony. in 1. *de ſcri. Eccle.*

Libri Octaui finis.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Nonus.

A INterim Conſtantino ad Superos euocato, & inter filios Conſtantinum, Conſtantem, & Conſtantium Imperio diuiſo, ſæuis iterum tempeſtatum procellis res Romana conuellitur. Initium malorum à Conſtantio, qui Arianam impietatem complexus ſacra, profanaq; omnia deinceps polluere *Anno Domini* 338.
B non dubitauit. Igitur regia Conſtantinopoli cœdibus extemplo fœdatur. Cariſſimus quiſque Conſtantino patri, aut affinitate iunctus extinguitur. Indè inter fratres diſſidia, odium, iurgia, donec ad manus ventum eſt. Conſtantinus, cui Galliæ in partem ceſſerant, aduerſus Conſtantium moturus in Forum-Iulium venerat. Hic ex Pannonia occurrens partem exercitus præmiſit; cum parte ipſe ſubſequitur; *Anno Domini* 340.
C Duces præmiſſi Conſtantinum non longè ab Aquileia inuentum nulla interpoſita mora ad pugnam prouocant. Lucus propè fuit denſis conſitus arboribus; cuius pridem mentionem fecimus in ijs, quæ de Maximino dicebamus. ibi locum opportunum conſpicati Conſtantiani, lectiſſimum equitem, & peditum fortiſſimos quoſque in inſidijs collocant. contra hoſtem verò tanta pergunt feſtinatione, vt Con- Pugna filiorũ Conſtantini Imper. in agro Foro-Iulienſi.

ſtan-

ſtantino pręter expectationem deprehenſo vix ad explicandam aciem A tempus ſupereſſet, diù, multumque pugnatum eſt pari ardore, nec inæquali virtute, quod poſteaquam Conſtantij milites conſpexere, paulatim primum loco cedere, & magis magisque pedem incipiunt referre, mox, vera ſimulata fuga, effuſiori curſu in ſiluam ſe recipiunt. Tunc Conſtantinus in fugientes inuectus, facili negotio in inſidias præcipitat. Igitur ab recentibus, & ordinatis ſparſi, & curſu defatigati circumueniuntur. & antequam ſe colligendi ſpacium ha- B berent, ad vnum fermè trucidati ſunt, in his Conſtantinus. cadauer à militibus poſtea inuentum, & agnitum in Alſam ignobilem vſque ad eam diem loci fluuium deiectum eſt. Conſtantius victoriæ ſuæ ſuperueniens Aquileiæ ad res Italiæ ordinandas ſubſiſtit. ibi fratri extincto inferias more regio perſoluit, ſic facti inuidiam pietatis officio temperaturus. Dum Aquileiæ eſſet, reſcriptum dedit VII. Id. Aprilis. Mox, occidentali Imperio ex ſententia conſtituto, ad Catholicos perſequendos animum adiecit. Prima curarum fuere Antiochiæ Con- C cilium ex ſuæ factionis Epiſcopis cogere. Ibi Nicænam fidem abrogat; & Athanaſius ſanctiſſimus vir Alexandriæ Patriarcha, & plures cum eo, quia benè de Chriſto ſentiebant, exilio plectuntur. Salutem aliquam attulit Conſtans; qui à Pontif. Romano perſuaſus miſerorum patrocinium ſuſcepit; & labentem per ea tempora Chriſtianæ religionis dignitatem vnus ſuſtentaſſe viſus eſt. is fratri per literas perſuadet, vt legitimo tandem Concilio rem tantam diſcuti permittat. Sic vtriuſque Imperatoris iuſſu, trecenti, & amplius Epiſcopi con- D

Anno Domini 347. ueniunt Sardicæ. Eſt hæc Vrbs Daciæ Mediterraneæ intra duas Mœſias. ibi ſummo omnium bonorum fauore Ariana hæreſis anathemate percutitur; & exulibus Epiſcopis ſedes propriæ reſtituuntur. In his, qui egregiam Reip. Chriſtianæ operam nauarunt, fuit Antiſtes Aquileienſis, quod etiam Concilij ſubſcriptio demonſtrat in hæc verba. *Fortunatianus Epiſcopus Ciuitatis Aquileiæ*. Et præclara in Athanaſium amoris, & caritatis ab eo edita argumenta ſatis declarant. Si quidem cum hic quantumvis ab Concilio abſolutus, inimicorum ni- E hilominus adhuc inſidias vereretur, vt nihil minus, quàm Alexandriam cogitaret, Fortunatus hominem Aquileiæ eſſe voluit, donec

Anno Domini 348. Conſtantij literis aduocato reditum permiſerit. Sed non diù Catholicis hæc ocia durauere. Poſt paulò Conſtans eorum defenſor à Magnentio occiditur, de quo poſtquam Conſtantius iuſtam exegit vltionem, omni illicò exutus pudore, quem Conſtantis metu hucuſque

in-

A induerat, in Nicænam confeſſionem amens debacchatur, Concilijsq; iniquiſſimis conceptam impietatem confirmat: vt non in oriente tantum, intra quem ſe continuerat, ſed in occidentem, atque in ipſam Italiam, & Gallias peſtis illa Ariana populabunda ſe effuderit. Tot malis nullo ſaniori remedio poſſe occurri, quàm vera, eaque vniuerſali Synodo exiſtimat Liberius Romanus Pontif. qui Iulio ſucceſſerat. *Anno Domini 353.* Quare ab Imperatore per Vincentium, & Marcellum Epiſcopos pe-
B tit, vt ad has dirimendas lites Epiſcoporum conuentum Aquileiæ velit indicere; non tàm crediderim, quia loci ſitum orientalibus æquè, ac occidentalibus opportunum videbat, quàm loci Antiſtitis prudentia fretus, quem pridem acerrimum Arianæ perfidiæ oppugnatorem cognouerat. Ac ſanè talem vſque ad hanc diem ſe præbuit Fortunatus, vt eum Baronius magni nominis virum appellet aliquando. *Baron. To. 3. ann. 353.* Legati Conſtantium Arelati conueniunt. ibi viſum eſt Imperatori Concilium facere. Aduolant Epiſcopi: in his Fortunatus Aqui-
C leienſis. Sed res ad libitum Imperatoris agebatur. Athanaſius antè cuncta damnatur, & damnationi Vincentius Legatus Apoſtolicus peſſimo exemplo ſubſcribit. Fortunato in ſententia perſiſtenti Liberius anno ſequenti literas dedit, vt notat Baronius. Sed quid? eo impudentiæ proceſſit Conſtantius, vt, quod perſuaſione non poterat, violentia, & minis extorquere non deſiſteret. quod præſtitiſſet extemplò, ni recens cura de Gallo hominem aliquandiu continuiſſet. hunc in oriente Cæſarem ipſe deſignauerat, cuius dum facinora plura
D accipit, veritus tandem, ne grauius aliquid in ſe moliretur, aſtu ad Polam Iſtriæ Ciuitatem productum, ibi necandum curat. miniſtros *Anno Domini 354.* verò illius, & quicunque illum familiaritate attigerant Aquileiam tractos varijs ſuppliciorum generibus vita exuit. ab ea cæde veluti violentior factus incæptam in Catholicos vexationem proſequitur. Violatæ religionis prætextus, ac veluti ſcelerum velamen fuerat Athanaſij nomen, in hunc Catholicorum exquirebantur ſententiæ, in quem ſi quis ſubſcriberet, tanquam ſuarum partium aſſertor dimittebatur.
E Ex quo factum eſt, vt multi magni etiam, & clari viri manus dederint ea ſui erroris excuſatione vſi, quod hæreſem non ſubſcriberent, ſed tantum Athanaſium damnarent. quod fecit in primis Oſius ille Cordubenſis Antiſtes, & Catholicæ fidei columen hucvſque, & propagator egregius. idem præſtitit Fortunatus Aquileienſis, & innumeri cum eo. De Fortunato hæc habentur apud Athanaſium. *Athan. in Apol. ad Conſtant.* *Vincentium Capuæ, Fortunianum Aquileiæ, & Herminum Theſſalonicæ, cæte-*

roſque

roſque in occidente Epiſcopos, vim non vulgarem grauesque contumelias paſſos, donec promiſerint ſe ſe à noſtra communione abſtinere. Ex quo ſatis liquet, horum virorum crimen non ad hæreſem Arianam pertinere, ſed in damnatione Athanaſij totum verſari. quem non vt alienum à fide, ſed nouis obnoxium accuſationibus tunc apud Imperatorem Ariani criminabantur. nempè vt, eo ſublato, faciliori in poſterum aditu rabies eorum in orbem terrarum ſe proriperet. Inter hæc Liberium Pontificem Athanaſio addictiſſimum Vrbe ſubmouent, atque in exilium curant deportari. ibi ille anguſtijs preſſus generoſum tandem animum flexit, & calculum contra Athanaſium tulit: ad hoc Fortunati conſilio perſuaſus, qui ſuo exemplo Pontificem ad facinus protraxit. Ex quo fit, vt in hæreſeos ſuſpicionem facilè inciderit Liberius: Fortunatus verò hæreticus planè ab omnibus iudicatus ſit. vt nullus ſit, qui ipſum hoc nomine ſummoperè non reprehendat. Ego quidem, ſi quod ſentio liberè in medium licet afferre, vtrunque facilè crimine libero. ac Liberium quidem iudicio Baronij, qui multa ſuper his doctè, pièque Fortunatum eadem ratione, qua Liberius abſoluitur. nempè ſi hìc immunis ab hæreſi ex eo cenſetur, quia ſalua fide Catholica in Athanaſium ſubſcripſit, ille æquè Catholicus exiſtimandus, quia nihil contrà fidem, ſed votum contra Athanaſium perſuaſit. vt iam locus ille D. Hieronymi non ſit omninò recipiendus, quo affirmat deteſtabilem Fortunatum, quia hæreſim Liberio perſuaſerit: nam ex dictis rem alio modo ſe habuiſſe ſatis apparet. & Baronius credit fama magis, quàm veritate perſuaſum hæc D. Hieronymum ſcripſiſſe, alioquin non Fortunatus tantum, ſed Liberius quoque deteſtabilis inter hæreticos eſſet ſeponendus. Nec obſtat, quòd idem B. Hieronymus ſcribens Chromatio Presbytero, qui Valeriano poſtea in Epiſcopatu ſucceſſit, dixerit aliquando ab illo, & fratribus ſuis Ariani dogmatis virus ab Vrbe Aquileienſi fuiſſe exclusum. nam in tàm corrupto ſæculo nihil mirum, ſi, vniuerſo penè nutante orbe, Aquileia etiam periculum ſenſerit: in quam cum mortales vndique confluerent, non magni fuit laboris hæreticos catholicis ſe admiſcuiſſe. quare aptè in illo loco Ciuitas erroris arguitur ab Hieronymo nulla interim facta mentione de Epiſcopo, nulla de clero; quibus ſaluis, fieri potuit, vt vulgus morbo laboraret. Vnde multum eſt ſanè, cur in hoc Liberij, & Fortunati caſu Baronij noſtri diligentiam deſiderem. Liceat hoc mihi pace tanti viri, qui cum pro Liberij defenſione omnes intenderit neruos, tantum abeſt, vt Fortunatum

S. Hier. de vir. ill.

Baron. To. 7. ann. 357.

D. Hieron. epiſt. 43.

A B C D E

infa-

A infamia liberet, vt potius illum hæreticum vbique inſimulet, atque in hęreſi perſeuerantem atteſtetur. quod vnde hauſerit planè ignorat. Sed ita ſunt hominum ingenia, vt facilè in aliena ferantur, ſuis vtique parcant. Quæ à me ſic dicta velim, vt ſi quis in contrarium meliora adduxerit, non inuitum rationi, & veritati me conceſſurum ſciat. Conſtantio in his occupato, Iulianum in Gallia Imperium abripuiſſe, *Anno Domini 361.* nunciatur. Fuit hic Galli frater malo Chriſtianorum fato, ab Impera-
B tore Cæſar dictus. qui non tàm felici rerum à ſe geſtarum ſucceſſu, quàm ariolis, & vaticinijs fauſta prædicentibus elatus ſe Auguſtum nominari ab exercitu paſſus erat. Nomen factis probaturus in Pannoniam cum maiori parte copiarum contendit: reliquam ad occupandam Italiam mittit. Atque ea quidem in manus venerat penè vniuerſa, quando vna tantis Aquileia reſiſtere auſa incęptis acriter ad certamen ſe comparat; & ſuo exemplo contra Iulianum Italicos ſollicitat. adeò in ea Vrbe libertatis vis quædam, & incredibilis in Rempubli-
C cam charitas vniuerſos ordines agebat. Illùc armatorum cohortes aliquot ſub primo tumultu ſe receperant duce Nigrino, equitum Tribuno: qui ſuis, Ciuibusq; ad defenſionem inſtructis Iuliani conatus omnes deſpiciebat. Sed is facti dolore percitus iubet Iouino equitum magiſtro, vt quàm primum Vrbi exercitum admoueat. Mouerat animum non tàm præſens Aquileienſium facinus, quàm præteritorum memoria, qua diuino quodam fato huic Ciuitati datum reputabat, vt Reipublicæ hoſtibus ſemper impedimento foret; ab ipſis
D verò diutius vexata, & obſeſſa nunquam niſi volens in poteſtatem venerit. Quare eò obnixius ſibi agendum exiſtimat, vt à principio eos ſpiritus frangat: quos ſi diutius creſcere permittat, perniciem ſine dubio allaturos præuidebat. Iouinus iuſtis copijs ad rem gerendam inſtructus Oppido ſuccedit. Ac fortè inter hæc Conſtantius vita exceſſerat: qua vſus ille occaſione, antequam vim experiatur, rem mollioribus verbis aggreditur. Factum igitur Ciuibus aperire; Conſtantium ad Superos elatum, terras Iuliano regendas commiſiſſe; hunc
E mortales dominum accepiſſe; Senatum, Populumq; Romanum conſenſiſſe. Quare referent poſtes, & potius iuſti Principis clementiam, quàm hoſtis acerbi contumelias experiantur. Sed nulla conſilia admittebant Aquileienſes, quibus illud pridem perſuaſum erat, Iouinum hæc omnia fingere, quò incautos opprimeret. Indè res ad arma vergi cæpta. Iouinus ea, quæ ad oppugnationem videbantur neceſſaria, foris comparare; ſcalas, pluteos, pontes facere, crates conte-

xerc. Nigrinus mœnia intus circumire; eorum vitia reparare; viris, A tormentis inſtruere: &, quod caput ſalutis credebatur, materias ad ignem concipiendum accommodatas plurimas habere, quibus auorum memoria Maximinum depulſum Aquileienſes memorabant. Dum hæc fiunt, in caſtra cum ſummo Imperio venit Immon, qui, Iouino ad Imperatorem demiſſo, ſolus poſtea reliqua obſidionis abſoluit. Sub aduentum noui Ducis, milites pugnæ impatientes inuadendi oppidi ſignum depoſcunt. Ille iuſſis corpora curare, poſtridiè ſe eius rei periculum facturum pollicetur. Vbi dies illuxit, extemplo militaris buccinæ clangore ſinguli excitati ad pugnam capeſſendam concurrunt. Videres milites arma expedire, pluteos, crates agere, ſagittas neruis, tela manibus aptare, mox ordinatos, & per acies diſpoſitos certamini ſuccedere. Oppidani ex alia parte nulla terroris ſpecie commoti pro muris alacres ſtabant, venientes laceſſunt, atque etiam irrident. alij machinis maioribus, alij miſſilibus ſuis intenti nihil aliud, quàm Ducum Imperium expectabant. nec C mora, ingens tormentorum fragor auditus; tela, lapides per aera viſa volitare, quæ horrendo cum ſtrepitu in confertiſſimas acies conjecta nunquam ſine vulnere cadebant. Contra Iuliani nihil de impetu remittunt. tollunt ſiniſtras, & ſcutorum ponderibus tuti magno cum clamore periculo ſubeunt. pars eminus iaculis propugnaculorum ſumma infeſtare; pars propius ſcalas admouere, aut muri fundamenta quatere. quos deſuper Aquileienſes infenſi, intentiq; ſine tumultu accipiebant, & immiſſis ſudibus, ſaxis, pilis vulnerabant aſſiduè. Quin & ardentibus tedis, & feruenti aqua pugnatum eſt; quibus in vltimum adducti diſcrimen oppugnatores non ſine magno cruciatu animam amittebant. &, ſi qui ab infortunio ſunt ſeruati, reliquos ab eo conatu facilè auerterunt. Immon cum cerneret copias inani labore periclitari, receptui ſigno dato, omnes in caſtra reduxit: Aquileienſibus interim gaudio vix ſe continentibus: ac ſanè ab eius diei exitu maiorem illi audaciam conſequuti certiſſimam ſibi victoriam animo deſtinabant. Sed Immon de pugnæ euentu anxius, E vbi parum apertam vim profuiſſe intelligit, ad inſtruendas machinas ingenium adijcit; quibus minori cum ſuorum damno Vrbem in poſterum vrgeret. Flumen bonam partem muri alluebat. hanc ille ideò vel ab oppidanis neglectam, vel ſtructura minus firmam ratus, antè cuncta ſibi tentandam proponit; nobili ad id induſtriæ commento adhibito. ſiquidem, tergeminis nauibus valido inter ſe nexu firmatis,

Aquileia ab exercitu Iuliani Imperatoris aggreſſa.

B

D

tur-

A turres in eam altitudinem erigendas curat, quæ facilè Aquileienſium
propugnacula adæquaret. Has milite, & armis adornatas ſecundo flu-
mine iubet muro appropinquare, eo conſilio, vt dum milites de ſum-
mo loco adæquatis viribus oppidanos implicitos tenerent, expediti
interim velites ex infernis turrium cauernis egreſſi, ponticuliſq; ia-
ctis, quos in hos vſus contabulauerant prius, in oppoſita incurrerent
ædificia, atque ibi inſtrumentis ad id opportunis aditum in ſecretio-
B res Vrbis partes aperirent. Quibus in hunc modum diſpoſitis, Im-
mon ab ea parte, quæ flumini aduerſa ſteterat, omnem belli terrorem
mœnibus obijcit: quo diutius diſtentus hoſtis ſui periculi ſenſum mi-
nus perciperet. Sed omnia ante Aquileienſibus erant præuiſa; & pri-
dem militari conſilio imminens periculum anteuerterant. Siquidem
murum fluuio proximum diligentius ante firmauerant, nouo intus
aggere adiecto; & fortiſſimis impoſitis ad cuſtodiam militibus inſtru-
xerant vniuerſum. quibus nec bellicæ machinæ, nec flammarum fo-
C mites deerant. Igitur oppidum ab eo loco, quo commodius adiri
poterat, à principio tentari cęptum, ac magna, ſanè virium, &
animorum contentione ab vtraque parte certamen initur, & in mul-
tas horas perducitur, neutris loco cedentibus. quando turres per flu-
men demiſſas aduentare ſignificant illi, qui celſioribus Vrbis locis di-
ſtributi hoſtiles incurſus longè, latèq; ſpeculabantur. Aquileienſes
eò ſe continuere, quò ad iactum veniſſe intelligunt. tunc machina-
rum furor in illas conuerſus omne à principio de iaciendis pontibus
D conſilium interturbat. inſtant contrà Iuliani, & quando pares hoſti
eſſent, illatis vulneribus terribiles magis, magiſq; muro ſuccedebant.
Plura conantes ignes repreſsêre, qui validè à propugnaculis iaculati,
non arma tantùm, & viros, ſed turres etiam ipſas miſerabili incendio
pergunt depopulari, donec contignationibus conſumptis non ſine
ingenti militum ſtrage omnes in flumen procidunt. Qui mortem eua-
ſerant, dum natando ſalutem quærunt, Aquileienſium ſagittis confi-
xi cumulatè infortunium ſunt conſequuti. Sed pedites naualium ſo-
E ciorum caſu attoniti, dum ſpes, quas de capienda Vrbe conceperant,
irritas deplorant, immanibus ſaxis, & telorum deſuper cadentium
imbribus attriti, tandem ab incępto depelluntur. Sic ab armis per
eum diem, pari veluti ab vtriſque conſenſu, ſed diſparibus ani-
mis ceſſatum eſt. Aquileienſes læti intrà tecta noctem agere, & tan-
quam diſcrimine liberati meliora mente concipere. Iuliani ſucceſſu
triſtes querelis, & gemitibus caſtra replêre. ſe ipſos, ignauiam ſuam

incuſare. hinc ira, dolor, ſtomachus paulatim obrepere, quibus agitati in Vrbis incendium iterum exardeſcunt. gliſcit furor, creſcit ardor: nec ab incępto deſiſtunt, donec Immoni neganti, & multum reſiſtenti perſuadent tandem, vt luce ſequenti vltimum capiat ſuarum virium experimentum. Igitur vix breui corporibus quiete conceſſa; ac, ne vix quidem tenebris diſcuſſis, ad Vrbem conglobati conuolant. res impetu magis agitur, quàm diſciplina. eo tumultu ſcalæ muris admouentur innumeræ; alij portarum obices nituntur infringere; multi etiam ferratis trabibus murorum ſtructuram violant. Rei nouitatem primum Aquileienſes admirari; mox etiam indignatione accendi, quòd bis victis tantum aut audaciæ, aut temeritatis acceſſiſſet. quare tantò enixius ad ſui defenſionem ſe expediunt; & cuncti extemplò per munitiones diſpoſiti furorem illum breui ruiturum ſuſtinent, atque etiam propellunt. Plures in his fuere, qui occultioribus reſeratis aditibus, in foſſam proruunt, & manu pugnam auſi conſerere inconditos, & incautos ſub mœnibus decurrentes transfigunt, & tandem in fugam adigunt: dum interim de ſuperiori parte tormentorum violentia etiam illi, qui propè non acceſſerant, malè infeſtarentur. Eo certamine complures vtrinque ſunt deſiderati. Sed Iuliani damno magis proximi, quòd in aperto poſiti nullum ad ictus effugium haberent. quare cedere coacti in poſterum ab omni oppugnatione ſe abſtinuerunt. Tantum, ne ſtando nihil feciſſe viderentur, itineribus circa Vrbem munitis ad prædas agendas ſe conuertunt. Cum igitur in diuturnæ obſidionis ſpeciem res conuerſa videretur; Iulianus de his omnibus certior factus non leuiter angebatur, id primum ſibi metuens, ne ab oppido eruptione facta Alpium Iuliarum clauſtra occuparent Aquileienſes; atque ita non auxilia tantum interciperent; ſed Italiam totam ad defectionem incenderent. Scilicet, nihil in nouo Imperio non timendum; & ex primis rerum euentibus reliqua ſatis pendere. Quare eam curam minimè ſibi negligendam ratus, quando vis parum ſucceſſerat, ad mitiora conſilia conuerſus, Agilonem inclytum eius ætatis ducem, & Aquileienſibus in primis gratum ad eos Legatum deſtinat. Inter quæ cum Immon fluuio maximè fidere Aquileienſes cerneret, quo pro munimento ſimul aduerſus hoſtes, & pro vitæ ſuſtentamento etiam vtebantur: illum ſub ea oppugnationis ceſſatione, per ocium, aliò ſibi deriuandum ſtatuit. Quare copijs ad opus diſtributis, ſummo labore, & patientia nouum incredibilis magnitudinis alueum excauat; quo aqua-

rum

A rum illam molem à mœnibus longè ſemotam in proximum pelagus exonerat. nec non aquæductus omnes, & riuulos, qui Vrbem alluebant, penitus diſſipat, & corrumpit. Sic ſperans futurum, vt Aquileienſes in maximas coniecti neceſſitates obſtinatos facilius ad deditionem flecterent animos. Sed cuncta in irritum ceſſere: namque amoto fluuio, nulla inde aquarum penuria Ciuitatem inceſſit; quæ puteis, & ciſternis frequens, ijs ad ſitim tolerandam commodè deinceps
B vſa eſt. aderat etiam vini copia haud mediocris, & omnium rerum commeatus; quem ad alendam multitudinem in multos menſes ſuffecturum Aquileienſes exiſtimabant. ex quo fiebat, vt nihil illi ad nouum hoc miraculum commoti quippiam de ſolita diligentia ad ſui, patriæq́; defenſionem in poſterum non remitterent. & quantum in illis fuit, conatus omnes Immonis quàm longiſſimè fruſtraturos apparebat. quando ſub aduentum Agilonis omnia ſunt mutata. ſiquidem vir aſpectu grauis, & Ciuibus pridem notus, vbi primum mœ-
C nibus ſuccedens, ſe de communi ſalute cum Aquileienſibus velle loqui poſtulauit, vltrò ad eos venire iuſſus in propugnacula peramanter ſuſcipitur. ibi turba, quæ confluerat, de morte Conſtantij certiore reddita, multa de humanitate Iuliani, nec falſa omninò ſubiecit. ſalutem hunc quærere Ciuitatis, non excidium; quod ipſi, ſi vlterius pergant repugnare, facilè ſibi & volentes accerſunt. nam quî fieri poterit, vt vni contra orbis terrarum potentiam nitantur? aut impunè eam Imperij maieſtatem eludant? adhuc tempus ſupereſſe pœniten-
D tiæ, dum omnia ſunt in integro, dum factorum ignorantia iuſtam obſtinationi excuſationem obtendit. mox qua fronte, quibus verbis cauſam ſuam tuebuntur? quo nomine rebellionis crimen diluent? Vera dicere Agilo Aquileienſibus viſus eſt. Quare extemplò ſe in poteſtatem viri futuros reſpondent. modò factorum obliuionem promittat. Annuente illo, & fidem ſuam religioſius etiam interponente, protinus ex diuturno mœrore in lætitiam effuſi ciues ad portas reſerandas concurrunt. Sic Agilo Vrbe potitur. quod vbi obtinuit, om-
E nem facti inuidiam in vnum Nigrinum conijciens, hominem viuum concremat. Romulum verò, & Saboſtium Conſtantij familiaritate claros varijs tormentis abſumit. Atque intra hos ira Principis compreſſa reliquos crimine abſoluit. quin etiam humaniter alloquutus liberos, vti ad eam diem fuerant, eſſe voluit, & verbis etiam virtute commendata, nihil quod faceret ad Ciuitatem honeſtandam, deinceps prætermiſit. Iuliano Principe Fortunatus Secundus Patriarcha

mori-

moritur. Elogio & hic caret, quod crediderim negatum viro hæreſis, A opinione vulgus ſaltem, damnato. cum alioquin debuiſſet auctor poſt primum Fortunatum ſecundo locum feciſſe, & ne quid ad Fortunati infortunium deeſſet, quæ de huius patria veniebant dicenda, in primum ille lubens traduxit. adeò nominum ſimilitudo etiam accuratiſſimos fallit. Locum Fortunati Valerianus Secundus impleuit. quo præſide, ſi quæ irrepſerant Arianæ labis contagia, à Ciuitate penitus exturbantur. Præclaram huius Pontificis virtutem ſatis comprobant illorum virorum nomina, qui ab eius contubernio, tanquam ab omnium bonarum artium fonte illuſtres prodiere. Hieronymus, Chromatius, Ioannes Euſebius, Chriſogonus, Ruffinus, Bonoſus, Iulianus, & alij plures B. Hieronymi ſtylo commendati. Ac quidem Hieronymum per ea tempora literis, & moribus florentem tulerat Stridon Iſtriæ proximum oppidulum, & Aquileienſi Diœceſi ſubiectum; vt illum ideò Aquileiæ Baptiſmo ablutum multi non inani forſitan argumento ſibi perſuadeant; & adhuc in maiori ipſius Vrbis Eccleſia ſacellum colitur Diuo dicatum: vbi rei factum inſcriptione confirmatur. Quæ ſi vera eſſent; verba Hieronymi dicentis ſe Romæ veſtem Chriſti accepiſſe, non ad Baptiſmum, ſed ad primam Sacrorum initiationem forſitan eſſent traducenda. Illud quidem pro comperto affirmamus, ſanctiſſimum virum plurimum cum Valeriano Aquileiæ degiſſe, & eorum familiaritate vſum, qui tunc præcipui apud eam Eccleſiam habebantur. atque inuitiſſimum inde receſſiſſe. quanquam de cauſa nihil certi colligimus, ſcribente ipſo ad Ruffinum. *Poſtquam me à tuo latere ſubitus turbo conuulſit; poſtquam glutino caritatis hærentem impia diſtraxit auulſio*. Meritò poſt Hieronymum ſecundus locus in celebri illa Academia Ruffino cedat; de quo non eſt cur multa dicam, cum eius ſcripta nomen viro fecerint immortale. Aquileienſis hic fuit, Damaſo Papæ perquam familiaris, quo ad ſcribendas epiſtolas vtebatur; Hieronymo verò adeò carus, vt non vulgaria in eum amoris, & obſeruantiæ ediderit argumenta. vnus porrò dignus, qui Melaniæ conſularis, atque præclariſſimæ fœminæ in E orientem ad loca ſacra pergenti comes itineris, ac veluti ſenſuum rector intimiorum perpetuò adhæreret. Fortunati ambo, ſi Ægypti litora nunquam tetigiſſent; ſiquidem ibi à Didimo Alexandrino Origenis doctrina imbuti ſuam in Eccleſiaſtica fide conſtantiam in poſterum deſiderari paſſi ſunt. Annos viginti ſeptem Ruffinum cum Melania vixiſſe, refert Palladius. cuius fœminæ facta magnifica, monaſte-

[Margin notes: S. Valerianus Secũdus Patriarcha Aquil. XIV. — *S. Hierony. epiſt. 57. & epiſt. 58.* — *S. Hieron. epiſt. 41.* — Ruffinus Aquileienſis vir eruditione inſignis. — Section letters B, C, D in right margin.]

A ſteria à ſolo erecta, ſacros virginum, & Monachorum choros inſtitutos; rabiem denique Valentini Principis in Catholicos deſæuientem toties eluſam, & aliquando etiam compreſſam inde Lector non incommodè petat. Sufficiat interim hæc pauca de Ruffino ſolo ab eodem auctore excipere, quibus ille veluti penicillo vſus diligentiori egregiam viri indolem ad viuum expreſſit. *Erat etiam cum ea* § Melania § *Ruffinus quidam nomine Italus, ciuis ex Aquileienſi oppido, vir no-* *Pallad. in Lauſiacis*
B *bilium, & in propoſito ſingulari ſatis fortium morum, qui ad Presbyteratum poſtea meruit peruenire. quo nullus manſuetior, fortior, & placidior, tamquam omnia ſciens, in ſexu virili potuit reperiri.* Hic mores. Genadius, qui alterum poſt D. Hieronymum de viris illuſtribus librum edidit, literaturam ſic explicat. *Ruffinus Aquileienſis Eccleſiæ Presbyter, non minima pars Eccleſiæ doctorum, & in transferendo de Græco in Latinum elegans ingenium habuit. denique maximam partem Græcorum bibliothecam Latinis exhibuit: Baſilij ſ. Cæſarienſis Cappadociæ Epiſcopi:* *c. 33.*
C *Gregorij Nazianzeni eloquentiſſimi hominis, Clementis Romani cognitionum libros; Euſebij Cæſarienſis Paleſtinæ Eccleſiaſticam Hiſtoriam; Sexti Centurias; Euagrij ſententias; Pamphili martyris aduerſus Mathematicos. Horum omnia præmiſſis quæcunque prologis Latinis leguntur, à Ruffino interpretata ſunt. quæ autem ſine prologo, ab alio tranſlata, qui prologum facere noluit. Origenis autem non omnia, quia & Hieronymus tranſtulit aliquanta, quæ ſuo prologo diſcernuntur. Proprio autem labore, imo gratia Dei, & dono expoſuit idem Ruffinus ſymbolum; vt in eius comparatione alios*
D *nihil expoſuiſſe credatur. Diſſeruit & benedictionem Iacob ſuper Patriarchas triplici, id eſt, hiſtorico, morali, & myſtico ſenſu. Scripſit epiſtolas ad timorem Dei hortatorias multas, inter quas planè nitent illæ, quas ad Probum dedit. Hiſtoriæ etiam Eccleſiaſticæ, quam ab Euſebio ſcriptam, & ab ipſo diximus interpretatam, addidit decimum, & vndecimum Librum. Sed & obtrectatori opuſculorum ſuorum reſpondit duobus voluminibus arguens, & conuincens, ſe Dei intuitu, & Eccleſiæ vtilitate, auxiliante Domino ingenium agitaſſe: illum vero æmulationis ſtimulo incitatum ad obloquium ſty-*
E *lum vertiſſe.* Hæc Genadius de commentarijs Ruffini. quibus addamus Ioſephi Hebræi opera omnia ab eodem Ruffino latinitate donata: quæ non ſine Ruffini commendatione legit poſteritas. Inter hæc Iuliano apud Perſas interfecto, breue poſt eum tenuit Imperium Iouianus. Quibus Valentinianus, & Valens ſuffecti Vnnorum, Gothorumq; rabiem primi ſenſere, & quàm longiſſimè ſuſtinuere, donec per morbum abſumpto Valentiniano, Valens ab his acie victus, *Anno Domini 364. 365.*

vi-

Anno Domini 379. vitam tandem, Imperiumq́; amiſerit. Filij Gratianus, & Valentinianus alter, in hoc Reipublicæ optimè conſuluiſſe viſi ſunt, quòd Theodoſium Hiſpanum Imperij conſortem aſciuerint. cuius viri virtute poſtea factum eſt, vt intra fines ſuos Barbaris repreſſis, aliquam priſci decoris ſpeciem Romana maieſtas receperit. cui illud à Catholico Principe additum, vt hæreſes cunctæ ab Imperij finibus exularent, quò ab omni impietate repurgatis animis perpetuam in poſterum mortales tranquillitatem aſſequerentur. Quod vt commodè ſub manus caderet, ipſe Conſtantinopoli Orientalium Epiſcoporum Synodum, alterum Aquileiæ Gratianus Occidentalium cogit. Res vbique *Anno Domini 381.* ex ſententia procedit. Ariani, Sabelliani, Apollinariſtæ, & reliqui huius farinæ homines peſſimi in vtraque Ciuitate damnati à diuturna illa in Catholicam Eccleſiam tyrannide tunc primùm, ſeriòq́ue deturbantur. Aquileienſis Synodus, vt numero inferior, ſic virorum, qui in ea fuerunt, virtute, & auctoritate illuſtrior facilè Conſtantinopolitanam ſuperauit. (Synodus Aquileiẽſis.) Nam præter Valerianum loci Patriarcham primas eius conuentus tenentem, illìc aderat Ambroſius ille Magnus, de quo ſi quid dixero, minus erit. Huic proximus Euſebius Bononienſis Epiſcopus præclaro D. Ambroſij elogio commẽdatus: & Limenius Vercellis poſt longa eius Ciuitatis diſſidia, Ambroſij conſilio creatus Epiſcopus. Fuit & Anemmius anno ſuperiori Sirmij Epiſcopus factus ab eodem Ambroſio, validè nequicquam Arianis reſiſtentibus, & Iuſtina Auguſta contradicente. Ad hos acceſſit Sabinus Epiſcopus Placentinus non ſanctitate magis, quàm doctrina illuſtris: cui vni Ambroſius ſua ſcripta credere ſolitus non prius illa in vulgus exire patiebatur, quàm acri viri iudicio probata firmarentur. Nec Philaſtrius Brixiæ Antiſtes inter poſtremos reponendus, quem eorum temporum ſcriptores æternitati, clara verò eius in Arianos certamina Cælo poſtea conſacrarunt. Hunc ſe Mediolani apud Ambroſium conueniſſe gloriatur Auguſtinus. In his etiam recenſetur Heliodorus Altini Epiſcopus, Græcarum literarum facultate, ſed magis in Chriſtum pietate commendatus: nec non eius collegæ Euentius Ticinenſis, & Baſſianus Laudenſis Epiſcopi, quos vt ſuperiores ferè omnes in Eccleſiaſticas tabulas relatos perpetuo Chriſti fideles honore proſequuntur. Cœtum claudat Chromatius tunc Presbyter; mox Aquileiæ Epiſcopus, & Sanctus futurus. Felix nimium ea ætas, quæ tot ſimul virorum decora enixa eſt. Tu verò, Aquileia, in primis beata, cui ea virtus tunc ſe ſpectandam, & contemplandam obtulit,

vt

A vt iam hoc vno munere læta proximos caſus, & gladium propè iugu-
lo admotum minimè perhorreſcas. Ac ſanè ſicuti in lucernarum lych-
nis ſæpè videmus accidere, qui conſumpto humore dum extingui in-
cipiunt, magis illuſtriores fiunt, & flamma latè coruſcant ampliori;
ita cum non longè ab interitu abeſſet Aquileia, vltimo hoc veluti bo-
norum omnium cumulo ditata omnem ſuperiorum temporum ſplen-
dorem ſuperaſſe quàm veriſſimè poſſumus affirmare. Quæ in conſeſ-
B ſu facta ſunt, iam diù edita, & vulgata innotuerunt, vt fruſtrà labo-
rem inſumpſerim, ſi hoc inſuper onere volumen premam. Legant
quicunque hac cura tenentur acta Concilij, & ſimul plures ſententias,
quàm verba colligent. Summa fuit confirmatio Nicenæ fidei, &
damnatio Claudiani Palladij, Secundiani, & Attali. Actio omnis ſe-
ptem horarum ſpatio finitur: tota in dialogiſmum ab notarijs exce-
pta. Sunt qui credant id quod habemus partem tantùm eſſe Conci-
lij, non Concilium integrum. quod facilè crediderim. Eo conuentu *Anno Domini 382.*
C demiſſo, alius anno poſtero Romæ apud Damaſum Papam fieri cę-
ptus. ad quem orientales, æquè ac occidentales ſollicitabantur, non
tàm religionis componendę cauſa, cui hucvſque ſatis proſpectum
fuerat, quàm vt Antiochenæ Eccleſiæ ſchiſma tolleretur, quod tunc
maximè vigebat. Præſto fuere ab occidenti ferè omnes, & in his
Ambroſius, Hieronymus tunc recens ob hanc cauſam ex Aſia adue-
niens: & Valerianus Aquileienſis; ad quos orientales, miſſis Legatis,
excuſatorias literas dedere cum hac inſcriptione. *Dominis honoratiſs.*
D *& cum primis Reuerendis Fratribus, ac Collegis, Damaſo, Ambroſio, Brit-*
toni, Valeriano, Acholio, Anemmio, Baſsiano, & cæteris in celebri Vrbe Ro-
ma conuocatis, &c. Hìc ſuum videre Hieronymum, & alloqui, &
amplecti Valeriano licuit, & cum eo etiam quàm longiſſimè eſſe non
tantùm, ſed ad Eccleſiæ vniuerſalis commodum multa etiam vnà
commentari, & in medium proferre. Siquidem conſtat eo Concilio
antiquam religionem confirmatam; nouos errores ſtirpitus euulſos:
Antiochenæ in primis diſſenſiones auditas, diſcuſſas, & lata pro Pau-
E lino eius loci Antiſtite ſententia, quantum in ipſis fuit, etiam dirém-
ptas. Quæ omnia temporis iniuria poſtea periere, adeò vt vix eius
Concilij memoria ſuperſit. Atque huiuſmodi fuere curæ, quibus
Valerianus aſſiduè diſtentus Eccleſiam ſuam aggere munitiſſimo,
quamdiù vixit, egregiè tutatus eſt. Sub his pax turbari cępta; &
Gratianus à Claudio Maximo, qui tunc exercitui in Britannia præ- *Anno Domini 383.*
erat, aperta vi primùm, mox dolis circumuentus vita, & Imperio

apud Lugdunum ſpoliatur. Valentinianus frater per ea tempora annos natus XVII. Mediolani ſe continebat: vbi Iuſtinæ matris ſuaſu, Arij partes defendendas ſuſceperat. Igitur ad eum nuncium territus cum ſe imparem agnoſceret, qui bello Tyrannum propulſaret, pacem per Ambroſium componit: qua vſus nihil interim ab incępto deſtitit facinore, ſed Mediolani, & Aquileiæ, quam ſępius frequentabat, plures à Catholica fide auerſi animi dedit ſignificationes. Ibi tandem cognoſcit Maximum, manu ſecum non aſpernenda adducta, Cottias alpes ſuperaſſe; & quanta poterat celeritate Aquileiam ad ſe opprimendum properare. Quo improuiſo deprehenſus turbine, quando nihil erat in promptu, quo imminens auerteret exitium; an potius ciuium animis diffiſus, quos, Arij ſuperſtitione obiecta, multò pridem à ſe abalienauerat, Vrbe protinus, & Italia excedit; atque naui cum matre cōnſcenſa ad Theodoſium pergit. Maximus ſtatim Aquileiæ recipitur; qua potitus vniuerſam continuò Italiam, atque Africam imperio adiecit ſuo. tantum ponderis eius Vrbis fauor habuiſſe viſus eſt. Deditionis cauſam nullam memorant ſcriptores; ſed callidum Maximi ingenium plures aperit. nempè dolo, aſtu, ſimulatione Aquileienſes circumuenti Vrbem dedere. quibus artibus dum facinorum ſuorum Theodoſium auctorem facit, Chriſtianam pietatem obtendit, & ſe non Valentinianum Auguſtum, ſed Arij ſectatorem aduerſari vbique ingerit, obſtrepit; imperium ſcelere partum in tantum potentiæ, & magnitudinis perduxit; vt iure de illo Gildas ſapiens hæc memoriæ prodiderit. *Ille callida arte potius, quàm virtute finitimas quoque prouincias contra Romanum ſtatum regno ſuo adnectens; & vnam alarum ad Hiſpaniam, alteram ad Italiam extendens; & thronum Imperij apud Treuiros ſtatuens tanta inſania in dominos debacchatus eſt, vt duos Imperatores legitimos vnum Roma, alterum vita expelleret.* Quare nec vllus admirationi locus ſit; ſi fraude poſtea deprehenſa, eadem facilitate illum mox deſeruerint Aquileienſes, qua pridem ſunt amplexati. Cæterum, quod præcipuè illos offendit, acerba pecuniarum extorſio fuit: cui dum auidus inhiat Maximus, fœdè populos dilacerari permiſit. *Stabat ipſe purpuratus ad lances* (vt Pacati verbis vtar) *& momenta ponderum, nutusque trutinarum pallens, atque inhians exigebat. comportabantur interim ſpolia prouinciarum, exuuiæ exulum, bona peremptorum, hic aurum matronarum manibus extractum, illic raptæ pupillorum ceruicibus bullæ, iſtic dominorum cruore perfuſum argentum appenditur. numerari vbique pecuniæ, fiſci repleri, æra cumulari, vaſa concidi; cuivis*

Maximus Aquileiæ recipitur.

Apud Sig. 9. de Occ. Imp.

Latinus Pacatus in Panegyr.

A *vt intuenti non imperatorium domicilium, ſed latronis habitaculum videretur*. Inter hæc bellum ſine intermiſſione paratur. & iam Theodoſius rei indignitate accenſus copias per Macedoniam direxerat; accitis vndique in auxilium Gothis, Vnnis, & Alanis, peſſimo vſus exemplo Valentiniani ſenioris, qui, barbaris ad ſtipendium pellectis, primus exteras nationes in Romanorum perniciem armauit, & inſtruxit. cuius facti pœnas ipſe continuò, ſucceſſores poſtmodum quàm *Anno Domini 588.*
B diutiſſimè pertulere. Maximus de Theodoſio certior factus, confeſtim motis ab Aquileia çaſtris, atque alpibus Iulijs ſuperatis in Pannoniam contendit. iamque Petauionem expugnauerat, & ad Sauum progreſſus Siſciam redegerat in poteſtatem; quando Theodoſium adeſſe nunciatur. Neutro certamen detrectante, manus conſeruntur. Pugna ea non fuit, ſed fuga potius; nam vix Theodoſius ſe ſpectandum præbuit, quando Tyrannus ſiue viribus impar, ſiue ſcelerum conſcientia agitatus, extemplò terga vertit. Inſtant Romani, &, cæ-
C ſis ad ſatietatem latronibus, nobili potiuntur victoria. Eadem felicitate cum Marcellino Tyranni fratre apud Petauionem eſt pugnatum. Quare Maximus, deſperatis rebus, conſilij, & auxilij inops trepidè Aquileiam repetit, illud læſi numinis vltione exigente, vt eo imprudens ſe includeret loco, quo nec vitam poſſet defendere, nec mortem eludendo differre. Siquidem cum Theodoſius fugienti inſtaret, & non die, non nocte intermiſſo itinere propè Aquileiam caſtra poſuiſſet, illicò à ſuis, atque adeò ab Aquileienſibus omnibus
D circumuentus publicè publicus latro Imperij inſignibus exuitur, & catenis vinctus victori offertur lacerandus. Ad primam interrogationem nefario excuſſa confeſſio. omnia Theodoſij prætextu admiſiſſe; cum aliter nec militem allicere, nec ciues decipere potuiſſet. & cum deiectis in terram oculis verba plena miſericordiæ adderet, veriti milites, ne ab Imperatore vitam impetraret, illum ab eius conſpectu auulſum tertio ab Vrbe lapide vltimo afficiunt ſupplicio. Ob egregiam in puniendo Maximo Aquileienſium operam nauatam Au-
E ſonius eius æui inſignis poeta, & olim Gratiani Auguſti Præceptor, tunc Exconſul, nonum locum, communi mortalium conſenſu, inter omnes terrarum orbis Ciuitates, Aquileiæ datum memorat, his verbis *Auſ. Gall. Cathal. Vrb.*

Non erat iſte locus, merito tamen aucta recenti
Nona inter claras, Aquileia, cieberis Vrbes.
Iſtaque ac Illyricos obiecta colonia montes

Mœnibus, & portu celeberrima; ſed magis illud A
Eminet, extremo quod te ſub tempore legit,
Soluerit exacto cui iuſta piacula bello
Maximus armigeri quondam ſub nomine lixæ;
Felix, quæ tanti ſpectatrix læta triumphi
Puniſti Auſonio Rutipinum marte latronem.

Poſt hæc Theodoſium rebus Prouinciæ intentum ferunt de luco Valentinianorum (hæreticorum hoc genus) incenſo, & de Iudæorum ſynagoga Aquileiæ euerſa acres habuiſſe quæſtiones. &, quia factum ad Antiſtitem loci pertinere apparebat, quo ſuadente ciues vtrumque admiſiſſent, per ipſum ea, quæ fuerant abſumpta, iubet inſtaurari. Quæ cum perferrentur ad Ambroſium, ipſe amiciſſimi hominis, atque religioſiſſimi vicem miſeratus, protinus Aquileiam aduolat. ibi Imperatori demonſtrat, cuncta in Catholicæ fidei hoſtes à Catholico populo fuiſſe perpetrata; multitudinis, ſi quod fuerit, illud eſſe crimen. Valerianum longè à criminis etiam ſuſpicione abeſſe. quibus perſuaſus Theodoſius, omnia ritè facta pronunciat, & magnis inſuper muneribus Aquileienſe templum exornat. Hinc Vrbe digreſſus dum in reliquam Italiam properat, Vtinum inuiſit, exiguam adhuc Ciuitatem, & primo murorum ambitu incluſam, mox Aquileiæ excidio in ampliorem formam conceſſuram. Theodoſium hoc anno vſque ad menſem Septembris Aquileiæ fuiſſe teſtatur reſcriptum ibi datum his verbis. *Nullus ſibi honorem audeat vindicare, quem Tyrannica conceſſit audacia, ſed ad priſtinum ſtatum damnata præſumptio reuocetur. Dat.* x. *Kal. Oct. Aquil. Theodoſ. ij. & Cyneg. Coſſ.* Mediolanum verò autumno iam deficiente conceſſiſſe declarant alia ſcripta Mediolani VI. Idus Octobris. Theod. ij. & Cyneg. Coſſ. vnde digreſſus poſtero anno menſe Iunij Vrbem adijt. Quæ adieciſſe patiatur Lector, quò magis ſequentia fiant clariora.

Theodoſius Imperator Aquileia digreſſus Vtinum inuiſit.

Anno Domini 388. v. *Kal. Decemb.*

Valerianus poſt reſtitutam ciuibus quietem cælo redditur v. Kal. Decemb. quo die eius memoria ſolemnis à fidelium cœtu toto terrarum orbe diffuſo celebratur. Ad eius effigiem huiuſmodi Elogium adiecit Franciſcus Barbarus Patriarcha.

S. VALERIANVS AQVILEIENSI CONCILIO PRÆFVIT.
CVI AMBROSIVS MEDIOLANENSIS,
EVSEBIVS BONONIENSIS,
ATQVE ALII SANCTISSIMI ITALIÆ EPISCOPI
INTERFVERVNT.

VBI

A VBI ARIANI EPISCOPI
S. VALERIANI AVCTORITATE DAMNANTVR.

De Valeriano S.Hieronymus ſępius. ſed præſertim epiſtola XLII. & XLIII. & in Chronico anno XI. Valentiniani Imper. Nec non Ruffinus lib. primo inuectiuæ, & poſtremò Baronius, in Martyrologio his verbis. *Sedit Valerianus poſt Fortunatianum Arianum, Eccleſiamque illam non ſolum omni labe Ariana expurgatam reddidit, verum Eccleſiaſtica diſciplina adeò informauit, vt quemadmodum S. Hieronymus ſcribit, habita ſit quaſi chorus Sanctorum.* Ab hoc eodem etiam Valeriano inſtitutum arbitror, vt ad omnes hæreticorum verſutias tollendas Aquileiæ in ſymbolo Apoſtolico ad vocem *carnis* adderetur *huius*; quod ita expreſſit Ruffinus. *Etenim cum omnes Eccleſiæ ita ſacramentum ſymboli tradant, vt poſtquam peccatorum remiſſionem, addant carnis reſurrectionem, Sancta Aquileienſis Eccleſia, Dei ſpiritu futuras aduerſus nos calamitates prouidente, vbi tradit carnis reſurrectionem, addit vnius pronominis ſyllabam; & pro eo, quod cæteri dicunt carnis reſurrectionem, nos dicimus huius carnis reſurrectionem, quò ſ. frontem, vt mos eſt in fine ſymboli, ſignaculo contingentes, & ore carnis huius, videlicet, quam contigimus, reſurrectionem fatentes omnem venenatæ aduerſus nos linguæ calumniandi aditum obſtruamus.* B C *Ruff. inuec. 1.*

Huic Chromatius non degener animo Pontifex ſucceſſit, qui pietate, & doctrina clarus Valeriani deſiderium facilè temperauit, namque cum ad adminiſtrandam Eccleſiam vires contuliſſet, & ſe multis, arduiſq; vt ea tempora ferebant, negotijs parem exhibuiſſet, breui in ſui admirationem non Aquileienſes tantùm, ſed longinquas etiam nationes pertraxit. hinc illa B. Chryſoſtomi ad eum ſcripta elogia; vbi, inter cætera. *Clariſſima*, inquit, *feruentis tuæ, & ſinceræ charitatis tuba ad nos vſque ſonum ſuum diffudit.* Extat etiam Diui Ambroſij ad eum luculenta Epiſtola. Et S. Hieronymus de Chromatio ampliſſimam pluribus in locis mentionem facit; quibus in primis viri ſanctitatem, tùm eximiam eruditionem extollit. Ruffinus de hoc eodem plura. Ipſe inter cætera ingenij ſui monumenta nobilem reliquit commentarium, qui adhuc extat cum hac inſcriptione. *Chromatij Epiſcopi Romani de octo beatitudinibus orationes duæ.* Cur verò dicatur Romanus Epiſcopus, ex ijs quæ ſuperius dicebamus, ſatis patere arbitror. namque cum Aquileia ſecundæ Romæ nomen obtinuiſſet, vt ibi dictum eſt, viguit ſenſim conſuetudo, vt eius Antiſtites poſtea Romani Epiſcopi vocarentur. quod Baronium minimè fugit, vt iam D E Chromatius Patriarcha Aquil. xv. *Ioan. Chryſ. epiſt. 155.* *S. Hieron. Ruff. 1. inuec.* *Bar. in Martyr. 22. Iun. & 2. Decēb.*

minus

minus admirari quis debeat, ſi etiam Patriarchæ paſſim ſunt appellati, quò Aquileienſis Eccleſiæ amplitudo illuſtriori titulo exprimeretur. Hic habuit fratrem Iouinum, vt ex epiſtola B. Hieronymi elicitur; qua compellans Chromatium, Iouinum, atque Euſebium. *Non debet*, inquit, *carta diuidere, quos amor mutuus copulauit; nec per ſingulos officia mei ſunt partienda ſermonis; cum ſic inuicem vos ametis, vt non minus tres charitas iungat, quàm duos natura ſociauit*. Chromatius tunc temporis Presbyter B. Valerianum ſectabatur: quo ſemper familiariſſimè vſus eſt; vt ex eadem epiſtola colligas: vbi ſic. *Obſecro, vt etiam à Papa Valeriano ad eam* { ſororem meam } *confortandam literas exigatis*. Iouinus verò Archidiaconi officio fungebatur, teſte Ruffino dicente. *Ego, ſicuti omnes norunt, ante annos fermè* XXX. *in Monaſterio iam poſitus; per gratiam baptiſmi regeneratus ſignaculum fidei conſequutus ſum per SS. viros Chromatium, Iouinum, & Euſebium, opinatiſſimos, & probatiſſimos in Eccleſia Dei Epiſcopos, quorum alter tunc Presbyter, alter Archidiaconus, alter Diaconus, ſimulque pater mihi, & doctor ſymboli, ac fidei fuerit*. Cuius autem Eccleſiæ Epiſcopus fuerit Iouinus, non poſſum affirmare; veluti etiam de Epiſcopatu Euſebij nihil comperti habeo. Porrò quantum amori in Chromatium, & fratrem tribuerit Hieronymus, illa eiuſdem epiſtolæ verba ſatis declarant. *Nunc cum veſtris literis fabulor, illas amplector; illæ mecum loquuntur; illæ hîc tantum latinè ſciunt. hîc enim aut Barbarus ſemiſermo dicendus eſt, aut tacendum. quotieſcunque cariſſimos mihi vultus notæ manus referunt impreſſa veſtigia, toties aut ego hîc non ſum, aut vos hîc eſtis. credite amori vera dicenti; & cum hæc ſcriberem vos videbam*. Nec minoris, aut beneuolentiæ, aut fidei argumentum fuerit ſororem iuuenem illorum curæ ſubijcere, & pietati commendare. Quod in eadem epiſtola factum videmus: ex qua liceat adhuc pauca iſthæc adijcere, vt Chromatij virtus tanti viri teſtimonio firmata clarius eluceſcat. alloquitur autem domum, in qua ipſe, & mater eius ſanctiſſima fœmina cum fratre, & ſororibus vitam degebant. *Beata domus, in qua morantur Anna vidua, Virgines prophetiſſæ, geminus Samuel nutritus in templo. O tecta felicia, in quibus cernimus Machabæorum martyrum coronis cinctam martyrem matrem. Nam licet quotidie Chriſtum confitemini, dum eius præcepta ſeruatis, tamen ad priuatam gloriam publica hæc acceſſit vobis, & apta confeſſio, quòd per vos ab Vrbe veſtra Ariani quondam dogmatis virus occluſum eſt*. Quæ non hyperbolicè, à quo ſanctum virum abfuiſſe certum eſt; ſed verè dicta quis intelligat, ſi totius Eccleſiæ fauorem inſpexerit, quo illa

S. Hierony. epiſt. 48.

Ruff. inuec. I.

Chro-

A Chromatium vita functum cælo conſacrandum curauit. Cæterum non ex dictis Ruffini tantùm, quæ paulò ante referebamus, ſed ex varijs locis etiam S. Hieronymi ſatis colligitur, collegium illud ſanctorum virorum Aquileienſe fuiſſe Monachorum conuentum. quod etiam Baronius adnotauit his verbis. *Sed & quòd ibi* { Aquileiæ } *erant Clerici, eſſent Monachi, hoc præconio ex ijſdem tres potiſſimum laudantur, in Chronico* { Hieronymi } *Florianus, Bonoſus, & Ruffinus inſignes Monachi* B *habentur; ex quibus Florianus tàm miſericors in egenos fuit, vt vulgò pater pauperum nominatus eſſet.* cuius rei non obſcuram feciſſe mentionem videtur Popo Patriarcha in eo diplomate, quo anno Domini 1031. Fratres Eccleſiæ Aquileienſis pluribus prædijs auget: vt tunc docebimus. Quando verò eſſe deſierint Monachi, aut cur in Canonicorum perſonas abierint, adhuc certi aliquid non habemus. tantùm animus præſagit futurum, vt veritas huiuſmodi à tenebris eruta in conſpectum prodeat, antequam operi finem imponamus. Chromatio, poſt C accepta Pontificatus inſignia, laborum prima fuiſſe, Mediolanum ad Synodum properare, quam ibi Theodoſius cogebat, ipſius Chromatij literæ demonſtrant; quibus ipſe vnà cum Heliodoro Altini Epiſcopo Hieronymum ad ſcribendum martyrum acta ſollicitat, atque etiam publico ſynodi nomine obteſtatur; atque his Hieronymus reſpondit. Quæ ſiue verè fuerint ſcriptæ, ſiue non; ſanè non in hunc annum, vt habetur apud Baronium, ſed in ſequentem ſunt reponendæ. nam, defuncto Valeriano ſub exitu Nouembris, vix fieri potuit, D vt intra menſem, qui ſolus ſupererat, Decembrem, eligatur Chromatius, ſacris de more cęremonijs initietur, &, quod magis eſt, illa brumæ inclementia Mediolanum peruenerit. Quæ omnia anno, qui ſequutus eſt, quovè Theodoſius vſque ad menſem Iunij, vt dictum eſt, Mediolani fuit, commodius peragi potuerunt. Nam de literarum veritate, quanquam auctores habeam celeberrimi nominis, & in his Caſſiodorum, qui de illis non dubitat; nihil erit tamen, cur à doctiſſimo noſtri temporis lumine in ijs ſaltem, quæ ad religionem pertinent, E velim aut decertare, aut diſſentire. Siquidem cum Baronius nullam Mediolani ſynodum habitam à Theodoſio demonſtret; nec non ex vtriuſque epiſtolæ verbis impoſturæ eas diſertiſſimè arguat, ſatius fuerit tanti viri ſententiæ potius acquieſcere, quàm noua facti inueſtigatione me ipſum, atq; Lectorem inani defatigare impedimento. Tantum rei mentionem feciſſe ſufficiat, ne quid ad hiſtorici munus prætermiſſum videatur.

Noni Libri finis.

Monachi Aquileienſes.

Bar. T. 4. an. 372. nu. 42.

Bar. T. 4. an. D. 389.

Caſſiod. de vin. lect. ca. 32.

Bar. in præfat. Martyr. c. 6.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Decimus.

Anno Domini 389. THeodoſius inter hæc pulcherrimo in Vrbem inuectus triumpho, opima de victo tyranno ſpolia Deo Opt. Max. conſacrabat. Ibi frequentiſſimo habito Senatu, vt debita tandem in Deos Gentiles ſententia animaduerteretur, auctor fuit, & obtinuit. Ex quo factum eſt, vt non Italia tantùm, ſed toto terrarum Orbe verè maiorum ſuperſtitioni- B bus abolitis, communi omnium hominum conſenſu Chriſtus vnus *Anno Domini 391.* amplecteretur, & coleretur. Inde compoſitis Valentiniani rebus, dum in Orientem reuertitur, Concordiæ aduerſus deſciſcentes à fide reſcriptum dedit huiuſmodi. *Impp. Valen. Theodoſ. & Arcadius A.A.A. Flauiano PP. Hi qui ſanctam fidem prodiderint, & ſanctum Baptiſma profanauerint, à conſortio omnium ſegregati ſint; à teſtimonijs alieni; teſta-* C *menti (vt ante iam ſanciuimus) non habeant factionem; nulli in hæreditate ſuccedant; à nemine ſcribantur hæredes, quos etiam præcipiſſemus procul abijci, & longius amandari, niſi pœnæ viſum fuiſſet eſſe maioris verſari inter homines, & hominum carere ſuffragijs, &c. Dat. V. Kal. Maij Concordiæ.*

Ta-

A *Tatiano, & Symacho Coſſ.* Qua pœna non contentus, nouam infamiæ addidit in hac ipſa Ciuitate. Sic, *Si quis ſplendor collatus eſt in eos, vel genitus dignitatis, qui Fidei deuij, & mente cæcati à ſacroſancto religionis cultu, & reuerentia deſciuiſſent; ac ſe ſacrificijs mancipaſſent; perdant, & de loco ſuo, ſtatuque deiecti perpetua vrantur infamia, ac ne in extrema quidem vulgi ignobilis parte numerentur, &c. Dat.* v. *Idus Maij Concordiæ.* Sed Aquileiam ingreſſus, quod Romæ ex S. C. firmauerat, nouo edi-

B cto complexus hæc ad Ægyptios dedit. *Nulli ſacrificandi tribuatur poteſtas; nemo templa circumeat, nemo delubra ſuſcipiat: interclusos ſibi noſtræ legis obſtaculo profanos aditus recognoſcant. adeo vt ſi qui, vel de Dijs aliquid contra vetitum, ſacriſq; molietur, nullis ſe exuendum indulgentijs recognoſcant. Dat.* xv. *Iulij Aquileiæ, &c.* Vix ſe Conſtantinopolim receperat Theodoſius, cum de Valentiniani nece certior factus ad nouam in Italiam expeditionem adornandam compellitur. Reliquerat is diſcedens Arbogaſtem ſummi ingenij, & audaciæ virum, qui Va- *Anno Domini 392.*

C lentiniani inualidam iuuentam ſuſtentaret. Sed barbarus peſſimè vſus licentia, legitimo ſublato domino, Eugenium ſuæ factionis hominem Auguſtum fecerat. Huic Gallias primum, vbi hæc gerebantur, mox reliquas vltra montes nationes adiunxit: quibus non contentus, in Italiam præcipitans, vniuerſam præſidijs denudatam in poteſtatem redegit. Aquileienſes in his ſiue dolo circumuenti, ſiue impetu oppreſſi Tyrannum recepere. Igitur Theodoſius, milite Romano non tantum, ſed Vnno, & Gotho, qui voluntarij caſtra ſequebantur,

D ex ſententia comparato, ad eam vlciſcendam iniuriam ſe inſtruebat. Ac ſanè non tam de terrarum imperio, quàm de religione retinenda certamen futurum apparebat. Quandoquidem Eugenius, ſublato erga Chriſtum obſequio, clauſa à ſuperioribus Imperatoribus Idolorum templa iterum reſerauerat; &, adhibitis Aruſpicis, & Magis, belli euentum curioſè exquirebat. quin etiam ſacris factis, inter cętera munimenta, quibus Alpes Iulias contra Theodoſium firmauerat, Iouis ſimulacra plura in rupibus diſpoſuit; veluti ſi ab ijs milites ſucce- *Anno Domini 394.*

E dentes fulminati loco cedere, aut terga vertere debuiſſent. Ante ſigna quoque militaria, loco crucis, quam in Labaro Imperatorio Conſtantinus pridem fixerat, Herculem iuſſit præferri, quo duce victoriam ſecuro ſibi deſtinabat animo, vt iam nullus poſſet dubitare, quis, Eugenio victore, religionis ſtatus eſſet futurus. Theodoſius ex alia parte ſe ipſum, & copias ſuas ad omnem Chriſtianæ pietatis expreſſionem componit. nec ante caſtra moueri paſſus eſt, quàm, pre-

cibus, & ſacrificijs diuino placato numine, lætum ab eo de futuro A
certamine reſponſum acceperit. Dedit hoc Ioannes Monachus Ægyptius, olim futura ſolitus vaticinari, & qui Theodoſij de Maximò triumphum multò pridem prædixerat. Ferunt etiam, per quietem à Theodoſio viſos Ioannem, & Philippum Apoſtolos, à quibus ad pœnam de nefario exigendam ſollicitabatur. Igitur, ſigno crucis ante exercitum præmiſſo, ad Alpes Iulias pergit ducere. Atque hic non alio, quàm frequentato ab ſuperioribus exercitibus itinere fau- B
ces Goritianas petebat. Has lectiſſimo impoſito præſidio munierat Eugenius, & ipſe cum reliquis copijs Aquileiæ ſubſtiterat rei euentum expectaturus. Sed Theodoſius cauſa, & virtute potior, vbi ad Alpes peruenit, valido in præſidium impetu facto, vniuerſum facilè diſijecit, & in fugam vertit. In his Flauianus Præfectus, qui Deorum auxilia ſecum attulerat. ſed, dùm Deos ſuos, & locum ſibi commiſſum obſtinatè tuetur, ab ingruente multitudine oppreſſus perijt. Statuæ in tumulis repertæ protinus fulguribus ſpoliantur. auro illa con- C
ſtabant: quæ dum à militibus præcurrentibus, per iocum, vt eius diei lætitia permiſerat, in Theodoſium dirigerentur, & ſe illum immortalibus confoſſuros telis affirmarent; ludo delectatus Princeps his omnibus terriculamentis eos donari iuſſit. Eugenius, quando prima conſiliorum malè ceſſerant, vniuerſam belli aleam tentaturus, in Theodoſium copias mouet. Ad Amnem Frigidum ventum erat, quem dum properat traijcere, obuium hoſtem habet. Mille paſſus xxx. hunc fluuium ab Aquileia diſtare Antoninus in itinerario eſt D
auctor. à quo Longaticam manſionem primam numerat, mox Æmonam, vel Herodiani teſtimonio, ad radices Alpium poſitam, vt neceſſarium ſit, Frigidum intrà Alpes eſſe. Porrò inter has, & Aquileiam nulla intercedunt flumina, præter Vipauum, & Sontium: vt vero proximum ſit horum alterum Frigidum eſſe: mendum verò in numero paſſuum apud Antoninum irrepſiſſe: in quo pro xxx. x. forſitan eſt legendum. Ac de Sontio quidem, cum notioris fuerit nominis, ſiue id Sontium, ſiue Natiſonem ex antiquorum more dixeris, E
nec ſuſpicari in mentem veniet Frigidum eſſe. Aptius de Vipauo: qui ab agro Montis-Falconi in Goritienſem mouentibus medius occurrit. atque hanc tunc viam, non vt expeditiorem tantum inijſſe Eugenium licet credere, ſed vt frequentiorem etiam: cuius Strabo mentionem fecit, & nos de hac re plura memorauimus. Sed quòd Vipauus fuerit Frigidus antiquis aſſertorem habeo Vvolphangum La-

Victoria Theodoſij Imp. ad fauces Goritianas.

Frigidus Amnis.

Herodian. l.8.

A Lazium clariſſimum rerum priſcarum ſcriptorem; qui aliquando hæc memoriæ prodidit. *Equidem ab Aquileia Iuggium, hoc eſt Æmonam euntibus, per Vipachum (quem ego fluuium Frigidum Antonini exiſtimo) Longitſiumq; ipſo nemore ſitum ſupra Labacum ſuperius, proficiſcantur oportet*. Fluit ſanè non longè ab Aquileia perennis aquæ fons nobilis, in quem geminum murum deſinere operis initio dictum eſt. Hunc Frigidum dicunt accolæ. quem tamen diuerſum fuiſſe ab eo credi-

Vvol. Laz. 12. com. Reipub. Rom. ſec. 5. c. 5. fol. 1191. & c. 7. f. 1196.

B mus, de quo modo loquebamur, vel ob hanc præcipuè cauſam, quia ea pugna inter Theodoſium, & Eugenium in ipſis propemodum Alpibus, & circa ſcopulos pugnata eſt; vt mox referemus. à quibus procul abeſt hic Frigidus: contra Vipauus inter abrupta Alpium effuſus, vndequaque memorati amnis ſitum retinet, & repræſentat. Igitur Theodoſius recenti victoria ad benè agendum animatus, vbi hoſtem in conſpectum habuit, tametſi locus ad pugnam minus idoneus apparebat, manum quamprimum ſtatuit conſerere. Nec occa-

Pugna inter Theodoſiũ, & Eugeniũ.

C ſionem abnuit Eugenius, ſed illicò per rupium aſpera milite præmiſſo, qui hoſtem pugnæ intentum poſt terga inuaderet, ipſe cum reliquis copijs certamini ſuccedit. Nec mora, ingens ab vtraque parte fit concurſus: clamor tollitur ad Cælum, & montium caua repercuſſa ſonitum reddunt. Primas hinc inde Barbari tenebant acies: quibus inter ſe commiſſis acre exoritur prælium. Ac ſanè à principio Theodoſiani pellebantur, & ſtrages eorum non leuis fiebat, donec loco moti tandem in fugam vertuntur. ſcilicet illud Superis cordi fuerat,

D ne per Barbaros, eoſque Arianos, aut Idolorum cultores Chriſtiana Reſp. reſtituta haberet in poſterum quod viribus humanis imputaret. Theodoſius ſuorum fugam conſpicatus Romanas immiſit legiones, atque adeò totius exercitus robur ad opem ferendam ſollicitat: quando ſubito à montibus oſtenſus hoſtis nihil tale expectantem perturbat. Quare cum iniquiſſimo temporis momento vndique præmeretur, nec ad prælium diuerſis in locis ſuſtinendum pares vires haberet, ſolus ante aciem in editam rupem percurrens, vtroque vidente, &

E audiente exercitu, in terram proiectus Chriſti auxilium ſupplex expoſcit. Orantem Deus audiuit, & nouo, eoque multiplici miraculo fidem comprobat. Namque illi, qui modò è latebris acie educta terribiles tergoribus imminebant, protinus legatione miſſa factorum veniam petunt ab Theodoſio, atque operam, ſi velit, pollicentur. Accipit ille conditionem, atque, vt in eo tumultu fieri potuit, citius ſolemni pacta iuramento confirmat. Sic imminenti ereptus periculo,

& non aſpernenda inſuper auctus multitudine in Eugenium fertur. Et iam Bacuuius, qui Gothis præerat, collecto animo, prælium inſtaurauerat: & milites Romani ſuperuenientes vires nouas faciebant; quando ventus à ſeptentrione exortus, qualem ea regio ſæpiſſimè ſæuum, & immitem ſolet edere, tanto impetu in ora Eugenianorum irruit, vt ordines eorum omnes momento temporis ſoluerit. tela verò, & quæcunque ſiue manu, ſiue tormentis in Theodoſium iecerant violentiori ictu in auctores retorquebantur; clypei, & gladij manibus rapiebantur; vir viro illidebatur. ſed pulueris copia præcipuè in ora, oculosq; diſperſa proſpectum omnem militi adimebat. Quare Theodoſius præſenti numine lætus ad ſuos inclamat: Eia agite commilitones; pro nobis de Cælo ſuperi arma mouent. nunc debitæ ſcelerum pœnæ, nunc vindex facinorum inſtat ſupplicium. vos morti deditos ferro abſumite, inſtate, cædite. Talia dicentem milites inſequuti ingentem eorum numerum trucidant, abſumunt. Interim Arbitio quidam ſummæ apud Eugenium auctoritatis rerum præſentem ſtatum contemplatus, vbi ſe imparem ad reſiſtendum cognouit, vnà cum cohortibus, quas ductabat, ad Theodoſium profectus, vt in fidem ſe reciperet, poſtulauit. Annuente illo, ſub hac conditione, vt Eugenium ad ſe adducerent, alacres retrò milites ad collem vertit, vbi ſedens Eugenius, & adhuc de belli euentu ignarus victoriæ nuncios expectabat. Poſtquam lętos ſuccedere animaduertit, an viuum Theodoſium adducerent percunctatur. Tùm illi manibus ad terga reuinctis, multum quamuis reluctantem, & hominum, Deorumq; auxilium nequicquam implorantem ad Theodoſium trahunt. quem vt conſpexit Tyrannus, confeſtim oculis in terram defixis, nec alloqui, nec vltra videre ſuſtinuit. At Theodoſius ſuper Valentiniani necem, pollutæ religionis ſcelus obijciens, homini caput iubet amputari. quod haſta præfixum vbi ſui agnouere, ſimul armis abiectis deditionem faciunt. paucos fuga elapſos Aquileia excepit. Arbogaſtes omnium malorum cauſa, & origo, poſtquam res funditus collapſas agnouit, in proximos ſaltus confugiens, ſe ipſum gladio transfodit. Atque hæc omnia eleganter, non minus, quàm verè carminibus expreſſit Claudianus illuſtris Poeta, quibus in hunc modum Honorium Theodoſij filium eius anni Conſulem alloquitur, cuius auſpicijs ea parta victoria videbatur.

Claud. in Paneg.

Alia Theodoſij victoria.

A B C D E

—— pugnatis vterque
Tu fatis, genitorq; manu, te propter & Alpes

In-

A *Inuadit faciles: cauto nec profuit hoſti*
Munitis hæſiſſe locis. ſpes irrita valli
Concidit, & ſcopulis patuerunt clauſtra reuulſis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduerſas acies, reuolutaque tela
Vertit in auctorem, & turbine reppulit hoſtem.
O nimium dilecte Deo; cui fundit ab antris
B *Æolus armatas hyemes, cui militat æther,*
Et coniurati veniunt ad claſsica venti.
Alpinæ rubuere niues, & Frigidus amnis
Mutatis fumauit aquis, turbaque cadentum
Staret, ni rapidus iuuiſſet flumina ſanguis.

Pugnatum eſt Coſſ. Arcadio III. & Honorio V. Idus Septemb. Eius pugnæ nuncij Aquileiam allati lætiſſimis animis à multitudine accipiuntur: paucis exceptis, qui factorum conſcientia territi commu- C nem lætitiam vni exhorrebant. Adoleſcentes in his aliquot, genere, & virtute clariſſimi; quorum parentes præfecturas apud Eugenium, & dignitates ſummas obtinuerant. illos verò Tyrannus tanquam fidei obſides Aquileiæ antè pugnam incluſerat. Igitur eo perempto, cum nullum ad effugium ſibi locum ſupereſſe animaduerterent, in Eccleſiam Chriſtianorum, alieni quamvis à fide, & antiquis adhuc opinionibus imbuti, confugere non dubitarunt. Ibi aras manibus tenentes ſuam Ciuibus, ſuam Chromatio antiſtiti ſalutem commendare. D Sed ille iuſſis apud ſe eſſe vſque ad Principis aduentum, de his omnibus quam primum per literas Ambroſium certiorem facit, & pro ſupplicibus eius apud Imperatorem operam expoſtulat. Poſtridie eius diei, quo ad Vipauum hoſtes ſunt debellati, Theodoſius in Vrbem cum victore exercitu aduenit. Honorificè ab Chromatio exceptus ad templum de more perducitur. ibi oranti, & gratias Deo agenti adoleſcentes ſordida veſte, & pallore fœdati occurrunt. Percunctanti Theodoſio qui nam eſſent, aut quid ornatus iſte ſibi vellet, eorum E natu maior, nobilitate, & Philoſophiæ ſtudijs inter cæteros eminens, in hæc verba reſpondiſſe fertur. Infelicem vides, Imperator, eorum progeniem, qui ab Eugenio honoribus aucti; dum homini plus æquo forſitan ſtudent, ſummis ætatem noſtram ærumnis cumulauere. illi quidem à te ferro abſumpti debitas factorum pœnas dedere; nobis adhuc eſt ignotum, quibus Fortuna cruciatibus corpora noſtra reſeruet. Si parentum crimina contemplamur, pacati nihil, aut tuti ani-

Theodoſius Imp. Aquileiam cum victore exercitu ſe confert.

Oratio adoleſcentis cuiuſdã nobilis ad Theodoſ. Imp.

animus præſagit. Si in manſuetudinem tuam mentem dirigimus, ſupereſt adhuc aliquid, in quo lætiora ſperemus. Ac ſanè non tàm præteritorum memoria recreamur, qua multa à te clementer, & perhumaniter facta accepimus, quàm præſentis pugnæ exitus nos videtur ſubleuare: in qua cum tantam diuino beneficio victoriam fueris conſequutus, illud futurum confidimus, vt cæleſtia & ipſe aliquando imitatus numina ſupplices, & miſeros, adde etiam innoxios, velis erigere. Nos quidem de Dijs immortalibus ita à maioribus noſtris acceptimus, beneficentiam, facilitatem, clementiam propria eorum eſſe nomina: ad iram verò, odia, vindictam inuitiſſimos rapi, quæ ſemel ſuſcepta facilè etiam omittunt, ſi precibus, & pœnitudine contra obſiſtas. Quorum exempla mortalium pleriq; ſequuti in tantum potentiæ, atque exiſtimationis apud cæteros homines peruenerunt, vt viui latiſſimis terrarum ſpatijs Imperia prolatauerint, & immortales poſt mortem honores ſint adepti. Contra, quibus more ferarum ſæuo, atque inexpiabili odio per alienas miſerias graſſari cordi fuit, breui à maximis deiecti commoditatibus ignobili, ac turpi exitu dies ſuos clauſere. Nempè illa ſunt firma Imperia, quæ benignitate, obſequio comparantur. vbi nihil pauore coactum, nihil violentia expreſſum videas; vbi charitate magis, atque humanitate, quam militum robore ſeptas purpuras deprehendas. Hoc eſt verè Principem agere: hæc propria eorum laus, & decus. Nam cætera, quæ in ipſis ſplendida, & magnifica ſuſpicimus, fortitudinem, diuitias, victorias, aut fortunæ, aut tempori, neceſſitati etiam aliqua adiudicantur. Sed temperatè in ſumma licentia verſari; clementia, manſuetudine in ſubditos vti; miſeris ignoſcere, nulla hæc vis fortunæ, nullus Præfectus, aut ſocius ſibi vendicat, ſolaque ad illos pertinent, à quibus exercentur. Quæ omnia cum in te, clementiſſime Princeps, excellentiori quodam modo vſque ad hanc diem effulſerint, pro quibus præclariſſimum Imperium, tot de victis hoſtibus ſpolia, trophæa à Dijs immortalibus es conſequutus, nihil eſt, quod de ijs in poſterum velimus dubitare; aut de te illud credere, vt quicquam de futura tua gloria ſubtrahi patiaris, præſentis victoriæ titulo, crudeli aliqua in nos animaduerſione dehoneſtato. Nam ſi hoſtibus etiam potuiſſes parcere, cur nunc in clientelam, atque ſinum tuum, tanquam ad Deorum aram, confugientibus iniquiorem impones conditionem? Nunc tui ſumus. Si quid in nos, aut crudeliter, aut impiè feceris, in tua pignora ſcias te ſæuiturum. quæ ſi perdere tamen eſt in animo,

nihil

A nihil inde aut emolumenti, aut famæ conſequeris: ſed ſi beneficio afficias, vide, quali nos, popularesq́; noſtros, Romanam Rempub. cuius pars ſumus, terrarum orbem, qui de periculo noſtro ſolicitus hæret, quantovè tibi deuincis obſequio. Quid plura? hoc vno facto inimicorum tibi decreſcit numerus, amicorum augetur; quibus fretus, adde etiam adiutus, præſenti rerum ſtatu quàm diutiſſimè frueris, & potentiam hanc tuam nepotibus, pronepotibusq́; decedens felici B ſucceſſione tranſmittes. ſcilicet non ſemper eodem fortuna curſu nos regit; nec vitam ab omni calamitate obnoxiam ſemper trahimus. Manent ſua cuique fata; ad quæ niſi prius valido amicorum ſubſidio ſe comparauerint homines, ſciant breui ad occaſum res eorum ruituras. Quod cum meliori modo effici non poſſit, quàm benignitate, & officijs, quis non valdè mirabitur eum, qui præclara aliqua ad amicos demerendos ſibi oblata occaſione, in illos cædibus, & ſupplicijs feratur? Atque hic quidem meo iudicio, non tàm ſibi infeſtam, pa- C rumq́; tutam rerum ſuarum poſſeſſionem ſibi comparat, quàm diram deinceps in ſuam ſalutem æternis ſæculis legem ſibi præſcribit, qua iure quodam debito in poſterum ab Dijs, hominibusq́; omnibus miſericordia & ipſe prohibeatur. Neque enim fieri poſſe conſentaneum eſt, vt qui in genus ſuum crudele, perpetuumq́; odium exercuerit, ab aliquo inuicem clementiæ patrocinio exceptus vllam rerum ſuarum ſecuritatem aſſequatur. Sed in ea tempora non incidimus, vt hæc pluribus exequi, aut vt clementiſſimo Cæſari vlterius clemen- D tiam perſuadere ſit neceſſarium. Ille ad omnem pietatem à pueritia aſſuetus, mox ſenex, Imperator, tot victorijs clarus, tot rerum experientijs imbutus nihil tale molietur, cuius poſtea torqueatur pœnitentia. Quid? an ille, qui beſtiarum cruoribus aras Deorum aſpergi vetuit, nunc hominum, atque inſontium quidem ſanguine eaſdem commaculari permittet? nempè ſi omnia ad defenſionem deficerent, locus, in quem confugimus, miſericordiæ ſatis, & pietatis quemlibet, ne dum ſanctiſſimum Imperatorem, deberet admonere. Hìc il- E lum pro victoria accepta gratias Deo ſuo agentem; hìc vota ſoluentem vidimus: an communi hac lætitia, ſub eius numinis conſpectum, in cuius tutelam ſe ipſum, res ſuas, Imperiumq́; collocauit, dira in nos ſententia dicta, feſtum hunc diem, & ſacra ſua polluere ſuſtinebit? non hoc Tauricæ Dianæ templum, aut inter Scythas, & antropophagos inſtructæ epulæ. Romanus hìc Imperator de Romanis cauſam audit; innoxios cognoſcit, miſeros videt: ætatem, genus ob

ocu-

oculos habet; & quod caput eſt, Chriſti ſectator religionem ab omni etiam crudelitatis ſuſpicione vacuam profitetur. Quæ cum ita ſe habeant, cur dubitamus adhuc, ſodales, ad genua procumbere, vitam deprecari, ſalutem, fortunas exorare? quæ ſi dederis, mitiſſime Imperator, non nobis, ſed tibi hæc omnia ſeruata exiſtimes; ſed populo Romano, & Deo, in cuius templo ſumus, donata. vſum tantum nobis conceſſum. Quare, vbi popoſceris, nihil erit, cur hæc eadem iterum reddere, & pro ſalute tua etiam profundere vereamur. A B

Sequuta extremam orationem communis puerorum gemitus, & mixta lacrymis ſuſpiria, & voces libertatem deprecantes, quibus Imperatorem delinitum manus daturum apparebat. Fortè inter confertam militum, Ducumq; turbam illìc fuerat Alaricus, quem virum poſtea Romana calamitas illuſtrem reddidit. Hic voluntate Theodoſij miles factus ingentem ſecum in eam expeditionem Gothorum duxerat multitudinem; quam propè omnem proxima pugna amiſſam recenti adhuc dolore proſequebatur. Quare vt erat barbari, & efferati in Romanos animi; vindictæ verò, & ſanguinis melius, quàm famæ, aut decoris auidus, vbi adoleſcentis ſermone flexum animum Principis intelligit, toruo, crudeliq́ue aſpectu in medium progreſſus, his, incondito vocis ſono, exitium miſeris intentat. C

Alarici oratio, qua Theodoſio ſeueritatem in adoleſcétes ſupplices ſuadere conatur.

Ego quidem, Imperator, homo ſum, & licet barbarus, & alieni ſoli, humanitate tamen delector, nec ab ea me alienum vnquam patiar exiſtimari. Verum enimverò tantum abeſt, vt præſenti ſermone ad miſericordiam ingenium accommodem, vt inde potius mihi vltionis, & pœnæ confirmatio accedat. Nam ſi tantum iſti egregij oratores, aut ingenio, aut eloquentia pollent, vt audientium animos, quò quò velint, poſſint ducere (ducunt autem ſi veſtrorum ſingulos vultus immutatos, ſi ab oculis lacrymas cadentes, pectoribus gemitus excuſſos animaduerto) ſi inquam, illam ad dicendum vim hi ſunt nacti, vt facilè omnia perſuadeant, cur hæc prius in parentes ſuos, in Tyrannum tetra, nefariaq; molientem non ſunt experti? Tunc arte, atque oratorijs præceptis erat vtendum, quando illos ad ſcelera ferri videbatis, tunc veſtra iſta philoſophica, ſiue ornamenta, ſiue commenta in medium debueratis adducere: ſententijs lacrymas, preces, ſuſpiria admiſcere: modò facti horribilitatem, modò euentus incertitudinem ante oculos ponere: ſui non minus, quàm veſtri periculi meminiſſe: quæ ſi feciſſetis, profectò nullus aut tàm inhumanus, aut tàm à parentis officio alienus inter eos extitiſſet, qui cuncta iſthæc D E

na-

A natis petentibus, atque obſecrantibus potuiſſet, aut voluiſſet denegare. atque iſto facto, nobis non minus, quàm illis egregiè conſultum foret. tot verò Ciuium, tot amicorum capitibus, & ſanguini, quo Frigidus externa die incaluit, ſumma cum veſtra laude perpeciſſetis. Sed nempè iſthæc vobis placebant; iuuabat parentes in partem Imperij accitos, aut inter prima ſigna verſantes conſpicari. Hinc vobis, familijsq; veſtris æternam beatitudinem animo fingebatis: ibi B exciderat Philoſophia, & præcepta illa tetrica iacebant, quibus vos aut aurum ſpernere, aut ruituram gloriam nihili facere doctores veſtri docuerunt. Tunc nunquam fieri poſſe credebatis, vt qui de alienis victorijs felicitatem aucupabamini, breui extremæ fortunæ ludibrio fieretis. Quare cum vos tali loco nati, hac indole, hac ſapientia præditi ingenium potius paternis ſceleribus ſuſtinuiſtis accommodare, quàm tantillo labore aut illis, aut patriæ cadenti ſuppetias ferre, quid dolendum, ſi modo in ingentes coniecti calamitates peſſimi animi ve- C ſtri, cum factorum dicere non velim, pœnas luitis, & ſuſtinetis? an fortunæ imputandum, quod voſmetipſi comparaſtis? cuius cauſam tacendo ſatis præbuiſtis? modò ne etiam loquendo, ideſt fucato iſto veſtro verborum lenocinio currentes ſollicitaueritis, aut ardentibus eorum cupiditatibus faces acriores addideritis: nam de tàm ſagaci ingenio omnia licet ſuſpicari. Quæ tamen ſiue facta, ſiue non facta, à crimine quidem vos non liberant. Nam ſcimus, ſiue tacentibus, ſiue loquentibus vobis, cuncta hæc in gratiam veſtram perpetrata.

D Quidquid in ceruices noſtras, in ſacram Imperij maieſtatem parentes veſtri deliquere, vobis filijs deliquere. Vt honoribus, titulis, diuitijs auctos relinquerent, fœdiſſima quæque facere, ac periculoſiſſima ſubire animo decreuerant ſuo. Vos Arbogaſten ad ſcelus armaſtis, Eugenio Imperij inſignia obtuliſtis, Gallias, Britannias, atque Italiam denique armis adiunxiſtis. Quid plura? quid quid heri apud Frigidum vterque exercitus, aut ſanguinis, aut animarum fudit, vobis imputetur, quorum ergò hæc omnia perpeſſi ſumus. Atque fortiſſi- E mi quidem viri fato functi morte ſua Imperium nobis peperere: vos verò tantorum malorum auctores, & viuitis, & vitæ commoda adhuc audetis ſperare. Ecquid ſi in partem victoriæ admitti petitis? ac ſanè ea eloquentia, qua viuendi vſum nunc deprecamini, Conſulatus poſt paulò, Præfecturas ſine dubio obtinebitis. Eia agite: quod per vim patres veſtri vix ſperare auſi ſunt, vos per miſericordiam extorquete, rapite. ſic de victoria noſtra triumphum ducite. Spolia victorum vo-

bis habete, dicate. hoc eſt præclarè de patria mereri; hoc eſt Princi- A
pis benignitatem factis præripere. Iaceant nobis interim tot virorum cadauera inulta; tot animæ extremis fraudatæ officijs, obliuioni tenebris dedantur. neminem veſtrum, commilitones, eorum gemitus, neminem tangat affectus. quibus ſi in conſpectum rurſus prodire eſſet permiſſum, quo vultu, quibus verbis intempeſtiuam hanc miſericordiam vobis creditis obiecturos? qua dum inimiciſſimis capitibus conſulimus, ſempiterna illos contumelia dehoneſtamus. nam B
quis neſcit hoc vnum apud Inferos in primis expeti, ac ſolatio veluti etiam quodam vmbras illas recreari, ſi inimicorum ſanguine ſatientur. ſi cędes eorum cędibus compenſentur. Hæc ſunt præclara defunctorum libamina, hæ victimæ gratiſſimæ; quas ſi denegaueris miſeris, fruſtra te querelis, & lacrymis eorum ſepulchra ſcias onerare. ac apud veſtros Poetas audio factum Achillis, & Æneæ laudibus celebrari, quòd amicis interfectis hoſtium corporibus ſacrificauerint. nec iniuria, cum humanitas ipſa doceat ab ipſis primas pœnas exi- C
gendas, à quibus iniuria prodijt; & ſi viuentes quanto poſſumus impetu in inimicos ferimur, cur & apud orcum eamdem fato functis non perſeuerare mentem dicendum eſt? nempè quantò longius à corporum vinculis ſepoſiti æterna illa, diuinaq; vita fruimur, tantò Deorum immortalium facta magis nos æmulari oportet. ac illi quidem de iniurijs illatis ſæuiſſimas, atque acerbiſſimas etiam vindictas exigunt; nec hominum ſcelera impunita ſinunt. quod ſi non fecerint, iam omni metu liberi mortales nec altaribus eorum thura adolerent, nec vi- D
ctimis templa frequentarent, vt maximè ſit conſentaneum, illos, qui poſt hanc vitam æternum cum Dijs æuum tranſigunt, ad horum exemplum iniurias ſuas vindicta proſequi, nec niſi illata pœna velle, aut poſſe placari. Hæc rationi non tantum, ſed cunctorum hominum votis adeò ſunt accommodata, vt nemo ſit, qui diuerſam de vlciſcendis iniurijs opinionem habeat. Nam quæ de Deorum miſericordia ad rem ſuam ingenioſè excogitata retulit orator hic noſter, ſatius fuerit fortaſsè in ſcholis apud Philoſophos relinquere examinanda, quàm E
in peſſimum exemplum ad poſteros traducere. nam ſi ſic facto opus eſſet, vt ſingulis erroribus indulgendo ignoſceremus, quis non videt humana hinc, diuinaq; omnia protinus in peſſum itura? & quos à ſcelere vix arcet impoſita pœna, mox, data facinorum licentia, & impunitate per omne genus flagitij ruituros? Quæ cum vera ſint, digna etiam profectò exiſtimem, vt à prudentiſſimo Imperatore accuratè;

ſe-

A ſeduloq́; conſiderentur. ne, dum impietatis crimen nititur euadere, ſummam illam pietatem, quæ commilitonibus extinctis debet, violaſſe videatur. Ac pro illis quidem hæc dicta ſufficiant. nam quæ deinceps commemorabo, te primum, ac Imperij maieſtatem, nos poſtremum omnes attingunt. Nempè vires, conſilium, operamq́; noſtram hucuſque contulimus, vt firmiſſimum tibi, pignoribusque tuis rerum ſtatum compararemus: vt nullos inſidiatoribus, nullos perfidis

B hominibus aditus apud te relinquamus. vt denique Theodoſio Principe, æterna terrarum orbis quiete, & tranquillitate frueretur. quæ omnia, his viuere permiſſis, continuò tibi euaneſcunt, Imperator. nobis verò tot ad hanc diem exhauſti labores, vigiliæ, ſolicitudines periere. vt cum magnum quid præſtitiſſe crediderimus, oleum tunc magis, & operam luſiſſe ſciamus. quid? detur iam tandem nudæ, ſimplicique veritati locus, & hæc vana nomina pietatis, miſericordiæ retrò faceſcant parumper. non eos alloquor, qui nunc primum regnan-

C di artes didicere. Seni, Imperatori, callido conſilium beneuolus, & amicus affero non vtile tantum, ſed etiam neceſſarium; quod ipſe, ni pudor obſtaret, aut hæc ab hominibus excogitata pietas prohiberet, continuò forſitan arripuiſſet. Scilicet illud tibi in mentem perſuadeas, atque animo tuo fixum, immobileque reponas velim, ſi hos incolumes demiſeris; vel eoſdem, vbi adoleuerint, Imperium è manibus erepturos; vel plures alios tantæ manſuetudinis exemplo ſolicitatos in regnum, vitamque tuam inuaſuros. vides me? nec victima-

D rum fibras noui, nec Mathematicorum cælum curare ſoleo. ex hominum tamen aſpectu eorum mores facilè colligo. Dum hos contemplor, omnia apud eos eſſe video, quæ ad audendum plurimum poſſunt: ætatem, nobilitatem, paternum exemplum. adde etiam eloquentiam; qua cum te virum fortem à propoſito moueri ſentias, mirum ſi multitudinem inſanientem poſtea in te concitabunt. Nec cum ſuppliciter miſericordiam petentes inſpicias; aut cum te clementiſſimum, pium appellent, credas verè ita de te ſentire, vt, quacunque

E ſibi oblata occaſione; pietatem hanc tuam ingrati animi vitio nunquam poſſint, aut debeant rependere. an neſcis, nihil æquè mortales erga benefactores ſuos irritare, atque etiam acuere, quàm beneficiorum excellentiam, & magnitudinem? quantò plus dederis, tantò deteriora magis, & fœdiora ab his ipſis expectare oportet. atque vtinam dictis exempla deeſſent. aut illa ab alienis nationibus, vel ab antiquitate tantùm mihi eſſent deſumenda. Sed recentes Valentinia-

ni, & Gratiani interitus me longius vagari non permittunt; qui ab ijs A
interempti periere, à quibus maximè coli, & amari debuerant. Sed quid Gratianos, aut Valentinianos moror? te ipſum, Imperator, circumſpice. Maximum, Arbogaſten, Eugenium conſidera. Quibus hominibus maius nullum ad te perdendum incitamentum fuit, quàm ipſa beneficiorum tuorum frequentia. Sed finge hos tibi adoleſcentes toto Cælo diuerſos, in benefactores gratos, æqui bonique amantes, beneuolos: quid tandem? ipſa hæc nimiæ clementiæ fama, atque B
iſta tàm inſolens benignitatis, & humanitatis tuæ expreſſio, ni caueris, in maiora pericula in poſterum agent præcipitem. Illud ſatis, ſuperque mihi perſuaſum eſt, clementiam hanc non ab omnibus æquè probari. Tibi curæ modo ſit, ne contrarijs illa fœdata titulis vltimam aliquando afferant perniciem. Memini olim, cum te ad Maximi caſum ingementem exercitus audiſſet, non defuiſſe, qui tàm mite Principis ingenium ſecordia, & ignauia interpretarentur; & te eodem nomine, quo laudem quærebas, tui, nec immeritò forſitan, con- C
demnabant. quæ altius poſtea à peſſimis hominibus accepta nouum hoc cum Eugenio negotium exhibuerunt. adeo nihil eſt, quod Principum maieſtati magis officiat, quàm ſi facta eorum contemptu laborent; aut ſi ipſi à ſuis ludibrio haberi incipiant. Tua ſunt hæc domeſtica exempla, ex quibus ſatis intelliges, quid in poſterum tibi agendum ſit. Ego quo ad me attinet, ſatis obſeruantiæ in te meæ, ſatis officio feciſſe videar, ſi te ad exiſtimationem tuam retinendam ſaltem, quando cætera nolis curare, enixius hucuſque prouocauerim. D

Dum talia peroraret, Alaricus, nemo fuit in toto conſeſſu, qui metu, & horrore defixus hominis impietatem non magis, quàm audaciam miraretur; qua Chriſtianiſſimo Imperatori non alienam modo ab omni ſiue ratione, ſiue humanitate ſententiam, ſed *Chriſtianæ* Fidei etiam repugnantem, & prorſus auerſam perſuadere potuiſſet. Adoleſcentes verò conſternati; ac veluti improuiſo fulmine concuſſi penitus corruerunt, nec æger animus habebat quid in poſterum linguæ ſubijceret. tantum ipſo timore miſerabiles, & de Imperatoris E
vultu pendentes, rerum ſuarum exitum tacitè expectabant. Quando ille rei grauitate commotus, in pacatioris otij occaſionem cauſam examinandam ſeponit. Quæ res ſalutem attulit: nam interim Ambroſij literæ ſuperueniunt, quibus Antiſtes pro interemptorum filijs Theodoſium pluribus deprecatur. Mox ipſe literas ſuas aſſequutus coram multa ſuper his piè, & magnificè diſſeruit, vt iam ſi quæ in

ani-

A animo Cæſaris irarum veluti ſentes ſubſiderant viri eloquentia cuncta abſtergerentur. Ita adoleſcentes in libertatem reſtituti ſacris Chriſtianorum iuſſu Principis imbuuntur. Antequam Aquileia diſcederet Imperator, Honorium filium ad ſe vocandum curat. Huic eam Imperij partem, quam occidentalem poſtea dixere, habendam commiſit; Arcadio altero filio rebus orientalibus præpoſito. quibus ob ætatis imbecillitatem Stiliconem tutorem adiecit, vt vtriuſque Im-
B perij res procuraret. Atque publicis ſic rebus compoſitis, non multò poſt Mediolani, vltimus, quod verè dixerim, Romanorum Imperator Theodoſius ad Superos euolauit. Ac ſanè Romanæ Reip. dignitas, quæ poſt Philippos ſæpius in diſcrimen adducta, & vſque ad hæc tempora vtcunque ſuſtentata perdurauerat; tandem hoc ſublato Principe omnis protinus corruere, & in extremum vergere cœpit exitium. Malorum cauſæ multæ fuere. In his Barbarus iam multis ab hinc annis Romanorum ſtipendijs aſſuetus, & diſciplina imbutus.
C Ducum perfidia incredibilis. Sed Principum in primis ignauia, qui inerti otio dediti, arma, & exercituum robora miniſtris reliquerant, à quibus mox proditi ſeipſos, & rem Romanam in inextricabiles calamitates coniecerunt. Ex quibus Ruffinus præcipuus, vir ſummæ vſque ad eam diem apud Theodoſium auctoritatis. Hic poſtquam in teſtamento Principis ſibi prælatum Stiliconem intelligit, in tantum furoris,& veſaniæ exarſit, vt non niſi Imperij excidio ſatis iræ ſuæ, ſatis cupiditati facturum iri exiſtimarit. Igitur Alaricum, cuius modò
D mentionem fecimus, ſtatim ad inuadendos fines Arcadij ſollicitat. Sed ille ingenti Gothorum ſeptus exercitu, in ipſa viſcera, nullo prohibente, penetrans, quidquid ad ortum Solis Romano paruerat, cladibus, & rapinis deuaſtat. Inde in occaſum arma vergens, poſt extremas Illyrico, & Norico illatas ærumnas, in ipſam Italiam, per Tridentinos ſaltus, ſigna intulit. Inter hæc Pontifex Romanus Anaſtaſius Origenis hæreſes Apoſtolica auctoritate damnauerat. de quo Catholicos Epiſcopos certiores factos, vt damnationi ſubſcriberent,
E hortabatur. Hoc cum multi feciſſent, Chromatius etiam ex ſibi ſubditorum Epiſcoporum ſententia, quos eius rei ergò Aquileiæ coegerat, eaſdem Origenis hæreſes damnat,& improbat. Factum memoriæ commendauit B. Hieronymus his verbis. *Ergo Beati Epiſcopi Anaſtaſius, & Theophilus, & Venerius, & Chromatius, & omnis tàm orientis, quàm occidentis Synodus, qui pari ſententia, quia pari ſpiritu illum* { Origenem } *hæreticum denunciant populis, fures iudicandi ſunt?* Sed Alaricus Ita-

Anno Domini 395.

Theodoſius Imperij adminiſtrationem inter Honorium, & Arcadium filios diuidit.

Anno Domini 400.

S. Hierony. 2. Apolog. in Ruf.

Anno Domini 402.

Italiam ingreſſus horrido vniuerſam quaſſabat pauore. donec ad Pollentiam primum, mox ad Veronam prælio à Stilicone ſuperatus extra Prouinciam eijcitur. Huius facti licentia diutius tolerata imitatorem habuit Radagayſum Scytharum Principem potentiſſimum. hic ex Gothis, Sarmatis, Germanisq; antiquis Reip. hoſtibus millibus ducentis, (ſunt qui quadringentos dicunt) ſecum adductis de Italia nouum periculum facturus aduolat. Primus fit virium impetus in Alpes Iulias, quas valido tametſi præſidio munitas in poteſtatem redigit. inde in latiores Foro-Iulij campos ingreſſus diu, multumq; ſecum quid rerum ageretur cogitabundus ſubſtitit. cunctanti Aquileiam multi ſubijciunt. Vrbem magnificam, & pro libertate Italiæ olim ſæpius decertare ſolitam. qua ſi potiretur, reliquas nullo negotio Imperio acceſſuras. Sed ille, ſiue rei difficultate territus, ſiue quia id futurum ſibi perſuaſerat, vt dum oppidum ipſe circumſederet, à Stilicone inuicem circumueniretur; non tantum ab Aquileia, ſed ab omni munitione ſtatuit ſe abſtinere, donec exercitum Romæ admoueret. Igitur, dum hanc vnam ſibi animo deſtinat, prætergreſſus Vtinum, Concordiam, Altinum, & Patauium, qua breuiſſima eſt via, in Æmiliam maturauit. Indè dum Apenninum ſuperat, ſaltibus, & viarum difficultatibus implicitum Stilico adoritur. ac protinus centum millibus ex his, qui cum eo erant, trucidatis, ipſum Radagaſyum cum multitudine ſuperſtite in collem Feſulanum redegit, & circumſepſit. Ibi dum clam ſuis fugam conatur arripere, à militibus Stiliconis deprehenſus interficitur. reliquæ copiæ egeſtate ad deditionem compulſæ, cum paſſim à dominis pecudum in morem turmatim venderentur, morbo ex inedia contracto, omnes periere. Inter cæteros, qui pro Romana Republica egregiè inſudarunt, Alanorum, & Vnnorum manus fuere mercede militari aſcitæ. has Duces Sanus, & Vdin ductabant. quæ profectò nomina locum reor opinioni feciſſe de origine Ciuitatis Vtinenſis, quam aliqui Vdin (nam ſic patria voce dicitur Vtinum) ab Vdin Scytharum rege ferunt appellatam. & fortaſſe hi, qui fabulam hanc ſunt commenti, loco Vnnorum Scytharum ſcripſere. Sed quàm falsè, & iniquè hoc inuexerint, quicunque tandem illi fuerint, ex ijs, quæ ſecundo volumine de hoc ipſo argumento dicebamus, ſatis patere arbitror. Sufficiat in præſens addere, opus non adeò exigui meriti, aut momenti eſſe Vrbem à ſolo excitare, quod eius ætatis hiſtoricos fugere debuiſſet: nec veriſimile eſſe, vt qui tàm accuratè accita ab Romanis auxilia recolunt,

Anno Domini 405.

Radagayſus Scytharum Rex per agrum Foro-Iulienſem iter faciens Italiam inuadit.

oppi-

A oppida ab auxiliorum Ducibus intra fines Romanos condita mox prætermiſiſſent. Sed nec res in oriente lætiores interim aderant. Quidquid ab hoſte vacabat otij, id totum Arcadius ad debellandum Ioannem Chryſoſtomum Conſtantinopolitanę Eccleſiæ Patriarcham conferebat. Pro quo retinendo cum Catholici Epiſcopi operam conferrent, cuncta non in oriente tantum, ſed in ipſa etiam Italia confuſione ſunt repleta. Adeò infelici eius ætatis homines infortunio age-
B bantur, vt pro animarum ſalute non minus, quàm pro corporum, atque fortunarum incolumitate, periculum aſſiduè ijs eſſet ſubeundum. In huius rei gratiam Epiſcopos Italiæ cogit Romæ Innocentius Pontifex. Chromatius cum cæteris adfuit. vbi ampliſſimo habito conſeſſu pro Ioanne ſinguli ſententiam ferunt, ab Honorio verò enixius petunt, vt Arcadij impetum interim velit cohibere, aut ſaltem de futuro Concilio Theſſalonicæ habendo decretum ab illo eliciat, quo omnis hæc in Ioannem orta tempeſtas, more à maioribus
C accepto, conquieſcerit aliquando. Quibus perſuaſus Honorius Legatos ad fratrem deſtinat, & vnà literas mittit in hanc rem ſcriptas ab Innocentio Summo Pontif. & à Chromatio Patriarcha Aquileienſi; quorum virorum auctoritate fretus illud factum iri credidit Honorius, vt frater, mutata voluntate, à perſequendo Chryſoſtomo deſiſteret. Verba epiſtolæ Honorij ſunt hæc, *Quænam verò ſit occidentalium de Epiſcopo Ioanne ſententia, ex omnibus ſermè epiſtolis conſtat, quas ad me frequenter dederunt, ex his duas idem continentes, quod reliquæ, ſubdidit, ſcilicet Romani, & Aquileienſis Epiſcopi*. Porrò Chromatius acerrimum vbique Ioannis Chryſoſtomi defenſorem ſe præbuiſſe demonſtrant præcipuè epiſtolæ eiuſdem B. Viri, quibus Chromatio gratias agit, pro ſedula, ac diuturna in cauſa ipſius nauata opera. Inter hæc, ſecunda Barbarorum incurſione occidentale quatitur Imperium, qua, vt B. Hieronymi verbis vtar, *quidquid inter Alpes, & Pirenæum eſt, quod Oceano, & Rheno includitur, Quadus, Vandalus, Sarmata, Alani, Gipedes, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alimani, & Pannonij hoſtes de-*
E *uaſtarunt*. Ex his Vandali anno poſtero Hiſpanias ſunt potiti. Britannia quoque nouos Tyrannos habuit Marcum, Gratianum, & tandem Conſtantinum ſola nominis ominatione in Principatum aſcitum. Tantis Reſpub. malis afflictata illud loco ſolatij habuiſſe viſa eſt, quod Ruffinum pridem, mox Stiliconem, quibus auctoribus hæc admiſſa credebantur, pœnas pendentes conſpexit. Sed eo remedio damna magis accerſita. Siquidem Alaricus metu Stiliconis liber, quo in officio

Verba epiſtolæ Honorij Imp.

D

S. Io. Chryſ. epiſt. 155.

Anno Domini 406.

S. Hierony. epiſt. 11.

Anno Domini 407.

ficio continebatur, atque inde dirus, ac furens, non ſecus ac immiſſæ A
feræ ex carceribus præcipitare ſolent, protinus in Italiam proruit.
Anno Domini 409. Multa pridem cælitus emiſſa ſigna ſtragem demonſtrauere. In his terram per nouem dies edito mugitu Vrbis excidium ingemiſcentem mortales exaudiuerunt. Sed Alaricus bis Romam duorum annorum
Anno Domini 410. ſpacio acri cinctam obſidione, magis fame, quàm ferro domat. vt ea capta nihil iam Aquileiam aut capi, aut excindi puduerit. Ad eam calamitatem peſtilens morbus acceſſit, quo Italia tota mirum in mo- B
Ruff. in pref. Hiſt. Eccl. dum concuſſa eſt, teſte Ruffino, qui ad Chromatium in præfatione Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ ſcribens. *Perruptis*, inquit, *Italiæ clauſtris, ab Alarico Gothorum Duce morbum ſe peſtiferum effudiſſe, agros, armenta, viros longè, latèque deuaſtaſſe*. Mirum, quantum res Italicas caſus huiuſmodi immutauerint. Multi iam ſunt, qui de illa deſerenda conſilium capiunt: & iam qui vlteriorem partem Prouinciæ tenuerunt, de Sardinia, Corſica, & Sicilia cogitabant. Citeriores, & præcipuè Venetiæ populi inſulis proximis in æſtuario animum adiecerunt. Sic C
magis in dies, magiſq; tumultu ingraueſcente, videres, munitis relictis Ciuitatibus, gregatim ad illas confluere nobiliſſimas, & ditiſſimas familias Patauinas, Opiterginas, Altinates, Concordienſes, & Aquileienſes, quas omnes præſens rerum terror in vnum conglobauerat, & futurorum metus vt ciues coniunxerat. Sic Venetis vndique
Vrbis Venetiarum origo. affluentibus inſulæ ab his habitari ceptæ Venetiæ in poſterum dicuntur, veteri interim nomine in continente paulatim antiquato. Ac ſanè non ſine diuini Numinis prouidentia factum fuit, ſi quo potiſſimum D
tempore Vrbs rerum Domina corruit, prima acceperint fundamenta Venetiæ; quæ futuris ſæculis Romanæ virtutis æmulæ antiquam Italiæ gloriam vnæ debuerant inſtaurare. Porrò quantum nouæ Vr-
Prouincia Fori-Iulij cur ſit denominata Patria. bis primordijs attulerint Foro-Iulienſes ex eo ſatis conijcitur, quòd Veneti in ſuæ originis recordationem Forum-Iulium ab eo tempore Patriam dixere. Quod nomen adhuc retinet Regio; & eo tamquam nobiliſſimo factorum ſuorum priuilegio vtitur. Hinc crebra Patriæ vſurpatio apud Candidum, & Sabellicum, vt reliquos prætermit- E
tam: quorum exemplo nos etiam in poſterum ab hoc nomine non abſtinebimus. Sic primum natæ perhibentur Venetiæ, quas ſequentium temporum calamitas & frequentiores, & celebres etiam fecit. Hoc ipſo anno Ruffinus Aquileienſis ex diuturna illa Aſiatica peregrinatione in patriam reuerſus animum adiecit Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Euſebij: quam mox Latinam fecit, ſic iubente Chromatio Patriarcha;

A vt ſacrarum rerum lectione fideles confirmati, minus aduerſæ fortunæ incommodis mouerentur, quod Ruffinus in præfatione expreſſit in hæc verba. *Peritorum dicunt eſſe Medicorum, vbi imminere Vrbibus, vel regionibus generales morbos viderunt, prouidere aliquod medicamenti, vel poculi genus, quo præmuniti homines ab imminenti defendantur exitio. quod tu quoquè, venerande pater Chromati, medicinæ exequens genus, tempore, quo diruptis Italiæ clauſtris ab Alarico Duce Gothorum ſe peſtifer morbus* *Ruff. in pref. Hiſt. Eccl.*
B *infudit, & agros, armenta, viros longè, latèque vaſtauit, populis tibi à Deo commiſſis fatalis exitij aliquod remedium quærens, per quod ægræ mentes ab ingruentis mali contagione ſubtractæ, melioribus occupatæ ſtudijs teneantur; iungis mihi, &c.* quibus verbis hanc ſecundam Alarici expeditionem profectò videtur innuere: non tàm quia clauſtrorum Italiæ meminit, quas eſſe Alpes Iulias quilibet in hiſtorijs vel mediocriter verſatus intelligit, quàm quia Aquileienſium damna & hîc, & infrà videtur recenſere: quibus vt occurrat hanc veluti malorum obliuionem ſe dicit
C præparaſſe. Porrò nihil in prima paſſam expeditione Aquileiam dicebamus; quæ longè ab infortunio poſita, auribus melius, quàm oculis alienas miſerias hauſit. Quæ ſi vera ſunt, nihil eſt cur Baronij ſententiam recipiamus dicentis, Ruffinum hoc anno in Sicilia mortem obijſſe. Sic. *Hoc eodem anno* { Dom. 410. } *quo vidimus S. Hieronymum aggreſſum eſſe interpretationem Ezechielis Prophetæ, Ruffinus Aquileienſis Presbyter in Sicilia degens ex hac vita deceſſit, profugus extrà patriam ob cladem Aquileienſibus illatam.* Nam quod attinet ad cladem Aquileien- *Baron. Annal. Tom. 5. An. 410.*
D ſem, longè hæc poſtea acciderunt, vt Aquileia cladibus afficeretur. modò Baronius non intelligat de animarum clade, quam ab Ruffino Origeniſta Aquileienſibus inflictam dolet, quod etiam veriſimile non videtur: nam ſiue nunc, ſiue antè ad primum ingreſſum Alarici, translationem Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, monitu Chromatij, fuerit aggreſſus; nempe poſt Concilium aduerſus Origeniſtas hoc factum fuit; vel ſaltem in ipſa Origeniſtarum diuexatione, quæ ſub eodem temporis momento conſequuta eſt; vt ſi cladem huius generis ali-
E quam, Ruffino auctore, Ciuibus illatam Chromatius perſenſiſſet, nunquam impio homini, & de patria malè merito opus illud commiſiſſet, quod animarum veluti antidotum ipſe exiſtimauerit. Vnicum ſupereſt effugium, ſi præfationem illam non eſſe Ruffini ſtatuamus: quod etiam non inuitus conceſſerim, ne cõtra doctiſſimum Baronium quid ineptè me dixiſſe arguant lectores. Porrò Gothis ab Italia recedentibus (hos poſt Alarici mortem Ataulphus in Gallias primum,

mox in Hiſpaniam duxit, quam vſque ad Saracenorum tempora tenuere) ingentes illi calamitatum fluctus ſubſediſſe parumper viſi ſunt, quibus per decem integros annos Prouincia feliciter admodum eſt perculſa. nimirum turbulenta hæc tempora Alcionij, vt ita dixerim, dies excepere, breues ſanè, ac fluxibiles; quos futuræ hyemis tempeſtates omnium ſæuiſſimæ manebant. Inter eam Cæli tranquillitatem Chromatius Cælo redditur; anno, vt reor, vigeſimo quarto Patriarchatus IV. Non. Decemb. quo die ſacris tabulis ſolemnem eius memoriam adnotauit Eccleſia. Elogium Diuo in Patriarchali Vtinenſi Palatio affixum eſt huiuſmodi.

Anno Domini 413. IV. Non. Dec.

S. CHROMATIVS INTER AQVILEIENSES ANTISTITES
CELEBERRIMVS,
A S. IOANNE CHRYSOSTOMO TVBA CLARISSIMA
SINCERÆ CHARITATIS VOCATVR,
ET A SS. DOCTORIBVS
AMBROSIO, HIERONYMO,
ATQVE ALIIS SANCTITATIS, ET DOCTRINÆ
SINGVLARI PRÆCONIO EXTOLLITVR.

Anno Domini 414. Auguſtinus Patriarcha Aquil. XVI.

Poſt Chromatium eligitur Patriarcha Auguſtinus, quo tempore alter Auguſtinus Hipponenſis Epiſcopus eloquentiæ, & doctrinæ fluminibus hæreticorum veſaniam in Aphrica obruebat. Illud ætate huius Patriarchæ admirabile, quod ſublatis, vel ſedatis ſaltem huius mortalis Imperij diſcordijs, de cæleſti illo, & immortali Regno inter ſe Sacerdotes Romæ digladiarentur; dum rebus diuinis Eulalium alij, alij Bonifacium conantur præficere. Ad id ſedandum ſchiſma conuentum Italicorum Epiſcoporum collegit Honorius Rauennæ; in quibus Auguſtinum Patriarcham fuiſſe, & loci vicinitas, & Aquileienſis Sedis maieſtas facilè perſuadent. Sed dum rei iudicium in tempus commodius differtur, atque ad hoc Galliarum, & Aphricæ Epiſcopi aduocantur, Eulalius nouis implicitus criminibus meritò à ſummæ Sedis faſtigio ſe ipſum præcipitem dediſſe viſus eſt: quare, omiſſo Concilio, confeſtim ab Honorio reijcitur, & Bonifacij Pontificatus confirmatur; vnde forſitan ea de confirmãdis Pontificibus conſuetudo apud Imperatores irrepſit. Quo tempore Auguſtino Patriarcha defuncto, eius locum obtinuit Adelphus. Auguſtini elogium eſt.

Anno Domini 419.

An. D. 422. Adelphus Patriarcha Aquil. XVII.

AV-

A AVGVSTINVS VRBE ROMA A GOTHIS DEVASTATA, CONSTERNATOS AQVILEIENSIVM ANIMOS IEIVNIIS, ET SVPPLICATIONIBVS SACRIS AD DIVINAM OPEM IMPLORANDAM EREXIT.

Interim Honorius Conſtantium Placidiæ ſororis ſuæ virum Cæſarem *Anno Domini 423.*
B dixerat. Sed eo paulo poſt mortuo, & Placidia cum Valentiniano filio, nouis cum Honorio accedentibus ſimultatibus, Conſtantinopolim elapſa; ipſe quoque extremum clauſit diem nulla ad ſucceſſionem ſobole relicta. Ex quo factum eſt, vt Ioannes, qui apud Honorium primas tenebat, vacuum, vt videbatur, nactus Imperium, in regiam Rauennæ auſus inuadere, nomen Auguſti ſibi vendicauerit: in facinus protractis Aëtio, & Caſtino impigris ducibus: quorum opera extemplò Italiam in obſequium flexit. Inde Aëtio ad Vnnorum auxi-
C lia colligenda præmiſſo, tutum aduerſus orientis minas ſibi deſtinabat Imperium. Præerat tunc orienti Theodoſius Secundus Arcadij filius, magni Theodoſij nepos: qui ad hæc, vt par erat, maximè commotus Ardabutio ſuarum copiarum duci negotium dat, vt Placidiam, quam Auguſtam, & Valentinianum, quem Cæſarem fecerat, in Italiam cum exercitu reducat: atque inde Ioanne pulſo, in Imperio collocet. *Anno Domini 424.* Vna Aquileia adhuc Tyrannum non receperat; cui dum plurimum fidit Ardabutius, ad eam quàm primum ſibi prope-
D randum ſtatuit. Igitur, dum Solonis in Dalmatia, copiæ comparantur; ibi Placidia, & Valentiniano cum Aſpare filio relictis, ipſe ſolus Aquileiam ſoluit. Et quidem præclara huiuſmodi aggredienti fortuna inopinato, ac vix credibili caſu, negotium penè integrum confecit. Nam cum aduerſo vento nauis vrgeretur, & in irritum gubernatores arte contrà obſtarent, impetu in Rauennæ portum defertur. ibi agnitus, & ad Ioannem perductus peramanter ab ipſo complectitur, & tanquam pacis ſequeſter libera cuſtodia aſſeruatur. ſic futurum exi-
E ſtimans Ioannes, vt per Ardabutium poſſet turbatam ſibi Theodoſij voluntatem facilius, & aptius conciliare. Sed Ardabutius alieni colloquij copiam nactus, vbi omnia apud Tyrannum ſoluta conſpexit, & ipſum paci potius, quàm bello intentum parum rebus ſuis conſulere; de his omnibus certiorem reddit Placidiam, & Aſparem filium; qui interim claſſe ad Aquileiam vecti, ibique omni humanitatis genere à Ciuibus ſuſcepti in terram copias omnes expoſuerant. Acce- *Anno Domini 425.*

ptis igitur ab Ardabutio literis, conuenit inter eos, vt Placidia, & A
Valentinianus Aquileiæ cum legionibus ſe continerent, Aſpar verò
expeditiſſimo ſecum ducto equitatu quàm citiſſimè poſſet Rauennam
pergeret. Cuncta in Theodoſij victoriam diceres conſpiraſſe. Ipſa
Rauennæ palus exundantibus olim aquis Vrbem munire aſſueta, tunc
diuino beneficio exſiccata, & quod nunquam ante contigerat, equiti
facta peruia, Aſparem breui compendio ad portam incuſtoditam de-
ducit; per quam ille Vrbem ingreſſus leui prælio Ioannem nihil tale B
expectantem ſuperat; atque in vinculis coniectum mox Aquileiam ad
Placidiam tranſmittit. Læta ſpectaculo Ciuitas obuiam Tyranno pro-
cedit, & iumento impoſitum cum omni contumelia in circum trahit;
vbi iuſſu Placidiæ manu mulctatus tandem obtruncatur, decimo
octauo menſe ſui Imperij. Quæ cum fierent Aquileiæ Aëtius horum
omnium ignarus Vnnorum auxilijs ſecum adductis Alpes Iulias ſupe-
rauerat; & iam cuncta circum timore inopinato repleta ingemuerant:
quando ab occurrenti Aſpare impetus ille remoratur. Sunt qui prælio C
atroci cum Barbaris certatum ferunt; ſed vero magis accedit rem
ſine ſanguine peractam. Siquidem de clade Ioannis edoctus Aëtius
facilè cum Valentiniano componit, à quo virtutis ergò domeſtico-
rum comes, & mox copiarum Dux declaratur. Vnni verò muneri-
bus, & pacto ſtipendio affecti, ne longius Italiæ aut oneri, aut timori

Valentinianus Imp. vnà cum matre Aquileiæ conſedit.

eſſent, haud grauiter vltrà montes dimittuntur. Sic ſingulari parta
victoria Valentinianus vnà cum matre Aquileiæ gratulabundus per-
plures dies conſedit; vbi diuini muneris memor pluribus datis pro D
Eccleſia edictis egregiam ſui erga Deum grati animi ſignificationem
demonſtrauit. horum, quæ ſuperſunt, ſunt hæc. Primum ad Georgium

Lib. 46. de Epiſc. & Cl. C. Theo.

Præſid. ſic. *Priuilegia præteritarum legum Eccleſiæ, ſiue Clericis delata ſer-
uentur, &c. Dat. prid. Id. Iulij Aquileiæ D. N. Theod. XI. & Valent. Cæſ.
Coſſ.* Alterum contra fidei hoſtes eſt. *Manichæos, Schiſmaticos, omnem-*

Li. 62 de hæret. C. Theo.

*que ſectam Catholicis inimicam ab ipſo aſpectu Vrbis Romæ exterminari præ-
cipimus, &c. Dat. VI. Kal. Aug. Aquileiæ, &c.* Tertium ad Proconſ.

Lib. 63. Cod. Theod.

Aphricæ. *Omnes hæreſes, omneſque perfidias, omnia ſchiſmata, ſuperſti-* E
tioneſq; Gentilium, omnes Catholicæ legis inimicos inſectamur. errores, &c.

Li. 4. de hæret. Cod. eod.

Dat. prid. non. Aug. Aquil. &c. Quartum poſt duos dies aduerſus eoſdem
Manichæos, & hæreticos, ſiue Schiſmaticos, niſi his emendatio ma-
tura ſubueniat, &c. *Dat. VIII. Id. Aug. Aquil. &c.* Quintum tandem ad

Lib. 47. C. eod.

Proconſ. Aphricæ. *Priuilegia Eccleſiarum omnium, quæ ſeculo noſtro Ty-
rannus inuaſerat prona deuotione reuocamus, &c. Clericorum etiam, quos*

ad

A *ad ſæculares Iudices debere deduci infauſtus præſumptor edixerat, Epiſcopali audientiæ reſeruamus,&c. Dat.* VIII. *Id.Oct. Aquil.&c.* Felix profectò ſi eadem pietate reliqua Imperij agitaſſet. Et nequid præſenti ſecundarum rerum curſui deeſſet, ecce tibi nuncij, qui Theodoſij verbis Valentinianum Auguſtum renunciant, & ſimul Imperatoria inſignia deferunt. Atque ea quidem lux ſuprema propemodum Aquileienſibus affulſit; qua illi occidentalis Imperij dignitatem modò conuul-
B ſam iterum intra ſuæ Vrbis tecta veluti caput exerentem conſpicati, æternam inde ſibi felicitatem vaniſſimis auſpicijs pollicebantur. *Anno Domini* 432.
Haud multum poſt hæc Adelphus vltimum obijt diem. cui in Patriarchatu ſufficitur Ianuarius, ſiue Iulianus, nam vtrumque nomen reperio. Pium de Adelpho Elogium eſt. Ianuarius Patriarcha Aqui. XVIII

ADELPHVS EXVLTANTES VNNORVM IMPETVS, MVLTIS CHRISTIANÆ PIETATIS EXERCITATIONIBVS, AB AQVILEIENSI ECCLESIA REPVLIT.

C Quod ad Aêtij in Italiam aduentum reijci debere ſuperiora demonſtrant. Anno, qui Ianuarij initiationem eſt conſequutus, Romæ Xyſtus III. Pontifex M. ab Anitio Baſſo de ſtupro ſacræ virgini illato inſimulatus, Concilium, quo ſe purgaret, habuit LXVI. Epiſcoporum. Nempè huic de more Ianuarius interfuit: vbi Baſſi fraus deprehenſa, & pœna accuſatori infixa eſt. Non longè poſt de communi ſalute Aquileiæ laborari cæptum. Siquidem fama increbuerat, Atthi-
D lam Vnnorum Regem ab Honoria Valentiniani ſorore ad Italiam in ſui connubium incitari. fœminæ huic impotenti, ac libidine feruidæ omnia, præter decus, & honeſtum, cordi fuere. excidium parumper diſtulit, quod ipſa inter Eugenij procuratoris complexus deprehenſa ab Valentiniano Conſtantinopolim demandatur. Habetur ad hunc Ianuarium epiſtola Leonis Summi P. Coſſ. Calypio, & Ardabutio. qua maioris dignitatis ſpes omnis pœnitentibus hæreticis præciditur. in hæc verba. *Magno habeant beneficio, ſi adempta ſibi ſpe promotionis, in*
E *quo inueniantur ordine ſtabilitate perpetua permaneant; ſi tamen iteratæ tinctionis (ideſt ſecundi Baptiſmi) non ſunt maculati.* Quæ geſſerit Aquileiæ Ianuarius vniuerſa interiere. benè tamen illum tempore vſum declarat ipſius Elogium quod eſt.

Anno Domini 433.
Anno Domini 435.
Leo P. ep. 4.
Anno Domini 447.

IANVARIVS AD IMMINENTIA PECCATORVM FLAGELLA EXPECTANDA AQVILEIENSEM POPVLVM VERBI DEI PRÆDICATIONE SANCTE' COMPARAVIT.

Obijt

Secundus Patriarcha Aquil. xix.

Obijt xvi. Pont. anno. Secundus poſt hunc ingenio, & vitæ moribus priſca illa ſeueritate dignus, breuis Pontificatus virtutis exercendæ occaſionem abripuit: tantum, quod de viri ſanctitate credere fas eſt, aſſiduis habitis concionibus, ad imminentis fortunæ caſus deſpiciendos quotidiè ſollicitabat Aquileienſes: quos iam pridem & lapſa exempla, & futuri diſcriminis timor de ſalute ſollicitos ſatis, ſuperque faciebat. Vitam Secundus, altero Pontificatus anno, cum morte commutauit: non infelici admodum fato, quo Patriæ excidium anteuertit. Eius inſcriptio eſt. A B

SECVNDVS EXCITATIS RVMORIBVS DE VNNORVM CRVDELI IRRVPTIONE, PER SANCTORVM INTERCESSIONEM DIVINÆ MISERICORDIÆ AVXILIVM IMPLORARE CVRAVIT. C

S. Nicetas Patriarcha Aquil. xx. *Anno Domini* 450.

Ab hoc Nicetas vir ſanctiſſimus quo Pontifice extremam ſunt paſſi calamitatem Aquileienſes. Sunt qui tradunt hunc Nicetam eumdem fuiſſe cum Nicia ad quem Hieronymus epiſtolam dedit, quod temporum interualla vix credibile faciunt. Siquidem à Valeriano Patriarcha, quo tempore ea epiſtola ſcripta videtur ad Nicetam, ſeptuaginta anni, vel paulo minus numerantur; quibus ſi addas viginti quatuor eius ætatis, quam tunc Niciam egiſſe ex ipſa Archidiaconatus, dignitate colligimus; mox reliquos quinquè, & viginti Pontificatus; nimirum ad centeſimum, & vigeſimum fermè annum peruenit hic Patriarcha. de quo illi viderint. mihi ſcrupulum ſufficiat inieciſſe. D

Libri Decimi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
RERVM FORO-IVLIENSIVM
Liber Vndecimus.

A RVit Romanum Imperium, & ingens illa Italiæ gloria barbarico paulatim proſternitur faſtu: & ne dubites fatali quodam diuinæ mentis decreto vltimum tantæ potentiæ excidium imminere; ecce tibi hoſtis, nec expectatus, nec creditus; qui modò victus, ac propè deletus, non ob aliud illi viuere permiſſum eſt,
B quàm quia negligi cæperat. Adeò futurorum diſcriminum multa cæcis ſæpè ſepoſita tenebris, & contrarijs etiam aliquando obducta coniecturis vel perſpicaciſſimis hominum mentibus poſſunt illudere. Hæc autem quomodo acciderint, quantum ad rem noſtram faciunt, referemus; ſi prius de gentium harum origine aliquid dixerimus, per quas Romano robore diſſipato, nouam rerum faciem terrarum orbis
C recepiſſe viſus eſt. Scandia omnium peninſularum maxima ab Septentrione in Germanicum mare longo effunditur tractu. Loco tanta ineſt fœcunditas, vt vicinis terris continenter habitatores dederit. Getæ (Gothos nunc dicimus) primi memorantur, qui inde egreſſi cuncta ab palude Mæotide vſque ad Danubium armis tenuere. Horum

Scandia peninſula.

Gothi, Oſtro-Gothi; & Viſe-Gothi, qui Populi ſint.

rum

rum qui adortum magis proximi fuerunt Oſtro-Gothi dicti ſunt; Occidui Viſe-Gothi. Omnibus intra ripam fluminis ſedes, & Imperium florentiſſimum. donec Vnnis à tergo exundantibus Viſe-Gothi tunc primum ad Romanas Prouincias animum adijcere compelluntur. Commune Vnnorum genus cum Gothis. Nam memorant Gothorum multitudine ex Scandia in Germaniam properante, Regem eorum Filemirum maleficarum fœminarum turba offenſum, quibus caſtra abundabant, eas in vnum collectas per ſyluas, & auia paludum vltra Mœotidem diſperſiſſe. Ex his Vnnos natos. fabula additur: mulieres ex errantium dæmonum congreſſu grauidas factas talia deinceps monſtra edidiſſe. Eam veri ludificationem veram feciſſe viſa ſunt horrida hominum corpuſcula; & mores ab omni humanitate abhorrentes. Igitur horum impetu Oſtro-Gothis diſſipatis; Viſe-Gothi ad conſanguineorum infortunium exciti, ac de rebus ſuis ſolliciti, traijciendi Danubij conſilium ineunt. Traijcientes Valens Imperator ſuſcepit: & fœdere cum his compoſito, in Traciam proximam collocat. Sed non diu pactis ſtetere. nam ſiue Romanorum nimia offenſi aſperitate, ſiue proprio ingenio ad arma concitati, repente ex hoſpitibus hoſtes effecti ſubitis Imperium cladibus deturpant. Tandem Theodoſij lenitate iterum ad obſequium traducti, fidelem Principi, quamdiu inter homines fuit, operam præſtitere. Eo defuncto, regem ſibi faciunt Alaricum, qui Italicis aſſuetus expeditionibus, nihil prius in votis habuit, quàm ſibi pulcherrimam totius orbis Prouinciam armis aſſerere. Atque ea prima Italiæ pernicies; qua ipſa Imperij caput, & gentium victrix Roma hoſtili ſub manu victa concidit, & occubuit. Atque ab eo tempore res Imperij fractæ paſſim deſpici potuerunt. Vnni interim exactis Viſe-Gothis latè in Germania Regni fines prolatauerant. Et iam Atthilas eorum Princeps tranſmiſſo Rheno, Gallias inhiabat. Ad eam rabiem arcendam Valentinianus, quando propriæ defecerant vires, ad externas opes coactus confugere, Viſe-Gothos tunc Hiſpaniam tenentes ad Imperij Romani defenſionem ſollicitat. Paruere illi, & antiquarum iniuriarum recordatione ad vltionem de Vnnis exigendam commoti, promptiſſimis animis aduolant. Ad campos Catalaunicos multitudo omnis conuenit, Ducem Theodoricum ſequuta. illuc Aëtius Patricius Romanæ militiæ reliquias adduxerat. Atthilas etiam venerat, quingentis, quod vix credibile, armatorum millibus ſtipatus. Quare prælio commiſſo, tantum ibi ſanguinis fuſum memorant, quantum alibi nuſ-

Margin notes: Vnnorum genus. — *Anno Domini* 451.

Section letters: A, B, C, D, E

A nuſquam. c l x. hominum millia cecidere. præter x v. milla Gepidarum, atque Francorum, qui nocte, quæ prælium præceſſit, mutuis vulneribus ſe confecerunt. Victoriam apud ſe ſtetiſſe Romani ex eo interpretati ſunt, quia Atthilas, ſequentibus diebus, caſtrorum monumentis incluſus campum, & ſpolia ſibi legenda permiſit. Atque ea tunc Reipub. inſtaurandæ occaſio ſe ſe obtulerat magnifica, ſi hominem eius diei prælio attritum perdere ſuſtinuiſſet Aëtius. Verum B is, dum ſocios Gothos timet, ne, deletis Vnnis, intolerabiles in poſterum euaderent; ſiue quia ad rem ſuam in primis faciebat, vt bellum quàm longiſſimè traheret; omnem imprudens victoriæ fructum è manibus elabi ſinit. & vltimo Romanum Imperium excidio perculit. Scilicet Superis illud cordi fuerat, vt aliquem ea potentia finem caperet. Siquidem Atthilas ab ea clade exemptus, vel potius dimiſſus, breui copias multò maiores reparat, & ſequentis anni initio minarum, & furiarum plenus rectà in Italiam pergit, tanto omnium ter- *Anno Domini* 452.
C rore, & horrore, vt in ſola fuga rerum ſuarum ſecuritatem ſitam exiſtimarent Prouinciales. Quare factum eſt, vt ſuperiorum temporum exemplo vxores, liberos, & precioſa quæque ad vicinas inſulas, qui proximi periculo erant, aſportanda curarent: mox ipſi, ſi quid iniquius euenerit, ſua pignora conſequuturi. alij montium aſpera, & ſaltus ſibi depoſcunt; & quo quiſque loco ſub ea temporis turbulentia ſiue caſu, ſiue conſilio ſubſtitit, eo deinceps tamquam patrio vt vteretur fecere longæ, ac propè perpetuæ calamitatum ſeries, quæ D in Italia ſubſequutæ ſunt. ſic præter ſpem omnium accidit, vt multis, ac præclaris cadentibus Vrbibus, nouæ interim è ſolo ſurgerent, quæ antiquarum deſiderium etiam extinguere potuerunt. Atthilam, præter Vnnos ſuos, omnes ferè Germaniæ populi ſequebantur: quos non Principis Imperium magis, quàm inueteratum in Romanos odium ad eam expeditionem ſolicitabat: Quadi, Marcomanni, Heruli, Turcilingi, Turingi, Saxones, atque etiam Oſtro-Gothi illi, quos pridem armis ſubegerat. Hic igitur formidabilis barbariæ coeuntis E exercitus primam Fori-Iulij Prouinciam init. Miſerat illuc Valentinianus Imperator electam militum manum, quæ inter viarum anfractus, & montium aditus diſpoſita exitium aliquantiſper moraretur. Ipſam etiam Aquileiam, quàmprimum peti intelligebat, valido firmatam præſidio C. Menapo fortiſſimo viro commendauerat, dum ipſe interim, iuſto comparato exercitu, ſecuriorem tuendæ Italiæ rationem iniret. Omnis ſpes ſita erat in Aëtio, qui tunc rei militaris

Atthilas Vnnorum Rex Fori-Iulij Prouinciam occupat.

ſcientia, & proxima victoria clarus, vel ſola nominis fama Barbaros A
poſſe arcere credebatur. Atque hic quidem nihil quod in ea calamitate opportunum humana potuit excogitare induſtria, prætermiſiſſe viſus eſt, crebri quotidie delectus fiebant, mœnia Vrbium inſtaurabantur, auxilia aduocabantur. Sed Gothos præcipuè antiquos Vnnorum hoſtes legationibus aſſiduè ſolicitabat. Verum enim vero hæc erant longioris temporis; & Atthilæ furor moras omnes tollebat: Æmona fuit ad radices Alpium, vt ſæpè dictum eſt; hanc vacuam na- B
ctus Vnnus impetu primam abſorbet, euerſam alta preſſit obliuio, vt nullus ſit, qui locum, vbi fuerat, poſſit demonſtrare. Vnus Vvolphangus in nouo Iggio antiquę Æmonæ rudera agnoſcit: illud certum, poſt hæc tempora, nulla de Æmona apud auctores factam mentionem. Ab hac Goritiani ſaltus petiti aliquandiu negotium exhibuere; dum Romani locum tuentur. Cæterum poſtquam crebris defatigati prælijs montem hoſti cedere ſunt coacti, protinus barbara inde effuſa multitudo, & torrentis in modum præcipitans iucundiſſi- C
mam Fori-Iulij partem depopulatur. Inde Sontio traiecto, poſtquam latè regionem rapinis, & incendijs exhauſit, ad vnam Aquileiam omnes conuerſi, illuc arma, & vires contulere. Nulla aliàs obſidio tanta ad poſteros rerum geſtarum opinione tranſmiſſa eſt: Ita facti memoria adhuc viget, & per ora hominum circumfertur. Verum vſque adeò illa certis deſtituta monumentis pererrat, vt quid ſub ea præcipuè actum ſit, aut quibus viris, quibusvè viribus Ciuitas defenſa ſe ſuſtentauerit, quovè temporis ſpatio ea perdurauerit ærum- D
na, nullus pro comperto poſſit affirmare. nempè qui hæc literis tradat, nullus egregij nominis ſcriptor ſupereſt. ſiue quia ad nos eorum monumenta non peruenerint. ſiue potius quia mortalibus in tanta rerum conſternatione torpidis non tantùm, ſed attonitis etiam ad ſua explicanda mala nec ſtyli ſatis, nec animorum fuere. Tantùm ferunt Priſcum quendam hominem Græcum de his locupletem edidiſſe hiſtoriam, quæ magno rerum Foro-Iulienſium damno iampridem interijt. hunc Iornandes vidit, ſed inde pauca admodum excepit, vt E
deſiderium potius incitauerit. Auctor Annalium Boiorum ſe in bibliotheca D. Heimirani in Librum, memorat, incidiſſe, qui heroico carmine res ab Atthila geſtas continebat. Sed hunc etiam malo Patriæ noſtræ fato, nec reperire potuimus; nec qui demonſtret adhuc inuenimus. Quare auctorum teſtimonio deſtituti quid inſuper præſtare debueramus non habuimus; niſi forſitan pauca è multis illis

Æmona Ciuitas ab Vnnis capta, & direpta.

Iornand. lib. Rer. Getic. Auent. Ann. Boior. lib. 2.

col-

A colligamus, quæ in manuſcriptis noſtris aſſeruantur. atque pro antiquis illa in medium proferamus, quæ recentiorum ſuffragijs magis probabiliora exiſtimantur. quò pulcherrima hiſtoriæ pars in integrum veluti reſtituta commodam cum ſequentibus continuationem accipiat, quod faciam profectò, ſi prius illud præfationis loco dixerim inter plura huius obſidionis deliramenta, quibus ætas noſtra ſcatet, egregiè Foro-Iulienſibus non multò pridem illuſiſſe quemdam
B ex recentioribus; edito libello de factis Atthilæ ad Aquileiam; cuius meras nugas, ſi quid aliud, Regum illa nomina ſatis arguunt; quibus adiuuantibus rem Aquileienſem diutius ſubleuatam exponit. Nimirum Imperio Romano in Italia incolumi, atque in ipſa Valentiniano Principe commorante non niſi per Præfectos, aut per Prætores Prouincia adminiſtrabatur: qui cum ſine exercitu locis præeſſent, nec ſua tutari, nec aliena poterant, aut debuerant curare; vt omittam ſexcenta alia in illa hiſtoria commentitia, quæ ſibi ipſis pugnant, &
C ab omni Chronologia ſunt aliena; vt ridiculum ſit diutius ea perſequi. Volui tamen dixiſſe, quia non deſunt apud nos clariſſimi etiam viri, qui huiuſmodi ſcripta in ſuam rem interpretantur. & dum ſibi delicias faciunt, parum curant, quàm turpiter à veritate recedant. Sed nec indiſcuſſum illud prætermittendum, quanto tempore obſidio perdurauerit. Iornandes, qui vnus reliquus eſt nobis ex antiquioribus Aquileiam diu obſeſſam ſcribit. Paulus Diaconus poſt illum tribus annis, id totum diu explicauit; quem cæteri ſequuti in eundem *Iorn. loc. cit.* *Paul. Diac.*
D numerum ſe volentes impegere: quod vnde euenerit; nec coniectura quidem aſſequi poſſum. Illud certò conſtat, Marcellinum, Caſſiodorum, & Iornandem ipſum, qui omnes his proximi fuere temporibus, ſuperiori anno pugnatum in Gallia referre: præſenti verò Aquileiam captam; vt facilè de mendo in verbis Pauli veniat ſuſpicandum: quibus menſes forſitan loco annorum, ſunt reponendi. M. Antonius Sabellicus primus errorem animaduertit; aut ſaltem animaduertiſſe viſus eſt: ſed nullam de re adeo vulgata auſus ferre ſententiam *Caſſiod. in Chr.* *M. Ant. Sab. 3. lib. de vetuſt. Patriæ.*
E ad alios iudicium tranſmiſit. Vnus Sigonius omnem fabulam detexuit, & apertiſſimam fallaciam diſiecit tandem; cuius exemplo nos quoque tempus omne obſidionis intra tertium menſem, aut plus paulò vltrà conferre non dubitabimus; ad id eo in primis perſuaſi: quod rationi minimè conſentaneum videtur, Vrbem vnam, quantumvis illam, & armatorum robore, & murorum firmitate tutam; adde etiam portu opportuno, & mari vicino adiutam; vim illam inexſu- *Car. Sig. 13. de Occid. Imp.*

perabilem Atthilæ tanto tempore potuiſſe ſuſtinere: cum paucis ante A
annis Roma ipſa Imperij caput à longè paucioribus Gothis breui temporis ſpatio & capta fuerit, & direpta. Adde, quantum à Romano ingenio illud abhorreat, vt in tàm longo otio, nec terra, nec pelago præclari aliquid aggreſſi fuerint Imperatores, quò hoſtem ab muris ſubmouerent ſaltem: quem interim veriſimile erat omnibus illis laboraſſe difficultatibus, quas diuturnæ oppugnationes ſolent inuehere; ciborum inopia, corporum languoribus, militum diſſenſio- B
nibus, querelis; vt nihil tentaſſe contra huius conditionis homines ſummum fuerit non timoris modò, ſed imprudentiæ argumentum: à qua longè Valentinianum abfuiſſe clariſſimæ ab ipſo prius ſuſceptæ expeditiones ſatis declarant: Ac de Aëtio quidem ſcriptores conueniunt, ſub eodem temporis momento, quo Aquileiam quaſſabant Vnni, illum cum exercitu Romæ conſediſſe, quam exemplo Alarici Atthilam petiturum exiſtimauerat. Sed tres integros illìc triuiſſe annos ducem ſui temporis præſtantiſſimum, nemo forſan audebit dice- C
re; nullo inter hæc ſua virtute, vel priſtina fortuna digno facinore edito, aut intentato ſaltem. Nam quid de Gallijs, aut de auxiliaribus Gothis memorem? quos ad Imperij Romani defenſionem non ſuperiorum temporum memoria magis, quàm ſingulorum pericula vel inuitos etiam adegiſſent. Tandem proximæ Ciuitates, Concordia, Altinum, Patauium, per illud triennium munitiones nouas, & præſidium recepiſſent aliquod: quo res eorum firmiores fieri; & ad futura diſcrimina inſtructiores reddi potuiſſent. quorum nihil accidit, vt D
mox dicemus. Adeo multa ſunt, quæ longiori huic Atthilæ moræ oppidò videntur aduerſari. contra in celeritate cuncta clara; facilia. Nempe ita ſe res habuit. Valentinianus improuiſo non ob aliam cauſam deprehenſus, quam quia longè ſe ab infortunio credit diſtare, nimiæ illius ſecuritatis pœnas perſoluit. Igitur Atthilas ea, qua diximus, barbarorum colluuie ſeptus ad Aquileiam ſucceſſit. Menapus, vt dictum tuendam ſuſceperat. Huic frater fuit Oricus, quorum in hiſtoria, & carminibus ſuis meminit Sabellicus in hæc verba. E

Sabell. in Vtin. orig.

Continuò Carnos ſeque, & ſua ſigna ſequutos
Impiger in geminas Menapus Dux diuidit alas
Cornu Oricus dextrum frater regit; ille ſiniſtrum;
Bellorum, regnique ſimul moderator vterque.

Atque cum eo quidem belli curas partitus, Vrbem, vt in illa trepidatione fieri potuit enixius, inſtruxit: commeatus in primis, & armorum

rum

A rum, machinarumque omnium diligens habita eſt ratio; quę ab omnibus Fori-Iulij locis iubet, in vnam Aquileiam comportari. Tunc colonos vndique cogit, & qui arma ferre poterant in militiam adſcripti: his oppidani iunguntur, non numero tantùm, ſed viribus quoque ad omne facinus opportuni; quos non inſtantis Atthilę metus melius, quàm maiorum ſuorum gloria, & nomen in ſuperioribus oppugnationibus partum contra Barbaros incitabant. Igitur cum huic B multitudini Menapus eas militum cohortes ſociaret, quas fortè ſecum duxerat, ſubitò validam, atque in iuſti exercitus ſpeciem minimè aſpernendam aciem explicauit: vt iam non mœnibus tantùm ſe continere, aut pro tectis pugnare contentus, quod pridem ſtatuerat, ſed vltrò aduentantes auſus inuadere, vanum eſſe ſine virtute terrorem hoſtibus demonſtrauit. Siquidem, vbi ſuccedentes inſpexit, ex duabus portis irruptione facta, tanto impetu Barbaros aggreditur, vt multis cæſis, reliquos qui primi agminis fuerant in effuſiſſimam fu- C gam retrò ad ſigna compelleret: ſtrages ad vindictam commilitones incendit; quare recrudeſcit pugna, & hinc Atthilanis ad ſuppetias ſuis ferendas, hinc Aquileienſibus ad victoriam retinendam ruentibus, acerrimum oritur prælium. Vnni cadunt vndique, & morientes terram hoſtilem petunt ore cruento, vt cum Poeta loquar. Quippe virtute, & armorum genere Aquileienſibus inferiores facilè ab ipſis vulnerabantur. In multas horas pugnatum eſt; donec ſuperueniente multitudine Menapus cedere coactus, integram ſuorũ aciem intra mœnia D reduxit. Atthilas vbi caſtra cõmunijt, die, quæ ſequuta eſt, paucis ſuorum comitantibus, ad ſitum Vrbis contemplandum progreditur. Iam fermè ad fluuium proceſſerat; quando ſubitò ab tergo Menapus exoritur. Fit tumultus circa Regem ingens, & trepidatio: ac parum abfuit, quin illam diem extremam belli feciſſent Aquileienſes, clariſſimum exinſperatò ſuarum miſeriarum finem nacti. Sed aliter Superis viſum. Atthilas ipſe ſaucius elabitur, galeæ ornamento amiſſo; reliqui ferro abſumpti temeritatis ſupplicium eluêre: exinde Rex in dies cautiori E ſtudio ſui curam gerere, multa per Duces facere, periculis ſe abſtinere. Sed Menapus audacia auctus non noctem, non diem quietam ſinebat Vnnis; modò ex inſidijs, modò apertis viribus hoſtem perturbare, pabulatores intercipere, palantes capere: noctu etiam aliquando ab Vrbe digreſſus in ipſis hoſtium ſtationibus tumultum, & cædes etiam excitare; vt iam tantæ virtutis ſatietas hoſtes caperet. Quæ vbi animaduertit Atthilas, ne longius cunctando animum Oppidanis face-

Pugna inter Aquileięſes, & Atthilanos.

Virg.

Aquileia ab Vnnis aggreſſa.

faceret, aut ſuis imminueret; ipſa quamprimùm mœnia ſtatuit adoriri. A Præter ſcalas nulla Barbaris ad capiendas Vrbes inſtrumenta fuere; ſiue quia ad hæc rudes ſola in acie dimicandi conſuetudo feciſſet: ſiue potius, quia corporum firmitate, & virium robore victorias ſibi ſoliti deſtinare, hæc omnia artium adiumenta de induſtria aſpernarentur. Igitur ſine ordine, ſine delectu, vt quemque ſors egerat ad muros feruntur; & Aquileienſes de ſuperiori loco in hoſtes intenti ſudibus, & iaculis, & lapidibus prælium occipiunt. Succedunt Vnni. B & quanquam multi caderent, proximi ab incœpto non deſiſtunt: donec ſcalæ muris admotæ milites accepere: ibi miſerorum militum caſus, & infanda mortis genera paſſim graſſari conſpiceres, alij ingentibus oppreſſi ponderibus illicò concidebant, alij manibus ſaucij, aut ora, pectusque exuſti à prælio diſcedebant. Siquidem non ferro tantùm, & lapidibus, ſed igne, & feruenti aqua à mœnibus prohibentur hoſtes: Menapus hortator aderat, & caſtigator. hic verbis non tantùm, ſed manu promptus ad periculum accurrere. exemplo ſuo C reliquos incendere. modo religionem, & patriam, modo pignora cariſſima in memoriam reuocare; egregius præmiorum, ſimul, & pœnarum oſtentator; quibus illi alacres in omne diſcrimen ferebantur. Nec defuere virili animo mulieres; quæ ſe militibus auſæ immiſcere, tela non tantum; & iacula pugnantibus miniſtrabant: ſed manu niſæ ſubeuntes propellere, egregiam patriæ operam præſtitêre. Atthilas nihilò ſegnius fortunam ſuam adiuuat. nunc minis, & verberibus, nunc promiſſis multitudinem antè ſe agit: quare fiebat, vt cuncta diſ- D ſonus compleret clamor, & gaudio, fremitu, Imperijs confuſus in aera eliderετur ſonus. Interim gliſcit prælium, & vndique fortiſſimi in necem ruunt. ſed ſtrages penès Atthilanos multò maior. qui in aperto deprehenſi, ac certæ veluti morti deſtinati facilè de medio tollebantur; vt iam foſſæ cadaueribus oppletæ expeditum ad tranſitum iter ſequentibus manipulis præberent: ſenſit miles damnum; & ad id ſpectaculum acies inhorruit vniuerſa. quare tandem proprio vnuſquiſque periculo attonitus pedem ſiſtit, aut incipit referre. Nec Atthi- E las vltra tendit; ſed receptui ſigno dato, feſſos in caſtra reduxit. hunc exitum ea habuit dimicatio. nec reliquorum dierum felicior Barbaris ſucceſſus: donec paulatim malorum experimento perſuaſi, & ipſi viciſſim aggerem inſtruere, & vineas antè ſe agere incipiunt: quibus tutior ad mœnia fiebat acceſſus. ſtabat turris ad angulum borealem, antiquioris ſtructuræ opus, quæ viris, & armis inſtructa negotium

aſſi-

A aſſiduè Atthilanis exhibebat. circa eam Menapus aggerem excitaue-
rat nouum. & lorica cinxerat militari. ſic firmiſſimo ab ea parte pro-
pugnaculo Vrbem muniens. Hunc locum ſibi ante cuncta aggre-
diendum Atthilas deſtinat, vel quia captu facilem credidit; ad id ædi-
ficij nouitate perſuaſus: ſiue quia, ſi in poteſtatem redegiſſet; non
aliundè melius hoſtium plana deſpicere, atque Ciuitatem omnem
miſſilibus poterat infeſtare. Quare illùc operibus, quæ excitauerat,
B admotis, foſſam primum lapidibus, & terra multa iniecta parat ob-
ſtruere: inde inter vineas ingentem ſagittatorium numerum colloca-
tum admonet, vt, directis perpetuò in hoſtem ictibus, munitionem
ab omni defenſore pergant nudare: dum ipſe velites interim dolabris
ad ſubruendum murum ab imo mittit. impigrè faceſſunt illi manda-
ta, vt iam continuos telorum imbres vix poſſent ſuſtinere Aquileien-
ſes; iamque nec murum tranſgredi, nec pro mœnibus iacula emitte-
re, aut tela micare audent. Quod Vnnis ad ſuccedendum ſpacium
C fecit. qui ſimul ac Aquileienſium timorem agnouere, Barbaricum
victoriæ omen canentes, actutum vno impetu foſſam alacres ingre-
diuntur. Trepidantibus ſuis lecta ſtipatus iuuenum multitudine Me-
napus interuenit. eo adnitente pugna iterum reſtituitur. & muri cu-
ſtodia repetitur. ipſe ante alios nunc telis, nunc lapidibus inſtare, vo-
ce etiam auſus ignauiam hoſtibus obijcere. Tunc vndique in ſubie-
ctos ſilicum pondera exonerantur: plumbum, ferrum candens diſper-
gitur. pix incenſa iaculatur. quibus cum mortalium multi extingue-
D rentur: multò plures tamen ſuccedere cogebat Atthilas; qui tergo in-
hærens, nullo pietatis, aut miſericordiæ loco relicto, non verbo incre-
pitans tantùm, ſed ferro etiam coercens, in certiſſimam mortem mi-
ſeros adigebat. ſic fit, vt velint, nolint Vnni vlteriori tandem foſſæ
ripa potiantur. atque ibi, dum per ſuorum cadauera inter ſanguinem,
& cædes ad murum reptant, eius ſubruendi occaſionem nanciſcun-
tur. nec opus admodum difficile fuit, ruentibus cęmentis vix ſatis
calce recens induratis. qua re breui patentem agmini feneſtram præ-
E buere. Tunc Menapus ex muro præcipitans, nulla vitæ, nulla peri-
culi habita ratione, ſolus aditum occupat. atque ibi ſtricto ferro in
occupatos operi irruens breui ingentem eorum ſtragem edit. ſequun-
tur Aquileienſes, tanto animorum ardore, vt fugientibus immiſti ad
ipſum propè Atthilam peruenerint. atque vt erant plerique facibus
inſtructi, eas in opera hoſtium inijciunt. quibus abſumpta breui pe-
riere. Quo temporis momento Oricus viciniori porta reſerata cum
omni

omni equitatu ſuis auxilio aduolat. res improuiſa timorem incutit A
Vnnis. quotquot ante aciem turbo ille deprehendit, ad vnum occiſione deleti. reliqui vel metu Atthilæ, vel periculo admoniti, atque in vnum conglobati defenſionem parant. adueniunt interim ex caſtris equitum turmæ innumeræ: quas eſſe in armis iuſſerat Atthilas, dum ipſe propugnaculum tentat. Quare ea virtutis oſtentatione contenti Aquileienſes finem inſequendi faciunt: & paulatim in Vrbem ſe recipiunt. Quando Atthilas facto accenſus, multitudinem in cedentes B
concitat. atque ipſe quidem ſui oblitus ante aciem inſiliens vniuerſos ordines in Oppidanos dirigebat. Iamque equitatus Oricum aſſequutus validam in eo impreſſionem fecerat. trahebatur nihilominus certamen, & incredibili præliantium virtute ſuſtentabatur. adnitentibus Aquileienſibus partum decus tueri, & contra Vnnis indignantibus à paucis multò plures ludibrio haberi. Igitur multi cadunt. armorum ſtrepitu, clamoribus morientium gemitibus cælum miſcetur. Ibi Oricus, dum aduerſum agmen ſolus ſuſtinet, à pluribus C
obſeruatus, & eodem tempore appetitus equo deijcitur; innumeriſque confoſſus vulneribus trucidatur. ibi fortuna vertit. & virtus illa ingens vnà cum duce euanuiſſe viſa eſt. Igitur deinceps non pugna ea, ſed ſtrages miſerorum Ciuium fuit. paucos tantùm equorum pernicitas à periculo ſubtraxit. Iniquiori adhuc conditione res apud Menapum agebatur, qui ſuis propè omnibus amiſſis, ac ipſe ſaucius, dum per muri patentia propugnaculum repetit, hoſtes vnà ſecum in munitionem traxit. mouit ea res milites, qui turrim tuebantur. qua- D
re iaculis de ſuperno loco, & omnibus machinamentis in eam procellam conuerſis, tantiſper impetum detinuere; donec Menapus à ſuis receptus, vix poſt multum laboris in turrim peruenit. Nox interim pugnam dirimit. Sed Vnni propugnaculo potiti, per tenebras pergunt fundamenta turris diruere. Porrò ea fuerat antiquiſſimi muri firmitas, vt niſi labore, & tempore diuturno id reddi effectum non poſſet. Nec Aquileienſes quantumvis heſterna pugna conſternati periculum neglexere. Sed facibus actutum per mœnia accenſis, E
acriter reſiſtebant. extremam illam pro patria, natisq; & vxoribus operam obituri. Vnnorum diſpar erat conditio: quos præter ſcuta, nihil aliud defenſabat. quare crebri vndique ruebant, & cum mortuorum loca proximi occuparent, breui factum eſt, vt ab ingruente cadauerorum numero opere impedito, ea tandem finem haberet obſtinatio; ergo coacti cedere, turrim multis in locis non deformatam

tan-

A tantùm, ſed perruptam etiam, fœdèq; laceratam relinquunt. & vnà cum turri propugnaculum deſerunt: quod ſine turri diutius retineri non poſſe intelligebant. Magni ea pugna conſtitit vtriſque. apud Vnnos ingens deſiderata multitudo. Aquileienſibus, præter munitionis direptæ damnum, & turrim penè conuulſam, equitatus omnis perijt, & vnà Dux fortiſſimus. quod vnum incommodum omnem Vnnorum iacturam anteibat. Quare timor non mediocris Ciues vniuerſos B inuaſerat, ne malis cedere coacti diutius illam rabiem poſſent ſuſtinere. Menapus præ cæteris angebatur, cui ad priuatam familiæ calamitatem publicæ etiam ſalutis deſperatio propemodum accedebat. Siquidem cum copiæ quotidie in Vrbe minuerentur; neç promiſſa interim ab Valentiniano auxilia cerneret, nihil prǽterea habebat, quo poſſet animum ſuſtentare. Inter hæc placuit, mittere ad Atthilam, qui mortuos repoſcerent. ad id vtrinque induciæ per tres dies paciſcuntur. Quo tempore Menapus de Ciuium ſalute ſolicitus, omnes C eos, quos vel ætàs, vel corporum imbecillitas à belli muneribus pridem alienauerat: atque vnà cum eis pueros, & mulieres nauibus impoſitos per noctis ſilentium in proximam inſulam Gradi traducendos curat. His dux additus Niceta Patriarcha, qui in eo tumultu, vt fieri potuit melius ſanctorum corpora, & precioſam Eccleſiæ ſuppellectilem ſecum aduexit. In propinquo ea eſt inſula æſtuario, vt primo volumine dictum eſt. quam eo conſilio Ciuibus deſtinat Menapus, quia Barbaros ab omnium nauium vſu alienos, nunquam pelago hoſtem D quæſituros ſibi perſuaſerat. Quæ res vna perditas Aquileienſium fortunas aliquo modo ſubleuauit. Inde Menapus Ciuitatis cuſtodiam promptiori conuerſus animo murum antè turrim, & turrim ipſam, vtcunque per hoſtem licuit, tentat reficere. Neç vilior cura de reliquis munitionibus; vbique milites diſponere, arma collocare; ipſe die, noctuque mœnia circumire; nihil tandem prætermittere, quod ad optimi Ducis officium pertineret. Nec Atthilam leuior interea ſolicitudo verſabat. Iam tertius labori menſis acceſſerat; & E nullibi certior oppidi capiundi ſpes affulſerat. Sed tantùm irriti ſupererant labores. & fortium virorum ſtrages miſerandæ oculis occurrebant. Ad hæc alacritatem illam, olim ſuorum militum vultibus prǽferri ſolitam magna ex parte refrixiſſe intelligebat, & tacita vbique ſuſpiria, & contumaces militum voces exaudiebat, quibus præſentis expeditionis infortunium paſſim lamentabantur. Itaque paulatim conſilium de deſerenda obſidione animo recipiebatur; & receſſiſſet

profectò, ni parua res admodum hærentem, & adhuc de rebus ſuis A dubium in priorem ſententiam retraxiſſet. adeò multa ſunt, quæ occultiori quodam, ſiue naturæ, ſiue diuinioris numinis impulſu hominum mentes exagitant: vt non ratione magis, quàm impetu in diuerſa rapiamur aliquando. ex quo varij rerum humanarum caſus, & inexpectati plerique;quibus contra ire nec prudentiæ,nec ſolertiæ locus relinquitur. Atque Atthilas quidem,deſperata victoria,ſuam de mouendis caſtris ſententiam omnibus edixerat. Quando Ciconiam ab ea B turri, quam antè armis tentatam dicebamus, pullos ſuos in agrum proximum deportantem conſpexit. Mouit ea res animum Regis. & cum illud contra morem volucris fieri animaduerteret, quæ in ſublimi tantùm nidos ponit; indè Ciuitatis excidium imminere quàm veriſſimè ſibi perſuadet. Quare lætus ad milites conuerſus: videtis ne, inquit, auem illam, quæ ruituræ Ciuitatis caſum tacito naturæ ſenſu præuidens, ſibi, pulliſq; ſuis opportunum comparat domicilium? nempè futurum credite, vt intrà paucos dies illa in manus cadat, & C verum augurium certiſſima victoria confirmabit. modo viri eſtote; & hæc vltima laborum veſtrorum additamenta alacriores ſuſtinete. quibus tantæ virtutis fructum iucundiſſimum breui capietis. In hunc modum ferunt Atthilam veluti de cælo admonitum obſidionem continuaſſe. Cæterum ſequentia demonſtrauere Ciconiam non caſu, aut naturæ ductu, ſed ſenſu periculi excitam labantis muri ruinam anticipaſſe. Siquidem turris à fundamentis tentata pridem cæperat rimas ducere: mox etiam ad machinarum pondera impar in latus inclina- D bat. donec non multos poſt dies tota ſimul corruens ingenti cum ſtrepitu munitionem, & ſubiectam foſſam oppleuit. Nox tunc fuerat, & ſopor altè mortales premebat. quare ad ſonitum vtrinque ſtupore perculſis, acris extemplò ad arma fit concurſus. atque is ſupremus Atthilanis labor fuiſſet; ſi protinus Vrbem propugnaculo nudatam intellexiſſent. nam magna pars Ciuium ſomno grauata arma depoſuerat, & in tam vaſtæ magnitudinis Vrbe non æquè partes omnes diſcriminis ſenſus pertingebat. Menapus inter primos accurrit, & E de propinquo vaſtitatem contemplatus illicò interiori muro eam Vrbis partem de nouo ſepit, ex ſolis lapidibus, & luto: intrà quem ruinæ damnum cohiberet. Sed hæc in ſpeciem defenſionis fiebant potius, quam quia contra hoſtilem impetum eam poſſe durare ſtructuram intelligeret. Cæterum Atthilas ſub prima luce benè agendi occaſione perſpecta, nihil iam ſibi cunctandum exiſtimat, quominus cun-

A cunctis iterum viribus fortunæ aleam experiatur. indè oppugnatio atrox, & cruenta occipitur. Barbari inter rudera adniſi iam propius ſigna committunt; & quia caſus viam fecerat, nullo ſe amplius negotio poſſe impediri interpretantur, quin Vrbem actutum occupent. Aquileienſes contrà pro nudata mœnibus patria corpora opponunt, & ferro nituntur excidium auertere. quare hinc deſperatione Ciues, illinc ſpe milites agitati maioribus, quàm hucvſque feciſſent, virium B & animorum conatibus pugnam capeſſunt. Iam corpora corporibus iunguntur, & tela telis hærent; &, cum nihil inter eos occurreret, ictus omnes, vel cum morte, vel non ſine vulnere cadebant: ita multis ruentibus, cum rari Menapianis, innumeri Vnnis ſuccederent, tandem factum eſt, vt loco illi moueri cæpti paulatim vſque ad Vrbis tecta propellerentur vlterius ſequi nouo Vnni prohibentur muro; quem non milite tantùm, ſed tormentis etiam, vt in illa feſtinatione fieri potuit, inſtruxerat Menapus. Atthilas inſperato contentus ſucC ceſſu, ſuos in propugnaculum reuocat, quod vnà cum loco, vbi turris ſteterat operibus parat cingere; vt ea tanquam arce contra Vrbem in poſterum vteretur. Quæ cum fieri cerneret Menapus, iam tùm verè de Aquileiæ ſalute actum ſecum exiſtimans, ad Ciues ſaltem ſeruandos animum adiecit. Acceſſerat ad cætera infortunia, quod commeatus in Vrbe incæperant deficere, & ab inſulis difficulter ſubuehebantur, turbantibus cuncta Atthilanis, qui non die, non nocte intermiſſa, vſque ad vltimam litoris oram percurſabant. Ferebatur etiam D Valentinianum comparandæ claſſis conſilium abieciſſe, quam ſub initia obſidionis Rauennæ cogere inſtituerat; ne mox, diſpertitis copijs, minus valido virium robore ruenti in Italiam Barbaro occurreret. Quare non Menapi tantùm, ſed Ciuium etiam omnium vna fuit ſententia, vt Vrbem quàm primum deſerant; corpora, & fortunas ſeruent; reliqua extemplò traducta in Gradum multitudine; nempè ſic tecta tantùm, & inanimes murorum ſtructuras hoſtium furori obiectas relinqui; Ciuium capita, quibus vera Ciuitas conſtat, in tuE to collocari: ſuperſint modò, qui Vrbem impleant, ſiſtendæ Vrbi locum non defuturum. Sic Athenienſes olim arcem, & mœnia Perſis ceſſiſſe; corpora ad vindictam ſeruaſſe. Nec gaudium, nec luctum perpetua in rebus humanis. tempeſtates, vt ſubitò oriuntur, ſic facilè ſubſidere. ita breui futurum, vt poſt eam procellam lætior aliquis interfulgeat dies: interim malis domiti, neceſſitati diſcant parere, & non tanti perituram ædificiorum formam exiſtiment, vt pro illis reti-

nendis ſe ipſos, & ſua pignora in certam perniciem adducant. Hæc inter ſe iactantes Aquileienſes naues adornant. quidquid in Vrbe reliquum fecerat fortuna ſuper imponunt, & per tenebras Gradum deportant, imprudente Atthila non modo, ſed nec ſuſpicante quidem; qui tunc nihil minus, quàm hoſtium fugam credidiſſet. Additur ad fallendum dolus, ſub eam noctem, quam Ciues poſtrema in Vrbe habuerent, ſtatuas ligneas armatas in ſtationibus murorum diſponunt; qua defenſorum ſpecie hoſtes decepti, ab omni facti ſuſpicione quàm longè auerterentur. Vbi diluxit, ſilentium primùm Vnni admirari; mox vbi propius ſubeunt, ſimulacra immobilia etiam animaduertere. Interim aues circa ea conuolantes haſtis, capitibusque tutæ inſidere. Infremuere Barbari, ſuo errore & hoſtium fallacia cognitis, & confeſtim ab ea parte, vbi recens murum fecerat Menapus, in vacuam Vrbem impetu facto, cuncta ruinæ modo ſecum traxere; domus templa diripiuntur, incenduntur; & ſi qui fuerant, quos aut patriæ caritas, aut ſuorum obliuio intrà tecta tenuerat (& ferunt non paucos fuiſſe) omnes ad vnum trucidati periere; mulieribus vis illata: in his duarum fœminarum caſus indignus, qui ſilentio contegatur. Digna fuerunt, & Honoria, ſummo loco natæ matronæ, præſtanti corporis forma æquè, ac pudicitia admirabiles. Hæ viris in propugnatione amiſſis, nullis dein rationibus adduci potuerunt, vt ab eorum ſepulchris abſcederent: ibi dies, noctesq; ſedentes vnum malorum finem in morte poſuerant; quam, vbi captum oppidum intelligunt, ea qua pollebant animi magnitudine, etiam præripiendam exiſtimant. Digna in proximam ſepulchro turrim conſcenſa inde ſe in ſubiectum fluuium obuoluto capite præcipitat. Honoria ſaxum, quod viri corpus tenuerat, complexa nunquam ab eo potuit diuelli, donec gladio ab militibus traiecta, & ipſa non infelix omninò apud cariſſimum coniugem occubuit. Sic Aquileia omnium poſt Romanam Ciuitatem in Occidente ampliſſima cecidit; anno poſtquam à Romanis condi cœpta eſt DCXXXV. Scriptores quicunque huius excidij mentionem faciunt ignibus abſumptam memorant, ac penitus deletam, adeo vt & veſtigia quoque Vrbis extingui Barbaris cordi fuerit: quod non auſim affirmare, cum multa ſint, quæ contrariam ſententiam probent. Nam poſt diſceſſum Atthilæ crebra adhuc de Aquileia mentio apud auctores; & Patriarchas ibi ſedem tenuiſſe in comperto eſt, vſque ad Longobardorum tempora; à quibus vltimam Vrbi acceſſiſſe calamitatem loco demonſtrabimus. Interim lector Iuſtinia-

Marginal notes: Aquileiæ excidium. — Singularis caſus duarũ Matronarũ Aquileienſ.

A B C D E

A ſtiniani, qui longè poſt hæc Imperium tenuit, edictum de Præt. Paphlagoniæ diligenter expendens, viderit, ſi de Ciuitate iam exciſa, ac penitus ſepulta hæc fuerant dicenda, quæ florentiſſimæ tantum, & fortunatæ conuenire nemo non nouit. eius verba ſunt eiuſmodi. *Paphlagonum gens & antiqua, neque ignobilis olim extitit, in tantum quidem, vt & magnas colonias deduxerit, & ſedes in Venetijs Italorum fixerit. in quibus & Aquileia omnium ſub Occidentem Vrbium maxi-* *Inſt. in authēt. collec. 4. T. 8. nouell. 29.*
B *ma, & quæ multoties cum ipſis etiam regijs certamen ſuſceperit, condita fuit.* Sic clariſſima potitus victoria Atthilas: nullo propemodū ad quietem ſpacio militi relicto, in reliquam Italiam ſigna mouet. Iter aggredientem Vtini opus inchoatum aliquandiu detinuit. Hoc ſub initio expeditionis, non multo negotio, in poteſtatem adduxerat; atque illic dum Aquileiam obſidione vrget, ægros milites, ſaucios, mulieres, atque cæteram turbam captiuorum incluſerat, quin Regiam etiam ſuppellectilem, & præcioſa quæque ibidem ſepoſuerat; & in omnem
C belli euentum diligenter cuſtodienda præceperat. Horreo etiam publico inſtruxerat, in quo voluit commeatus à Germania ſuccedentes ad exercitus neceſſitates ſeruari. Quare fiebat, vt quotidiè ingens in oppidum ex caſtris fieret concurſus; & non ab lixis, tantum, aut mercatoribus, ſed à militibus quoque, & à ducibus frequentaretur ſæpius, vt primo murorum ambitu multitudo omnis ægrè admodum poſſet includi; & iam multi extrà mœnia, ſecundum eam viam, quæ Aquileiam ducit, ſubitaria ſibi ædificia extruxerant ex lignis,
D & lapidibus; vt ſors tulerat: in hoc tantùm ſoliciti, vt imbres arcerent. Quæ cum ad Atthilam perferrentur, veritus ille, ne repentina aliqua ex Vrbe facta eruptione, omnis illa multitudo ab hoſtibus interciperetur aliquando, & deleretur: primum loci ſitum noua, eoque ampliori proferendum munitione exiſtimat. Ad id, aliquot dierum intermiſſa obſidione, præſens ipſe primas operi admouet manus; & aratro mœnibus futuris locum deſignans non mediocri. Vtinum ab duabus partibus auget incremento. Siquidem ad meridiem, qua mi-
E litarem in Aquileiam viam initio inſederant Vnni, ducto quàm latiſſimè circuitu id totum adiecit oppido, quod nunc nouiſſimo Turri riuo alluitur: & portis interioribus quatuor continetur. Pari ratione, quanquam arctiori gyro, in obuerſo Septentrione nouo D. Chriſtophori vico ſeptum parat. Ex quo factum eſt, vt Ciuitas velut trifariam diuiſa ſimul cum amplitudine maiorem etiam contra hoſtiles impetus firmitatem acciperet; donec tempore, intermedijs muris

in priuatorum ædes immigrantibus, aut in viarum vſus labefactatis, A
hunc tandem, qui cernitur modo, interiorem ambitum retinuerit; & proinde ad ſe tutandum minus etiam ſteterit opportuna. Aream ab vtroque latere in hunc modum deſignatam viarum ſpatijs, & ad ædificandum inſulis diſtributis non ineptè diuiſit; quam mox perpetuo, eoq; altiſſimo aggere ſeptam portis inſtruxit firmiſſimis, & turres ad portarum cuſtodiam adiecit. In Meridionali regione quatuor Iuliam arci proximam; Aquileienſem in eam Vrbem conuer- B
ſam; Gracchianam; & Poſtcollinam. In Septentrionali duas Villalteam, & Glemonenſem. omnes adhuc ſuperſunt; præter Glemonenſem, quam Florianus Antoninus patrûm memoria magnificas ibi extructurus ædes ab Ciuitate ſiue mercede emptam, ſiue dono acceptam à fundamentis diſiecit; cuius nihilominus veſtigia in proxima via deprehenduntur. Iuliæ appellationem propinquum D. Antonij templum immutauit: quod de Villaltea quoque euenit, quæ à Sancto Chriſtophoro nomen nouum accepit: reliquæ prima retinent vo- C
cabula non tantùm, ſed illa eadem indidere vicis, qui extrà pomœrium paulatim ſuccreuerunt; ac portis etiam nouiſſimis, quæ ab Atthilanis hiſce denominationem habent. Hoc eodem tempore Poſtcollina antiqua obſtructa; de qua tertio volumine dicebamus, nomen, & locum ceſſit nouæ huic Poſtcollinæ ab Atthila ædificatæ. Atque hæc ſanè, perdurante ad Aquileiam obſidione, fiebant Vtini: mox ea ſoluta, vbi oppido appropinquauit Atthilas, cuncta breui vltimam manum accepere. Siquidem tàm numeroſæ multitudini, D
& in incertam expeditionem properanti locus aliquis à tergo erat neceſſarius; quò vel feſſi de itinere ſe reciperent, vel ſi caſus aliquis ingrueret, victi poſſent confugere. In eius rei gratiam Atthilas aggeri nouæ circumfuſo munitioni murum iubet imponi, qui ſubitario tumultu inſtructus minimè parem cum antiquo aut craſſitudinem, aut firmitatem eſt adeptus, vtcunque tamen ad arcendas excurſiones ſufficere credebatur. Quibus non contentus Iuliam arcem in ampliorem formam pergit erigere. Steterat hæc, vt olim memoratum eſt, E
modico colle, qui ab occaſu Solis oppido imminẽs latè regionem tuebatur: eius collis exiguitate offenſus Atthilas noua ipſum acceſſione exornandum curat. Quare non ſine ingenti labore, & patientia, terra ex ſubiecta planicie conuecta, tumulum in eam, quam nunc habet, latitudinem exporrigit, ad id non mancipijs tantum, aut captiuis, ſed militibus etiam egregiam nauantibus operam. qui glebam cly-

pcis,

A peis, & galeis importantes breui collem auxere. eius rei monumenta non multis ab hinc annis ipſi vidimus. Nam cum Sanctus Venerius Patriæ Rector nouam in ea appendice moliretur ciſternam, ſubito ſpacium illud manibus factum apparuit, & non ſaxorum tantum politorum, aut lateritiæ materiæ fruſta prodiere plura: ſed galea etiam antiquioris operis emerſit, quæ labori intentos milites fugerat olim, nunc verò ad facti confirmationem in lucem progreſſa Ciuium oculos

B gratiſſimo ſpectaculo recreauit; vt nullus dubitationi locus ſuperſit; quin totum id, quod Ciſternam hanc Venetiam, hortos, atque vicinas domos complectitur, fuerit Atthilanæ induſtriæ ſupplementũ. contrà quod immenſas Rectoris Ædes, Templa duo, & habitationes propinquas ſuſtinet, firmitatem omnem procul dubio à natura accepit, & nullo artificio, aut auctum, aut ſuſtentatum dignoſcitur. quod, ſi quid aliud, pumex aridus, & natiui ſcopuli cruſtæ demonſtrant, quæ ædificijs proximæ deptehenduntur: vt prætermittam parietum

C vaſtitatem, & marmorum illa ingentia pondera; quibus ſubiecta premitur humus; quæ niſi ſolido ſubnixa ſtarent fundamento, pridem ruinam intentaſſent. Tunc triangularis illa turris, quæ multò ante ab Iulio Cæſare inſtaurata, mox longa pace neglecta, & multis in locis deuaſtata iacuerat, Atthilæ opera reſtituitur; & ad primam altitudinem producta perpetuum deinceps militum præſidium recipit. Pinnæ circum, & murorum ambitus refecti; quibus non veteris tantùm collis partem, ſed additamentum omne ſimul complexus, in vnam

D veluti caſtelli formam cacumen vniuerſum redegit. Nec campi inutilis vſus, vnde terram modò exhauſerat. fuerat is colli propinquus, inter Orientem, & Arcton, continuis ille excauationibus preſſus, & in hiatus dehiſcens immenſos. Igitur accepto prætereuntis Turri ramo, quo mœnia prima aſpergi olim dicebamus, repentè in ſtagnum intumuit. quod aſpectu non tantùm, & piſcium prouentu, ſed munimento etiam Vrbem in poſterum exornauit. Qui è ſtagno ſupererat humor in nouam Auſtralem foſſam influens oppidum ab ea par-

E te circumibat: donec cum antiquo iterum riuo ad portam Gracchianam immiſtus vnico alueo in proximas paludes exonerabatur. Adhuc ſub porta Antoniana fornix deprehenditur ingens, ſub quo ex iuncto ſibi lacu aquam in foſſam decurriſſe ſatis apparet. Sed re poſtmodum circà Vrinum aucta, ſinus hic vniuerſus exſiccatus in hortos Patriarchales primum; mox in publicarum nundinarum vſum conceſſit; quem, ſi modò paulò attentius inſpexeris, artificio excauatum

fa-

facilè deprehendas; & nunc etiam eius partem eminentiorem, quæ A
aquas coercebat, ripa dicitur; & proximus vicus inſula; nempè quia
inter riuum Turri, & lacum ad inſtar inſulæ ſteterat. Porrò huiuſ-
modi fuere munimenta, atque etiam ornamenta, quibus Atthilas
Vtinum inſtruxit; eo ſanè conſilio, vt ibi cariori relicta gaza, atque
inutili ſepoſita turba, tutum in reditu haberet receſſum. Quæ in
præſentes neceſſitates excogitata ad futuros Foro-Iulienſium caſus
ſubleuandos mirum in modum poſtea profecere. Nam ſenſim locus B
auctus, & abinſequentibus Principibus excultus reliquam Prouin-
ciam vnus & conſilio, & viribus ſemper ſuſtentauit. Ab hac circa
Vtinum nauata opera præclarum ſibi apud poſteritatem nomen fecit
Atthilas: vt illum Vrbis auctorem dicere multi non dubitauerint. Cui
Otto Friſin. Chron. lib.4 c.27.
opinioni anſam præbuiſſe primum crediderim Othonem Friſingen-
ſem antiquum ſcriptorem; qui in Chronicis hæc memoriæ prodidit.
Tanta autem in obſidione huius Vrbis [Aquileiæ] *& mora, & multitudo*
fuit; vt miræ magnitudinis montem Vtinum dictum, quem ipſe vidi, in C
modum aggeris ab exercitu comportatum incolæ vſque hodie affirmant. Alij
tamen à Iulio Cæſare eundem montem factum tradunt. Ac ſapienter qui-
dem Otho, & ex præſcripto hiſtoriæ incerta pro certis non auſus af-
firmare, vtrumque de Vtino rumorem poſteritati tradidit. Sed qui
ſubſequuti ſunt hiſtorici ferè omnes, prima arrepta ſententia, alte-
ram neglexere omninò; an quia non ſatis validis poſſe argumentis
obfirmari crediderint? cum nihilominus vtraque potuerat, & de-
buerat inueſtigari, & defendi. quod nos præſtitimus omnium primi D
ſanè: ſi ea, quæ de C. Iulio Cęſare dicebamus, cum ijs, quæ de At-
thila enarrauimus, diligenti adhibito ſtudio, conferat Lector; quibus
liquidò dignoſcet, Cęſarem non minus, quàm Atthilam Arcis Vti-
nenſis verè conditores extitiſſe. Neque hoc loci prętermittam, mon-
tem dici ab Othone Vtinum; nulla de reliqua Ciuitate facta mentio-
ne, quia mons vnus forſitan dicebatur Vtinum ab Vnnis: perdurante
adhuc prima in ſubiecto oppido appellatione: niſi quis pro monte
apud auctorem intelligat non arcem tantùm, ſed aggerem etiam vni- E
uerſum, quo cinxiſſe Atthilam munitionem ſuam paulò ante refere-
bamus. nam ad inſtar montis & hic erigitur; & Ciuitatem vndique
complexus eius proſpectum omnem adimebat. tametſi ſucceſſu tem-
poris obtinuit vſus, vt montem dicant Vtinenſes eum, qui arcem te-
net; collem verò qui mœnibus Atthilanis ſubijcitur. ob eam nem-
pè cauſam, quia is arce humilior fuerat. Inter eos, qui cuncta ad

At-

A Atthilam trahunt, fuit Sabellicus grauis rerum Foro-Iulienſium ſcriptor, qui ab Atthila oppidum conditum; & ideo Vnnium dici debere Vtinenſibus pridem perſuaſerat. A quo etiam illud inſuper emanauit, Vtinum vocem eſſe Pannonicam, quæ inter aggeſtionem tumuli ſæpius à militibus repetita nomen fecerit Ciuitati: quod in his, quæ de Vtini origine luſit, non ineleganter expreſſit his carminibus; quæ altius etiam repetita patiatur Lector me huic noſtræ laborioſæ
B commentationi inſerere. quo veluti recreatis ad armoniam ſpiritibus, reliqua promptius aggrediamur.

Haud procul ad gelidos ſe pandit vaſta Triones — *M. Ant. Sabell. in orig. Vtini.*
Planities (bis dena interſunt millia:) collis
In medio tunc forte fuit non arduus; aut ſi
Nullus erat, condi facilis natura ſinebat
C *Poſſe manu. menſus latos hic Atthila campos,*
Irriguos fontes, & pabula læta, parumper
Subſtitit. inde loco ſenſim demulctus amœno
Cautus caſtra locat apricis ſedibus; atque
Protinus in medio, qua forte tetenderat, aut qua
Mox tenturus erat, tumulum ſibi mandat ad auras
Attolli; vnde arces, inimicaq; mœnia cernat.
D *Accelerant mox mille manus, atque ipſa capeſſunt*
Iuſſa ducis. pars hæc raſtros; pars illa Ligones
Corripit; ingenti feruent noua caſtra tumultu,
Vndique ſeſe operi accingit numeroſa iuuentus.
Inque orbem munire ſolum ſe turba viciſſim
Hortatur. Lætis reſonat clamoribus æther,
Brachia mille ſimul, totidem quoque raſtra micare
E *Aſpiceres. hic ſaxa quatit, gerit ille ſubactam,*
In glebasvè recidit humum. pars maxima cœptum
Munit opus. quantò moles magis ardua creſcit,
Tanto terra magis ſenſim decreſcit ad ima.
Talis erat, ſi parua licet componere magnis,
Conatus, talisq; fuit labor ille gigantum.

Ten-

Tentarent ſuperas cum fruſtra ſcandere ſedes: A
Pelion illa cohors Oſſæ, atque Oſſan Olympo
Addere nixa. ſuo fremitu compleuerat omnem
Æmathiam, & noſtra pollutos cæde Philippos.
Tot ſubitò manibus moles operoſa ſub aſtra
Erigitur. ſumma tum qui fabricantur in arce
Teſtati extremum peregrina voce laborem B
Huc huc ferte viri clamant. Vtinumq́; ſonabat
Ille fauor. ſaltus Vtinum reſonare propinqui,
Dulce loco nomen ſic omine manſit ab illo;
Vrbs quoque clara tenet, priſci non immemor ortus,
Autorisq́; ſui, quod vox dat Acuntia nomen.

Ac de nomine quidem quaſi per ſomnium diuinans neſcio quid vero ſimile in medium Sabellicus attulit. tametſi ipſe poſtea in hiſtoria ingenuè fateatur nullibi veram huius vocis interpretationem reperiſſe. *Non deſunt* (inquit ibi) *multi, qui Vtinum Pannonica lingua affer huc ſignificare velint; alludentes ab ipſam arcis conſtructionem. quod ego à plerisque ipſius linguæ peritis ſciſcitatus haudquaquam ita eſſe comperi.* Nempè non Vtinum, ſed Dudin affer huc ſignificat. quod non à Pannonijs ille longè diſſitis populis, ſed à Foro-Iulienſibus ſuis debuiſſet inueſtigare; quibus hac voce, Dudin, & affer huc, & Ciuitas ipſorum ſimul exprimitur. quod à plebe ſaltem, & ab ruſticis omnibus vſurpatum deprehendas, (nam reliquis politioris notæ hominibus Vtinum dicitur Vdin) vt non incongruè quis dixerit, vocem huiuſmodi ex immani illa barbarie exciſam cum multis alijs in Prouinciam irrepſiſſe, quæ ſermonibus frequentari cępta huic nouæ Atthilanæ reſtitutioni opportunè nunc fidem aſtruat. Cæterum ſi de rebus remotiſſimis ſententiam licet interponere; crediderim ego, oppidum ab Atthila ipſo, vt ſunt hominum ingenia ad nomen proferendum propenſa, Vnnium tunc fortè dictum, & compoſita voce cum Atina Vtinam, & Vtinum appellatum. Et ſic Atinæ nomen, vt ſupra diximus, penè antiquatum (etenim ab eo tempore, quo Iulius Cæſ. Forum ibi inſtituerat, Atina, priſco nomine omiſſo, ab omnibus paſſim Forum-Iulium vocabatur) ſub Vtini appellatione iam rediuiuum apparuit. Non deſijt tamen Vrbs hæc, etiam poſt Aquileienſe excidium, & Forum-Iulium appellari; immò, ob eiuſdem Cæſaris reuerentiam, hoc voca-

Sabell. de vetuſt. Aquil. Patriæ lib.1.

C D E

A cabulum per aliquot ſæcula conſtanter retinuit, donec hoc etiam
ſenſim antiquato, iterum (talis rerum humanarum eſt viciſſitudo)
Vtini nomen (vt in ſequentibus voluminibus, Deo dante, referemus)
inualuit, quod vſque ad noſtra tempora feliciter perdurat. Talia
quidem præſtitit Atthilas Vtini, cui vnà cum mœnibus nouis, col-
le, & monte nomen etiam nouum inuexit. Igitur æquis auribus pa-
tiantur quicunque illi ſint, qui aliter de origine Ciuitatis ſentiunt,
B me hiſtoriæ veritatem ſequutum Atthilam non auctorem, ſed inſtau-
ratorem Vtini agnouiſſe, reiectis primis oppidi fundamentis in lon-
gè antiquiora tempora, quæ ad irruptionem Gallorum ſecundo vo-
lumine probabili ducti argumento referebamus.

Libri Vndecimi, & Vltimi finis.

In vndecim Rerum Foro-Iulienſium Libros Index perquàm copioſus.

A

ABbatia Belinæ. pagina 83.d
Abbatia Moſacenſis. 9.c
Abbatia Roſacenſis. 19.d
Abbatia Sexti. 12.c
Abbatia Summaquæ. 12.a
Adelphus Patriarcha Aquileienſis XVII. 178.e. Moritur. 181.b. Eius in Patriarchali Palatio Vtinēſi Elogiū ibid.
Adoleſcentibus hoſtium filijs, qui nondum Chriſtiani ad Eccleſiam Aquileienſem confugerant, rogante Ambroſio Mediolanenſi Antiſtite Theodoſius Imp. ignoſcit, atque vt ipſi ſacris Chriſtianorum imbuantur iubet. pag. 165.c.d.172.e.173.a
Adrianus Imp. Chriſto, eiusq. cultoribus infenſus. 109.b. A Quadrato Athenarum Epiſcopo quomodo mitior redditus. 109.D. Cum Hebræis bellum gerit, eoſdemque domat, & vſque ad internecionem fermè redigit. 109.c. Vrbem Hieroſolymam iterum ædificat, nouis replet habitatoribus, & de ſuo nomine Æliam vocat. ibid. In eius porta ſuem ingentem ſculpendum curat, & quare. ibid.
Aemona antiqua vbi nam verè ſita fuerit teſtimonio Herodiani probatur. 52.c.117.a.b.118.a.162.d.186.b. Italicarum Vrbium prima. 52.c. 117.a. Ad noſtram ætatem antiquata. 117.a.b.e. 186.b
Aemona, ſecundum Vvolphangum Lazium, nunc Iggium. 118.a. 163.a. 186.b.
Aemonæ antiquæ ſitus. 52.c. 117.a.b. 118.a.128.e.129.a.b.162.d.186.b
Aemonam Ciues Maximini metu permoti deſerunt, atque incendio deformant. 117.a. Poſt illam calamitatem fuiſſe reſtitutam conſtat. 118.a. Ipſam euertit Atthila. 186.b
Aemonam etiam Archimeam vocat Iul. Capitolinus. 128.e
Aepulo Iſtrorum Regulus. 41.b.44.e. 46.b. Romanos intra Neſactij muros conſpicatus voluntariam ſibi mortem conſciſcit. 46.d
Aetius à Valentiniano Tertio Imp. domeſticorum Comes, & mox copiarum Dux declaratur. 180.c. Occurrit Atthilæ in Gallia. 184.e. Ipſum in campis Catalaunicis vincit. 185.a. Sed eundem prælio attritum perdere non ſuſtinet, & quare. 185.a.b. Rei militaris ſcientia clarus. 185.e.186.a
ss. Agapes, Chryſonia, & Irenes, virgines, & ſorores, Aquileienſes. 134.c. Ad Diocletianum adducuntur. ibid. Cōtra Dulcium earum pudicitiam attentantem, miraculum. 134.d. Martyrio coronantur. ibid. d.e. Earum corpora ab Anaſtaſia ſepulturæ mandantur. ibid.e
Agapitus Patriarcha Aquil. VII. 110.c Nactus eſt ſtatum Eccleſiæ tranquilliſſimum. ibid. Eius geſta ibid. d.e. Obitus.

tus. 113.e. Elogium in Patriarchali Palatio Vtinenſi. 113.e.114.a
Agilo Iuliani Apoſtatæ Imp. Legatus. 148.e. Aquileienſes ad deditionem allicit. 149.b.c.d. Vrbem obtinet. ibid.d
Agrorum diuidendorum antiquiſsima ratio apud Romanos qualis fuerit. 35.d
Alarici oratio ad Theodoſium Imp. contra ſupplices quoſdam adoleſcentes. 168. c. vſque ad 172.d.
Alaricus in Italiam ſigna infert. 173.d.e. 174.a. Duplici prælio à Stilicone ſuperatus extra Italiam eijcitur. 174.a. Iterum in Italiam irrumpit. 175.e. 176.a. Romam capit. ibid. & 184.d
Alexander Imp. 114.e. Ex Imperatoribus primus à Chriſtianorum ſacris nõ alienus. 115.a. Eius virtutes. ibid. a.e. Matris Mammeæ obſequijs nimis deditus. 116.a. Tyronum Pannoniorum conſpiratione vnà cum Matre obtruncatur. ibid.b
Alexandrina Aquileienſis à B. Hermagora lumen recipit, & à Fortunato baptizatur. 101.e
Alpes Iuliæ. 5.e.23.e.116.e. Quare Zuliæ, & corruptè Zeliæ appellatæ fuerint ex Annij ſententia. 68.b. Clauſtra Italiæ. 148.d.174.b.177.b
Alpium Iuliarum vias quare non obſtruxerint Romani. 116.e.117.a
Alſa fluuius. 16.d.e.128.d.142.b. Apud Iul. Capitolinum pro Alſa perperam legitur Arſia. 128.d
Ambroſius Mediolanenſis Epiſcopus Cõcilio Aquileiẽſi interfuit. 152.c. Aquileiam aduolat, vt Valeriano Vrbis Antiſtiti apud Theodoſium Imp. opem ferat, & quare. 156.b.c
Amphora Fluuius. 16.d.39.b
Anaſi, ſiue Stellæ, fontes. 18.b
Anaſus, ſiue Tiliauentum minus, nunc Stella, Fluuius. 17.a.b.18.b
s. Anaſtaſia. 134.a.b.c.e. Apud Lucillum Aquileiæ Prætorem accuſatur, multiſque cruciatibus vexatur. ibid.e. Illuſtrem Martyrij coronam accipit. ibid.b 135.a. Eius corpus modò Sextienſi Abbatia conditum, ibi religioſè veneratur. 135.a
Anaſtaſius Ro. Pontifex Origenis hæreſes damnat. 173.d
Aquæ Gradatæ. 16.c.132.e.134.b
Aquæ D. Petri ſulphureæ in Carnis. 7.a
Aquileia. 16.b. A Romanis condita. 34. a.b. Colonia Latina. 32.d.e.33.c.34. a.b.36.a.b. Ampliatur. 39.a.b. Secunda Roma. 74.a.118.d.157.c. Ab Orientalibus, alijſque populis frequentata. 81.c.119.a. Prima poſt Romam in Occidente Chriſti legem amplexata eſt. 84.c. & not. 89.e.90.c. Quando in vltimum diſcrimen adducta non multum ab excidio abſuerit. 114.b. Barbarorum faucibus obiecta. 118.d. A Maximino fruſtra oppugnatur. 122.e.123.a. vſq; ad 127.e. Quando primùm Romana Ciuitas cæpta appellari. 128.b. A Ducibus Iuliani Imp. obſidetur. 145.c. vſque ad 149.c. Agiloni Legato Iuliani deditur. 149. d. Reipublicæ hoſtibus ſemper impedimento fuit, & in eorum poteſtatem nunquam niſi volens venit. 145.c. d. Vrbs magnifica, & pro libertate Italiæ olim ſæpius decertare ſolita. 174.

174.b. Ab Atthila premitur obſidione. 186.c. vſque ad 195.e. A Ciuibus deſeritur. 195.d.e. 196.a. Ab Atthila capitur, & euertitur. 196.b.d. Ab eodem non penitus deletam fuiſſe quibuſdam argumentis probatur. 196.e. 197.a. Longobardorum temporibus vltimam paſſa eſt calamitatem. 196 e. Omnium poſt Romanam Ciuitatem in Occidente ampliſſima. 196.d. & maxima. 197.a

Aquileiæ Herodem Regem filios accuſantem audiuit Auguſtus Cæſar. 74.a. Ibidem Galenus ſuos de Medicina Commentarios conſcripſit. 113.b

Aquileiæ nunquam inſtaurādæ excidium prædixit B. Syrus Aquileienſis, et quare. 84.a

Aquileiæ Chriſtianorum numerus augetur ſub Hermagora. 93.d. 98.c.d. 99. a. 101.c. 102.a. Et etiam poſt eius mortem. 105.d

Aquileiæ dum Maximini obſidio immineret, illuc Impp. Pupienus, & Balbinus, & Senatus pro illius propugnatione mittunt Criſpinum, & Menophilum. 118.d

Aquileiæ imago inſignis depicta de Cōſtātini Magni Imperio. 138.e. 139.a

Aquileiæ obſidio poſtrema quanto tempore perdurauerit quæritur. 187.c.d.e. Eius excidium. 196.b.d

Aquileiæ nonum locum inter omnes terrarum Orbis Ciuitates datum memorat Auſonius, & quare. 155.d.e. 156.a

Aquileiam adit Auguſtus Cæſar, eamque multis, ac præclaris adauget ornamentis, illuſtrioremque reddit: vnde eius conditor, & inſtaurator appellatus. 73.b.c.d.e. Eandem frequentauit, ibique plurimum ſe continuit, & quare. 73.e. Eiuſdem in dictam Ciuitatem ſtudium ſingulare. 73.c.e

Aquileiam aggrediuntur Pannonij milites à Maximino in Forum-Iulium præmiſſi. 119.c.d.e. 120.a. Sed irritæ oppugnationis nuntij ad Maximinum reuertuntur. ibid.

Aquileiam fouit, & honoribus auxit Reſp. Romana, & quando. 128.a

Aquileiam obſidet Conſtantinus Magnus, & in poteſtatem redigit; & Aquileienſes in fidem acceptos donis, & ornamentis illuſtrat. 137. e. 138.a.d.

Aquileienſe Concilium ſanctorum virorum interuentu celeberrimum. 152.b. c.d.e. Summa eius fuit Nicenæ Fidei confirmatio, & Palladij, Secundiani, & Attali damnatio. 153.b

Aquileienſe ſanctorum virorum Collegium fuiſſe Monachorum Conuentum probatur. 159.a.b

Aquileienſe Templum B. Mariæ Virgini, & SS. Hermagoræ, & Fortunato dicatum. 138.d. Huic Patriarcharum, & Clericorum domicilia olim iungebantur. ibid.

Aquileienſem Coloniam Ciuitate Romana primus donauit Auguſtus. 73.e. 118.e.

Aquileienſes Romam Legatos mittunt, qui Patres de Iſtrorum incurſionibus certiores faciant. 39.c. Item per Legatos à Senatu Ro. præſidium aliquod Coloniæ eorum infirmæ petunt. 47.b

INDEX.

Aquileienſes olim præcipuum Numen Apollinem habuere, quem Felenum, & Belenum dixerunt. 82.b. Maximinos iocis, & probris inſectantur. 124.c. Ad certamen aduerſus Iulianum ſe comparant, & contra ipſum Italicos ſolicitant. 145.b

Aquileienſes iam de ſalute Vrbis ab Atthila obſeſſæ actum eſſe exiſtimantes, eam tandem deſerunt, & in Inſulam Gradi ſe recipiunt. 195.d.e. 196.a. vt minore cum periculo ex vrbe excedant, ſub noctem ſtatuas armatas in ſtationibus murorum ad decipiendos hoſtes diſponunt. 196.a.b

Aquileienſes Mulieres, dum Vrbem aggreditur Atthila, egregiam Patriæ operam præſtant. 190.c

Aquileienſi Eccleſiæ, & B. Hermagoræ priuilegia à B. Petro conceſſa, & deinde ſæuitia Longobardorum concremata, à ſequentibus Pontificibus renouata fuerunt. 89.d.e.90.a.b.c

Aquileienſibus Patriarchis ſumma ſemper cum Germano Imperio neceſſitas interceſſit. 91.e

Aquileienſis Antiſtes Patriarcha perpetuò dictus eſt; & à Summis etiam Pontificibus ſic appellatus. 78.b. Quare ſic dictus. 158.a

Aquileienſis Antiſtes, Patriarchatus nomine abdicato, nunquam in alieni Epiſcopi Sedem irrepſit; ſed potius contra ampliſſimi Antiſtes multi Aquileienſem Eccleſiam exoptauerunt aliquando, & à Ro. Pontificibus impetrauerunt. 92.a.b

Aquileienſis Eccleſia habita quaſi chorus Sanctorum. 157.b. In Symbolo Apoſtolico ad vocem, Carnis, addidit, huius, & quare. ibid.b.c. Prima ante Alexandrinam erecta. 80.c

Aquileienſis Eccleſiæ origo. 79.e.80.a.c.d.e.81.a. Eius Sedem primam poſt Romanam inter Italicas pronuntiauit B. Petrus Apoſtolorum Princeps. 89.d.e. 139.e. Quod & decreto, priuilegijsque Hermagoræ Patriarchæ conceſſis firmauit. 89.d.e. Eiuſdem ſuper omnes Italiæ Eccleſias Primatus probatur. 89.e. vſque ad 92.c. 139.d.e.

Aquileienſium Legatis à Senatu Ro. iterum poſtulantibus vt numerum Colonorum augeret, illuc ex S.C.M.& D. Familiæ in nouam Coloniam miſſæ, quæ mirifice Foro-Iulienſem Regionem coluerunt, & exornauerunt. pag. 48.d.e

Aquileienſium res meliores, & memoratu dignæ interciderunt; & quando. 108.d. & not. 133.d.e. Et proinde rerum à priſcis Patriarchis Aquileienſibus geſtarum tenuis admodum memoria ad noſtram ætatem peruenit. pag. 108.d

Aquileienſium trepidatio, & periculum ob cladem à Marcomanis illatam Marco Imp. 113.b.c

Aquileienſium potentia, & auctoritas. 118.c. In Romanos fides, & charitas. ibid. & 145.c. Virtus. 119.e.120.a. 123.b. 128.a. 146.b.c.d. 148.b.c. 191.e. 192.a.b. In Conſtantinum Magnum Imp. ſtudium. 138.d.e

Aquileienſium Matronarum præclarum fa-

facinus. 128.a. Vnde in earum perpetuum decus Veneri Caluæ Templum Romæ Senatus dicauit. ibid.

Aquileienſium Matronarum, Dignæ, & Honoriæ, Caſus, pudicitia, & illuſtre facinus dum Aquileia ab Vnnis diriperetur. 196.c.d

Aram Primogenito Dei Romæ in Capitolio ſacrauit Cæſar Auguſtus. 73.a

Arbogaſtes, Valentiniano Iuniore Imp. ſublato, Eugenium Auguſtum facit. 161.c. ſibi manum infert. 164.d.e

Arcadius Imp. Ioannem Chryſoſtomum perſequitur. 175.a.b.c

Arcanum Caſtrum. 18.d

Archiepiſcopi ſunt illi, qui pluribus Epiſcopis imperant. 76.e

Archiepiſcopus Epiſcoporum Princeps. pag. 78.b

Ardabutius Theodoſij Iunioris Imp. Dux. 179.c. Dum Aquileiam verſus nauigaret ventorum impetu in Rauennæ portum defertur. ibid. d

Areæ Caſtrum. 17.b

Argenti venæ in Monte Primoſio. 6.c

Arginus Fluuius. 10.a

Ariana hæreſis Concilio Sardicenſi damnatur. 142.d

Arius hæreticus. 139.b. Multis Concilijs damnatur. ibid.b.c

Artenea Caſtrum. 18.e. 128.e. 129.a. An ſit Archimea Iul. Capitolini. 128.e

Arx antiqua Vtinenſis ter deleta. 35.b.c

Arx Atinæ à Iulio Cæſare inſtaurata, & Iulia dicta. 65.d.e

Arx Iulia Vtinenſis à Iulio Cæſare ſic appellata. 65.d.e. Ab Atthila in ampliorem formam erigitur. 198.d.e. 200.d

Aſinius Caſeus. 9.e

Aſpar Ardabutij filius. 179.d.e. Rauennam pergit. 180.a. Ioannem Tyrannum in vincula conijcit, & Aquileiam ad Placidiam Auguſtam tranſmittit. 180.b

Atemps Caſtrum. 19.a

Athanaſius Patriarcha Alexandrinus, & plures cum eo Catholici, in exilium pulſi. 142.c. A Concilio Sardicenſi abſoluti proprijs ſedibus reſtituuntur. pag. ibid.d.e

Athanaſius Aquileiæ aliquandiu commoratur apud Fortunatum Patriarcham. pag. 142.e

Atina poſtea Vtina dicta. 36.b.c.d.e. 37.a.b.c. 38.a.b. 65.e. 66.a.

Atina ampliatur. 49.d.e. 50.a.b.c.d.e. 51.a

Atina à Cimbris oppreſſa. 59.a

Atinæ Foro-Iulienſis celebris eſt apud Plinium memoria. 37.e

Atinæ antiqua forma. 49.e. 50.a.b.c.d.e. 51.a.b.

Atinæ nihil æque magis, quàm Aquileiæ vicinitatem olim offeciſſe, multi ſunt, qui crediderunt, & quare. 60.b

Atinæ, & in locis circum adiectis cum Legionibus, ſuo ipſius teſtimonio, hybernauit Iul. Cæſar. 61.c

Atinæ (Vtinæ ſ.) Turris triangularis antiqua à quibus extructa. 34.e. 35.a.b. Vide ſub litera T. Triangularis Turris, &c.

Atinæ Arx à Iul. Cæſare inſtaurata, & Iulia dicta. 65.d.e

Atinā vicini Aquileienſes continuè fouebāt, & cultoribus frequentabant. 61.b

Ati-

INDEX.

Atinam in melius mutauit, atque in ampliorem formam reſtituit Atthila. 60. c. *&* 197. b. *vſque ad* 203. b

Atinates in Patriæ memoriam Atinæ Foro-Iulienſi nomen dedere. 36. b. c

Atthila in melius Atinam mutauit, &c. vide, Atinam, &c.

Atthila Vnnorum Rex ab Honoria Valentiniani Tertij ſorore in Italiā ad ſui connubium incitatur. 181. d. *Gallias inuadit.* 184. d. e. *Ab Aetio in Campis Catalaunicis victus.* 185. a. *In Italiam pergit.* 185. b. *In Forum-Iulium per Goritienſem viam irrumpit.* 117 c. d. 185. d. e. 186. b. c. *Aquileiam obſidet.* 186. c. *vſque ad* 195. e. *Dum de obſidione deſerenda cogitaret Ciconiæ augurio permotus reſtitit.* 194. a. b. c. *In vacuam Vrbem impetum facit, eamque incendit, & euertit.* 196. b. d. *Vtinum ſub initio expeditionis in poteſtatem redigit.* 197. b. *Ibi, durante obſidione Aquileienſi, milites ægros, ſaucios, mulieres, captiuos includit, regiam ſupellectilem ſeponit, & horreum publicum inſtruit.* 197. b. c. 200 a. *Vtinum ampliat.* 197. d. e. 198. a. b. c. d. 200. a. b. 203. a. b. *Iuliam Arcem Vtinenſem in ampliorem formā erigit.* 198. d. e. 200. d. *Collem eiuſdem Ciuitatis adauget.* 198. e. 199. a. b. *Ibidem Triangularem turrim inſtaurat.* 199. c

Atthilam Vtini auctorem fuiſſe multi dixerunt, ſed perperam; quia ipſe Vrbis inſtaurator, non auctor extitit. 200. b. *vſque ad* 203. b.

Augurum Sacerdotium publicum, & perpetuum fuit. 89. a

Auguſtinus Patriarcha Aquileienſis XVI. 178. c. *Moritur.* 178. e. *Eius in Patriarchali Palatio Vtinenſi Elogium.* pag. 179. a

Auguſtus Cæſar Aquileiam adit, eamque multis, ac præclaris adauget ornamentis, illuſtrioremque reddit: Vnde eius Conditor, & inſtaurator appellatus. 73. b. c. d. e. *Eandem frequentauit, ibique plurimum ſe continuit, & quare.* 73. c. *Eiuſdem in dictam Ciuitatem ſtudium ſingulare.* 73. c. e. *Aquileienſem Coloniam Ciuitate Romana primus donauit.* 73. e. 118. e. *Aquileiæ Herodem Regem filios accuſantem audiuit.* 74. a. *Eiuſdem in dictum Herodem adagium. ibid. Aram Primogenito Dei Romæ in Capitolio ſacrauit.* 73. a

A. Bacalonij ſigniferi fortitudo. 44. d

A. Manlius Coſ., cui bellum Iſtricum decretum erat, in Forum-Iulium cum exercitu proficiſcitur. 40. a

Aurelianus Imp. 131. c

Aurifodinæ propè Aquileiam olim celebres. 16. d. *Earum memoriam vniuerſam vetuſtas aboleuit. ibid.*

Aupa Fluuius, & locus Abbatiæ Moſacenſi ſacer. 9. c

Auſonius Poeta inſignis. 155. e

B

B*acius Fluuius.* 4. c

Baculum Pontificatus, & Velamen Sacramenti Romæ à B. Petro accepit Hermagoras Patriarcha Aquileienſis. 88. b.

88.b.c.90.d.103.c. Baculi eiuſdem forma. 88.c. Eius materies lignea. ibid.. Sed ligni ſpecies hucuſque ignota. 89.c
Baculum Pontificum, Lituum, & Pedum etiam dixerunt antiqui, & quare.88.c.89.a.b.Quid ſignificet. 89.a
Barbana, parua Inſula. 16.a.b
Belenum, ſiue Belum, Aquileienſiũ Deum pro Vrbe ipſa pugnantem ſe vidiſſe finxerunt Maximini milites ad leuandam turpis fugæ infamiam. 82.e. 123.e.
Belenus, uel Feleus, Aquileienſium olim Numẽ. 82.b.c.d.83.d.e.123.e. Eius multa adhuc ſuperſunt monumenta. pag. 82.d.e.83.a.b.c
Belinæ Abbatia Aquileiæ nobilis, & Præpoſitura, cuius Diuus Tutelaris Beatus Martinus eſt, ſed Belinus paßim vocatur, & quare. 83.d.e. In communi totius Prouinciæ conuentu ſuffragij iure vtitur. ibid.d
Belinenſe. Templum parum vltra Liquentiam, cuius aræ contra rabidos canum morſus admirabilis eſt virtus. pag. 83.e
Belgradum Caſtrum. 7.e.18.a
Benedictus Patriarcha Aquileienſis XII. 137.d. Concilio Romæ à Iulio Sum. Pont.contra Arium, eiusque ſectatores habito interfuit, ubi ſupra cæteros Epiſcopos poſt Sum.Pont.adſtitit.139.c.d
Beneficiorum frequentiam, & magnitudinem ſæpiſſimè homines ſumma ingratitudine rependunt. 171.e.172.a
Brazzacum, Caſtrum. 18.d
Brazzanus, Caſtrum. 19.d
Brugnara, Caſtrum. 11.c
Buia, Caſtrum. 18.e
Butis, Fluuius. 6.b
Butrium, Caſtrum. 19.d

C

Cadubrium. 3.e.7.b.8.e
C. Caßius Coſ. cum exercitu Aquileiam venit; inde itineris ducibus à Carnis acceptis, inſcio Senatu Legiones in Macedoniam per Iſtriam, & Illyricum pergit ducere. 47.a.c
Camillus Camillus vir eruditiſſimus. pag. 67.b
ss.Cancius, Cancianus, & Cancianilla. 132.d. Nobiliſſimo genere oriundi. ibid.d.e. Ad Aquas Gradatas Martyrio coronantur. ibid.e.133.a.b. Corpora Aquileiam deportata ibi etiam nunc magnificè coluntur. 133.b
Canonici apud multas Ciuitates olim Cardinales dicebantur: quod nomen nunc etiam Canonici Compoſtellæ retinent. pag. 79.b.c
Canonici Aquileienſes olim Monachi. pag. 159.a.b
Caporetum Caſtrum. 4.d.15.a
Caporiacum Caſtrum. 18.d
Caprulеæ Inſula, & Oppidulum. 12.b
Caracalla Imp. Fratrem obtrũcauit, eiusque domeſticos, atque amicos omnes neci dedidit. 114.d
Carinus Imp. 132.a
Carni Populi. 1.a.3.c.d.5.a. vſque ad 9. & 21.a.b.c.22.a.b.c.d.e. Vnde ſic appellati. 21.b. Per Oratores ſuos Romanis Gallorum in Prouinciam aduentum

tum

INDEX.

tum ſignificant. 24.e. 25.a
Carnorum vniuerſus tractus in quatuor diuiditur partes. 5.d. vſque ad 8
Carnorum, Iapidum, & Iſtrorum Legati apud Senatum Ro. de iniurijs à C. Caſſio Coſ. acceptis conqueruntur. 47.d
Carniola Regio. 4.d.e.14.b
Carniolenſes Populi. 4.c.15.a
Carnium in Foro-Iulio præſtantia. 2.e
Carſi iuga. 3.c.d.e.52.b
Carſi montis deſcriptio. 14.b.c.d
Carſi via, per quam Aquileia in Iſtriam itur. 3.c.d
Carſi via, vti reliquis æquior, à Tranſalpinis populis in Italiam irrumpentibus magis frequentata. 15.b.c.52.a
Carus Imp. 131.d. *Aquileia oriundus. pag.* 132.a
Caſei Foro-Iulienſes. 2.e.9.e
Caſeus Aſinius ab Aſo pago ſic vocatus. pag. 9.e
Caſſianum caſtrum. 18.d.54.d
Caſtri Veneris extructio. 54.d
Caſtrum Veneris à Cimbris deletum. pag. 54.d.60.e
Caſus ſingularis duarum Matronarum Aquileienſium. 196.c.d
Cauatius Lacus. 9.e
Celina, Fluuius. 10.a.49.a
Celina ciuitas quando, & vbi extructa. pag. 48.e.49.a
Celinam funditus euertũt Cimbri. 59.a.b
Cergneus, caſtrum. 19.a
Cæſar Baronius Cardinalis omnium in Eccleſiaſtica Hiſtoria eruditiſſimus, & de Romana Eccleſia benemeritus. 78.c. *Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ ſcriptor celeberrimus.* 85.c. *Scriptor egregius.* 128.b
Cæſar Baronius Patriarchas Italos non à communi fidelium vſu, ſed à Gothis primum ſic appellatos fuiſſe perperam iudicauit. 77.d.e. *Quæ eius opinio reijcitur. ibid. &* 78.a. *Item eiuſdem aſſertio refellitur; qui Patriarchale Aquileienſium Antiſtitum nomen ex ſchiſmate deriuatum fuiſſe cenſuit.* 78.c. d.e.79.a.b.c.d.
Cæſaris Baronij locus de Ruffini morte, & de clade Aquileienſi perpenditur. pag. 177.c.d.e
Chriſti Ieſu Domini Noſtri Natiuitas: quo tempore pax orbi affulſit vniuerſo. 72.c. 73.a. *Eius ortum prodigia, & miracula multa præceſſerunt. pag.* 73.a.b
Chriſti lex per orbem terrarum quàm latiſſime propagatur. 75.e.76.a
Chriſti doctrina hominibus ſaluberrima. 105.a.b. *Per quam Idolorum oraculis vniuerſis perpetuum impoſitum fuit ſilentium.* 75.e. & 105.c
Chriſti fides in apertam lucem prodit, & longè, latèque diffunditur ſub Imperio Magni Conſtantini. 138.b.c.d. *Theodoſio vero maiore imperante, Chriſtus vnus, antiquorum ſuperſtitionibus abolitis, toto terrarũ orbe colitur.* 160.b
ſine Chriſto Nobilitas generis, fortunæ, ætas, vana ſunt nomina. 133.a.b
Chriſtiana Legio Fulminatrix dicta, & quare. 113.d
Chriſtianam Religionem in dies magis, magiſq; creſcentem Imperatores Ethnici opprimere fruſtra conati ſunt. 108.c.d.109.d.

Chri-

INDEX.

Chriſtianorum numerus Aquileiæ augetur ſub Hermagora. 93.d.98.c.d.99.a.101.c.102.a. *Et etiam poſt eius mortem.* 105.d

Chriſtianorum Templum primum Aquileiæ in domo Valētiani extructum, etc. Vide ſub litera T. Templum Chriſtianorum, &c.

s.Chromatius Presbyter Concilio Aquileienſi interfuit. 152.e. *Valeriano Antiſtite Aquileienſ. ſemper familiariſſimè vſus.* 158.b. *Poſtea Aquileienſis Patriarcha.* 152.e

s.Chromatius Patriarcha Aquil. xv. 157.c. *Epiſcopus Romanus dictus, & quare.* ibid. e. *Mediolanum ad Synodum properat.* 159.c. *Vnà cum Heliodoro Altini Epiſcopo Hieronymum ad ſcribendum Martyrum acta ſolicitat; atque etiam publico Synodi nomine obteſtatur.* ibid. *Epiſcoporum ſibi ſubditorum Conuentu coacto Origenis hæreſes damnat.* 173.e. *Romæ vnà cum cæteris Epiſcopis pro Ioanne Chryſoſtomo ſententiam fert.* 175.b. *Ioannis Chryſoſtomi acerrimus defenſor.* ibid. d. *Moritur.* 178.a.b. *Eius Elogium in Patriarchali Vtinenſi Palatio.* ibid. b. c. *Eiuſdem virtus S. Hieronymi teſtimonio firmata.* 158.d.e. *Ipſe, mater, frater, & ſorores ab eodem Hieronymo egregiè, & verè laudantur.* 158. e. *De eo clariſſimi viri ampliſſimam mentionem fecerunt.* 157.d.e. *Eiuſdem Commentarius de octo beatitudinibus.* 157.e

Chronicon Patriarchale Aquil. in recenſendis Patriarcharum temporibus, ſaltem vſq; ad Aquileiæ excidium tanquam fallaciſſimū arguitur. 107.c.d

Chryſocomas Patriarcha Aquileienſis vi. 110.b. *Eius Elogium Vtini in Patriarchali Palatio.* ibid.

s.Chryſogonus Nobilis Romanus Aquileiam ad Diocletianum adducitur. 133.e. 134.a. *Ad Aquas Gradatas gladio cæſus Martyrij palmam accipit.* 134.b. *In proxima Inſula honorificè ſepelitur.* ibid. b.c

s.Chryſonia. vide ſupra ſub litera A, in Agape.

Ciconiæ augurium Atthilæ oblatum in Aquileienſi obſidione. 194.b

Cimbri ab extrema Cimeria in Germaniam profecti. 56.c

Cimbri cum Teutonibus miſti inuadendæ Italiæ cōſilium ineunt. 56.c. *Per Noricum in Italiam deſcendunt, & in Forum-Iulium irruunt.* 57.c.d.e. 58.d. 59.a.b.c.d.e. *Noreiam deuaſtant.* 57.e. *Caſtellum Romanorum ad pontem Sontij poſitum adoriuntur, atque in poteſtatem redigunt, eiusque præſidij milites ſtrenuos ex ſolenni iuramento ad Taurum æneum ipſorum Deum peracto omnes dimittunt incolumes.* pag. 58.a.b.c.d

Cimbris in Italiam mouentibus Q. Catulus Coſ. vt obuiam iret exercitum in Forum-Iulium ducit. 57.d. *Ipſis Italiam petentibus Forum-Iulium primum occurriſſe tradit Sabellicus.* 59.e

Cimbrorum ferocia, audacia, & feritas. 56.c. 57.a. *Eorum ſiue fortitudinem, ſiue aſpectum, & multitudinem formidantes Romani, caſtra ad Sontium*

tium poſita deſerunt. 58.b
Cimbrorum Taurus æneus Deus. 58.d. *Hunc poſt rem cum Cimbris benè geſtam triumphi loco in domum Catuli fuiſſe delatum ferunt.* ibid.
Cimbros per Forum-Iulium in Italiã penetraſſe probatur. 57.c.d.e.59.b.c.d.e.
Ciſternam nouam in Colle Vrbis Vtinenſis molitur Sanctus Venerius Patriæ Rector. 199.a.b
Ciuidale, ciuitas. 19.a
Clariſonus amnis. 5.d
Claudianus Poeta illuſtris. 164.c
Claudius Secundus Imperator. 131.b. *Obijt Aquileiæ.* ibid.c
Cluſia Imperialis, caſtellum. 4.e.5.a
Cluſia Veneta. 5.a.9.b
Collegium Aquileienſe SS. Virorum fuiſſe Monachorum conuentum probatur. Vide ſupra ſub litera A. Aquileiẽſe, etc.
Collem Vtinenſem adauget Atthila. 198.e.199.a.b.
Colloretum caſtrum. 18.d
de Colonia in Forum-Iulium deducenda agit Senatus Rom. 32.d.33.c
Coloniæ Romanis erant valde vtiles. pag. 33.a.b
Coloniæ militares. 33.a
Coloniæ, quas Romani in Forum-Iulium deduxere, tres fuerunt, Aquileia ſcilicet, Tergeſte, & Concordia. 53.e
Coloniam Latinam Romani in Forum-Iulium deducunt, Aquileiamque condunt. 32.d.e.33.b.c.34.a.b
Coloniam Aquileienſem Ciuitate Romana primus donauit Auguſtus. 73.c.118.e
Coloniarum deducendarum Romanis primus auctor fuit Romulus. 32.e
Colonias Imperij propugnacula vocauit Cicero. 33.b
Commodus Imp. & eius vitia. 113.d. *Nullum tamen Chriſtianis damnum, aut incommodum intulit.* ibidem e. *Fraude Martiæ meretricis interficitur.* 114.c
Concilium Aquileienſe ſanctorum virorum interuentu celeberrimum. Vide ſupra ſub litera A. Aquileienſe Concilium, &c.
Concilium Arelatenſe à Conſtantio Imp. coactum. 143.b
Concilium Prouinciale Vtini habuit Fräciſcus Barbarus Patriarcha Aquileienſis. 102.e
Concilium Sardicenſe. 142.d. *Eo Ariana hæreſis damnatur, & Epiſcopis in exilium pulſis propriæ Sedes reſtituuntur.* ibid.
Concilium Nicænum coactum aduerſus Arij hæreſim. 139.b
Concilium Romæ cogit Iulius Ro. Pontifex: quo Arius, eiusque ſectatores damnantur. 139.c
Concordia Colonia Romana. 12.a.51.c.d
Concordia fuit Ciuitas modici circuitus, vt ex antiquis eius veſtigijs apparet. 53.c
Concordiæ origo. 51.d
Concordiæ apud Scriptores Ro. memoria rara. 53.c.115.d
Concordiæ antiqua monumenta. 53.d
Concordiæ aduerſus deſciſcentes à Fide Catholica dedit reſcripta Theodoſius maior Imp. 160.b.c.161.a
Conſtans Imp. Magni Conſtantini filius

Chriſtianorum fautor, & defenſor. 142.e.e. A Magnētio occiditur. ibid.e

Conſtantino Magno imperante, perſecutio in Chriſtianos aboletur, & Chriſti Fides in apertam lucem prodit, & quā latiſſimè propagatur. 138.a.b.c.d

Conſtantinus Magnus Imp. 137.d.e. Aquileiam obſidet, & in poteſtatem redigit, Aquileienſesque in fidem acceptos donis, & ornamentis illuſtrat. ibid.e. 138.a.d. Chriſtianæ Religionis ſe cultorem profitetur, ipſamque magnopere fouet, atque adauget. 138.b.c. Crucem in Labaro Imperatorio fixit. pag. 161.e

Conſtantinus Magni Conſtantini filius aduerſus Conſtantium fratrem moturus in Forum-Iulium tranſgreditur. 141.b. A fratris Ducibus non longè ab Aquileia inuentus ad pugnam prouocatur. ibid.c. Interficitur, & in Alſam fluuium proijcitur. 142.b

Conſtātius Conſtantini Magni filius Imp. Arianus. 141.a. 143.a. Conſtantino fratri extincto inferias Aquileiæ perſoluit. 142.b. Catholicos perſequitur. ibid.c. 143.d. Antiochiæ Concilium ex ſuæ factionis Epiſcopis cogit. 142.c. Ibi Nicænam Fidem abrogat. ibid. In ipſam debacchatur. 143.a. Moritur. 145.d

Cordouatum caſtrum noua Virginis æde clarum. 12.e

Cormon antiquum Oppidum. 19.d.e. 20.a. 58.e. A priſcis Carnis conditum, & ab eis Carnon appellatum. 19.e. Priſcorum Carnorum Sedes. 58.e. A Cimbris incenſum. ibid.d.e

Cormon, Torrens. 18.e

Cornelius Gallus Poeta Aquileienſis. 74.d. Auguſto ſumma familiaritate coniunctus. ibid.e. Ab ipſo Auguſto Aegypti Præfecturam obtinuit. ibid. Virgilio, & alijs eius tempeſtatis Latinis Poetis chariſſimus. ibid. In Auguſti indignationem incurrit. ibid. & 75.a. Apud eundem Auguſtum à Valerio Largo accuſatur. 75.a. Morte voluntaria damnationem præuenit. ibid.b. De eius ſcriptis mentio, & iudicium. pag. ibid.c.d

Cornu, Torrens. 18.b

Coſa, Fluuius. 10.a

Criſpinus, & Menophilus Aquileiæ aduerſus Maximinum propugnatores. 118.d. Eorum in munienda Vrbe diligentia. 119.a.b. Aquileienſium virtutem laudibus, et adhortatione promptiorem, alacrioremque ad defendendam Remp. reddunt. 120.a.b.c.d.e. 121.a.b.

Crucem in Labaro Imperatorio Conſtantinus Imp. fixit. 161.e

Crucis Mons. 7.a. 70.e. Ibi C. Iulij Cæſaris monumenta. 7.a. 71.a.b.c. Eius viam inuiam rotab. reddidit idem Cæſar. 70.e. 71.a.b.c

Cucauea, caſtrum. 19.a

Cupa vaſis vinarij maioris genus. pag. 122.c

Cyprianus Cartaginenſis Epiſcopus quo ſeculo vixerit. 115.c. Egregiam Chriſtianæ Reip. operam nauauit. ibid. Tertulliani ſtudioſiſſimus. ibid. & d

ss. Cyriaca, & Muſca Aquileienſes Virgines, & Martyres. 135.b

INDEX.

D

S. DAniel, caſtrum. 18.b.c

Decanus Fluuius. 7.b

Decius Imp. ſeptimam in Chriſtianos perſecutionem ſuſcitauit. 130.b. Eius obitus. ib.d.e

Deſcriptio Prouinciæ Fori-Iulij. 3.c. vſque ad 20.e.

Diaconi quare ita dicti. 76.c

Dignæ, & Honoriæ, Matronarum Aquileienſium Caſus, pudicitia, & præclarum facinus, dum Aquileia ab Vnnis diriperetur. 196.c.d

Dignitatum Eccleſiaſticarum nomina coaleſcentis Eccleſiæ primordijs partim fortuitò oblata, partim reliquis Religionibus cōmunia fuerunt. 76.c.d

Diocletianus, & Maximianus Impp. 132.b.c. Eorum dira in Chriſtianos perſecutio, qua grauiſsime Aquileienſis Ciuitas afflicta fuit. ibid.c.d.133. vſque ad 135.e.

Diocletianus Aquileiam peruenit, vbi in Chriſtianos crudeliſsimè ſæuit. 133.b.c.d.e. Libros Chriſtianorum flammis abſumendos curauit. ibid.e

Diomedis antiquum Phanum in Foro-Iulio, olim ſitū erat propè Timauum; cuius adhuc veſtigia circa litus maris. 13.c.d

Dobra caſtrum. 4.d

Dobradò caſtrum. 14.c.52.b

Dogna Torrens. 9.b

Dominicus Ruzinus Prouinciæ Fori-Iulij Rector. 54.d.55.a. Rerum antiquarum ſtudijs ſummopere deditus. 68.c

Domitianus Imperat. ſecundam aduerſus Chriſtianos perſecutionem ſuſcitauit. 106.c.107.a. Quam tāta cum acerbitate, & perfidia exercuit, vt neque generi ſuo pepercerit. 106.c

Dorimbergum, caſtrum. 14.b

ss. Dorotheæ, & Euphemiæ, Teclæ, & Eraſmæ Virginum Aquileienſium hiſtoria. 94.a. vſque ad 96.d. In earum baptiſmate miraculum. 95.a. Item alia miracula & ante, & poſt ipſarum mortem. 96.e.97.a.c.d. 98.a.b. Earum martyrium. 96.d. vſque ad 97.c. Et ſepulchrum. 98.b

Duinum, caſtrum. 13.e

Dulcius Aquileiæ Prætor. 132.d.133.a.b. dum ss. Virgines, Agapem, & ſorores ad ſtuprum allicit, velut Aethyops factus eſt nigerrimus; ideoque à ſuis non cognitus extra Prætorium eijcitur, & male mulctatur. 134.d

E

ECcleſiæ Cardinalitiæ Tituli dicuntur. 112.e

Eccleſiaſticæ hiſtoriæ ſcriptores præcipui qui. 85.b.c

Epiſcopi olim dicebantur & infimi, & Summi Antiſtites: poſtea ij tantum ſunt Epiſcopi vocati, qui cum vnicæ præſint Ciuitati, aut Diœceſi, Archiepiſcopos habent ſuperiores. 76.e

Epiſcopis, omiſſo primo Epiſcopatu, licet ad alium tranſire, populorum neceſſitate id exigente, ex Antheri Sum. Pontific. ſanctione. 136.a

s. Eraſma Aquileienſis: Vide ſupra ſub litera D. in Dorothea.

Euan-

Euangelium, quod primum Romæ latinè conſcripſerat, anno ſequenti Aquileiæ Græce edidit S. Marcus, & quare. pag. 81.c.d.82.a.87.d
s. Euphemia Aquileienſis. Vide ſupra ſub litera D. in Dorothea.
Eugenius ab Arbogaſte Auguſti dignitate ornatus.161.c. Clauſa à ſuperioribus Imperatoribus Idolorum Templa iterum reſerat. ibid. d. Idolorum cultor. ibid. & e. Fauces Goritianas præſidio firmat aduerſus Theodoſium Imp., & ipſe interim cum reliquis copijs Aquileiæ rei euentum expectat. 162. *b. In Theodoſium copias mouet. ibid. c. In tranſitu Frigidi Amnis obuium habet dictum Theodoſium, ibid. Captiuus ad eundem trahitur.* 164.c.d. *Interficitur.* ibid.
Euſebius Eccleſiaſticæ hiſtoriæ Scriptor celeberrimus. 85.b

F

FAganea caſtrum. 18.d
Felenus, vel Belenus, Aquileienſium olim Deus. Vide ſupra ſub litera B. in Beleno.
s. Felicis Martyris ſacra ædes Aquileiæ, vbi olim Feleni Templum erat. 83.d 138.c. *Præpoſituræ titulo ornata eſt.* 83.d. *Eius Præpoſitus in communi Prouinciæ Conuentu calculi prærogatiuam habet. ibid. Incolæ Felum dicunt, & quare.* ibid. & 138.c
ss. Felix, & Fortunatus fratres, & Martyres. 135.a.b. *Eorum corpora poſt Aquileiæ excidium Clodiam ſunt tranſlata.* ibid.b
Fella, Torrens. 8.c
Fines Prouinciæ Fori-Iulij. 3.c
Flabiani inſcriptio reperta. 54.b.c
Florianus Antoninus Vtinenſis, eiusque magnificæ Vtini ædes. 198.b
Florianus Imp. 131.c
Foianum caſtrum. 14.c
Fonsbonus caſtrum. 18.d
Fora, & Conciliabula an inter ſe differant. 61.c.62.b
Fora tertio ordine, Conciliabula quarto poſt Municipia, & Colonias connumerabantur, & quare. 62.a
Fora quædam, prout Lege Iulia ſancitum fuit, prærogatiuam Coloniarum habuerunt. 62.c. *Hinc perperam Fora ipſa Coloniarum nomine vocata ſunt aliquando.* ibid.
Fori ius ad prædia etiam translatum fuit aliquando. 62.a
Fori-Iulij fines. 3.c. *Deſcriptio.* 3.c. *vſque ad* 20.c.
Fori-Iulij loca multa à Romanis facta fuiſſe, ab ijsque nomen accepiſſe probatur. 54.b
Fori-Iuly Prouincia à Iulij Cæſaris Foro ſit dicta. 61.d.68.a.71.d
Fori-Iulij Prouinciam Iulius Cæſar coluit, & frequentauit. 71.c
Fori-Iuly Prouincia Vitellianorum, mox Antonij, & Vari armis diuexata, ſub Veſpaſiano priſtinæ reſtituitur tranquillitati. 106.a.b
Fori-Iulij Prouincia cur Patria dicta. pag. 176.d.e
Foro-Iulienſem Prouinciam quadrageſimo tertio poſt Cimbrorum irruptionem an-

INDEX.

anno cum Imperio tenuit Iul. Cæſar. pag. 61.b
Forum-Iulium ab Norico Italiam petentibus primum occurrit. 57.d.59.e
Forum-Iulium Cimbri inuadunt. 57.e. 59.a.b.c.d.e.
Forum inſtituit nouum Iul. Cæſar in Mediterraneis Prouinciæ, quæ inde Forum-Iulium dicta fuit. 61.d.62.d. *Illud tamen à fundamentis non erexit, ſed in loco iam facto inſtituit Cæſar.* 62.d.e.63.a.not.65.c. *Dictum Forum ab eodem Iulio Cæſ. Fori-Iulij nomen, veteri antiquato, accepit.* 62.d.e. *De eodem, & de eius ſitu variæ ſcribentium opiniones.* 63.a. *vſque ad* 64.e. *Poſt eius euerſionem inſtauratum fuiſſe pro certo habetur.* 63.c. *Et ipſum nunc Vtinum eſſe probatur.* 65.c. *vſque ad* 67.d.202.e.203.a
Forum-Iulium, et Iulium Carnicum ſunt loca inter ſe omninò diuerſa. 64.a. 67.e.
Formio amnis antiquus auctæ Italiæ terminus. 54.a
Fortunæ quid gratius. 130.d.e
Fortunatus Diaconus vnà cum S. Hermagora, & pluribus fidelibus S. Marcum Euangeliſtam Romam euntem proſequitur. 84.c. *Iuſſu Sebaſti in carcerem truditur.* 103.a. *Vnà cum Sancto Hermagora martyrio coronatur.* ibid.d. *& vide inf. ſub lit. H. in Hermagora.*
Fortunatus I. Patriarcha Aquileienſis VIII. 114.a. *Eius in Patriarchali Vtinenſi Palatio Elogium.* 115.b
ss. Fortunatus, & Felix fratres, & Martyres. Vide ſupra in Felice.
Fortunatus II. Patriarcha Aquileienſis XIII. 140.a. *Fortunianus etiam, & Fortunatianus dictus.* ibid.b.c.d. *Concilio Sardicenſi interfuit.* ibid.b.142.d. *Eius mentionem fecit D. Hieronymus.* 140.c.d. *Eiuſdem in Athanaſium amor, & charitas.* 142.d. *Acerrimus Arianæ hæreſis oppugnator.* 143.b. *A Baronio magni nominis vir appellatus aliquando.* ibid. *Interfuit Concilio in Arelatenſi Ciuitate à Conſtantio Imp. coacto.* ibid.b.c. *In Athanaſij damnationem ſubſcripſit inuitus.* ibid.e.144.a. *Ab omnibus hæreticus planè iudicatus.* 144.b. *Sed ab hoc crimine egregiè vindicatur.* ibid.c.d. *Moritur.* 149.e.150.a. *Elogio caret, & quare.* 150.a
Franciſcus Barbarus Patriarcha Aquileienſis Patriarcharum Aquil. omnium, qui vſque ad ſua tempora fuerunt, imagines in aula ſuperiori Palatij à ſe magnifice Vtini extructi pingendas curauit, & ſingulis Elogia, & inſcriptiones adiecit. 86.d.e.87.a.b. *Concilium Prouinciale Vtini habuit.* 102.e
Frater Leander Paulum Diaconum, & Blondum falſæ cuiuſdam ſuæ aſſertionis auctores, teſteſque iniquè producit. 64.d. & not.65.a.b
Frigidus Amnis. 162.c.d.e. *An ſit ille, qui nunc vocatur Vipauus.* ibid.e. 163.a.b.
Frigidus Fons non longè ab Aquileia fluens. 163.a. *A Frigido amne diuerſus.* ibid. & b

Ga-

G

Galea antiqua in Colle Vrbis Vtinenſis reperta dum ibi nouam moliretur ciſternam Sanctus Venerius Prouinciæ Rector. 199.a.b
Galenus Aquileiæ ſuos de Medicina commentarios conſcripſit. 113.b
Galli Populi. 22.a
Galli Tranſalpini in Forum-Iulium tranſgrediuntur. 23.e. Barbarorum primi in Forum-Iulium expeditionem fecerunt ibid.& 60.d. Ibi Vrbem, quæ poſtea Vtinum dicta fuit, moliuntur. 24.c.d. Aduerſus eos Senatus iuſſu expeditionem parat M. Marcellus. 25.e. Eorum conſultationes. 26.c. Vrbem M. Marcello dedunt. 27.d. Romam Legatos mittunt. ibid.e. Ipſorum in Senatu oratio. ibid. vſque ad 29.e. Eoſdem à Foro-Iulio diſcedentes Legati Ro. vſque in Galliam proſequuntur, & Concilio Gallorum mandata P.R. exponunt. 30.a.b
Galli Legatos Ro. muneribus, & officijs cumulant. 30.c
Gallorum Concilij ad Legatos Rom. reſponſio. 30.b
Gallorum Oppidum in Foro-Iulio ab Atinatibus Atina dictum. 36.b.c
Gallienus Imp. 131.b
Gallus, & Voluſianus Impp. 131.a. ij vt pacem à Scythis redimerent fœda tributi pactione primi maieſtatem Imperij Ro. ſugillarunt. ibid.
Gallus Cæſar ad Polam Iſtriæ Ciuitatem aſtu perductus iuſſu Conſtantij Imp. obtruncatur. 143.d. Eius verò Miniſtri, & familiares Aquileiam tracti necantur. ibid.
s. Geldrudis Lucus. 15.a.b. 117.d. 118.a
Getæ Populi poſtea Gothi dicti, & eorum origo. 183.c
Glemona Oppidum. 9.c. 18.e. 128.e
Glemonam Foro-Iulienſem non eſſe antiquam Herodiani Aemonam probatur. 117.b. & not. 129.a.b
Gordianus à Cartaginenſibus Princeps acclamatur. 116.c
Gordianus Nepos Imp. 118.c. 129.b
Goritia ciuitas, olim Noreia. 14.e
Gortium Carniorum Vallis. 7.a
Gothi Populi. 183.c. 184.a. Oſtrogothi, & Viſegothi dicti, & quare. 184.a
Gradiſca Oppidum. 20.a
Gradus Inſula. 16.a. 193.c
Gramoianum caſtrum. 19.d
Gratianus, & Valentinianus Iunior, Impp. 152.a
Gratianus Imp. Aquileiæ Concilium cogit. 152.b. A Maximo interficitur. pag. 153.e. 154.a
Griſogonus Patriarcha Aquileienſis IV. 108.a. Quo mortis genere ex hac vita migrauerit incertum. ibid.e. Eius in Patriarchali Palatio Vtinenſi Elogium. 108.e. 109.a

H

Heliogabalus Imp. 114.e
Henrici Palladij de Oliuis Vtinenſis Varij Academici Suenati, & Hiſtoriæ Auctoris carmina. 17.e. 18.a. 54.e. Inſcriptiones. 8.d.e. 55.a
s. Hermagoræ Patriarchæ Aquil. geſta. 92 c. vſq;

c.vſq; ad 102.c. Eius in Patriarchali Vtinenſi Palatio Elogiũ. 103.c.d.e

s. Hermagoras Ciuis Nob. Aquileienſis, & Chriſtianarum virtutũ ſplendore clariſsimus. 84.b.c. *Eum ſibi in Patriarchatu Aquileienſi, fidelium etiam communi conſenſu, ſucceſſorem deſignat, & præcipuum itineris comitem, cum Romam iret, deligit B. Marcus Euangeliſta.* ibid. & 88.b. 90.d. *Eiuſdem Hermagoræ electionem in Patriarcham Aquil. S. Petrus Romæ approbauit.* not. 88.b. 103.c

s. Hermagoras vnà cum Fortunato, & alijs fidelibus, S. Marcum Euangeliſtam Aquileia proficiſcentem vſque Romam proſequitur. 84.c. not. 90.d. 103.c. *Eundem Hermagoram Petrus Apoſtolorum Princeps Prouinciæ Italiæ Proto-Epiſcopum creat, & ſimul dignitatis inſignia adijcit Baculum, & Velamen, quorum vtrumque adhuc Aquileiæ religiosè cuſtoditur.* pag. 88.b.c. 89.d. 90.d. 103.c

s. Hermagoras Patriarcha Aquil. B. Marci Patriarchalem Sedem, & Patriarchatus faſtigium ex Suburbio Aquileiæ in eandem Vrbem ad recens extructum Templum transfert. 94.b. 98.d.e. 99.a. *Ipſo viuente, & etiam poſt eius mortem Aquileiæ Chriſtianorum numerus augetur.* 93.d. 98.c.d. 99.a. 101.c. 102.a. 105.d. *Apud Sebaſtum Aquileiæ Prætorem accuſatur.* 99.b. *Ad eius tribunal ducitur.* ibid.c. *Varijs tormentis dilaniatur.* 100.b.c. *In carcerem conijcitur.* ibid.c. *Carceris cuſtodem Pōtianum ad Chriſti Fidem conuerſum ſalutaribus vndis abluit, quibus etiam ipſe Hermagoras, et Fortunatus Diaconus quamplurimos alios Idolorum cultores expiant.* 101.a.c.d.e. *Inter quos fuerunt Gregorius, & eius filius Nobb. Aquil. cum vniuerſa eorum familia, et Alexandrina illuſtris fœmina.* ibid. & 102.b. *Pro eo multa Deus operatur miracula.* 100.e. 101.a.c. 103.b. *Vnà cum Fortunato Diacono martyrio coronatur.* 102.d. *Eorum cadauera Pontianus ſuſtulit, & Alexandrina ſepelienda curauit, quæ nunc Aquileiæ nobiliſsimo Sacrario cuſtodiuntur vnà cum oſsibus ss. Virginum Dorotheæ, Euphemiæ, Teclæ, & Eraſmæ, & aliorum plurimorum Martyrum.* pag. 102.e. 103.4

s. Hermagoras vigeſimo ab inita dignitate anno, Nerone Principe, ad Superos emigrauit. 86.a

ss. Hermagoras, & Fortunatus Foro-Iulienſium Patroni. 102.e. *Ipſorum Martyrij dies inter ſacras adſcripta fuit, indicto inſuper pridie eius diei ieiunio ex Synodi Prouincialis Vtini habiti Decreto.* ibid.

s. Hermagoras Venetorum Imperij à principio tutelare Numen. 103.a. *Eius vexillo à Gradenſi Epiſcopo accepto Veneti proſperè ad bella diutius vſi ſunt, donec B. Marci corpore ex Aegypto ad eos delato Magiſtrum diſcipulo prætulerunt.* ibid. & b

Hermes Pij Pontific. Max. Frater edidit librum ſub Titulo Paſtoris, & quare. 111.b.c. *Eius libri auctoritas apud an-*

antiquos Theologos, Athanaſium &c. pag. ibid.c
Herodes filios propè omnes necat. 74.a.b
Herodiani locus corrigitur. 117.e.118.b
Hidra Fluuius. 9.d
s.Hieronymi locus, quo affirmat deteſtabilē Fortunatum Patriarcham Aquil. quia hæreſim Liberio Rom. Pontifici perſuaſerit, non omninò recipiendus, & quare. 140.c.d.144.c.d
s.Hieronymi amor, & fides erga Chromatium, & Iouinum fratres. 158.c.d
s.Hieronymus S.Valeriani Secundi Patriarchæ Aquil. familiaris. 150.b.c. 153.d. *Plurimum apud eundem Valerianum Aquileiæ manſit.* 150.c.*Dicti Valeriani frequenter mentionem fecit.* 157.a
s.Hieronymus an Aquileiæ ſacro Baptiſmate ablutus. 150.b.c
Hieronymus Ciuranus Prouinciæ Rector Pontebam ingenti auxit ornamento, illic à fundamentis extructo nobili ſalutis Hoſpitio. 8.c.d.e
s.Hilarius Patriarcha Aquileienſis III. eiusque geſta, & miracula. 105.e. 106.a. *Eiuſdem Martyrium vnà cum Tatiano eius Diacono, Dionyſio, Largo, & Smeragdo.* 106.d.e.*Martyrio ſublatus ſub Domitiano Principe.* 107.a.c.132.b. *Non autem ſub Numeriano, & Carino.* 132.a.b.*Eius Elogium Vtini in Patriarchali Palatio.* 107.e. *Corpora eiuſdem, & ſociorum in maiori Aquileienſi Eccleſia ſumma veneratione cuſtodiuntur. pag.* 108.a
Honoria Valentiniani Tertij Imp. ſoror Attilā Vnnorum Regem in Italiam ad ſui connubium incitat. 181.d
Honoria Aquileienſis. Vide ſupra ſub litera D.in Digna.
Honorij Imp. obitus. 179.b
Horti Patriarchales ad radices Collis Vtinenſis Vrbis poſiti vbi olim Stagnum erat in publicarum Nundinarum vſum conuerſi. 199.d.e

I

IAnuarius Patriarcha Aquil. XVIII. 181.b.c.*Interfuit Concilio Romæ à Xyſto Tertio Ro.Pontific.celebrato.* ibid.c. *Ad eundem Leonis Sum. Pontificis Epiſtola.* ibid.d.e. *Eiuſdem in Palatio Patriarchali Vtinenſi Elogium.* ibid. e. *Obitus.* 182.a
Idria Germanica Fluuius. 4.c
Iggium, ſiue Iuggium, antiquam eſſe Aemonam credidit Vvolphangus Lazius. 118.a.163.a.186.b
Immon in obſidione Aquileiæ à Iuliano ſuffectus in locum Iouini. 146.a
Imperatorum creandorum ius quando ad Senatum Ro.redierit. 131.c.d
Imperia non murorum ambitu, aut arcium robore, ſed pectoribus, & dexteris hominum ſtare experientia docet. pag. 61.a
Imperia quæ firma ſint. 166.c
Imperio in nouo nihil non timendum. pag. 148.b
Imperium inter filios Conſtantini Magni diuiſum. 141.a.b
Inchiaroium Carnorum Vallis. 5.d
Innocentius Pontif. Ro. Italiæ Epiſcopos

cogit Romæ; vbi pro Ioanne Chryſoſtomo ſinguli ſententiam ferunt. pag. 175.b
Inſcriptio.Flabiani reperta. 54.b.c
Ioannes Azorius celeberrimus noſtri æui Theologus. 77.e
*Ioannes poſt obitum Honorij imperium inuadit, & nomen Auguſti ſibi vendicat.*179.b. *ab Aſpare captus Aquileiam ad Placidiam tranſmittitur.* 180.b.*Iuſſu Placidiæ obtrūcatur.ibid.*
Ioannes Monachus Ægyptius Theodoſio Imp. victorias de Tyrannis Maximo, & Eugenio prædixit. 162.a
s.Ioannis Baptiſtæ Templum magnificum ad ripam Timaui à Patriarchis olim conditum non longè à ruderibus antiqui Diomedis Phani. 13.c
Ioſephus Sporenus Vtinenſis. 19.d.35.a. c.*De Fori-Iulij antiquitate ſcripſit.*19 e. *Quomodo Plinij locum quendam lib.* 3. *cap.* 19. *interpretatus fuerit.* 19.e.20.a.37.e. *Eius carmina.* 36. d.e.37.a.
Iouianus Imp. 151.e
Iouinus Equitum Magiſter Iuliani iuſſu Aquileiam obſidet. 145.c.d. *Aquileienſes ad deditionem hortatur,ſed fruſtrà.* ibid.d.e
*Iouinus Frater Chromatij Aquileienſis Antiſtitis.*158.a. *Archidiaconus.ibid.* b. *Epiſcopus.* ibid.b.c
s.Irenes Virgo.Vide ſupra ſub litera A.in Agape.
Iſernicum Caſtrum. 17.b
Iſtri Foro-Iulienſem agrum populabundi inuadunt. 32.b. *Romana Caſtra aggrediuntur, eaque deſerta occupant.* 41.c.42.d. *à Romanis domiti in eorum poteſtatem vniuerſi ſe tradunt. pag.* 46.d
Iſtriam vuiuerſam quare Auguſtus Cæſ. Italiæ adiecerit. 54.a
Iſtrorum clades. 44.d.e.45.e
*Iſtrorum,qui Neſactij obſidebantur, crudele,fædumq; facinus.*46.c. *Ipſorum Rex Æpulo Romanos intra eiuſdem Oppidi muros conſpicatus voluntariam ſibi mortem conſciſcit.* ibid.d
Iudæi ſuilla carne ſe abſtinent. 74.a
Iudæorum Synagoga Aquileiæ euerſa. pag. 156.b
*Iudæos domuit Adrianus Imp. & vſque ad internecioné fermè redegit.*109.c.d
*Iulia Arx Vtinenſis à Iulio Cæſare ſic appellata.*65.d.e. *ab Atthila in ampliorem formam erigitur.*198.d.e.200.d
Iulianus Apoſtata Imp. 145.a.b. *à Conſtantio Cæſar dictus. ibid. b. Se Auguſtum a militibus ſalutari patitur. ibid. apud Perſas interficitur.* 151.e
Iuliarum Alpium vias quare non obſtruxerint Romani. 116.e.117.a
Iuliæ Alpes. Vide ſup.ſub lit.A.Alpes,etc.
Iulij Capitolini locus corrigitur. 128.d. *& alius perpenditur.* ibid.e
*Iulij Carnici ſcriptores nobiles mentionem fecerunt.*68.a.*Eius antiqua veſtigia, & monumenta. ibid.c. vſq; ad* 69.e. *De eiuſdem ſitu erroneæ quorundam opiniones refelluntur.* 70.b.c.d
Iulium Carnicum, & Forum-Iulium ſunt loca inter ſe omninò diuerſa. pag. 64.a.67.e
Iulium Carnicum condit Iulius Cæſar, 67.e. *Quare ſic dictum.* ibid.

Iu-

Iulium Carnicum, commutata prima litera, Zulium vocant incolæ, & quare. 68.b
Iulium Carnicum anguſto murorum ambitu terminabatur. 70.a
à Iulio Cæſare Vtinenſis Arx Iulia dicta. 65.d.e
Iulius Cæſar Foro-Iulienſem Prouinciam quadrageſimo tertio poſt Cimbrorum irruptionem anno cum imperio tenuit. 61.b. *Atineæ, & in locis circum adiectis cum Legionibus, ſuo ipſius teſtimonio, hybernauit.ibid.c. Forum inſtituit nouum in Mediterraneis Prouinciæ, quæ inde Forum-Iulium dicta fuit, &c. Vide ſupra ſub litera F. Forum, &c. Exercitum in Galliam Tranſalpinam traducturus, per Carnorum Alpes viam aperuit.* 67.d.e. 70.e.71.a.b.c. *Iulium Carnicum condidit.* 67.e. *Fori-Iulij Prouinciam coluit, & frequentauit.* 71.c. *Eius in monte Crucis monumenta.* 7.a. 71.a.b.c.
Iulius Ro. Pontifex Romæ Concilium cogit, quo Arius, eiusq; ſectatores damnantur. 139.c
Iuſtinus Philoſophus, et martyr quo tempore vixerit. 110.c
s. Iuſtus Aquileienſis, martyr. 135.b
s. Iuuentius Aquileienſis ſucceſſor S. Syri in Epiſcopatu Ticinenſi. 93.c. 103.c.d.

L

Lacus propè Dolemontium. 8.b
Laureacum antiqua Bauariæ Ciuitas. 136.b. *Chriſti Fidem à S. Hermagora ſuſcepit.* ibid.
Legati Romani Gallos à Foro-Iulio diſcedentes vſq; in Galliam proſequuntur, & Concilio Gallorum mandata Pop. Ro. exponunt. 30.a.b
Lemen Flumen. 11.e.12.a.b.d.113.b
Legatos Romanos muneribus, & officijs cumulant Galli. 30.c
Libellus cuiuſdam Auctoris ex recentioribus de factis Attilæ ad Aquileiam meris nugis refertus. 187.a.b.c
Liberius Sum. Pontifex. 143.a. *Ab Imp. Conſtantio per Legatos, vt Concilium Aquileiæ velit indicere, petit, & quare. ibid.a.b. Quod tamen à Conſtantio in Arelatenſi Ciuitate coactum fuit. ibid.b. In exilium mittitur.* 144.b. *In Athanaſium ſubſcribit Fortunati Aquil. Antiſtitis conſilio perſuaſus. ibid. Hinc in hæreſeos ſuſpicionem incidit. ibid. A Baronio aduerſus hoc crimen egregie defenditur.* ibid.c.e
Libros Chriſtianorum comburendos curauit Diocletianus Imp. vnde Eccleſiaſticarum rerum monumenta plurima perierunt. 133.c.d.e.not.108.d
Liguniana, Fluuius. 12.b
Liquentia, Fluuius. 3.d.e.10.c.d.11.b. c.d.e. 12.d.
Lituum, & pleraq; multa, à Gentilium ritibus ad Chriſtianorum Pontificum dignitatem exornandam Catholica Eccleſia traduxit, & quare. 89.b
Lituus, clariſſimum olim Augurum, & Pontificum inſigne. 89.a.b
Liuia Auguſti coniux vino Pucino annos LXXXII. *vitæ acceptos retulit.* 74.b.c

Liuij errores nonnulli in narratione Iſtrici belli corriguntur. 40.c.d
Loca multa à Romanis in Prouincia Fori-Iulij facta fuiſſe, ab ijsque nomen accepiſſe probatur. 54.b
Lonconus, Fluuius. 11.e
L.Iulius Prætor à Senatu in Forum-Iulium præmittitur vt Gallos ab Oppidi ædificatione prohibeat. 25.e.26.a
L.Verus Commodus, & M.Aurelius Impp. contra Marcomanos ſigna moturi Aquileiæ hybernant. 113.a
L.Verus Commodus Imp. ſubita morte ſublatus eſt apud Concordiam. 113.b
Lucus Valentinianorum hæreticorum incenſus. 156.b
Lumtium caſtrum. 7.b.c

M

MAcrinus Imp. 114.e
Mainiza, locus. 48.c.119.b
Malorum conſortio vel ſanctiſſimi viri labem poſſunt contrahere. 115.d
Maniacum, caſtrum. 11.a
Mantianum, caſtrum. 19.d
M.Antonij Sabellici carmina. 188.e. 201.b. vſque ad 202.c.
M. Antonij Sabellici opinio de nomine Vtini. 201.a.b.c.d.e.202.a.b.c. *Reijcitur.* 202.c.d. *Auctoris de eadem re iudicium.* 202.d.e
M Licinij Strabonis virtus. 42.d
M.Vaſij carmina. 37.c
M.Antonius Sabellicus Paulum Diaconum falsò teſtem citat in probationem cuiuſdam ſuæ aſſertionis. 64.b.c.& not. 65.a.b.
M.Aurelius, & L. Verus Commodus Impp. contra Marcomanos ſigna moturi Aquileiæ hybernant. 113.a
M.Aurelius Imp. à Marcomanis magnā accipit cladem. 113.c. *Marcomanos ſubigit. ibid. Item & Quados Chriſtianæ Legionis ope, quæ ideo Fulminatrix dicta. ibid. & d. Aquileiam repetit.* ibid.
s.Marcum Euangeliſtam fuiſſe primum Patriarcham Aquileienſem probatur. pag. 79.e.80.a.c.d.e
s.Marcus Euangeliſta à S. Petro Apoſtolorum Principe primus Aquileiæ Patriarcha conſtitutus. 76.b.80.a.d.e. 86.b.87.c.90.b. *Aquileiæ plures annos degit.* 80.a. *S.Petri familiaris, & ipſius interpres apud Romanos.* 76 b.80.b.c. *Quo tēpore Aquileiam adierit, & Aquileienſibus prima Chriſtianæ doctrinæ ſemina dederit.* 79.e.80. d.e.81.a.b.c.82.b.84.b.87.c. *In Romanorum gratiam Euangelium ſcripſit antequam Alexādriam proficiſceretur.* 80.c. *Apud Aquileienſes multa in nomine Chriſti edit miracula.* 81. a.b. *Euangelium, quod primum Romæ Latinè conſcripſerat, anno ſequenti Aquileiæ Græcè edidit, & quare.* ibid.c.d. 82.a.b. 87.d. *Locus apud Aquileiam, vbi S. Marcus dictum Euangelium (vt conſtans antiquorum eſt traditio) ſcripſerat, deſcribitur.* 81.d. *Dicti Euangelij prototypus manu ipſius B.Marci exaratus, & à Patriarchis Aquileienſibus quàm diutiſſimè cuſtoditus, tandem petentibus Venetis traditur, qui ipſum inter pretioſa

tioſa Vrbis ornamenta condunt. 81.d. e.82.a. In Dardanum, qui eiuſdem Euangelij librum ex ſacra ara, vbi ipſum impoſuerant Canonici Aquileienſes, audacter & temerè arreptum Venetis tradiderat, Diuina vindicta. pag. 81.e.82.a
S. Marcus Euangeliſta Aquileia diſcedit, & quare. 84.b.c. Hermagoram, communi etiam Fidelium conſenſu, ſibi ſucceſſorem in Patriarchatu Aquil. deſignat, & præcipuum itineris comitem deligit. ibid. Cui etiam Fortunatus Diaconus, & plures Fideles adiuncti Romam euntem Marcum proſequuntur. ibid.e
S. Marcus Euangeliſta Romam verſus proficiſcitur, & per æſtuaria, vbi nunc Venetiæ ſunt, nauigans futuræ Venetæ Vrbis maieſtatem, amplitudinem, & Religionem, atque in ea præclarum ſibi apud poſteros diuinitus deſtinatum ſepulchrum, cultum, & Venetorum patrocinium, Angelo præmonſtrante prædicit. 84.d.e. Quo tempore dictus Marcus Aquileia Romam diuerterit, & quot annos Aquileiæ degerit, quæritur. 85.a. vſque ad 86.d. Obijt anno Domini LXIII. vel LXIV. 85.e. Sub eius ſimulachro in Patriarchali Vtinenſi Palatio Elogium. 87.c. d.e. Eiuſdem Patriarchalem Sedem, & Patriarchatus faſtigium ex ſuburbio Aquileiæ in eandem Vrbem ad recens extructum Templum tranſtulit S. Hermagoras. 94.b. 98. d. e. 99.a.
M. Iunius Coſ. in Forum-Iulium cum exercitu properat Collegæ Manlio opem laturus. 45.c
M. Marcello Coſ. curam committit Senatus Ro. de Gallis in Forum-Iulium tranſgreſſis. 25.e
M. Marcellus Coſ. L. Porcio Proconſuli præcipit, vt ad nouam Gallorum Vrbem Legiones admoueat; ipſeque paulo poſt ſuperuenit. 26.b. Ipſam Vrbem in fidem acceptam præſidio firmat. 27.d. Et poſtea delet. 31.b.c. Eiuſdem Marcelli in Gallos deditos ſæuitia. pag. 27.d.e
M. Marcellus à Senatu iterum in Forum-Iulium mittitur, vt maris oram tueatur, & exercitum, ſi ei viſum fuerit, in Iſtriam traijciat. 33.d
S. Margaritæ Lucus. 15.a
Marianum Oppidum. 17.a
S. Martinus Caſtrum. 4.d
Martyres plurimi reperiũtur paſſi etiam ſub mitiſſimis Principibus. 109.e
Martyrum Templa priſca Eccleſiæ conſuetudo appellare Titulos, & Memorias conſueuit, & quare. 112.e
Matronarum Aquileienſium præclarum facinus. 128.a. Vnde in earum perpetuum decus Veneri Caluæ Templum Romæ Senatus dicauit. ibid.
Matronarum Aquileienſium Dignæ, & Honoriæ caſus, pudicitia, & illuſtre facinus, dum Aquileia ab Vnnis diriperetur. 196.c.d
Maximini crudelitas. 116.b.c
Maximini Calceus in Luco inter Arſiam, & Aquileiam, dicatus. 128.c. Eius magnitudo. ibid.d
Maximini Caliga, Adagium in nimium pro-

proceros, & ineptos homines. 128.d
Maximinorum ad milites concio. 125.b. vſque ad 126.c.
Maximinos iocis, & probris inſectantur Aquileienſes. 124.c
Maximinus vir bello fortis. 116.b. Olim Paſtor. ibid. Imperator dictus. ibid. à S.P.Q.R. hoſtis Reipublicæ iudicatus. ibid.c. In Italiam exercitum ducit. ibid.e. Ad Alpes Iulias vbi peruenit, ad explorãdas viarum anguſtias ſpeculatores præmittit. ibid. Quas omnes incuſtoditas inuenit, & quare. ibid. & 117.a. In Forum-Iulium deſcendit. ibid. Per quam viam in Forum-Iulium penetrauerit, quæritur. ibid. & b.c.d.e. 118.b.not. 128.e. 129.a.b. Pannoniorum aciem ad Forum-Iulium recipiendum ante ſe mittit. 119. c. Militibus vt Sontium tranſeant edicit. 121.c. Ipſi portenta oblata. ibid. c.d. Qua induſtria ille cum exercitu Sontium ſolutis niuibus magnopere auctum traiecerit. ibid.e. 122.c.d. Per Legatos ad voluntariam deditionem Aquileienſes hortatur, ſed fruſtra. 122.d.e. Aquileiam oppugnat, ſed fruſtra. ibid. vſque ad 127.e. à militibus vnà cum filio obtruncatur. pag. 127.d
Maximinus iunior iuuenis pulcherrimus. 124.e. In ipſum fœdiſſima probra iaciunt Aquileienſes. ibid.
Maximus Patriarcha Aquileienſis X. 130.a.b. Eius Elogium in Patriarchali Vtinenſi Palatio. 131.e
Maximus Præſes Aquileiæ Chriſtianis infeſtiſſimus. 135.c
Maximus Pupienus, & Albinus Impp. pag. 118.c. 129.b
Maximus Pupienus Imp. dum contra Maximinum ire pergit, Rauennam peruenit. 118.c. In Forum-Iulium aduenit, & Aquileiam ingreditur. 127. e. 128.a.
Maximus Tyrannus Gratianum Imp. apud Lugdunum interficit. 153.e. 154.a. Ab Aquileienſibus recipitur. 154.b. Callidus, fraudulentus, & pecuniarum auidiſſimus. 154.c.d.e. Ab Aquileienſibus deſeritur, & quare. ibid. d. Motis ab Aquileia caſtris in Pannoniam contendit aduerſus Theodoſium. 155.b. A Theodoſio victus fugam capeſſit, & Aquileiam repetit. ibid. b.c. Vinctus ad Theodoſium perducitur. ibid. d. A militibus vltimo afficitur ſupplicio. ibid.
Medea pagus, & mons. 20.b. Ibi ſpelunca Medeæ Æetæ Regis filiæ nocturnis ſpectris frequentata. ibid.
Melania Conſularis, & præclariſſima fœmina. 150.e. Eius facta magnifica. ibid. & 151.a
Melo, Fluuiolus. 10.a
Melſum Caſtrum. 18.d
Memorias, & Titulos priſca Eccleſiæ conſuetudo appellare Templa Martyrum conſueuit, & quare. 112.e
C. Menapus Aquileiæ aduerſus Atthilam propugnator. 185.e. 188.d.e. 189.a. b.c.d.e. 190.b.c. 191.a.c.e. 192.c.d. 193.b.c.d. 194.e. 195.b.c.d. 196.b.
Menophilus, & Criſpinus Aquileiæ propugnatores aduerſus Maximinum. Vide ſupra ſub litera C in Criſpino.

Me-

Metuna Caſtrum. 11.c
Metuna Fluuius. 10.a.11.c
Metunum Caſtrum. 10.e
Monachi Aquileienſes, nunc Canonici. pag. 159.a.b
Monaſterium S. Quirini extra Portam Glemonenſem Vrbis Vtinenſis. 137.b
Mons Realis, Caſtrum. 11.a
Montagnacum, Caſtrum. 18.d
Montisfalconi Oppidum, & Verruca. pag. 14.c.d
Morutium Caſtrum. 18.d
Moſcarda Arx. 6.b
Moſcardus Torrens. 6.d
Mota Oppidum. 11.c.d
Murus geminus Aquileienſis. 73.d
ss. Muſea, & Cyriaca Aquileienſes Virgines, & Martyres. 135.b
Muttanus Fl. & pagus. 16.e
Mutilam (nunc Mugia forſan) & Faueriam, Iſtriæ Oppida, expugnant, diripiuntque Romani. 46.d

N

Naon Fluuius. 11.e
Natiſſa Fluuius. 16.b. *Natiſonem perperam uocauerunt Geographi.* ibid.
Natiſonem pro Sontio ſæpe vſurparunt antiqui Scriptores. 58.a.162.c
Natiſonem corrupte Atiſonem vocauit Plutarcus. 59.c
Natiſonem perperam vocauerunt Natiſſam Geographi. 16.b
NATIVITAS DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, *quo tempore pax orbi affulſit vniuerſo.* 72.c.73.a. *Eius ortum prodigia, & miracula multa præceſſerunt.* pag. 73.a.b
Neceſſitas omnium Deorum, Dearumque potentiſſima. 28.b
Neocaſtrum, Caſtrum. 10.e
Nerua Cocceius Imp. in Chriſtianos deditiſſimus. 108.b
Neſactium Iſtriæ Oppidum obſidet Manlius. 46.b. *Eius obſidionem proſequitur C. Claudius Cos.* ibid. *Ipſum capiunt Romani.* ibid.c
Nicænum Concilium coactum aduerſus Arij hæreſim. 139.b
s. Nicetas Patriarcha Aquileienſis XX. 182.c. *An ſit idem cum Nicia, ad quem Hieronymus epiſtolam dedit.* ibid. c. d. *Dum Aquileia ab Atthila premeretur obſidione, Sanctorum corpora, & precioſam Eccleſiæ ſupellectilem in proximam Gradi inſulam ſecum aduchit.* 193.c
Nigrinus Equitum Tribunus Aquileiæ defenſionem ſuſcipit contra Iulianum. 145.c.146.a. *Aquileia in poteſtatem Iuliani redacta uiuus exuritur.* 149.e
Nomina ad rerum formas nihil faciunt, ſed formæ per nomina commodius explicantur. 79.d
Nominum ſimilitudo etiam accuratiſſimos fallit. 150.a
Noncellus Fluuius. 11.e
Noreiam Cimbri deuaſtant. 57.e
ex Norico plures aditus in Italiam ducunt. 57.c
Noricum Foro-Iulio coniungitur, ac penè continuatur. 59.d
Numerianus Imp. 132.a
Nundinas vt ſibi liceret in agris ſuis inſtituere

ſtituere nonnulli à Coſſ: & à Senatu petierunt. 62.a.b

Nundinarum Vtinenſium locus ad radices Collis ſitus vbi olim Stagnum, & poſtea Horti Patriarchales erant. pag. 199.d.e

O

OCra, & Segeſte Plinij, vbi nam fuerint quæritur. 52.d.e. 53.a. 57.d.e.

Onuphrius Panuinius Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ ſcriptor celeberrimus. 85.c

Oppidum, cuius veſtigia inter Carſi iuga adhuc ſuperſunt, a Romanis olim forſitan extructum fuit ad Barbarorum incurſiones arcendas, & ab ipſis Barbaris poſtea deletum. 15.c.52.b.c.& not.57.d.e. Illud fuiſſe Ocram, vel Segeſte Plinij conijcitur. 52.d.e. not. 57.d.e.

Oppidum Gallorum in Foro-Iulio ab Atinatibus Atina dictum. 36.b.c

Oratio adoleſcentis cuiuſdam nobilis ad Theodoſium Imp. in Templo Aquileienſi. 165.c. vſque ad 168.b

Oratio Alarici ad Theodoſium Imp. contra ſupplices quoſdam adoleſcentes. 168.c. vſque ad 172.d.

Oricus vna cum fratre Menapo Aquileiæ contra Attilam propugnator. 188.d.e.191.e.192.b. Fortiter pugnans interficitur. 192.c.193.a

Origenes quo ſeculo vixerit. 114.d. Chriſtianæ Religionis defenſor. ibid. Hæretica labe infectus Catholicorum conſenſu damnatus eſt. ibid.e

Oſopum Caſtrum munitiſſimum. 18.c

Oſtrogothi populi, ideſt Gothi Orientales. 184.a

Othonis Friſingenſis locus de monte Vrbis Vtini declaratur. 200.b.c.d.e

P

PAbulum vitæ, Aquileiæ Suburbium, vbi B. Marcum Euangeliſtam, & poſt illum aliquandiu B. Hermagoram eius ſucceſſorem, Sedem tenuiſſe ferunt. 94.b.c.98.d

Pacis Templum ſubito incendio abſumptum. 114.b

Pagos multos à Romanis in Prouincia Fori-Iulij factos fuiſſe, ab ijsque nomen accepiſſe probatur. 54.b

Palaciolum Caſtrum. 17.b

Palladium Troia auectum, arcanum Romanorum numen. 114.b.c. Quando primum in oculos hominum venerit. ibid.b. Ignibus raptum Veſtales media ſacra via in Palatium detulerunt. ibid.c

Palma, Fori-Iulij, Italiæ, & Chriſtianæ Fidei propugnaculum. 17.c.d.e

Paſcha, vt die Dominico celebraretur ſanxit B. Pius primus Pontifex Max. & quare. 111.a.b.c

Patria Fori-Iulij cur Patria dicta. pag. 176.d.e

Patriarcha quoque dicitur etiam Summus Pontifex Rom. & præter ipſum aliqui ſublimiores Præſules, inter quos nunquam poſtremi Aquileienſes Antiſtites. 77.b

Patriarcha Græcè dicitur Patrum Princeps,

ceps, hoc eſt Epiſcoporum primus. pag. 78.a.b
Patriarchæ Aquileienſes quando primum, & quare Romani Epiſcopi appellari cœpti. 128.b.c.157.c
Patriarchæ nomen, & dignitas, vnde, quomodo & quando originem habuerint. 76.d.vſque 79.d
Patriarchæ nomen, Græcum eſt vocabulum. 77.e.78.a
Patriarchale nomen, & dignitas Aquileienſium Antiſtitum à nonnullorum calumnijs vindicantur. 76.b.vſque ad 79.d.
Patriarchale Aquileienſium Antiſtitum nomen ex ſchiſmate deriuatum fuiſſe perperam cenſuit Baronius. 78.c.d.e. 79.a.b.c.d.
Patriarcharum nomen olim plures Archiepiſcopi vſurpabant. 76.e.77.a
Patriarcharum etiam nomine Archiepiſcopi, & ab Orientalibus, & ab Occidentalibus vocati ſunt. 77.a.b.c. d.e.78.a.b.
Patriarchas Italos non à communi fidelium vſu, ſed à Gothis primum ſic appellatos fuiſſe perperam indicauit Baronius in Annalibus. 77.d.e
Pauli Diaconi error de tempore poſtremæ Aquileienſis obſidionis corrigitur. 187 c.d.e.188.a.b.c.d.
Paulum Diaconum falsò teſtem citat Sabellicus in probationem cuiuſdam ſuæ aſſertionis. 64.b.c.not.65.a.b
Paulum Diaconum, & Blondum Frater Leander falſæ cuiuſdam ſuæ aſſertionis auctores teſteſque iniquè producit. 64.d.not.65.a.b
Pedum propriè olim quid fuerit. 88.c
Pemmonem Bellunenſem olim Vtinenſes Principem, ideſt Ducem, ſibi delegerunt. 66.b.c. Et hic eſt Pemmo, quem Fori-Iulij Ducem poſt Ferdulphum vocat Paulus. ibid.
Perſecutio in Chriſtianos ſub Nerone Claudio. 92.e.93.a.b.95.b.c.d.e. Sub Domitiano. 106.c.107.a. Sub Traiano. 108.c. Sub Adriano. 109.b. Sub Decio. 130.b. Sub Diocletiano, & Maximiano. 132.c.vſq; ad 135.c
Perſecutio in Chriſtianos aboletur, & Chriſti Fides in apertam lucem prodit, & quàm latiſſimè propagatur, Conſtantino Magno Imperante. 138. a.b.c.d.
Perſum Caſtrum. 18.d
Pertinax Imp. necatur, & quare. 114.c
Peſtilentia ingens, Gallo, & Voluſiano Imperantibus. 131.a.b
Peſtilentia ſæua Italiam inuadit ſub Honorio Imp. 176.b
s. Petri Vallis. 6.b
Philippi Impp. & (vt nonnulli referunt) Chriſtiani. 129.b.c
Philo Alexandrinus quando Romæ Hebræorum legatione perfunctus in Patriam conceſſerit. 80.b
Pinzanum Caſtrum. 10.e
Piſces in Prouincia Fori-Iulij ſingulares. pag. 2.e
s. Pius Aquileienſis Pontifex Max. 110. e. 111.a. Decreto ſanxit, vt Paſcha die Dominico celebraretur, & quare. 111.a.b.c. Eius Epiſt. ibid.d.e. 112. a.b.c.d. Tempus ſui obitus prædixit. 112.d.e. Martyr occubuit. ibid.e

Placidia Auguſta Honorij Imp.ſoror. 179 a.b.c.d.e. *Aquileiam vna cum filio Valentiniano, & Aſpare Ardabutij Ducis filio adit.* ibid.e. *Ab Aquileienſibus peramanter ſuſcipitur.* ibid.
Plauis Fluuius. 7.b
Plinij locus illuſtratur. 19.e. 20.a. 37.e.
Polcenicum Caſtrum. 11.b
Pons ſuper Sontium. 48.e.119.b. *Ipſum rumpit Criſpinus Aquileiæ propugnator, & quare.* 119.c
Ponteba Pagus. 3.e.5.d.8.c.d.9.b
Pontificum, & Sacerdotum nomina, latina ſunt. 76.c. *Eorum apud priſcos Romanos officia.* ibid.d
Porpetum Caſtrum. 16.e
Porta Valentiana Aquileiæ. 98.a
Porturlonum Caſtrum. 11.e
Portus Gruarius. 12.a. *A Concordienſibus conditus, & ab ipſis quare Romatinus dictus.* 53.b. *Concordiæ Emporium, & Portus.* ibid. *Quare ſic vocatus.* ibid. *Totius ferme Prouinciæ Emporium.* 12.a
Portus maritimi Prouinciæ Fori-Iulij. pag. 12.d.15.c.17.b.c
Portus Naon Oppidum. 11.e
Pramperus Caſtrum. 18.e
Prælium memorabile in campis Catalaunicis. 184.e.185.a
Presbyteri quare ſic appellati. 76.c
Primoſius Mons. 6.d
Principum maieſtati quid magis officiat. pag. 172.c
Priuilegia Eccleſiæ Aquil. & B. Hermagoræ à B. Petro conceſſa, & deinde ſæuitia Longobardorum concremata, à ſequentibus Pontificibus renouata fuerunt. 89.d.e.90.a.b.c
Probus Imp. 131.d
Prodigia multa ſecundam Gothorum ſub Alarico Duce in Italiam irruptionem prænunciarunt. 176.a.b
Proteſtaneum Caſtrum. 19.a
Prouincias Romani ex priſca conſuetudine non antiquis limitibus magis, quàm Imperij ſinibus vt plurimum terminabant. 54.a
Pſeudamantis vanum Oraculum. 113. b.c.
Ptolemæi locus, vbi Forum-Iulium Romanorum Celeiam dicit, corrigitur. pag. 62.c.d
Pucinum olim Caſtrum, nunc pagus. pag. 13.d.e
Pucinum vinum. Vide infra ſub liter. V. Vinum Pucinum &c.
Pugna inter Theodoſium Imp. & Eugenium. 163.b.c d.e.164 a.b.c
Pugna inter Aquileienſes, & Atthilanos. pag. 189.b.c
Purliliæ Caſtrum. 11.e
Putei Vtini profunditate, & aquarum copia conſpicui. 31.d.e.49.d

Q

Quadratus Athenarum Epiſcopus periclitantem ſub Adriano Eccleſiam Dei quomodo ſeruauerit. pag. 109.d
Quadriuium Oppidulum. 18.b
Q. Catuli Coſ. prudentia. 58.b
Quintij Aemiliani Cimbriaci Vtinenſis carmina. 19.b.c

Quintilius Imp. 131.c
s. Quirinus Patriarcha Aquileienſis XI. 131.d.e. *Philippi Imp. filius*. 129.c. 131.d.e. 137.c. *In carcerem truditur*. 135.c.d. *Per noctem de more orans ſplendore diuinitus illuſtratur*. ibid.d. *Marcellum carceris cuſtodem baptizat*. ibid. *A Maximo Præſide in Pannoniam ad Amontium dictæ Prouinciæ Præfectum mittitur*. ibid. & e. *Martyrio coronatur* ibid. & not. 129. c. 131.d.e. 136.e. 137.c. *Quare etiam Sciſcienſis, vel Laureacenſis Epiſcopus dictus*. 136.a.b.c. *Eius Corpus Budæ conditum, poſtea Romam, deinde Aquileiam tranſlatum*. ibid.c.d.e. *Eiuſdem Elogium Vtini in Patriarchali Palatio*. 137.c. *Eiuſdem Ædes ſacra cum Monialium Cœnobio olim extra Muros Vrbis Vtini ſita, nunc ſolo æquata, & quare*. 137.b. *de Campo circa maceriam dictæ ſacræ Ædis murum*. ibid. & c.

R

RAdagaiſus Scytharum Princeps per agrum Foro-Julienſem iter faciens Italiam inuadit. 174.a.b.c. *a Stilicone victus ſe ſe in Collem Feſulanum recipit*. ibid.c. *Ibi dum clàm ſuis fugam conatur arripere, à militibus Stiliconis deprehenſus interficitur*. ibid.c.d.
Raitimbergum Caſtrum. 14.c
Regina Fluuius. 11.e
Reſea Torrens. 9.b
Roccolana Torrens. 9.b
Roma ab Alarico capta. 176.a
Romana Reſp. Aquileiam fouit, & honoribus auxit, & quando. 128.a
Romanæ Reipublicæ dignitas Theodoſio maiore Imperatore ſublato in extremum vergere cæpit exitium, & quare. 173.b.c
Romani Legatos trans alpes mittunt, & quare. 25.b. *Coloniam Latinam in Forum-Iulium deducunt, Aquileiamque condunt*. 32.d.e. 33.b.c. 34.a.b. *Caſtra ab Iſtris capta recipiunt*. 44.d.e. *Cimbrorum ſiue fortitudinem, ſiue aſpectum, & multitudinem formidantes, Caſtra ad Sontium poſita deſerunt*. 58.b
Romani Imperij fœlicitas, & potentia poſt Decij obitum primùm communi cæpit. 130.c.d.e
Romanorum trepidatio, & fuga. 41.c.d
Romanorum error, qui Fori-Iulij ora maritima tantum præſidijs firmarunt, Alpium autem portas, per quas frequentiſſimè Barbari maximas in Italiam irruptiones fecerunt, vndique patentes reliquerunt. 51.c.d.e. 52.a. *Quare Alpium tranſitus præſidijs, & cuſtodijs non munierint Romani*. 52.a. 116.e. 117.a.
Romanorum fœlicitas ſub Alexandro Imp. 115.e
Roncina vallis. 3.e. 15.a
Rotarius tumulus. 19.d
Rubia. 14.c
Ruffinus Aquileienſis vir eruditione inſignis. 150.d. *Damaſo Papæ perquàm familiaris*. ibid. *Hieronymo chariſſimus* ibid. *In Aegypto à Didimo Alexan-*

xandrino Origenis doctrina vnà cum Melania imbutus ſuam in Eccleſiaſtica Fide conſtantiam non retinuit. ibid.e. Eius mores, & ſcripta. 151.a.b.c.d.e. Græcorum maximam partem Bibliothecæ Latinæ exhibuit. ibid.b.c.e. Hiſtoriam Eccleſiaſticam Euſebij latinitate donauit iubente Chromatio Patriarcha Aquileienſi. 176.e. 177.a b.d.

S

Sacerdotum, & Pontificum nomina, Latina ſunt. 76.c. Eorum apud priſcos Romanos officia. ibid.d
Sacile Oppidum. 11.c
Saciletum Caſtrum. 16.d
Sacrarum rerum lectione Fideles confirmati minus aduerſæ fortunæ incommodis mouentur. 177.a.b
Sagra, Pagus. 14.c
Sanctorum virorum plura pro Chriſto egregiè facta, & paſſa, non temporum iniuria magis, quàm Imperatorum Ethnicorum perfidia perierunt. 108. d.& not. 133.d.e
Sanctorum virorum, qui Concilio Aquileienſi interfuerunt, nomina, & dignitates. 152.c.d.e
Sanctus Venerius Patriæ Fori-Iulij Rector nouam molitur Ciſternam in Colle Vrbis Vtinenſis. 199.a.b
Sardica Vrbs Daciæ Mediterraneæ intra duas Moeſias. 142.d
Sardicenſe Concilium. 142.d. Eo Ariana hæreſis damnatur, & Epiſcopis in exilium pulſis propriæ Sedes reſtituuntur. ibid.
Scandia Peninſula maxima. 183.c
Sciſcia Oppidum in ripa Saui, vulgò Siſach. 136.b
Sclaui Populi. 4.a.b.c
Scriptores de rebus Chriſtianis antiqui ferè omnes; ſed ij præcipuè, qui Martyrum vitas literarum monumētis commendarunt, annorum ſeriem non rarò prætermiſerunt. 85.a
Sdobbius Fluuius. 15.c.d
Secundus Patriarcha Aquileienſis XIX. 182.a. Moritur ibid.a.b. Eius in Palatio Patriarchali Vtinenſi Elogium. pag. ibid.b
Sedem B. Marci Euangeliſtæ Patriarchalem, & Patriarchatus faſtigium ex ſuburbio Aquileiæ in eandem Vrbem ad recens extructum Templum transfert B. Hermagoras. 94.b. 98. d.e. 99.a.
Sedes Epiſcopales inter cætera eius dignitatis ornamenta non poſtremæ erant. 98.d. De ipſis Antiſtites ſacra verba populo faciebant. ibid.& e
Sedis B. Marci Euangeliſtæ, & primi Patriarchæ Aquileienſis, ſtructura. 98.d. Hanc ebore interſectam ſe Gradi vidiſſe refert Candidus. ibid.
Segeſte, & Ocra Plinij, vbinam fuerint quæritur. 52.d.e. 53.a. Vide 57.d.e.
Senatus Romanus agit de Colonia in Forum-Iulium deducenda. 32.d
Seruiana Inſula. 16.e
s. Seruulus Tergeſti martyrio coronatur. pag. 132.a
Seuerus Imp. ſanguine, & ciuilibus bellis Imperium deformauit. 114.c.d
Sile Fluuius. 11.e

s. Sil-

INDEX.

s.Silueſter Romanus Pontifex. 139.c
Siſenius Aquileiæ Legatum agit. 132.d. 134.d.
Sontius Amnis. 4.c.d. 57.c. 58.a. 121. d.c. Ipſum antiqui etiam Natiſonem dixerunt. 58.a. 162.c
Sontij pontem propugnaculo firmat, ibique Caſtra locat Q. Catulus Cos. vt Cimbros à tranſitu fluminis arceat. pag. 58.a
Spilimbergum Oppidum. 7.c. 12.c
Stella Fluuius. 17. a. b. 18. a. b. Hunc Anaſum fuiſſe, vel Tiliauentum minus, ſunt qui aſſerunt. 17.a.b. 18.a.b.
Stilico Honorij, & Arcadij Impp. tutor. pag. 173.a
Strabonis locus corrigitur. 58.c
Straſoldum Caſtrum. 16.d
Stridon Oppidulum Iſtriæ proximum, Aquileienſi Diœceſi ſubiectum, Sancti Hieronymi Patria. 150.b
Sub-Cliuium Caſtrum. 7.c
Sub-Cliuium Carnorum Vallis. 7.b
Suffumbergum Caſtrum. 19.a
s.Syrus Aquileienſis Ticini Epiſcopus factus in eam Vrbem vnà cum Iuuentio à Sancto Hermagora mittitur. 93.c. Aquileiæ nunquam inſtaurandæ exeidium prædixit, & quare. pag. 84.a

T

Tacitus ſuffragio Senatus Imp. dictus. 131.c
Tamauus Lacus. 6.c
Tamauus vicus. 6.c
Tarcentum Caſtrum. 18.d.c
Taurus æneus Cimbrorum Deus. 58.d. Hunc poſt rem cum Cimbris bene geſtam triumphi loco in domum Catuli fuiſſe delatum ferunt. ibid.
s.Tecla Aquileienſis. Vide ſupra ſub litera D. in Dorothea.
Templum Aquileienſe B. Mariæ Virgini, & SS. Hermagoræ, & Fortunato dicatum. 138. d. Huic Patriarcharum, & Clericorum domicilia olim iungebantur. ibid.
Templum Chriſtianorum primum Aquileiæ in domo Valentiani extructum. 98.b.d.c. 99.a. Quod ideo Eccleſiæ Matrem poſtea populus appellauit. 98.d.
Templum D. Ioannis Baptiſtæ magnificum ad ripam Timaui à Patriarchis olim conditum non longè à ruderibus antiqui Diomedis Phani. pag. 13.c
Templum Veneri Caluæ in perpetuum Aquileienſium Matronarum decus Romæ dicauit Senatus, & quare. pag. 128.a
Tergeſte Ciuitas. 13.d. 14. a.b. Eius origo. 51.c. Colonia Romana. 14.b. 51. c. d. 53. c. Italiæ, ac proinde Fori-Iulij Vrbs. 14.a. 53.c. 54.a
Tertullianus quo ſeculo vixerit. 110.d. 114.d. Cypriani Doctor, & Magiſter. 115.c.d. Pro Chriſto luculenter ſcripſit. 114. d. Poſtea in hæreſim lapſus ab Eccleſia Catholica damnatus eſt. 114.c
s.Theodorus Patriarcha Aquileienſis V. 109.b. Martyrio coronatur. ibid. c.

INDEX.

Eius Corpus tenent Aquileienſes. ibid. & 110.a. Eidem quotannis ab vniuerſa Prouincia parentatur. 110.a. Euiſdem in ædibus Patriarchalibus Vtini Elogium. ibid.

Theodoſius Maior, genere Hiſpanus, Imp. 152. a. *Conſtantinopoli Concilium cogit.* ibid. b. *Aduerſus Maximum copias per Macedoniam dirigit.* 155.a. *In Pannonia Maximum, collatis ſignis, vincit, atque in fugam vertit.* ibid. b. *Fugientem inſequitur, atque propè Aquileiam Caſtra ponit.* ibid.c. *De Luco Valentinianorum hæreticorum incenſo, & de Iudæorum Synagoga Aquileiæ euerſa acres habet quæſtiones.* 156. a. b. *Magnis muneribus Aquileienſe Templum exornat.* ibid.c. *Aquileia digreſſus Vtinum inuiſit.* ibid. *Romæ de Maximo triumphum agit, atque de victo Tyranno opima ſpolia Deo Opt. Max. conſecrat.* 160. a. *Ibidem frequentiſſimo habito Senatu, vt debita in Deos gentiles ſententia animaduerteretur auctor fuit, & obtinuit.* ibid. *Quod poſtea Aquileiæ nouo edicto firmauit.* 161.a.b. *Ex quo factum eſt, vt toto terrarum Orbe verè maiorum ſuperſtitionibus abolitis, communi omnium hominum conſenſu Chriſtus vnus coleretur.* 160. b. *Concordiæ aduerſus deſciſcentes à Catholica Fide reſcripta dat.* ibid. b.c. 161.a. *Arma contra Eugenium Tyrannum ſuſcipit.* 161.c.d.e. *Sed primum precibus, & ſacrificijs Dei opem expoſcit.* 161.e. 162.a. *Eidem victorias de Tyrannis Maximo, & Eugenio prædixit Ioannes Monachus Ægyptius.* 162. a. *Per quietem vidit Ioannem, & Philippum Apoſtolos, à quibus ad pœnam de Eugenio exigendam ſolicitatur.* ibid. *Signo Crucis præmiſſo exercitum ad Alpes Iulias pergit ducere.* ibid. *Præſidium Eugenij in fugam vertit.* ibid.b. *Fulmina aurea ſimulachris Iouis ablata iocantibus militibus donat.* ibid. b. c. *Contra Eugenium pugnans in terram proiectus ſupplex Dei auxilium inuocat.* 163.e. *Fidem orantis Deus multiplici miraculo comprobat.* ibid. 164. a.b. 165.a.b. *Aquileiam cum victore exercitu ſe confert.* 165. d. *Ibi Adoleſcentibus hoſtium filijs, qui nondum Chriſtiani ad Eccleſiam confugerant, rogante Ambroſio Mediolanenſi Antiſtite ignoſcit, atque vt ipſi ſacris Chriſtianorum imbuantur iubet.* ibid.c.d. 172.e. 173.a. *Antequam Aquileia diſcederet Imperij adminiſtrationem inter Honorium, & Arcadium filios diuidit.* 173.a. *Ipſis Tutorem inſtituit Stiliconem.* ibid. *Mediolani moritur.* ibid.b

Theodoſius II. Arcadij filius Imp. Orientis. 179.c

Tiliauentum flumen. 5.a. 6.b. 7.c.d.e. 9.d. 10.a.c.d.e. 11.d. 12.b.c.d. 15. d.e. 18.a.b.c.e. *Eius origo.* 7.c. *De eius fonte mirum.* 8.a.b

Tiliauentum minus, vel Anaſus, nunc Stella fl. 17.a.b. 18.a.b

Timauus fluuius. 2.a. 3.a.d.e. 10.c. 12.

12.d.e. 13.a.b.c.d. 14.b. 15.c.d. 40.b.c.d.e. 41.b.c.44.e. Eius fontes. 12.d.e. 13.c.14.b. Hunc Liuius vocauit Lacum, & quare. 40.c
Tiſana Oppidum. 7.d.12.b.c
Tituli dicuntur Cardinalitiæ Eccleſiæ. pag. 112.e
Titulorum nomine Templa Martyribus dicata intelliguntur. ibid.
Titulos, & Memorias priſca Eccleſiæ conſuetudo appellare Templa Martyrum conſueuit, & quare. ibid.
Titus Veſpaſiani Imp. filius Hieroſolymam, atque Hebræorum Imperium vniuerſum funditus euertit. 106.b.e. Orbis amor, & humani generis deliciæ dictus. ibid.e
Tolmina Fluuius. 4.c
Toppum Caſtrum. 10.e
Tornianus Fluuius. 16.e
Traiani Imp. in Chriſtianos perſecutio. pag. 108.c
Tranſalpinorum ſecunda in Forum-Iulium irruptio facta fuit per Cimbros. pag. 60.d
Trauiſa 4.e. Hanc priſcum fuiſſe Tauriſium multi credunt. ibid.
Triangularis Turris Vtinenſis, à quibus extructa. 34.e. 35.a.b. Olim à Iul. Cæſare inſtaurata, & poſtea multis in locis deuaſtata, Atthilæ opera reſtituitur. 199.e
Trigeſimum Caſtrum. 18.d. Quando extructum, & quare ſic dictum fuerit. 54.c
Triginta Tyranni. 131.b
Tulmetium Oppidum. 5.a.b
Tulmina Vallis. 15.a.b
Tulminum Oppidum. 15.a.c
Turcæ per quas vias in Forum-Iulium ſæpe irruptiones fecerint. 5.d.e.not. 15. b. 117.d.
Turrus fluuius. 4.c. 15.d. 17.e. 18.e. 19.a.d. 20.b.d.

V

Valentij Aquileienſis in Sanctas filias, & neptes immanis crudelitas. 96.a.b. 97.e. In eum diuina vindicta. 97.e. 98.a
Valentiniani hæretici. 156.b
Valentinianus, & Valens, Impp. 151.e. Eorum mors. ibid. 152.a
Valentinianus Senior, barbaris ad ſtipendium pellectis, primus exteras nationes in Romanorum perniciem armauit. 155.a
Valentinianus Iunior, & Gratianus Impp. 152.a
Valentinianus Iunior, Iuſtina matre ſuadente, Arij partes defendendas ſuſcipit. 154.a. Aquileiam frequentauit. ibid. Maximi Tyranni timore perculſus Aquileia diſcedit, & ad Theodoſium pergit. ibid.b. Eius nex. 161.b.e
Valentinianus III. Imp. 179.c. Vnà cum matre Placidia, & Aſpare Ardabutij Ducis filio Aquileiam adit, & ab Aquileienſibus peramanter ſuſcipitur. ibid.e. Ibi cum matre per plures dies conſidet. 180.a.c.d. Ibidem multa edicta pro Eccleſia dat. ibid.d.e. 181.a. Theodoſij decreto Aquileiæ Imperatoria inſignia accipit. 181.a.b. Viſegothos ad Rom. Imperij defenſionem aduer-

INDEX.

uerſus Atthilam ſolicitat. 184.d.e. *Aquileiam valido contra eundem Atthilam præſidio firmatam C. Menapo comendat.* 185.e

*Valerianus Imp.*131.b. *à Sapore Perſarum Rege victus & captus, apud Barbaros ignobili ſeruitute conſenuit.* pag. ibid.

Valerianus I. ſiue Valerius, Patriarcha Aquileienſis IX. 115.d.e. 129.c.d.e. *Obijt initio principatus Decij Imperat.* 129.c.d. *Eius nullum Vtini in Patriarchali Palatio extat monumentum, & quare.* ibid.d

*s.Valerianus II. Patriarcha Aquileienſis XIV.*150.a. *Ipſo præſide Ariani dogmatis virus ab Vrbe Aquileienſi excluſum.*ibid.a.157.a. *Viri illuſtres eidem familiares qui.* 150.b. *Primum locum in Concilio Aquileienſi tenuit.* 152.c.156.e.*Concilio Romæ ſub Damaſo Papa habito adfuit.*153.c.d. *In eum Luci Valentinianorum incenſi, & Synagogæ Iudæorum euerſæ culpa confertur.*156.b. *Sed ipſum ab huius criminis ſuſpicione apud Theodoſium Imp. defendit egregiè Ambroſius Mediolanenſis Antiſtes.*ibid.b.c.*Eiuſdem obitus, & in Patriarchali Palatio Vtinenſi Elogium.* 156.d.e.157.a. *Ipſius mentionem fecerunt clariſſimi viri S.Hieronymus, Ruffinus, & Baronius.* 157.a.b

Valuaſonum Caſtrum. 12.c

Varmi binæ arces à Tiliauento funditus euerſæ. 7.d.e.18.a

Vcea fluuius. 4.c

*Velamen Sacramenti, & Baculum Pontificatus Romæ à B.Petro accepit Hermagoras Patriarcha Aquileienſis.*88.b.c.90.d.103.c. *Eiuſdem Velaminis materies & color.* 89.c.d

Veneri Caluæ Templum in perpetuum Matronarum Aquileienſium decus Romæ dicauit Senatus, & quare. pag. 128.a

Veneris Caſtri extructio. 54.d

Veneris Caſtrum à Cimbris deletum. 54.d.60.e.

Veneti Populi. 21.c.22.a

Veneti ſuæ originis memores Forum-Iulium Patriam dixerunt. 176.d

Venetiarum Vrbis origo. 176.c.d.e

Venetiæ virtutis Romanæ æmulæ antiquam Italiæ gloriam vnæ inſtaurauerunt. 176.d

Ventionum Oppidum. 9.a

Verruca Montiſfalconi à Theodorico Gothorum Rege extructa. 14.c.d.15.c

Verus Imp.ſubita morte ſublatus eſt apud Concordiam. 113.b

*Veſtæ delubrum ſubito incendio abſumptum.*114.b. *Et tunc primum Palladium depromptum eſt in apertum.* pag. ibid.

Via antiqua militaris, nunc vulgò Via alta dicta. 18.b

Viam militarem veterem ad Sbroiauaccam paludibus, & aquarum alluuionibus abſumptam Dominicus Ruzinus P.R.reſtituit. 54.d.e.55.a

Viæ tres tantum plauſtris accommodatæ ex Foro-Iulio in Germaniam patentes quæ. 117.c.d.e.& vide 15.b

Villalta Caſtrum. 18.d

Vma Foro-Iulienſia generoſitate, & ſuaui-

uitate admiranda. 2.d. Quorum tot ſunt genera, quot vineta. ibid.
Vini in Prouincia Fori-Iulij maximus prouentus. 122.c
Vini exprimendi modus apud Foro-Iulienſes. 122.c
Vini moderatè ſumpti commoda innumerabilia. 74.c.d
Vinum Pucinum. 13.d.e. 14.a. 74.b.c.d. Eius dignitas & præſtantia. 13.e. 14.a. 74.b.d. Eidem LXXXII. vitæ annos acceptos retulit Liuia Augusta. 74.c
Vipanus Fluuius. 4.c. 14.d. An ſit Frigidus antiquorum. 162.e. 163.a.b
VipulZanum Caſtrum. 4.d
Viſegothi Populi, ideſt Gothi Occidentales. 183.c. 184.a.b.c.d.e
s. Vitus, Oppidum. 11.e. Quando munitionem acceperit. 54.d. not. 60.e
Vitam veram nonniſi per ſumma diſcrimina obtinendam Deus propoſuit. pag. 101.b.c
Vnni exactis Viſegothis fines Regni latè proferunt. 184.d
Vnnorum genus, & origo. 184.a.b
Vtina olim Atina. 36.b.c.d.e. 37.a.b.c. 38.a.b. 65.d.e. 66.a.
Vtinam non aliam ab Atina eſſe probatur. 65.e. 66.a
Vtinenſem Collem adauget Atthila. pag. 198.e. 199.a.b.
Vtinenſes Pemmonem Bellunenſem olim Principem, ideſt Ducem, ſibi delegerunt. 66.b.c. Et hic eſt Pemmo, quem Fori-Iulij Ducem poſt Ferdulphum vocat Paulus. ibid.
Vtinenſis Ciuitas Foro-Iulienſem Prouinciam vna & conſilio, & viribus ſemper ſuſtentauit. 200.b
Vtinenſis Arx antiqua ter deleta. 35.b.c
Vtinenſis Arx a Iul. Cæſar inſtaurata, & Iulia dicta. 65.d.e. Ab Atthila in ampliorem formam erecta. 198.d.e. 200.d.
Vtinenſis Turris Triangularis à quibus extructa. 34.e. 35.a.b. Olim a Iulio Cæſare inſtaurata, & poſtea multis in locis deuaſtata, Atthilæ opera reſtituitur. 199.c
Vtinenſium Nundinarum locus ad radices Collis ſitus, vbi olim Stagnum, & poſtea Horti Patriarchales erant. pag. 199.d.e
Vtini origo. 24.c.d.e. 50.c. Inſtauratio. 34.d.e. 35.a. Ampliatio. 49.d.e. 50.a.b. 197.d.e. 198.a.b.c.d.e. 200.a. 203.a.b.
Vtini certiſſima extant antiquitatis veſtigia, & monumenta. 31.c.d.e. 32.a.b.
Vtini auctorem Atthilam fuiſſe multi dixerunt, ſed perperam, quia ipſe Vrbis inſtaurator, non auctor extitit. 200.b. vſque ad 203.b.
de Vtini nomine Sabellici opinio. 201.a. b.c.d.e. 202.a.b.c. Reijcitur. 202.c.d. Auctoris de eadem re iudicium. 202. d.e.
Vtini antiqua forma. 49.e. 50.a.b.c.d.e. 51.a.b.
Vtinum Vrbs ampliſſima, & totius Prouinciæ Fori-Iulij Metropolis. 20.e. Prouinciæ Præſidum, & Patriarcharum Aquileienſium Sedes. ibid.e. Antiquum Gallorum Oppidum. 24.c.d.e. 65.d.

65.d.203.b. Ab Atinatibus Atina, à poſteris, prima inuerſa litera, Vtina dictum. 36.c. vſque ad 38.c.202.e. Forum Iuly Cæſaris. 65.b. vſque ad 67. d. 202.e. 203.a.
Vtinum fuiſſe Idunum Ptolemæi perperam credidit Vvolphangus Lazius. pag. 38.c.d.e
Vtinum aliqui Vdin à Scytharum Rege Vdin ferunt appellatum, ſed fabuloſè, & falsè. 174.d.e
Vtinum in poteſtatem Atthilæ redigitur. 197.b. Ibi, durante Aquileienſi obſidione, milites ægros, ſaucios, mulieres, & captiuos includit, regiam ſupellectilem ſeponit, & horreum publicum inſtruit idem Atthila. ibid.b.c. 200.a. Ab Atthilanis ducibus, & militibus frequentatur. ibid.c.d. Ab eodem Atthila ampliatur. ibid.d.e. 198.a.b.c.d. 200.a.b.203.a.b.
Vvolphangi Lazij, qui Vtinum fuiſſe Idunum Ptolemæi exiſtimauit, opinio reijcitur. 38.c.d.e. Euiſdem de antiquæ Æmonæ ſitu indicium. 118.a. 163.a. 186.b.

X

XIſtus III. Rom. Pontifex Romæ Concilium cogit, & quare. 181.c

Z

ZAppata regio. 7.b.8.c
Zelsa Vallis, & regio. 5.a
Zelina paruus amnis. 16.c
Zuccula Caſtrum. 19.a
Zuccum Caſtrum. ibid.

Errata quædam humana fragilitate contracta hoc pacto corrigantur.

Pag.9. *ad marg.* Roſacenſis-leg. Moſacenſis ibid. lin. 30. Tiliauēta-Tiliauenti 12. *ad marg. dele* M. Antonius Sabellicus 34.10. Foro-Iulij-Fori-Iulij 38.8. poſſis-poſſit 52.27. plauſoris-plauſtris, 57.9. peſte-peſtem. ibid. lin. 37. de enuit-detinuit 58.7. robonbus.-roboribus, 73.24. aliqua-aliquo ibid. lin. 25. decurrentem-decurrentem. ibid. 33. PERTINGENS PER TYRONES 75.2. Romanorum. Romanarum 79.1. ſe-ſi 81.5. intemperæs-tempeſtates 82. *ad marg.* Felenus, & Belenus Aquileienſium Numina.-Felenus, vel Belenus Aquileienſium Numen. 84. *ad marg.* Ann. Chriſt. 52. Ann. Chriſt. 50. 92.27. ad-ab 93.22. & 103.20. Inuentio-Iuuentio 98. *ad marg.* lib. 4.-lib. 7. 99.28. ſuſcipias-ſuſpicias 104.6. Fortuna-Fortunæ 105.1. artis-artes 108.10. deſiderare-deſiderari. 113. *ad marg.* Marcus Aurelius Imp. Aquileiam repetit.-Marcus Aurelius Imp. in Aquileia.-114.1. AGAPITVS-AGAPITO 117.36.37. & ſcopulorum aſperitates-& ſcopulorum aſperitates hiſtoriæ ſuæ inmexiſſe 120.35. deſertunum-deſideratunum 123.3. verebantur-verrebant 127. *ad marg.* Maximini Imp. mors.-Maximinorum cędes. 131. 16. ſecundi-ſecundo 138. 6. exordium Tyranni-exordium. Tyranni 141. *ad marg.* Fugna-Pugna 143.33. & 144.3. hærefem-hæreſim. 144. *ad marg.* To. 7.-To. 3. 155. *ad marg.* 588.-388. ibid. lin. vlt. ac-ad 156. 6. Rutipinum-Rutupinum 164.37 pugnatis-pugnaſtis 165.1. inuadit-inuadi 169.4. perpecuſſetis-pepercifſetis 178.3. feliciter-infeliciter 185.1. mella-mullia 185.35. quamprimum-quam primum 193.25. Ciuitatis cuſtodiam-ad Ciuitatis cuſtodiam 196.6. poſtrema in Vrbe habuerent-poſtremam in Vrbe habuerunt 197.30. mediocri. Vtinum-mediocri Vtinum 200.1. partem eminentiorem-pars eminentior 202.17. ab-ad

Non dubitamus, quin etiam alia inſint errata leuiora, & præſertim literarum, atque interpunctionum; ſed ea æquus, ac eruditus Lector ſua diligentia emendabit.

HENRICI
PALLADII
DE OLIVIS

Patritij Vtinenſis,

MEDICI, ET PHILOSOPHI CELEBERRIMI,

Varij Academici Suentati.

DE OPPVGNATIONE
GRADISCANA

Libri Quinque.

VTINI, Ex Typographia Nicolai Schirattî. MDCLVIII.

ANNVENTIBVS SVPERIORIBVS.

HENRICI
PALLADII
DE OLIVIS

Patritij Vtinenſis,

MEDICI, ET PHILOSOPHI CELEBERRIMI,

Varij Academici Suentati.

DE OPPVGNATIONE
GRADISCANA

Libri Quinque.

VTINI, Ex Typographia Nicolai Schiratti. MDCLVIII.

ANNVENTIBVS SVPERIORIBVS.

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Liber Primus.

A SÆpius auorum memoria conflixere Veneti de Fo-
ro-Iulio cum Germanis, quo tempore Maximilia-
ni Cæſaris copiæ Alpes tranſgreſſæ omnia ferro,
flamma, & rapinis deuaſtârunt. Variæ tunc nec
ignobiles clades hinc inde datæ, & acceptæ. Op-
pida complura capta, crudeliter diruta, multa
propugnata, & defenſa. Vtinum inter hæc ſum-
B ma cum Ciuium laude primum ſuſtentatum mox fati iniquitate vltrò
etiam hoſtibus obiectum, donec poſt multos bellorum labores quid-
quid Sontio tenus porrigitur, vna duntaxat Gradiſcana, & Goritia-
na ditione excepta, Venetorum potentiæ iterum adiunctum eſt, qui
cuncta ruinis, & diſcordijs feſſa placido Imperio excipientes, anti-
quam Prouinciæ dignitatem, facilè reſtituere. Ibi agrorum cultus re-
petitus, & ædificiorum magnificentia reuixit, breuiq; adoleuit ea
C ætas, non minus diuitiarum ſplendore, quàm hominum ingenijs il-
luſtris. Ob hanc verò cauſam in primis fortunata, quod longè ab om-
ni armorum ſtrepitu ſub vmbra mitiſſimi Principis iucundum diù
luſerit otium. Quod vt illi perpetuum foret, prouidit Senatus, Pal-

ma à fundamentis extructa, nobiliſſimo propugnaculo contra Germanos, & ſi qua vis Turcarum per Alpes irrueret. Nouum illud offenſionis initium Auſtriacis, qui contra antiqui fœderis tabulas in finitimo ſolo munitiones excitari querebantur. Sed verbis tunc, & legibus ſolum decertatum. Arma in illud tempus ſepoſita, quo Vſcocchij gens latrocinijs infeſta, & turbando Adriatico opportuna, grauioribus in Rempublicam illatis iniurijs, bellum acie in Iſtria concitarunt: quod varia fortuna ibi geſtum, moxq; in Forum-Iulium ab eiſdem protractum non ſine magno Prouinciæ detrimento circa vnam Gradiſcam diutius tandem deflagrauit. In eo cum multa non rerum nouitate magis, quàm dignitate conſpicua admirationem fecerint, operę pretium fore exiſtimaui, ſi quo quæq; geſta ſint ordine perſcribens pro virili & ego clariſſimorum populorum memoriæ conſulam, qui non odio, aut Imperij proferendi cupiditate, ſed vnicæ rerum ſuarum ſaluti intenti plura vtrinque virtutis, & fortitudinis reliquêre poſteris documenta. Quod faciam rem breuiter à ſuis initijs & cauſis repetendo, quas Vſcocchios præbuiſſe paulò ante dicebamus. A B C

Vſcocchij Populi belli occaſionem præſtant.

Hi Liburni maris accolæ Seniam tenent, Oppidum Cęſari addictum, quod ad fines Imperij Turcarum ſolo imminens, his non minus, quàm Chriſtianæ Religionis hominibus infenſum ſteterat. Siquidem habitatores, dum ſpecie ſe ab hoſte tuendi quotidie ad arma diſcurrunt, ea, nullo habito diſcrimine, æquè in ſocios, atque in exteros conuertunt; non aliquo belli iure, aut præſcripto; ſed, vt fors tulerit, turmatim, aut per inſidias vicina loca infeſtantes; ex quibus continenter prædas, & latrocinia conuectant. Hoc diù impunè cum illis procederet, breui factum eſt, vt plures ſibi adiungerent homines eiuſdem notæ Ligonem pertęſos, exules, obæratos, aut capitalia auſos pleroſque, qui à Ciuitatibus ſuis pulſi in illud confugiebant aſylum, Deo, hominibusq; damnatum. Ita ex omni colluuione mixti, atque in vnum varijs de cauſis conglobati in ingentem multitudinem excreuere; qui paulatim humile latrocinandi genus deſpicati, ad maiora deinceps animum adiecere, vt iam non circa Oppidi mœnia tantum, aut patria litora legentes; ſed in altum prouecti nauibus manus auſi inijcere, quas mercibus, & argento ſpoliabant; & ſi contra vim pararent, in captos more belli ſæuiebant. Ad rem Venetorum pertinere id in primis viſum, qui maris Domini, atque adeo Adriatici litoris vindices, maxima inde iniuria, & damno afficiebantur: D E

A tur: reclamantibus interim vicinis nationibus; Ottomano ante cunctos fremente, qui non ab Vſcocchijs, ſed ab Venetis, quibus tuendi maris iura ceſſerant, accepta damna inſtanter repetebat: ni faciant, arma, & bellum oſtentabat. His vocibus, ſed rei magis indignitate, illi commoti, ſæpius per Oratores ſuos apud Cæſarem de Piratis tollendis agunt. vbi minus ex ſententia procedit, armis illatis, vi, & Imperio coercent; vltimo ſupplicio affectis, quotquot in eorum ma-
B nus incidiſſent; Cæſare non permittente modò, ſed comprobante etiam, cui mirum in modum facinora diſplicerent. Sed miniſtrorum artibus non raro ab ea cura auertebatur; cui demum vbi intentius animum dedit, Ioſephum Rabattam virum ſpectatæ fidei, & nobilitatis laude illuſtrem, cum lecta militum cohorte Seniam deſtinat; qui, cognitis Reipublicæ poſtulatis, & cauſa, noxiorum ſupplicio cæteros à maleficio contineat. Sed is, dum acerbius quæſtiones exercet, ab irata multitudine impetu facto obtruncatur. huius tàm nefa-
C rij ſceleris nulla in reos facta animaduerſio, incredibile, quantam omni flagitiorum licentiæ patefecerit aditum. Exinde enim Vſcocchij omni metu vacui, & haud ſecus, quàm diù clauſtris retentæ feræ, nullius imperium, nullius in ſe poteſtatem veriti ad intermiſſa latrocinia, rapinaſq; præcipites conuolant. In Venetos verò præcipuè feruntur odio nocendi magis, quàm quia vires ad id haberent; ſiquidem donec certamen intra illos ſolos ſtetit; res eorum ſemper inferior, & vbique de iniurijs illatis pœnas dederunt. Venetorum igitur
D arma experti, poſtea quam ſe impares ad eos ſuſtinendos cognouere, ad vicina confugiunt auxilia. Spes prædæ Germanos accolas facilè in ſocietatem traxit. Horum valido numero admiſti ſummo virium, & animorum ardore vndique Venetos adoriuntur; qui nihil tale de Germanis expectantes, dum negligentius ſibi proſpiciunt ab aſſueto hoſte incommoda non diſſimulanda ſubierunt. Summa cladum fuere, Vegia Inſula deuaſtata, Hieronymo loci Rectore in vincula coniecto: tùm Pagus, & Arbæ depredatæ. Iſtria incendijs attrita. Na-
E ues plures, quàm vnquàm antea captæ, direptæ. Nullis non vbique crudelitatis, & perfidiæ exemplis in Venetos editis; vt aliquando eorum triremi inter ſcopulorum anguſtias, & anfractus per inſidias intercepta, poſt milites ad vnum per miſerabiles cruciatus confectos, Chriſtophorum Venerium Trierarcham membratim diſcerpſerint; & quod vel hoſtibus nefandum ſpectaculum eſſe debuit, viſcera eius adhuc ſpirantia, calido per ora cruore diffluente, rabidis premere

den-

dentibus, & per ferinam ingluuiem in aluum prouoluere non ſint ve- A
riti. Ad hæc Rectoris Pagi cędes acceſſit, quem Vſcocchij in inſidias
tractum Carlobagij fędè trucidant. His ſuperaccenſi Veneti iuſta
demum acie comparata, quod anteà vix fecerant, teterrimos om-
nium gentium hoſtes quocunque gentium perſequendos, & nidulos
eorum anquirendos omnes, & delendos cenſent. Animos maximè ad
vindictam commouerat veteri hoſti nouus adiunctùs hoſtis. Tradu-
ctæ igitur in Iſtriam peditum cohortes aliquot Corſorum, & Illyricus B
equitatus. Hac manu latrones vbique conquiſiti, & ſi comminus
congredi dabatur, fuſi, trucidatique: de finitimis verò, qui partes eo-
rum iuuerant, ſupplicium abundè ſumptum. In his Nouium Oppi-
dum Nicolai, & Volfangi Terſacchiorum poſt multum certaminis
vi capitur: ibi tormenta tria, quæ Veneria triremis habuerat, inuen-
ta Veneti Iuſtinopolim deportant, & locum parte muri, & Turri vna
diſiecta deformatum relinquunt. Sed Fratres Terſachij ob tantam
Oppidi iacturam in furorem adacti, dum quotidie querelis Cęſarem C
defatigant, eò hominem pepulere, vt illos arma capere contra Vene-
tos non magis iuberet, quàm permitteret. Quare Volfangus ex or-
dinario Croatiæ delectu peditibus M.D. & equitibus D. ſecum raptis
in Iſtriam ad fines tutandos proficiſcitur. Huic Daniel Francolus
iungitur Dux militia clarus, & rerum geſtarum ſplendore per ea tem-
pora inclytus, quem ab Carleſtoto quingenti voluntarij milites ſub-
ſequebantur. Interim Veneti Iſtriam ab iniurijs, & maleficio vindi-
cabant, Vſcocchijs, & Germanis, qui arma ſumpſerant, debellatis. D
Vnus Benuenutus Petatius reſtabat, qui odio patrio aduerſus Vene-
tos imbutus, Tergeſtinos Ciues ſuos Vſcocchijs miſtos, in eorum
inſtigabat damna. Erant huic ad ſalem colligendum, qua merce in-
colæ abundant, arcæ ingenti impenſa elaboratæ; ad has corrumpen-
das quando hominem aſſequi non poterant, ducunt Veneti copias;
acies vniuerſa octingentos milites explebat; qui dum incautius Ter-
geſtina litora excurrunt, Terſacchium, & Francolum tùm primum
fortè Oppido aduentantes obuios habuere. Vtriſque improuiſus ini- E
micorum aſpectus animos mouit. Germani gaudio exultare, quod
numero, & viribus longè ſuperiores hoſti penè imparato occurriſ-
ſent: Veneti mœrore affici, quibus nihil tale metuentibus impar
adeo pugna erat obeunda. Sed, vbi nullum niſi in dextris effugium
ſupereſſe animaduertunt, extemplò abiectis in medium ſarcinis, ar-
ma cuncti impigrè expediunt. Peditibus præerat Fabius Gallus ve-
te-

A teranus Reipublicæ miles, qui extrema oratione ſuos adhortatus, in ruentes Germanos primus infertur. Pugnatum amplius duabus horis, donec medijs hoſtium turmis fortiter dimicantem Gallum haſtæ, & tormenta confecere: duce ſublato, milites loco cedunt, & paulatim in fugam dilabuntur. Ea pugna c x x. ab peditatu ſunt deſiderati, equites omnes ferè integros reduxit Iuſtinopolim Benedictus Liegius eorum Præfectus. Hac inflati victoria Germani iam maiora viribus concipiunt. Sunt qui opulenta Carnorum oppida, & felices Foro-Iulij campos demonſtrent. Furentibus ſtimulos addunt Duces manu, & ingenio prompti: Venetorum verò nomini pluſquam dici poteſt infenſus vterque; cuius rei cauſæ in Francolo nullæ inerant, niſi quod Tergeſti natus ſtudium populare contra Rempublicam exercebat. Terſacchium verò maiora mouebant. Nam præter Nouium proxima æſtate direptum, vt dicebamus, & agros cultoribus expoliatos, antiquæ etiam altius animo inſederant iniuriæ, C quæ hominis mentem multò pridem exagitabant. In his Chriſtophori Frangipanis gentilis ſui caſus, quem olim ab Venetis captum, & tetro enectum carcere memorabat: & Vegiæ poſſeſſio amiſſa, Nicolao Inſulæ domino expulſo, quod ſupra cuncta dolorem faciebat. Quare, vbi lætioris pugnæ ſucceſſu Germanos erectos vidit; iamtùm ſibi acerbiorem ab Republica vindictam animo deſtinans, acri oratione vniuerſam aciem perſtringit. Se ab extremis Croatiæ finibus hoſtem quæſiuiſſe, aſſecutum ferro, virtute abſumpſiſſe, vt ſuæ D virtutis fructum victis Venetis relinqueret. Quid eo ſanguine, & cędibus factum, ſi vltra ſigna non audeant inferre? fruſtra ſe tantum itineris emenſos, tot montes ſuperatos, ſi circa oram Iſtriæ ſedentes tempus terant. Vaſtata ibi omnia, & cladibus affecta nil reliquum præterea habere, quod militum animos alliciat. Contra eſſe in proximo Foro-Iulij arua amœniſſima, & pagos omni rerum vbertate affluentes; quos nulla vis ferri, nulla manus inclementior hucuſque attigerit. Hæc ab eadem fortuna, quæ pugnæ occaſionem dederit, nunc E victoriæ præmium proponi. Illa igitur tanquam debita tantorum laborum emolumenta petant, dum hoſtis ſegnis, infortunio ſecors, nihil tale ſuſpicatur. Hæc non Cæſari, aut Ferdinando, non Germaniæ Principibus iniucunda, quos ſatietas, aut pudor certè ſubire debuit tantarum cladium, quibus Veneti vſque ad eam diem fortiſſimam gentem impunè exercuerint. Nimirum tempus aduenîſſe, quo & illi viciſſim damna rependant. Hoc præſentis fortunæ diem, hoc

eo-

A clarum faciebant anteacti Magiſtratus Vtini, & Cremæ, & vita innocentiſſimè traducta. Is eo turbine excitus ad arcem enixius tutandam animum, & arma conuertit. Poſteaquam omnia circùm tuta animaduertit, & ipſe viciſſim machinis diſploſis aduentantis auxilij exprimebat ſimulationem: hæc res non parum Germanos palantes coercuit. Sed vbi primum cæpit dilucere, maior damni facies apparuit: pagani vndique ad eum confluentes etiam illa, à quibus lon-
B gè abfuerant, in medium referebant. Sic fiebat, vt dum alius ignauiam, alius formidinem excuſant, alij alia, cuncta terroribus, & ſanguine miſcerent. Itaque Erizus non temerè præſidium ex arce deducendum exiſtimauit. Sed miſſo Vtinū Nuncio qui Siluestrum Maurocenum Prouinciæ Rectorem de hoſtili incurſione commonefaceret, auxiliarem manum petit ab eo, qua præſenti periculo poſſit occurrere. Patribus dein cuncta aperit; quo in ſtatu ſint res Foro-Iulij, videant. hoſtem non temerè Montisfalconis ſolum ingreſſum; ni citò
C belli naſcentis principia anteuertant, in exitium totius Prouinciæ breui exarſurum. Hæc primùm Vtini vulgata mirum, quantum moleſtiæ, & tumultus intra Vrbis mœnia exciuerint. Iam de Fabij Galli cæde rumor ſubobſcurus peruenerat; & Iſtriam ab Vſcocchijs deprædari paſſim iactabatur: ergo eos Carſum nunc tranſilijſſe conſtans apud omnes erat opinio. Rei indignitate Ciues accenſi, extemplò ſinguli ad Rectorem conuolare, pro ſe quiſque fortunas, corpora polliceri. Septemviri aderant, qui Magiſtratus in Ciuitate eſt am-
D pliſſimus, cuncti ſtudio in Principem effuſi circa curiam fremere. Indignum nomine Vtinenſi; indigniſſimum Veneti Imperij dignitate, hoſtem foris ſua depopulari; ſe verò intra tecta incluſos in modum muliebrem fortunam incuſare: nequicquam naturam ſibi dexteras, & corpora virilia dediſſe, ſi ea pro ſalute Patriæ periculis obijcere dubitauerint: iubeat ille modò iuuentutem armari, & quid roboris, aut animi in ea Ciuitate ſuperſit experiatur: Iam iam latrones fuſos, prædam recuperatam, & flammas illas Barbarorum cruore reſtinctas
E ſe ominari, atque etiam promittere. Hos ſubſecuti Prouinciæ Tribuni, ſingulari animorum contentione ſtudium ſuum in Rempub. demonſtrant.

Maurocenus tanta virtute lætus, Danielem Antoninum Vtinenſem Patritium inter cæteros deligit, qui primus turbatis ſuccurrat rebus. Is ſuper militare decus familiæ rebus geſtis, & propria virtute clarus popularium ſuorum oculos in ſe pridem conuerterat.

Quare breui vnius horæ ſpacio c c. equitibus ex amicis, & clientibus A
eiuſdem Vrbis inſtructis ſub eadem nocte ad perſequendos hoſtes proficiſcitur, publicis prius acceptis literis ab Rectore, quibus ſummum homini imperium in ordinarios omnes Prouinciæ delectus permittit, vt eorum opera, ſiquidem occaſio tulerit, in Reipublicæ commoda liberè vtatur. Palmæ ab Erizo benignè, & gratulanter exceptus, Illyricorum alam accipit; inde intentiori cura iter accelerans
ſub ortum ſolis Sontium traijcit, ſola celeritate ſperans hoſtilem per- B
fidiam poſſe præuenire. Sed Germani inter hæc, vbi ad libidinem infelicium paganorum damnis efferatas mentes expleuere, iterum Carſi iugis tranſmiſſis in tuto ſigna collocarunt. Antoninus illic adueniens, quod vnum reliquum erat, animum miſeris reſtituit. Inquilinos verò, qui per agros diſperſi mortis effugia quæſierant, oratione, & imperio in vnum coactos ad ſua deinceps enixius tutanda facili negotio confirmauit.

Interim Venetijs de clade Tergeſtina, mox de populatione nun- C
cius acceptus vniuerſis ordinibus animos mouerat. Paucis antè diebus mortalitatem exuerat M. Antonius Memus Reip. Dux, & tunc Patres de eligendo ſucceſſore ſententijs certabant. Diſſidentes noua Reip. cura compreſſit, & ſubitò compoſitis animis, Ioannem Bembum Principem renunciant i v. Non. Decemb. concedente Sagredo, & Nanio, qui pares Bembo de Ciuitatis apice contendebant. Porrò in ea Reip. tempora incidit Bembus, quæ animi ipſius moderatio-
nem maximè exigebant. Homo ſiquidem nauali militia inclytus; & D
longa rerum experientia doctus imminentis periculi ſenſus placidè adeò excepit, vt inter incerta pacis, & belli poſitus, dum neutrum ſpernit, medijs conſilijs, quod difficillimum cenſetur, patriam ab omni infortunio immunem in placidiſſimam quietem reſeruarit; quod ſequentia demonſtrabunt. Poſt ſolemnes initi magiſtratus cæremonias refertur ad Senatum de Vſcocchijs. commouerant nunciata non magis vulgus, quàm Patres. nulla ad abiectiſſimum hominum
genus domandum adhibita animaduerſio: commodi quicquam non E
attulerat modò, ſed ferociores, & non contemnendos Reip. hoſtes comparauerat. arma illa vaga, & ad curam aliquam incutiendam olim inſtructa conticuiſſe. nunc maius imminere periculum. à Germanis iniuriam illatam, bellum nouum profectum. eòque ventum eſſe, vt non niſi eorum ſanguine poſſet reſtingui. quare vltrò petant, quos paulò poſt in ſe ruituros crederent. Pluribus ardor ille non

A placebat; & Antonius Grimanus præ cæteris bellum tanquam Reip. infauſtum execrabatur. Huic cuncta aderant, quæ ad molliendos animos ſunt opportuna: opes, eloquentia, honores; ſed honeſti in primis, & veri amator habebatur. Hic igitur ab Cæſare Rodulpho exorſus Auſtriacûm officia in Remp. enumerare; communem ab ijs curam de piratis ſemper ſuſceptam. Hinc plura in Vſcocchios decreta; multa cum Rep. communicata conſilia. Hinc Rabattæ illa præ-

Antonij Grimani rationes de bello non gerendo.

B clara expeditio; & Paſqualici ira in nefarios homines vſque ad ſatietatem graſſata. Nihil ab Rodulpho, nihil à Ferdinando prætermiſſum, quò ſuum erga Rempub. animum demonſtrarent. Quod ſi gens effera, & nullorum Imperijs coercita vtriſq; poſt paulò ferociens inſultauerit, Germanos bello implicauerit, Forum-Iulium populationibus vexarit, ab horum facinorum culpa longè Principes illos abeſſe putandum, qui tot annorum ſpatio incommoda plura potius paſſi ſint, quàm pacis, & amicitiæ fœdera vſque in eam diem ſanctè

C cuſtodita vllo modo frangere, aut violare tentarint. Iniuſtum igitur eos iniuria laceſſere, quibus beneficium debeas. Hæc non arma, non cædes mutuas, ſed legatos, & mitiora conſilia poſtulare; quæ non minus honeſta ſint futura, quàm Reip. vtilia: præſenti verò tempore maximè accommodata. Meminerint Patres præferoces gentes irritari, Noricum, Boemiam, Pannonias apud quas Italici nominis ſplendor, & Reip. potentia furoris ſemper incitamenta fuere. Ipſam verò Auſtriacam domum latè potentem, neceſſitudinibus, obſequijs,

D armiſq; audaciſſimo cuique coniunctam: Hiſpanias inhiantes, & ad iniurias promptiſſimas. Gallias diffidentes, diuiſas. Italiam in primis bellis deuictam, & turpi ſeruitio aſſuetam. Quid igitur ſi nobis cum Germania implicitis à tergo Philippus claſſicum inſonet? Quid ſi continuò ſuæ ditionis copijs in vnum iunctis felicitatis noſtræ curſum audeat perturbare? Ea hominum natura, vt alienis bonis plurimum indoleant. Potentia, & Reip. Maieſtas facilè inuidia laborat. Si quis antiqua tempora, & priores viciſſitudines repetat, nihil com-

E periet magis Vrbem hanc exercuiſſe, quàm lætiores rerum ſucceſſus, & feliciorum copiam. Nunc illa eadem adſunt, & maiora fortaſſis; intus, foriſq; pacata omnia; otium, diuitiæ, Imperij amplitudo: quis non ægris oculis hæc introſpiciat? Quis iam Fortunæ modum non expoſcat? vel ipſa Italia, & quos à Barbarorum iniurijs fortiſſimè vindicauimus, ſi imminentis periculi motus aduenerint, paſſim mala noſtra irridebunt. Ad hæc Reip. præſidia, & armatas cohortes, &

delectus enumerat, quos in promptu habeant; imparata cuncta, & A
ad præſentes armorum tumultus incommoda, & vix ad firmandas
arces opportuna. Sed nec noui exercitus conſcribendi rationem ap-
parere, non arma, non Imperatorem ad manus eſſe. Primores Se-
natus ætate inualida, & longa pace deſides, Vrbem otio languidam,
Prouinciales agrorum cultui, & quæſtibus intentos, bella nec vidiſſe,
nec audiuiſſe. Poſtremò nec anni tempus ad arma idoneum, ſub ip-
ſa bruma, rigoribus, glacie, & tempeſtatibus plenum. Quà pedes B
intercurrat? quà eques tendat? ſub quibus tentorijs, quibus caſtris
ſe contineat? Illam igitur eſſe ſuam ipſius ſententiam, vt pacem à
maioribus acceptam, quantum per eos fieri licet, tueantur: tot Impe-
rij decora, Vrbis ornamenta, populorum ſtudia ne leuiſſima cauſa
perturbent, aut deturbent. Legatos mittant, qui de Terſacchij iniu-
rijs conquerantur: ſi eos inauditos remiſerit Ferdinandus, tunc per
ſummum otium omnibus comparatis, belloq; de more indicto iu-
ſtam non minus, quàm publicæ ſaluti, vel dignitati neceſſariam C
expeditionem ſuſcipiant.

Hæc ingenti verborum, & ſententiarum copia profundens Gri-
manus, gratiam conciliante materia, maiorem partem Senatus in ſen-
tentiam trahebat: quando à Nicolao Contareno acerba non minus,
quàm Senatoria oratione caſtigantur. Fuere in Contareno ciuilia or-
namenta omnia, & bonarum artium ſtudia, quibus ingenium illu-
ſtre adoleſcens admodum dedit: ex ijs verò nihil æquè, quàm altiſ-
ſimos ſpiritus, & præclaros de Rep. ſenſus hauſerat. Ægrè ferebat D
ille in libero Senatu humiliorem animum adeſſe, & dum bellum de-
clinarent, iniquiora bello pati indignabatur. Quare vbi finem dicen-
di fecit Grimanus in hæc fermè verba reſpondit.

Nicolaus Contarenus de bello ſuē-do ſentit.

Quæcunque conſilia de Rep. ſuſcipiuntur, honeſta in primis eſſe
debere nemo eſt qui non intelligat: inde vtilis ſequitur dignotio, &
facilitas ad exequendum; gloria poſtremò. Hæc omnia vos admo-
nent, Patres Rogati, vt tantarum iniuriarum memores, iam tandem
publica patientia abrupta, omnia præter pacem, & Auſtriacûm ami- E
citiam cogitetis. Fuerant hæc olim ſpecioſa nomina, dum illis ſine lu-
dibrio vti licuit, nunc inſolentiſſimi homines omnia dehoneſtauere;
quia pacem nos velle ſciunt, bellum voluntarium inferunt; & latro-
nes furto aſſueti, Imperio noſtro impunè illudunt. Hoccine honeſtum
pati? hoc Reip. dignitas, hoc Imperij maieſtas expoſtulat? nam quid
ego mala noſtra diſſimulem? aut excuſatione intempeſtiua ampliſſi-
mum

A mum Senatum deludam? Non ab Vſcocchijs arma concrepuere, aut prædatorij Jembi mercibus olim noſtris, & nauibus infenſi pelagus tenent; ſed Ferdinandus apertum hoſtem ſe faſſus arma intulit; & cum Ferdinando Matthias Imperator bellum indixere: quod ſi nos per ſummum dedecus nunc detrectabimus; non multò poſt fiet, vt inutili non minus, quàm turpi conſilio coacti ſuſcipiamus. Hoc de Senia conuentiones illæ irritæ; hoc in Tergeſtinos portus effugia; hoc
B cunctatio, & pigritia Auſtriacûm pridem admonebant: hæc omnia in apertum bellum, in certam perniciem Reip. tendebant. Sed tunc erant mitiora, & ſpe lætioris pacis longinqua exiſtimabamus: nunc illa procella incanduit, & imber inimiciſſimus detonuit. Iſtriam cladibus conſumpſere; copias noſtras ad Tergeſtum delenere; Fori-Iulij limina irrupernnt. Quibus viribus, aut quorum conſilijs hæc agantur, quis eſt qui non videat? quis Ferdinandi aſtus non agnoſcat? Ille igitur res noſtras bello petit; incendijs, cædibus ad arma laceſſit:
C nos tamen adhuc ſedentes hìc de pace deliberamus? quæ hæc eſt ſocordia? quæ ignauia? An expectamus, vt liberos rapiat, domos incendat, Senatum euertat? Hùc igitur maiorum noſtrorum virtus, & per tot labores partum Imperium recidit, vt ſupplici iam ſeruitio Auſtriacos Dominos agnoſcamus? illos pacis, & belli arbitros perferamus? illis nos, noſtraque omnia ſpontè dedamus? quis hæc æquis auribus audiat? quis ſilentio tranſeat? ſcilicet hoc vnum deerat, vt Princeps populus nationibus ſubactis iura ferre ſolitus, ab inimiciſſi-
D mis hominibus leges peteret, aut acciperet. Eant modò qui pacem volunt, inflatos Germanorum vultus ſuſtineant, ſuperba Cæſaris faſtidia ſubeant, & ſeruili adulatione Remp. vniuerſam proſtituant. Hoc eſt patriam ſeruare; pacem colere. Ego quidem, Patres Rogati, pacem non improbo, quam inter ſumma bona, quæ fortunatæ Reip. obueniunt, amplecti, & venerari ſoleo; ab illis tamen plurimum diſſentio, qui cæteris poſthabitis hanc vnam quoquo modo retinendam exiſtimant. Nam, ſi illa honeſta, & vtilis ſit, omnium rerum
E ea eſt pulcherrima, & optima: ſin turpia facere, & pati debemus, vt pace fruamur, omnia prius ſuſtinenda cenſeo: bellum, ſtrages, ferrum ignominioſæ tranquillitati præpono. Nempè illa ſola eſt certa quies, quæ periculis quæritur; illa vera pax, quam inter claſſica conſcribunt armatæ manus. Sic auorum noſtrorum memoria, bello illo ſociali Reſp. afflicta, ab omnibus prodita, deſerta, non prius rerum ſuarum ſecuritatem recepit, quàm illam à coniuratis hoſtibus per-

ſum-

ſummam vim extorſerit. In hunc modum pacis fundamenta bello A
præparantur, non legatis, non precario verborum ductu, quæ vana,
& inania eſſe vos ipſi à Rodulpho toties decepti, à Ferdinando toties
eluſi, vel me tacente cognoſcitis. Hic finis ignauiæ. vltrà torpere
non modo non honeſtum, ſed ne tutum quidem exiſtimo. Satis ſo-
pori, ſatis patientiæ datum. Nunc, ſi Reip. decus, ſi Imperij ſplen-
dor vos non mouent; mouere ſaltem debent vicina pericula; ſubdi-
torum populorum cædes, agrorum direptio, Montisfalconis vaſti- B
tas, in quo loco ſitis vos admonent: quorum omnium ſi nullam ha-
bere rationem in animum induxiſtis veſtrum; ea tandem cura vos ſu-
beat, ne Ottomani patientia toties læſa, laceſſita diutius ſe continere
non poſſit, quo minus continuas Vſcocchiorum iniurias ſanguine,
& pignoribus noſtris rependat. Verba & minas nullus eſt qui ſine hor-
rore exaudiat. Quid ſi ferrum iugulo admotum hauriamus? Hic ve-
rus & fatalis Reip. hoſtis, & ſolus credo, quem tutius reformidare,
quàm ſpernere debemus. Cum hoc Principe certè, ſi Vſcocchios C
inultos dimiſerimus, neceſſarium extemplò de vita, & Imperio di-
ſcrimen erit ſubeundum. At miles non ſuppetit; Imperator non
adeſt: virtus difficillima quæque ſuperat, & fortuna audaciam iuuat.
Imperatores dabit hic Senatus, vnde tot militiæ decora continenter
fluxère; nec nos ij ſumus, qui poſt Francolum, & Terſacchium nu-
meremur. Milites auro colligemus, & argenti illa immenſa ponde-
ra præſtabunt, quæ ærarium publicum onerant. Hi bellorum nerui.
Reſerate modo theſauros veſtros, vel ab vltimo Oceano Hiſpania no- D
bis milites aget. Quamquam nec inermes vos omninò conſpicio;
quos tot Cataphractorum alæ, tot per Vrbes, per agros delectus mu-
niunt. Vbique iuuentus florida, & longa pace fœcunda; opes, for-
mido, maiorum gloria, hoſtis ſuperbia vel ignauiſſimos armabit.
Rhetorum manus auxiliares ſunt in propinquo, quas pridem omni
officiorum genere nobis deuinximus. Gallia certè amica; &, ſi quid
recordatio beneficiorum valet, ad ferenda ſubſidia propenſa. Nec
Imperatoris, aut Archiducum nomina vos ſollicitent. Germania illa, E
& Pannoniæ Auſtriacos malunt habere Principes, quàm ſuſtinere.
Sed nec Philippus noua molietur, quem Galliæ premunt, Allobrox
implicitum tenet, & tenebit vel noſtro quidem commodo, vel ſuo
ipſius ſaltem periculo commotus. Nam de reliqua Italia, aut de
Pontifice nunc non eſt diſſerendum. Anticipemus modò *hoſtium*
conſilia, & ſuis artibus fallacem hominem deludamus: bellum, quod

A primus ſuſcepit, tanquam indictum perferat. Annus, & itinera non magis nobis, quàm hoſti incommoda. Sed nihil tàm arduum, quod ſollicitudo, vigilantia, patientia non vincat. modò moras abrumpite, impedimenta dimouete, cætera ex ſententia ſuccedent: videat hoſtis armatos, antequam arma vos ſumpſiſſe intelligat. Vt prima belli cadent, reliqua conſequentur: aderunt cælites iuſtiſſimæ iræ, nec nos vtili, & glorioſo tanti facinoris labore fraudatos ſinent. Nos
B Reip. præſidia, nos Italici Imperij vindices Germania fatebitur, & quos nec amicos habere dignata eſt, iam Principes ſentiet, & victores propediem agnoſcet.

Poſt varias opinionum contentiones aſſenſère Patres Contareno; & bellum contra Archiducem Ferdinandum decretum eſt: qui hoſtis præcipuè ex eo factus videbatur; quod à ſuis finibus copiæ mouentes damna in Forum-Iulium recens intulerant. Creditur Prouiſoris
C nomen ad præſentes motus ſufficere. ea eſt gerendarum rerum imminuta quædam, & Imperatorio munere longè inferior auctoritas aduerſus leuiores caſus comparata, Romanorum legationibus non diſſimilis fortaſsè: quare plures ſunt, qui Prouiſores Legatos vocent; nec nos à nomine latino abſtinendum putamus. Prouiſorem igitur, ſiue Legatum dixeris, declarant Petrum Barbadicum, quem vnum Senatus fauor extollebat. Huic adiungunt Principem in ea expeditione conſiliarium, & adminiſtrum Pompeium Iuſtinianum bellicarum
D rerum gnatum, quem Philippi expeditiones in Belgas antè nobilitauerant. Cataphractis ordinarijs edicitur, vt antè Kal. Ianuarias Vtini præſto ſint. Antiqui delectus armantur; noui quotidiè fiunt. quæ ſummo ardore adminiſtrata intra paucos dies abſoluuntur. Sed Iuſtinianus nihil Venetijs cunctatus, vbi Senatus decretum accepit, quam celerrimè Vtinum aduolat: illìc pedites, illìc equites vndique confluentes excepturus. Ab Vtinenſibus verò, & reliquis Prouincialibus in præſentis belli ſubſidium milites ex formula petiturus.
E Dabat hos olim vniuerſa Prouincia expeditionum tempore Patriarchis Aquileienſibus rerum Dominis, ob ſingularia ab eis accepta beneficia; ſed præcipuè ob vectigalia condonata, & prædia plura, caſtraque in feudum conceſſa: quibus priuilegijs non Oppidani modò, & Ciuitates ampliores honorificè vtuntur; ſed ſacra collegia aliquot, & familiæ priuatæ complures ſingillatim exornantur; qui cuncti accepta decora haud graui incommodo exoluunt, præſtitis ex pacto copijs ad fines tutandos, ſi bella ingruerint: & Veneti nihil ex his

Bellũ à Venetis contra Archiducem Ferdinãdum eſt decretũ.

immu-

immutauerant. Vtinenſes igitur ad primum tumultum duo de quinquaginta equites debitos inſtruunt. His Daniel Antoninus præficitur, qui præter hos iuſſu, & ſtipendijs centum alios ex nobilitate Vtinenſi armat, quibus cæteri Oppidani, & Eccleſiaſtici nonnulli ſuos deinceps adiunxêre ad centum, & amplius. Reliqui beneficiarij etiam non multò poſt ſuos dedêre Duce Gualterio Spilimbergo, quem paucis antè annis ſuis copijs ſumma cum laude præfuiſſe memorabant. Ciuidalenſes, ſoli Germanorum incurſionibus aſſiduè vexati, atque in eius rei gratiam ſumptibus propemodum exhauſti proprijs tunc rebus intenti, nihil armorum ex publico contulêre: quibus ob eam præcipuè cauſam pacti militis numerus omnis ab Rep. eſt præteritus: quam illi indulgentiam generoſo animo rependentes ex primaria iuuentute ſua agmen frequentius, atque voluntarium coactum in caſtra ad omnes belli caſus iubent proficiſci; hos poſtea ad ſui cuſtodiam Legatus, & qui deinceps ſequuti ſunt Militiæ Magiſtri eſſe voluerunt: nec niſi poſt multa veræ virtutis exempla expreſſa, paceq; vulgata in patriam reuerſi ſunt. Ad hæc alium de equitum manus conquiſitæ. Per Galliam Ciſalpinam ferrati conſcribuntur: leues ex Foro-Iulio colliguntur, omnibus ſtipendia aucta, & arma è publico data. Sub his multa ex intima Germania ferebantur, quæ Venetis curam acuebant. Ferdinandum D. equites ab Auſtria excire. Longè plures vt in Carinthia ſciberentur mandâſſe. Aiducum ſeptem millia ſtipendijs comparare. Coſſacos pedites, Valonum equitatum propediem adfuturum. His acceſſerat Terſacchij ſtimulus, qui ad fines oberrans nouæ irruptionis metum intendebat. Quare Iuſtiniano, & reliquis Ducibus Palmæ circà Erizum collectis ea fuit ſententia, ad quam inſuper Senatus decreto adigebantur, vt quàm primùm loca opportuna in hoſtili præriperent agro, quò minimo ſubditorum diſpendio facilius hoſtem ab omni impetu poſſent retardare. Igitur Erizus ſæuiente adhuc Decembri ad occupandum Cormonum mittit Iuſtinianum cum Antonino, quibus præter pedites ex Prouincia collectos, Cataphractorum turmas aliquot addit. Has Gabriel Portus, & Hieronymus Pompeius adduxerant. In his Franciſcus, & M. Antonius Manzani, quos plures ex Ciuidali equites voluntarij inſequebantur. Porrò Archiducales, qui Prouinciam incolunt, quamquam hæc quotidiè ſummo ſtudio parari acciperent, & Venetorum minas propius audirent, omnia tamen, vt inania, & ad incutiendum terrorem conficta deludebant. Maieſtatem Cæſaris, digni-

A dignitatem Auſtriacûm Principum protendere: hac vna freti Venetis paſſim irridere: quæ firmiter animis infixa illos ab omni periculi ſenſu adeò alienauerat, vt nullum ſanioris conſilij remedium admiſerint vnquam; neque arma aliundè ad ſe tuendos comparauerint. Quin Terſacchio, qui cum copijs ex Carſo mouerat, & cuncta latè turbaturus propius accedebat, vltrò precatum mittunt Oratores, vt à ſuis finibus ocius abſcedat. Se Venetos paci deditos, & conſilio ſolitos ſua pertractare nolle tanto armorum ſtrepitu ad arma compellere: ſatis ab illo cladium, ſatis incendij in Foro-Iulio excitatum: quod reliquum erit, ſe cum prouincialibus ſuis ſine terriculamentis iſtis tranſacturos; quos ante hac etiam ſæpius tumultuantes verbis mollioribus, & promiſſis in officio facilè continuerint. Eam Legationem iniquiſſimis animis Terſacchium accepiſſe ferunt, à quo iam vniuerſum Forum-Iulium veluti debitum victoriæ additamentum militibus diripiendum deſtinabatur; & inuitus ab inferendis ſignis ſe continuit, ſæpius de fortuna ſua, ſæpius de illorum populorum ignauia conqueſtus, per quos præclaros illos conatus intercidi, & parti Fori-Iulij decus è manibus ſibi extorqueri acriter indignabatur.

Igitur Iuſtinianus hoſtiles fines ingreſſus cuncta incuſtodita offendit. Cormonum rectà petitur, antiquum Oppidum, & arce olim inclytum: quæ ſuperioribus Cæſarianis tumultibus exciſa veteris nominis memoriam ſolum retinebat. Ædificia ſub arce, multa, & ſplendida Oppidanorum fortunas oſtentabat. Hi Fori-Iulij latus florentiſſimum incolentes ſimul cum diuitijs ferox ingenium, & in Principem contumaciam hauſere: quæ diù læta mox in exitium conceſſerunt. Iuſtinianus antè lucem Oppidum ſubit, viàs ſepit, & ſtrepitu armorum Cormonenſes terrefactos per M. Antonium Manzanum ad deditionem ſolicitat; inermibus, & imparatis facilè ſpiritus elatiores diffluunt. Quare Iuſtinianus cum copijs quàm primum receptus; & Oppidani in leges Reip. iurant, additis acclamationibus, & quæcunque metus extorſerat, aut ſimulatio docuerat. Quæ quò promptius ab ijs fiebant, eò magis in deterius ab Venetis accipiebantur, quibus iampridem impotentes Cormonenſium ſenſus erant perſpecti: quare vltrò laceſſere; probris inſectari; illos eſſe, qui Ferdinandum; qui Cæſares perpetuò ſpreuerint: Rectoribus, & Præfectis eorum per ludibrium eiectis. cur non magis Venetos infeſtiſſima capita ſuſtinerent? Ceſſiſſe illos tempori, & neceſſitati; ſed implacabile in Rempub. odium non exuiſſe: quod vbi vſus popoſcerit, in eius-

D. 17. Dec. Veneti fines Archiducales ingrediuntur.

Cormonum Oppidũ ſub Venetorum Dominium.

(Margin letters: B, C, D, E)

perniciem euaſurum ſimul omnes affirmabant. Ac ſanè non pauci A inter eos fuere, qui nouam hanc rerum faciem iniquiſſimis animis ferentes ſimulatæ fidei ſuſpicionem in tantum comprobauere, vt eos non ſine reliquorum pernicie poſſe ſuſtineri Erizus exiſtimauerit. Igitur poſt paucos dies ex his ferociſſimum quemque & partium principes Patauium ablegat, vbi vſque ad extrema belli ſub libera cuſtodia detenti ſunt. In hunc modum recepto Cormono, loca ferè omnia propter Sontium Venetis adiunguntur: inter quæ & Aquileia B Vrbs olim celeberrima, & Romanorum colonia, nunc agrorum ſpatia, & vaſtitas vaſtis cincta mœnibus; tùm Porpetum nobile caſtellum, & Iſernicum. Sed colles, & prima Alpium in fide Auſtriacûm permanſere magis Venetorum incuria, quàm quia vires ad defenſionem ſufficerent. Multi credunt, ſi eo tempore Gradiſcam, & vltrà flumen copias admouiſſet Iuſtinianus, cuncta potuiſse occupari. Sed Cormonenſium ingenia, Terſacchi aduentus, armorum tumultus, qui ponè ſequuti ſunt, cunctationem illam comprobauere. Siquidem C iam tandem Goritienſes, & Gradiſcani ſub propinqui Oppidi deditionem excitati; illam quam de Venetis imbuerant opinionem, exitu, longè aliam vaniſſimam intelligentes, ad vires colligendas ſe ſe conuertunt.

Vrbs Aquileia, & alia Caſtra ſub Venetorum ditione.

Adhuc Terſacchius ad fines erat, & copias retinebat, quamquam numero imminutas, dum quotidie miles tædio expectandi alius aliò dilabitur: ad eum delectos viros mittunt, & quem hucuſque ſpernendo recuſârant, nunc precibus ſpontè defatigant. Ille non ante ſe D paſſus exorari, quam ſuis alimenta Goritienſes promiſiſſent vniuerſa acie inſequente, Oppidum ſubit: ibi à multitudine ingenti cum lætitia exceptus, militibus in priuatas domos diuiſis liberaliter alitur; quibus ea rerum affluentia, & ciborum copia emollitis bellum, & arma per plures dies ab animo exciderunt. Verum Iuſtinianus ad omnes caſus ſe comparans, quò liberius ſub ea expeditione planiei ſubiecta potiretur, vicino monti animum adiecerat. Medeam accolæ dicunt; conſtanti adhuc inter agreſtes fama, Medeam Aetæ Regis E filiam poſt natos interfectos ea loca tenuiſſe; vbi magicarum artium præſidio tuta diutius vicinas gentes præſtigijs, & veneficijs eluſerit: cui fidem faciunt obſcuræ in monte cauernæ, & voces per tenebras auditæ. Eminet in vno ſaxo conſpicuus Gradiſcam inter, & Palmam; ex quo veluti ſublimi quadam ſpecula, hinc Venetorum illinc Auſtriacûm agri, & aperta viarum oculis vſurpantur. Hunc mon-

Montis Medeæ munitio.

tem

A tem Iuſtinianus non multò poſt occupatum Cormonium, munitione firmat. Inde Licinifium ordines promouet; loco paſſim per agros colonis diſperſis, ſubita facta impreſſione potitur; quæ res ad vniuerſam expeditionem pertinere maximè videbatur. Nam cum minus M. P. infra pontem Sontij, qui Goritiam ducit, eſſet is pagus, valido ibi impoſito præſidio, atque opere occluſo ponte omnem Germanorum impetum non cohibere tantùm potuiſſet Iuſtinianus, ſed intra B rupes illas, ripaſq; fluminis eorum copias cunctas, veluti obice interpoſito incluſiſſet: quibus in poſterum nullus, niſi per flumen ad citeriorem partem acceſſus relinquebatur. Huius loci opportunitatem veteres Goritiæ Comites intelligentes illum pridem arce extructa ſedulò aſſeruabant, ex ea crebrioribus excurſionibus Forum-Iulium ſoliti infeſtare; donec Gregorio Aquileienſi Patriarcha adnitente illa ab Mainardo, & Alberto Comitibus ſolo eſt æquata: huiuſmodi fuit Licinifij commoditas. Quare multi ſunt, qui Iuſtiniano ſug- C gerunt, vt illùc copijs omnibus traductis, locum belli arcem faciat; vnde & Goritiæ, & Gradiſcæ infeſtus, vtrique munitioni terribilis immineret. Sed Iuſtinianus exiguum ſuorum numerum cauſatus, ne vicino, & furenti adhuc Terſacchio coaleſcentes illas Reip. vires intempeſtiuè obijceret; poſtquam animo, & oculis cuncta circùm diligentius perquiſiuit, militem iterum Cormonum reducit; aliquot ibi relictis, qui è ſuperiori colle inimicorum auſa, ſigno ad id accepto, præmonſtrent. Dum ab Licinifio is proficiſcitur, Terſacchius D ne nihil faciendo animum ſuis imminueret, aciem vniuerſam mœnibus eductam pro ripa Sontij collocat; vbi miſſilibus non magis, quàm contumelijs Iuſtinianum aduerſa parte fluminis obequitantem laceſſit; à quo impigrè exceptus haud leui periculo exercebatur. Pauci hoc armorum veluti præludio hinc inde cęſi, & vulnerati futuri belli omina vtriſque dediſſe viſi ſunt; quibus ancipiti fortuna pugnantibus in neutram partem victoria protendebatur.

Licinifiū Caſtrum Veneti occupant.

Dum hæc in hoſtico peragit Iuſtinianus, venerat in Prouinciam E Barbadicus, & Vtini adhuc ſe continebat intentus colligendis, quæ ex Gallia Togata ſubindè aduentabant, copijs. Ibi accipit ex vicinis Alpibus, quas Venetorum vis nulla adhuc attigerat, agreſtium hominum manum non aſpernandam in colles ſubiectos irruiſſe, atque inde decurſu circa Ciuidale facto, auſos cultoribus manus inferre. Sclaui hi fuerunt, qui inter montes à pueritia aſſueti, lacte, & glandibus famem tolerantes, frigida ſitim extinguentes, fabuloſæ rudio-

Anno Domini 1616.

ris ſeculi antiquitati fidem faciunt. aſpera hominum indoles, & ad facinus quodlibet accommodata. Quare Cormonenſium deditione accepta, veluti tunc belli ſigno dato ad cædem non minus, quàm ad prædas vndique concitantur: his non Dux certus, nec diſciplina militaris; ſed ſuus cuique furor Imperium præſcripſerat; vt non illam belli faciem, ſed latronum licentiam diceres, quos facilius erat debellare, quàm inuenire. Latè ea lues non colles modò, ſed proximam planitiem peruagata eò audaciæ paulatim proceſſit, vt tranſmiſſo Sontio, & iugo Carſi ſuperato in Montisfalconis agros ſe ſe effuderit, ibique pagos plures à Terſacchio pridem direptos cædibus iterum, & latrocinijs compleuerit, quæ non diù læta illis permanſere, ab Illiricis equitibus, qui præſidij gratia ſub Verruca ſtatiua habebant, paulò poſt fugati, prædaque omni expoliati. Hi igitur per ſummam licentiam omnia tunc perturbantes primas Barbadici curas in ſe tranſtulere; qui de Montefalcone ſuper cuncta ſolicitus, ne in poſterum Sclaui talia auderent, mandat Iuſtiniano, vt Carſi fauces præſidio firmet. Ille locorum aditus, & opportunitates ſpeculatus Sagram militum robore munit. Ea erat Raimundi Turriani Villa vltrà Sontium ad radices Carſi, ædificiorum luxu peramœna, & hortorum delicijs ea tempeſtate conſpicua; per quam facilis erat acceſſus in Agrum Montisfalconis, à Gradiſca verò propius mille paſſus aberat. Vndè fieri poſſe credidit Iuſtinianus, vt ea occupata, non modo Sclauorum temeritati modum poneret; ſed Gradiſcam etiam crebrioribus per illam oram factis excurſionibus ſollicitaret; aut vbi vſus exegiſſet, diſpoſitis tormentis vrgeret etiam aliquando. Quæ militari conſilio agitata cautum Ducem facilè feſellerunt; quod regionis ignarus obuerſum interim Oppido montem prætermiſerit; quem ſi tunc, Sagra relicta, inſediſſet, non de Sclauorum tantùm iniurijs, ſed de Gradiſca ipſa inſignem certè duxiſſet triumphum. Sed ea fuit vis fati, vt non ſine ingenti mortalium ſtrage vſque in tertium annum ea ſtaret oppugnatio. Non deſunt, qui conſtanter affirment, Iuſtinianum arte vſum in loco deligendo, ne, ſi propius Gradiſcam militem admouiſſet, inuitus poſtea ad arcem obſidendam traheretur, aduerſo anni tempore, dubia Senatus ſententia, & neceſſarijs ad rem gerendam nondum inſtructus. Nam & in hanc cauſam facti rationem iuuat referre potius, quàm ſummorum Ducum prudentiæ quicquam imprudenter detrahere: quidquid autem illud fuerit, certum eſt inde maximam capiundi Oppidi opportunitatem Venetis effluxiſſe, quod lo-

co

A eo reddemus. Cæterum Sclaui ab eo aditu intercluſi, non ideò animum ſubmittunt, aut à cædibus ceſſant; in colles iterum feruntur, vbi plura efferati animi documenta edidêre: eo ardore Gramoianum vſque percurrunt, qui locus paulò ſuprà Cormonum eſt; & videbantur in contemptum copiarum quæ ibi hyemabant, maiora auſuri; quandò Barbadicus rei indignitate motus ad illos compeſcendos equitem excitat ſub Imperio Franciſci Iuſtiniani Pompei filij. Hi B Sclauos aſſequuti in fugam conijciunt; longius ſequi dura circùm loca prohibuêre. Fuſi in munitiores cuſtodias ſe recipiunt, Dobram, S. Martinum, Vipulzanum, & Caporetum, qui erant præcipui receſſus, vbi latronum illæ manus ſe continebant. Porrò non tàm murorum ambitu, aut propugnantium numero, quàm ſolo ſitu, & locorum opportunitate inexpugnabiles exiſtimabantur. Igitur Barbadicus eos per otium parat excindere; antequam maioribus occupato negotium ab tergo exhibeant; quem illa etiam ſpes ſuberat; ſi S. Mar-C tini aditum obſtruxiſſet, aut Caporetum præſidio firmaſſet, breui futurum, vt Auſtriacos in neceſſariam rerum ferè omnium deſperationem adduceret. Nam, occluſis per eam tempeſtatem cæteris Germaniæ itineribus, ob immodicam niuium copiam; illæ propemodum ſolæ anguſtiæ rotabiles reſtabant, per quas noui quotidie commeatus Gradiſcam, & Goritiam inferebantur; & quicquid militis per eam hyemem Germanis acceſſit, inde irrepſere.

Prima virium experimenta in Dobram eduntur, illùc miſſo Fran-D ciſco Iuſtiniano cum copiarum parte, & tormentis muralibus duobus; qui locum deſertum trepidatione, & fuga cuſtodum nacti, haud magno certamine cæpere: plurima ibi Colloretorum ſuppellex inuenta, & cellæ generoſo vino nobiles in militum prædam conceſſere. Dum ex hoc loco in S. Martinum ſigna diriguntur, repentè ea nocte fuſis imbribus cum tormenta per ſtagnantes conualles non potuerint traduci, neceſſariò ab eius oppugnatione deſitum eſt. Dobram verò, quia nulli vſui erat, placuit ſolo æquare; cuius rei cura paucis mi-E litibus demandata, Franciſcus cum reliquis copijs in hyberna conceſſit: ſed illi, qui Dobræ relicti fuerant, de vino retinendo nimis ſoliciti eius bonam partem plauſtris impoſitam Cormonum agunt: additis ad cuſtodiam peditibus nonnullis; quod vbi Sclaui per exploratores didicêre, currus ex inſidijs adoriuntur, & milites viarum anguſtijs implicitos ad vnum cædunt; in ipſa etiam mortuorum corpora immaniſſimis modis ſæuientes. Tum reliqui, qui adhuc Dobræ ſe con-

D. 14. Ian. Dobram Caſtrũ Veneti occupant.

continebant, raptim munimenta diſijciunt. Suorum verò cadauera A in proximam caſulam coniecta, ibi cum tecto ſimul concremant, ne hoſtium immanitatis oſtentui forent; & dehinc ſe ad Iuſtinianum incolumes recipiunt. At Barbari ex fumo ſuſpicati Dobram ardere vniuerſam, trucem vindictam animo concipientes, celeriter Venetorum vicos repetunt, quodque ante hac non fecerant, facibus iniectis plura ædificia incendio abſumunt: adeò ex leui occaſione maxima interdum incommoda conſequuntur. His irritatus Barbadicus, B iubet Iuſtiniano, vt iterum copias educat. Vipulzanum eo impetu tentatum. Turriani & hic nobilis receſſus, qui muro, & cuſtodibus munitus Sclauorum excurſus excipiebat. Locum defenſabant incolæ, & incolis mixta Vſcocchiorum cohors; qui Iuſtinianum conſpicati forti potius, quàm ſalutari conſilio extra mœnia egreſſi Corſos ante ſigna incedentes ad pugnam prouocant. Hi virtute, & militari diſciplina ſuperiores facili compendio incompoſitos intra munitionem adigunt. Subit Iuſtinianus cum reliquo peditatu, & corona lo- C cum cingit: In multas horas certamen deductum; fruſtra adnitentibus Venetis murum ſuperare; aut portas infringere ſine machinis, quas ſecum non aduexerant. Quod vbi cognouit Iuſtinianus receptui ſigno dato, ſuos Cormonum adduxit, & à munitionibus per illos dies ſe abſtinuit. De Caporeto quoque infeliciter periculum factum eſt. Steterat is pagus ad ripas Sontij inter Alpes, admirabili ponte, Germanorum commercio latè clarus. Eò Hector Sauornianus à Barbadico iuſſus proficiſcitur acceptis peditib. M. & machinis maioribus D binis in terrorem potius, quàm neceſſitatem. Siquidem pro certo audierat, locum nulla hactenus cuſtodia teneri, & facili negotio in poteſtatem poſſe redigi; dùm interim Sclaui ſine Imperio, ſine ſignis per ſaltus oberrantes cædibus, & rapinis depaſcuntur. Sauornianus ijs, quas dicebamus, copijs prima itineris expedit; ſed vbi intra Alpes ſe recepit, ſimul aditum ſumma diligentia ab hoſtibus cuſtodiri intelligit, contracto illuc peditum numero ingenti, & Vallonum equitum ala. Quare illicò miles nouus circa Ducem trepidare, cui E hoſtis inſpectatus non magis, quàm locorum iniquitas ſub illa cæli inclementia terrorem faciebat. Circùm niuibus erant oppleta omnia, & rupes glacie adſtrictæ vias obduxerant, vt non modò armati, ſed nec expediti ad tranſitum calles inuenirent; & timor inceſſerat, ne Germanus per iuga demiſſus in copias itinere præpeditas impetum faceret. Quare omnibus pauore occupatis Sauornianus, quòd

Veneti Caporetum tētant occupare.

neque

A neque per ignauiam rem deſerendam, neque quidquam temerè conandum putaret, vt ſit in ambiguis, negotium integrum ad Legatum refert. Is Ciuidali tunc ſubſtiterat rem ex propinquo manu adiuturus, qui quoniam prima conſiliorum fruſtrà ceciderant, ne tot hominum lecta inter ſaxa, & frigora diutius periclitarentur, ſigna quàm primùm iubet redire; Sauorniano interim genium, fatumq; ſuum execrante, quòd non conceptam modò animo ſpem, ſed virtutis quoque
B experimentum ſibi inuidiſſet. In hunc modum poſtridiè re infecta, ac ne tentata quidem Ciuidale repetunt, & cura omnis de Caporeto in aliud tempus reiecta eſt. Sunt qui dicant ab incolis ſui quæſtus, & commodi cauſa Sauornianum deceptum, qui falſa de cuſtodia Caporeti, aut de Vallonum aduentu renunciarint; ne ſcilicet occupatis anguſtijs, aut dirupto ponte (quod Veneti conſtituerant) omne cum Germanis commercium illis in poſterum periret. Huiuſmodi exitum habuit Sauorniani expeditio. Quæ cum ſatis fortunatè caderent
C Germanis, mirum quantum exiſtimatione creuerint; quam illi quotidiè adaugebant inſita gentis oſtentatione; crebris interim diſſipatis rumoribus de Leopoldo Ferdinandi Archiducis fratre, quem cum ingentibus copijs aduentare dictitabant: auxiliorum numerum eſſe ſupra hominum captum, milites feroces, & bellorum vſu inuictos, cuncta ruinæ modo inuaſuros. Vtinum Prouinciæ Caput primum belli futurum documentum, Palmam in longius otium ſeponi. Addunt ad hæc non leue ſecuri animi argumentum. Nam literas publico
D nomine conſcriptas pagis, & Caſtellis omnibus mittunt, quæ iam Veneti occupauerant, additis inſuper minis, vt quàm primum incolæ Goritiam ſe conferant: quarum exemplum vnicum non pigebit ſubſcribere, ipſo titulorum ſplendore, aut numero certè admirabile. Vnde ſi quid aliud, Auſtriacûm illa in Vſcocchios propenſio ſatis apparet, qua dum perditis hominibus plus iuſto fauent, iuſtiſſimam belli neceſſitatem Venetis impoſuere.

Nos Carolus Frumentinus Archiducalis Conſiliarius, ac rei militaris
E *Tribunus in Foro-Iulio ex Imperio, & præſcripto Illuſtriſſimi, & Excellentiſſimi D. Adami Liberi Baronis Traumiſtorfi, Gleichibergæ, Hogauiæ, Bugauiæ, & Forimpaniæ, Equitis S.C. Maieſtatis, à conſilijs bellicis, à cubiculis, & rei militaris Procuratoris legitimi. tam C. Maieſtatis, quàm Regis Hiſpaniarum, amborum Archiducum Maximiliani, & Maximiliani Erneſti à cubiculis; à ſecretis Sereniſſimi Ferdinandi, totius Croatiæ, maritimorumq; limitum Ducis, ſummi vero cum Venetis belli gerendi Impera-*

peratoris , Edicimus , atque imperamus omnibus paganis ſub manipulari A
Duce Tapoliani degentibus , vt vniuerſi vigeſimum agentes annum , &
ſeptuaginta minores , ijs exceptis , qui Gradiſcæ præſidiary milites ſunt ,
intra biduum hic Goritiæ ſe ſiſtant , noſtra hinc mandata excepturi ; pœna
in contumaces addita , & conſtituta ; futurum , vt diripiantur , & truciden-
tur cum familijs , eorum bona proſcripta Seianis , & Vſcocchijs vindicibus
adiudicabuntur : nullo prorſus gratiæ , aut miſericordiæ loco relicto . Itaque
dent operam , ne quid Imperia noſtra detrectent , & ſibi à tanta clade proſpi- B
ciant . In quorum fidem has noſtra manu ſubſcripſimus , & obſignauimus .
Datæ Goritiæ XVIII. *Kal. February* M D C X V I.

Barbadicus Marianum totius belli ſedem deligit.

Interim hæc Venetis noua quotidiè militis fiebat acceſſio : tormen-
ta muralia ab Vrbe aducta , & quæ bello vſui forent , murorumque
expugnationi accommodata Mariani parabantur. Locus is inter Cor-
monum , & Gradiſcam medius exporrigitur , frequens ædificijs , &
agrorum vbertate floridus . Hunc totius belli ſedem , & apparatum
delegit Barbadicus , quem vallo auctum foſſa , & Caſtellis cingit ; eò- C
que copiarum meliorem partem ex Cormono traducit , reliquis per
vicina loca diſtributis . Inde Veneti continuis excurſionibus , terro-
re , & rapinis cuncta infeſtare , nihil hoſti tutum relinquere , vix inco-
lis parcere . Tametſi Barbadicus de eorum fortunis iam pridem ca-
uerat ; & capitali ſupplicio afficiebat , ſi quos iniuriam illis inferentes ,
aut furto turbantes deprehenderat , ad hoc edictis vulgatis , ſeuero
non minus , quàm vtili conſilio vſus : ſic efferos illarum gentium ani-
mos , & obſtinata in Venetos odia aliquo modò poſſe demulceri : quæ D
primò ſeruata virtutis ſpeciem præbuere ; mox militum licentia in-
ualeſcente cuncta flagitijs miſceri , vt breui dierum ſpatio luxu , &
comeſſationibus Goritienſium , & Gradiſcanorum bona per multos
labores conquiſita infelici quodam fato perierint . Vnde quamquam
aduerſus hoſtes hæc fierent ; miſeratio tamen ſuboriebatur ; quòd
non in publicam vindictam , ſed in paucorum auaritiam abſume-
bantur.

Libri Primi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA Liber Secundus.

A HÆc dum à Venetis perpetrantur, Ferdinandus de ſuorum ſalute ſolicitus copias, quas maximas poteſt, ſubditis nationibus imperat, in ſummum vtriuſque militiæ Magiſtrum Adamo Traumiſtorfio deſignato, qui militem vndique cogens magnis itineribus in Italiam properabat. Duo tunc erant Oppida, quibus res Germana ſteterat in Foro-Iu-
B lio, & de quibus Veneti periculum facturi videbantur; Goritia, & Gradiſca. Illa quidem ſi certi aliquid de rebus vetuſtate obrutis fas eſt affirmare; Noreia quondam, & Norici Mediterranei caput, apud quam Cn. Carbonem collatis aduerſus Cimbros ſignis re infecta diſceſſiſſe auctor eſt Strabo. Gradiſca verò nouum Venetorum municipium ab eis centum quadraginta abhinc annis conditum, qua tempeſtate illorum labefactatis rebus in Aſia, Marbegus ſub auſpicijs
C Mahemeti Ottomani vſque ad Tiliauentum victores Turcas adegit: Venetos verò, qui eum ad ripas Sontij opperiebantur, cunctos penè occiſione deleuit: qui ne tali amplius infortunio afficerentur, eodem

loco, quo infeliciter pugnatum eſt, infauſto omine Gradiſcam muniere: ſiquidem non multò poſt, per ſummam ignauiam, ne dixerim, proditionem, ad Germanos peruenit; quibus ſub id temporis, vel paulò ante Goritia etiam acceſſerat hæreditate Auſtriacûm partium facta, & armis poſteà defenſa contrà Venetos; ad quos maximè illa pertinere videbatur, ſiue antiquo Foro-Iulienſium Ducum, & Patriarcharum iure, quibus pars ea Prouinciæ debitum imperij erat additamentum, ſiue naturæ legibus in id conſentientibus, quæ monte, & mari Prouinciam ideò incluſiſſe viſa eſt, vt Germanos ab eius poſſeſſione quàm longiſſimè arceret. Vtraque ad Sontium amnem poſita eſt. Gradiſca in citeriori ripa aquarum vorticibus ab tribus fermè partibus conſperſa. Ab hac III. mill. paſſ. Goritia vltrà flumen in Septentrionem verſa, collem editiorem complectitur, cuius ſuperiorem partem quadrati lapidis muro Veneti, paucorum annorum Domini adornauere; reliqua Vrbis hoſti, & incurſionibus obnoxia, niſi quòd ab Occidente amni, & turri apud pontem poſita ſatis defenſabatur. Gradiſcæ moles operoſior, vt ſuo loco dicemus. Has tunc per Præfectos regebant Auſtriaci. Goritiam Ioannes Sforcia Purlilienſis obtinebat; Gradiſcam Ricardus de Straſoldo: quorum familiæ inter Venetos opibus, & feudorum ſplendore inclytæ habebantur. Sed illi præſenti dignitate, & nouæ fortunæ commodis addicti facilè in Auſtriacûm partibus permanſerant: quod Venetorum aliqui per ea tempora facere non dubitarunt, qui Germanorum moribus aſſueti, nulla aut natalium ſuorum, aut legitimi Principis habita ratione ſemel ſuſceptum in Ferdinandum ſtudium mordicùs in poſterum retinuere. Ergo Traumiſtorfius de Fori-Iulij poſſeſſione ſolicitus, vbi intelligit Goritiam Terſacchij præſidio teneri; ne alterum interim locum milite deſtitutum hoſtium furori obiectum relinqueret, mandat Francolo, vt cum ea manu, qua in præſens poſſit, Ricardo ſe Præfecto adiungat, & ad cunctos belli terrores munitionem firmet: Ille, Carloſtetenſium non magno numero inſequente, Oppidum cuſtodiendum ſuſcipit; quod dum nouis operibus ornat, cc. ab Spitolo ſclopetarijs ſuperuenientibus augetur. Miſerat illos Georgius de Ortemburgo, qui primus poſt Terſacchium, non magis in Principem obſequio, quàm Venetorum odio, quale inter finitimos contumaciſſimum exoritur, Ferdinandi partes ſub illa rerum trepidatione acriter iuuabat. Fuerat in Francolo, vt memoratum eſt, nominis auctoritas ingens, & rei militaris peritia *felix*, qua

Daniel Frãcolus cũ ſuis Copijs Gradiſcæ defenſor electus.

per

A per plures annos Imperij fines contra Turcarum impetus honorificè tutatus erat. Hùc acceſſerat Venetorum profligatio ad Tergeſte, & populationes in agro Montisfalconis, illo auctore, aut certè impulſore: nunc verò cuſtodiendæ Gradiſcæ occaſionem libens ſuſceperat, non eo tantum conſilio, vt arcem præſidio tueretur, quàm vt de viciniori loco commodius Venetis inſultaret; in tantum audaciæ proximæ expeditiones ſatis ex ſententia ſuſceptæ hominem adigebant.

B Quare vt erat belli, & cædis auidus, Venetorum verò contemptor acerrimus, vbi primùm auxiliarem illam manum accepit, vniuerſam, facinus aliquod tentaturus, è mœnibus educit. Peditibus, quibus interm iſti equites L. paulò minus, addit ferociam Francolus, quo Duce omnia auſuri videbantur. Quæ ab intercurrentibus equitibus confeſtim Antonino nunciata ad præclarã de victis hoſtibus laudem præripiendam iuuenem ſuoptè ingenio promptum acriter ſtimulant. Is tunc fortè Palma reuerſus, Medeam cum Vtinenſibus ſuis aduenerat; qui *Die 30. Ian.* Pugna inter Francoli, & Antonini militiam.

C locus non multùm à Francoli copijs aberat. Igitur maximè ad ſe pertinere arbitratus hoſtium audaciæ occurrere, antequam eorum in ſe impetum experiretur, vt erat in armis, ad ſuos conuerſus; En, ait, quod Vtino proficiſcentes inter vota habuiſtis, vt cum hoſte quàm primùm congredi liceret: Hæc ea eſt, quæ huiuſcemodi explendæ cupiditatis, atque adeò virtutis veſtræ comprobandæ occaſio vobis obijcitur: Videte igitur ne verbis ferocioribus opera diſſentiant: Nam, quatenus ad me attinet, magis facta mea, quàm dicta vos ſequi oportet.

D Nec plura; in aduerſum hoſtem ſe proripit; miſſo interim, qui Barbadicum de futuro diſcrimine doceret. Francolus, vt ſenſit Vtinenſium aduentum, ſuorum ſiſtit agmen. Eſt ſitus minus CCC. P. ab Oppido diſtans; quo loci profundiores foſſæ agros, & culta vinearum à prato diſterminant: ea ille vſus opportunitate pedites omnes intrà foſſas includit, & equitibus vtrunque latus firmat. Ibi munimentis, & numero ſuperior Antoninum opperitur; illud haud dubiè ſecum animo futurum ratus, vt hoſtes ſtudio pugnandi

E incautos, & ad ſubitos bellorum caſus inſuetos prius in inſidias adductos opprimeret; quàm hi periculi ſenſu commoti aliquam ſibi, aut corporis fortitudine, aut ingenij ſolertia ſalutis, atque ſecuritatis viam aperirent. Sed Dux Vtinenſis, tametſi imparem eam pugnam intelligeret, nihil tamen, aut locorum iniquitate, aut hoſtium multitudine perterritus ab incæpto potuit retardari: ſatis ille ſibi conſilio, ſatis ſuis virtute proſpexerat, vt euentus comprobauit: quare magno

concurſu itur ad foſſas; quò ſimulatque ad ſclopeti iactum ventum A
eſt, tunc diſpar vis animi, & pugnandi ratio apparuit. Nam Germani ſiue ex nimia ſecuritate negligentiores facti, ſiue odio nocendi concitatiores redditi, tormenta vniuerſi ſine ordine, & præter militaris artis diſciplinam incautè exonerantes vim omnem illam glandium inaniſſimo impetu ſupra Vtinenſium ceruices adegere: contra hi nihil eo terriculamento commoti, aut vano ſtrepitu turbati propè
ſubeuntes deſtinatis ictibus obiectos feriunt, & ſi foſſæ non prohi- B
buiſſent, nulli dubium, quin ea impreſſione omnes illas copias præſenti tormentorum ſubſidio nudatas, aut penitus delere, aut certè fundere potuiſſent; Vtcunque tamen poſſunt, ſtantes pro ripa nituntur hoſtem propellere, aut ſaltem ea indignitate accenſum ad ęquum certamen trahere: ſed ille in tuto collocatus, hoc vnum agebat, vt minimo ſuo cum damno obequitantem aciem defatigaret. Porrò iniquiori conditione Vtinenſes decertaturi videbantur, quibus omni
munimento nudatis nullum ad euitandos ictus effugium ſupererat; C
dum interim Germanos foſſæ, arbores, & vites paſſim conſitæ ſatis tegerent. Quod vbi ſenſit Antoninus, illicò ad tutiora conſilia conuerſus, militaris ingenij commentum aggreditur. Ordinum ductores propè aderant, his quid facto opus eſſet breuiter demonſtrat: Colligant illi extentam aciem, & celeriori curſu prælati, hoſti terga oſtendant. cætera ſibi curæ fore. Igitur extemplò cuncti habenas inflectere, diſperſi conglobari, equos in orbem circunducere, nunc ſe
ſubducendi, nunc inuadendi ſpeciem præbere, donec ſinuoſis illis re- D
curſibus explicatis longè ab hoſtium ictu ſe eſſe intelligunt; ibi compoſitiori agmine ſubuectis, tanquam ſi nulla eos de Francolo cura morderet, vera declinandæ pugnæ imago expreſſa eſt. Germanos ad eam diſcurrentium faciem erectos anxietas primùm tenere, quò ludicrum illud armorum genus euadat; deinde vbi tandem hoſtes abeuntes conſpiciunt ira, & indignatio etiam torquere, quòd multi paucos, veterani tyrones elabi ſinerent. Quare cuncti magno cum
clamore extra foſſam proſiliunt. & ad carpendum agmen in medium E
campum procurrunt: Initio inſequendi ab equitantibus facto, nec Francolus ſuis artibus petitus fraudem ſenſit, aut concitatam ſuorum aciem potuit cohibere. Res ad contemptum acceſſerat, vt nihil non contumeliæ recedenti Antonino exprobrarent. Verum enimverò ille poſtquam pedites in planiciem tractos cognouit, quod vnum receptus illa imitatio popoſcerat, nihil iam de victoria veritus frenis

cir-

A circumegit equos; quos cum ſub ea temporis breuitate, vt fieri po-
tuit melius, in duas turmas inſtruxiſſet; alteram Petro Tritonio Pa-
tritio Vtinenſi Vicario ſuo (LXX. equites ſingula explebat) tradit,
qua hoſtili peditatui occurrat; altera ipſe equites inuadit. Extemplò
noua res in miraculum cedit, & improuiſis Vtinenſium ardor ſubi-
tum pauorem incutit Germanis; Quare nec arma expedire, nec ma- Victoria Antonini cõtra Francolum.
nus conferre; ſed quod reliquum erat, priori ſpiritu ſuppreſſo, cun-
B cta in formidinem vertunt. Proximus eques Antonino fuit: Hunc
primo impetu pulſum, vſque ad mœnia Oppidi circumfudit: Ibi
Francolus ab inſequentibus, & quis eſſet ignorantibus, percuſſus
equo præcipitatur, ac cum eo Horatius Panizolus Ferdinandi in Pro-
uincia Quæſtor extinguitur. Ricardum in tumultu abrepit equus:
Martius Ricardi frater glande femur traiectus parùm ab periculo ab-
fuit: pauci ignobiliores trucidati, reliqui intra portam dilabuntur;
hærentibus tergo ſemper Antoninianis, ſui, periculique oblitis, in
C quos æneæ machinæ de muris excuſſæ continuè ferociebant. Dùm
in hunc modum equeſtris acies ab Antonino diſſipatur, Tritonius
peditem aggreſſus nutantem adhùc, & de fortuna ſua dubium, vali-
do facto concurſu loco deturbat. Illicò prima agminis abſumpta;
qui ſubſequebantur fuga dilapſi: plures, & promptiores iterum ſu-
peratis foſſis inter arbores corpora abdunt; vbi animum ex deſpera-
tione colligentes, conuerſis in Vtinenſes miſſilibus defenſionem pa-
rant: quæ res excidium parumper diſtulit potius, quàm auertit: Si-
D quidem ad Tritonium interim Daniel Dobrauicchius Illyricorum
alæ Ductor acceſſerat, qui tumultu excitus L. viros ad pugnam in-
ſtructos rem gerentibus Antoninianis adducebat. Horum pars An-
tonini veſtigia inſequuti diſperſos ex fuga equites, peditesque mul-
tos de medio tollunt, à quibus etiam Francolum ſolo hærentem, &
adhuc ſpirantem adacto per caput acinace confectum fama refert.
Reliqui cum Tritonio per æqua per iniqua vadentes ad hoſtes irre-
pſere: Quo temporis momento Antoninus ab inſequendo equite
E conuerſus, eodem ardore foſſis ſuperatis, infelices illius aciei reli-
quias ferro circumuenerat. Tunc cædes paſſim inita, & breui pereun-
tium numero ſulci obruuntur; redditaque ſuperior Tergeſtinæ clades,
vel Ducis interitu, vel copiarum ſtrage viſa eſt: CC. ex Germanis, &
amplius cæſi dicuntur; in his Barones quidam genere, & diuitijs cla-
ri; qui ſua voluntate milites facti, Spitolenſium ſigna fuerant inſe-
quuti: capti nulli propemodum; cunctis militari quodam veluti furo-
re

re ſub illa prima belli rudimenta ad ſanguinem, & vindictam conci- A
tatis. Tres aut quatuor ad ſummum ab Venetis cecidere. Saucij
quidam; inter eos Ludouicus Maninus Nobilis Florentinus, qui pau-
cos poſt dies, ex vulnere orta conuulſione, apud Maninos gentiles
ſuos Vtini moritur. Abſumpta ferè omni Germanorum acie, & vbi-
que victoria Venetis annuente, ſuperuenit Iuſtinianus à Barbadico
cum lecta copiarum parte miſſus, qui ad eam virtutem admiratione
plenus Vtinenſium facinus omni laudum genere cumulauit; quod re- B
liqui Duces, & Legatus faciunt, Erizus præ cæteris, datis Vtinum
literis ad Rectorem, & Vrbis Septemviris, quibus dum conceptum
ex hac pugna gaudium Ciuibus impertitur, vniuerſam illius diei glo-
riam penès vnum Antoninum ſiſtit. Sed & Senatus, vbi rei benè ge-
ſtæ nuncium accepit, & Francolum truculentum hoſtem pœnas de-
diſſe, laudes, & grates Antonino decernit, quas publico nomine po-
ſtea Barbadicus Mariani exequutus eſt.

Ludouicus Maninus Florentinus moritur.

Secundum hoc prælium de mouendis caſtris conſilium initur; C
quamquam intempeſta adhuc hyeme, & crudo tempore; ne ſcilicet
militum animus, qui mirum in modum felicioris pugnæ ſucceſſu au-
ctus erat; per longam cunctationem elangueſceret, aut noua interim
hoſtibus auxilia iungerentur. In diuerſa trahebantur ſententiæ; pla-
cebat Antonino, & Foro-Iulienſium ductoribus, vt quàm primùm
ſuperatis Sontij ripis, Goritiam circumſederent: Oppidum nec for-
ti muro, nec aggere circumſeptum facilè primo impetu in poteſta-
tem redactum iri: Hoſtes de ſola Gradiſca ſolicitos illùc commea- D
tus, illùc arma intuliſſe: Goritiæ contrà imparata omnia, ciuium
animos diſſidentes, vulgus potius rebus ſuis conſultum velle, quàm
longinqua Ferdinandi ſubſidia expectare. Subitam oppugnationem,
quantò minus præuiſam, tantò validiorem: Demùm eſſe Vrbem il-
lam Archiducalium ditioni, atque vniuerſæ Germaniæ propiorem:
quæ acceptos commeatus Gradiſcæ, & inferioribus locis abundè
ſuppeditat. Quare commodè futurum, vt ea capta, & Gradiſca, &
reliquæ munitiones ex ciborum inopia ſedentibus, & inſpectantibus E
Venetis breui deditionem parent. Sed contrà Iuſtinianus veteri illo,
& antiquæ militiæ præſcripto ſubnixus, nullum eſſe poſt ſe muni-
tum præſidium relinquendum aſſerebat. Goritiam non eſſe vnius
horæ, aut diei negotium; quid ſi diutius noſtris in obſidione moran-
tibus Gradiſcani milites interim circumuicina loca incendijs, & rapi-
nis abſumant? Sat ex Caporeto hoſtilis ſæuitiæ documenta hauſiſſe:

vires

A vires ſibi, & numero, & vſu inualidas eſſe, quæ firmandis præſidijs, & capeſſendo bello ſi diuidantur, ſe iam ſine exercitu Sontium traiecturum: adde fluminis alueum rapidum, & vix vado in illa aeris ſiccitate ſuperabilem; quod ſi tranſmiſſis copijs, pluuia poſtmodum intumuerit, quis non videt fame, & omnium rerum penuria nobis eſſe pereundum? Vicit hæc ſententia, vel quia melior, vel quia ab eo viro dicebatur. Porrò illud ſatis conſtat ſuorum paucitate deterritum

B Iuſtinianum præclariſſimum facinus omiſiſſe. Sed Barbadicus quoque illùc inclinabat, ne cum flumine ſimul, & cum hoſtibus belli experimenta capeſſeret; an quia inter arcana expeditionis illud à Senatu accepiſſet, vt minori quo fieri poſſet hoſtium incommodo bellum traheret. Nam & hoc in vulgus manauerat; Venetos non vindictæ, aut Imperij cupiditate; ſed ſpe ſecurioris pacis bellum ſuſcepiſſe: hanc vnam armis quæri, quam nobiliſſimarum Arcium occupatione ſibi præcidi ſatis intelligebant; hinc Germanis pro Imperio; illinc

C Hiſpanis pro gloria irritatis; quæ probabiliora in dies belli facies faciebat, adeò lentè, & non ex more maiorum cuncta adminiſtrabantur. Sed quæ conſequuta ſunt, documento fuere, benè Venetos patientia vſos.

Porrò copiæ, quas tunc ſub ſignis habuit Barbadicus, hæ fuere. Pedites VI. millia, quorum tertia pars ferè ex ordinarijs Venetæ ditionis delectibus collecta Lælium Martinengum Ducem inſequebantur. Cæteri Mercenarij ab Horatio Balioneo, & Ludouico Vimercato

Numerus Venetæ militiæ.

D ducti ſunt. Inter hos proceres plures tranſpadani, & ex Veneta nobilitate clariſſimi ſtudio in militarem diſciplinam propenſi; reliqua multitudo incondita, & militiæ neſcia; paucis exceptis Corſis, qui inter initia huius belli Iſtriam ab imminentibus Vſcocchiorum iniurijs egregiè defenſauerant. Eques peditatu longè melior III. millia hominum explebat; inter hos Cataphracti DC. veterum in Italia bellorum reliquiæ; ſed qui ære ſplendido, & clamydum ornatu inſignes nihil ferè præter ſpeciem, & terrorem præſtabant. His proximi Fer-

E rati MD. quibus continuo ferri tegmine obrutis nullus alius in acie vſus, niſi ictus ſuſtinere; nouum militiæ genus aduerſus Moſchettorum rabiem his proximis Belgarum tumultibus inſtructum. huic tanquam muro peditatus omnis innititur; ſed ſi fortè ex equo deſilire, aut in præceps ruere contingat, ſuomet pondere oppreſſi leui negotio intercipiuntur. hos verius, quàm ſuperiores dicas Cataphractos, nos Latinè Ferratos vocabimus, vel Thoracatos. Sed leues & armo-

rum

rum genere, & equorum pernicitate hos omnes ſuperabant; DCC. fuerant ex Foro-Iulienſi Prouincia in vnum collecti; Ducibus Carolo Straſoldo, Daniele Antonino, Vrbano Sauorniano, Gualterio Spilimbergo, Franciſco, & M. Antonio Manzanis, qui eximijs editis ſpectatæ fortitudinis, & fidei documentis (pace reliquorum dixerim) labentem exercitus dignitatem, vel inimicorum conſenſu ea tempeſtate ſuſtinuiſſe viſi ſunt. Ex Illyrico etiam aderant CCC. quibus Camillus Triuiſanus præerat, durum hominum genus, à pueris militiæ aſſueti. quorum laus præcipua hoſtes laceſſere, incautos adoriri, fugientes inſequi. Sed vbi contra nitentes offenderint, aut in armatas acies impegerint, iam tùm ſtatariæ pugnæ impares facilè repelluntur; quod ideò illis obuenit, quia ſclopeto, & gladio contenti corpora ſeminuda ad omnes ictus oſtentant. Hæ tunc fuerant Reip. copiæ. maiores, vel meliores ex ſuis finibus hoc temporis momento non potuit, aut non libuit educere: ab exteris verò etiam prohibebatur. Diceres, Italiæ Principes in eius perniciem coniuraſſe; ſiue illud metu Auſtriacûm facerent, ſiue quia ſub primo illo armorum ſtrepitu proprijs cuncti rebus intenti nollent regiones ſuas militaribus copijs nudare.

Cæterùm Iuſtinianus ſimul ac conſilium ſuum de oppugnanda Gradiſca à maiori militum parte probari animaduertit, ſed à Barbadico potiſſimum, qui eum ad hoc quotidiè ſolicitabat, nulla iniecta mora, quæcunque ad eam rem neceſſaria videbantur, impenſius procurat. Vallum, vineas inſtruit; locum caſtris faciundis deſtinat, quà tormenta diſponat, quà aciem explicet, ſtationes locet, aggerem ducat, vbique ad omnia præſens nec laborum, nec periculorum grauitate deterritus. Venerat inter hæc Adamus Traumiſtorfius Germanorum ſummus Imperator, nequaquam ſatis valido non modò ad laceſſendum hoſtem, ſed ne ad tuendos quidem populatione agros milite ſecum ducto. Sed eum ab Croatia aliquot vexilla inſequebantur, quæ cum ſuis, & Terſacchij copijs coniuncta aliquam exercitus ſpeciem faciebant: his non multò poſt Vſcocchij plures acceſſere, quos Venetorum manibus elapſos Viuus Tergeſtinus circà montes Iſtriæ in vnum conglobauerat, & fidem ſuam Principi probaturus Goritiam adducebat. Eo apparatu ingentem illam expectationem expleuit Ferdinandus, qua pridem omnium mentes ad ſe conuerterat; ſiue quia eum numerum ad rerum ſuarum defenſionem ſatis fore apparebat, ſiue quia maiora præſtare non potuit, temporum anguſtijs

Status Auſtriaci exercitus.

A B C D E

A ſtijs deprehenſus; an potius ex antiqua eius familiæ conſuetudine prohibitus? qua dum exhauriendo ſumptibus ærario profusè nimis Auſtriaci Principes indulgent, nil ferè ſibi reliquum faciunt: quare vbi vſus venerit, expeditiones clangueſcere neceſſarium eſt. His noua ſubinde iungebantur auxilia, quæ Carinthia, & Stiria vicinæ gentes ex pacto mittebant; inualida bello manus; ſed quæ in vnum coacta, & alto fluminis alueo, vel mœnibus tuta ad arcendam iniuriam B ſuffectura credebatur. Vbi primùm Traumiſtorfius Prouinciam eſt ingreſſus, Gradiſcam lectiſſimo firmatam præſidio Ioanne Perino Duce, Ricardo de Straſoldo recommittit, &, vt arcis tuendæ curas cum eo coniungeret, imponit. Meruerat iam pridem Perinus contra Belgas ſub Philippo Rege Hiſpaniarum, atque ibi ordines honorificentiſſimè duxerat. in hac verò expeditione fortitudinis, & prudentiæ exemplum dedit ſingulare; ob quæ ingentibus donis poſt ſolutam obſidionem à Ferdinando ornatus eſt.

C Porrò Imperator cum numero Venetos ſuperiores intelligeret, nihil fortunæ, aut militum temeritati committendum arbitratus, ſatis omnibus ſuis conſultum iri exiſtimauit, ſi citra Sontium illis occupatis Goritiam interim, & Gradiſcam ab eorum armis vendicaret: Principio igitur, vt omnem ſpem Goritiæ inuadendæ Barbadico præcideret, confeſtim Liciniſium aggreſſus, exiguam illam manum, quam ibi Iuſtinianus reliquerat, partim trucidat, partim fugat; locum verò vniuerſum foſſa cingit, & caſtello inſuper munit, quod ſu-D periori parte collis ad Podigoram poſitum, nomen ab ea obtinuit: ibi ſatis valido impoſito milite reliquas copias adhuc Goritiæ continebat. Fuerat ſupra Liciniſium antiquus Sontij pons, vt antè dictum fuit, quem in ipſa fluminis crepidine ad M. propè paſſus via inflexa minus commodum reddebat. quare itineris compendium facturus Traumiſtorfius, quà pagus fluuio terminatur, nouo ponte vtraſque ripas coniungit; per quem milites non modo, & equites, ſed currus etiam, & machinas omnes commodè Liciniſium traijciebat; eoque E per totam hyemem, & æſtate ſequenti maximo cum emolumento vſus eſt. Quæ cum Barbadicus intelligeret ſubito copias Mariano eductas ad Gradiſcam mouet. Inter Liciniſium, & Gradiſcam propter aquas Sontij modicus collis exſurgit vitibus, & fructiferis arboribus veſtitus, ad cuius radices Farra pagus eſt; in eo loco, quia ſiſtendo milite aptus apparebat, pedeſtrem aciem omnem includit; excitatis ad veteres loci caſas tumultuarijs potius, quàm militaribus

Die 24. Februar.

Veneti Gradiſcam aggrediuntur.

tentorijs, quæ velis ex nauibus pridem detractis, & in eos vſus illùc A
comportatis, contra omnem Cæli inclementiam contegebat. Equitatum in vicina loca Romanum, & Medeam diſtributum; relicto modico interim præſidio Mariani, quod locum cuſtodiret. Quibus ad hæc intentis, Germanus equites C. in vicinos colles à Sclauis ſæpius ante incurſionibus vexatos emittit, non ſpe prædæ magis, quàm vt Barbadico de muniendis caſtris ſolicito negotium faceret, ſi laborantibus ſuis auxilio accurriſſet. Pagos XI. eo die abſumptos ferunt, raptis ex Eccleſijs, quæ ſolæ adhuc intactæ ſupererant, argenteis vaſis, & ſacris ornamentis omnibus feſtis olim ſupplicationum diebus præferri ſolitis, quæ tunc in cædis, & belli ſigna commutata ſunt, eò maiori Chriſtianæ religionis flagitio, quòd hæc à Chriſtianis hominibus fieri apparebant. Veneti nihil his commoti obſidionem enixius parant. Sed Iuſtinianus eo ipſo die, quo ad Gradiſcam ſigna ſtetere, equo mœnia ab eius parte qua poſſunt adiri, circumuectus, loci ſitum diligenter eſt contemplatus. C

Gradiſcæ ſitus, & fortificationes.

Gradiſca M. P. ambit, forma tetragona, cuius latera orientalia Sontio alluuntur. reliquis in agros vergentibus; moles vniuerſa non tantùm naturali ſitu, quàm artificio admirabilis. Siquidem à natura ſilicem pro fundamento accepit vix ferro penetrabilem: ars verò mœnia adiecit curioſo ſtructuræ genere ex ingentibus ſaxis elaborata; quorum anguli orbicularibus circùm propugnaculis firmati aggere inſuper ad omnes impetus muniebantur. Porta vna militari frequentatur ab ea parte, quæ occidenti obijcitur. Latior ibi planities D
Odoacris primi Italiæ Regis, & Venetorum pridem infortunijs nobilitata. Sed fluuio arcem impoſuerat Maximilianus Cæſar, quæ inter duo Oppidi propugnacula eminens quintum veluti angulum efficit: Sub ea aditus aperitur, per quem auxilia à Sontio ſuccedunt: cuius fluminis opportunitas ex ijs, quæ in ſequentibus dicemus, ſatis apparebit. Oritur is ex proximis Iapidiæ alpibus, vnde per ſinuoſos montium anfractus præcipiti, atque adeo liberiori curſu in campos ſubuectus, vbi ſupra Gradiſcam Vipauum, infra verò Nati- E
ſonem accepit, non longè ab Aquileia prorumpit. Huius eſt apud Strabonem memoria non obſcura, vti reor, à quo Aquileiam diſterminari credidit, & per illum ſurſum ad Vrbem vſque Noreiam ſtad. M. C C. nauigari, quamquam in vtroque egregiè allucinetur Auctor: ſiquidem ab Aquileia ſex M. paſſuum fermè interuallo Orientem verſus amnis regionem ſecat: nauigationem verò nullam propemodum ad-

mit-

A mittit, propter violentiam nimiam, & rapacitatem, quàm ſuſis pluuijs, & niuibus ſolutis torrentis in modum nanciſcitur; quibus deficientibus, ea eſt fluminis natura, vt non raro tenuis in ſicco propè alueum aqua deſtituat: nec ratibus apta, niſi circà Gradiſcam fortaſſis, & ad maris oſtia decurrat. In vlteriori ripa ad Orientem vergit Carſi iugum, quod ab imo fluminis in ingentem paulatim riget altitudinem. Ad radicem montis Drauſina pagus eſt ſolo Sontij alueo
B à Gradiſca diuiſus. Læuam tenet Vipauus amniculus, & Vipauo imminens Rubia, vbi is in Sontium fluit, vltrà quam Goritiæ colles, & Oppidi aſpectus iucundiſſimus. Ab dextera Sagra occurrit, quam Iuſtinianum milite inſtruxiſſe diximus, & poſt Sagram Montisfalconis ager Adriatico mari conterminus, qui à Venetis poſſidebatur. Ad vetera Oppidi ornamenta inſignes addere occœperat munitiones Francolus. Siquidem præter aggeris innouandi curam, quam anxiè ſuſceperat; ante portam ceſpite à proxima planitie craſo, triangula-
C re aggreſſus erat propugnaculum; cuius baſis foſſæ iungebatur acie in Venetos conuerſa, opus ad hoſtes diutius illudendos commodiſſimum; quo capto integer nihilominus circa muros labor adhuc ſupererat.

Itaque à Iuſtiniano, quæ pro futura oppugnatione noſcenda erant, adnotatis continuò Legatus murum portæ coniunctum aggredi inſtituit; non certè quia facilius hunc expugnari, ſed quia vnum operibus poſſe cingi arbitrabatur. Siquidem ſtagnante circà Oppidum
D Sontio, non ea pars tantum, quæ ſecundum curſum fluminis poſita erat, ſed Septentrionale latus penè vniuerſum aquis attingebatur: quæ limo, & paluſtribus cannis oppletæ nouo veluti munimento locum firmauerant. ab meridie verò præter cætera oppugnationem arcebat arx propinqua, vnde certis tormentorum ictibus mœnia defenſa nullos hoſtium impetus deformidabant. Sed ſoli natura præcipuè impedimentum fecerat, quòd ſenſim ab ambitu foſſæ decreſcens, atque in imam veluti vallem depreſſum, murum poſt ripam la-
E tentem nullibi proſpectabat; vt nulla alia, quàm ab occaſu, vbi porta erat, Oppidi oppugnandi aut ſpes, aut ratio relinqueretur. Id aggreſſus Barbadicus extemplò ad rem immenſi laboris munitores excitat. quandoquidem ab ipſo caſtrorum vallo opus exorſus ad portam vſque Gradiſcæ (M. paſſ. ea diſtabat) profundiori excauata foſſâ iuſtæ altitudinis aggerem perducere non dubitauit; qui Caſtellis poſtea, & tormentis inſtructus, vt mox dicemus, militi tutum ad mœ-

nia facerent acceſſum: dum ipſe interim de ſuperiori loco viribus A
admotis, munitionem arctius perſtringeret. Quibus dum curam
omnem intendit, parte alia Traumiſtorſius oppugnationi ſe compa-
rans mœnia, aggerem, & propugnacula munit. Si quid in his per
negligentiam, aut temporis vetuſtatem corruptum, vel lapſum foret
impenſius reficit, complet miſſilibus, tormentis exornat. Ibi muni-
tio à Francolo cœpta illicò ad ſummum perducitur, & porta milita-
ris obſtruitur, multa ab tergo iniecta terra; vnico tantùm aditu ad B
eruptiones relicto; quibus nihilominus parcius ſemper vſi ſunt Ger-
mani; vel quia ſe impares ad hoſtem acie tentandum cognoſcerent;
ſiue quia tormentorum violentia ab incępto poſſe illum auertere exi-
ſtimarent. Cui rei in primis operam dabant glandes frequentiores in
munitores intorquendo quotidie, quæ timoris plurimum, periculi
minimum attulere, protegente illos arena, quam ante ſe continuò
agebant: per tenebras quoque ad opus intenti omnem illum terro-
rem haud difficulter eludebant. Sed nihil æquè magis Germanum C
Imperatorem anxium habuit, quàm ne per fluuium in Oppidum via
ſibi præcluderetur; inde vniuerſam tuendæ Gradiſcæ aleam pendere
non obſcurè intelligens. Quare rebus ex ſententia circa muros di-
ſpoſitis, ſimul editiorem locum capit vltra flumen, in eo montis tra-
ctu, qui Rubiæ & Gradiſcæ interiectus arci non magis, quàm fluuio
opportunus imminebat. eò grauioribus adductis machinis locum ce-
ſpite, & vallo cingit; Imperatorium dixere milites: ex quo non tan-
tùm ſubiectus Sontij alueus, & ripæ continuè defenſabantur; ſed D
Venetus quoque exercitus, qui in aduerſa ripa Farram tenebat, non
leuiori incommodo afficiebatur; adactis in eum crebrioribus pilis;
quæ perpetuò de militum vita periculum faciebant, vt parum abfue-
rit, quin Barbadicum aliquandò, & proceres plures vnà de medio
tollerent. Tunc paruis nauigijs vndique contractis, & ratibus in vſum
repens adornatis, quæcunque ad vim ſuſtinendam videbantur neceſ-
ſaria per illam partem traijciebant Germani, arma, commeatus, mili-
tes; fruſtrà tentantibus Venetis, qui Sagræ relicti fuerant, ex tàm E
longo interuallo, aut caſtelli fabricationem impedire, aut ratium ad-
pulſum auertere.

Creſcebat interim agger, quem modò Farrę inchoatum diximus, &
non longè quam paſſus xxx. à porta Gradiſcæ munitus in eam altitu-
dinem peruenerat, quæ milites vltrò, citròque diſcurrentes ab omni
ictu ſatis ſubtrahebat. Vna ea laus Iuſtiniani, qui nunquam ab opere
diſce-

A diſcedens vel ignauiſſimos quoſque ſuo exemplo inflammabat. Tunc copias ad omne belli diſcrimen placuit inſtruere: pedites in tres partes diuiſi, quarum ſingulæ M. M. hominum conſtabant. Horum Tribunis imponitur, vt tertio quoque die per vices munitoribus adſint, & ſuos ad pugnam conſerendam paratos adducant; qui horis XXIV. elapſis nouo militi locum dantes, duobus intermedijs diebus quietem agebant. Hunc ordinem non ad munitiones tantùm excitandas,
B ſed in oppugnatione etiam ſubeunda diutius ſeruatum non rarò paucitas militum, & munitionum frequentia interturbauit. Nec ſuus equitibus interim labor deerat: hi poſt peditatum collocati contra omnes hoſtiles impetus latè vias muniebant. Nondum vltima manus aggeri erat impoſita, quando Barbadicus quatuor circa ipſum caſtella modicis interuallis locat, quæ excelſioribus ſubuecta faſtigijs ingentis magnitudinis currulia poſtea accepere: primum Farræ propinquum, & ideo flumini, & ratibus infenſum: reliqua propius Gra-
C diſcam; quorum ſecundum, & tertium mœnia & angulum oppidi Aquilonarem, poſtremum portam, & latus in Occidentem Solem ſpectans æquè pertentabant. Tùm Veneti Oppido pares, vel fortaſsè etiam ſuperiores omnis generis tormentis diſcuſſis acrem oppugnationem occępere. Primis diebus muri defenſoribus nudati; pinnæ, & ſi qua aderant excelſiora propugnacula diſſipata; machinis verò, quas per aggerem internum diſpoſuerant Germani, nec locus, nec vſus relictus: quare illas Pirinus in Arcem Maximiliani transfer-
D re coactus eſt, quæ editiori apice conſpicua, vt dicebamus, vna Venetorum munimenta eminebat. Lætiores circa initia ſucceſſus plurimæ difficultates excepere. Flumen antè cuncta inani impetu tentatum eſt; in quod tormentorum furor confertim excuſſus nihil præter terrorem traijcientibus inflixit, qui idcò non modo nocturnam nauigationem non intermittunt, quam ad prima terriculamenta inſtituerant, ſed interdiù etiam nullo timore tranſmittebant, ex longa iam conſuetudine fallaciſſimos ictus aſpernati. Nec feliciora aderant cir-
E ca portam, & murum, quæ continuis glandium procellis vexata, nihil aut parum de ſuo robore remittebant; ſiue illud ex ignei pulueris ignauia fieret, ſiue ex militum imperitia eueniret; nam vtrumque fertur. Porrò illud exploratum eſt, cuncta, quæ ad machinamenta huiuſmodi pertinent, ſegniter admodum, & negligenter per omnem illam oppugnationem fuiſſe adminiſtrata; quippe nec ex diſciplina militari Fabri tormentis conſtituebantur, qui niſi à Præfecto iuſſi ignem admo-

monerent; nec ictus ad deſtinata temporum interualla diſpoſiti, vel A
ad perpendiculum librati præſcribebantur: Sed vt cuique libido
erat, temerè manus ſinguli currulibus admouebant; qui murum ra-
rò, vacuum aera ſæpiſſimè verberabant: tanto Reip. diſpendio, vt
ſeptingentas pilas aliquibus diebus in eam rem inſumptas multi ad-
notauerint. Ex quo ea inſuper damni fiebat acceſſio, quòd ex nimio
æſtu corruptis ad oſcula tormentis, ea in poſterum nullis vſibus apta
relinquebantur: cui incommodo, quod in bellis frequentiſſimum eſt, B
cum facili negotio obuiam iri poſſit, miror cur Principes hucuſque ad
id animum non adiecerint. Igitur Veneti vbi circa murum conatus
illos parum arridere proſpiciunt, ad res gerendas ſubinde negligen-
tiores reddebantur: & plures erant qui ſiue de induſtria, an ob deſpe-
rationem? mœnibus prætermiſſis, cum illam omnem in obiecta ædi-
ficia intorquerent; quo facto mortales multi intra Oppidum cade-
bant, & plura loci ornamenta fœdè vaſtabantur. Sed nec Germanus
interim otioſus eſſe: aſſiduus in arce, ſub muris, denſiſſimus verò in C
triangulari illa portæ munitione, quam ſupra memorabamus. vtriſ-
que metus & periculum: ſi quis aggerem tranſgrederetur, aut corpo-
re ſupereminerèt, machinis facilè opprimebatur. Sæpius inter hæc
Traumiſtorfius ex Liciniſio per eam planiciem, quæ inter aquas
Sontij, & Farram extenditur, facto impetu Venetos infeſtabat, non
aperto marte; ſed per globos, & per inſidias aliquandò: tumultus
plures ciere, pugnam nullam pugnare, cuius quoque valido, & re-
pentino incurſu non rarò in aggere, & ſtationibus per tenebras trepi- D
datum eſt. Quæ res in primis Venetis erant grauiſſimæ, quibus in
hunc modum ab hoſtibus pertentatis, nulla inſuper dies, nulla nox
quieta dabatur. Nam diem in ducendo aggere, implendis cratibus,
adigendis machinis totum inſumebant: noctu ad operum cuſtodiam
toto eo tractu, qui Farram inter, & Gradiſcam muniebatur, *plures*,
& validiores addicti, cunctantem lucem aduerſariorum animis oppe-
riebantur. Quare in tàm exiguo numero cum feſſis integri rarò ſuc-
cederent, breui fiebat, vt omnes vigilijs, & laboribus impares occe- E
ptæ oppugnationis faſtidium caperet. Sed illud maximè cruciabat,
quod ob oculos quotidiè ex Imperatoria munitione obſeſſis auxilia
cernerent ſubmitti inutilem turbam extra mœnia aſportari: rates, na-
ues vltrò, citròque tranſcurrere; diceres animi gratia Germanos ſe-
cundo flumine expatiari: felici in hoc fortunæ beneficio vſi; nam Son-
tius alioquin ſemper tumens, & torrentis in modum rapax, per totam
illam

A illam hyemem placidè admodum illabens tutum per ea litora tranſitum vectoribus permiſit, nulla per tres integros menſes effuſa pluuia, niſi paucis admodum horis, cum Veneti Dobram tenerent, quod pro miraculo obſeruatum eſt.

Verùm nec elatus Barbadici animus ſic frangebatur, quin potius, vt ſingulari erat præditus prudentia, omnia hæc quantumvis iniquiora hilari vultu aſpernari, ſpem meliorem in dies oſtentare; victoriam B polliceri, nihil denique facere, quod animi conſtantiam declararet. Vna fuit præſidij ad Sagram poſiti pœnitentia, quæ diutius non potuit diſſimulari: nam nec ad præſentes vſus eam copiarum diuiſionem facere apparebat, & in periculo erant milites, ne ripa, & fluminis alueo à reliquo exercitu relegatos prius Auſtriaci circumuenirent, quam vt ex caſtris ſubuenirentur. Igitur cedendum tempori Legatus exiſtimans, iubet, vt, relicta Sagra, omnis illa multitudo Farram quàm primùm prociſiſcatur. Grata vtcunque ea virium acceſſio C Veneto fuit, qui numero auctus leuiori incommodo laborioſam oppugnationem intendebat. Sed hoſtis inde metu vacuus, ac veluti ad benè agendum ſigno accepto, ab eo die omnem illam oram vltra Sontium liberè peruagari. Sub Verrucam ipſam Montisfalconi excurrere. cuncta ruinis incendijs, ſacrilegijs de more miſcere; quod vt diutius ſibi fieri liceret, alterum propugnaculum in montis apice, Imperatorio imminens tumultuariè, & ſolis ferè lapidibus aggerat, ad id non militibus modò, ſed mulierculis etiam diù, noctuque labo-D rantibns, vt non iniuria à conditoribus fœminarum munimentum cæptum fuerit appellari. Opus breui abſolutum tormentis exornatur; quæ Veneti cernebant quidem, ſed prohibere non poterant flumine diuiſi; & in aggere producendo adhuc occupati. Hunc paulatim ab vltimo caſtello ad portam exporrectum triangulari hoſtium munitioni ferè coniunxerant. Tunc propius res agi cæpta, tentantibus Venetis à munitione Germanos deijcere; infrà ſclopeti iactum ea ſtabat dimicatio, & Veneti inter opera diſpoſiti continuo glandium iactu E nihil hoſti tutum relinquebant. Germanus contra vires intendere, iacula, lapides iacere: non labori, non diligentiæ parcere; vrgentibus interim hinc inde maioribus tormentis; quæ perpetuo ſonitu, fulgore, ictu etiam eos, qui procul manſerant, infeſtabant. Inter cæteros belli terrores parauerant Veneti orbes ferreis laminis obtectos, intus verò plumbeas glandes, & chalybis fruſta congeſſerant; addito ſulphure, pice, & id genus alijs, quæ vbi ſemel ignem conceperant,

Propugnaculum fœminarum.

perant, maximo cum ſtrepitu laminis diſruptis, omnem illam vim A
incluſam in proxima effundebant. Hi tunc in medios hoſtes coniecti
multos miſerè lacerant, plures ignis, quàm ferrum abſumit: fœda
vbique mortis facies, & triſtis morientium gemitus, donec Pirinus
multo iniecto cinere occluſas flammas poſſe ſuffocari primus demon-
ſtrauit: domum integram ea lue abſumptam ferunt, fruſtrà à Domi-
no vinaria cella reſerata, vt inde milites, quando aqua ad manus non
erat, ignem extinguerent, qui de ſiti extinguenda magis ſoliciti de- B
paſcentes flammas deſpexere. Sed nec ideò de ardore pugnæ quic-
quam remittitur, aut Veneti difficultatibus preſſi concidunt, aut
Germani malis victi cedunt, vel aduerſis mutantur. enixius munitio-
nes complent, plura auſuri ſi numero pollerent.

In hunc modum duæ principes nationes aduerſum ſe ſub mœnibus
Gradiſcæ quotidiè ferè dimicabant: Veneti pro victoria, Germani
pro ſalute; illis omnia contra ſententiam; his obſtinatio, odium,
ſed locus præcipuè opportunus. C

Dum hæc exæquato pugnæ diſcrimine ab his geruntur, infelix
Antonini caſus primum reluctanti fortunæ experimentum Venetis
præbuit. Siquidem homo, & animo, & corpore impiger, dùm ad
omnem bellicæ laudis occaſionem extra aggerem excurrit, & omiſſo
equo, ſub ipſis mœnibus hoſtem prouocat, à maiori pila non in eam
ſpem ex arce librata per medium pectus dilaceratur. Teſtatum dam-
num publicis monumentis. Vtinenſes Ciui ſuo publico funere elato
ſtatuam in Curia erexere. Sed Senatus, torque auri pondo fratribus D
donatis, equeſtre ſimulacrum extincto decreuit; rarus per ea tempo-
ra in Rep. honos: hoc poſtea in maiori Baſilica Ioannes Baſadonna
P. Rect. Vtini dicauit. Equitibus, quos ductabat Iacobus frater præ-
ficitur. Ad necem Danielis Antonini, alteram Antonini Mariani
Vtinenſis etiam Patritij eadem pila coniunxit. Is legum ſtudijs de-
functus literarum gloriam tùm primùm armis decorabat; florens
opibus, & iuuenta, & ſtudio in Ducem effuſus: felix ſi Muſarum
otio contentus incerta Martis deſpexiſſet. E

Mors Danielis Antonini.

Mors Antonini Mariani.

Igitur Veneti, qui ingenti animorum ardore eam expeditionem
à principio ſuſceperant, vbi illos, qui ne primum quidem impetum
laturos crediderant, non modò non cedentes, ſed audaciſſimè reſi-
ſtentes animaduertunt, paulatim viribus, & animo conſternabantur.
Contra Gradiſcani felicium rerum ſucceſſu audaciam conſequuti, ni-
hili iam Venetos, aut eorum munimenta faciebant, quos ex muro
inſu-

A inſuper cauillabantur quotidiè, & iocis, probrisque eorum nobiliſſimum quemque inſectabantur, nihil non iniuriarum in Iuſtinianum, & Barbadicum etiam collatrantes: ſed hi ad vnam oppugnationem intenti nihil intactum interea relinquebant, quò citius Oppido potirentur; Iuſtiniani verò ſtudium admirabile, & non ſine famæ diſpendio reticendum. Hunc ſui ipſius interdum, & dignitatis etiam prorſus oblitum gregarij militis officia implentem non raro reliquus exer-
B citus eſt contemplatus; eo impetu aggerem inter hoſtium tela, manusque auctum tandem foſſæ committit. Ibi milites pro ripa diſpoſiti perpetuo miſſilium turbine ſumma mœnium verrebant, atque ex eo tempore machinarum furor in vnum locum conuerſus muros demum cæpit labefactare, iamque rimas duxerant, & hiatus facere perrexerant, & lapides ferri violentia corrupti in fruſta diſpergebantur; quando poſt longam defatigationem moles paſſuum fermè xx. præcipiti caſu propè portam in foſſam occubuit. Eam ruinam terra,
C quæ poſt murum ſteterat vniuerſam complanauit, vt non difficilis omninò tranſitus in Oppidum tranſituris relinqueretur. Sed, cum id facere vellet Barbadicus, ab triangulari munitione prohibebatur, quæ pro ripa foſſæ ante portam collocata non à fronte tantùm hoſtes propellere, ſed tergori etiam circumfuſos poterat cohibere. quare ſi Veneti foſſam ingreſſi per loci ruinam mœnia inſtituiſſent penetrare, nulli dubium, quòd in tàm breui diſtantia cuncti miſſilibus obruti temeritatis pœnas luiſſent. Igitur vt minori militum periculo pera-
D geret incępta Legatus vim omnem ad munitionem illam conuertit, quam niſi prius obtineret, ſciebat arcis potiundæ ſpem omnem irritam fore: primùm manu poſſe capi ſuis oſtendit: accepere prouinciam nonnulli, & ſcalis admotis ad ſummum aggeris faſtigium euaſere, forti potius, quàm felici euentu: nam à ſuis, qui ponè ſequebantur, deſerti vltimum propè diſcrimen paſſi ſunt. Penès Horatium Balioneum eius diei ſeruandarum ſtationum cura fuerat, quem inter primos ſub munitione dimicantem vulnus in capite acceptum ab eius
E oppugnatione reuocauit. Sic reiectis Venetis, mitius conſilium init Barbadicus. Placet rem totam cuniculo tranſigi: opus inchoatur in ipſa triangularis munitionis foſſa, non longè ab angulo exteriori videntibus, & irridentibus Germanis, quibus iam pridem loci difficultas erat proſpecta: toto ſiquidem illo tractu terra ſubiecta in perennem lapidem rigens, nec ligonem, nec vomerem patitur. quod Ducem Venetum minimè deterruit; ſed adhibito malleo propugnaculi

F ſun-

fundamenta ingenti patientia penetrat. ſenſit hoſtis periculum. quare de ſua ſalute ſolicitus ſubitam irruptionem parat. Sed cuncta circùm ardua diſcrimen intendebant. Nam Venetos in ſtationibus poſitos, atque adeò ex vicino periculo cautiores redditos, nihil quod ad loci, ſuique cuſtodiam pertineret prætermiſſuros apparebat. Vnde non ſine aperto copiarum damno eas ab arce Germanus debuerat deducere. Igitur ad illam eludendam virtutem dieculæ aliquot inſumptæ, quibus altum mœnia ſilentium obduxit, & milites, qui muris præerant, ferox ingenium ad luſus, & dicteria conuerterant; iamque maiora tormenta conticuerant: minora verò rariſſimè diſcuſſa vniuerſi præſidij negligentiam vſque ad ſuſpicionem culpabilem demonſtrabant. Mirum quantum his artibus res Veneta repens deferbuerit, vix imperante, & vrgente Iuſtiniano aſſueta munera milites obire; illo abſente, otio, & oblata quiete frui. Quibus in tàm vicino proſpectu ab Pirino animaduerſis, dubia adhuc circa terram creſcenti luce, fortiſſimos quosque ad hoſtium munitiones tentandas emittit. Hi acinace ab humeris demiſſa, & bicipiti ſecuri manus inſtructi ab duobus partibus tanta celeritate nouiſſimum aggerem adoriuntur, vt prius in vltimum vitæ diſcrimen Veneti ſe adductos cognoſcerent, quàm Germanorum ſigna è mœnibus mouiſſe intelligerent. Tenebat eum locum Righetus Parmenſis cum militibus fermè c c c. quorum plures ſomno demerſi, reliqui diſperſi, & quà cuique libitum erat ſine armis, ſine imperio conglobati, omne aliud præter id quod acciderat, expectabant: quare facilè fuit Germanis tanta rei benè gerendæ oblata occaſione feliciter vti. Porrò Veneti dùm ad caſum ſtupent, nec, qua ſe defendant, rationem vllam expediunt, ad vnum ferè circumuenti omnes ſegnitiæ, & importunæ tranquillitatis pœnas dedere. Cum his Centurio extinguitur, & ſtatio vniuerſa capitur. Iamque Germanus ſtrage feruidus ad caſtellum proximum diſcurrebat, tormentis, quæ ibi fuerant, manus admoturus. Sed fortè Iuſtinianus adueniens nefas prohibuit. Aderant cum eo Lucius Richerius Portunaonenſis, & Antonius Fornacius Vtinenſis, qui duo viri Ducis latera tegebant continuè. Hi audito tumultu, & propè ſub pedibus cædem conſpicati impigrè ad fauces caſtelli accurrunt, per quas in munitionem captam breuior erat deſcenſus; ibi haſtis, quæ ad manus venerant, in Germanos directis, ſuos à fuga, hoſtes ab irruptione nituntur propellere, quæ dum ab his ſingulari animi, & corporis fortitudine geruntur, caſus per caſtra vulgari cæptus ad peri-

Gradiſcani aggerem Venetorum inuadunt.

A B C D E

A periculum arcendum vniuerſas copias ſolicitat, & Iuſtinianus precibus, & Imperio in circumſtantes inuectus ſenſim animos faciebat. Sed tormenta præcipuè ſalutem attulere, quibus illicò in fugientium illam, & perſequentium multitudinem diſcuſſis terror omnis in Germanos auertitur: quare tandem cedere coacti non hoſtium ſpolijs magis, quàm militari gloria conſpicui, paucis ſuorum amiſſis in arcem ſe recipiunt. Ibi Iuſtinianum vltimum propè vitæ diſcrimen

B ſubijſſe memorant, à transfuga Illyrico ſub eo rerum turbine ferro petitum, quem facinus parantem, atque in ictum iam aſſurgentem Antonius quidam Iuſtiniano familiaris ſuperueniens haſta confecit. Quare præſenti illo periculo, & ſuorum damno admonitus intentiori de cunctis cura prouidere; vigilias crebras ponere, & eas ipſe cum Tribunis circumire; tormenta nullo niſi fortiſſimo, & fideliſſimo committere. Sed cuniculo in primis intentus, opus enixè properare, verbo, præſentia vrgere. Pirinus contra ingruentis periculi ſenſu

C commotus, militari conſilio angulum vniuerſum cuniculo pertentatum à reliqua munitione diuidit, pari ratione excauata interius foſſa ingentis profunditatis; quod vbi Barbadico innotuit, non vltra procedendum exiſtimans ignem operi admouit, qui magno cum ſtrepitu erumpens anguli bonam partem diruit. Subeunt Veneti, & per labentem humum ſurrepentes, quò minus munitione potirentur, à foſſa ſunt prohibiti. Hanc cum luce ſequenti aggrederetur Barbadicus, ſummiſq; propoſitis præmijs ad vlteriorem ripam ſuperandam *Die 25. Martij.*

D ſuos compelleret, haud difficulter à Germanis repulſus eſt.

Cum igitur in hunc modum infelici quodam Reip. fato vires ſub Gradiſca in irritum effunderent Veneti, in dies magis, magiſq; de Oppugnatione Arcis deſperabant, atque vt vulgus ſolet, ex euentu facta recolentes omnem culpam in Iuſtinianum reijciebant; potuiſſe à principio ſubſidia intercipere, occupato flumine, & monte. vtrumque neglexiſſe. nunc eò ventum eſſe, vt aut omnibus ſub muris Gradiſcæ occumbendum ſit; aut turpi fuga obſidio deſerenda. Quatie-

E bantur muri nihilominus; ſed nouiſſimè per tres integros dies ictibus nunquam intermiſſis domus magis, quàm mœnia tacta. Interim fœdè ruebant ædificia, & ſi quid integrum, aut fortunæ beneficio, aut hoſtium furore vſque in illud tempus intentatum ſupererat, tunc miſerè peribat. Plures ex captiuis retulere; ſi diem vnum, aut alterum ardor ille perduraſſet, Pirinum arcem traditurum, quæ ad ſolatium potius militum diſſipata, quàm vera fuiſſe auſim affirmare.

Nam ea fuit tunc Oppidi illius conditio, vt vix maximo, & inſtru- A
ctiſſimo exercitu poſſe pugnando capi militarium artium gnari affirmarent, niſi prius ſubſidia, quæ per flumen quotidie inuehebantur, intercluſa fuiſſent. Impedimentis ſiquidem per eam partem aſportatis, liberi commeatus, & recentes copiæ inde obſeſſis continuè accedebant: quæ & viribus, & audacia firmæ omnes hoſtiles impetus facilè aſpernabantur: & ſi qua ductores libido inceſſerat extrà mœnia erumpendi; quod ſemel, aut bis factum accepimus, temporis mo- B
mento nouo milite arcem implebant; qui periculo defunctus iterum Goritiam remittebatur. Ita fiebat, vt quos numerus Venetis impares reddiderat, loci commoditas ſatis, ſuperque adæquaret. quare ſtupor nullus legentes tenebit, ſi Arx vna huiuſmodi belli molem diutius ſuſtinuerit: ſatis erit illud admirari, quod cum miles integer ſemper Germano ad manus eſſet, nullo memorabili edito facinore (ſi cędem Righetti excipias) peſtem illam in auctores auerterit, aut caſtellis in poteſtatem adductis, aut tormentis corruptis, quod ne ten- C
tare quidem auſus eſt.

Armorum ceſſatio. Inter hæc adueniunt literæ à Senatu, quibus in gratiam Pontificis armorum ceſſatio imperatur. Dederant hoc Patres Pontifici, quò pacis cōditiones inter ipſos & Archiducales facilius componeret: quę in vulgus acceptæ variæ militum animos affecere. Multi lætabantur tanquam periculis exempti; plures, quibus inerti otio, vel gloria, vel pecunia potior erat, triſtitia afficiebantur. oppugnationis finem, & certiſſimam victoriam vltimos illos conatus interpretati. Sed Barba- D
dico in primis gratę fuere, qui magnis vndique circumuentus difficultatibus præſenti oppugnationis apparatu arcem fruſtra tentari multò pridem experientia didicerat; quare occaſionem complexus, poſtquam Marianum machinas tranſmiſit, ipſe cum omnibus copijs eodem conceſſit XXIX. die, poſtquam Gradiſca oppugnari cæpta eſt.

Die 29. Martij. Germanus tanta pernicie liber ab Arce diſcurrens Venetorum opera ſolo adæquat, tectaque labentia per otium reficit.

Libri Secundi finis.

HEN-

HENRICI PALLADII DE OLIVIS VTINENSIS

DE OPPVGNATIONE GRADISCANA

Liber Tertius.

A SVblata oppugnatione bellum potius eſſe deſierat, quàm pax vlla ſubſequuta ſit: ſiquidem hæc apud Principes Veneto nomini infenſos, nec bonis artibus fortaſſis pertractata, iniquior in dies, & ad publicam vtilitatem minus commoda apparebat; donec vltrò, citròque iterum animis irritatis felix illa concordiæ expectatio è manibus omnis
B elapſa prorſus euanuit. Bellum verò plura arctauerant: ducum diffidentia, miles numero imminutus; pluuiæ, & tempeſtates tùm primum ineunte vere erumpentes: ſed morborum vis quædam incredibilis præcipuè, qua vniuerſus ferè exercitus dilapſus eſt, cunctos ab armorum ſtrepitu reuocauit. Ortum habuit ea lues à continuis laboribus, & vigilijs, quibus per eam oppugnationem non die, non nocte remiſſis milites grauius afflictati ſunt; ſed nihil æquè eos, quàm Exercitus morbo offenſi.
C generoſioris vini copia perdidit, quo ſe præter modum ingurgitantes, omne viſcerum, ſed capitis præcipuè temperamentum breui peruertunt. Hinc nouæ, & ſæuæ morborum facies, & quæ intra diem ſe-

ptimum

ptimum mortem inferebant: ſub initia vires collapſæ, & diſſipatæ, A ſtomachi languor, vomitus, animi defectiones, corporum iactatio, vigiliæ, ſine ſenſu doloris, aut febris; adeò vt aliquandò ſe nullo prorſus morbo teneri exiſtimarent: ad hunc modum natiuo extincto calore, labentibus ſenſibus inopinatè decedebant: plures æſtuare, delirare: ad hoc corporis grauitas, & dolor acerbus, & ſitis inexhauſta accedebat, quibus vltima rerum diſcrimina acerbiora reddebantur. Sic nobilis, plebes mere, & quos ſexcenta ante pericula, & tot plumbeæ glandes non domuerant, breui paucorum dierum ardore abſu- B mebantur. Tot ſuorum funeribus percuſſus Barbadicus curas omnes ad remedia perquirenda conuertit. Medici ex Vrbe ingentibus propoſitis præmijs aduocati. Medea, & Palma egrorum iuſſa eſſe receptacula. Illic publica erecta hoſpitia, & præſidiorum apparatus diligenter inſtructi, nec alimentorum copia, aut miniſtrorum charitas defuere; quibus vltima mortis ſolatia miſeris abundè præbuiſſe viſus eſt: quæ tametſi ſummo ſtudio, atque impenſa adminiſtrarentur, debacchantium tamen morborum impetus, & labentium nu- C merus arctiora in dies faciebant. Tunc publicas Vtinenſium ædes olim extrà muros in peſtilentię neceſſitates extructas militibus curandis Ciuitas conceſſit; delectis ad id nobilibus & popularibus Ciuibus, qui loci cuſtodiæ præeſſent, & annonam curarent, quod piè ſanctèq; inſtitutum ſumma cum Vtinenſium laude vſque ad finem belli permanſit. Sed ea erat morbi rabies, quæ nullis remedijs poſſet mitigari: cadebant pariter fortiſſimi, & ignaui: non miniſtri, non Medici à D communi ſtrage immunes fuere: non Sacerdotes, quibus animatum purgamenta demandabantur; ſed omnes iſtos, vel quia laboribus impares, an languentium corporum habitu infectos? plenius obſequium confecit. Nec Germanis interim lætiora aderant; pari ſtrage ruebant; ſed non pari cura, aut officio fouebantur. Inopina clades vel prouidos quoſque fefellerat, ne dum auxiliares, & aduentitias illas copias, quæ duarum Arcium bona depaſtæ ab his omnibus commodis aberant quàm longiſſimè. Sed Oppidanorum conditio E adhuc iniquior, qui foris ab hoſtibus, intus à ſuis per ſummam libidinem ſpoliati de tot modò diuitijs, vix vltima vitæ ſubſidia mordicùs retinebant. Igitur cuncta metu, confuſione plena inconditam multitudinem horrore complent. in ſtationibus miles, Oppidani per tecta diſperſi, indefleti, & ab omnibus deſerti pereunt. Vbique luctus, & gemitus, & morientium voces, quibus ſe ipſos, bellum præ-

ſens,

A ſens, & cunctantem animam diris omnibus execrantur: plerique in fuga malorum ſubſidium arbitrati, vbi exhauſto corporum vigore ſenſus labi cęperant, paſſim per viarum crepidines fuſi prætereuntium manus ad mortis compendium expoſcebant.

Sed Venetijs nullo malignioris fortunæ incommodo deuicti Patres bellum nihilominus innouandum decernunt. Quare miſſi ad exercitum Franciſcus Martinengus, & Ferrandus Roſſius inclyti per ea *D.6. April.*
B tempora Duces, qui res Fori-Iulij diligenter cognoſcerent. His Prouinciam peragrantibus Medeæ viſum eſt alterum propugnaculum excitare (Barbadicum dixere) & propè Ciuidale, quia factis ex Caporeto incurſionibus ſingulis fermè diebus infeſtabantur, duo opponunt caſtella. Hæc edito collium faſtigio munita hoſtilem omnem rabiem ab Oppido deinceps auertere. Ventionenſibus quoque munitionem imperant, quam ipſi in vicino monte ſtudio aduerſus Remp. ſingulari ex quadrato lapide, quod nullibi factum eſt, proprijs ſum-
C ptibus abſoluere non dubitarunt. Inde in Vrbem reuerſi inter cætera belli arcana curam ingerunt Patribus de diſciplina militari corrigenda, quæ nullis coercita magiſtris in ſummam, eamque Reip. pernicioſam licentiam exceſſerat. Barbadicum ſolum tot malis obrutum, ne dum circumuentum non poſſe cuncta proſpicere: nullum certum Ducem equitatui, nullum pediti ſupereſſe: cunctos ſe ipſos ad libidinem regere: diuerſas eſſe militares artes ab Imperatorijs, tùm machinas in poteſtate fabrorum relictas, quibus viribus, quibus
D animis potuiſſe tractari? eam confuſionem primò tollerent, mox de ſupplemento cogitarent. Quæ vera cognoſcentes Patres continuò Martinengum equitatui præficiunt vniuerſo, Illyricis vni Triuiſano veteri ipſorum Duci permiſſis, & Cataphractis (pauci ex morbo ſupererant) Ludouicus Eſtenſis impoſitus, muralia tormenta Roſſio demandata, antiquum illud induſtriæ ſuæ munus. Nec Iuſtinianum ſine Imperio diutius paſſi, hunc caſtrorum Magiſtrum ſupremum pronunciant. Quibus in hunc modum diſpoſitis, de ſupplemento com- *Reformatio Veneti exercitus.*
E parando enixius agitatum. Prima conſiliorum fuere, vt Illyrici equites quotquot in Iſtria ſtipendia merebant in Forum-Iulium deportarentur. Dum interim Ferratos nouos conſcribunt Ciuitates Galliç Ciſalpinæ, & leues inſtaurant Foro-Iulienſes. De Cataphractis inſtaurandis quandoquidem omnes ferè morborum violentia corruerant, in aliud tempus negotium eſt reiectum. Nec minor cura de pedite, delectus noui circa Oppida fieri; ex Vrbe plures adduci; miles ver-

bo,

bo, ſpe, ſtipendio allici, & quia proximæ nationes detrectabant, placuit vel remotiſſimas tentare. Igitur Belgæ, & vltimi maris accolæ per idoneos homines ad ſtipendium excitati. Rethi verò, qui pacto cum Rep. fœdere erant obſtricti, quàm primùm aduocantur. ex Cretenſi quoque ſolo auxiliares manus conſcriptæ. Quæ quanquam ingenti animorum ſtudio conquiſita, tamen quia in longinquo adhuc erant, præſentem exercitus conditionem parum ſubleuabant. ſed nihil opportunius excogitatum, quàm exulum reuocatio; ea cura ſex viris à Senatu committitur, qui ſingulorum cauſas accuratè dignoſcentes, facinoroſiſſimis quibuſdam, & malè de Rep. meritis poſthabitis, reliquos ferè omnes receperunt. reducti ea diligentia M. M. fermè, qui Patriæ & penatibus redditi, laborioſa militia longioris exilij damna, libentiſſimè commutarunt. Hinc peditum, & equitum numerus breui auctus; viuida bello manus, &, ſi ſors ferat, nullo publicæ ſalutis incommodo caſura. His quaſi fomentis abſumpti exercitus dolor demulceri cæptus eſt. & parùm aberat, vt ex tantis ærumnis reſpirarent aliquando Veneti, niſi Ducum diſcordia omnia iterum in peius detraxiſſet. Fuere hi Martinengus, & Roſſius, de quibus paulò ante dictum eſt; quorum vterque cum à Senatu ad exercitum mitteretur, Iuſtiniani imperium dedignati oblatum munus aſpernabantur. Roſſius apertè, & irarum plenus; Martinengus magis iniuriam diſſimulans; ex quo fiebat, vt miles neceſſario imperio deſtitutus minùs promptè expeditiones obiret. In hac rerum confuſione Illyricus eques ex Iſtria aduectus interuenit; gratus eius aduentus non copiarum numero tantùm, quàm equitum virtute, quorum in Iſtria præclara geſta omnium laudibus commendabantur, & eximiam de illis ſpem conceperat vniuerſus exercitus; quam ne longius fruſtraretur, Triuiſanus eorum Dux extra vallum illis deductis, ante oculos hoſtium ſub Podigora cæpit diſcurrere: ibi prædæ abactæ, & plures cæſi; hinc animo aucti inuios Liciniſij ſaltus, & aſpera montium penetrantes ſubita inuaſione S. Florianum occupant. Hic locus vltrà Liciniſium poſitus Archiducalium præſidio tenebatur, ciborum, & rei frumentariæ gratia in primis; quam illùc veluti in remotiorem cuſtodiam ex vicinis pagis incolæ importauerant. Sub Illyricorum aduentum fugientibus Germanis plus ibi prædæ, quàm ſanguinis fuit; ſed ea maiori ex parte corrumpitur, & locus, quia non poterat retineri, relinquitur. Interim pedeſtres copiæ augebantur; nam ſupplementa plura venerant, & multi morborum viribus, quæ iam mitiores factæ erant,

Veneti locũ S. Floriani occupant. *Die 24. Aprilis.*

A B C D E

A erant, ſuperatis, arma, & animum reſumebant. Quare Barbadicus ab eo infortunio reſpirans, ac veluti tunc primùm ſui iuris effectus ad intermiſſas belli neceſſitates cogitationem omnem adiecit. Diù inſederat animo Licinißium ab hoſte occupatum, & Podigora operibus cincta. continui verò ab eo loco decurſus etiam indignationem faciebant: ea igitur hominis fuit ſententia, vt milite quàm primùm illùc miſſo, illa ſubuerteret receptacula; quibus Germanum deſtitu-
B tum facili deinceps negotio vltra flumen credidit poſſe coerceri, dum ipſe interim armorum terrore circùm lato omnia cis Sontium Venetis adiungeret. Cæterum dùm in dies conſilia differt eximiam eam ſpem hoſtium diligentia vaniſſimam fecit; qui ſiue ab exploratoribus de periculo admoniti, ſiue ſuoptè ingenio ad id excitati pridiè quàm Barbadicus fuerat moturus, exercitum omnem Licinißium traducunt. quo propugnaculo circumdato ad Farram deflectunt, vbi ſtatiua habuerant Veneti, & vallo circumfuſo collem vniuerſum am-
C plexantur: ita breuioribus interpoſitis ſpatijs omni illa planicie potiti, non vt victi toties, & obſeſſis, ſed victorum more ferocientes veram tandem Barbadico ſolicitudinem ingeſſere.

Iuuerat Ferdinandi partes per eos dies Philippus Rex Hiſpaniarum illùc miſſo Balthaſſare Marrada cum equitibus D. & peditibus totidem, non vt neceſſitudinis, & ſanguinis pignora tueretur magis, quàm vt Venetos Foro-Iulienſi bello implicitos ab Allobrogum rebus auerteret; quibus per ea tempora Philippus intentus Carolum
D Emanuelem illius gentis Ducem ferro ſæpius inuaſerat, & Oppidis ſpoliauerat pluribus; proximè verò Aſti longa obſidione incaſſum oppugnata, pacem compoſuerat; incertum an quia pacem vellet, ſiue quia innouandi belli occaſionem opportuniorem expectaret; quarum vna ea fuit, vt Venetos perpetuos Italicæ libertatis defenſores graui aliqua ſolicitudine interim intricaret. Hinc Foro-Iulienſis belli cura oblata, qua factum iri exiſtimauit Hiſpanus, vt lenta veluti tabe Rep. abſumpta nullæ deinceps vires neque ad ſe, neque ad ſo-
E cios tuendos illis ſupereſſent. Huiuſmodi erat, quæ tunc paſſim de Philippo vagabatur opinio. Porrò non alijs, quàm illius artibus bellum in Forum-Iulium tractum, & ab eo poſtea ſuſtentatum, & vſque in tertium annum deductum, nullus eſt propemodum, qui ignoret.

Igitur Barbadicus ab ea ſpe deiectus, qua Licinißium ſine armis poſſe capi exiſtimauerat, atrox ſubinde conſilium init, præſenti verò rerum conditioni accommodatum. Nam cum Germanus numero in

dies, & audacia creſceret, nullo alio niſi audaciſſimo aliquo facinore A poterat coerceri. quod vel ſingularem faceret victoriam, vel ſaltem aſſiduis incurſionibus modum adhiberet: an quia apparebat nomen Venetum contemptu laborare, ſi quam primum præclarum aliquid non moliretur. Iuſtinianus in ſententiam adductus copias diligenter inſtruit. Triuiſano demandatur, vt certamine occupatis hoſtibus improuiſum terrorem ab tergo obijciat. ipſe cum reliquis copijs, qua in planiciem vergit Liciniſium adoriri inſtituit. Præibat Iacobus B Antoninus cum leui equitatu, ſubſequebantur pedites duplici acie diſtincti, quarum alteram Balioneus, alteram Vimercatus ductabant; extrema agminis ferratis claudentibus. Eo apparatu paulò poſt ortum Solem ante pagum ſtetit Barbadicus, qui ſi loci natura diligentiori ſtudio ante explorata ad eam partem exercitum duxiſſet, vbi opera adhuc imperfecta facilem pediti tranſitum dabant; nec Germani quidem abnuunt, munimenta fuiſſe deſerturos, aut certè magna cum ſua clade propugnaturos. quippe improuiſo illo terrore perculſi C milites, qui ſtationes tunc ſeruabant, dum fuga, & clamore ſibi conſulunt, penè nudatum defenſoribus vallum hoſti præbuerunt. Murus qui ibi fortè erat, & foſſa infortunium arcuere; à quibus Veneti procurrentes in tempore detenti ſunt. Sed Horatius Balioneus, & pauci cum eo portam ſemiapertam nacti, quam fugientes cuſtodes reliquerant, in vicinam chortem irrumpunt. ibi ſitus, & locorum ignaris pulcherrima benè agendi occaſio è manibus elabitur; ſiquidem dum aditum quærunt, quo interiorem partem pagi inuadant, D atque ideo chortem circumeundo tempus abſumunt: Germani inter hæc animoſiores facti; ſed à Traumiſtorfio in primis concitati, qui ad tumultum venerat viribus, & numero ſuperiores accurrunt; ibi Balioneum reſiſtentem, & ſumma virtute vlterius conantem irrumpere extra ſepta propellunt. eam rerum obſcuritatem gregarij militis decus illuſtrauit egregiè. Hic per cæcas loci tenebras Germanos inſequutus in munitionem euaſerat; quò poſtquam nec agnitus, nec obſeruatus ab aliquo peruenit Traumiſtorfium ſublimem in E equo decurrentem, & ſuos ad defenſionem aggeris excitantem conſpicit, ex eo ducem eſſe ſuſpicatus, ferociter impetu facto contum in obuerſum impulit: equus Imperatorem à morte ſubtraxit; nam ad ictum pauens, dum in pedes erigitur, non ſuum vulnus excepit, miles ſtatim confoſſus, ideoque intercidit nomen; ſed præclarum facinus permanet, & Germani laudibus celebrant. Interim Triuiſanus

Veneti Liciniſium inuadunt.

Die 2. Maij.

ſupe-

A ſuperiorem partem pagi inuaſerat, ibi munimenta duo ſemiperfecta inter montem, & Liciniſium ſummo ardore oppugnata expugnauerat, cæſis, & fugatis Auſtriacis. alia parte Vimercatus, & Antoninus inferiorem aggerem infeſtabant, ille peditibus, hic equitibus ad ipſam propè foſſam perductis. quare nullo irrito intercedente ictu breui ſumma propugnaculorum defenſoribus nudantur; qui ideo poſt muros abditi, aut operibus tuti, Venetis trepidè miſſilibus reſiſte-
B bant: omnia timoris plena erant, & confuſionis, quando Traumiſtorfius vix ſui potens, & à periculo reſpirans, vt potuit melius ordinibus explicatis, furentibus hoſtibus occurrit; ſed nec reiecti, aut cæſi longius pelluntur, aut foſſam deſerunt: ſub ipſa munitione diù, multumq; pugnatum eſt, tanto animorum ardore, vt ſui periculi ſenſus vix milites tangeret. Siquidem in aperto poſiti, nec vallo, nec aggere ſepti facilè moſchetis oppetiebantur: rariores ex Germanis cadebant, quos locus, & machinæ defenſabant. Flexo in veſperam
C die receptui canit Barbadicus, & cum omnibus copijs extra tormenti iactum prægreſſus diù multum ſtetit in acie ad pugnam paratus, ſi Germanus prodijſſet. Sed vbi nemo aduerſus venit, per ocium conuerſis ordinibus Marianum ſigna reduxit, ſatis contentus tanti facinoris gloria; ſiue eam victis confeſſionem expreſſiſſe, ſiue ſuorum virtutem hoſtibus oſtentaſſe. Nec dubium, quin ea res Archiducalium animos fregerit plurimum, qui non per inſidias, aut nocturnis irruptionibus, ſed clara luce vi, & ferro quæſiti, quanquam numero Ve-
D netis longè ſuperiores vix tamen intra munimenta ſua pauidi ſe tenuere. Inter eos qui ceciderunt caſus Lucij Richerij Portunaonenſis fortunatus, qui Patres laudatores, & teſtes habuit: ab his aureo torque Franciſcus ob fratris virtutem decoratus. Nec Vtinenſes honore fraudati; inter quos Ioſeph Petoellus in amiſſi brachij ſolatium equeſtris ordinis inſignia, & annua ſtipendia obtinuit.

Mors Lucij Richerij. Franciſcus eius frater à Senatu aureo torque decoratus. Ioſeph Petoellus equeſtris ordinis inſignia, & annua ſtipendia à Senatu pariter obtinet.

Cæterum Senatum maior cura iam ſuberat de bello Foro-Iulienſi, nouo inſuper accedente ſiue inimico, ſiue propugnatore Philippo
E Hiſpaniarum Rege. Delatus exercitus cis Sontium, & occupata Farra ſcrupulum iniecerat, non temerè hanc hoſtibus audaciam acceſſiſſe interpretantibus. Nec defuere, qui Germanias in Venetos coniuraſſe referrent. Ferdinandi Legatos liberas Ciuitates circumire, omnes arma, viros, ſtipendia promiſiſſe, quæ ex longinquo nunciata maiorem periculi ſpeciem faciebant. Viſum eſt igitur Patribus tanti mali molem non ſpernere: & quia de milite ſatis prouiderant,

iam tùm primùm extraordinario imperio Ducem deligendum cen- A
ſent. Is fuit Antonius Priolius vir in Rep. clariſſimus, cui expedi-
tionis illius adminiſtratio, quod terreſtri bello vix ſuorum alicui ante
tribuerant, imperatoria auctoritate decernitur. Nihil Iuſtiniano,
nihil Barbadico imminuitur: vnus tantùm additur legationis collega
Ioannes Baptiſta Foſcarenus. Sed Barbadicum iam laboribus feſſum,
& militiæ vacationem flagitantem audiuere Patres: quare in eius lo-
cum Franciſcus Erizus Palmæ Præfectus ſubrogatus, miſſo ad eius B
D.18. Maij. arcis cuſtodiam Antonio Grimano. Nouo Imperatori plus ex do-
meſtica calamitate ſolicitudinis, quàm ex hoſtibus periculi acceſſit.
Nam dum hi recenti facinoris ſtupore attoniti nihil præterea audent,
morbus, qui de priori violentia aliquid remiſerat, paſſim in nouas
copias, veluti pabulo furoris accepto, iterum ſæuiebat. mortua cre-
duntur in exercitu poſt Gradiſcam tentatam vſque ad initia menſis
Auguſti decem M. capita, & amplius. Statuit igitur Priolius non
prius bellum attingere, quàm à tanta lue militem ſolueret, cui rei C
ſumma ſolicitudine operam dabat, Barbadici veſtigia inſequutus:
illud quoque viſum eſt non minùs ad ſecuritatem Prouinciæ, quàm
ad copiarum ſalutem pertinere, ſi diuiſi milites aſſiduis operibus cor-
pora exercerent. Cormonum arcem habuit munitiſſimam, vt dice-
bamus, ea Aluiani virtute centum ante annos capta, & diruta fuiſ-
met ruinis ſepulta iacebat: vepres, & ſpinæ cuncta obduxerant; lo-
cum Arcis, non Arcem incolæ memorabant. Ibi igitur, quia edi-
tiori colle ſteterat, vnde ad Orientem Archiducalium pagi, & Oppi- D
da munita Goritiæ, & Gradiſcæ paruo aberant interuallo. ad meri-
diem verò, & occaſum Venetorum arua regionem implebant, anti-
quum inſtaurandum caſtellum duxit Priolius, militem ocio deſidem
ad hoc delegat: dum rudera, & primæ materiæ aggeſtio deducitur,
Arcis muri penè integri apparent; inde militares ſtationes ſolo ob-
rutæ, & foſſæ necnon concameratæ cellæ in vſum annonæ affabrè
conſtructæ; quin, & puteus intra mœnia inuentus: quæ omnia breui
expurgata, antiqui decoris cultum recepere. His nouam foſſam, & E
aggerem extrinſecus addit Priolius, & ſumma diligentia locum mu-
nitum à lecta peditum manu iubet cuſtodiri. Ad hæc Medeæ inchoa-
tam munitionem Barbadicam abſoluit, & ad ſubitos hoſtium incur-
Menſ. Iulio. ſus milite, & machinis replet. Nec ſegnius ſtudium de Montisfalco-
ni populationibus hominem exercuit. Diuiditur is ager à ditione
Gradiſcana perpetuo montis Carſi iugo, vt dicebamus, qui vltra ri-
pam

A pam Sontij contra Gradiſcam ſe extollens, vbi in dexteram partem
medio Sagræ, & Foiani ſpatio ad fluuij ripas paulùm deflexerit, re-
ctà inde orientem Solem petens perenni curſu in Iſtriam fertur, ab eo-
que latere Italiæ clauſtra egregio veluti oppoſito munimento tutatur.
lapidum ſedem fuiſſe antiqui memorant, & vſque ad noſtra tempora
ſaxum habitationibus, & caſtellis frequens viſitur. Iuſtinianus à Prio-
lio iuſſus montem diligenter conſiderat. Tenebat hoſtis eam partem
B iugi, quæ oppido aduerſa exurgit, inſtructis ibi Imperatorio, & Fœ-
minarum munimentis inter Gradiſcam, & Vipauum; quare vniuer-
ſum illud ſpatium, quod ab Imperatorio ad Sagram decurrit nulla
adhuc cuſtodia tenebatur. & Iuſtiniano licuit propinquiora Gradiſcæ
cacumina ſubito præſidio occupare, quo Montisfalconi agrum com-
modè tutari, & à ſuperiori loco impetu facto Imperatorium ſimul
infeſtare, & commeatum ab oppido potuiſſet auertere. Foro-Iulien-
ſes Duces cuncta locorum gnari pridem monſtrauerant. Nec à con-
C ſilio alienus occaſionem ille aſpernabatur; ſed præſenti rerum neceſ-
ſitati inſeruire coactus ſecuriorem locum opportuniori præferendum
exiſtimat. Siquidem in tam propinquo ſitu nec munitionem abſolui,
nec abſolutam ſine ingenti militum numero poſſe retineri intellige-
bat. Quod in ea copiarum ſuarum funeſta diſſipatione nullus ſanæ
mentis Imperator commiſiſſet. Igitur dextrum montis latus aggreſ-
ſus, quod fluuio coniungi paulò ante memorabamus, ibi præſidio
ædiculam munit. Hanc ex edita admodum rupe Foianus, & Sagra
D mediam proſpectabant. quo facto aliquem incurſiones in agrum
Montisfalconi finem habuere. Sed hoſtis inde expeditum Veneto ad
Gradiſcam aditum intelligens comparatum, atque ideò de reliquo
retinendo Carſo ſolicitus factus, montis iugum ab Iuſtiniano præ-
termiſſum, nocte, quæ ſequuta eſt, armis, & milite cingit. Poſt-
quam diluxit, & Veneti videre apicem inſeſſum, tunc loci commo-
ditas maximè apparuit; & miles nouo veluti pauore perculſus hoſtis
ingenium, ſolertiam laudare, ſe ipſos, & Duces ſuos increpare, quod
E primi locum non præripuerint. multi ſunt qui ſuadent, vt armis
arreptis, glorioſo aliquo facinoris auſu corrigant illam tarditatem;
facilè Germanos à monte poſſe pelli, dum nullo adhuc muni-
mento, nullo aggere tenentur; illos eſſe, qui paulò ante intra Licini-
ſium vix ſe tutati ſunt, nunc primos impetus, aut Italicæ virtutis ro-
bora minimè expectaturos. Porrò Iuſtinianus, qui neceſſario conſi-
lio rem omiſerat, ſenſim ardores illos extinguebat, virtutem laudare,
ſed

ſed ad maiores vſus impetus illos ſeponere. firment Germani locum, A quem propediem iuſtis adductis copijs in poteſtatem adducturum promittebat. quæ ad ſedandum tumultum iactata magis militum animos irritauere. quærentibus multis, cur per otium deſerta, mox bello cogitet repetere? Igitur Veneti ad ædiculam collocato præſidio inde Marianum ſucceſſu mœſti reuertuntur. Auxit infortunium mors Antonij Triuiſani, Camilli fratris, impigri iuuenis, & ad militare decus nati, quem, ſi fata diutius ſeruaſſent ingentem familiæ gloriam B factis potuiſſet antecellere. is tunc Mariani egregiam Reip. operam nauabat fraternarum curarum adiutor, & miniſter; quando inter turmas iurgium ex leuiſſima cauſa exortum ad illud ſedandum iuuenem ex tabernaculo elicit, aduentantem pila in incertum exonerata medium ferit, & miſerandum in modum extinguit. auctor multitudine latuit. Sed caſus multitudinem commouit vniuerſam, quæ non ſine lacrymis, & planctu infeliciſſimum funus eſt proſequuta.

Mors Antonij Triuiſani.

Interim Germani amplo iugum circumdant vallo, quod ad formam ſtellæ compoſitum inde nomen habuit, iamque machinas, & C iuſtum præſidium acceperat, quando Priolium ad illud tentandum repens occaſio compellit. Fortè per eos dies milites, qui ædiculam Foiani tenebant, nonnullos à Stella longius progreſſos intercepere, ex quibus ad Imperatorem vnum, aut alterum adducunt. Hi munitionis eius formam exponere, tignis illam, & cratibus potius, quàm ſolida conſtare, opus tumultuariè abſolutum vltimam manum adhuc expectare: præſidium verò ab omni oppugnationis ſuſpicione alienum nihil minùs, quàm arma cogitare; quare ſi illùc ducat copias, D & paulùm adniti velint, feliciter rem ceſſuram oſtendunt. Accipit conditionem Priolius, & communicato conſilio cum reliquis Ducibus, vt rei periculum fiat, inter eos conuenit. adhoc Corſorum cohortes Iuſtiniano, & Epirotarum quot ſatis eſſe videbantur Balionco traditæ. eques peditum veſtigia iuſſus legere: Vbi ad caſtellum peruenere, primam Corſi impreſſionem faciunt, quibus acriter exceptis in multam horam certamen trahitur. pro ſe quiſque id quod quiſque E poteſt edit, ferro ferit; machinæ obſtrepunt, boat cælum fremitu virûm, & ſulphurei ſpiritus halitu nebula conſtat. cadunt vtrinque multi. tunc ſcalæ momento temporis vallo admotæ, & audaciores hoſti propinqui facti illum ab aggere nituntur propellere: obſiſtunt Præſidiarij, atque in ea altercatione Corſorum vexillifer, qui iam in munitionem pedem intulerat, caput glande transfixus in præceps de-

Fortilitium Stellæ Veneti oppugnãt.

tur-

A turbatur. quæ res Venetum animos infregit plurimum, atque ardorem propemodum extinxit. donec Ducum hortationibus, & exemplo ſolicitati iterum oppugnationem inſtaurant. Sed Germani cum ſe vndique Venetorum armis obſeſſos, atque penè obrutos animaduerterent, fumo diſcrimen ſuis ſignificant. quare cum ex vicino Imperatorio confeſtim mouerent illi, & ab Gradiſca electiſſima manus in auxilium properaret, ne ex hoſtium arbitrio belli aleam ſubire co-
B gerentur Veneti, paucis ſuorum deſideratis vno agmine, ad Foianum Sontio tranſmiſſo Farram redicre. in hunc modum Stella deſeritur, quæ deinceps Gradiſcanis rebus afflictis verè ſalutare ſydus effulſit: nam arcem è medijs Venetorum manibus extorſit, & gentis nomen in poſteros auxit.

Dum Veneti circà munitiones tempus terunt, fama repens aliò vertit bellum. Fuit Venetorum pagus inter Alpium extrema, qui Ponteba dicitur. Ibi ex Carnis Villacum verſus via patet: quæ im- Res geſtę ad Pontebam.
C portandis, & adducendis mercibus æquè à Germanis, & Venetis ad eam vſque diem frequentabatur; nihil ad loci habitatores pertinere arbitrantibus, ſi interim ſubiectum Fori-Iulij latus vniuerſum bello arderet; quæ inter vicinas gentes agitata partibus ſtudijs fouebantur; & ſolemni iuramento Veneti mutuo, & Germani ſe aſtrinxerant, neutros alteris iniuriam illaturos: quare ſolutiori cuſtodia agebant, & mercium precioſa (veluti prius in tranquilliſſima pace fuerant) per compita viarum diſperſa incolarum fidei demandabantur: vtros-
D que fefellit Ferdinandus, miſſo illuc Gulielmo Smeitio Anglo cum valido peditatum numero. Is primo impetu Ponteba capta merci- *Die 4. Auguſti.* bus incuſtoditis ſuos ditat: nulla ibi diſtinctio, Germanus, Venetusvè: cuncta in militum auaritiam ceſſere. Habitatores fuga dilapſi rumoribus, & querelis vniuerſum Forum-Iulium ſolicitant. Sed Smeitius præda, & loco contentus, quò facilius occupata tueretur, vtrumque aditum pagi munit, duabus ibi collocatis munitionibus; altera ad D. Rocchi Cluſiam verſus; altera in vlteriori parte, quæ Malbor-
E ghetum reſpicit. Ferunt, hanc mali procellam multis ante diebus præuiſam, & Mauroceno Rectori pridem nunciatam. Sed ille iam tum longa valetudine implicitus publica negotia miniſtris demandauerat, qui acceptis literis ſtulta diſſimulatione imminentem cladem aſpernati, dum remedia differunt, vniuerſam penè Prouinciam hoſtibus prodidere: quippe per eos non ſtetiſſe certum eſt, quò minùs cuncta Glemonam vſque hoſtes potirentur; qua ſubacta, haud diffi-
cul-

culter reliqua propemodum Fori-Iulij iugum acceptura videbantur: A
adeò vbique incuſtodita omnia ſine milite, ſine machinis. Sed Su-
peri tunc pia Prouincialium vota audiuere, qui hoſtium animos ad
obuallandam Pontebam adegerunt, alieniſſimo tempore: omiſſis in-
terim militaris diſciplinæ documentis, & Ferdinandi præceptis
poſthabitis, qui Cluſiam ſuper cuncta occupandam publico diplo-
mate demandauerat. Eſt ea Arx non longè à Ponteba abruptis mon-
tium anguſtijs imminens, quas leui machinamento occludit, & ex B
eo Cluſiæ nomen tenet: ex quo loco modica militum manu omnis
à Germania vis in Carnos irrumpens nullo labore poterat cohiberi.
Sed tunc imbelli cuſtode aſſeruabatur, qui armis, & milite deſtitu-
tus, nec primum Germanorum aſpectum ſuſtinuiſſet. Occupatio
Pontebæ quantùm longè ab omnium ſuſpicione aberat, tantò magis
Venetorum animos perculit, & non leuis ſuberat indignatio, hoſtem
ad ſuarum rerum defenſionem propemodum imparatum ſubitò in
tantum audaciæ creuiſſe, vt vltrò etiam alienis inhiaret. quod eos C
magis mouebat, erat Cluſiæ Arcis periculum; quare quàm primùm
illuc Foſcarenum Legatum mittunt lecta peditum acie, & Antonini,
Manzaniq; equitatu firmatum. Legatus in ipſo itinere Franciſcum
Martinengum Vtini tunc fortè commorantem ſibi adiungit. Ibi ad
Foſcareni copias pedites CD. acceſſere ex nouiſſimo paganorum de-
lectu, quem Vtini fecerat per eos dies Nicolaus Gualdus rei militaris
in ea Vrbe Præfectus. is ingentem agreſtium multitudinem armis in-
ſtruxerat, & ad omnes armorum vſus comparauerat; quorum deinde D
opera Veneti in hoc bello feliciſſimè vſi ſunt. Cæterum operæ pre-
tium erat videre, quo concurſu, & hominum fauore eam expeditio-
nem ageret Foſcarenus. Non Vtini tantùm, ſed ex agris, & vicis or-
dines effuſi milites accipiebant; victui neceſſaria efferebant; nec lau-
dibus, nec votis parcentes. Illi inter plauſus populorum euntes vbi
primos Alpium ſaltus attigere, ab eorum locorum gentibus omni cha-
ritatis officio cumulantur: nam præter hoſpicia ex publico data, &
commeatus liberaliter præbitos, vbique ciues voluntate militiam E
amplexati reliquæ aciei ſe coniunxerunt. quod à Glemonenſibus pri-
mò factum, reliqui deinceps Ventionenſes, & Tulmetini ſtudio in-
ter ſe certantes imitati ſunt. ita breui ex his numero, & viribus valida
manus efficitur. His præſidijs auctus Foſcarenus ad Cluſiam prope-
rabat: quò vbi peruenit, intelligit Smeitium circa nouas munitiones
Die 13. Auguſti. moram nectere. Ibi Martinengus ſuadet, vt tanquam militum ani-

mos

A mos nudaturus, ſuos ad flumen Legatus adducat: hoc inter Ponte-
bam, & Cluſiam decurrit. Corſi fuere, qui capiendi pontis Prouin-
ciam ſuſcipiunt; hos penè Foro-Iulienſes inſequebantur. ſtrata erant,
& aſpera viarum ſaxis vndique obſepta: inter ea amnis torrenti ſimi-
lis præcipiti curſu voluitur: iungebantur ripæ maioribus tignis, quæ
confeſtim diſijciunt Germani, & circa vlteriorem oram effuſi eam
moſchetis defenſuri accurrebant. Igitur Corſi inter ſaxa, & crepi-
B dines diſpoſiti ingenti glandium fragore hoſtes ad pugnam prouo-
cant. Sed hi flumine, & naturali loci ſitu tuti, quo veluti aggere quo-
dam tegebantur, placidè admodum primos illos furores excipiunt,
plumbum tormentis, lapides manu intorquebantur, & paulatim cru-
deſcente pugna inter pilarum ſtrepitus iurgia, & iniuriæ miſcentur:
ſic vſque ad noctem hinc inde ſedentes, atque in modum muliebrem
altercantes certamen tractaturos apparebat, nî paucorum ardor eam
ab Venetis ignominiam eluiſſet. Fuit hæc Glemonenſium cohors,
C quam inter reliquam auxiliorum turbam Horatius Pramperus addu-
xerat. Hi propria virtute, ſed Ducis in primis oratione accenſi, at-
que etiam auctoritate impulſi, vbi pro ripa tempus terentes Corſos
animaduertunt, facto impetu, & per ſemiſupina ſociorum corpora
adnitentes, primi omnium auſi flumen traijcere in vlteriorem partem
ferociter obrepunt. Ibi perturbatos, & nouo facinoris ſtupore trepi-
dantes inuadunt. tùm Corſi, ne ab nouo milite ſuperarentur anxij, in
apertum deſiliunt, trabes diſiectas iungunt, & ingenti clamore cum
D Glemonenſibus procurrentes Germanos facilè loco propellunt: nec
mora, reliquæ Ventionenſium, & Tulmetienſium copiæ ſigna in-
ferunt: & non ponte tantum, ſed vado, & aquis hoſtis quæſitus. Le-
gatus interim de ſuorum ardore certior factus Marcum Antonium
Manzanum cum ſuæ gentis equitibus immittit, eo conſilio, vt pediti
vlterius progreſſo tutior eſſet receſſus, neque enim eius diei lætiorem
fortunam ſperare auſus erat. Sed iam hoſtis prima Venetorum im-
preſſione fuſus in proximam munitionem ſe receperat. eam ad Di-
E ui Rocchi extructam memorabamus. Ibi poſtquam ex fuga animum
collegit; nouo, & frequentiori auctam milite aciem iterum in diſcri-
men adduxit. Nec Venetus numero inferior pugnam declinat. Vbi
res comminus agi cæpta eſt, tunc Italicæ virtutis ſplendor enituit,
impar Germanus illicò concidere, aut terga vertere. Superuenit
Manzanus, qui in labantes inuectus omnem illam aciem ociùs dicto
diſſipat: fit cædes, & fuga; munitio extemplò capitur, pereuntium

Fines Auſtriaci vltra Cluſiam Veneti deuaſtant.

Munitio Diui Rocchi à Venetis capta.

clamore, tormentorum ſtrepitu omnia circumſonant. Illi qui inferius Caſtellum ad Malborghettum tenebant, audito tumultu, & ſuorum agmen diſſipatum conſpicati; priuſquam hoſtiles gladios iugulo admotos haurirent, ante cunctos fuga præcipitantur, & ſtationem Venetis diripiendam relinquunt. Inſtat acriter Manzanus, & eodem impetu vtrumque præſidium diſpergit: tanta pereuntium patientia, & vecordia, vt nullus aduerſis vulneribus conciderit, quodque mirum alicui videbitur minus XL. equitibus ſtragem illam accumulauit. Neque ambigitur, ſi cum Manzano Antoniniani accurriſſent, nullum ex tanto numero elabi potuiſſe. Sed eam virtutem tanquam expertam in ſui cuſtodiam maluit retinere Foſcarenus; vnde Manzano decus auctum, & hoſti pernicies imminuta. Non paucos in ea trepidatione ſolertia iuuit, argenteis nummis de induſtria proiectis, quò perſequentium impetus veluti obice poſito intercideret.

Sic clariſſima parta victoria, occidente iam Sole Manzanus Pontebam repetit, vbi Legatum, & alias copias offendit: miſtæ gratulantium voces, & dexteræ. Laudata Ducis, & militum virtus; nec Corſi, aut Glemonenſes merita gloria fraudantur. Præda omnis recuperatur; ferri, & argenti viui immenſa pondera publico ærario reſeruantur, viliora quilibet rapuit. Ponteba nono die, poſtquam ab Archiducalibus poſſeſſa eſt, Venetis iterum adiungitur Idibus Auguſti. inter prædam diploma Ferdinandi venit ad manus aureo ſigno, & Principis ſubſcriptione clarum, cuius verba hæc propemodum fuere.

Pōteba Venetis adiungitur.

Sereniſſimus Archidux Ferdin. Auſtriæ, &c. Gulielmo Smeitio Ductori.

Diploma Ferdinandi Archiducis Auſtriæ.

IVnctis conſilijs cum Adamo Traumiſtorſio Croatiæ militum Duci, quã maxima poteris diligentia, Cluſiam Arcem, quæ Pontebæ adiacet, occupandam curabis: cui deinde Pontebam ipſam adiunges. His ex ſententia in poteſtatem adductis Traumiſtorſius copias è caſtris, & neceſſaria quæque ſubmittet, quibus Glemonam aggrediaris. Hæc te ſumma taciturnitate exequuturum ſperamus, vt noſtræ voluntati non modo, ſed opinioni etiam, quam de te concepimus, ſatisfacias.

Gratij IX. Kal. Iunij M DC XVI.

Die 14. Auguſti.

Die ſequenti Antoninus cum equitatu in fines Auſtriacũm miſſus, Malborghettum habitatoribus vacuum occupat, inde Treuiſam

vſque

A vſque diſcurrit. antiquum fuiſſe Tauriſcum aliqui memorant. Aderat præſidium ad cuſtodiam loci, quod maiora aliquot tormenta in Venetos exonerat: ſed vbi propius hi ſucceſſere, ſubitò Germani ſiue præſenti hoſtium aſpectu perculſi, ſiue heſternæ pugnæ memoria attoniti, tanto pauore conſternantur, vt muris, & propugnaculis diffiſi, raptim reſeratis poſtibus intentiori fuga in vicinum montem ſe receperint: qui pridem mulieres, atque pauidam omnis ætatis turbam B acceperat. Antoninus loci munitionem ingreſſus machinas, quas non potuit aſportare, omnes corrupit. Habuit quidem Treuiſa præter turres, & loricam aggere obſeptam, maiora tormenta currulia duo, minora verò, quæ moſcheti vim excedunt, quamplurima: Spingiardas dicunt. ſupererat præter hæc ciborum ingens copia, ſuppellex pretioſa,& ædes omnium bonorum affluentia refertæ,quę patentibus ianuis auidas militum manus alliciebant. Sed Antoninus fraudem veritus, quia equites in præda occupatos facilè poſſe circumueniri C exiſtimaret, militari non minùs, quàm generoſo conſilio vſus, ab omni direptione ſuos prohibuit, & nihil de tot diuitijs præter tormenta bellica aſportari paſſus eſt. Sed hoſtes fuga dilapſi cuncta terroribus implebant, adeò vt Villacenſes deditionem pararent, vt poſtea compertum eſt.

Malborghettum ab Antonino occupatum.

Ab eodem & Treuiſa.

Foſcarenus inter hæc cum reliquis copijs Antoninum inſecutus Malborghetti conſederat: ibi de Treuiſa edocetur, & in quo ſtatu ſint res Archiducalium accipit. Diù inter Duces certatum an Treuiſa re- D tineretur; ea non procul abeſt à Villaco, quam loci commoditas in primis frequentem facit, vnde in Italiam expedita itinera duo porriguntur: alterum per mediam Pontebam Carnos montanos, alterum per ripas Natiſſæ Caporetum petit. hoc ſicuti priori volumine dicebamus, & militares copias, & commeatum omnem Gradiſcæ, & Goritiæ vſque ad id tempus dederat: quare ad præſens bellum videbatur maximè pertinere, ſi Veneti valido illùc ducto præſidio omnem cibariorum ſpem ex ea parte hoſtibus præriperent; quibus ideò vnica E tantùm via relinquebatur inter montium anfractus, & perpetuos ſaltus Lubianam verſus, quamque oneribus importandis minùs commodam ſcirent. Accedebat, quod nouo circa Treuiſam exorto incendio, neceſſarium erat, vt Ferdinandus magnam partem copiarum illùc admoueret, Villacum, & vicina loca defenſurus; quod Gradiſcanis rebus opportunum nemo non videbat. Sed contra differebat Martinengus, Treuiſam montibus, & præruptis torrentium alueis ab

Quæſtio; An Treuiſa ſit à Venetis retinenda.

Italia diuiſam, his intumeſcentibus nec commeatus, nec militis eò A traducendi, aut traductos diutius retinendi facultatem dari. Illos ſub inimico cælo, & ab hoſtibus vndique ſeptos poſſe ante deleri, quam fortunarum ſuarum ſtatum ſuis ſignificarent. Itinera ſine his impedita relinqui exciſo ſaxo, & fluminis ripa corrupta. Præterea regionem illam vniuerſam ad Bambergenſis Epiſcopi ditionem pertinere, qui licet Ferdinandi Imperio ſubditus, nulla tamen hoſtilis animi documenta in Venetos demonſtrauerit; cuique in primis irru- B ptionem illam in Pontebam diſplicuiſſe fama ferebatur. Incommodo igitur Reip. tempore Germaniæ Principes irritari, à quibus nullo damno afficiantur. Quo meliori argumento cauſam ſuam Venetos defenſuros, quàm ſi ſua repetiſſe contenti, ab omni prorſus ſe iniuria abſtineant? Placuit igitur omnem curam de Treuiſa relinquere, & iterum inter confines Pontebæ copias reducere: negotio de excidendis vijs commiſſo Nicolao Gualdo, cuius ſupra mentionem fecimus; & Antonino demandatur, vt iterum in propinqua excurrat, ne qua C fraus hoſtilis in opere impeditos excipiat.

Incendium Pontebæ.

Dum Veneti Pontebam repetunt, incertum caſu ne, an militum ſcelere, deſerta domorum igni corripiuntur; trabes, & lignea materia, quo mercimonio locus ille refertus eſt, flammam altius recepere, quæ ab ipſo principio valida, & vento diffuſa, breui omnem eam partem pagi abſumpſit, quæ flumine diuiſa Pontebam verſus extenditur. Ædificia plura ea lues ſolo æquauit, nulli parſura niſi aquæ propè manantes, & vacuum Cælum occuriſſent. D

Pedem referentibus Venetis, Germanus animo, & viribus firmior Treuiſam repetit. eò Carolus Techius ex Carinthia aduenerat, equitum cohorte ſecum adducta. Itaque incolæ circùm diſcurrere, excubias diſponere, aditus viarum cuſtodire, quando Antoninum appropinquare nunciatur. Obequitabat hic vicina loca, ſuos in demoliendis vijs tutaturus; & exploratores ante miſſi omnia pacata referebant. Illum vt vidit Techius, ratus hominem, facili negotio à reliquo exercitu poſſe intercludi, peditibus Sclopettarijs, quoſcumque ha- E buit, per compita viarum miſſis iubet, ab tergo vt Venetos adoriantur: ipſe extra portam equeſtri acie educta conferendæ pugnæ ſpeciem oſtentabat. Non longè ab infortunio fuerat Antoninus, hinc ab equitibus, illinc à pedeſtri globo circumuentus, quando ad periculum animoſior factus arma ſuis iubet expedire; in his ſpem omnem euadendi repoſitam. Igitur fit clamor, & vno impetu in Techium

irrum-

A irrumpentem feruntur. Sed is acie in ſe tendere animaduerſa, incer-
tum, qua ſubita territus re, illicò medio montis cliuo, quà venerat,
curſum inhibuit; vbi extra teli iactum poſitus eam audaciam ſatius
duxit admirari, quàm experiri: quo cognito Antoninus, ne, dum
cum equite tempus terit, à peditatu interim interciperetur coacto re-
pens in orbem agmine, eoque perpetuis, & latioribus recurſionibus
explicato, ante ad fauces viarum peruenit, quàm ſe loco mouiſſe ab
B Techio crederetur. Ibi ſolo aſpectu Sclopettarijs, qui propè aderant,
perculſis, cunctos retrò trepidantes Treuiſam adegit. In hunc mo-
dum ille ſingulari conſilij, & fortitudinis exemplo ab imminenti cæ-
de ſuos eripuit, quos ad vnum potuiſſe deleri nemo eſt qui neſciat, ſi
Duci minus audaciæ, hoſti plus virtutis adfuiſſet.

Inter hæc Nicolaus Gualdus bonam partem viæ præciderat, quæ
ex Treuiſa Caporetum ducit. Hæc ferè vniuerſa ad alueum Natiſſæ
viuo monte exciſa antiquæ magnificentiæ decus referebat. Opus olim
C magnis impenſis, & ſummo labore abſolutum, ſiue à Barbaris in Ita-
liam irruentibus, ſiue à Romanis rerum dominis, qui notabili inſu-
per addito munimento ea Prouinciæ clauſtra vſque ad noſtram tem-
peſtatem firmauere. Fuit illud modicum Caſtellum inter viarum an-
guſtias non longè à Caporeto ſitum, in quo, vt cætera prætermit-
tam, murorum ambitus, portæ, ſtationes militares ferè omnes ex vni-
co ſaxo ſpectantur, Cluſiam Imperatoriam dixere Germani, quò à
Veneta diſtinguerent; ſed illa loci dignitate, & ædificij ſtructura lon-
D gè Venetam antecellit. Cæterum Imperatoria, Treuiſana via corru-
pta, & paulo poſt Caporeto capto, vt referemus, nulli vſui hoſtibus
fuit. Siquidem vbi primum de recuperatione Pontebæ nuntius in Ve-
netorum caſtra perlatus eſt, decreuit Priolius, vt Caporetum extem-
plò tentaretur. Illùc miſſus Triuiſanus, & Ioannes Martinengus
Franciſci Nepos cum magna copiarum parte: hoſtes ad omnes belli
caſus paratos offendunt. Sclaui inquilini munitionem tenebant, &
Germani illùc miſerant equites CL. pedites M. paulominus, qui loci
E natura tuti Venetorum arma contemnebant. Sub horum aduentu
mapalia, & paſtorales caſæ extra vallum poſitæ occupantur. inde fit
impetus in aggerem: impigrè accepti à præſidio, & miſſilibus res agi
cæpta, quando Martinengus igneas pilas in obiectos iaculatur. Ha-
rum vſum, & formam ſuperiori libro docuimus; quæ latentem flam-
marum vim in apertum euomentes, repentè omnia militaria opera,
& proxima tecta incendio depopulantur. Multi ibidem mortales ab-

ſum-

ſumpti: quare loco cedentes Germani facilè à Venetis propelluntur. A
Plena hoſtium iam cuncta erant, nihilominus victi reſiſtunt, & intra aggerem pugnam reſtituunt maxima ſanè animorum ſiue virtute, ſiue obſtinatione: donec LXX. eorum cæſis, reliquos ingruens multitudo extra portam dimouit. tunc ab equitibus excipiuntur, à quibus fuſi, profligatique per rupes illas, & montium anfractus effuſiſſima fuga præcipitantur. Victores aggerem igne abſumptum reficiunt, & duo noua Caſtella in vicino colle extruunt, ne qua per pontem, aut Cluſiam Imperatoriam incommoda accederent. Aberat is pons breui interuallo à Caporeto, quà Sontius per abrupta decurrens Goritiam adlabitur, vnico duntaxat fornice ex cocto latere ad pedes XXII. per quem ex Treuiſa, atque adeò vniuerſa Germania frequens excurſus in Italiam. Sed Veneti paucos ante annos eam viam interdixerant de vectigalium ſuorum damno ſoliciti; quæ inde non parùm imminui ſentiebant, quia merces liberiori mari permiſſæ, facilè vitata Vrbe, in reliqua Italiæ emporia dilabebantur; ſecus futurum rati, ſi eo aditu obſtructo cuncti negotiatores in vnam Pontebam cogerentur; quibus ſic per medias Fori-Iulij planicies Portum Gruarium iter facientibus nulla in poſterum effugia ſupereſſent. Qua diligentia Auſtriaci offenſi parum abſuit, quin ab omni ferramento Vrbem prohiberent; ſiquidem nouo ab his inter ſaxa, & verticoſos aquarum recurſus itinere reſerato, faciliori deinceps, quanquam longiori acceſſu Goritiam, moxque in Tergeſtinum ſinum mercium pars melior adducebatur; atque ab eo loco Venetiarum pelagus emenſas Rauenna aſſiduè, & vicinæ Ciuitates excipiebant. Siue igitur veteri hac iniuria permotus Priolius, ſiue præſenti rerum vſui inſeruiens, quò omnes hoſti intercluderet aditus, pontem vniuerſum diruit, & viam ſubuertit ad Imperatoriam Cluſiam, quæ ideò inter duos belli terrores poſita nec Auſtriacis opportuna, nec Venetis ſtetit incommoda.

Caporetum à Venetis captum.

Menſ. Septemb.

Cæterum Traumiſtorfius hoſtium fortuna, & ſecundis eorum prælijs commotus in dies maiorem periculi ſenſum hauſerat: vix militem pauidum, & laboribus, morbiſq; conſumptum intra munitiones continebat. Viſum eſt igitur Caſtellis, quæ antè tentatam Gradiſcam Podjgoræ, & nouiſſimè ad Farram poſuerat, diligentiùs communitis, fluuium copias traijcere, antequam victrices cohortes illæ ex Ponteba, & Caporeto cum reliquo Venetorum exercitu coniungerentur. Itaque caſtra mouet ex Liciniſio, ſed tanta animorum trepidatione, vt à manifeſta fuga vix ſuos retineret. Nec defuere, qui affir-

A affirmarent, ſi Priolius cedentes inſequutus fuiſſet, memorabili victoria illius diei memoriam potuiſſe inſignire: ſed Traumiſtorfius ad id animum adijciens periculum anteuerterat, diſſipatis ante rumoribus, ſe cum vniuerſo exercitu ad repetendum Caporetum properare, quod non modo à perſequendo agmine Prolium retardauit, ſed ſtimulum non mediocrem homini iniecit, ne quo detrimento ſui nihil tale opinantes, & numero inferiores afficerentur: quare quàm pri-

B mùm cum vniuerſis copijs illùc Erizum Legatum iubet pergere, paucis tantum ad tuenda caſtra ſecum retentis: ille ad prælium inſtructus, & de ſumma rerum confligere acie paratus iter carpit; nec ante Traumiſtorfij fallaciam deprehendit, quam à ſuis Caporeti exceptus eos longè ab omni periculo eſſe intelligit. Traumiſtorfius interim ligneum pontem (hunc contra Liciniſium excitatum dicebamus) traiecerat; eoque poſt traductum exercitum diſſoluto in aduerſa ripa incolumis conſederat. ibi loco inter fluuium, & mœnia Goritiæ ad fi-

C genda caſtra delecto, ea nullo prohibente enixè munienda curauit: ad hæc ripæ Sontij vſque ad Vipauum vallo, & continua militum cuſtodia aduerſus omnes Venetorum impetus firmantur. M. P. vltra Liciniſium pons fuerat antiqui operis, cuius in prima Iuſtiniani expeditione mentionem fecimus; huic in citeriori ripa adiungebatur turris ex cocto lapide in mediocrem altitudinem aſſurgens. celebre illud antiquorum Prouinciæ Ducum monumentum. Eum pontem Traumiſtorfius, quia Podigoræ, & reliquis Germanorum munitionibus, ſed

D S. Martino in primis opportunus apparebat, per quem cõmeatus continenter, & auxiliares manus in ea loca adducebantur, excitato circa turrim aggere ſuorum præſidio tuendum committit. At Priolius, Auſtriacũm diſceſſu cognito, extemplò Liciniſium inuadit, quò Triuiſanum, quò Erizum poſt abſoluta Caporeti opera, cum exercitu accerſit; ibique deinceps veluti belli ſedem figit.

Ita Venetorum armis Caporeto, & Liciniſio occupatis, quatuor ſola loca (ſi Gradiſcam excipias) cis Sontium fuerant, quæ Germa- *Liciniſiũ fit de iuribus Venetorum.*

E norum auſpicijs adhuc tenebantur. Farra ſub oculis Priolij, Podigora ceruicibus impoſita, Vipulzanum, & inter montium iuga Sanctus Martinus. Hæc vt opprimerent Veneti priuſquam Gradiſcæ vim inferrent, præſens rerum conditio admonebat. Sed Podigora præcipuè Liciniſio imminens non ſine ingenti eorum damno, ne dixerim dedecore debuit vlterius ferri, igitur ad eam primò excindendam ſummo ardore copiæ educuntur. Quò vbi miles peruenit, certatim *Podigora obſeſſa.*

vnus-

vnusquisque vallum adoriri, alius ſcalas muro admouere, alius ſaxa, A iacula incutere: moſchetarijs propè foſſam locus attributus, vnde glandes comminus intorquerent. ala equitum terga tuetur. Venetes fortuna, & parata toties victoria, Germanos deſperatio, & vltima rerum neceſſitas agebat. Vbi impetus illi primi fruſtra cecidere, res ad obſidionem vertitur; intercluſæ viæ, & ſtationes die, noctuq; cuſtoditæ omnem euadendi ſpem hoſtibus præciderant. Balioneus huic negotio præficitur. B

Interea Maurocenus Patriæ Rector longa morbi violentia afflictatus in Vrbem conceſſerat; in cuius locum Andreas Paruta ad paucos dies ſuffectus nouam Vtinenſium manum non aſpernandam in caſtra duxit. fuerunt equites C C. pedites D. qui voluntarij, & *proprijs* ſumptibus inſtructi ſuum erga Remp. ſtudium deſiderari non ſunt *paſſi*. Hos ad maiora deſtinatos immodicæ pluuiæ, & infelix Autumni tempeſtas, quæ ſubſecuta eſt, non multò poſt Vtinum reuocauit.

Sed Germani, qui Podigoræ includebantur, vbi per imbres con- C tinuos laxatam obſidionem intelligunt, noctu per neglecta dilapſi ad ſuos rediere, paucis eorum intercurrentis fluuij vorticibus demerſis. Ferunt ſeruatum præſidium ab eius loci indigena, qui primus inter rariores cuſtodias euadens, poſt ſe filum itineris ducem ſubſequentibus militibus diſpoſuit, quale olim de Theſeo factum legimus. Balioneo vix poſt multum diei hoſtium fuga innotuit.

Farrę Venetis deditio.

Podigoræ caſum ſequitur Farræ deditio, quæ non ſine labore, & ſanguine parta eſt. in hanc copias ducere pergit Iuſtinianus, & cur- D rulibus admotis per decem continuos dies caſtellum premit. Contra eam peſtem cum nec vires, nec animus hoſti ſufficeret, vltrò compoſitionis Venetos admonet. cautum fœdere, vt præſidium armatum Gradiſcam dimitteretur. Pedites D C C. dimiſſi. feminæ L X X. *quatuor* ibi tormenta muralibus minora, & annona ad multos *dies inuenta*.

Vipulzanũ oppugnatũ dat Venetis nomen.

Ea moleſtia liber Iuſtinianus ſibi Vipulzanum *depoſcit*. Hunc locum primo belli tumultu ab eodem Iuſtiniano fruſtra tentatum me- E morabamus, ſed tunc maioribus copijs rem *aggreſſus*, non niſi expugnata munitione abiturus acceſſerat. Aciem omnem bifariam diuiſam vbi ſub vallo adduxit, ex duabus partibus oppugnationem inſtituit, conſtitutis vtrinque maioribus tormentis, quibus *continua* glandium rabie obſeſſos defatigabat: quare breui omnis murorum ambitus dehiſcens, per ſtratum ruinæ locum haud difficilem *Veneto* tran-

A tranſitum præparabat: ſed Auſtriaci omiſſo muro; in interiorem domum ſe recipiunt, vbi maiori animorum, quàm virium conatu omnem illum oppugnationis apparatum diutiùs ſuſtinuerunt. ſalutem protraxere rimæ multæ & meatus cæci ad hos vſus ante in parietibus diſpoſiti, per quos omni ſclopettorum genere diſcuſſo Venetos propius accedentes grauius vulnerabant: ſic per plures horas illius, & ſequentis diei certatum eſt; donec Corſi per patefactum ruina iter irB rumpentes, deſertam militibus arcem, quæ ante domum fuerat, obtinuere. Tunc Germanus in vltimum diſcrimen adductus de deditione verba fecit. permiſſi abire milites inermes, & locus à Iuſtiniano receptus eſt.

Vnum S. Martini caſtrum ſupererat, ſed eius oppugnatio curam faciebat Priolio: ſiquidem præcipiti montium acceſſu poſitum, quò per continuos viarum flexus vix pediti pernium patebat iter, nec machinis peti, aut corona poſſe cingi ſatis apparebat. ſpes erat reliqua, C ſi auxilia intercluderentur, quæ per pontem, de quo loquebamur, illùc adducebantur. Ad vias explorandas mittit Illyricorum alam Detrico parere aſſuetam. hæc non longè ab oppidulo ſubuecta in hoſtilem equitum globum impegit. Sed Illyrici impigrè in obiectos effuſi facilè Germanos iam vinci ſolitos deturbant; plures abduxit fuga, quàm ferrum extinxit, pauci ab Venetis deſiderati, inter quos Detrici Locumtenens, qui tunc manipulares ſuos ducebat. Ita Veneti multiplici victoriarum numero elati in dies meliora animo concipieD bant, & ne quid præſenti felicitati deeſſe videretur; ecce tibi nuncius, qui Matthæum Priolij filium Romæ agentem à Summo Pontifice Cardinalem renunciatum exponit; quæ res & Senem parentem, & vniuerſum exercitum non mediocri lætitia cumulauit. Sed hæc breui, vt fluxa ſunt humana, & varijs caſibus obnoxia, ſequens fortuna in luctum immutaſſe viſa eſt. Namq; Priolius in dies magis de S. Martino ſolicitus, quò facilius Germanos à collibus deiectos inter ripas ſuas incluſos detineret, mandat Iuſtiniano, vt pontem in poteE ſtatem redigat, aut ſaltem tormentis corrumpat. Ille locum inſpecturus cum Triuiſano, & Ludouico Eſtenſi verſus turrim ibat vno, aut altero pedite comitante, iamque eminenti colle ſteterant, vnde pontem ſubiectum, & munitionem ante Turrim poſitam oculis metiebantur; dùm ſermone tempus fallunt, & ſingula ſpeculantes vlterius pedem conferunt ab hoſtili moſchetorum manu repentè excipiuntur; hæc inter vepres, & flexus viarum deliteſcens non prius in-

Matthæus Priolius Cardinalis creatus.

Mſ. Ottob.

I cau-

Mors Iuſtiniani. cautos petijt, quàm ad certum ictum deſtinatos animaduertit. inter A eos vnus Iuſtinianus glande traiectus proſternitur, quo vulnere non multò poſt mortem oppetijt: vir ingentis animi, & qui modicis fortunæ exordijs patientia ſola, & ingenio in ſummam militaris ſcientiæ opinionem peruenerat; gloriæ ſupra quàm dici poteſt auidiſſimus, ex quo fiebat, vt audacius, quàm dignitas eius expoſceret, ſe continuè periculis committeret. Multa antè hæc tempora inter Belgas paſſus, vbi ſiniſtro brachio amiſſo præclaram fortitudinis, & prudentiæ B laudem obtinuit. Sub Gradiſca verò nulli gregario militi diſſimilis inter primos ordines, & ſtridentes pilas dies, noctesque obuerſans, ſuo exemplo rudes tyronum animos ab omni periculi ſenſu auertebat, vbique mortis contemptor, quam, dum minus credidit, infelici fato aſſequutus eſt. publico funere Venetijs cadauer traductum tumulatur: additus tumulo honos, ſtatua equeſtris, & vxori, & filijs annua ſtipendia aſſignata. Sed Priolius nihilo ſegnius pontem *Menſ. Nouemb.* aggreſſus hunc extemplò parat ſubuertere. locus ſiſtendis tormen- C tis eligitur, vbi Iuſtinianus eſt interfectus. Is fluuio imminens Germanis latè vim intentabat: fruſtrà interim reclamante M. Antonio Manzano, qui proximum Plumæ iugum propè ſupra capita demonſtrabat, atque illud per ſummam ſecordiam hoſtibus relinqui querebatur. Namque ex eo loco & Venetos vexare, & S. Martino ſubuenire poterant Auſtriaci. Neglectum conſilium Manzani rerum euentus, & hoſtium diligentia comprobarunt. Vbi enim primùm Venetos ad ripam Sontij occupatos vident, valida peditum D cohorte traducta, monſtratum cacumen præripiunt, & operibus cingunt. Hæc cum Venetis inſpectantibus fierent, & facili negotio adhuc prohiberi poſſent, aſpernabantur tamen, & fatali quadam obſtinatione munitio Plumæ augeri permittebatur; quæ viris poſtea, & tormentis inſtructa perennem vſque ad hanc diem Venetorum fortunam non retardauit modò, ſed fregit etiam aliquando feliciter.

Priolius inter hæc eo quo dicebamus tumulo tormenta ſteterat, E & locum aggere circùm excitato muniebat; quem vbi ad iuſtam altitudinem perduxit, omnem illicò machinamentorum violentiam in pontem effudit. Hic tabulatione; & tignis conſtratus, pilis quadrati lapidis quatuor innitebatur. opus ad fluminis impetum ſiſtendum ſolido ædificio elaboratum, quod ingruentibus per tot ſæcula aquarum vorticibus obiectum eam firmitudinem habuit, vt fero-

cien-

A cientes glandium procellas tunc etiam facilè potuerit ſuſtinere. Si-
quidem integris octo diebus ſine intermiſſione horribili tormento-
rum fragore moles concuſſa nec loco ceſſit, nec dirupta corruit:
trabes tantùm motæ, & tabulatum diſiectum, quo per noctem re-
poſito Germani in turri neceſſaria quæque ſubuectabant. A prin-
cipio non mediocri terrore Auſtriacûm animos perculerat huiuſ-
modi oppugnatio, & iam de nouo extruendo ponte conſilia cępe-
B rant agitare. Goritiani verò de ſuis rebus ſoliciti cariora pignora
Lubianam deſtinabant: ſed vbi conatus Venetorum irriti apparuë-
re, & lætior ſpes inter tonitrua, & fulmina exanimatis refulſit, iam
omni cura exuti vltrò ignauiam Priolio obiectabant: ſed is poſt-
quàm incępta minùs procedere, ſuoſque inani labore diutiùs defa-
tigatos animaduertit, ne longius hoſti ludibrio foret, aggerem iu-
bet dirui, & tormenta Liciniſium aſportari; id timoris argumen-
tum interpretatus Traumiſtorfius, plures immittit pedites, qui cir-
C ca machinas occupatos inuadant. Senſit Priolius audaciam, & il-
licò lectiſſimum ſuorum globum obijcit: peruenerant Germani ſub
iugum Plumæ, incertos quid rerum agerent inuadunt Veneti tan- Germanorum fuga ſub iugum Plumæ.
to ardore, vt nec primam impreſſionem ſuſtinuerint: fuit fuga,
non pugna, pauci cęſi, reliqui per auia montium, & ſyluas elap-
ſi ad ſuos irrepſere. Sed nec toties victi adhuc ſe munimentis con-
tinent Auſtriaci. ſæpius ripas erumpunt, & quia aperto marte
non poterant, per inſidias Venetis quotidiè pericula intenta-
D bant.

Plura exinde damna illata, quibus vt aliquando modum impo-
neret Priolius, ad vadum fluminis, quod breui locorum interual- Caſtellum Priolium.
lo à Farra diſtat, Caſtellum ampliſſimo vallo cinctum quatuor pro-
pugnaculis erigendum curat, Priolium ab Imperatore dictum;
quo nihil ſub id temporis excogitari potuit Venetorum rebus ma-
gis opportunum. quippe hoſtis ab ea planicie prohibitus, ratio-
res in poſterum incurſiones faciebat, & commeatus, qui illùc an-
E te liberè intercurrebant, lintribus deinceps, & nauigijs impoſiti
maiori difficultate Gradiſcam importabantur.

Hic vltimus in Prouincia Priolio labor fuit; qui ætate grauis, &
morbo tentatus vbi ſucceſſorem à Senatu obtinuit, rerum geſtarum
fama, & propria virtute inclytus in non dubiam ſpem Principatus
Venetias eſt reuerſus.

Inter hos tumultus nouus Patriæ Rector Ioannes Baſadonna in-

teruenit. Is Vtini iucundiſſimis animis exceptus, breui conceptam de ſe ſpem ingenti rerum tractandarum prudentia ſuperauit. A
Siquidem turbulentiſſimis temporibus Prouinciam adminiſtrans pacis, & belli iura ſingulari quadam ingenij dexteritate ita coniunxit, vt in quo magis populis ſubditis conſuluerit vix poſſis iudicare. Vrbem æquè, ac caſtra frequentauit, armatus non minus quàm togatus Patriæ vtilis; Prouinciæ verò etiam neceſſarius; quo præſente nec belli incommoda, nec pacis licentiam Foro-Iulienſes B
agnouere.

Libri Tertij finis.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
DE OPPVGNATIONE GRADISCANA
Liber Quartus.

A

PRiolio Antonius Landus ſuffectus eſt: vir morum facilitate, & rerum tractandarum dexteritate nulli ſecundus, grauis eloquio, & oris maieſtate conſpicuus; ſed gratiorem faciebant clementia, & facilitas, & animus à cęde abhorrens, quæ inter armatas manus ſumma cum fide exculta mili-

B tares illos ſpiritus, & fortium virorum pectora arctius homini deuinxere. Tunc Ioannes Medicius magni Coſmi filius in caſtra vocari placuit. Is patrio, auitoq; ſplendore clarus Belgis pridem, & Germanis illuſtrem virtutis ſuæ memoriam fecerat. Veneti mox gloriæ, & noui decoris auidum ad ſtipendia traxerant, & in Vrbe retinuerant diutius: donec Iuſtiniano ſublato, & bello circa Gradiſcam recrudeſcente, eius viri operam neceſſariam duxere.

C Igitur Caſtrorum illi officio ſupremo demandato ad exercitum ire iubent, qui ſecundum Landum cũcta deinceps adminiſtrauit. Sed vterq; nouis occurrentibus negotijs Venetijs per multos dies detentus eſt.

In-

Interim exercitus per Legatos regebatur Franciſcum Erizum, & A
Ioan. Baptiſtam Foſcarenum acres viros. his acceſſerat Franciſcus Martinengus poſt interfectum Iuſtinianum ad id muneris à Priolio aduocatus. Inter eos vero ſic conuenerat, vt nihil ante Landi aduentum niſi ſumma vrgente neceſſitate aggrederentur; ſcilicet loca omnia, quibus inſederant, firmis tenebantur præſidijs, & nihil periculi à Traumiſtorfio apparebat, ſi ipſi ab inferenda iniuria ſe continuiſſent. Sed eam nimiam ſecuritatem inopina hoſtium audacia non parùm poſtea diſturbauit; quippe & hi per eos dies copias auxerant, B
accepto peditum, & equitum ſupplemento à Ferdinando; illud Henricus Dual Gallus Amperij Comes adduxerat. Impiger hic corpore, & animo ad militare decus elato, ſed patrio vitio in primis feruidus Traumiſtorfium continuè ſolicitabat, vt copias tandem ex aggeribus deduceret, longam hominis patientiam haud leuiter perſtringens: ſedendo, atque ſpectando vſque ad illam diem animum hoſti addidiſſe; ſuis animum, & vires fregiſſe; ſi ſolis munitionibus bello finis C
imponendus erit, ſibi ad eas ripas prius ſeneſcendum fore; non aleam vniuerſæ pugnæ ſuadere, ad quam ſe imparem cernit; ſubitas irruptiones, nocturnos terrores proponere, quibus tranquillum Venetorum otium diuexarent aliquando: & clades per ceſſationem acceptas inexpectatis cladibus vlciſcerentur.

Die 19. Nouemb.

Ferocienti Amperio nocturni excurſus permittuntur. *Primus* Galli impetus in Romanum pagum, quo ante Luciniſium *inſeſſum* Venetus equitatus ferè omnis pernoctabat: quare locum vallo, & D
foſſa in eum vſum pridem cinxerat Iuſtinianus. Mox equeſtri acie abducta, quia impar miles ad munitionis vniuerſæ cuſtodiam relinquebatur, placuit ædes Bugarini loci eius domini propugnaculis cingere, quæ poſtium firmitudine, & murorum ambitu conſpicuæ medio vici attollebantur. eas Gabutius Centurio tunc tenebat cum *agreſti* iuuentute circa Vtinum collecta. Sed præter hos aderant *Cataphracti* quotquot ex morbis æſtatis prægreſſæ ſupererant; & *Ferrati* nonnulli hoſpitum menſis, & ſub tecto viuere aſſueti: qui *adhuc* intra primum vallum omni propemodum nudatum milite ſe continebant. E
Hæc ex incolis cognouerat Amperius. Igitur expedito equitum agmine extra portas Gradiſcæ noctis ſilentio *educto*, iuſſiſque poſt ſe ccc. peditibus ſubſequi, rectà pagum peruenit; ibi paucis inuentis cuſtodibus, quos primo impetu obtruncat, cum omnibus copijs munitionem primam penetrat. Secunda erat vigilia, quod tempus mortales

Auſtriaci Caſtra Veneta in villa Romani inuadunt.

tales

A tales profundiſſimo ſomno premit, & equites in lectulis iacebant, quà periculi, quà diſciplinæ militaris immemores. quare inopino perculſi terrore ad primos hoſtium ſtrepitus fugam capeſcunt; atque ideò pauciores trucidati; furor omnis in loci habitatores verſus eſt; nullo diſcrimine aut ſexus, aut ætatis. eam ſuis nouatæ proditionis mercedem referentibus Auſtriacis. quin etiam mapalibus ignis inijcitur, quo latè pagus deuaſtatur. haud dubium ſi milite Amperius
B locum cinxiſſet, cunctos potuiſſe intercipere. Sed dum turbatis ordinibus equites pediti intermiſti ad prædam diſperguntur, elabendi occaſionem Venetis præbuere, qui ſine armis, & nudi propè omnes, vt quoſque pauor egerat, Marianum ſe recipiunt; atque in hunc modum Cataphractorum nomen penitus deletum, qui nunquam in poſterum refecti ſunt. pauci tantùm fuere, qui firmioribus muris tuti, vbi in vltimum vitæ diſcrimen ſe adductos intelligunt defenſionem parant, quod in ſalutem ceſſit deducto in lucem certamine. Non ea-
C dem fortuna Amperio circa domum Bugarini. Gabutius ibi veteranus miles, qui vbi primus clamores hoſtium hauſit, ſine vlla trepidatione Foro-Iulienſes ſuos inſtructos in aggere collocat. ipſe inter primos decurrens Germanos ſubeuntes ſuſtinet, neutris cedentibus atrox oritur pugna. ab Auſtriacis plures cadunt, inter quos celebrioris nominis Polus anteſignanus. Interim dies illuxerat; quare Amperius veritus ne periculo ſuorum admoniti accurrerent Veneti, collecta equorum, & armorum ingenti præda Gradiſcam repetit. Mar-
D tinengus tunc fortè aderat Mariani, quem ſenem quamuis, & podagra laborantem tumultus non longè ab Amperij copijs traxit. ſuorum verò paucitate diffiſus ab omni certamine abſtinuit. Sed Triuiſanus iuuenta feruidus, & equitum robore fretus, quibus imperabat, illicò ſuos ad vindictam excitat; quos poſtquàm ad bene agendum inflammatos cognouit, eodem die in vlteriorem ripam traducit. Prima occurrit Vallonum ſtatio vallo, & foſſis cincta. hanc defenſores ſub primum impetum deſerentes, per auerſam portam Goritiam fe-
E runtur. pauci tantùm deprehenſi, qui armis ad ſe tuendum explicatis, dum in hoſtem dirigunt, ab Illyricis miſerè confoſſi ſunt. Sed rumor interea vicinum Germanorum exercitum, atque Amperium ipſum, & Marradam ad loci recuperationem ſolicitat. iamque extra vallum ſignum eruperant; quando Triuiſanus facinore contentus, qua venerat celeritate ad ſuos reuertitur, atque ibi ad vadum diſpoſito milite, accurrentes Germanos vltra fluuium cohibet.

In-

Die 12. Decemb. Inter hæc Ioannes Mediceus venerat in caſtra: ſub cuius aduentu A Martinengus hominis præſentia offenſus, cum quo antiquas exercuerat ſimultates, Vtinum conceſſit; atque ibi fuit, donec diſcedendi facultate impetrata in patriam profectus eſt.

Sub id temporis etiam Ludouicus Eſtenſis miſſionem obtinuit, Cataphractis omnibus deletis, vt dictum eſt, quibus præerat, quamquam non defuere, qui crederent Eſtenſem ceſſiſſe ne Mediceo ſubderetur, quæ falſa eſſe ipſe non multò poſt demonſtrauit ad exercitum B cum Imperio reuerſus.

Hyems aderat, ſed qualem ſuperiori anno fuiſſe memorauimus, nullis ventorum, aut imbrium tempeſtatibus incommoda. quare nulla interim miles quiete fruebatur, ſed quotidie fermè hinc Veneti Mediceo impellente, illinc Germani Amperio ſolicitante, per eam planiciem, quæ vado contermina eſt, tumultuoſa, & leuiora magis prælia, quàm magna conſerebant. noctibus ad id Sontio à Germanis emenſo, ſub ipſa munitione Priolia, qui interdiù cædibus, & excur- C ſionibus omnia perturbabant.

An. Domini 1617. Principio ſequentis anni Nicolaus Contarenus, cuius viri ingenium, & virtutem abundè demonſtrauimus in locum Foſcareni Legatus ad exercitum mittitur. Hic iuſſu Senatus vices Imperatoris abſentis cumulatè poſteà perſoluit. quo tempore Ferdinandus Archidux conuentibus per Noricum agendis intentus, pecuniam, & ſupplementa in præſentes vſus expoſcebat. ipſe verò Lubianam aduentans bellum de propinquo loco adminiſtraturus videbatur. quod D non præſtitit alijs curis diſtrictus. Prima Contareno ingenij exercen- *Die 14. Ianuarij.* di occaſio fuit Ferratorum turma à Germanis ſub his diebus oppreſſa. Hæc Hieronymo Todino Cremenſi Duce Craulijs in hybernis ſe continebat. qui pagus Gradiſcanæ ditioni ſubiectus longè ab Oppido P. III. M. aberat, & ideò leuiori, aut nulla cuſtodia aſſeruabatur, quæ loci habitatores Traumiſtorfio, vt pleraque alia ſubinde referebant. Is, Marrada cum lecta militum manu ad illas copias delendum E miſſo, incautos per tenebras facilè perdidit. equites capti viginti, Supprſ̨ſ̨ectus, quia ſumptis armis ſe defenſabat glandibus abſumptus. Todinus cum reliquis beneficio noctis exempti per agros diſperguntur. Clara fuit ea expeditio vnius captiui miraculo, quod quò rarius per *Factum notabile cuiuſdã captiui.* noſtra tempora, eò magis illuſtre. Fuit is ignotæ ſortis homo equitum ſeruitijs aſſuetus, qui ex morbo in pueritia ſuborto mutus euaſerat. hic inter reliquam prædam Gradiſcam tractus diutius per ludibrium

A brium de Venetorum rebus percunctatur. Vbi nullum dari reſponſum vidit Amperius, ſiue illud oris contumaciam interpretatus, an quia ſic reliquos captiuos ad redemptionem feſtinandam crederet poſſe ſolicitari, iubet homini caput præcidi. lictor aderat, & ſtricto ferro imminebat; quandò ille tanti periculi ſenſu exanimis ſubitò in vocem prorumpens, Maria fer opem, dixit: & hoc primùm effatus nunquam in poſterum linguæ vitio laborauit. Ea nouitate attoniti B concaptiui, rem, vt erat, edocent: facta fides verbis, & miſer dimittitur: qui poſtea ad proceres Venetos perductus ea, quæ geſta ſunt, enarrauit. Quod ſiue ex occultiori naturæ impetu euenerit, quale de Crœſi filio accepimus, ſiue diuini numinis iuſſu factum fuerit, quod potius credendum, omnium certè animos ſtupore, & religione perfudit.

Cæterum animo angebatur Contarenus, quòd hoſti audaciæ tantum acceſſiſſet, vt ſub ipſis Venetorum oculis; atque inter ſepta ar-C mis vndique munimenta lectiſſimam cohortem adoriri, ac penè delere potuiſſet. ſtimulum addebat quòd horum facinorum culpam omnem ad Auſtriacos inquilinos pertinere animaduerteret: quare ſeuero non minùs, quàm neceſſario conſilio vſus, omnem illam agreſtium hominum multitudinem ante bellum Germano parere aſſuetam cum liberis, & vxoribus vltra fluenta Tiliauenti iubet aſportari. nempè ea ſola via eorum audaciæ, atque inexplebili in Venetos odio poſſe occurri. Fruſtra vſque ad id temporis facilitate, ac clementia D exceptos, quos hoſtes immites quotidiè, & actionum ſuarum exploratores cognoſcerent. Illi ergo longè ab omni patrij ſoli charitate inter fideliſſimas Venetorum clientelas ablegati diſcant iam tandem perfidiæ modum imponere, & quos proditionibus exercere non deſierint; precibus deinceps, & lacrymis defatigent. Ductores omnes eadem fremere. Et vera dicebat Contarenus: nam ea fuit illorum hominum in Venetum nomen contumacia, ſiue dixeris erga Auſtriacos Principes fides, & obſequium, vt nunquam vllis minis, aut irrita-E mentis à Germanorum commercio potuerint coerceri. Gradiſcam verò & continuè frequentabant, & commeatibus illùc importatis vſque ad extrema belli ſuſtentarunt. ex quo fiebat, vt quotidiè Germani de hoſtium conſilijs edocti facilius ad omnes caſus ſe compararent. Lubet hoc loci facinus audax mirandum interponere; quod ſub initijs huius belli admiſſum, quales indigenûm animi erga Rempub. forent ſatis declarauit.

Cum primùm Veneti copias Mariani colligerent Corſi, qui prius in Iſtria ſtipendia meruerant, ad id bellum deſtinati in ſinum Montis-falconi appulerant, inde ad exercitum tendentibus locorum, & itinerum prorſus ignaris, ruſticus Auſtriaco ſolo natus ducem ſe præbet, quem fortè in via deprehenderant; hic vbi homines prouinciæ inſuetos animaduertit, præclarè ſecum actum iri exiſtimans ſi illas primas belli victimas patriæ immolaret, de induſtria Mariano prætερito, rectà Gradiſcam pergit, illic miſeros facilè incluſurus. nec longè aberant à nece, quandò ſub ipſis propè Gradiſcæ mœnibus à Venetis intercurrentibus agniti non ſine ingenti vtrorumque admiratione ad ſuos reducuntur. Talibus igitur irritatus iniurijs Contarenus facilè in eorum perniciem accendebatur; quem in ſententia perſiſtentem Foro-Iulienſium primores circumſiſtunt. ſinguli orare, obteſtari, de ſua re agi. illos ſuorum agrorum eſſe colonos, quibus abductis prorſus de fortunis ſuis actum eſſe. ſat ex præſenti bello calamitatis, & infortunij hauſiſſe. illud eſſe vnius, aut alterius crimen, ſed multitudinem quid meruiſſe? quibus delinitus Contarenus ęgrè tandem paſſus eſt ſe exorari. illud ſubinde iactans indomitas illas belluas non noxæ eximere, quia Remp. prodidiſſent, ſed noxæ damnatas fideli Foro-Iulienſium obſequio donare; atque huiuſcemodi fuere tunc inter duos exercitus certamina latrocinijs potius, quàm pugnæ ſimilia: quæ aliquandò imitatus Thadeus Coleſicchius Croatorum peditum Ductor Sontium auſus ſuperare Sdrauſinam oppoſitum Gradiſcæ pagum ſubito impetu captum dirimit, & pedites, qui illic aderant cuſtodiæ gratia omnes viuos capit; quin & ſpectatæ nobilitatis fœmina Goritienſis ibi deprehenſa, quæ ad Contarenum adducta ſtatim dimittitur. Auxit Germanorum damna Nicolaus Gualdus, qui iterum Caporetum miſſus ad reliquias viæ tollendas, ſi quæ ad ripas fluminis adhuc ſupererant, Tulminum vſque penetrauit, obuia cuncta hoſtiliter diripiens, euaſtans.

Die 26. Ianuarij.

Interim Mediceus vbi vnam Priolij munitionem ad hoſtes vltra flumen coercendos non ſufficere animaduertit, nouam aliam paulò ſupra inſtruxerat, quam à forma Teſtudinem dixere. inter hanc & Prioliam vadus erat Sontij. Sed eo poſito impedimento ira magis accenſa, quàm animus imminutus Germano. Nam veluti ex deſperatione atrocior factus, maiori quàm ante vnquam conatu eruptionem parat. lux erat dubia ante Solis exortum, & aer nubiloſus proſpectum omnem ademerat, quandò in citeriori ripa equites Ferrati qua-

Munitio Teſtudo dicta.

Die 30. Ianuarij.

A quadringenti conſedere, Ducibus Traumiſtorſio, & Marrada. pedites totidem equorum dorſo ſubuecti, quos non longè à munitionibus paulò ante memoratis inter vepres, & ſalicta, quibus locus abundat, in inſidijs collocant. Sed re feliciter ab equitibus confecta nulli propè vſui fuere. eques infeſtis ſignis Liciniſium ire pergit. hos vbi aduentare cognouit Mediceus, indignum ratus inſultante Germano, ſuos continere, vt potuit melius aciem explicat. Illyricorum ala

Prælium inter Venetos, & Auſtriacos.

B præmiſſa. Ferrati cc. ſequi iuſſi, quos Camillus Triuiſanus tunc ductauit. extrema agminis reliquæ Illyricorum turmæ claudebant. miſſis interim ex Corſico, & Italo peditatu ccc. qui vineta loco proxima ad omnes caſus inſiderent. Sed Germani nihil inde perterriti cuneo facto in erumpentes audacter feruntur. Eminus tormenta diſcuſſa, prælium prouocant, acrius inſtare Germani, quos armorum pondera tutabantur. contra Illyricorum corpora glandibus aperta. quare vbi illas in ſe crepitare animaduertunt, illicò equis in orbem actis pri-

C mos illos impetus de more nituntur eludere, quod dum incautè nimis exequuntur; in Triuiſanum impingunt, qui cum Ferratis ſubſequebatur. inde cunctis ordinibus turbatis vſque ad vltimum agmen eſt trepidatum. Certamen nihilominus non intermittitur, multis hinc inde cadentibus. Traumiſtorfius, & Marrada vulnerantur, & Foliæ vexillifer cum ſigno capitur. attamen loco mouebantur Veneti, & Illyrici potiſſimùm tanto impetu impares ſigna in caſtra referebant: tunc pedes inter vineas diſpoſitus comminus in apertum auſus

D deſcendere, in non dubiè victores Germanos ſclopettos exonerat. excepta ea peſtis ab hoſtibus inclinatis capitibus, donec vniuerſa in aere deferbuit. hinc armis, & loco ſuperiores vniuerſam illam multitudinem auertunt; pluribus ſaluti fuit Liciniſij munitio: vnde machinis excuſſis tergo inhærentes depelluntur. ea glandium procella Io: Folia Vallonum ductor interficitur. Sed Germani vno ſigno capto, & pluribus abductis captiuis à nullo inſequuti ad ſuos rediere. Ex Venetis ſupra L. ſunt deſiderati. in his qui viui in poteſtatem hoſtium

Ioan. Folia Vallonum ductor interficitur.

E peruenere fuit Raphael Inſtiniani filius puer propemodum, & eo die pugnæ ſpectator cum pædagogo ſuo extra caſtra prægreſſus. Sed non multò poſt recipitur; Vilerio Ieſuita in eius locum reſtituto, qui per eos dies Veronæ captus ſub cuſtodia tenebatur. Mouerat Ductores Venetos inexpectati illius certaminis euentus, qui imparatos & nihil tale ſuſpicantes penè oppreſſerat. Sed Contarenus potiſſimùm, & Mediceus diſcruciabantur, quod victo toties, fuſoque hoſti tan-

tum ſiue virium, ſiue audaciæ ſupereſſet, ad id remedia quæſita. Domus erat media planicie non longè à mœnibus Gradiſcæ: hanc ad maiorem altitudinem excitatam in ſpeculæ formam adornant: vallo etiam, & foſſa ad munimentum additis. illic certi homines deſtinati, qui de hoſtium excurſionibus determinatis ad campanam ictibus ſuos admonerent: quò, omnibus neceſſarijs prius ad pugnam comparatis, & ordinibus ex ſententia inſtructis, minimo copiarum incommodo irruentes deinceps exciperent. Ea diligentia quies data militibus interdiù; ſed nocte nihilominus traijciebant Germani, & quà copiæ Venetorum neglectim hybernantes intelligerent, raptim impetu facto adoriebantur. Pagus Chioprij ad hunc modum tentatur. Sed Manzanijs, qui locum tenebant, egregiè ſe defendentibus, audaciæ pœna in auctores verſa eſt. A B

Die 2. Februarij.

Die 3. Februarij.

Locū S. Martini Veneti parant inuadere.

Inter hæc Contarenus conſilio à Priolio, & Iuſtiniano pridem agitato animum adijcit; vt de S. Martino periculum faciat ſubita & inopina oppugnatione: delecti ad id de toto exercitu quicquid roboris erat, pedites M. paulò minus. equites additi Antoniniani, & quos M. Antonius Manzanus, Carolus Straſoldus, & Gualterius Spilimbergius ductabant, quingenti ferè omnes. His copijs ad ſecundam vigiliam Vipulzano egreſſus Mediceus ante lucem ſub loci muro peruenit. quod ſupererat noctis in explicandis ordinibus inſumptum. Antoninus, Manzanus, & Straſoldus iuſſi ad earum viarum aditus ſubſiſtere, quæ Goritiam ducunt. pedes foſſæ admotus. Spilimbergio extrema agminis demandata. ſecum duxerat Mediceus tormenta duo (à forma mortaria paſſim vocant) quorum vſus eſt in portis reſerandis ſingularis. nam vbi nitrati pulueris copia eorum caua repleuerint, ore in portam obuerſo clauis, & machinamentis tabulæ compingunt; funiculo ſubinde ad ignem paulatim hauriendum accommodato: quare vbi ſerpentes flammas machina exceperit, continuò ingenti cum ſonitu erumpens latè compagines omnes, & clauſtrorum pondera demolitur. Atque his fretus Mediceus expugnationem tentaturus acceſſerat; ſed ſcalas quoque plures militibus diſtribuerat, vt quo tempore mortaria poſtibus affixa ſtrepitu, & ruina loci præſidium ſolicitarent, illi ſcalis admotis ſumma mœnium euaderent. quæ in eum modum diſpoſita, vt melius à peritiſſimo duce diſponi non potuerint, fortuna vt pleraque cætera fruſtrata eſt. Fuit caſa non longè ab eo loco, vbi pedites reſtiterant in agreſtis vſus extructa, & tunc fortè ruſticus in ea ſomno demerſus iacebat, qui non multò póſt C D E

Die 5. Februarij.

Tormenta bellica Mortaria dicta.

Ve-

A Venetorum aduentum experrefactus, viſa multitudine, per medios hoſtes neſcius quò euaderet in fugam ſe coniecit. proximi quid rerum eſſet incerti protinus accurrunt, manu, verbo ſiſtunt; quæ non ſine aliquo armorum, & corporum motu fieri potuerunt. ex tàm leui cauſa, quod in bello ſæpè contingit, omnis benè agendi occaſio perijt. Nam Sclaui, qui locum cuſtodiebant, rumore exciti, lumen ex propugnaculis proferunt, omnia certè præter id quod erat, ſuſpicati. Sed Veneti inde ſe deprehenſos exiſtimantes, continuò circa B primos ordines tumultum ciere, qui ab ijs, qui ponè ſequebantur auctus, cuncta pauore, & formidine replet: donec omnes concitatiori fuga diſſipati ſunt. Auxere terrorem equi ad mortaria importanda præmiſſi, qui, trepidantibus magiſtris, ex eorum manibus elapſi, dum præcipiti decurſu ex altiori loco per viros, per arma concitati feruntur, latè ingentem multitudinem proſternunt. Mediceus dum ſuos retinet, & inanem eſſe metum oſtendit, à fugientium impetu

C humi obuolutus vix reſurgendi ſpatium habuit. Soli equites, qui viarum anguſtias inſederant, audito tumultu ſuis auxilio accurrunt, ibi Mediceum cum paucis offendunt. inde pedes reuocari cœptus; qui vbi primùm diluxit, errore ſimul cum tenebris diſcuſſo, tandem ad locum reuertitur. Sed Sclaui iam periculo commoti frequentes in muris aderant. Portam in primis firmant, & caudatis, quæ vocant, tormentis horrenti cum ſonitu excluſis de præſenti diſcrimine ſuos admonent. Venetus contra, pauore depoſito oppugnationem in-

D ſtaurat; & iam Coloſicchius, qui ſemper Mediceo adhæſerat, ſcalam muro admouebat, dignum ſuæ virtutis facinus tentaturus, tùm Barbari pinnis, & propugnaculis tuti omnem illam vim irridere, ſaxa, & glandes in ſubiectos intorquere. Senſit periculum Mediceus, & iniquiori illa conditione ſuos pugnare non eſt paſſus: quare receptui canere iuſſo, inde copias quàmprimùm Coſſanum abducit. Fuerat is pagus S.Martino proximus; commodum ſubſtiterat quandò Amperium ſuis auxilio accurriſſe intelligit. ſecum abducta equitum ala,

E & Aiduchis quadringentis. Iamque pedites Corſi, & Petrus Tritonius cum Antoninianorum parte, cui tunc ille præerat, extra pagum prouecti, primos illorum impetus impigrè excipiebant. occaſionem amplexus Mediceus M. Antonium Manzanum cum Ciuidalenſibus mittit, qui prælium ſuſtentet, & Nicolaus Gualdus cum haſtatis ad fauces pagi iuſſus properare. Erant arcta viarum, & Aiduchi ab equitatu longè progreſſi in locum iniquiſſimum peruenerant. vnde

nec

nec à ſuis ſubueniri poterant, nec pedem ſine periculo licebat refer- A
re. Quare in ambiguo deprehenſos ſuperueniens Manzanus loco fa-
cilè mouet. c. qui primi agminis fuerant, interclusi; atque ad vnum
omnes cæſi, & ſignum militare captum. cæteri per montium abrupta
diſperſi, ingenti accepta clade euaſerunt. Quominus omnes inter-
ciderent locorum aſperitas fecit, quæ Straſoldum cum equite ad ter-
ga præmiſſum propius accedere nunquam paſſa eſt. Amperius vbi
pedites abſumptos, fugatosque vidit, actutum cum equitatu ſe ſub- B
duxit.

Quibus ſatis ex ſententia geſtis, alia ſubinde ſpes Mediceum exce-
pit. Citatior Amperij aduentus hoſtium de S. Martino ſolicitudinem
oſtenderat, & non leui coniectura poſſe fieri apparebat, vt aggere
circa flumen à ſolito præſidio denudato, copias omnes ad id locorum
traducerent Germani; vbi tunc ſumma rerum eſſet. nec prouidum
Ducem fefellit opinio. Nam Traumiſtorfius ratus Mediceum, quan-
dò prima conſiliorum malè verterant, loci expugnationem viribus C
omnibus tentaturum, properè poſt Amperium alias auxiliares co-
pias tranſmittebat non aggere tantum, ſed circa pontem etiam; quic-
quid erat virium detracto. Igitur Mediceus prima vigilia dato ſigno
iubet ſuis, vt ſarcinas colligant, & Caſſani ad fallendum hoſtem igni-
bus relictis, ad Sontium copias ducit; flumen vbi prima lux oppor-
tunum tranſitum oſtendiſſet, tranſiturus. Dum pro ripis Auroram
opperitur, in vlteriori aggere ſigna cani exaudita; tùm ſonitus armo-
rum, & tormenta diſcuſſa curam acuunt; quæ ab hoſtibus ad terro- D
rem excogitata ex longo interuallo multitudinis ſpeciem faciebant.
Et Mediceus antiquus Dux, & Germanorum artibus aſſuetus dolum
non ſenſit; ſed verè ripas præſidio valido cuſtodiri ſuſpicatus, con-
uerſo agmine ſigna Marianum iubet inferri.

Noua electio Ductorum exerciti Veneti.

Sub his Lando Imperatore ad exercitum veniente, nouus illicò *Du-
ctorum* ordo illuxit. namque Balioneus, qui vulnere ad Farram acce-
pto per plures menſes militia abſtinuerat, tunc demùm recuperata
valetudine, cunctis pedeſtribus copijs à Senatu præpoſitus eſt, quem E
locum nemo ante hac obtinuerat. Ad vices Roſſij ſupplendas miſſus
Io: Martinengus, qui tormentorum curam deinceps ſuſcepit. Equi-
tes Ferrati Cæſari Pepoleo, Leues Ferdinando Scoto demandantur.

Franciſcus Antoninus Vtini Præfectus creatus.

Firmis manentibus Illyricis Triuiſano. Vtini quoque locum Gualdi
Franciſcus Antoninus eiuſdem Ciuitatis Patritius obtinuit, qui ſin-
gulari rei militaris prudentia, & fide in Principem clarus præfectu-
ram

A ram illam, quam diù bello Prouincia exarſit, in Ciuitate adminiſtrauit. Quibus ſic à Senatu conſtitutis, illud adijcit Landus, vt donec tranquillior cæli ſtatus aperitur, & neceſſaria interim ad bellum comparantur, aliqua quies equiti daretur, quem aſſiduus labor, & expeditiones vſque ad eam diem nunquam intermiſſæ vniuerſum penè confecerant. Huius rei cura Franciſco Straſoldo committitur (Commiſſarium inde dicunt Veneti) qui ad id Caſtilionium pagum inter Venetos ampliſſimum militari diſciplina munitum in hybernorum vſum vniuerſo equitatui egregiè inſtruxit. B

Franciſcus Straſoldus Veneti equitatus Cōmiſſarius.

Dum turmæ reficiuntur, Mediceus de irruptionibus ex Gradiſca ſolicitus aliud inſuper munimentum ad Brumam pagum firmat, quod Landum nominauit, & præter hoc Sontio adhuc proximiora duo: hæc à præſidio illic impoſito Græcorum, & Gallorum caſtella dicta ſunt.

Sed nulla diligentia intercludi ab Oppido hoſtis poterat, nec quin C erumperet vbi vellet, prohiberi. Crebriores ergo pugnæ quotidiè oriebantur. Sed per inſidias, vt plurimum vago milite, & furtim manum ferente. In hunc modum hyems traducta; quam vbi primùm vernum tempus excepit, antiqua extemplò conſilia de cingenda Gradiſca nouum Imperatorem, & Duces reliquos exercuere. Sed rem difficultatibus plenam non ſatis expediebant. quippe ſuperiori oppugnatione edocti, conatus omnes in irritum euaſuros cernebant, ſi rationem non inuenirent, qua auxilia per flumen continuè decurren- D tia auerterent. Hæc verò nuſquam apparebat, tuente Germano ripas, & munitionibus vijs occluſis; illas niſi in poteſtatem redegiſſent, nunquam belli finem futurum.

In eam ergo ſententiam veniunt, vt ſignis vltra Sontium motis, dextera, & virtute oppoſitos aggeres ſibi aperiant. eo periculo ripas quidem Sontij oppugnaturos; ſed in vna ripa facilè duarum arcium mœnia capturos. His Gradiſcam, & Goritiam ſtare, quibus amiſſis, illas vltrò ruituras. Referebant ſpeculatores ex aggere in flu- E men aditum patere, quem Germani aquandi gratia feciſſent, ea prima ſpes rei gerendæ Mediceo oblata, qui ad hoc intentus, vbi equitatum omnem, & copias reliquas in vnum coegit, traijciendi rationem huiuſmodi ferunt inſtituiſſe. Spataphoræ ex omni equitatu, quod roboris eſſet ala vna expleta. huic memoratas aggeris fauces ſe penetraturum iactanti prima ſigna committuntur, equitibus ſingulis pedes dorſo additus, bipalio, & ligone inſtructus ad loca compla-

Oppoſitos aggeres vltra Sontium Veneti deuaſtant.

Die 1. Aprilis.

plananda. Veſtigia Spataphoræ inſequebantur Ferdinandus Scotus A
cum vtroque equitatu. Sed Triuiſanus cum Illyricis agmen claude-
bat. Interim ad hoſtem eludendum, quò diuerſis in locis diſtentus,
vbi plurimum periculi foret, infirmioribus viribus obſiſteret, mitti-
tur Paulus Ornanus Corſorum Ductor; ad pontem tentandum, mu-
nitio Stellæ Coſimo de Monte demandatur, Caſtellum Plumæ Bon-
matheus Italicæ cohortis præfectus oppugnandum depoſcit; Coli-
ſicchius cum Nicola Gualdo Floreanum peruadunt, quem locum B
Germani inſtauratum milite ſeruabant. Mediceus quoque ſub Prio-
liam munitionem vineis ad fluenta Sontij inſtructis, VI. muralia loca-
uerat tormenta, quæ ad perpendiculum librata aggerem vlteriorem
impenſius infeſtabant.

His in vnum modum diſpoſitis, dirigit Landus in hoſtem, iamque
machinarum tonitrua ingenti fragore acra elidebant, & multitudinis
clamor, & armorum ſonitus admiſtus Germanum ſuſpenſum detine-
bant, quando à Spataphora vadus tentari cæptus eſt. Deſcenſus C
vtriuſque ripæ in alueum ad multos paſſus patebat. quare vbi Spata-
phoras traieciſſet, commodè in eo ſpacio, quod flumen excauarat,
ſigna potuiſſet explicare; & Germanos pro ripa pugnantes miſſilibus
arcere; dum interim pedites viam equitibus ad ſumma vadere niten-
tibus aperiunt. Sed fortuna ſub ipſis principijs hominem, & facinus
deſtituit; nam pedes proximo attonitus periculo ad vadum ſubſtitit,
nec ſe aſportari paſſus eſt; quo leui momento omnia perturbantur.
Siquidem Spataphoras his deſtitutus, vbi nullum in vlteriori ripa adi- D
tum deprehendit, nihil minus cogitauit, quàm per ripam in muni-
tionem impetum dirigere, aut reſiſtentibus vim inferre. Germanis
ex alia parte tanto armorum motu confuſis, quam partem aggeris
tuerentur vix apparebat. Ex quo factum eſt, vt dum ad omnia inten-
ti nullibi vires integras opponunt, incautos penè oppreſſiſſet Spata-
phoras, ſi rectà ad proximam ſtationem ſigna intuliſſet: ſiquidem ra-
ro milite, & ad pugnam imparato cuſtodiebatur, qui vbi illam belli
molem in ſe conuerſam animaduertit, nec primo tormentorum ſoni- E
tu expectato, ripam deſeruit vacuam. Saluti fuit Germanorum
equitum ala, quæ fortè ſuperueniens fugientes ad vallum redire com-
pellit: ibi de ſuperiori loco pugnantes acre prælium cum Spataphora
inſtituunt. Traiecerant inter hæc reliquæ equitum turmæ, quas Sco-
tus ducebat, & litore effuſæ Spataphoræ ſubſidio accurrebant; ſed
ille tanto periculo impar; poſtquam aggerem defenſoribus plenum,

& mul-

A & nullum ſibi, niſi per ſepta armis vndique loca, iter relictum animaduertit, extemplò inflexo equo ad Mediceum ſe recepit. cedentem grauis equitatus ſubſequitur, ſoli Foro-Iulienſes diutius pro ripis; modò pugnantes, modò intortis voluminibus hoſtium ictus eludentes bonam diei partem traxere certamini parati, ſi comminùs hoſtis congredi auderet, à quo vbi longè illum abeſſe cognoſcunt, vno, aut altero ex ſuis deſideratis, & ipſi ad exercitum deflectunt. Tri-
B uiſanus quoque paulò ſupra Priolium opportunum tranſitum nactus, poſtquam omnia cautè cuſtodiri animaduertit, nullo confecto negotio, ſuos abduxit. Nec alibi lætior ſors, ſiue illa Germanorum fuerit virtus, ſeu Venetorum ad audendum ſocordia; adeò cuncta eius expeditionis infeliciter cecidere. Coloſiechius vnus expugnato S. Floreano, & præda ingenti capta illius diei moleſtiam ſubleuauit.

Hac deiectus ſpe Landus nihil momenti ſibi aggrediendum exiſtimat, antequàm Batauorum copiæ, quæ ex vltima Friſia aduentare Batauorum
C nunciabantur, in Prouinciam perueniſſent. Nam ſub id temporis copiæ ad nationes illæ à Legatis Venetis ſolicitatæ Reip. in ſubſidia bellorum exercitum Venetū legionem integram promiſerant. Quam Ioanne Erneſto de Nanſau deſtinatæ. Duce, nauibus impoſitam per tot diſſita terrarum ſpatia Italiam petere rumor perferebat. Porrò non longè ab Oſtijs Rheni ea claſſis profecta ſecundum Gallici litoris oram curſum inſtituerat, qua prætcrita, dum Pyrenæum ſuperat, & Oceano Occidentali emenſo, extrema Luſitaniæ promontoria lambit, ibi inopinato armorum turbi-
D ne excepta, ab regijs Hiſpanorum triremibus impetitur. Has eduxerat Philippus, & circa fretum Herculeum ad Batauorum manum intercipiendam diſpoſuerat: ne ſcilicet noua hac acceſſione Venetus auctus de Auſtriacorum potentia conuellenda in poſterum cogitaret. Sed Batauí vbi ſe in diſcrimen adductos intelligunt, repentè armis explicatis, & tormentis diſcuſſis non inanem eam eſſe gloriam oſtendunt, quam in nauticis rebus hucuſque ſibi comparauerint. fugantur Hiſpani, & naues eorum ſuppreſſæ aliquot periere. Sic periculo
E exempti inimicum litus abradentes in Italiam perueniunt. & iam ſuperioris maris portus omnes legerant, & tempeſtates euaſerant; quandò Adriaticum ſinum ingreſſi aduentus ſui nuncium in Vrbem præmittunt.

Landus igitur ad propinquum auxilium intentus continebat in officio Mediceum præclari aliquid quotidiè properantem, antequàm Batauí reliquo exercitui coniungerentur. nam ſi hæ copiæ opperiren-

L tur,

tur, & ſecunda rerum fortuna accidiſſet, haud dubiè Erneſti omnem A
gloriam fore præuidebat. Sed dum ſæpius ad aures Imperatoris obrepit, & hoſtem impunè inſultantem obijcit, agrum depopulatum, militem interceptum, pellit tandem hominem, vt de Pluma ſaltem periculum faceret. Eam Prouinciam ſibi depopoſcerat Mediceus, in qua honoris plurimum, periculi minimum intelligebat: ad vniuerſam verò expeditionem neceſſaria in primis habebatur. Sed euentus,

Veneti Plumæ munitionem tentant expugnare.

qui infelix ſubſecutus eſt, fortunam Mediceo iratam, & veluti de in- B
duſtria eius conatibus aduerſantem demonſtrauit. Ad eam oppugnationem ducti pedites M. & amplius, quibus per ſtationes diuiſis tumulum cingit, quo Caſtellum ſteterat, eo animo, vt à ſuis Germani intercluſi non multò poſt ſine ſanguine in manus venirent. eius rei gratia pagum quoque proximum, qui inter munitionem, & pontem medius fuerat, equitatu firmat: leues cc. fuere ſub Leonoro Gualdo, quibus addita manus non inualida peditum. Interea imbribus conti-
nuis effuſis, Veneti ſub diu expoſiti vix loca tenebant. cui occaſioni C
hoſtis intentus illinc ex ponte, hinc ex Pluma decurrens continuè ſtationes turbaturus aduolare. non diem, non noctem ab armorum ſtrepitu immunem concedere. quo tempore Traumiſtorfius duobus maioribus tormentis ad eam ripæ partem, quæ ponti coniungitur, diſpoſitis, non leui incommodo pagum afficiebat, ex quo loco etiam equitatum decurrentem ſæpius lacerabat. Vrgebatur nihilominus oppugnatio, & iam præſidium munitioni incluſum ex inopia alimen-
ti manus dabat; quandò Traumiſtorfius Amperium cum valido pe- D
dite immittit vltima tentaturum. ccc. fuere, quibus tunc res Germana ſtetit, qui non conſilio Amperij, quàm fiducia magis auſi in pagum irruere, omnia breui tumultu, & terrore complent. Repens inuaſio nec conſilio, nec cunctationi tempus dedit. Quare Veneti, qui loco tuti facilè in obiectos poterant miſſilia intorquere, & ſine vllo incommodo appropinquantes propulſare, ſubito metu perculſi in apertam fugam, ſe conijciunt; iam non ſub nocte, vt aliàs euenerat,
aut inſidijs deprehenſi, ſed interdiù & aperto marte petiti. peditibus E
immiſſi equites per portam aduerſam in montem feruntur, quos fugientes vbi videre illi, qui ſub tumulo munitionem circumſedebant, de ſuis rebus actum ſuſpicati, protinus & ipſi, deſertis ſtationibus, quà cuique proximum erat dilapſi ſunt. Ita Germanorum virtute ex hoſtium manibus Pluma erepta militem, & commeatum abundè accepit.

Die 8. Aprilis.

Die 3 Maij.

Poſt

A Poſt ea fortitudinis decora Amperius ad ſuas artes conuerſus equitum alam ad formam Illyricorum adornat. ipſe Triuiſano ſimilis armis, & equo progreſſus per medias Venetorum ſtationes oram illam vniuerſam penetrat, cuncta diligenter ſpeculatur, intimorum hoſtium ſenſuum haud dubius interpres; otioſè Gradiſcam reuertenti peditum Venetorum manus obijcitur, qui Illyricum equitatum rati vltrò etiam venientibus occurrunt: quare facilè circumuenti omnes ad vnum cæduntur. Indè ferocia, & animus homini ſuoptè ingenio ferocienti mirum in modum creuit. hinc quotidie Venetis inſtare: quietos laceſſere; ſed illi proximis expeditionibus intentiores ad cauendum facti, nihil temerè deinceps aggrediuntur.

B (margin letter beside "nes ad vnum cæduntur")

Sub extremo Maij Erneſtus in Iſtriam appulerat; Vnde copias paruis impoſitas nauigijs ad litora Montisfalconi pergit exponere. Legio III. M. hominum explebat; qui ſtatura proceri, colore candidò, promiſſa cæſarie; ſed armorum in primis, & militarium ornamentorum ſplendore conſpicui, ingentem de ſe virtutis, & fortitudinis opinionem faciebant. In duas acies eos diuiſerat Erneſtus; quarum alteram ipſe, alteram Petrus Raymundus Roquilaureus Gallus ducebant. Vbi igitur Landus de eorum aduentu certior factus eſt, duobus millibus peditum, & quingentis equitibus ſecum adductis ſub Oppidum Montisfalconi obuiam procedit. Ibi conſilijs communicatis de ſumma belli deliberant. Capita fuere, vt per vicina Carſi iuga ingreſſi oppoſitum Gradiſcæ montem occuparent. eas verò munitiones, quas ibi Germani ſub principio belli extruxerant, expugnarent omnes; ſic commodum futurum, vt vltra, citraque flumen Gradiſca obſeſſa, vel ab inferendo auxilio ceſſent Auſtriaci, vel totius fortunæ aleam ſubeant, de qua nihil Venetis erat dubitandum, & copiarum numero auctis, & loco opportuniori conſtitutis.

Batavi in Forum-Iulium perueniunt.

C (margin letter beside "mentorum ſplendore")

D (margin letter beside "nitiones, quas ibi")

Signis ergo moueri iuſſis, rectà per Carſum ad eum montis apicem perueniunt; ex quo Sontium arua rapidè ſecantem, & Gradiſcam vltra flumen poſitam oculis deprehendunt. propè ſub pedibus Imperatorium Caſtellum fuerat. à læua munitio Stellæ. in dexterum latus fœminarum munimentum. Hoc primus bellorum labor Erneſto; nam ſubitò militibus admotis corona locum cingit, & tormento nec ſanè iuſtæ magnitudinis collocato, aggerem, & portam conuellit. Sub primis ictibus præſidium deditionem facit. pedites XL. in fidem recepti, munitio, quia vſui non erat, diruta. Hinc ad Imperatorium fit concurſus, quod validiori præſidio, & firmioribus pro-

Die 2 Iunij.

E (margin letter beside "Imperatorium Caſtellum")

Munitio Fœminarũ Venetæ ditionis.

Batauí Fortem Imperatoriũ cingunt, & capiunt.

pugnaculis munitum diutius Batauorum impetus ſuſtinuit. In proximo ad radices montis erat Rubia, vt à nobis dictum eſt, arce, quamquam antiquæ ſtructuræ, & Elignorum ædificijs, qui villam obtinebant, non aſpernanda. Vipauus ad Septentrionem, Sontius ad occaſum adlabuntur, reliqua murus firmat, qui ad vtriuſque fluminis ripas per montem deductus ſinuoſis anfractibus recurrens conſitum nemus propè arcem ingenti ſpatio amplectabatur. Locus olim ad ruris delicias, ſed cicurum in primis, & agreſtium ferarum pabulis accommodatus. quo ſi Veneti potirentur, iam nullo repugnante Vipauum traijcere, & ſub mœnibus Goritiæ ſigna poterant collocare; quod Balioneum minimè latuit; qui Italico peditatui præfectus, vt dicebamus, bonam ſuorum partem, dum Batauí Imperatorium cingunt, ad murum paulò ante memoratum perduxit; ibi locum diligenter, & præſidium quod locum tuebatur ſpeculatus, petit à Mediceo, vt vnum, aut alterum Batauorum manipulum ad ſe mittat, quibus ſe Rubiam expugnaturum pollicetur: quippè ſub primo aduentu Venetorum, trepidantibus vndique Germanis, locus adhuc parua manu cuſtodiebatur, quæ dum à Balioneo repetitis nuncijs fruſtra demonſtrantur, Germani de diſcrimine anxij alam equitum lectiſſimam muro admouent, & pedites addunt præſidio, quo locus confirmatus nullis artibus poſtea potuit ſuperari. Balioneus nec re quidem tentata, in ſuperiorem partem montis regreſſus, ibi locum militi delegit ad ædem Michaelis, & tormentis muralibus adornat, quibus Rubiæ ſtationibus diutius in poſterum negotium exhibuit.

Copijs in hunc modum in monte occupatis, Contarenus Farræ conſtiterat, vbi præter pedites ſatis multos, equites D. habuit ſub imperio Straſoldi Commiſſarij. Huic ſe coniunxerat Ioannes Baſadonna Prouinciæ Rector, qui ad eam expeditionem accitus, ingens voluntariorum Nobilium Vtinenſium, atque adeò totius Prouinciæ agmen trahebat. Igitur vbi montem à ſuis inſeſſum vidit Contarenus, & fœminarum propugnaculum exciſum, omnes eas copias vltra Sontium mittit, quò Traumiſtorſius, nouo eo oblato negotio, Imperatorium Batauis expugnandum permitteret. Baſadonna cum Foro-Iulienſibus ſuis flumen ingreſſus primus vlteriorem ripam tenuit, inani interim impetu tentantibus Germanis, ex Oppido machinis diſcuſſis, tranſitum prohibere. inde decurſu, quà per planiciem, quà per montem euecti cuncta diuexabant; ſed muro Rubiæ maximè infeſti, à quo hoſtem erupturum crediderant.

Eme-

A Erneſtus interim murales machinas Imperatorio admouerat, & in-
genti impetu munitionem quatiebat. Quare defenſores ab omni au-
xiliorum ſpe deſtituti poſt ſecundum diem, quo oppugnari cæpti *Die 5. Ianuarij.*
ſunt (ducenti quinquaginta erant) Venetis fortunas ſuas, & corpora
permittunt. Erneſtus, qui deditos acceperat, Goritiam dimitten-
dos cenſet; contra Mediceus Gradiſcam deſtinabat, vt noua hac ho-
minum acceſſione commeatus, qui exigui in arce erant, citius abſu-
B merentur. illum data fides & promiſſa: hunc Reip. vtilitas, & belli
diſciplina mouebant. Altercantes dediti compoſuere, qui accepto
ſtipendio in partes Venetorum vltrò conceſſerunt. Ex hoc paruò ini-
tio magna rerum momenta conſequuta ſunt; nam Duces inde offenſi
haud leuia deinceps inter ſe odia exercuere; & Batauorum non pauci
à Germanis corrupti, quos lingua, & mores ſociauerant, ad Auſtria-
cos tranſire in poſterum non dubitârunt.

Capto Imperatorio ad Stellam multitudinis animi inclinabant;
C ſed res inter proceres agitata varijs ſententijs diſtrahebatur. Medi-
ceus eius oppugnationis periculum ſe facturum diſertè negabat; ſine
quo Stellam non modò, ſed Gradiſcam etiam Venetis acceſſuras ia-
ctabat: ſat ferro, ſat labori datum, arte, & ingenio, quod erit reli-
quum tranſigendum; ſe pro comperto habere (quæ Trauniſtorfij
fuerit in re tàm neceſſaria ſingularis ſegnities) vtriuſque loci præſidio
ad non multos dies alimenta ſupereſſe. ea quotidie arctiora poſſe red-
di; ſi Antonino cum valido milite poſt terga Stellæ collocato tranſi-
D tum hoſti ex ea parte prohibeant omnem; vnde nulla in poſterum im-
preſſione ad munitionem irrepat; niſi velit copias vniuerſas belli di-
ſcrimini obijcere. Sic breui futurum, vt vtraque munitio commeatu,
& auxiliorum ſpe deſtituta ſub Venetorum manibus concidat. Hæc
certa. contra in oppugnatione omnia incerta; periculorum, laborum
plena. Stellam propugnaculis propè iuſtis, & pleno terræ ambitu cin-
ctam, quem nullus tormentorum furor, nulla militum manus ſubuer-
tat. præſidium lectiſſimum, tercentorum numerum explere. nudum
E præterea circa tumulum eſſe, & aſperi ſoli, nec ceſpiti faciundo, nec
ducendæ foſſæ, alijvè vlli aptum operi, quò militi, aut machinis tutus
pateat locus ad oppugnationem inſtituendam. Quæ ſi cum ſuperiori
rerum facilitate conferantur, ſatis omnes intellecturos, non armis ma-
gis, & oppugnatione, quàm patientia, & obſidione munitiones illas
poſſe expugnari. Ad hæc nominatim ab Imperatore Erneſtum inter-
rogatum huiuſmodi orationem habuiſſe ferunt.

Oratio Ioã. Erneſti de Naſſau.

Si ex quo Gradiſcæ oppugnationem cœpiſtis, hanc ſententiam ſequuti, longa illam obſidione peruincere in animo fuiſſet, nulli dubium, quod voti compotes vſque ad hanc diem facti, ad maiora præſentem noſtram verteremus conſultationem. Sed quia tot menſium elapſa occaſione, illud nunc vltimò aggredimur, quod à principio faciendum erat, non video qua militaris artis peritia, ſiue etiam armorum veſtrorum opinione, expeditiori poſthabita, lentam modò viam, & vix poſt multum temporis finem habituram ineatis; in qua ſexcenta poſſunt occurrere, quæ inceptæ rationis pœnitentiam faciant: adeò multa ſunt, quæ dies aperit, quævè fortuna temporum momentis accommodata in occulto ſeponit. hoſtium audacia, temeritas, præſidij deſperatio; ex Germania copiæ auxiliares; adde etiam noſtrorum impatientiam, ſegnitiem, ſecuritatem, ab his inexpectata malorum ſemina; quibus victoria multo parta ſudore non rarò ex manibus extorquetur. his omnibus obuiam iri crediderim, ſi præſentem rerum ſtatum contemplati ad eum animum, & vires adijciamus; & quandò reliqua benè ceſſerint, id quod supereſt fortiter peragamus; nam ſi aliæ munitiones, nec primum armatorum aſpectum pertulere, vnde vobis tot nunc difficultates circa vnam Stellam emergunt? quid eam veluti nouum è cælo elapſum ſydus admiramini, aut reformidatis? dum miles calet, victoria feruidus exultat, quò velis facilè impellas. At agger deficit. nempe corpora, & dexteras obijciemus, forti viro tutiſſima munimenta. his latebras hoſtium, & inſuperabiles illos receſſus tentabimus; qui quantumvis denſiſſimo opere cincti obſtinati animi impetum minimè ſuſtentabunt. cuius rei vobis argumento ſint Imperatorium, & Fœminarum ſtatio leuioribus ictibus, & facili negotio diſiecta. Illud idem de Stella licet ominari, & ſi quid præclari inter vos permittitur dicere etiam ſpondere auſim, qua capta nullus eſt, qui non videat vires continuò, & animum Oppidum deſertura. Scilicet eſt arx ſalutis, & ſpei attritæ Germanorum fortunæ. illa quamdiu hi potientur, Gradiſca conatus omnes inuicta deſpiciet, illinc milites, illinc commeatus quotidie acceptura. contra occupata Stella, illam ſuæ conditionis, & noſtræ virtutis admonebimus; nam ad hunc modum incluſæ, & nihil circa ſe fidum reſpicienti, expectatio non tantum externæ opis minuetur, ſed vltima intus deſperatio neceſſariò creſcet. Quæ, ſi Dijs placet, iniquiora in dies faciemus, incluſis illic tercentis illis, qui nunc Stellam tuentur. quo facto non vires additas ad defenſionem, ſed commeatui partam vaſtitatem intelligant

A gant Gradiſcani. Hoc compendio Antoninum ab omni labore exoluo, quem ſi cum equitatu inter aſpera montis, pediti vix peruia, nunc abdideris Imperator, næ tu præclarè ſine vllo Reip. commodo hominem, & copias perdis; quas à reliquo exercitu diuiſas veriſimile eſt intra paucos dies, vel à locorum duritia abſumi, vel ab hoſtili fraude poſſe diſſipari.

Talia perorantem Landus ſummoperè eſt admiratus, & non vul-
B gari laudum cumulo tantam virtutem proſequitur. Cæterum feruido iuuenis ingenio tutiora conſilia tunc præferre non dubitauit. Nam ſi copiæ illæ ad Stellam aliquo afficiantur infortunio, non ita facilè poſſe reſtitui ſatis intelligebat. Et præter hæc multa erant, quæ ſecretioribus agitata ſermonibus hominem ab ea expeditione retardabant, hęc cum in vulgus non manauerint, ſatius omittenda duximus, quàm inutili curioſitate abditas Principum mentes inueſtigare.

Igitur extemplò Imperator CCC. equitibus, & L. peditibus An-
C tonino traditis, iubet vt Dobardò poſt Stellam poſitum occupet. vnde hoſtem, ſi qua per vallem ſubiectam in Stellam cum modica manu niteretur, commodè prohiberet. Reliquæ copiæ per loca Rubiæ viciniora diſtributæ. Balioneo ad ædem Michaelis cum ea manu, quam Landus adduxit, ſtatiua ceſſere. Corſorum cohortes temporarijs nauigijs per flumen traiectæ propè Rubiam tectis ibi fortè oblatis collocantur. Bataui extra Imperatorium vni ſub diu poſiti tecta militaria ſibi more patrio extruxerunt. Erant trium pedum altitudine, de-
D nis longitudine, lata tribus: pleraque ex cratibus facta, alia arundine tecta, ſtramento, ſtoriaq; intecta; quibus omnis cæli inclementia arcebatur. Citra Sontium erat Contarenus, qui vndique contractis militibus multitudinem omnem Farræ coegerat.

Libri Quarti finis.

HEN-

HENRICI PALLADII
DE OLIVIS
VTINENSIS
DE OPPVGNATIONE GRADISCANA
Liber Quintus.

Veneti nemus Rubiæ expugnandū proponunt.

IN hunc modum diſpoſitis copijs, Landus, veluti ſi A
iam de Gradiſca debellatum foret, per ſummum otium aggreſſus murum, quo nemus Rubiæ cingi dictum eſt; illum ante cuncta Mediceo expugnandum proponit; neſcius qualem laborum, & difficultatum plenam prouinciam aggrederetur. *Pri*ma aduerſæ fortunæ omina fuere tempeſtates, & pluuiæ ingentes, B
quibus per menſem, & amplius milites afflictati vix arma retinebant; quæ res non admiratione tantùm, ſed ſuperſtitione etiam animos multitudinis imbuit, à qua illud pro certo habebatur, veneficarum fęminarum ſcelere (quibus regio abundat) cęlum quotidiè turbari, quò minùs ipſi voto potirentur. Ad hæc acceſſit hoſtis ſolertia, qui inopportuna illa Venetorum cunctatione animaduerſa, in dies me- C
liora ſperare auſus, copias omnes, veteri caſtrorum loco relicto propter Vipauum ad mœnia Rubiæ ſtiterat, ibi de viciniori loco mu-

rum,

A rum, & nemus defenſurus. tormenta quoque maiora locis opportu-
nis diſpoſuerat; quorum duo ad ripam Sontij tranſitum arcebant; bi-
na etiam ab ea planitie, quæ vltra Vipauum eſt, ſtatiua Balionei ſoli-
citabant; nec non intra murum par alterum in Corſos obuerſa eorum
capita aſſiduè pertentabant. Sed Landus nihil his commotus in in-
cepto perſiſtit. Iamque ex Imperatorio; iam ex Michaele tormen-
torum fulmina adacta nemori, & muro infeſta volitabant; & arbo-
B res euulſæ, & rami colliſi maiorem ſtragem, quàm ferrum candens
faciebant, quandò Bataui moræ impatientes viciniorem locum de-
poſcunt. tecta fuere ante Corſorum ſtationes hoſti ferè ſubiecta; ea
Bataui inuadunt; vnde curruli admoto murum pergunt acriter per-
ſtringere; qui vndique & ſine intermiſſione tactus, ex ea parte vni-
uerſus ingenti cum fragore tandem præcipitat. Capta ea ruina Ru-
bia videbatur, quandò Germana acies, quam murus hucuſque texe-
rat, ad pugnam conferendam inſtructa inter arbores apparuit; nulli-
C bi pauoris, nullibi trepidationis ſigna; in fronte locati pedites; cor-
nibus, & tergori effuſus eques. Inde ad manus ventum, non alio mo-
do, quàm ſi patenti campo ordines hinc inde epxlicaſſent; par vtriſ-
que ardor; Germano, quia de ſumma rerum agebatur, deſperatio;
Batauo, quia viciſſe crediderat, indignatio animos acuebant. Pu-
gna fuit atrox, qualis inter confertas acies fieri ſolet. Corpora cor-
poribus, ſigna ſignis collata: nec vllus pedem referebat, ne locum
vacuum hoſtis occuparet: quare eò plures vulnerabantur. multi ca-
D dunt nullo irrito intercedente ictu. Interim Balioneus de loco ſupe-
riori machinis ſtragem ingentem occęperat. ſub oculis erat armo-
rum ſtrepitus, & hoſtium equites latè ſiluam implebant. Igitur ve-
luti in aperto deprehenſi fœdè lacerantur. plures arborum fruſta,
quàm pilæ ſuſtulere; ſed nihil inde certamen remittitur: pedites lo-
co, & virtute pares in multam horam pugnam ducunt; quæ cum diù
fuiſſet anceps, Germanus, quia non pellebatur, animo ſubinde cre-
ſcere; Batauus, quia non vicerat, animo, & viribus concidere; &
E iam paulatim mouebatur; quandò hoſtis repentè clamore ſublato in
cedentes inuectus ruinis implicitos propellit, & trepidantes longè de-
turbat. Multo ſanguine ea dimicatio ſtetit. Sed Germanorum equi-
tum clade in primis clara. Bataui etiam plures ex ſuis amiſere, &
fortiſſimos quoſque multi vulnerati. Inter cæteros Roquelaureus
dum audacius per ruinam obrepit, aduerſum femur glande percuſſus
cecidit. quod vulnus longa diligentia poſteà curatum eſt. Infelix

illius diei euentus diſſidia inter Mediceum, & Erneſtum iam pridem A exorta mirum in modum auxit. Hinc indignato Mediceo, quòd Batavi eo inconſulto murum ſubijſſent; inde querente Erneſto, ſuos acriter dimicantes fuiſſe deſertos, & propè, quantum in Mediceo fuit, per proditionem hoſtibus deditos; quos in ardore pugnæ debuerat ſubleuare, aliquo ſaltem armorum ſtrepitu circumlato, quo hoſtis territus, aut certè diuiſus minori animo, & infirmioribus viribus pugnantibus Batauis obſtitiſſet. B

His inter ſe altercantibus affectos animos ſubleuauit Traumiſtorfij caſus, qui ponè ſequutus eſt. Is ſuperiori certamine commotus, in quo vniuerſam belli aleam paruo rerum momento ſtetiſſe ſatis viderat, ne iterum per patentes ruinas inuectus hoſtis tale *aliquid* auderet, aggerem in parte interna molitur, qui per vacua ſpatia *deductus* tranſitum omnem oppugnantibus intercluderet. dum operi *munitores* intenti Ducis imperium exequuntur, Balioneus ex ſuperiori loco quid rerum illic ageretur gnarus, extemplò conuerſis machinis cuncta terrore, & fuga complet. Traumiſtorfius ſuis accurrens dum vanum timorem arguit, & præſentia pauidos confirmat, vnus inter cæteros ſiue à pila, ſiue ab arborum fragmine laceratus infelici fato functus eſt. Eius interitus iniquiſſimis animis à Germanis eſt acceptus; qui vndique ab hoſtibus preſſi ex eo vno capite tanquam ex certa ſalutis arce omnium fortunas pendere quàm veriſſimè exiſtimabant. Porrò ſiue illud à natura hauſerit Traumiſtorfius, ſiue præſenti rerum neceſſitati ingenium potuerit accommodare, illud certum eſt *ingenti* eius viri patientia potius, quàm armorum ſolertia Venetorum impetus vſque ad eam diem fuiſſe ſuſtentatos, quibus per annum, & amplius circa eas ripas callidè fruſtratis, collapſam Germanorum auctoritatem ſola eius opera reuixiſſe, nemo eſt, qui non intelligat: vt non iniuria cautioris Ducis potius, quàm promptioris laudem *vel* inimicorum conſenſu obtinuerit.

Mors Traumiſtorfij ſũmi Ducis Auſtriaci.

Imperatore amiſſo, Marradas, & Amperius in poſterum *curas* belli ſuſcepere. Quæ concordibus conſilijs haud infeliciter *pertractatæ* E præclaram vtriuſque virtuti gloriam peperere. Prima conſiliorum fuere Gradiſcam commeatu inſtruere, quam iam *ſciebant* non leuiter inopia laborare, nondum primus ab inſeſſo monte menſis; & iam alimentis omnibus conſumptis, ad repugnantia naturæ manus admouebant. Adeò etiam prudentiſſimum Ducem inopina Venetorum traiectio feſellerat, quippe longè ab omnium hominum, ne dicam

Ger-

A Germanorum opinione ſemper fuit, Venetos toties à flumine reiectos, quoſque diutiùs apud ea litora ſedentes illuſerant, nunc ſubitò mutatis conſilijs ex Montefalcone in Carſum præcipitaturos. cuius rei nullum ab indigenis, nullum ab exploratoribus indicium prius habuiſſent. quod factum fuit, ſiue quia inter paucos arcana illius expeditionis ſteterant, ſiue quia aduenientis Erneſti occaſioni animum tunc primum Veneti accommodauerint. nec deſunt, qui referant B omnes illos circa pontem, circa aggerem conatus, tùm Plumæ, & S. Martini oppugnationes ea gratiâ à Venetorum Ducibus oſtentata, quò Germanus ad cuſtodiendum Carſum incautior, & inſtruendæ Gradiſcæ obſidioni neceſſarijs ſegnior redderetur. quod euentus probauit.

Vt igitur noua diligentia priorem ignauiam corrigerent Duces Auſtriaci ſuper cuncta ad commeatus Oppido inferendos animum vertunt. Placet rem per fluuium tentare, vel quia eam viam magis C compendioſam crederent, vel quia hoc minimo copiarum detrimento fiebat, ſed naues per ſecordiam corruptæ perierant. ergo coniunctis arboribus rates informes raptim fecere, de nullo alio ſoliciti, niſi vt aquæ innare, & pondera ſuſtinere poſſent. harum quatuor farina, & recocti panis copia oneratas ſecundo fluminis curſu permittunt, addito cuſtode, & rectore Marino impigro viro, qui Oppidi præfectus deſignatus ad ſui Prouinciam ſic profectus eſt. Is nocte à ponte ſoluens, fortunæ potius beneficio, quàm nauigandi ingenio D vſus, cum duobus lintribus ad portam, quæ ſub arce eſt, incolumis appulit. reliquæ duæ aquarum vorticibus in alteram ripam actæ apud Foianum terræ illidunt; quæ, vbi illuxit, à præſidio eius loci deprehenſæ breui diripiuntur. Marinus in arce exceptus ſpe potius, quàm ciborum apparatu militum famem expleuit. Paucis ab his diebus huius generis nauiculas duas in ſimilem vſum paratas, inſtructaſque commeatu Veneti intercipiunt. hoc ſcrupulum iniecit Lando, ne plures ſubinde obſeſſis tranſmitterentur, quæ ſuorum diligentiam E ſubterfugerent. Viſum eſt igitur ad præſens funibus flumen intercludere; quo rates vinculo exceptæ in manus inciderent. mox tignis ad fluminis altitudinem comparatis, ea inter vtramque ripam, quà vadum proximè apparuerat, duplici ordine collocata machinationibus defixit, & feſtucis adegit; non quidem directè ad perpendiculum, ſed prona, & inter ſe contraria: quorum ordo ſuperior fluminis naturam inſequebatur, inferior obuerſis capitibus aquarum impetum

excipiebant. his non multò poſt trabes ſuperimmiſſæ, vt dicemus, A
pontem effecere. Hac contignatione fluuius hoſti prohibitus. Ad eius cuſtodiam nauigijs duobus Epirotarum manum præfecit Landus; vt gens naualibus pugnis aſſueta, vbi vſus expoſceret, virtutem oſtentaret.

Sed nec ea cura Rubiæ obſidio intermiſſa iacuerat: murus quotidie oppugnatur, non à Balioneo tantùm, & à Corſis, & à Batauis; ſed à Mediceo in primis, qui tormenta olim ſub prima traiectione ad B
fluminis alueum collocata, tunc non multo labore in partem muro proximiorem detorſerat; vnde & muro, & hoſti terribilis inſtabat: à quo non minori ferocia inuicem exercebatur; ſed præcipuè fluminis opera infeſtabantur, in quæ ab eo angulo, quem Sontius, & Vipauus faciunt, continenter pilas præcipitabant Germani: idque per totam eam obſidionem nunquam omiſerunt ſtudio magis nocendi, quàm quia incommodum afferrent aliquod ſingulare.

Veneti Vipauum aggrediuntur.

Quæ cum hinc inde pari ardore adminiſtrarentur, Landus maioribus intentus Vipauum aggreditur. diuidit is Carſum à Goritienſi C
ditione profundiori alueo magis, quàm latiori. & vado ad Mernam incuſtodito commodè poſse ſuperari ſpeculatores renunciabant. Fuerat hic pagus vltra amniculum; huic proxima in citeriori ripa vallis amne, & monte incluſa; cui Antoninus à meridie, Balioneus ab occaſu imminebant. Stella inter hos propè Balioneum. Quare ſi hoſtis ab Merna ad munitionem mouebat, per vallem iter ingreſſo ſtationes Antonini à læua primæ occurrebant: inde ad Stellam ad- D
uentanti Balioneus ad dexteram aderat; vt nullibi, niſi per Venetorum arma aditus illi relictus videretur; quem adhuc vt vniuerſum præcluderet, tentabat Landus; Vipauo ad fauces vallis, vbi vadum fuerat, in poteſtatem adducto, locoque operibus, & milite munito. Accitis igitur ab Farra equitibus octingentis, eos cum peditum parte, quos ad ædem Michaelis habebat, intempeſta nocte ad vadum occupandum mittit; ſed is fluuio fortè ex imbribus aucto, ſui proſpectum omnem ademerat; quod vbi ſenſere Veneti vado omiſſo, E
confeſtim ad pontem, qui Mernæ proximus erat, citato agmine feruntur, locum cuſtodibus vacuum facilè poſſe opprimi ſuſpicati; ſed aderat paucorum militum præſidium, qui in citeriori ripa ſtationes ſeruabant. Dudum illuxerat, & equites campo inuecti ſonitum faciebant. eo cuſtodes exciti aduentantem procellam fuga per pontem arrepta in alteram partem euaſere. Ibi tabulatione omni de induſtria

ſtria

A ſtria corrupta flumine, & ripa tuti aduerſus venientes miſſilibus certant. Alexander de Monte primam Thoracatorum turmam ducebat. huic impigrè vſque ad pontem decurrenti equus ſclopetis confoditur. Sed nihilò ſegnius pedes pugnam inſtituit, & ſolus propè in ipſa pontis crepidine hoſtibus reſiſtebat. interim Germanorum equitatus ſuis auxilio accurrit, & Veneti de Alexandro ſoliciti propius accedunt: quare acre pro vtraque ripa certamen initur, quo
B plures vtrinque cecidere. Sub his Landus, quo longius hoſtem à ſenſu periculi auerſum detineret, pluribus ſimul locis arma intulerat. Præcipuè murus Rubiæ crebriori tormentorum rabie perculſus non modò ab æde Michaelis; ſed ab inferiori parte etiam conuellebatur. Nec non Triuiſanus cum Illyricis ad ripas Sontij circumuectus ſpeciem traijciendi in aggerem hoſtilem faciebat. Sed Marradas, & Amperius iam periculis aſſueti, diſpertitis inter ſe muneribus, vbi circa ea loca plus timoris, quàm periculi adeſſe cognouerunt, omnes
C vires in vnam Mernam traducunt. Ibi tumulum fortè nacti, editiorem eius partem tormento murali onerant; quo Venetorum copiæ repetitis ictibus fœdè afflictatæ ſunt. Eo ſucceſſu animo eriguntur Germani, & flumen auſi traijcere, equites in ſiniſtrum Venetorum cornu dirigunt. Tuebatur eum locum Petrus Tritonius cum equitum Vtinenſium ala; hic ad periculum acri in hoſtem conuerſus impetu, primis interfectis, cæteros pedem cogit referre. Sub ancipiti ea dimicatione Balioneus ripam præſidio muniendam cenſet iam tùm
D animo ab eo aditu atrociora præſagiens. aliter viſum Mediceo, qui de militum ſalute ſatis, ſuperque ſolicitus ſine ſanguine bellum tranſigendum exiſtimabat: nec Landus in clementiam effuſus ab illa miſericordia abhorrebat. Quare omiſſa loci munitione pugnæ receptui canit; quod cum ab equitibus celeriter nimis, & incompoſitè factum eſſet, parum abfuit, quin pedites omnes hoſti trucidandos relinquerent: vna virtus Antonini imminentem illam peſtem auertit, qui ſuis aciem inſequi iuſſis, ipſe in extremo agmine ſubſiſtens non amplius,
E quàm x. equitibus ruentem ex ripa Germanum equitatum feliciter compreſſit, & intra fluuium omnem adegit.

Hæc tunc ad Mernam geſta ſunt. Ad eum rerum euentum Germanus alacris iam certam victoriam animo concipiebat. Addunt ferociam lætiora de Ferdinando nunciata. Hic per eos dies accepto in Boemos Imperio à Matthia Cæſ. patruele eorum Rex Pragæ declaratur. quæ res hominem innumeris deinceps periculis immiſcuit; obijcien-

Ferdinãdus Arcidux Auſtriæ Rex Boemiæ factus.

cientibus Boemis creationem vitio factam; cui proceres de more A
conſenſum non præbuiſſent vniuerſi; quamvè irritam poſtea fecerit Ferdinandus, exercitu in Prouinciam introducto, antequam Matthias fatis conceſſiſſet. quo facto, & Prouinciæ leges violari, & publicam lædi libertatem frementes, illum Bohemi ſumptis armis regno ſpoliare non dubitarunt: quare ciuilibus quàm longiſſimè bellis agitatus ac plenè obruptus non niſi per ſummum diſcrimen ſolio reſtituitur. Sed hæc longè poſtea acciderunt. B

Landus inter hæc conuiuijs, & feſtis intentis hoſtibus, trabes ad eum vſum aduectas tignorum ordinibus affixit, quos ad vadum fluminis collocaſſe ſupra dicebamus, easque ſublicijs validis firmatas cratibus, & longurijs conſternebat; ſic pontem abſoluens ſummo totius exercitus commodo, ſed eorum in primis, qui Farræ conſiderant; vnde in poſterum quantumvis ſæpius hinc ab hoſtium caſtris, inde ab arce Gradiſcana infeſtati, neque diem, neque noctem traijcere intermittunt. C

Cæterum Auſtriaci Duces iam magis, magisque de Gradiſca anxij, vbi omnes tranſitus occluſos, nec terra, aquavè Oppidum poſſe penetrari cognouerunt; nullum inſidijs, nullum tecnis locum relictum; ad vim demum conuerſi, in ea, tanquam vnico deſperatis rebus remedio, ſpes omnes poſuere. Igitur vndique coactis auxilijs, quo maiori conatu poſſunt, copias ſupplent; diligentius inſtruunt; enixius admonent. Iam non de S. Martino, aut de Pluma fore certamen; tumultus illos, non bella fuiſſe. nunc aut victoriam, aut excidium Oppidi imminere. nihil deinceps aggerem, aut munitiones D
proficere. dextera, & corporibus viam faciendam. virtute difficultates tollendas. in hac vna ſalutem, gloriam collocatas. ſe quidem audax facinus parare, quòd numero impares, laceſſiti, incluſi, vltrò arma velint inferre; ſed ſi præſentis temporis inſpexerint conditionem, inquiunt, nihil hoc vno conſilio magis neceſſarium: quodvè ſi à vobis impigrè exequetur, vt cætera conſueuiſtis, celerius, aut tutius etiam arcem illam ab imminenti periculo vindicet, & fortunas E
veſtras in poſterum confirmet. Sedendo, & conſultando illud certum eſt, quòd Gradiſca excindetur: aliquid faciendo moram inijciemus. interim vel Deus aliquis, vel virtus veſtra illam ab inimicorum manibus extorquebit. modò viros vos exhibite; cætera peragent fata; nos quidem à vobis nihil ſupra vires expoſcimus. non nouum aliquod, atque inauditum requirimus. qua audacia hoſtem à mœnibus

Duces Auſtriaci ad tētandos Venetos ſuos hortantur.

pri-

A pridem repuliſtis, eius munitiones oppugnaſtis ſæpius; ea nunc enitendum aduerſus milites nihil tale ſuſpicantes, ocio languidosq; Duces verò non imparatos tantùm, aut ſententijs deſſidentes omninò; ſed quod ad rem facit, in primis ab omni militari diſciplina alienos, cuius rei documenta plura cum habueritis in ſuperiori obſidione, illud nunc non prætermittendum, quod inſeſſo monte, & vndique cincta Gradiſca; quando vel leui ſaltem oppugnationis experimento
B mœnia Oppidi tentare debuerant, aut certè Stellam demoliri, quæ ſola ad leuandam obſidionem opportuna ſupereſt, vni muro Rubiæ intenti omnem vim tormentorum, & copiarum in arbores, & folia inani non minus, quàm ridendo impetu abſumunt. Hoccinè bellum gerere? hoc obſidionis inceptæ ratio expoſcebat? Quid illis auxiliarij Bataui? aut in quos vſus armatorum tot millia vndique conquiſita? quæ ſatius fuerat certo periculo exponere, quàm indulgendo omnis rei gerendæ occaſionem corrumpere. Cum his Ducibus vobis
C res erit gerenda, qui nec victores ſuſtinere, nec victoria vti ſciunt: quique nunc extructo ponte, nulla ratione poſſunt adduci, vt de Gradiſca quicquam amplius velint dubitare. Sed ſi cælum intercludant etiam, viam ferro, & virtute aperiemus. Videant modò ſigna noſtra, & tormentorum ſonitus auribus hauriant; credite, omiſſa pugna, conſultationibus ſolùm, & verbis rem peragent. Sed quid? fingamus etiam paratos. cum parte copiarum vobis erit periculum ſubeundum, quæ à maioribus caſtris diuiſa, vix ad munitiones tuen-
D das, nedum ad vim inferendam eſt inſtructa. ad hanc vos quarta vigilia, traiecto Sontio, ducemus, quid virium, quid animi in vobis ſuperſit probaturi. Si prima feliciter cadent, vt auguramur, atque etiam promittimus, nihil erit, quod de retinenda Gradiſca dubitetis. per eas acies, quas ſemel ferro vicerimus, commeatus, & arma in poſterum tutò licebit importare. Et quod nunc inermis hoſtis nunquam potuit credere, armatus facilè etiam permittet. Curate interim diligenter corpora, vt eodem animo in torpentes irrumpatis,
E quo veſtra hucuſque tutati eſtis.

Talibus Amperius, & Marradas ſuos hortati ad tentandos Venetos educunt, & iam vado ad Priolium ſuperato munitionem proximam à nullo obſeruati prætererant; quandò propè Farram Corſorum excubias obuias habuere, hi extemplò ſublato clamore Legatos, qui tunc aderant, de periculo admonent. Quiſque ad arma concurrere; ſed nihil amplius, quàm tumultum rati equitum turmas aliquot

Acies inter Venetos, & Auſtriacos.

extra

extra vallum emittunt; dum interim reliqui milites arma capiunt. A
Lux erat adhuc dubia, & nebula denſior campos vndique intexerat; quamobrem Veneti, qui fuerant egreſſi, prius in hoſtem incidêre, quàm aliquis periculum intelligeret. Duplex Germano acies, quarum ſingula quadringentos grauis armaturæ equites explebat. pedites expediti mille ſequebantur ad prælium capeſcendum ordinati. Hac manu in paucos, nec benè paratos dirigens Amperius leui negotio trepidationem intulit, ſed qui primi agminis fuere, quandò illùc ven- B
tum erat, vt non ſine dedecore liceret pedem referre, vt fortiter ſaltem vitam ponerent, enituntur. Igitur ſtricto ferro vltrò etiam hoſtem incurſant. ibi Germanis immiſti non ſine eorum pernicie ſupremo functi ſunt labore. par propè vtrinque occumbentium numerus: quãquam non pari incommodo cecidere. Nam ab Germanis gregarij tantùm, & viles militum animæ. ab Venetis Duces egregij ibi ſunt deſiderati, Leonardus Gualdus Thoracatorum, & Petrus Auogadrus

Mors Leonardi Gualdi, Petri Auogadri, & M. Antonij Manzani.

Leuium alæ Præfecti: & cum his M. Antonius Manzanus, qui fortè C
collapſo equo, dum ne viuus in hoſtium manus veniret acriter obſiſtit, glandium procella abſumptus perijt. atque hoc vno damno omnes ſpes ſuas ſuperaſſe Germanus viſus eſt, cui Manzani virtus per tot clades illuſtrata iam terribilis nimium eſſe cęperat. Omnes publico funere proſequuti: ſed Manzani ſepulchrum equeſtri ſtatua exornandum iuſſit Senatus; alterum illud poſt Antonini decus, fidei, & fortitudinis Foro-Iulienſibus monumentum. Copiæ Venetorum, quæ anteſignanos ſuos ſequebantur, vbi propius ad arcendam vim ſe im- D
pares, cognouere, medio curſu ſubſiſtunt, & campum liberum Amperio relinquunt; qui hoc primo conatu contentus, ne, dum tempus terit, maiori ab caſtris effuſa multitudine circumueniretur, ſuos ad vadum reducit, quod non ſimili fortuna factum eſt; nam interim de Amperij audacia per Venetorum præſidia rumor increbruerat: & munitio Priolia vado proxima tormenta ad prohibendam traiectionem inſtruxerat vniuerſa. Triuiſanus verò, qui Liciniſium tenebat impigrè ad auxilium ferendum aduolauerat; quare inter flumen, & E
munitionem intercepti Germani vltimum propè ſubiere infortunium, vna celeritas res meliores fecit; qua vſi per media tormentorum fulgura, quæ ab Priolia ſine intermiſſione excutiebantur, ad flumen perueniunt; multis ſuorum amiſſis; ordinibus verò ita turbatis, vt non minus aquis, quàm ſolo ſit trepidatum; nam dum alius alium nititur antecellere, & pedites equitibus miſti vndarum impetum negligunt,

A gunt, multò plures vortices perdidere, quàm ferrum abſumpſerit. Amperius nihilo ſecius ac ſi omnia ex voto ceſſiſſent, poſtquam ſuos in caſtra reduxit, facinus omni laudum genere pergit extollere, militum virtutem, fortitudinem commendare, victoriam illam, non pugnam dicere; qua ſibi vſque ad muros Gradiſcæ iter aperuerint, quavè non Venetorum corpora tantum; ſed etiam animos ſubegiſſent. Nectent modò moras circa munitiones ſuas. Gradiſcam aggere cin-
B gant, operibus intercludant: ſi ſolido ferro ea conſtabunt munimenta, veſtra virtus facilè irrumpet.

Exinde paratis, quæ ad commeatus importandos erant neceſſaria, equites quietem iubet agere, peditem verò per noctis ſilentium eductum (medium Iulius tenebat) in hoſtem denuò educit, non minoris ſpei facinus tentaturus. Statiuis Balionei ad ædem Michaelis Landus, & Mediceus tunc ſe continebant. Maiora illic tormenta extrà vallum ſteterant, quibus Rubia oppugnabatur, & Rhetotum ma-
C nus circumfuſa iacebat; quidam ſomno etiam ſtrati. Hos inuadit Amperius tanta celeritate, vt nullum ad arma expedienda ſpatium habuerint. Igitur cuſtodibus partim trucidatis, partim fugatis, tormenta aggreſſus, eorum duo clauis oſculo infixis penitus corrumpit: tertium in cliuum montis deiectum Rubiam trahebant milites, quandò in caſtris ad arma eſt conclamatum. Balioneus, & Mediceus rapidi aduolant, pugna vt in re ſubita anceps, & atrox initur, donec Venetorum equitum turma, quæ fortè aderat, iuſſa in Amperium
D impingere. impetu omnem aciem diſiecit. horum x L. à ſuis intercluſos Veneti capiunt. reliqui monte deiecti intra murum Rubiæ compelluntur. Mediceus eo diſcrimine primis ordinibus immiſtus, & vbi plurimus labor erat ſe offerens dignum ſuæ virtutis facinus exhibuit; nam hoſtium interfecit aliquot, & ſignum militare ſua manu captum, & ab vexillifero reuulſum memorant. Nihil minus eo prælio frangitur Amperij animus; ſed quia tormenta corruperat, victoriam pro ſe interpretatus ad maiora confeſtim vires, & ingenium conuertit.

Die 13. Iulij. Nouum certamen inter Arma Veneta, & Auſtriaca.

E Stat ſententia Gradiſcam commeatu leuare, quod ſi abſolutum non reddat, nihil ſe vſque ad eam die feciſſe intelligit. Veneti contra hoſtium audacia excitati diligentiore ſtudio res ſuas circumſpectabant: illas artes, illos impetus non temerè circumferri. niſi proſpiciant aliquò in perniciem caſura. Igitur Landus dubijs bellorum euentibus intentus continuò à ſtationibus Farræ, qua pridie acceſſerat Amperius, vſque ad ſpeculæ munitionem viam intercludit; in-

N gen-

gentis latitudinis foſſa, & aggere inchoato: additis militibus, qui no- A
cte, & interdiù opera cuſtodirent. Quibus in Germanorum caſtra perlatis, omnia ſibi vel cum periculo tentanda exiſtimat Amperius antequam aggerem hoſtis abſoluat. Igitur homo impiger, nocte iterum eandem viam, quam prius fecerat, ingreſſus commeatum Gradiſcanis importaturus accurrit. Ad nuncium equitatus omnis ex Farra effunditur: ſed dum turmæ in ordinem rediguntur, & acies ad pugnam inſtruitur, ille ſuperato aggere; quem haud leui negotio cuſto- B
dibus amotis, lixarum opera celeriter complanauerat; inter Farram, & Landi munimentum Gradiſcam peruenit, à nullo vel ſubſequutus, vel laceſſitus: maiori neſcio an Germanorum admiratione, ſiue Venetorum patientia dixerim. quos vel proxima eiuſdem loci pugna horrore perfuderat, vel certè de induſtria ducum imperia in hoſtium reditum paratos detinebant. Sed Auſtriaci vbi Oppidum milite, & commeatu ſuppleuere vanam illam, ſi qua fuit, expectationem facientes, flumen propter Gradiſcam traiecti vno agmine ad Stellam per- C
uadunt. ibique neceſſarijs ad obſidionem relictis, per vallem, quam dicebamus inter Carſum, & Vipauum fuiſſe, in caſtra redicre. Sed Mediceus rei malè geſtæ culpam omnem in Erneſtum intorquens, qui octingentos Batauos ad aggeris incepti cuſtodiam iuſſus mittere, ſolos c l. dederat, omnem ignauiæ ſuſpicionem à ſe diſertiſſimis verbis eluebat. Nec Erneſto deerant, quibus inuidia æmulum oneraret. In ea altercatione vix manibus temperatum; adeò eius expeditionis infelix euaſerat conditio, vt quò minus ab hoſte periculi adeſ- D
ſet, illud à ſuis Veneti expectarent. Nec Legatorum admonitis, aut Imperatoris caſtigatione videbantur cedere; hinc Mediceo auctoritatem ſibi in Batauos vindicante: illinc Erneſto imperium detrectante; vt nil mirum iam eſſe debeat; ſi hac occaſione hoſtis feliciter vſus inuicta illa armorum robora non ſine ludibrio etiam deſpexerit, quod magis patebit ex his, quæ dicturi ſumus.

Mediceus dum hæc fiunt, de Rubia intentiſſima cura ſolicitus, ab æde Michaelis per cliuum montis vſque ad radices eiuſdem aggerem E
deduxerat: quo muri meliorem partem claudebat, & caſtella addiderat duo non tantùm ſub oculis, ſed etiam ſub manibus fermè Germanorum: ſed Amperius indignè ferens ab ijs circumuallari, quos paulò ante penè palantes egerat; nocte impetu facto ad ea diripienda pedites Aiducos mittit. Hi tanto animorum ardore in vtramque munitionem irruunt, vt nullo periculo ab incepto potuerint reuocari.

A Per æqua, per iniqua pro ſe quiſque inniti; & licet glandes vndique
immitterentur, armaque, & corpora Veneti obijcerent, perrumpunt
nihilominus malè accepti, & vulnerati,& quos ſanguis, & vires deſe-
rerant,vt ſaltem intra hoſtium munimenta caderent,ſummoperè con-
tendebant. Ea obſtinatio caſtella expugnat tandem, quod multo ſan-
guine, & ſummo vtrinque periculo factum eſt. Eò Germanus ſupe-
rior quòd milites valetudinarios plures ſub tabernaculis deprehen-
B ſos fœdo, crudelique ſpectaculo ad vnum gladijs abſumpſit.

Sed rés Gradiſcanæ nihil inde meliores fiebant. Omnia erant in ar-
cto,& commeatus importati paucos poſt dies defecerant. Nec Ma-
rinus tumultuantes milites imperio poterat coercere. Quæ vbi Am- *Die 30. Iunij.*
perius didicit,nouo penu comparato ſuos educit. Equites DC. & pe-
dites D. ſub ſigna fuere. His quo magis hoſtem falleret, iterà tergo
ingreſſus, ex Mernæ ponte omnibus traductis per vallem ad Stellam
pergit. Antoninus primus hoſti obijciebatur. Hic intra montis ſaxa,
C & difficiles,inuiasq; rupes à Mediceo poſitus, breui, quod vnum præ-
dixerat Erneſtus, equorum cruribus corruptis, vix ad ſeſſores feren-
dos de modo trecentis, quinquaginta idoneos retinebat; cum ea ta-
men manu vias cuſtodiebat, & ſuæ diligentiæ fructum deſiderari non
patiebatur.Igitur de aduentu Amperij certior factus cum eo equitatu,
qui ſupererat, à ſtatione procurrit. Lixis,& calonibus aliquot primo
impetu captis, (cum ſarcinis Amperij agmen inſequebantur) ab his
hoſtium numerum,& conſilium didicit. Nam referebant bonam par-
D tem ad Raſpam pagum reſtitiſſe: cæteros vno agmine Stellam petere.
Quare citatiori curſu prægreſſos aſſequutus circumfuſo equitatu im-
pigrè extrema agminis conuellebat; eo conſilio, vt ab æde Michaelis
tumultus auditus Balioneum cum copijs ad ſubſidium ferendum ex-
ciret. In multam horam certamen deducitur, hinc Antonino commi-
nus congredi non audente, inde Amperio, ne ab itinere euocaretur,
intento. Sed nemine ex Venetorum caſtris ſe mouente,Germani pau-
cis amiſſis in Stellam commeatum ſecundò inferunt in multos dies
E ſuffecturum; inde Mernam regrediuntur. quos Antoninus non eſt in-
ſequutus non tam, quia vires ad vltimos carpendos non ſufficerent,
quàm ne in inſidias Raſpæ collocatas imprudens incideret.Stella mu-
nita leui negotio Gradiſcam inſtruxit.

Hoc modò iterum obſidionis incommoda leuauit Amperius;
quæ quanto ab omni Venetorum expectatione longius aberant, tanto
maiori ſtimulo ſingulos diuexabant. Vulgus, vt ſolet, in Duces inui-

diam fa ti reijcere. illi inter ſe verbis, & opinionibus digladiari, & A
dum alius alium carpit, nec ſuam, nec Reip. dignitatem tutantur. Sed Mediceo præ cæteris grauiſſima fuere: qui inde ſua ſtudia fruſtrari vniuerſa, & de Gradiſca expugnanda ſpem illam ingentem corrumpi non obſcurè conijciebat. Quare quotidie cæteris ambitionem, contumaciam obijcere; ſua imperia aſpernata, publicam cauſam deſertam conqueri. Et niſi Landi obſtaret Maieſtas, vix finem tumultus habuiſſet. Sed ille non auctoritate magis, quàm dexteritate vſus incredibili, B
cunctis modum non tantum, ſed ſilentium in præſens poſuit. Quo facto ferrum quoq; togá poſſe demulceri, ſuo exemplo reliquis imperatoribus egregiè demonſtraſſe viſus eſt. Quod dum ille gnauiter præſtat, viſum eſt Patribus hominem ætate inualidum, & aſſiduis penè confectum negotijs ſubleuare.

Inde de nouo ſufficiendo Imperatore mentio illata. Ad id muneris iterum Barbadicus depoſcitur, cuius viri prudentiam inter bellorum initia expertam, aduerſa plura, quæ ſubſequuta ſunt illuſtriorem, præ- C
Die 8. Auguſti. ſens verò rerum ſtatus etiam neceſſariam faciebant. Is igitur VI. Idus Auguſti eo imperio, quo ſuperiores bellicis rebus in Prouincia præponitur; ſed nouis ſubinde accedentibus curis ſub extremo tantum Septembri illam eſt ingreſſus.

Interim in vnum murum Rubiæ curæ omnes Venetorum coguntur, ac veluti ſi eo capto, Gradiſca, & Goritia vltrò eſſent acceſſura, nihil ſibi prætermittendum exiſtimant, quo minus potiantur. Quare vbi ocium ab Amperio habuere, qui ſubleuata in præſens Gradiſca paululum quieſcebat, nouo munimento rem intermiſſam aggrediun- D
tur: id non longè ab eo loco, quem Corſi inſederant propè à flumine
Die XI. Auguſti. pergunt excitare. Sed Germanus felicioribus aſſuetus, vltrò ad illud delendum erigitur. Præſidiarij milites Rubiæ fuere, qui nec Amperij,
Alia prælia ad Fortem Rubiæ. nec Marradæ iuſſis expectatis primis tenebris ſtatione relicta, impigrè aggerem aggrediuntur. Fama tenet eos inter epulas facinus per iocum primò agitaſſe: mox datis dexteris Iureiurando etiam confirmaſſe, ſe niſi expugnatis munitionibus pedem nō relaturos. Quare verbis, E
& vino feruidi irruunt, Corſorum receptacula, & nouum Caſtellum tentaturi, cui nondum vltimam manum impoſuerant Veneti: nihilominus à Tranſpadanis hominibus diligentiſſimè cuſtodiebatur. Vbique ingens, & non pro viribus aut oppugnantium, aut impetum ſuſtinentium fit certamen. Venetus non pro veteri fama tantum, & imperio, ſed pro ſalute, & capite dimicare. Germanus ſi non viciſſet nolle

cladi

A cladi ſua temeritate contractæ ſupereſſe. Igitur obſtinatiſſimis animis res geritur,& pauci à multis circumuenti acriter ſe tuentur. Corſi, quos murus, & agger primum munitus ſatis defenſabant, facilius hoſtem repulere; ſed Tranſpadani ſemiperfecto operi incluſi, vbi in multam noctem pugnam deduxere, numero obruti vitam, & vires prius quàm locum deſeruere. Omnes pugnantes eadem clades oppreſſit, ſed non inulti cadunt, qui magna hoſtium parte prius abſum-
B pta ſuper eorum cumulata armaque, & corpora ſuo pariter, & hoſtium ſanguine perfuſi glorioſè occubuerunt. Solus Albanius eorum Centurio ſaucius, & ſemianimis in poteſtatem venit. Bernardinus Suppinius alter Centurio brachio truncatus euaſit. Ad fortiſſimorum virorum infortunium illud inſuper acceſſit, quod eam virtutem clariſſima luce dignam tenebræ, & ſilentium contexêre.

His illatis,acceptisq́; iniurijs, ab armis per decem, & amplius dies, veluti ex compoſito ab vtraque parte ceſſatum eſt. Quo tempore Me-
C diceus Vtinum ſe contulerat quieti dies aliquot ibi daturus, qua vires ſuſtinere,& opportunè etiam recreare poſſet. Huic occaſioni intentus Amperius, quia rurſus arcem inopia inceſſerat, ad opem ferendam ſe comparat. Igitur neceſſario inſtructus frumento per vallem ad Stellam mouet. Illi pedites M. D. equites D C C. fuerant. Paucis ante *Die 20. Auguſti.* diebus Antonino à Carſo euocato, tenebat eius locum Illyricorum ala, additis peditibus C C C. qui vbi Amperium appropinquantem ſenſere,illicò obuiam egreſſi leui prælio implicatum immorantur. Ba-
D lioneus vbi ab æde Michaelis tumultum oculis hauſit, id quod erat ſuſpicatus contra Germanos militem expedit. Pedites D. tunc habuit in armis; quibus Bernardus Scieualeſchius Bohemus, & Franciſcus Ornanus Corſus præerant. His copijs ad nobilitandam clade ſua vallem aduerſus Amperium proficiſcitur; exemplum futuris ducibus, ne ita pedeſtri militiæ credant, vt ab omni equitatus robore nudati pugnas capeſſant; neve, quod magis refert, hoſtem ita contemnant; vt eius virium ignari incertam belli fortunam incautè prouocent. Am-
E perius vbi Balioneum comminus ſigna inferentem deſpexit, in cornua omnem equitatum deducit, mediam aciem pedite implet. Ibi ſummo ardore ab vtriſque prælium cęptum,& quanquam Veneti numero vincerentur, virtute tamen Ducis, & militum audacia numeri damnum facilè rependebant. Donec inter pedites certamen ſtetit, æquo marte pugnatum eſt. Sed vbi eques in latera iuſſus incurrere terrorem intulit, continuò Veneti loco mouentur. ibi Balioneo ſuos ad-

hortanti, & vbi plurimum erat periculi ſe obijcienti latus traijcitur. A
Labentem Germani oculis notauere; quare ſublato clamore, & iam haud dubiam victoriam interpretati, reſiſtentes impigrè gladijs, & miſſilibus abſumunt. Virginium Vrſinum Romanum Duci ſanguine, & ſtudio coniunctum idem impetus oppreſſit. Ornanus ſolus prælium adhuc ſuſtentabat, qui vbi aciem omnem inclinatam cognouit, iubet Centurioni, qui fortè aderat, vt dum ipſe irruentes ſuſtinet, fuga cum reliquis copijs arrepta, extremum afflictis rebus ſubſidium quærat. B
Sed ille generoſi animi auſu viliora mandata aſpernatus, quin hoc agamus, inquit, vt inulti ſaltem, aut pecudum more ne trucidemur. Hoc vnum reliquum fortuna fecit, vt honeſtè moriamur; Inde in hoſtes impetum facit, Ornanus ſubſequitur, & pauci, quos Ducum exempla excitauerant. Ibi iterum reſtituitur pugna, quæ maiori animorum ardore, quàm viribus aliquandiù deducitur. Sed vndique ab equitibus circumuenti tandem glandibus transfiguntur. Tùm fuga in omnes partes fieri cepta. Plures locorum iniquitas iuuit, quæ equiti ad excurrendum minus commoda leuem peditem, & timore velocem inter ſaxa, C
rupesq; euadentem facilè excepit, & abdidit. c c c. fama eſt hac clade abſumptos; pauci capiuntur; inter quos Sciualiſchius Bohemus commercio linguæ agnitus, & conſeruatus. Eandem fortunam habuere Centuriones duo Fantaſia, & Marianus. Legati ſub prima Balionei irruptione ad ædem Michaelis conuenerant; quibus viſum eſt, vt cum copijs, quas maximè poſſet colligere, illicò Ludouicus Eſtenſis Farra auocaretur. Hic acie iam in fugam lapſa, & diſſipata, ſuperueniens, D
equites D. & M. ferè pedites raptim armatos trahebat; ea manu ferox iuuenis illius diei ignominiam luendam cenſet. Sed Legati, quibus rerum experientia ſenſum induerat maturiorem, non temerè inconditam illam multitudinem victricibus hoſtium copijs volunt obijcere. Satis eius infortunij exemplum demonſtraſſe, quod nihil per iram, aut per libidinem contra illum hoſtem ſit aggrediendum; qui deſperatione melius, quàm audacia regitur. Nunc illud ſupereſſe, ne victoriæ illius fructum Amperius capiat: quod fiet, dicebat Erizus, ſi contractis E
vndique copijs, quas per tot circum præſidia diſſipauimus, & numero aucti, & viribus firmati eludentem hoſtem aliquandò aſſequamur. Interim omiſſis terriculamentis iſtis aduerſus Rubiam, omnes neruos in vnam Gradiſcam conferamus. Hanc ſi vallo, ſi foſſa, ſi milite cinxerimus, quodnam ex hac clade commodi Amperio relinquetur? eo vidente, & fruſtrà incurſante, cadet tandem; modò, vt de Bellorophonte

Virginij Vrſini mors.

ſe-

A ferunt, alatis equis inſtructus in ſubſidium non aduolet. Hæc memoranti cæteri aſſenſere. Quare & Eſtenſis detentus, & ad firmiora conſilia omnibus conuerſis, de Gradiſca obſidenda intentius inde cogitari cęptum eſt. Amperius ſuis a cęde reuocatis, Stellam peruenit; ibique tertiò commeatu tradito, alacris, & triumphantis in modum, Mernam copias reducit. Ex Stella, vt pridem factum fuerat, neceſſaria in Gradiſcam ociosè importabantur; ex quo munitionis illius opportunita-
B tem ſatis quis intelliget, quam ſi Veneti potuiſſent occupare, nullum niſi per arma ſemper, & per hoſtium corpora in Oppidum iter Germanis ſuperfuiſſet, quod adhuc ſequentia demonſtrabunt.

Ea Mediceo Vtino reuertenti nunciata hominem, vt par erat, ſummopere affecere. Sed præter cætera curam faciebant conſilia de deſerenda Rubia agitata, quam ſi omittant Veneti, certam inde veluti victoriæ deſperationem hoſtes interpretaturos: quare illud ab Imperatore nititur obtinere, vt ſaltem caſtella, quæ circa murum fecerat, in-
C cuſtodita non relinqueret: nam ſic & res intermiſſa non videbitur, & Amperius ad vim inferendam tardior fiet. Quæ cum Landus probaret, non ea tantùm, quæ circa Rubiam fecerant Veneti, ſed quæcunq; in Carſo habuerant munimenta ad præſens milite inſtruit, reliquam multitudinem omnem Farram abduxit. Ibi totius belli gerendi, atque adeò arcis expugnandæ ratione inter Duces inita, ſententiarum capita fuere, vt auxilia à Stella in Oppidum decurrentia operibus prohiberentur: ea verò planicies, per quam à principio Amperius irrupe-
D rat, nouis foſſis, & munimentis vniuerſa cuſtodiretur. Quæ accuratiori diligentia incępta breui perficiuntur; ad id & Ducibus, & militibus impigrè ſe exhibentibus, vnde laborum ſuorum finem adeſſe non ambiguè quiſque intelligebat.

Porrò ea vna fuit via, qua Gradiſca caderet, modo pax inter armorum ſtrepitus veluti de improuiſo interfulgens parti Oppidi decus ex Venetorum manibus improba non extorſiſſet. Igitur in citeriori parte pontis inter obnata ripis ſalicta, & ſaxa, quæ voluit amnis, foſſa conti-
E nua ducitur vſque ad Farram, ex quo loco aggerem in ſpeculam tendentem (hunc Amperium complanaſſe memorabamus) iterum reſtitutum Landus abſoluit. reliqua circum altioribus foſſis corrumpit, & palis interſepta ferreis aculeis replet, quò non ſine eius pernicie hoſtium equitatus accederet: aut ſaltem loca ſuperantem diutius implicitum morarentur.

His intento operibus Lando, quibus Gradiſcæ omnia in dies iniquiora

quiora fiebant; Germani ex Merna, quod tutò facere poterant, aciem A
mouentes Stellam quartò ad libitum inſtruunt. Inde nullo prohibente frumentum in aliquot dies Gradiſcam infertur. Sed res ſummi laboris, & periculorum plena apparebat, ſi Carſum obtinentibus Venetis per media hoſtium arma in arcem diutius Germani adniterentur. Pons, & munimenta vltra fluuium defenſa, & milites hinc inde traijcientes ſuſpicionem faciebant: quare de vniuerſo occupando præſidio, quod ibi reliquerat Landus, rationem ineunt: eius rei vnam pate- B
re viam, ſi ponte ſublato, illud à reliquo exercitu interclusum aggrederentur. Ad id, quia vires non ſufficiebant, placet rem ingenio tractari. Nauem igitur compingunt iuſtæ magnitudinis: hanc viuacis pulueris copia abundè inſtructam mortarijs, & id genus machinationibus replent; ingentibus ferri, & ſilicum ponderibus additis; quibus, vbi nauis ad ignem conceptum diſrumperetur, tignorum ordines, & pontis tabulationem omnem poſſe diſſipari crediderant. quo ſublato, reliquos, qui vltra fluuium Venetorum opera cuſtodiebant, nullo nego- C
tio in poteſtatem futuros confidebant. Nauiculam in hunc modum adornatam ſecundo flumine permittunt. recta in pontem ferebatur, & periculum haud leue Venetis imminebat; namq; horum plures ad riparum cuſtodiam deſtinati curioſè machinam contemplaturi propius acceſſerant. Sed Mediceus accurrens vbi ratem ſine remige, ſine rectore fluitantem deprehendit, ob id dolum ſuſpicatus, iubet illicò vndis ſubmergi; quod factum eſt antequam incendium erumperet. D

Exinde operibus ſuis intenti Veneti, poſteaquam circa Gradiſcam agrum muniere impenſius, curas omnes ad vlteriorem ripam conuertunt. Sdrauſcina pagus erat ad oram, quæ proxima Gradiſcæ obijcitur. Ibi vallo nouo in ſemicirculi formam deducto, & caſtellis tribus per interualla factis, vniuerſum illud ſpatium conantur includere, quod contra Oppidum aperitur. ex quo illud conſequi neceſſarium erat, vt ipſis flumini, & vado imminentibus nullus in poſterum traijciendi locus hoſti relinqueretur. Hæc ſi abſoluere permittet Am- E
perius, ſciat de ſuis rebus actum eſſe. Igitur dum operi tùm primum manus admouerent Veneti, ſupremum ille ſuis daturus auxilium cum vniuerſis copijs adeſt. Ad Stellam de more acceſſerat. ibi miſſo præcone Gradiſcanis edicit, vt ab Stella quàm primum frumentum petāt. Videres militum & mulierum turbam Oppido effuſam raptim, lintribus, & vado flumine traiecto, per eam partem, quæ adhuc vallum

Die 23. Septemb.

non

A non acceperat, inter abrupta montis in munitionem irrepere; inde frumento grauem ad flumen recurrere; omnia clamore, & probris permiſcere. Opus in multas horas deducitur. Amperius interim ad crepidines viarum cum milite reſtiterat, quò tutiorem ſuis faceret tranſitum. Sed Mediceus ea indignitate accenſus equitum, & peditum iuſta acie adducta in vlteriorem ripam inuehitur. Vbi leui contracto certamine ludibrio tandem modum impoſuit.

B Poſtridie eius diei Barbadicus in Caſtra peruenit, & cum eo Laurentius Iuſtinianus Legatus pridem in locum Erizi ſuffectus. Sub eius aduentum vertit Fortuna, & omnia in melius Venetis ſunt mutata. Germanus tunc aliquando verum hoſtem faſſus in vltimam rerum deſperationem ſe adductum intelligit: quare cum nullum amplius rebus ſuis effugium ſupereſſet, ad extrema auxilia conuerſus pepulit tandem Philippi Præfectos, vt belli facem à tergo Venetis oſtenderent. Fuit hæc eruptio ſubita in agrum Cremæ à Petro Toleto ſub ijſdem diebus facta, qui iuſſu Philippi Inſubres tunc regebat. *Die 27. Septemb.*

C Is igitur à Marrada de iniqua Archiducalium conditione certior factus, ad Hiſpanum imperium maximè pertinere arbitratus, ſi labentem Ferdinandi dignitatem aliquo modo ſubleuaret, copias omnes, quæ poſt bellum tunc primum cum Allobroge confectum in armis habebat, in proximam Venetorum ditionem educit, & impetu Farram exiguum illud, & incuſtoditum ruſticorum receptaculum cędibus, & incendio corrumpit. Quæ Venetijs nunciata non parum multitudinem perculere.

D Sed Barbadicus nihil ex eo territus ad futuram obſidionem omnes intendebat neruos. Porrò munitionibus diligenter conſideratis, eam ſibi rationem cingendæ arcis retinendam exiſtimat, quam proximè Landus inſtituerat. Sed vallum vnicè probare, qui vltra fluuium inchoatus oppoſitam Gradiſcæ ripam mirificè muniebat. Inde operi die, noctéq; inſiſtens breui omnia perfecit, quibus etiam alia non minoris momenti adiunxit. Inter vallum, de quo dictum eſt, & Sagram, qua latè fluminis ripæ patent, præſidium electorum militum eſſe voluit, qui oram defenderent. Barbadicum dixit Imperator.

E Sed in parte quoque citeriori rem nouis munimentis gerit. In his Scotum fuit, ante portas Oppidi, haud procul ab eo loco, vbi tertium caſtellum ad oppugnandum murum adornauerat Iuſtinianus. Huic duo proxima, quæ meridionali muro opponebantur, Iuſtinianum, & Ludouiceum. His non tantum auxilia obſeſſis intercipiebat; ſed murum eminens, machinas in Oppidum facilè poterat conuertere; quod bre- Barbadicum propugnaculum.

breui facturus fuerat. Illud ſæpius vſurpans, vel ſibi, vel Gradiſcæ cadendum fore; nullum inter hæc medium. Porrò quatenus in illo fuit, nullam diligentiam prætermiſit, quo minus voti compos exiſteret. Et Amperius in omnes formas alioquin ſe conuertere ſolitus, vt de Protheo fabulantur Poetæ, quid inſuper tentaret non habebat. adeò ſingularis Ducis vigilantia etiam promptiſſimum Galli ingenium mirabiliter eluſerat.

Sub hæc literæ à Senatu acceptæ; quibus Ceruignanum, & Porpetum ſolo æquari iubebatur. Eſt Ceruignanum ad ripam Alſæ, vbi nauigia Venetorum ſub eo bello continenter appulſa commeatus omnes, & copiarum ſupplementa exponebant; quæ plauſtris Palmam inuecta, ab eo loco exercitus quotidie excipiebat. Huic proximat Porpetum, quod Frangipani tenebant; lorica, & turribus in antiquum vſum bellorum munitum: quæ Archiducalium ditioni ſubiecta; ſiue quia itineri officiebant; an quia Palmæ minus opportunè ſteterant? tunc placuit demoliri. Porpetum, & pars Ceruignani diſijcitur; quod ſupererat, breui intercedente pace, firmum remanſit. Quippe iam tandem eo incendio motæ ſociæ nationes de mutua Reip. & Auſtriacûm reconciliatione agere pridem inceperant. & Oratores ſummorum Principum Lutetiæ primum, mox Madridlij conuenerant. Tandem iterum apud Gallorum Regem tranſegere, vt mox dicemus.

Porpetum, & pars Ceruignani diſijcitur.

Quo tempore in vltimam rerum neceſſitatem adducti Gradiſcani; ſibi ſimul & cum fame omnium malorum peſſimo, & cum hoſte erat decertandum. Sed tamen & victi reſiſtunt, & ab omnibus deſerti ſe non deſerunt. Siquidem eadem virtute, qua per duos fermè annos bellum paſſi ſunt, tunc illa extrema obſidionis additamenta perferebant: quin impetu facto, dum Ludouiceum vrgent Veneti, ab eis ſingulari fortitudinis exemplo captum eſt. Ibi militare ſignum ab Venetis amiſſum, & milites plures trucidati; nec prius Germani à ſtatione depulſi ſunt, quàm Manfridus Portus, & Roquelaureus (hic Erneſto paulò ante Vtini apud Antoninos alui fluxu ſublato Batauis *ſolus* imperabat) cum multitudine accurrentes terrorem attulerint. Hoc vltimum Germanis, & Venetis virtutis experimentum, ac veluti totius fabulæ plauſus; qua continuis laboribus à VII. Kal. Decembris ſuperioris anni vſque in eam diem, quæ fuit Kal. Nouembris miſerè ſunt afflictati.

Mors Ioan. Erneſti de Nanſau.

Nam interim pacis conditiones in vtraque caſtra ſunt allatæ, & Marradaſcum Barbadico ad ripas Sontij colloquutus obtinuit, vt ob-

ſeſſis,

A ſeſſis, donec hinc inde pacta abſoluerent obſtricti, neceſſaria præberentur ad vitam ſuſtinendam. Atque ex eo die ab omni armorum ſtrepitu ceſſatum eſt. Duces tamen retenti, & copiæ in hybernis habitæ, & Venetus caſtella, quæ fecerat non omiſit; nec præſidia ab Oppidis deduxit Germanus. Sed vt prius in bello fecerant vtrinque parta diligenti cura cuſtodiebant. Quo ancipiti rerum euentu, vſque ad ſequentem Auguſtum exercitus diſtenti ſunt.

B Tunc de rebus ad Seniam compoſitis certiores facti Veneti, loco cedunt: & cuncta, quæ ante bellum Germani obtinuerant, his permiſere. Porrò fęderis ſumma hæc fuit.

Ferdinandus Rex, & Venetorum Reſpublica, innouato inter eos fędere, quod ante hæc extiterat vicinitatis, & amicitiæ iura in poſterum edunto; — *Pacis conditiones.*

Iniuriæ omnes tam publicè, quàm priuatim illatæ ex animis abſterguntο.

C Bello capti abire permittunto.

Senia belli cauſa præſidijs Ferdinandi deinceps aſſeruanto.

Vſcocchij prædatores, piratæ, exules illic conuenire aſſueti in alienum ſolum deportanto.

Liburnicæ, Acatia, & id genus nauigia omnia piraticæ opportuna ignibus abſumunto.

Nulla poſt hæc intra loci mœnia perditis hominibus receptacula ſunto.

D Quæ vbi perfecerint Auſtriaci, occupata per bellum pace prioribus dominis reſtituunto.

Hæc vt fiant intra duos menſes curanto.

Ad id igitur bini ex vtraque gente delecti viri (Commiſſarios dixere.) Ab Rege Carolus Arachius, & Iacobus Elingher Seniam mittuntur. Sed Reſp. Antonium Priolium, & Hieronymum Iuſtinianum Vegiam deſtinat. Quibus per nuncios in tam breui diſtantia re propius diſcuti cępta, Elingher improuiſo morbo correptus fato conceſ- — *Commiſſarij ad exequenda conuenta.*

E ſit; cuius locum poſtea impleuit ſolus Arachius. Sed Priolium, Bembo quoque ſub id temporis è viuis ſublato, Principem à Senatu dictum Legati superuenientes Venetias reduxere. Eius vices Nicolao Contareno datæ, atque hæc negotium diſtulere aliquandiù.

Sed denuò in vnum coeuntibus Commiſſarijs, res tandem ex vtriuſque Principis ſententia peracta eſt. Iuuit eum euentum Thomas Candidus I.C. Vtinenſis, Ioannis Hiſtorici progenies. Hic literis Senatus

Vtino

Vtino auocatus, ingenti, qua vigebat rerum prudentia, Reip. dignita- A
tem ſatis tunc ſuſtentaſſe viſus eſt. Ab eo tempore Ferdinandus, miſ-
ſo trecentorum peditum præſidio Seniam tenuit, & habitatores ab
omni facinore auocauit.

Atque hic Gradiſcanæ obſidionis exitus, qualem à principio multi
animo conceperant, quibus pridem proſpectum erat Venetos longa
pace, & diuitijs florentes ad arma inuitiſſimos rapi; eosvè non vt in-
cautos opprimerent (quod facilè fieri poterat) ſed hoc conſilio ho- B
ſtiles fines irrupiſſe, vt inſolito armorum ſtrepitu, & primis bellorum
irritamentis excitus Ferdinandus iuſtiſſimam eorum querelam de Vſ-
cocchijs diligentius introſpectaret; ærumnas verò, & per tot annorum
ſpatia ſubditis ſuis illata damna honeſta aliqua ſatisfactione repen-
denda curaret. Quod cum facere differret ille, ad ea etiam, à quibus
longè aberant, animum poſtea adieciſſe: vt iam non cunctanter, vti oc-
cęperant, aut ſpectabundi, quò rerum moles verteret; ſed ſtudijs pro-
pemodum inimicis bellum adminiſtrantes, plura exulceratæ mentis C
documenta Auſtriacis relinquere ſint coacti. Quibus tunc modus eſt
impoſitus, quando ad optimam Ferdinandi in Venetos voluntatem
facta non diſſimilia acceſſere. Sic cuncta, quæ prius necquicquam pa-
ce quæſierant, bello tandem aſſequuti, ad priorem iterum tranquillita-
tem non inuiti conuerſi ſunt.

Libri Quinti, & vltimi finis.

SEPTEM VIRORVM VTINENSIVM

Teſtimonium

IN QVINQVE LIBROS

HENRICI PALLADII

De Oppugnatione Gradiſcana.

NOS Septem Viri Deputati Ciuitatis Vtini libentiſſimis animis perlegimus Hiſtoriam proximi Foro-Iulienſis Belli, quam tu, Henrice Palladi Vir doctiſſime, & excellentiſsime, quinque Libris complexus noſtro iudicio (quæ tua fuit animi moderatio) & cenſuræ ſuperioribus diebus ſubieciſti. Proinde rerum geſtarum veritate in primis delectati cum ſententiarum grauitate, & ſtyli ſplendore coniuncta; atque iſtam charitatis in Patriam tuam, & in nos haud dubiam obſeruantiæ ſignificationem non minoris facientes, quàm eximium, & excellens ante hac nobis ſæpe cognitum, & proſpectum tanti Viri ingenium reguſtantes, ſtatuimus ex omnium ſententia, ac decreuimus, priuſquam volumen de manibus exiret noſtris, hoc animi grati publicum, atque optimæ in te noſtræ voluntatis teſtimonium virtutibus tuis maximè debitum præfigere, vel potius rependere. Quo præſertim tibi, & omnibus

nibus quibuſcumque certiorem ſidem faceremus, probatiſſimam Nobis fuiſſe induſtriam tuam in hac conſcribenda Hiſtoria, in qua breui, & perfacili methodo, ſeruatis Hiſtoriæ legibus, ſine fuco, ſine fallacia, ſine liuore, vt quæquæ geſta ſunt, fideliſſimè, & ornatiſſimè narras vniuerſa. Neque propterea dubitamus, quin tàm præclari operis monumentum nomini tuo ſplendorem, Ciuibus gloriam, Prouincialibus amplitudinem; adde etiam Sereniſſimæ Venetorum Reipublicæ ſempiternam (ſi tantum dicere fas eſt) dignitatem ſit allaturum. Tu enim tuis ſcriptis Reginæ Noſtræ Maieſtatem æquè commendas poſteritati, vt ipſa præclariſſimis rebus geſtis ſe ſe tòti ſpectandam Orbi, omnibusque populis ſuſpiciendam præbuit. Hinc Nòs igitur gratulari debemus non modò Tibi, ſed Nobis, ſed Patriæ: tibi, qui tantam indolem perpetuis ſtudiorum laboribus excoluiſti: Nobis, quibus omnium primis contigit de viciniori quaſi loco ſuccreſcentes laudes tuas cernere: Patriæ demùm Fori-Iulij, de cuius perenni gloria non ſecus laborare videris, quàm quotidianis curis de corporum noſtrorum ſalute, & incolumitate. Vale dulce decus noſtrum, & te maiora interim molientem, quamdiù per Deum immortalem licuerit, & gloriæ tuæ, & Nobis, & Patriæ ſerua.

Dat. Vtini die Lunæ ſexto nonas Martias. M DC XXV.

Vincentius de Iuſtis Canc. exemplauit.

INDEX
RERVM MEMORABILIVM IN QVINQVE LIBROS
De Oppugnatione Gradiſcana.

A

ADamus Traumiſtorfius à Ferdinando Archiduce Auſtriæ ſummus vtriuſque militiæ Magiſter deſignatus in Forum-Iulium properat. pag. 25.a. 32.d. *Ricardo de Straſoldo Gradiſcæ propugnationem recomittit.* 33.b. *Liciniſium recipit, & munit.* ibid. c.d. *Venetos Gradiſcam oppugnantes infeſtat.* 38.c. *Eius in propugnatione Liciniſij periculum.* 50.d.e. *Vulneratur.* 75.c. *Interficitur.* 90.c

Alexander de Monte Thoracatorum Dux. 93.a

Andreas Paruta in locum Sylueſtri Mauroceni Prouinciæ Rectoris ſufficitur. 64.b. *Vtinenſium manum in caſtra ducit.* ibid.

Antoninus Marianus Patrit. Vtinenſis in Gradiſcana oppugnatione ictu ænei tormenti extinguitur. 40.d

Antonius Fornacius Nob. Vtinenſis, eiusque virtus. 42.e

Antonius Grimanus Palmæ Præfectus. pag. 52.b

Antonij Grimani de bello aduerſus Auſtriacos non gerendo ſententia. pag. 11.a. vſq; ad 12.c

Antonius Landus Veneti exercitus Imperator. 69.a. *Eius laudes.* ibid. & b. *Ad exercitum venit.* 78.d. *Nemus Rubiæ Mediceo expugnandum proponit.* 88.a. *Eius prudentia, & dexteritas.* 100.a.b. *In eius locum Barbadicus Imperator ſufficitur.* ibid.b

Antonius Priolius Veneti exercitus Imperator creatur. 52.a. *Arcem Cormoni inſtaurat.* ibid.c.d.e. *Liciniſium inuadit, & capit.* 63.d. *Succeſſorem à Senatu obtinet, & Venetias reuertitur.* 67.e. *Vnus ex Commiſſarijs à Venetis ad pacis conditiones exequendas delectus.* 107.d. *Princeps creatur.* ibid.e

Antonius Triuiſanus Illyricorum Dux. 47.b. *Sub Podigora cæpit diſcurrere.* 48.d. *Eius mors.* 54.a.b

Aquileia Vrbs in Venetorum poteſtatem redigitur. 18.b

Auſtriaci cuiuſdam Ruſtici facinus audax. 74.a.b

Auſtriaci Duces ad tentandos Venetos hortantur milites. 94.c. vſq; 95.e

B

BAlthaſſar Marrada. 49.c. 75.a. *Vulneratur.* ibid. c. *Venetos vnà*

cũ Amperio aggreditur. 95.e.uſq; 96.e
Bambergenſis Epiſcopus. 60.a
Barbadicũ propugnaculum. 47.b. 105.e
Batauorum legio in Venetorum auxilium deſtinata, Ioanne Erneſto de Nanſau Duce, ſuperatis Hiſpanorum impedimentis in Italiã, ac proinde in Forum-Iulium peruenit. 81.b.c.d.e. 83.b.c
Batauorum forma, & ſtatura. 83.b.c. Ipſorum militaria tecta. 87.c.d. Eorumdem cum Germanis pugna prope murum Rubiæ. 89.b.c.d.e
Benedictus Liegius equitũ Præfectus. 7.a
Benuenutus Petatius Tergeſtinos in Venetos inſtigat. 6.d
Bernardinus Suppinius Centurio brachio truncatus. 101.b
Bernardus Scieualeſchius Boemus peditum Ductor. 101.d. A Germanis capitur. 102.c
Boumatthæus Italicæ cohortis Præfectus. pag. 80.a

C

CÆſar Pepoleus. 78.e
Camillus Triuiſanus Illyricorum equitum Præfectus. 32.a.b. 47.d. 48.d. 78.e. Sanctum Floreanum occupat. ibid. Vallonum ſtationem inuadit. 71.d. Amperium, & Germanos à pugna abeuntes fortiter aggreditur. 96.d.e
Caporetum Caſtrum. 21.b. Ad ripas Sontij inter Alpes poſitum. 22.c. A Venetis capitur. 62.a.b
Carolus Arachius vnus ex Commiſſarijs à Ferdinando Rege ad pacis conditiones exequendas delectus. 107.d
Carolus Frumentinus. 23.d.e
Carolus Straſoldus equitum Dux. 32.a. 76.c.
Carolus Techius Treueſam adit. 60.d
Carſi montis deſcriptio. 52.e. 53.a
Certamen inter Venetos, & Auſtriacos. pag. 75.a.b.c.d
Ceruignani ſitus. 106.b. Eius pars à Venetis diſijcitur. ibid. c
Chriſtophorus Frangipanus. 7.c
Chriſtophorus Venerius ab Vſcocchijs membratim diſcerptus. 5.e
Cluſia Imperatoria. 61.c
Cluſia Veneta Arx quare ſic dicta. 56.a.b.c. Illuc Foſcarenum Legatum Veneti mittunt. 56.c
Commiſſarij à Venetis, & à Rege Ferdinando ad pacis conditiones exequendas delecti. 107.d.e
Cormonum antiquum Oppidum. 17.c. In Venetorũ poteſtatẽ redigitur. ibid. d. Eius Arcẽ inſtaurat Priolus. 52.c.d.e
Coſmus de Monte. 80.a
Cremæ agrum Petrus Toletus inuadit. pag. 105.b.c

D

DAniel Antoninus Patrit. Vtinẽſ. 9.e. In agrum Montisfalconis cum CC. Vtinenſibus equitibus aduerſus Germanos pergit. 10.a.b. Palmæ benignè & gratulanter excipitur. ibid. Vtinenſium equitatui præficitur. 16.a. Vnà cum Vtinenſibus ſuis aduerſus Francolum, & Auſtriacos fortiter pugnans ab illis inſignem victoriam reportat. 27.b. vſque ad 29.e. Ob id à Barbadico Veneti Senatus nomine lau-

INDEX.

laudibus exornatur. 30.b. *Eius ſententia de Goritia oppugnanda.* 30.c.d. *Ictu ænei tormenti dilaceratur.* 40.c. *Ipſi Vtinenſes Statuam in Curia erigunt.* ibid. c.d. *Eidem equeſtre Simulacrum decernit Senatus Venetus, quod in maiori Baſilica Vtinenſi Ioannes Baſadouna P.R. dicauit.* ibid.d

Daniel Dobrauecchius Illyricorum Ductor. 29.d

Daniel Francolus rei militaris peritia clarus. 6.c. 26.e. *Tergeſti natus.* 7.b. *A Traumiſtorfio Gradiſcam miſſus Oppidum vnà cum Ricardo Straſoldo Præfecto cuſtodiendum ſuſcipit.* 26.d. 27.a. *Vnà cum Auſtriacis aduerſus Antoninum, & Vtinenſes acriter pugnans interficitur.* 27.b. *vſque* 29.b.

Diploma Ferdinandi Archiducis Pontebæ inter prædam repertum. 58.d.e

Diſſidia inter Ioannem Mediceum, & Erneſtum de Nanſau. 90.a. 98.c.d

Dobra Caſtrum. 21.b. *A Venetis capitur.* ibid.d. *Solo æquatur.* ibid.

Drauſina Pagus. 35.a.b

E

EXulum reuocatio. 48.a.b

F

FAbius Gallus veteranus Venetæ Reip. miles, & peditum Præfectus. 6.e. 7.a. *A Germanis in Iſtria fortiter dimicans interficitur.* 7.a

Farra Pagus, eiusq; ſitus. 33.e. 36.e. 37.b. *Venetis deditur.* 64.c.d

Ferdinandus Archidux Auſtriæ Boemiæ Rex declaratur. 93.e. *Seniam præſidio firmat.* 100.a

Ferdinandi Archiducis diploma Pontebæ inter prædam repertum. 58.c.d.e

Ferdinandus Scotus. 78.e. 80.a.e

Ferrandus Roſſius. 47.b. *Eidem muralia tormenta demandantur.* ibid.d

s. Florcani ſitus. 48.d

Fœminarum propugnaculum. 39.c.d. 53.b. *Erneſto de Nanſau deditur.* pag. 83.e

Franciſcus Antoninus Patr. Vtin. rei militaris in Vrbe Vtinenſi Præfectus in locum Nicolai Gualdi. 78.e. 79.a

Franciſcus Erizus Palmæ Præfectus. 8.c. 52.b. *Iuſtinianum, & Antoninum ad occupandum Cormonum mittit.* 16.d. *In locum Barbadici Veneti exercitus Legati ſubrogatur.* 52.b. *Eius ſententia de Gradiſca iterum oppugnanda.* 102.e. 103.a

Franciſcus Iuſtinianus Pompei filius Sclauos in fugam conijcit. 21.a.b

Franciſcus Manzanus. 16.e. 32.a

Franciſcus Martinengus. 47.b. *A Patribus vniuerſo præficitur equitatui.* 47.d. *In locum Iuſtiniani à Priolio ſuffectus.* 70.a. *Vtinum concedit.* 72.a. *Diſcedendi facultate impetrata in Patriam proficiſcitur.* ibid.

Franciſcus Ornanus Corſus peditum Ductor. 101.d. *Fortiter pugnans interficitur.* 102.b

Franciſcus Ritherius Eques. 51.d

Franciſcus Straſoldus Veneti equitatus Commiſſarius. 79.a. 84.d

INDEX.

G

Gabriel Portus Cataphractorum Dux. 16.e
Gabutius Centurio. 70.d. Veteranus miles. 71.c. Amperio fortiter reſiſtit. ibid.
Giorgius de Ortemburgo. 26.e
Glemonenſium virtus. 57.b.c
Goritia olim Noreia, & Norici Mediterranei caput. 25.b. Eius ſitus. 26.b
Gradiſca à Venetis condita. 25.b. & 26. a. Poſtea in Germanorum poteſtate redacta. ibid. Eius ſitus. ibid. b. A Venetis oppugnatur. 33. e. vſq; ad 44. d. Eius oppugnatio intermittitur, & quare. ibid. c. d. Deſcribitur. 34. c. vſq; 35. c.
Gradiſcanæ obſidionis exitus. 107. b. vſque 108. c.
Gradiſcani aggerem Venetorum adoriuntur, ibique ingentem edunt ſtragem. 42. c. d. Repelluntur. 43. a
Græcorum, & Gallorum propugnacula. pag. 79.b
Gualterius de Spilimbergo Præfectus equitum. 16.a. 32.a. 76.c
Gulielmus Smeitius Pontebam Venetam capit. 55.d

H

Hector Sauornianus. 22. c. d. e. 23. a. b.
Henricus Dual Gallus Amperij Comes. 70. b. Romanum pagum inuadit. 70. c. vſque ad 71. d. Eius ſtratagema militaris. 83. a. b. Venetos aggreditur. 95. e. vſq; 96. e. Comeatum Gradiſcam importat. 98. a. b. Aggerem, & Caſtella Venetorum ad Rubiam aggreditur, & expugnat. 98. e. In Stellæ propugnaculum comeatum infert. pag. 99. d. e. 103. a
Hieronymus Iuſtinianus vnus ex Commiſſarijs à Venetis ad pacis conditiones exequendas delectus. 107. d
Hieronymus Pompeius Cataphractorum Dux. 16.e
Hieronymus Todinus Ferratorum Dux. pag. 72.d
Horatius Baleonius. 31. c. Vulneratur in oppugnatione Gradiſcana. 41. d. Pedeſtribus copijs cunctis à Senatu præficitur. 78. d. e. 84. b. Fortiter pugnanti latus traijcitur. 102.a
Horatius Panizolus Quæſtor Ferdinandi Archiducis. 26. b. Pugnans extinguitur. 29.b
Horatius Pramperus. 57.c

I

Iacobus Antoninus, Daniele fratre extincto, in eius locum Vtinenſibus equitibus præficitur. 40. d. Malborghettū, & Treueſam occupat. 58. e. 59. a. b. Eius à Germanis prope Treueſam circumuenti ſingulare conſilium, & fortitudo. 60. e. 61. a. b. Poſt terga Stellæ propugnaculi ad occupandum Dobradò mittitur, vt ex ea parte tranſitum hoſtibus prohibeat. 87. c. Germanum equitatum ad Vipauum comprimit, & intra fluuium adigit. 93. d. e. A Carſo euocatur. 101.c
Iacobus Elingher vnus ex Commiſſarijs à Ferdinando Rege ad pacis conditiones

nes exequendas delectus. 107.d
Imperatorium propugnaculum. 36.c.d. 53.e.83.c. A Venetis capitur. 85.a.b
Ioãnes Baptiſta Foſcarenus Veneti exercitus Legatus. 52.a.70.a
Ioannes Baſadonna Patriæ Fori-Iulij Rector. 67.e. Vtini iucundiſſimis animis excipitur. 68.a. Eius laudes. ibid. Ingens voluntariorum Nobilium Vtinenſium, atque totius Prouinciæ agmen trahens Sontium traijcit. 84.d.e
Ioannes Bembus Venetæ Reipubl. Dux creatur. 10.c. Moritur. 107.e
Ioannes Erneſtus de Nanſau Batauorum Dux. 81.c. In Forum-Iulium peruenit. 83.b.c. Fœminarum munimentũ capit. 83.e. Imperatorium oppugnat, eoque potitur. 84.a.b.e. 85.a.b. Stellæ propugnaculi oppugnationem ſuadere conatur. 86.a. vſque 87.b. Vtini apud Antoninos alui fluxu moritur. 106.d
Ioannes Follia Vallonum Ductor interficitur. 75.d
Ioannes Martinengus. 61.d.e. Tormentorum curam ſuſcipit. 78.e
Ioannes Mediceus, eiusque laudes. 69.b.c. Eidem caſtrorum ſupremum officium demandatur ibid.c. In caſtra venit. 72.a. Plumæ munitionem oppugnat, ſed fruſtra. 82.a.b.c.d. Eius de Stellæ propugnaculo non oppugnando ſententia. 85.c.d. Eiuſdem fortitudo. 97.d. Vtinum ſe confert. 101.b.c
Ioannes Perinus rei militaris peritia inſignis. 33.b. 37.c. 40.a. 42.b. 43.b
Ioannes Sfortia Purlilienſis Goritiæ Præfectus. 26.c
Ioſeph Putoellus Vtinenſis in amiſſi brachij ſolatium à Senatu equeſtris ordinis inſignia, & annua ſtipendia obtinet. 51.d
Ioſeph Rabata Seniæ ab Vſcocchijs obtruncatur. 5.b
Iſtria ab Vſcocchijs afflicta. 5.d

L

LÆlius Martinengus. 31.c
Landum propugnaculum. 79.b
Laurentius Iuſtinianus exercitus Veneti Legatus in locum Erizi ſufficitur. pag. 105.b
Leonorus Gualdus Thoracatorum Præfectus. 82.b. Interficitur. 96.b
Liciniſium caſtrum à Venetis occupatur. 19.a. A Traumiſtorfio recipitur. 33.c.d. A Venetis iterum capitur. 63.d
Lucius Richerius Portunaonenſis, eiusq; virtus. 42.d.e. In oppugnatione Liciniſij interficitur. 51.d
Ludouiceum munimentum. 105.e
Ludouicus Eſtenſis cataphractis præficitur. 47.d. Miſſionem obtinet. 72.a
Ludouicus Maninus Patritius Florentinus contra Germanos ſtrenue pugnãs vulneratur, & Vtini apud Maninos gentiles ſuos moritur. 30.a
Ludouicus Vimercatus. 31.c.d
Lues ingens exercitus Venetorum, & Germanorum deuexat. 45.b. vſq; ad 47.a. Iterum in nouas Venetorum copias ſæuit. 52.b.c

M

MAnfredus Portus. 106.d
Marcus Antonius Manzanus. 16.e.

16.c. Equitum Dux. 32.a. 57.d. 76.c Eius virtus. ibid. e. 58. a.b. Fortiter pugnans interficitur. 96.c. Eius ſepulcrum equeſtri ſtatua exornandum iubet Senatus. ibid.
Marcus Antonius Memus Venetæ Reipublicæ Dux moritur. 10.c
Marianum Oppidum totius belli ſedem deligit Petrus Barbadicus. 24.b.c. Eius ſitus. ibid.b
s. Martinus Caſtrum. 21.b. 65.b. A Venetis oppugnatum. 76.b. vſq; 77.d
Martius de Straſoldo pugnans vulneratur. 29.b
Matthæus Priolius Cardinalis creatur. pag. 65.d
Medeæ mons à Medea Aetæ Regis filia ſic appellatus. 18. d. e. A Iuſtiniano munitione firmatur. 19.a
Merna pagus. 92.c
Militis Veneti præclarum facinus. 50.d.e
Montisfalconis Oppidum. 8.d
Montisfalconis Veruca Theodorici Gothorum Regis opus. 8.d
Mortaria tormenta bellica. 76.d
Mutus quidam miles Venetus apud Auſtriacos captiuus diuinitus fit vocalis. pag. 72.c. 73.a.b

N

Nicolaus Contarenus Patribus, vt bellum aduerſus Auſtriacos ſuſcipiant, ſuadet. 12.c. In locum Foſcareni Legatus ad exercitum mittitur. 72.c. Iuſſu Senatus vices Imperatoris abſentis abſoluit. ibid.
Nicolaus Gualdus rei militaris in Vrbe Vtinenſi Præfectus. 56. c.d. Tulminum vſque penetrat cuncta hoſtiliter diripiens. 74.d
Nouum Oppidum à Venetis captum. 6.b

O

ORatio Ioannis Erneſti de Nanſau, qua Stellæ propugnaculi oppugnationē ſuadere conatur. 86.a. vſq; 87.b

P

PAulus Ornanus Corſorum Ductor. pag. 80.a
Pax inter Venetos, & Ferdinandum Regem conficitur. 106. e. vſque ad finem. Dictæ pacis conditiones. 107. b.c.d.
Petrus Auogadrus equitum Præfectus interficitur. 96.b
Petrus Barbadicus Prouiſor à Venetis in Forum-Iulium mittitur aduerſus Auſtriacos. 15.c. Vtini ſe continet intentus copijs colligendis. 19.e. Iuſtiniano mandat vt Carſi fauces aduerſus Sclauos præſidio firmet. 20.b.c. Marianum totius belli ſedem deligit. 24. b.c. Licinſium inuadit. 49.c. vſque ad 51.c. Laboribus feſſus militiæ vacationem à Patribus flagitat, & obtinet. 52.a. In locum Antonij Landi Imperator exercitus creatur. 100. b.c. In caſtra peruenit. 105.b. Eius ſingularis vigilantia. 106.a
Petrus Raymundus Roquilaureus Gallus Batauorum Ductor. 83.c. Apud Rubiam vulneratur. 89.c. Ioanne Er-

INDEX.

Erneſto è vinis ſublato ſolus Batauis imperat. 106.d
Petrus Toletus in agrum Cremæ irruptionem facit. 105.b.c
Petrus Tritonius Patritius Vtinēſis vnà cum Antonino, & Vtinenſibus aduerſus Francolum, & Germanos ſtrenuè dimicat. 29.a. *vſque* e. *Idem equitum Vtinenſium alæ ductor ad Mernam Germanos pedem referre cogit.* 93.c
Philippus Hiſpaniarum Rex Ferdinandi Archiducis partes fouet, & quare. 49.c.d.e. 51.d.
Plumam præſidio firmant Auſtriaci. 66.c.d.
Podigora à Venetis oppugnatur. 63.e.64.a. *Capitur.* ibid.c
Pompeius Iuſtinianus Dux inſignis. 15.c. *Vtinum aduolat.* 15.d. *Archiducalium fines ingreditur.* 17.c. *Cormonum in poteſtatē Venetorum redigit.* 17.d. *Medeæ montem munitione firmat.* 19.a. *Liciniſio Pago potitur.* ibid. *Sagram munit.* 20.c. *Eius de Goritia nō oppugnanda ſententia.* 30.e.31.a. *Eiuſdem de Gradiſca obſidenda conſilium probatur.* 32.c. *Eius virtus ſingularis.* 41.a.b.42.d. *Eius periculum.* 43.a.b. *Supremus caſtrorum magiſter pronunciatur.* 47.d. *Glande traiectus moritur.* 66.a. *Eius laudes.* ibid.a.b. *Eiuſdem cadauer Venetijs publico funere tumulatur. Vbi in tanti viri memoriam ſtatua equeſtris à Venetis erigitur, vxori, & filijs annua ſtipendia aſſignantur.* 66.b
Ponteba Venetorum pagus. 55.b. *A Gulielmo Smeitio Anglo Ferdinandi Duce capitur.* 55.d. *A Venetis recipitur.* pag. 58.c
Porpetum caſtrum à Venetis ſolo æquatur. 106.c
Prælium inter Venetos, & Auſtriacos. 95.e. *vſque ad* 96.a.97.b.c.d. 100.d. *vſque* 101.d.e. 102.a.b.c.d
Priolium propugnaculum. 67.d. 80.b. *Eius opportunitas.* ibid. & e
Prouiſoris, ſiue Legati militaris auctoritas quæ. 15.b.c

R

Raphael Pompei Iuſtiniani filius ab Auſtriacis capitur. 75.e. *Recipitur Vilerio Ieſuita in eius locum reſtituto.* ibidem.
Ricardus de Straſoldo Gradiſcæ Præfectus. 26.c.29.b
Righetus Parmenſis centurio. 42.c. *Extinguitur.* ibid.d
Rubia. 35.b. *Eius ſitus.* 84.a
Rubiæ Nemus muro cinctum. 84.a.b. *A Germanis præſidio firmatur.* ibid.c. *Ipſum Mediceo expugnandum proponit Laudus Veneti exercitus Imperator.* 88.a. *A Venetis oppugnatur.* 89.a. *vſque ad* 103.c.

L

Sagra Raymundi Turriani villa ad radices Carſi poſita ædificiorum luxu, & hortorum delitijs conſpicua. 20.c. *A Iuſtiniano præſidio firmatur.* ibid. & 35.b.

Scla-

INDEX.

Sclaui Populi, & eorum mores. 19.c. 20.a. Populabundi agrum Montiſfalconis inuadunt.ibid.& b.Gramoianum vſq; percurrunt.21.a. A Franciſco Iuſtiniano Pompei filio in fugam conijciuntur. 21.a.b

Scotum munimentum. 105.e

Sdrauſina pagus. 104.d

Senia oppidum Cęſaris,& Vſcocchiorum ſedes. 4.c

Septem-viratus Vtinenſis Vrbis Magiſtratus ampliſſimus. 9.c.d

Silueſter Maurocenus Prouincię Fori-Iulij Rector.9.b. Longo morbo aflictatus in Vrbem concedit. 64.b

Sontij fluminis origo. 34.d.e

Sontij Pons antiquus ſupra Licinisium poſitus. 33.d

Spataphoras equitũ Dux. 79.e.80.c.d.e

Stellę propugnaculum Veneti oppugnant. 54.c.d.e.55.a.b. In ipſum Amperius commeatum infert.99.d.e.103.a. Iterum à Germanis munitur. 104.a

T

Tadeus Coleſicchius Croatorum peditum Ductor Sdrauſinam oppidum capit, & dirimit. 74.c.d. S.Floreanum expugnat. 81.b

Teſtudo propugnaculum. 74.e

Thomas Candidus I.C.Vtinenſis. 107.e. 108.a.

Treueſa, quam antiquum fuiſſe Tauriſcum nonnulli referunt. 58.e.59.a. A Iacobo Antonino capitur. ibid.b. An ſit retinenda, nec ne, inter Venetos Duces diſceptatio.59.c.d.e.6.a.b. Eius ſitus. ibid.d

V

Vegia Inſula ab Vſcocchijs deuaſtata. 5.d

Veneti Adriatici maris Domini. 4.c. Iſtriam ab iniurijs Vſchocchiorum,& Germanorum vindicant, eosq; debellant.6.c.d.Bellum contra Archiducem Ferdinandum decernunt.15.b.Perpetui Italię libertatis defenſores. 49.d. Fines Auſtriacos vltra Cluſiam inuadunt.57.a.vſque 58.b. Munitionem Diui Rocchi capiunt. 57.e. Auſtriacos prope iugum Plumę in fugam vertunt. 67.c. Signa vltra Sontium mouent, ſed re infecta reuertuntur. 79.d.vſque 81.c. Imperatorium propugnaculum capiunt. 85.a.b. Rubię nemus oppugnant.89.a.vſque 103.c Vipauum aggrediuntur. 92.c

Veneti exercitus numerus. 31.c.vſque 32.c.Augetur. 47.d.e.vſque 48.c

Vipauus amnis. 35.b.92.c

Vipulzanum caſtrum. 21.b. A Venetis oppugnatur. 22.b.c.64.e. In Venetorum poteſtatem redigitur. 65.a.b

Virginius Vrſinus. 102.a

Viuus Tergeſtinus Vſcocchiorum Dux Goritiam petit. 32.e

Volfangus,& Nicolaus Fratres Terſacchij.6.b. Cęſarem in Venetos concitant. ibid.c

Volfangus Terſacchius in Iſtriam proficiſcitur.6.c. Venetis admodum infenſus,& quare.7.b.c. In Forum-Iulium irrumpit.8.c.d. Montisfalconis agrum rapinis, et incendijs deuaſtat. ibid.d.e. Goritiam adit.18.d. Et a multitudi-

ne

INDEX.

ne ingenti cum lætitia excipitur. ibid.
Vrbanus Sauornianus equitū Dux. 32.a
Vſcocchij populi,& eorum mores. 4.a.c.d.e.5.c.*Venetis infenſi.*4.a.5.c.d. *Bellum in Iſtria, & mox in Foro-Iulio concitant.* ibid.& b. *Eorumdem ſedes.*ibid.c.*Belli Gradiſcani occaſionem præſtant.* ibid. *Ipſorum in Chriſtophorum Venerium Trierarcham crudelitas.* 5.c.6.a
Vtinenſes equitibus ſuis Danielem Antoninum præficiunt. 16.a. *Ob rem aduerſus Francolum, & Germanos prope Gradiſcam fortiter geſtam ab Erizio, & Iuſtiniano laudibus cumulantur.* 30.a.b. *Danieli Antonino publico funere elato Statuam in Curiam erigunt.* 40.c.d. *Publicas ædes olim extra muros Vrbis in peſtilentiæ neceſſitates extructas militibus infirmis curandis concedunt, delectis ad id ciuibus, qui loci cuſtodiæ præſint, & annonā curēt.* 46.c
Vtinenſes Nobiles voluntarij quamplurimi vnà cum Andrea Paruta Prouinciæ Rectore ad caſtra pergunt: 64.b. *Cum Ioanne Baſadonna Prouinciæ Præſide Sontium traijciunt.* 84.d
Vtinenſis Vrbis Septem viratus Magiſtratus ampliſſimus. 9.c.d
Vtinenſium magnanimitas, fortitudo, in Patriam amor, & in Venetam Rempublicam fides, & ſtudium ſingulare. 9.c.d.64.b
Vtinum Prouinciæ F.I.caput. 23.c

Errata ſic corrigito.

Pag.5.lin.16.quantam-quantum pag.16.lin.16.17.alium de-aliundè. 18.17 ſub-ob.30.10. Septemviris-Septemviros 17.57.*ad marg.*Fines Auſtriaci-Fines Auſtriacos 64.9.afflctatus-afflictatus 77.1.experrefactus-expergefactus 78.*ad marg.* exerciti Veneti-exercitus Veneti 79.*ad marg.* oppoſitos aggeres vltra Sontium Veneti deuaſtant-Veneti ſigna vltra Sontium mouent,ſed re infecta reuertuntur 94.7 plene obruptus-Pene obrutus 96.6.capeſcendum-capeſſendum

REGESTVM
In Libros vndecim Rerum Foro-Iulienſium.

a b A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z Aa Bb Cc Dd Ee Ff.

Omnes ſunt Duerniones, exceptis b Bb Ff, qui ſunt Terniones.

REGESTVM
IN QVINQVE LIBROS

De Oppugnatione Gradiſcana.

A B C D E F G H I K L M N O.

Omnes ſunt Duerniones, præter N O Terniones.

VTINI, MDCLIX.

Apud Nicolaum Schiratti.

DE SVPERIORVM LICENTIA.